T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

DERVİŞ VAHDETİ VE VOLKAN GAZETESİ

DOKTORA TEZİ

Rüya BAĞIR

Ankara-2022

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

DERVİŞ VAHDETİ VE VOLKAN GAZETESİ

DOKTORA TEZİ

Rüya BAĞIR

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Necdet AYSAL

Ankara-2022

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

DERVİŞ VAHDETİ VE VOLKAN GAZETESİ

Doktora Tezi

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Necdet AYSAL

Tez Jürisi Üyeleri

Adı Soyadı İmzası

Prof. Dr. Ayten SEZER ARIĞ (Başkan)……..……

Prof. Dr. Necdet AYSAL (Danışman)……..……

Prof. Dr. Mesut ÇAPA (Üye) ……..……

Prof. Dr. Hakan UZUN (Üye) ……..……

Prof. Dr. Meşkure YILMAZ (Üye)……..……

Tez Sınavı Tarihi: 06.12.2022

Prof. Dr. Mesut ÇAPA
Enstitü Müdürü

ÖZET

1869'da Kıbrıs'ta dünyaya gelen Derviş Vahdeti, Sultan Abdülhamid'e yazdığı mektuptan ve 31 Mart Ayaklanması sonrasında yargılaması esnasında verdiği ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla oldukça yoksul bir çocukluk dönemi geçirmiştir. Kıbrıs'ta medrese eğitimi gören, Arapça ve Fıkıh dersleri alan Vahdeti, Nakşibendî tarikatına girmiş, bir süre hocalık yapmıştır. İngilizce bilenlerin yüksek mevkilere yükseldiğine şahit olan Vahdeti, Kıbrıs'ta İngilizlere bağlı bir misyoner okulunda dil eğitimine başlamıştır. Daha sonra İngilizcesi yeterli düzeye gelince de İngiliz Yüksek Komiserliği'nde memur olarak görev yapmaya başlamıştır.

Bu süreçte İstanbul'a giden ve Mizan, Hürriyet, Meşveret gazetelerini büyük bir ilgiyle takip etmeye ve bunları yakın arkadaşlarına dağıtmaya başlayan Vahdeti, Jön Türklere yakın bir duruş sergilemiş, 2. Abdülhamid'in istibdat rejimine karşı hareket etmiştir. 1902'de İstanbul'a giden Vahdeti, devlette iş bulma şansı yakalamış ve "*İskân-ı Muhacirin Komisyonu*" olarak bilinen Göçmenler Komisyonu'nda çalışmaya başlamıştır. Ancak verdiği bir jurnal sebebiyle 1904'te Diyarbakır'a sürgün edilen Vahdeti, üç buçuk sene oldukça zor bir süreç yaşamıştır.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra çıkarılan af ile diğer sürgünler gibi serbest bırakılan Vahdeti, bir süre devlette iş bulmaya çalışmış ancak verdiği bütün çabalara rağmen memuriyet isteğine olumlu bir yanıt alamamıştır. Hükümetten olumlu yanıt alamayan, işsiz olarak geçirdiği bu zaman sürecinde İtthat ve Terakki Cemiyeti'ne girmeye çalışan, Fedakaran-ı Millet Cemiyeti'ne yanaşmaya çalışan Vahdeti, bu girişimlerinde de bir neticeye ulaşamamıştır. İşte tam bu süreçte iki cemiyetten de vazgeçen Vahdeti, yönünü basın dünyasına çevirmiş, 2. Meşrutiyet'in özgürlük ortamından faydalanarak, kendi imkânlarıyla 11 Aralık 1908'de Volkan gazetesini çıkarmaya başlamıştır. Ancak bu gazeteyi çıkardığı esnada maddi zorluklar içerisinde olan Vahdeti, Sultan dâhil olmak üzere birçok önemli isimden maddi yardım talep etmek zorunda kalmıştır.

İstanbul'da çıkarılmaya başlanan bu gazete dini aynı zamanda siyasi içerikli bir gazete olup, şeriat söylemi ile güçlü bir propanda gücüne sahip olmuştur. Bu bağlamda Vahdeti, Volkan'ın etkisiyle 2. Meşrutiyet Dönemi'nde oldukça ses getiren bir adama dönüşmüştür. Gazetesinde gerek 2. Abdülhamid'e gerek İttihat ve Terakki'ye yönelik yaptığı sert eleştirilerden etkilenen bazı muhalif kesimler, Vahdeti'den o dönemde var olan ve önemli İslam merkezlerinde şubeleri olan İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'ne girmesini, Volkan'ın da bu cemiyetin yayın organı olmasını istemişlerdir.

Vahdeti, henüz resmen kurulmasa da yaklaşık on yıl önce başka ülkelerde teşekkül eden bu cemiyetin üyeleri ile yaşadığı bütün sorunlara, cemiyetin bütün iç hesaplaşmalarına rağmen bu cemiyetin kuruluşuna ve gazetesinin bu cemiyetin yayın organı olmasına olumlu bakmıştır. Cemiyetin kırk maddelik nizamnamesini hazırlayan Vahdeti, Volkan'ın 17 Şubat 1909 tarihli sayısında cemiyetin on maddelik nizamnamesini yayınlamıştır. Cemiyete yönelik iki beyanname de kaleme alan Vahdeti, bir süre sonra cemiyeti yalancı, şüpheci ve hafiyeci bulduğu gerekçesi ile cemiyetten ayrılmıştır.

Cemiyetin popüler gücüne yakından şahit olan Vahdeti aslında bu gücü kendi lehine kullanmak istemiştir. Bu bağlamda cemiyetin isminden ilham alan Vahdeti, Volkan'da 3 Nisan 1909 Cumartesi günü, Hz. Peygamber'in doğum günü vesilesiyle, Ayasofya Camisinde bir mevlit okutulacağı ve bu törenden sonra cemiyetin resmi açılışının gerçekleşeceğini belirtmiştir. Kurucusu Vahdeti olan bu cemiyet tarafından Ayasofya'da okutulacak mevlit için bir bildiri yayınlanmıştır. Cemiyetin kuruluşu dolayısıyla yapılan törene yoğun bir katılım gerçekleşmiş, cemiyet üyelerinden Vahdeti ve Said Nursî tarafından konuşmalar yapılmıştır.

Volkan'da, İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti için kaleme alınan Suret-i Nutuk, kırk bir maddelik nizamname ve beyanname yayınlanmış, cemiyetin kurucu ve üyeleri duyurulmuştur. Fikri ve düşünsel yapısı İslam birliği üzerine kurulan, klerikal, dinci, ihtilalci bir oluşum olarak faaliyet gösteren cemiyet, hızlı ve kısa bir sürede örgütlenerek, birçok yerde şube açmaya başlamıştır. Volkan'da özellikle asker ve ulemaya yönelik kaleme alınan yazılar cemiyetin üye sayısında artışa, cemiyetin hızla örgütlenip büyümesinde etkili olmuştur. Cemiyetin kısa sürede örgütlenmesinde, toplumda önemli ve saygı duyulan isimlerin cemiyette bulunması, İttihat ve Terakki'ye yönelik yapılan şiddetli muhalefet büyük bir etken olmuştur.

Cemiyet mecliste üye bulundurmamasına rağmen, İslami söylemi nedeniyle mebuslardan da taraftar kazanmış, birçok konuda görüş belirterek meclise müdahalede de bulunmuştur. İMC, programı, tanıtımı ve Volkan'da yayınlanan makaleleri ile muhalif bir oluşum olarak faaliyet göstermiştir. Bu bağlamda İttihat ve Terakki'ye karşı olan partiler, devlet adamları, dini kesim özellikle asker ve halk arasında taraftar kazanmıştır. 31 Mart Ayaklanması'na giden süreçte cemiyet tarafından ateşli konuşmalar yapılmış, Volkan'da sert ve kışkırtıcı yazılar kaleme alınmıştır. Özellikle İMC'nin Hasan Fehmi cinayetinde hükümete yönelik sergilediği şiddetli muhalefet, 31 Mart Ayaklanması'nın çıkmasında çok büyük bir etken oluşturmuştur.

Ayaklanma öncesi İMC, dini propaganda yolu ile orduya sızmış, Avcı Taburlarını hükümete karşı muhalif bir konuma getirmede başarılı olmuştur. Bu bağlamda, 31 Mart Ayaklanması, 13 Nisan 1909'da Avcı Taburları tarafından İttihat ve Terakki yönetimine karşı İstanbul'da

ortaya çıkmıştır. Ayaklanmada İMC'nin kışkırttığı ve destek verdiği askerler, ulemanın öncülüğünü yaptığı medrese talebeleri ve hocalar şeriat söyleminde bulunmuş ve bazı isteklerde bulunmuşlardır. Ayaklanma İstanbul'da büyük bir korkuya neden olmuş, meclis basılıp mebusan üyeleri baskı altına alınmış, asayiş ve düzen bozulmuş, isyancıların istekleri doğrultusunda hükümet değiştirilmiştir.

Ayaklanma günlerinde, Derviş Vahdeti isyancı askerlere destek vermiş, ayaklanma meydanında hazır bulunmuştur. Gazetesi Volkan'da isyanı destekleyen, kışkırtan yazılar yazmaya devam etmiştir. Bu arada ayaklanma Rumeli'de de duyulmuş, ayaklanmayı bastırmak için Hareket Ordusu adı verilen bir ordu oluşturulmuştur. 24 Nisan 1909'da İstanbul üzerine yürüyen bu ordu 25 Nisan'da yayınladığı bir bildiri ile İstanbul'da sıkıyönetim ilan edip, ayaklanmayı kontrol altına almayı başarmıştır. Bundan sonra çıkarılan bir fetva sonucu 2. Abdülhamid tahtan indirilmiş yerine 5. Mehmet Reşat Paşa getirilmiştir.

Bu arada ayaklanma sürecinde Hareket Ordusu'nun bazı birliklerinin Çatalca'ya gelmesi, Vahdeti'yi telaşa düşürmüş bu yüzden de Volkan'da daha yumuşak ifadeler içeren yazılar kaleme almasına neden olmuştur. Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelip ayaklanmayı bastıracağına kanaat getiren Vahdeti, çareyi kaçmakta bulmuştur. Hükümet o süreçte Derviş Vahdeti ve gazetesi Volkan'ın Meşrutiyet'in kaldırılmasına yönelik girişimlerine istinaden dava açılması ve bunun derhal neticelendirilmesi için ilgili yerlere emir vermiştir. Bu bağlamda iki celpname alan Vahdeti, Volkan'da bu celpnamelere yönelik cevap niteliğinde yazılar kaleme aldıktan sonra kaçmaya karar vermiştir. Vahdeti kaçmadan önce İstanbul'da bazı önemli isimlerle temasta bulunarak kendisini saklamalarını istemiş ancak bu isimlerden olumlu yanıtlar alamayınca Gebze'ye kaçmaya karar vermiştir.

Amacı İzmir'e gidip yabancı bir ülkeye kaçmak olan Vahdeti, bütün çabalarına rağmen 13 Mayıs 1909'da İzmir'de yakalanıp, İstanbul'a gönderilmiştir. Hareket Ordusu'nun 25 Nisan 1909'da İstanbul'a hâkim olduktan sonra ilan edilen sıkıyönetim sonrasında Divan-ı Harb-i Örfi kurulmuş, isyandan sorumlu olanlar ve isyana adı karışanlar bu mahkemelerde yargılanmıştır. Bu mahkemelerde yargılananlar arasında bulunan Derviş Vahdeti, kendisine yönelik yapılan bütün suçlamalara cevap vermiş, kendini aklamak adına büyük bir çaba sarf etmiş olsa da, 31 Mart'ın sorumlularından biri olarak görülmüş ve idamına karar verilmiştir. Netice olarak 19 Temmuz 1909'da Derviş Vahdeti, idam edilmiş kurucusu olduğu İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti ise kapatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: II. Meşrutiyet, muhalefet, Derviş Vahdeti, İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti, Volkan Gazetesi

ABSTRACT

Derviş Vahdeti, who was born in Cyprus in 1869, had a very poor childhood as can be understood from the letter he wrote to Sultan Abdülhamid and the statements he gave during his trial after the March 31 uprising. Vahdeti, who studied at a madrasa in Cyprus and took Arabic and fiqh lessons, joined the Naqshbandi sect and taught for a while. Observing that those who could speak English managed to obtain prominent job positins, Vahdeti began to learn the language at a British missionary school in Cyprus. After attaining certain degree of fluency, he was employed at the British High Comission.

After moving to Istanbul in 1902, not only eagerly following such periodicals as Mizan, Hürriyet, Meşveret, but also delivering them to his close circle of friends, Vahdeti assumed a political position in line with the Jeun Turc and opposed Abdulhamid's autocratic regime. Vahdeti, who went to İstanbul in 1902, had the chance to find a job in the state and started to work in the Comission of Emigrants known as the "*İskân-ı Muhacirin Komisyonu*". However, due to a *jurnal* (informant's report) he delivered, he was exiled to Diyarbekir in 1904 and suffered some hardship during his sojourn lasting three and a half years.
Following the proclamation of II. Meşrutiyet (constitutional monarchy) he was pardoned with all exiles but failed to find a job as a civil servant again. Having his pleas for a position turned down by the government, he also failed in his endeavour to attend İtthad ve Terakki (Union and Progress) or Fedâkârân-ı Millet (The Devoted to the Nation) associacions. Therefore, thanks to the liberties provided by the constitutional regime, he focused on periodic publication business and founded the Volkan newspaper by his personal means from December 11, 1908. Nevertheless, due to financial hardships, he requested monetary aid from many prominent people including the sultan himself in his endeavour.

Volkan newspaper, published in Istanbul, had a religious as well as political character. Based upon the sharia rhetoric, it grew to become a powerful propaganda tool. Thanks to the influence of his newspaper, Vahdeti became a prominent personality during the II. Meşrutiyet regime. Certain opposition circles, under the influence of his harsh criticism against both Abdulhamid II and İttihad ve Terakki, requested that Vahdeti join the İMC, a political association with branches in prominent Muslim towns, and that Volkan become the publication outlet for the association.

Althugh without official status, the aforementioned association had ben active for ten years in various cuntries and Vahdeti was sympathetic to joining it and converting his newspaper to its publicatin outlet, despite many problems including various conflicts among members. He

penned a statute consisting of 40 articles for the association and published a 10-article version of it in his Volkan on February17, 1909. In addition to the statutes, he penned two manifestos for İMC. However, after a while, having found them mendacious, sceptical and in cohorts with sleuths, Vahdeti quit the association.

Vahdeti, who witnessed the popular power of the association first hand, in fact desired to use it for his own agenda. Inspired by the name of the association, Vahdeti announced in the April 3, 1909 issue of Volkan that a mawlid ceremony would be held at Ayasofya on Prophet Muhammed's birthday and that the association would be officially opened thereafter. The announced ceremony saw widespread attendance and such members of the associatin as Vahdeti himself and Said Nursî gave sermons.

A "Sûret-i Nutuk" (transcript of oratory), the statute of the association consisting of 41 articles and a manifesto in addition to a list of founding members were published in Volkan for İMC. Its ideological structure based upon the idea of a union of Islam, the associatin was clerical, religious and revolutionary. Organizing quickly and soon, its branches were opened in many places. Articles catering to the military and clergy were published in Volkan and these were influential in the rapid increase in number of the association's members and its quick organizatin and growth. Prominent people joining the society and its unwavering opposition to İttihad ve Terakki were also paramunt in the aforementioned growth.

Despite having no members of its own within the parliament, İMC gained many proponens amongst deputies, through whom it made its views heard in the parliament, having them declared in accordance to various issues by proxy. İMC was an opposition organization in light of its program, promotion and essays printed on Volkan in its name. Within this framework it gained proponents among other parties in opposition to İttihad ve Terakki, statesmen, clerics and especially the military and common folk. During the process leading to the March 31 uprising, fiery oratories were performed by the the members of the association and harsh, inciting essays were published in Volkan. Especially the strict opposition towards the government in response to their failure in investigating the assassination of the dissident journalist Hasan Fehmi became elemental in the revolt.

Prior to the uprising İMC penetrated the army through religious propaganda and succeeded in positioning the "Hunter Battalions" (Avcı Taburları) against the government. Within this framework, the March 31 uprising was initiated by the aforementioned battalions in Istanbul against the İttihad ve Terakki government, on April 13, 1909. During the uprising soldiers incited by İMC as well as madrasa students and hodjas led by clerics demanded sharia law besides other things. The uprising cause panic in the city. The parliament was raided and

members of Meclis-i Mebûsân, the lower house, were put under pressure. Order and security were disrpted and the government was replaced in accordance with the demanands of the rebels.

During the uprising Derviş Vahdeti supported the rebellious troops and was present among them. Meanwhile, he kept publishing provokative essays in support of the uprising in his Volkan newspaper. Once the uprising was learned about in Roumelia, a special army called Hareket Ordusu was established in order to quell it. Hareket Ordusu arrived in Istanbul on April 24, 1909 and managed to quell the uprising, provlaiming martial law in Istanbul on the 25th. Afterwards, Abdulhamid II was deposed by means of a fatwa and crown prince Reşad, apellated Mehmed V, was coronated.

The arrival of some regiments of Hareket Ordusu arrived in Çatalca at the outskirts of Istanbul concerned Vahdeti and he penned some essays in a milder manner. Once it became apparent that the uprising was to be quelled he decided to flee the city. Meanwhile the government initiated lawsuits in order to illegalize Vahdeti and his Volkan newspaper and proclaimed orders for the quickening of that process. Vahdeti received two subpoenas and responded to them in his newspaper before escaping. Meanwhile he appealed certain influential figures in Istanbul for his protectin but his pleas fell on deaf ears. Consequently, he fled to Gebze.

Afterwards he moved to İzmir in order to seek asylum in a foreign country. However, he was captured there on May 13, 1909 and transported back to Istanbul. Following the proclamation of martial law on April 25 a Civil Court Martial (“Dîvân-ı Harb-i Örfî”) was established in Istanbul. There, people accused of inciting and meddling in the uprising, among whom also Vahdeti, were tried. While he defended himself and tried to get himself acquitted, he was convicted as a provocator of the uprising and sentenced to death. Consequently, Derviş Vahdeti was executed on July 19, 1909, and İMC, of which he was a founder, was shut down.

Key Words: II. Meşrutiyet, opposition, Derviş Vahdeti, İttihâd-ı Muhammedî Association, Volkan newspaper

ÖNSÖZ

"*Derviş Vahdeti ve Volkan Gazetesi*" adlı tez çalışmasında, 2. Meşrutiyet ortamında muhalif bir kişilik olarak adından söz ettiren Derviş Vahdeti ve kendisinin muhalif düşünce ve fikirlerini yaymak adına çıkardığı, sahibi ve aynı zamanda başyazarlığını üstlendiği Volkan gazetesi çalışılmıştır. Derviş Vahdeti'nin, çıkardığı Volkan gazetesi ve kurduğu İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nin muhalif oluşum olması nedeniyle, 2. Meşrutiyet Dönemi'nde daha çok muhalefet olgusu ele alınmıştır.

Çalışmada konu ile ilgili veri toplama sıkıntısı ile karşılaşılmıştır. Mesela gösterdiğimiz bütün çabalara rağmen Derviş Vahdeti'nin Divan-ı Harp'teki yargılamasına dair tutanakların orjinallerine ulaşmak mümkün olmamış, daha çok gazetelerde görme imkânı elde ettiğimiz haliyle bu tutanaklara çalışmamızda yer verilmiştir.

Çalışmada birincil elden belge ve dökümanlara yer verilmiştir. Volkan gazetesi, Derviş Vahdeti'nin fikir ve düşünceleri hakkında, kurduğu cemiyet ile alakalı ayrıntılı bilgilere ulaşmamızı sağlamıştır. Gazetenin bize sağladığı en büyük olanak şüphesiz Derviş Vahdeti ile alakalı bugüne kadar öne sürülen, dile getirilen birçok konuya onun kendi kaleminden çıkan yazılar vasıtasıyla karşılaştırma imkânı elde edip çeşitli çıkarımlara ulaşmamızı sağlaması olmuştur.

Volkan gazetesinin nüshalarından anlaşıldığı üzere, Derviş Vahdeti siyasi, dini, toplumsal, askeri, ekonomik olmak üzere çok yönlü bir muhalifet yürütmüştür. Bu da çalışmamızda değişik disiplin alanlarında araştırma yapmamızı zorunlu kılmıştır. Volkan gazetesi dışında Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden alınan belgeler özellikle Derviş Vahdeti'nin gazetesi ve cemiyeti ile üstlendiği muhalefet mücadelesinin toplumdaki geniş karşılığını göstermesi açısından önem arz etmiştir. Bu belgelerin Volkan gazetesi ile karşılaştırılarak sunulması konuya dair daha objektif açıklamalara ulaşmamızı sağlamıştır.

Çalışmamızda ayrıca büyük bir çaba sarf edilerek The Natıonal Archıves'den ulaşılabilen İngiliz arşiv belgelerinden yararlanma imkânı elde edilmiştir. Dönem ve olaylar temel alınarak taranılan toplam 12 İngiliz klasöründen, çalışmada toplam 8 klasörden faydalanma olanağı elde edilmiştir. Birçok araştırmacı tarafından İngilizlerin 31 Mart İsyanı'nın sorumlularından biri olarak görülmesi, İngiliz arşiv belgelerine bizi yönelten temel neden olmuştur. Daha önce kullanılmayan bu belgelerden faydalanmak çalışmamıza daha farklı bir bakış açısı getirmiştir.

Üç ana bölümden oluşan çalışmamızın girişinde kuramsal kavram ve çerçeve hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Birinci bölümde, Osmanlı Devleti'nde Siyasal Yaşam ve Muhalefet

konusu işlenmiştir. Derviş Vahdeti tarafından kurulan ve muhalif bir oluşum olan İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nin içeride kurduğu ilişkiler ve faaliyetleri hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde, Derviş Vahdeti'nin hayatı ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir. Son olarak çalışmanın üçüncü bölümünde, Derviş Vahdeti'nin çıkardığı Volkan gazetesi ele alınıp işlenmiştir. Volkan gazetesinin yayın hayatına son vermesine ve İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nin kapanmasına neden olan 31 Mart İsyanı ve sonrasında gerçekleşen Derviş Vahdeti'nin idamı ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Tez konusunun belirlenmesinde, sınırlarının tespiti ve çizilmesinde, yaptığım araştırmanın her sürecinde yanımda olan, yardım ve desteğini esirgemeyen, araştırma sürecinde bilimsel tavsiyeleri ile yoluma ışık tutan, büyük bir sabır ile eksikliklerimi görmem ve tamamlamam hususunda yol gösteren danışman hocam Prof. Dr. Necdet Aysal'a bana gösterdiği sabır ve inancından ötürü her daim teşekkürü ve saygımı bir borç bilirim. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde doktoraya kabul edildiğim günden itibaren desteklerini her daim yanımda hissettiğim, kıymetli önerileri ile bana yol gösteren hocalarım Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan'a, Prof. Dr. Hakan Uzun'a, Prof. Dr. Bige Sükan'a, Prof. Dr. Mesut Çapa'ya, müteşekkirim. Tez İzleme Komitesi üyelerim olarak çalışmama değerli görüşleri, yapıcı hatırlatmaları ve düzeltmeleri ile katkıda bulunan Prof. Dr. Hakan Uzun'a, Prof. Dr. Mesut Çapa'ya, Prof. Dr. Ayten Sezer Arığ'a onlara savunma jürisi esnasında katılan Prof. Dr. Meşkure Yılmaz'a ne kadar teşekkür etsem azdır. TİTE ailesine katıldığım ilk günden itibaren manevi anlamda desteklerini hissettiğim herkese ne kadar teşekkür etsem azdır.

Son olarak büyük bir istek duyarak ve çaba sarf ederek çıktığım bu yola saygı duyan, bana güvenen, hayallerime kendi hayalleri gibi bakan ailemin her ferdine ne kadar teşekkür etsem azdır.

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **i**
ABSTRACT ..... **iv**
ÖNSÖZ ..... **vii**
İÇİNDEKİLER ..... **ix**
KISALTMALAR ..... **xi**
GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM
OSMANLI DEVLETİ'NDE SİYASAL YAŞAM ve MUHALEFET

1.1. Tanzimat Döneminde Siyasal Yaşam ve Genç Osmanlılar 7
1.2. İkinci Abdülhamid Dönemi Siyasal Yaşam ve Muhalefet 28
1.2.1. İkinci Meşrutiyet'in İlanı, Fikir Hareketleri ve Muhalefet 41
1.2.2. Osmanlı Demokrat Fırkası (Fırka-i İbad) 72
1.2.3. Fedakâran-ı Millet Cemiyeti 74
1.2.4. Osmanlı Ahrar Fırkası (Fırka-i Ahrar) 76
1.2.5. İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti 79
1.2.5.1. Cemiyetin Resmi Kuruluşu, Beyanname ve Nizamnamesi 79
1.2.5.2. Cemiyeti'nin Temel İdeolojisi 103
1.2.5.3. Cemiyeti'nin Örgütlenmesi ve Şubeleri 106
1.2.5.4. Cemiyetin İttihat ve Terakki İle İlişkisi 128
1.2.5.5. Cemiyetin Fırkalar, Basın, Meclis-i Umumi ve Ordu İle İlişkisi 144
1.2.5.5.1. Cemiyetin Fırkalar, Basın İle İlişkisi 144
1.2.5.5.2. Cemiyetin Meclis-i Umumi İle İlişkisi 158
1.2.5.5.3. Cemiyetin Ordu İle İlişkisi 165

İKİNCİ BÖLÜM
KIBRISLI DERVİŞ VAHDETİ

2.1. Derviş Vahdeti'nin Hayatı (1870-1909) 174
2.1.1. Kıbrıs'ta Öğrenim Hayatı 174
2.1.2. İstanbul'daki Memuriyeti 182
2.1.3. Diyarbakır'da Sürgün Günleri 184

2.1.4. Sürgünden İstanbul'a Dönüşü 190
2.1.5. Gazetecilik Yılları 193
2.1.5.1. Mizan Gazetesi 193
2.1.5.2. Volkan Gazetesi 196
2.2. Derviş Vahdeti'nin İngilizlerle İlişkisi 201

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
VAHDETİ ve VOLKAN GAZETESİ (11 Aralık 1908)

3.1. Volkan Gazetesi'nin Biçimsel Özellikleri 209
3.2. Yazar Kadrosu ve Yayın Politikası 211
3.3. Volkan Gazetesinin Maddi Kaynağı 218
3.4. Volkan Gazetesi'nin Cemiyet, Ordu ve Siyasetle İlişkileri 232
3.5. Meşrutiyet Ortamında Yaşanan Olaylara Volkan Gazetesi'nin Bakışı 244
3.5.1. Kör Ali, Karagöz, Beşiktaş Karakolu Olayları 244
3.6. 31 Mart İsyanı ve Sebepleri (13 Nisan 1909) 249
3.6.1. Taşkışla Olayı 249
3.6.2. Yıldız Olayı 251
3.6.3. Hasan Fehmi Cinayeti 253
3.7. 31 Mart İsyanı ve Derviş Vahdeti 265
3.7.1. Hareket Ordusu'nun İsyana Müdahalesi 324
3.8. İsyancıların Divan-ı Harb-i Örfi'de Yargılanmaları 332
3.8.1. Derviş Vahdetinin Kaçışı 332
3.8.2. Derviş Vahdeti'nin Yargılanması ve İdamı 347

SONUÇ 360
KAYNAKÇA 366
EKLER 389
ÖZGEÇMİŞ 406

KISALTMALAR

BEO.	: Bâb-ı Âlî Evrak Odası
Bkz.	: Bakınız
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Byy.	: Basım Yeri Yok
Bty.	: Basım Tarihi Yok
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DH. EUM. THR.	: Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Tahrirat Kalemi Belgeleri
DH. MUİ.	: Dâhiliye Nezâreti Muhaberât-ı Umumiye İdaresi Belgeleri
DH. ŞFR.	: Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi Belgeleri
Ed.	: Editör
F.O.	: Foreign Office Papers, United Kingdom, National Archives Collestions.
İ.AS.	: İradeler- Askerî
MMZC.	: Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri
MV.	: Meclis-i Vükelâ Mazbataları
Nu.	: Numara
TDVİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TFR. I. SL.	: Rumeli Müfettişliği Selanik Evrakı
TP.	: Tevfik Paşa Evrakı
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
Y.	: Yıl
Y. EE. KP.	: Yıldız Esas Evrakı Kâmil Paşa Evrakı
Yay.	: Yayınları
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan
ZB.	: Zabtiye Nezâreti Belgeleri

GİRİŞ

Tezimizin ana konusu "*Derviş Vahdeti ve Volkan Gazetesi*"dir. 2. Meşrutiyet ile birlikte sansürün kalkması ile matbuat hayatına gelen özgürlük ortamında basın dünyasında hayat bulan birçok eser ve gazete arasında Derviş Vahdeti'nin çıkardığı Volkan gazetesi de yerini almış ve yayınlanmaya başlamıştır. 2. Meşrutiyet'in bu özgürlük ortamı şüphesiz Volkan yazarlarına istedikleri her şeyi hiç çekinmeden yazma fırsatı vermiştir. Müthiş bir propaganda gücüne sahip olmaya başlayan Volkan gazetesi öylesine tanınmış, öylesine büyük bir taraftar kitlesi kazanmıştır ki bu gazete sayesinde Derviş Vahdeti öncülüğünde İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti kurulmuştur.

Derviş Vahdeti öncülüğünde 3 Nisan 1909'da yani 31 Mart İsyanı'ndan sadece 10 gün önce kurulan ve isyanın hemen sonrasında kapanmasına rağmen yani Türk siyasal yaşamda çok kısa süreliğine var olmasına rağmen şüphesiz adından çok söz etmeyi başarmış bir cemiyettir. Aslında zaman olarak çok kısa süreliğine yaşama şansı bulsa da, 31 Mart İsyanı'nın esas sorumlularından görüldüğü için çok yönlü bir kuruluş olarak tarihte yerini almayı başarabilmiştir.

2. Meşrutiyet ortamında Volkan gazetesi ve bu cemiyetin varlığı şüphesiz ilginç kişiliği ve hayat öyküsüyle döneme damga vuran Derviş Vahdeti sayesinde mümkün olmuştur. Vahdeti, gazetesi ve cemiyeti ile o kadar özdeşleşmiştir ki, çalışmada olaylara hep üçlü bir pencereden bakmak durumunda kaldığımızı belirtmek gerekir. Derviş Vahdeti, gazetesi ve cemiyeti ile 2. Meşrutiyet ile oluşan muhalefetin adeta mihenk taşı konumunda olması nedeniyle çalışmada daha çok muhalefet eksenli bir bakış açısıyla ele alınmıştır.

Gazetesi Volkan aracılığı ile Derviş Vahdeti'nin Meşrutiyet'ten ziyade dönemin yaratıcısı olan İttihat ve Terakki'ye olan muhalefeti, çalışmada İttihatçılara olan muhalefetinin sebep ve sonuçlarını irdelemeye yöneltmiştir. Yapılan araştırmalardan anlaşıldığı üzere Vahdeti son derece güçlü bir muhalefet örneği sergilemiş ve bu gücünü daha çok 2. Meşrutiyet'in temel fikir akımlarından biri olan İslamcılıktan almıştır. Öyleki Vahdeti, gazetesi ve cemiyeti ile İslamcılığı siyasi amaçlarına ulaşmada temel söylem olarak kullanmıştır. Keza, dönemin muhalif grupları olan ulema kesimi başta olmak üzere medrese öğrencileri ve askerlerini İslami söylemi sayesinde yanına almayı başarabilmiştir. Volkan'ın prapagandalarından etkilenen askerlerin 31 Mart İsyanı'nı çıkarması yine bu güçlü ve başarılı muhalefete dayandırılabilir.

Çalışmada Vahdeti'nin bu güçlü muhalefetinde etkili olan muhalif bazı parti ve cemiyetler, Padişah ve Kamil Paşa gibi bazı devlet adamları, saray mensupları, dış güçlerden İngiltere ön

plana çıkmıştır. Derviş Vahdeti'nin bu isimlerle olan ilişkisi aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmanın amacı, 2. Meşrutiyet ortamında oluşan bu muhalefeti doğru bir şekilde analiz etmek adına, Derviş Vahdeti'nin sahibi ve başyazarı olduğu Volkan aracılığıyla fikir ve düşüncelerini, İttihat ve Terakki'ye yönelik eleştirilerinin neden ve sonuçlarını tespit ve tahlil etmektir. Bu çerçevede Derviş Vahdeti'nin yaşamı, fikir ve düşünce dünyası üzerinde ne ölçüde etki yarattığının tespiti için gerekli görülmüştür.

Derviş Vahdeti ve gazetesi Volkan ile ilgili daha önce sınırlı sayıda da olsa bazı çalışmalar yapılmıştır. Bizi bu konuya sevk eden önemli bir husus aslında konu ile ilgili çok az çalışmanın yapılmış olmasıdır. Meşrutiyet Dönemi ve 31 Mart İsyanı ile ilgili çok sayıda çalışma yapıldığı halde isyana giden süreci hazırlamada ve aktörlerini yaratmada muhalif kimliğinden ötürü etkili bir isim olan Vahdeti ve gazetesi Volkan zaman, mekân ve konu açısından sınırlı bir çerçevede verilmiştir. Üstelik sınırlı bir çerçevede verilen bu hususların adeta birbirini tekrarlaması, açıkçası çalışmamız esnasında yaşadığımız zorluklardan biri olmuştur. Bu zorluğun üstesinden gelebilmek adına Volkan gazetesinde yazılan makaleleri çok yönlü bir şekilde analiz etmeye çalışmak izlediğimiz önemli bir yol olmuştur.

Çalışma esas olarak üç bölümden oluşmaktadır. Öncelikle çalışma konumuz muhalif bir isim olan Derviş Vahdeti ve Volkan gazetesi olduğu için birinci bölümde Osmanlı Devleti'nde Siyasal Yaşam ve Muhalefet konusu işlenmiş, muhalif kuruluşlar, bu muhalefeti doğuran koşullar anlatılmıştır. 2. Meşrutiyet sürecinde Derviş Vahdeti ve gazetesi Volkan'ın diğer fırka ve partiler ile kurulan ilişkileri, bu ilişkileri doğuran koşullar, onları yakınlaştıran hususlar dönemin kaynaklarından ulaşılabildiği kadarıyla aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Bu bölümde, resmi anlamda kurulan İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nin kuruluşu, kurucusu ve üyeleri, yayınladığı beyanname ve nizamnamesi, cemiyetin temel ideolojisi, cemiyetin örgütlenmesi, kurduğu şubeler dönemin gelişmelerine etkileri açısından araştırılarak elimize geçen bütün arşiv belgeleri ışığında tarihsel kronolojiye uygun olarak ele alınmıştır. Bu sayede İMC'nin Osmanlı sınırları içinde ve dışında nasıl bu kadar kısa sürede şubeler kurduğu, bu şubelere nasıl geniş katılımlar sağladığı, Vahdeti çizgisinde üyelerin hangi faaliyetleri gerçekleştirdiği anlaşılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde esas olarak çalışma konumuz olan Derviş Vahdeti'nin öğrenim hayatı, memuriyeti, sürgün günleri, İstanbul'a dönüşü, gazetecilik yılları ve İngilizlerle olan ilişkisi ele alınmıştır. Kıbrıs doğumlu olan Vahdeti'nin İstanbul'a gittikten sonra kısa süren memurluk hayatı sonrasında Diyarbakır'a sürgün edilmesi gibi olaylar kendisinin 2. Abdülhamid'e yazdığı mektup daha çok esas alınarak kaynaklar ışığında incelemeye tabi tutulmuştur.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, Derviş Vahdeti'nin 11 Aralık 1908'de yayınlamaya başladığı Volkan gazetesi işlenmiştir. Bir lider ve önder pozisyonunda hareket etmeye başladığı gazetenin biçimsel özellikleri, yazar kadrosu ve yayın politikası, maddi kaynağı, cemiyet, ordu ve siyasetle ilişkisi ele alınmıştır.

Büyük ve etkili bir propaganda gücüne sahip olan Volkan'ın şüphesiz etkilediği kesim arasında ordu önemli bir yer edinmiştir. Volkan'ın ordu üzerinde böylesine nasıl bir etki yaratabildiği hususu dikkatimizi çekmiştir. Bu bağlamda özellikle Volkan'a gönderilip yayınlanan asker mektupları ve Volkan yazarları tarafından bu askerlere hitap olarak yazılan mektuplar bu hususta bizi aydınlatabilmiştir. Netice olarak Vahdeti'nin kurduğu ilişkilerde, olayları ele alış biçimi, sorunların çözümüne yönelik izlenmesi gereken yol ve yöntemler hakkında verdiği tavsiyeler, 31 Mart İsyanı'ndaki rolünü anlamak adına önemli detaylar içerdiği için Volkan gazetesi ayrıntılı bir şekilde incelemeye alınmıştır.

Çalışmanın bu bölümünde, Volkan gazetesinin yayın hayatına son vermesine, İMC'nin kapanmasına ve Derviş Vahdeti'nin idamına neden olan 31 Mart İsyanı, daha önce çok çalışılması nedeniyle daha çok Vahdeti'nin isyanda oynadığı rol dikkate alınarak anlatılmıştır. Vahdeti'nin gazetesi Volkan'ın daha çok hitap ettiği dini ve askeri gruplar dikkate alınarak isyana giden süreçte bu kesimlerin etkili olduğu olaylar ve ayaklanmalar işlenmiştir. İsyana giden süreçte işlenen Hasan Fehmi cinayeti, özellikle Vahdeti'nin Hasan Fehmi'nin kendisi ve cinayeti ile olan yakın ilişkisi, gazete yayınları, hatıralar, arşiv belgeleri, Meclis Zabıt Cerideleri ışığında işlenmeye çalışılmıştır.

Yine bu bölümde Vahdeti merkez alınarak bakılan 31 Mart İsyanı'nın ortaya çıkışı, yaşanan gelişmeler, Selanik'ten gönderilen Hareket Ordusu tarafından isyanın bastırılması, isyanın bastırılacağını anlayan ve isyanda oynadığı rol dolayısıyla telaşa düşen Derviş Vahdeti'nin kaçışı, yakalanması ve idamı dönemin tanıkları, arşiv belgeleri ve gazeteleri ışığında ortaya konulmuştur.

Çalışmada kullanılan temel kaynak, Derviş Vahdeti yönetiminde çıkarılan, M. Ertuğrul Düzdağ tarafından günümüz Türkçesine çevrilen "*Volkan Gazetesi*" olmuştur. Gazetenin Osmanlıca nüshaları Ankara Milli Kütüphane'de, Hakkı Tarık Us Kütüphanesi'nde, TDV İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Volkan'da, başyazıları kaleme alan Derviş Vahdeti dışında diğer yazarların da makalelerine bakılmış, yaşanan olayların Volkan'a yansıması değerlendirilmiştir. Gazetenin çalışmada temel kaynak olmasının nedeni, Vahdeti'nin kaleminden çıkan bu yazılar sayesinde yapılan bütün çalışmalar arasında karşılaştırmalar yapma imkânın elde edilmesi bu sayede çok daha objektif değerlendirmelere ulaşılmasına olanak sağlamasıdır.

Çalışmada kullanılan diğer kaynaklardan bahsetmek gerekirse, önemli bir kaynak da Osman Selim Kocahanoğlu tarafından kaleme alınan "*Derviş Vahdeti ve Çavuşların İsyanı*" adlı eser olmuştur. Volkan gazetesinden de faydalanan yazar, Vahdeti'nin hayatı, Vahdeti'nin kurucusu olduğu İMC hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Kocahanoğlu, bu eserde Divan-ı Harp tutanaklarını da kullanmıştır. Bu tutanakların bazılarının nerden alındığını eserde belirtmeyen Kocahanoğlu, kendisiyle yaptığım görüşmede bu tutanakların orjinalini görme imkânına ulaşamadığını söylemiştir. Kocahanoğlu, bu tutanaklara "*Geçit*" adı verilen bir dergide dönemin gazetelerine yansıdığı haliyle görme imkânını elde ettiğini ifade etmiştir. Bakma zorunluluğu hissettiğim bu tutanaklar için ATASE Arşivi ve Başkanlık Arşivi'ne baktığımı, bu tutanaklara ulaşamadığımı, yetkililer tarafından da bu tutanakların arşivlerinde bulunmadığı cevabını aldığımı bu yüzden de bu tutanakların gazetelere yansıyan biçimiyle kullanmak zorunda kaldığımı belirtmek isterim.

Tarık Zafer Tunaya'nın, "*Türkiye'de Siyasal Partiler-İkinci Meşrutiyet Dönemi (1908-1918)*" eseri Derviş Vahdeti'nin kurucusu olduğu İMCnin kuruluşu, faaliyetleri, Meclis ile ilişkisi, İttihat ve Terakki başta olmak üzere diğer partilerle, basınla ve isyanla ile olan ilişkisi hakkında çalışmaya büyük bir katkı sağlamıştır. Tunaya'nın yine "*İslamcılık Cereyanı*" adlı çalışması da Volkan gazetesindeki makalelerden yararlanarak, İMC'nin kendisi ve isyanla olan ilişkisine dair son derece önemli bilgiler sunmuştur.

Çalışmada faydalanılan önemli bir eser de Cemal Kutay tarafından hazırlanan "*31 Mart'ın 90. Yılında Laik Cumhuriyet Karşısında Derviş Vahdetiler Cephesi*"dir. Eser özellikle dönemin önemli olaylarında iz bırakan isimlerin hatıraları, fotoğrafları ve kısa hayat biyografileri ile çalışmamızda sıkça başvurduğumuz önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Yine Mustafa Baydar'ın kaleme aldığı "*31 Mart Vakası*" adlı eseri ince bir kitap olsa da, bir başlık altında Vahdeti'ye dair önemli bilgiler vermesi nedeniyle çalışmada yer almıştır.

Çalışmada yine temel olarak Celal Bayar'ın "*Ben de Yazdım Millî Mücadeleye Gidiş*", adlı eserin ilk üç cildinden faydalanılmıştır. İMC'nin kuruluşu, kurucusu Derviş Vahdeti ve üyeleri, nasıl taraftar kazandığı hususunda önemli belgelerden de faydalanarak oluşturulan bu eserden önemli ölçüde istifade edilmiştir. Çalışmada ayrıca Bayram Kodaman ve Mehmet Ali Ünal'ın hazırladığı "*Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi*" adlı eser, Derviş Vahdeti, gazetesi ve cemiyeti hakkında tanık olunan olayları vermesi nedeniyle çalışmamızda kullanmamız açısından son derece önemli görülmüştür.

İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti ve kurucusu Derviş Vahdeti'nin yabancılarla özellikle İngilizlerle ilişkide olduğuna dair önemli vurgulamalarda bulunan Doğan Avcıoğlu'nun "*31 Mart'ta Yabancı Parmağı*" adlı eseri ve Ecvet Güresin'in "*31 Mart İsyanı*", Vahdeti'yi tahlil

etmek adına gerekli görülen kaynaklar arasında olmuştur. Volkan'dan örnekler vererek İMC'nin özellikle propaganda gücüne vurgu yapan Ecvet Güresin, isyanın önemli aktörlerinden olan askerlerin muhalif bir güce dönüşmesinde etkili olan hususları İMC ve gazetesi Volkan ile etkili bir şekilde ilişkilendirmektedir.

Çalışma konusu Derviş Vahdeti ve Volkan gazetesine yönelik daha önce yapılan tez çalışmaları da bulunmaktadır. Günümüze kadar yapılmış tez çalışmaları incelendiğinde, Akif Deniz tarafından hazırlanan "*Derviş Vahdeti ve 31 Mart Olayı*" adlı yüksek lisans tez çalışmasında, Volkan gazetesinden sınırlı ölçüde faydalanılıp, arşiv belgelerinden hiç istifade edilmemiştir.

Lokman Akbaş tarafından hazırlanan "*2. Meşrutiyet Döneminde İslamcılık ve İttihad-ı Muhammedi*" adlı yüksek lisans çalışmasında cemiyetin islami boyutu arşiv belgeleri ve Volkan gazetesi ışığında değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Bu çalışmalar dışında, Nurten Kaan tarafından hazırlanan "*Volkan Gazetesinde Meşrutiyet Düşüncesi 1908-1909*" adlı yüksek lisans çalışmasında 2. Meşrutiyet Dönemi'nde ön plana çıkan Meşrutiyet, meşveret, anayasa, adalet, hürriyet, istibdat kavramlarının Volkan gazetesinde nasıl ele alınıp işlendiği anlatılmaktadır.

Bu tezlerin dışında, Seval Yenel'in "*İttihadı Muhammedî*" adlı yüksek lisans tezi de, faydalandığımız önemli kaynaklar arasında yer almıştır. Çalışmada 31 Mart İsyanı çerçevesinde ele alınan İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti, arşiv belgeleri ve Volkan gazetesi ışığında değerlendirilip ortaya konulmuştur.

Tez ve kitapların dışında konuyla ilgili kaleme alınmış bazı makalelere de rastlanılmıştır. Bunlardan Azmi Özcan'ın "*İttihad-ı Muhammedî*" adlı makalesi, cemiyetin kurucu ve üyeleri, siyasi programı, beyannamesi, 31 Mart İsyanı'ndaki rolü hakkında genel bilgilere yer vermesi nedeniyle son derece önemli görülmüştür. Ahmet Çetintaş'ın "*II. Meşrutiyet Devri ve İslamcılık Bağlamında Volkan Gazetesi*" adlı makalesi ise, İslamcılık bağlamında Volkan gazetesindeki makaleleri değerlendirmeye tabi tutmuştur.

Selim Sezer'in, "*Volkan Gazetesinde 31 Mart Vakası*", adlı makalede ise 31 Mart İsyanı esnasında Volkan'da kaleme alınan makalelerin işlenip değerlendirilmesi çalışmalara yol göstermesi açısından başvurulan önemli kaynaklardan biri olmuştur. Bu çalışmalar dışında, Zekeriya Kurşun ve Kemal Kahraman'ın hazırladığı "*Derviş Vahdeti*" adlı makale, M. Ertuğrul Düzdağ'ın yazdığı "*Volkan*" adlı makale, çalışmamızda sıkça faydalandığımız kaynaklar arasında olmuştur.

İMC ve Derviş Vahdeti'nin İngilizlerle olan ilişkisi hakkında, dönemin pek çok tanığı ve günümüz birçok araştırmacısı tarafından fikir yürütülmüştür. Sina Akşin'in "*31 Mart Olayı*" adlı eserinde İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti ve Derviş Vahdeti'ye olaylar ekseninde zaman zaman yer verilmiştir. Sina Akşin, Feroz Ahmad, Doğan Avcıoğlu, Ecvet Güresin, Halide Edip Adıvar gibi pek çok isim bu bağlantıya dikkat çekmiştir.

Bu bağlamda incelediğimiz 12 İngiliz arşiv klasörünün 8 inden faydalanmış bulunmaktayız. Ancak bu belgelerde maalesef bu ilişkiyi kanıtlayan bir bilgiye ulaşamadığımızı ifade etmek isterim. Öte taraftan o dönemde İstanbul ve Londra arasında çok sık bir şekilde çekilen telgraflar şüphesiz çalışmamıza önemli bir katkı sağlamıştır.

Derviş Vahdeti'nin kurduğu ilişkiler şüphesiz bugün bile büyük bir merak konusudur. Araştırmacı Necati Alkan'ın "*Bahailik ve Jön Türk Devrimi*","*Filistin'de Jön Türkler ve Bahaîler*", adlı çalışmalarında Derviş Vahdeti'nin Bahaî lideri Abdülbaha ile ilişkide olduğuna dair yayınladığı mektup bugüne kadar ilk kez ele alınıp işlenmesi açısından çok önemli olmuştur. Bu sayede Derviş Vahdeti ve İMC'ye dair daha kapsamlı bilgilere yer vermemiz mümkün olmuş, bu da çalışmamızı farklı kılan etkenler arasında yer almıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE SİYASAL YAŞAM ve MUHALEFET

1.1. Tanzimat Döneminde Siyasal Yaşam ve Genç Osmanlılar

Osmanlı Devleti Klasik Dönem'de ordusu, güçlü donanması ve çağın en ileri kuşatma kuvvetleri ile Avrupa üzerinde büyük bir korku yaratmış; geniş bir coğrafyada hâkimiyet sağladığı için Avrupa'dan çok daha güçlü olduğuna inanarak Avrupa'yı takip etmek yerine daha çok kendi geleneksel sistemine bel bağlamıştır.[1] Ancak 16. yüzyılın sonundan itibaren Osmanlı önce duraklama, elindeki toprakları kaybederek de 17. yüzyılın sonundan itibaren Gerileme Dönemi'e girmiştir. Çünkü Avrupa, Haçlı seferleriyle Doğu dünyasından aldığı yenilikleri geliştirip Yeni Çağ'a adım atarken Osmanlı Avrupa'yı takip etmeyerek kendi sisteminden yeni olanaklar çıkaramadığı için kendi Duraklama Dönemi'ni adeta kendisi hazırlamıştır.[2]

Batı Avrupa'nın yeni gelişmekte olan ulus devletleri; askeri, ekonomik, teknolojik açıdan Osmanlı'yı geçmeye başlamışlardır ki bunun en bariz göstergesi Osmanlı'nın uzun süren savaşlarda aldığı yenilgiler ve uğradığı büyük orandaki toprak kayıpları olmuştur.[3] Osmanlı'nın uğradığı 1683 Viyana bozgunu, imzalamak zorunda kaldığı 1699 Karlofça ve 1718 Pasarofça Antlaşmaları, devlet adamlarında büyük bir zihniyet değişimine olanak sağlamıştır. Bu sayede Osmanlı, Avrupa'nın kendisinden üstün olduğu gerçeğini kabullenmeye başlamıştır.[4]

Bu zihniyet değişikliğine doğru olan ilk adım ve Batılılaşmaya doğru ilk bilinçli teşebbüs, Lale Devri'nde (1718-1730) gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde Avrupa'yı örnek alarak çeşitli alanlarda yenilikler yapılmış, Avrupa ile ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır. Her ne kadar bu dönemde yapılan ıslahatlar Osmanlı'yı içinde bulunduğu kötü durumdan kurtaramamışsa da Avrupa ile savaş dışında gerçekleştirilen bu ilk alışverişler, Osmanlı'da toplumsal ve kültürel alanda bazı gelişmelere kapı açması bağlamında son derece önemli olmuştur.[5]

Lale Devri'nde Yirmisekiz Çelebi Mehmet başta olmak üzere Avrupa'nın önemli başkentlerine gönderilen elçiler vasıtasıyla Batı kültürü çok daha yakından tanınmaya

---

[1] Kadri Unat, "Osmanlı Devleti'nde XIX. Yüzyıl Yenileşme Hareketleri", *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ed. Temuçin Faik Ertan, Ankara: Siyasal Kitabevi, 4. Baskı, 2016, 19.
[2] Bayram Kodaman, "Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış" *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 16(2007), 1-24.
[3] Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner Gönen, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, 37.
[4] Kodaman, "Osmanlı Devleti'nin", 18.
[5] Bernard Lewıs, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, Ankara: TTKY, 5.Baskı, 1993, 46-47.

başlanmıştır. Batıya kapı açan bu dönem, Osmanlı'nın geleneksel tabakasında bir muhalefete yol açmış ve 1730'da Patrona Halil İsyanı ile bu dönem son bulmuştur. Ancak Lale Devri ile Osmanlı'da Batı eksenli başlayan bu yenileşme düşüncesi zihinlerde yer edinmiş olduğundan ileride bütün olumsuz tepkilere, teşebbüslere ve kesintilere rağmen devam etmiştir.[6]

Bu bağlamda Osmanlı'da ilk ciddi ve kapsamlı anlamda reform girişimi, 3. Selim Dönemi'nde yapılmaya başlanmıştır.[7] Ancak Osmanlı bu süreçte iki büyük sorun ile baş etmek zorunda kalmıştır. Birincisi, 16. yüzyıldan sonra Osmanlı'da tımar sisteminin tasfiyesiyle gelişen âdem-i merkeziyet ve ortaya çıkan boşluğu gidermek adına taşrada var olmaya başlayan ayanlık. İkincisi ise, art arda yapılan savaşlarda alınan yenilgilerden dolayı yapılması zorunlu görülen askeri ıslahatlar ve bu ıslahatlar karşında güçlü bir muhalefet sergileyen Yeniçeri Ocağı'nın varlığı olmuştur.[8]

Bu sorunların üstesinden gelebilmek adına harekete geçen 3. Selim, öncelikle dönemin devlet adamları ve bilim adamlarından devletin kötü gidişatına son vermek için nelerin yapılması gerektiği hususunda raporlar (layiha) istemiştir.[9] Islahatlarda layihalara başvurma yöntemi, Osmanlı'da zaten geleneksel bir tarzda var olan Meşveret'in yeniden ve kalıcı bir şekilde düzenlenerek Meşveret Meclisi[10] olarak hayata geçirilmesi adına önemli olmuştur. Padişah'ın başkanlığında toplanan ve önemli devlet erkânı, bürokrasinin ve ulemanın önde gelenlerinden oluşan bu meclis reform sürecinde çok önemli bir rol yerine getirmiştir.[11]

Meşveret'e sunulan layihalarda ortak düşünce askeri alanda reformların yapılması gerektiği olmuştur. Bu bağlamda bu düşüncenin somut adımını, yeni düzen anlamına gelen ve aynı zamanda iki yönlü gerçekleştirilen Nizam-ı Cedid yenilikleri oluşturmuştur. Nizam-ı Cedid'in birinci yönü, Osmanlı'da siyasi, ekonomik, sosyal, hukuk gibi çeşitli alanlarında yapılan düzenlemelerden ibaret olmuştur. Nizam-ı Cedid'in ikinci yönü ise, Osmanlı ordusunda askeri eğitim ve öğretimde yeni bir düzen öngörmek olmuştur. Ancak askeri alanda bu ıslahatlar yapılırken yeni ordunun yanında mevcut Yeniçeri Ocağı'nı devam ettirmekle orduda bir ikilik yaratılmıştır.[12]

---

[6] H. Mustafa Eravcı, İlker Kiremit, "Lale Dönemi ve Patrona Halil İsyanı Üzerine Değerlendirmeler", *Tarih Okulu,* VIII (2010), 79-93; Kodaman, " Osmanlı Devleti'nin…", 81.

[7] Hilal Turan, "III. Selim'den Tanzimat'a Osmanlı Devleti'nde Yeniden Yapılanma Hareketleri", *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11/2 (2019), 37-46.

[8] Sina Akşin, "1839'da Osmanlı Ülkesinde İdeolojik Ortam ve Osmanlı Devleti'nin Uluslararası Durumu", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2006, 83-90.

[9] Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007, 46-47.

[10] 18.yüzyılın sonlarında önem kaybeden Divan-ı Hümâyun'un yerine geçmek ve ülke sorunlarını görüşmek üzere oluşturulan bir kuruldur. Bkz. Ekrem Buğra Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, Bty, 125.

[11] Unat, "Osmanlı Devleti'nde", 22.

[12] Kodaman, " Osmanlı Devleti'nin ", 19.

3. Selim Dönemi'ni aslında ilginç kılan temel özellik, 3. Selim'in icraatları ile Batılı düşüncelerin Osmanlı İmparatorluğu'nun içine girme fırsatının elde edilmesi olmuştur. Batı'nın Osmanlı kapısından girişini sağlayan bu fırsatlar, Batılı özellikle Fransız eğitmenlerin orduya atanması, Avrupa'da ilk kez daimi elçiliklerin kurulması olmuştur. Bu bağlamda, Avrupa'da yetişen ilk Osmanlı diplomatları her ne kadar Avrupa karşısında deneyimsiz ve yetersiz olsalar da kendileri ve sonraki halefleri Osmanlı toplumunda Avrupalı yaşamın elçileri olarak etkili olmuştur.[13] Ayrıca Fransa'nın misyonerlik faaliyeti de Osmanlı'da Fransızca konuşan, o fikri yapıyı benimseyen aydın bir tabakanın var olmasını olanaklı kılmıştır.[14]

Ancak bu dönemde yapılan bu ıslahatlara ve 3. Selim'in kendisine karşı birkaç yönlü muhalif grup meydana gelmiştir. 3. Selim'in 1805'te Edirne'de yeni bir Nizam-ı Cedid birliği kurulacağına dair bir ferman çıkartması yeniçeri, ulema[15], ayan ve yoksul kesimden[16] oluşan bu muhalif grupların zaten var olan tepkisini büyük ölçüde ortaya çıkarmıştır.[17] Mayıs 1807'de bu muhalif grupların desteğini alan Kabakçı Mustafa isimli bir asi lideri, taraftarlarıyla birlikte Sadaret kaymakamı ve Şeyhülislam ile yakın ilişkiye girdikten sonra asilerle birlikte ayaklanınca Nizam-ı Cedid kaldırılmış, 3. Selim de tahtan indirilerek yerine 4. Mustafa getirilmiştir.[18]

Durum böyle iken 4. Mustafa'nın saltanatı çok uzun süreli olmamış, o süreçte Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa'nın etkisi ile 2. Mahmut tahta çıkarılmıştır. 2. Mahmut ilk önce merkezi otoriteyi tesis etmeye çalışmış ve taşrada güç kazanan, kendisine bağlı ordu oluşturan ayanlarla anlaşmayı en çıkar yol olarak gören Alemdar'ın çabası sonucu, anayasal sisteme geçişte ilk belge olarak kabul edilen 1808 tarihli "*Sened-i İttifak*" imzalanmıştır.[19] Sened-i İttifak Osmanlı'da Padişah'ın yetkilerinin ayanlar karşısında sınırlandırılması anlamına gelmiştir. Bunun bilincinde olan 2. Mahmut, bu senedi üzüntüyle karşılamış ama var olan zorunlu koşullardan dolayı kabul etmek zorunda kalmıştır.[20]

---

[13] Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 42-43.
[14] Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1987, 110.
[15] Lewıs, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*,71.
[16] Çetin Yetkin, *İktidara Karşı Türk Direniş ve Devrimleri Başlangıçtan Atatürk'e*, Cilt II, İstanbul: Otopsi Yayınları, Bty, 501.
[17] Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 44.
[18] Lewıs, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*,71.
[19] Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 4. Baskı, 1995, 109-110; Zehra Aslan, "Sened-i İttifak'ın Ortaya Çıkışı ve İnsan Hakları Bakımından Değerlendirilmesi", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(2013), 77-91.
[20] Uçarol, *Siyasi Tarih*, 111.

Bu belge ile ayanlar Padişah'ın buyruklarına uyacaklarına, hazineyi koruyup devlet gelirlerini toplayacaklarına[21], Padişah yasalara uyduğu sürece ona bağlı kalacaklarına, modern bir ordunun kurulmasına destek vereceklerine, kendileri ile istişare yapıldıktan sonra vergileri ödeyeceklerine dair hususları kabul etmişlerdir. Ancak ayanların elde ettiği bu haklar, iktidarda ayan ve bürokrat kesimin yeniçeri gücüne adeta bir darbe olarak görülmesine, yeniçerilerin tekrar ayaklanıp bu defa Alemdar'ı öldürmesine neden olmuştur. Netice olarak Alemdar'ın ölümü halen iktidar kanadında askerin çok güçlü olduğu ve yeniliklerin önünde önemli bir engel teşkil ettiğini göstermiştir.[22]

Aslında Yeniçeri Ayaklanması, gerek Alemdar'ın sadrazamlığını gerek bu senedin imzalanmasını kendine yediremeyen 2. Mahmut'a beklediği fırsatı vermiştir. 2. Mahmut'un, yeniçeri isyanı esnasında Sekban-ı Cedid ordusunu harekete geçirmemesi, bu tespiti doğrular nitelikte olmuştur. Alemdar'ı öldüren ve saraya saldıran yeniçeriler karşısında hanedanın tek erkeği olarak saltanatını sürdürmek isteyen 2. Mahmut, eline geçen bu fırsatı kaçırmamış, 4. Mustafa'yı idam ederek Sekban-ı Cedid'i de ortadan kaldırmıştır.[23] Böylece isyan sona erdikten sonra tahtını korumayı başaran 2. Mahmut, ayanlara dönerek Sened-i İttifak'ı kaldırdığını ilan etmiştir.[24]

Yaşanan bu olaylardan sonra iktidardaki gücünü eline alan 2. Mahmut'un ilk işi ıslahatlara yönelmek olmuştur. Aslında onun döneminde de yapılan ıslahatların amacı, 3. Selim döneminde olduğu gibi modern bir ordu kurarak merkezi yönetimi güçlendirmek olmuştur.[25] 2. Mahmut'un merkezi idareyi güçlendirme gayesinde, askeri ve iktisadi güçleri istediği yerde ve zamanda kullanmada tek yetkili kişi olma isteği yatarken bu gayesinin önünde Yeniçeri Ocağı önemli bir engel teşkil etmiştir.[26]

Döneminde devam eden Yunan İsyanı'nda, Yunanlıların 1826'da yeniçerileri yenilgiye uğratarak Misolonki Kalesi'ni teslim almaları, bu bağlamda 2. Mahmut'a beklediği fırsatı yaratmıştır. Bu fırsatı değerlendiren Padişah, Eşkinci Ocağı adıyla yeni bir ordunun kurulacağını belirtmiştir. Ancak kurulan bu orduya karşı da yeniçeriler tekrar isyan edip, At Meydanı'nda toplanınca halkın ve ulemanın desteği ile bu ocak kaldırılmıştır.[27] Tarihte Vaka-i Hayriye adını alan bu olay sonucunda, Yeniçeri Ocağı yerine Asakir-i Mansure-i

[21] Ahmet Rasim, *Osmanlı İmparatorluğunun Reform Çabaları içinde Batış Evreleri***,** Yay. Haz. H.V.Dedeoğlu, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1987, 113-114.
[22] Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, Çev. Sedat Cem Karadeli, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, 46.
[23] Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, C. 1,Yeni Gün Haber Ajansı, 1997, 31.
[24] Unat, "Osmanlı Devleti'nde", 24.
[25] Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 64.
[26] Kemal H. Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*, İstanbul: Timaş Yayınları, Bty, 30.
[27] Lewıs, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*,79-80.

Muhammediye adı verilen yeni bir ordu kurulmuştur.[28] Bu reform 2. Mahmut'a, 3. Selim'in programını tekrardan hayata geçirmesi hatta daha ileriye götürmesi fırsatını vermiştir.[29]

2. Mahmut, Yeniçeri Ocağı'nı kaldırdıktan sonra merkezi yönetimi güçlendirmek için ülkenin yönetiminde de bir dizi reform çalışmasına başlamıştır. Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye (Yargıtay)[30], Dar-ı Şuray-ı Askeri ve Dar-ı Şuray-ı Bab-ı Ali adı ile kurulan meclisler bu önemli reform çalışmaları arasında yer almıştır.[31] Bu dönemde ayrıca divan kaldırılarak kabine sistemine geçilmiş, Memurine Mahsus Ceza Kanunu da çıkarılarak kanun dışı kimseye ceza verilmeyeceği hükme bağlanmış, Müsadere Sistemi'nin de kaldırılmasıyla kişinin özel mülkiyeti güvence altına alınmıştır.[32]

2. Mahmut Dönemi'nde, askeri alanda reformlara da önem verilmiş, 1827'de İstanbul'da Askeri Tıbbiye, 1831'de Mızıka-i Hümayun Mektebi, 1834'te de Harbiye kurulmuştur. Ancak bu okullar arasında, Harp Okulu, Osmanlı'nın gelecekteki kadrolarının ve imparatorluğun yerini alacak ulus devletlerin kadrolarının yetişmesinde, Batı kültürünün tanınıp yerleşmesinde önemli bir rol üstlenmiştir.[33]

2. Mahmut Dönemi'nde, eğitime de önem verilmiş, 1838'de eğitimde çağdaşlaşma adına önemli çalışmalara imza atılmıştır. Bu tarihte kurulan Meclis-i Umur-u Nafia (Yararlı İşler Kurulu), mahalle okullarında reform yapılması ve rüştiye adı verilen okulların kurulması kararını almış,[34] böylelikle eğitimin medrese tekelinden çıkarılarak devlet denetimine tabi kılınmasına çalışılmıştır.[35] Bu reformlara ilaveten, 1839'da Mekteb-i Maarif-i Adliyye ve Mekteb-i Ulum-u Edebiye adı ile devlete ait ilk sivil ve mülki okullar da kurulmuştur.[36]

Bu dönemde her kesimin eğitim almasına çalışan devlet tarafından, İstanbul'da ilköğretim zorunlu hale getirilmiş[37] ilkokulların öğretmen ihtiyacını gidermek, okuryazar öğrenci

---

[28] Akşin, *Ana Çizgileriyle,* 32.
[29] Carter V. Fındley, "Tanzimat", *Türkiye Tarihi, Modern Dünyada Türkiye (1839-2010)*, Çev. Zuhal Bilgin, Ed.Reşat Kasaba, C. 4, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011, 37-66.
[30] Kuruluş amacı reformları hazırlamak ve Tanzimat'a aykırı davranan memurları yargılamak, Tanzimat ile getirilen ceza kanunlarını uygulamak olan bu meclis, günümüzdeki Yargıtay, Danıştay ve Yüce Divan'ın en erken örneği olarak kabul edilmiş ve taşralarda bir temyiz, istinaf mahkemesi olarak çalışan adli bir kurum olmuştur. Bkz. Ekinci, *Tanzimat*, 143-144.
[31] Mehmet V Seyitdanlıoğlu, "Divan-ı Hümayun'dan Meclis-i Meb'usan'a Osmanlı İmparatorluğu'nda Yasama", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2006, 255-265.
[32] Unat, "Osmanlı Devleti'nde", 25-26.
[33] Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 70.
[34] *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924,* Yay. Haz. Mehmet Ö. Alkan, C. 6, Ankara: T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınevi, 2000, 4.
[35] Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi***,** Ankara: TTKY, 2. Baskı, 1991, 3.
[36] *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e,* 4.
[37] Sina Akşin, "Siyasal Tarih", *Türkiye Tarihi,* Ed. Sina Akşin, C.III, Ankara: Cem Yayınevi, 1988, 73-188.

yetiştirmek için 1838'de rüştiye adı verilen okullar da açılmıştır.[38] Eğitim amaçlı olarak, 1827'de küçük bir öğrenci grubu ilk kez Avrupa'ya gönderilmiş, 1833'te de devlet adamlarının mesleki yaşamlarına ilk adımlarını attıkları Tercüme Odası açılarak, Rumların yerini Türk diplomatlar almaya başlamıştır.[39] Yapılan bu reformları teşvik etmek ve halka tanıtmak için ise devletin ilk resmi gazetesi olan Takvim-i Vekayi kurularak 1831'de yayın hayatına başlamıştır.[40]

2. Mahmut'un ölümüyle Osmanlı'da Tanzimat (Reformlar) olarak adlandırılan yeni bir dönem başlamıştır.[41] Aslında Sultan 2. Abdülmecit'in tahta geçtiği 1839'da, Mısır sorununda tek başına kalan Osmanlı, bu sorunu çözmek, Avrupa'yı etkileyerek onu yanına almak, ülkeyi gerileme ve dağılmaktan kurtarmak amacıyla Tanzimat adı altında 1839-1876 yılları arasında sürecek olan bir dizi yenilik hareketine başlamıştır.[42]

Ancak bu dönemde iktidar boşluğunu Fransızcayı iyi bilen ve diplomasi yeteneğine sahip olan mülkiye memurları doldurduğu için reformun çıkış kaynağı saray değil, Bab-ı Ali'nin kendisi olmuştur. Bu bürokratların hızla yükselmelerinde, Batı'ya hâkimeyetleri etken olmuştur. Çoğu bu bilgileri Babıâli'nin Tercüme Odası ve Tahrirat-ı Hariciye Kalemlerinde ve diplomatik hizmetlerde bulunmuş iken tecrübe etmişlerdir.[43] Tabi ki bu kadronun oluşmasında, 2. Mahmut Dönemi'nde Reisü'l-Küttablık makamının Hariciye Nezareti'ne dönüşmesi, 1836 sonrası bu nezaretin Avrupa tarzında örgütlenmesi büyük etken oluşturmuştur.[44]

Tercüme Odası'nda okuyup tercüme ettikleri Fransızca gazeteler yoluyla vatan, hürriyet, yurttaşlık, kanun önünde eşitlik gibi siyasi terimlerle tanışan ve benimseyen bu bürokratlar, Tanzimat sürecine damga vurmuşlardır.[45] Tanzimat ile bürokrat kesimin gücü ve önemi o kadar artmıştır ki, ordu bir nevi pasivize edilerek, ulemanın da politik yönü azaltılıp devlet

---

[38] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yay. Haz. Ahmet Kuyaş, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2003, 183-184.
[39] Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 70-71.
[40] Ali Gevgilili, *Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2. Baskı, 1990, 39; Akşin, *Kısa Türkiye,* 54; Akşin, *Ana Çizgileriyle,* 32; Rasim, *Osmanlı İmparatorluğunun,* 170.
[41] Carter V. Fındley, *Modern Türkiye Tarihi, İslam, Milliyetçilik ve Modernlik (1789-2007),* Çev. Güneş Ayas, İstanbul: Timaş Yayınları, 2. Baskı, Bty, 76.
[42] Uçarol, *Siyasi Tarih,* 182.
[43] Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 101.
[44] Roderic Davison, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Diplomasisinin Modernleşmesi", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu,* Ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2006, 189-198.
[45] Selçuk Akşin Somel, "Osmanlı Reform Çağında-Osmanlıcılık Düşüncesi (1839-1913)", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce- Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi,* C. 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 8. Baskı, 2009, 88-97.

statüsüne yükselme olanağından mahrum bırakılarak, bu sınıflar bilinçli olarak arka plana itilmiştir.[46]

Tanzimat Dönemin'de, bu memurlar arasından yetişen[47] Mustafa Reşit Paşa, kendinden sonrakilere öncü olması sebebiyle yeni aydın tipinin ilk örneği olmuştur.[48] Aslında Tanzimat'ı var eden reformların çoğu, Reşit Paşa'nın İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Palmerston'a 12 Ağustos 1839'da verdiği muhtıraya dayanmıştır. Bu muhtıra, Mısır Valisi Mehmet Ali'ye karşı İngiltere'nin Osmanlı toprak bütünlüğünü desteklemesi için yapılan görüşmeler sebebiyle verilmiştir. Muhtırada hükümdarın mutlak yetkisi zulüm olarak nitelendirilmiş, hükümet işlerine hükümdarın karışma yetkisini ortadan kaldıracak bir yönetim düzeni öngörülmüştür.[49]

Osmanlı'nın yaşadığı bu sıkıntılı dönemde, özellikle İngiltere'nin taleplerini dikkate alan Hariciye Nazırı ve Londra Sefiri olan Reşit Paşa, izinli olarak geldiği İstanbul'da, Padişah'a İngiltere'nin Osmanlı ülkesinde ıslahat yapılması durumunda Osmanlı'ya dış sorunlarında yardım edeceğini belirtmiştir. [50] Reşit Paşa'nın Padişah'ı ikna etmeyi başardığı bu görüşme sonrasında, Reşit Paşa tarafından Tanzimat Fermanı hazırlanmış, hemen sonrasında da Padişah adına 3 Kasım 1839'da Gülhane Meydanı'nda nazırlar, ulema, diğer devlet büyükleri, lonca ve esnaf temsilcileri, yabancı devlet elçileri ve halktan oluşan bir kalabalığın önünde törenle okunmuştur.[51]

Fermanda[52] özellikle üzerinde durulması gereken hususlar:

1) Kişi haklarına yönelik olarak tebaanın can, mal, namus güvenliği devlet garantisi altına alınmıştır.
2) Ceza yargılaması hususunda verilen güvenceler: Mahkemeler açık olup yargılamaların açık ve bazı kurallara göre yapılacağı belirtilmiştir. Böylece kişiye yargılanma hakkı tanınmış ve yargılanmadan kimseye ceza verilmeyeceği belirtilmiştir.
3) Müsadere yasağı: Müsaderenin kaldırılması özellikle bürokrat kesime güvence getirmiştir.
4) İltizam sistemi yerine düzenli ve mali güce göre bir vergi ilkesinin kabul edilmesi gerektiği belirtilmiştir.

---

[46] Hamit Bozarslan, *Türkiye Tarihi, İmparatorluktan Günümüze*, İstanbul: İletişim Yayınları, Bty, 128-129.
[47] Fındley, *Modern Türkiye Tarihi,* 88-89; Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 102.
[48] Mehmet Kaplan, "Mustafa Reşid Paşa ve Yeni Aydın Tipi", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2006, 317-342.
[49] Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* 213-214.
[50] Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler***,** İstanbul: Kaynak Yayınları, 2. Baskı, Bty, 15.
[51] Enver Ziya Karal, "Gülhane Hatt-ı Hümâyunu'nda Batı'nın Etkisi", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu,* Ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2006, 64-82.
[52] Tanzimat Fermanı'nın tam metni için Bkz. Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat,* Ankara: TTKY, 4. Baskı, 2010, 176-180; Rasim, *Osmanlı İmparatorluğunun,* 202-206.

5) Ferman'da mülkiyet hakkı konusunda da herkesin mal ve mülkiyet sahibi olabileceğine, dışarıdan bir müdahalenin olmaması gerektiğine vurgu yapılmıştır.
6) Askere alma usulünün düzenli bir hale sokulması ve ömür boyu askerlik süresinin dört beş yıla indirileceği duyurulan vaatler arasında olmuştur. Bu hususlar dışında askeri harcamaların sınırlanacağı, memurlara belirli maaş ödenip rüşvetin kaldırılacağı, ulema ve vezirleri de kapsayacak bir ceza kanunun da düzenleneceği verilen vaatler arasında olmuştur.[53]

Ancak Batılı devletler, Osmanlı'nın Tanzimat Fermanı ile söz verdikleri vaadleri yerine getirmediği hususunda şikâyetçi olmuşlardır. Bu yüzden de Batılı devletler, Kırım Savaş'ı sonunda toplanacak olan Paris Barış Konferansı'nda Rusya'nın azınlıklar lehinde sunacağı isteklerin önüne geçmenin karşılığı olarak Islahat Fermanı'nın[54] ilan edilmesini istemişlerdir.[55] Bu ferman ilan edildiği takdirde Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruyacaklarına, Osmanlı'nın Avrupa hukukundan yararlanacağına dair teminat vermişlerdir.[56]

Fermanda askerlik hizmeti, adalet, vergi, sivil ve askeri okullara alınma, devlet kademelerinde görev alma, toplumda saygı görme konularında eşitliğe vurgu yapılmıştır. Ayrıca toplumda adil bir tartışma ortamı sağlamak amacıyla meclislerin yeniden oluşturulacağı,[57] vilayet ve belediye meclislerine Gayrimüslimlerin de temsilci gönderebileceği,[58] Gayrimüslimlerin dünyevi işlerinden sadece din adamları değil meclislerin de söz sahibi olacağı belirtilmiştir.[59] Patrikhanelerde yeni meclisler kurulacağı ama verecekleri kararların hükümetin izni dâhilinde uygulanabileceği de ifade edilmiştir.[60]

Fermanın bazı vaatleri Tanzimat'tan farklılık gösteren teminatlar olmuştur. Yıllık bütçenin sıkı bir şekilde denetleneceği, bankaların kurulacağı, Batı sermayesinden faydalanılacağı, ceza ve ticaret kanunlarının yapılacağı, hapishane sisteminin reformdan geçileceği,[61] Müslüman ve Gayrimüslim arasındaki davalara artık karma mahkemelerin bakacağı ancak

[53] Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform (1856-1876),* Çev. Osman Akınhay, C. 1, İstanbul: Papirüs Yayınevi, Bty, 48; Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku,* Bursa: Ekin Yayınları, 2. Baskı, 2018, 13-14.
[54] Islahat Fermanı'nın tam metni için Bkz. *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu,* Ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2006, 5-10.
[55] Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* 216
[56] Akşin, *Ana Çizgileriyle,* 39; Akşin, *Kısa Türkiye,* 64; Akşin, "Siyasal Tarih", 130.
[57] Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda,* 71.
[58] Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 217; Gözler, *Türk Anayasa,* 22.
[59] Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda,* 71; Gözler, *Türk Anayasa,* 20.
[60] Uçarol, *Siyasi Tarih,* 209-210; Gözler, *Türk Anayasa,*20.
[61] Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda,*70.

aynı cemaate mensup kişiler arasındaki davalara da cemaat mahkemelerinin bakacağı gibi kararlar bu doğrultuda verilen teminatlar araında olmuştur.[62]

Fermanda ayrıca Gayrimüslimlerin de okul ve ibadet yerleri açabileceği, din değiştirmeye zorlanmayacağı,[63] kanunlara uymak şartıyla mal mülk sahibi olabileceği,[64] onlara yönelik küçük düşürücü söz ve uygulamaların yasaklanacağı, onların da kilise, mezarlık gibi dini yapılarını inşa ve tamir etme hususunda özgür olabileceği şeklinde imkânlar da verilmiştir.[65]

Ancak fermana hem Müslüman hem de Gayrimüslim halk tepki göstermiştir. Müslümanların eleştirisi, fermanın dış baskı sonucu ilan edildiği ve bir tavizler fermanı olduğuna yönelik iken Gayrimüslimlerin eleştirisi, verilen hakların yetersiz olduğuna yönelik olmuştur. Ancak Tanzimat ve Islahat Fermanı'na gelen bütün tepkilere rağmen, Tanzimat Dönemi'nden gelen iki büyük kültür aracı yani gazete ve laik mektepler gerek Batılılaşmayı yaygınlaştırmada gerek 2. Meşrutiyet'i hazırlayan düşünsel ve politik gelişmelerin yaşanmasında temel etken olmuşlardır. Keza Osmanlı'da 1861'de çıkan ilk gazete, Türkiye'nin politik ve düşünce hayatında devrimsel hareket niteliği taşımış, Batı'yı öğrenen, tartışan, benimseyen bir kamuoyu oluşturmuştur.

Bu bağlamda şüphesiz çok önemli bir örnek teşkil eden Şinasi'nin gazetesinde yazdığı "*Bildirir haddini sultana senin kanunun.*" ifadesi Meşrutiyet'in temelini de ilan etmiştir. Müslüman-Gayrimüslim ayırt etmeksizin herkese açık olan idadiler, laik bir eğitim sistemi yaratarak ve burada okuyanların Fransız fikir hayatına ulaşmasını kolaylaştıran Fransızca eğitim ve tercüme faaliyetleriyle, 2. Meşrutiyet devrimini sağlayan başlıca kurumlar olmuşlardır.[66]

Bu dönemin reformlarına kısaca değinecek olursak, Harp Okulu'na öğrenci yetiştirmek üzere 1845'te kurulmaya başlanan idadiler[67], idadilerde açılmaya başlayan ihtiyat sınıfları, 1849'da açılan Askeri Baytar Mektebi son derece önem teşkil etmiştir.[68] Yine Osmanlı'nın ilk lisesi olan ve 1868'de açılan Galatasaray Sultanisi (Mekteb-i Sultanî),[69] bürokrat yetiştirmek üzere

[62] Fındley, *Modern Türkiye Tarihi,* 92; Gözler, *Türk Anayasa,* 20.
[63] Uçarol, *Siyasi Tarih,* 209-210; Gözler, *Türk Anayasa,* 20.
[64] Akşin, "Siyasal Tarih", 130.
[65] Fındley, *Modern Türkiye Tarihi,* 92; Gözler, *Türk Anayasa,* 20.
[66] Halil İnalcık, "II. Meşrutiyet: Anayasa Rejimi Geliyor, Cumhuriyet Yolu Açılıyor", *100.Yılında Jön Türk Devrimi,* Ed. Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, 3-11.
[67] Fındley, "Tanzimat", 49.
[68] Akşin, "Siyasal Tarih", 126.
[69] Fındley, "Tanzimat", 49.

1859'da kurulan Mekteb-i Mülkiye[70] ve ilk modern üniversite olan Darülfunun (1870-71) da Tanzimat'ın diğer önemli eğitim kurumları arasında yer almıştır.[71]

Tanzimat Dönemi'nde eğitim alanında dikkate değer ilk atılımlar, 1846'da da Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin kuruluşu ile başlamıştır.[72] Hızlı ve etkili bir okuma yazma uygulaması için geliştirilen yeni öğretim teknikleri (Usul-i Cedid) 1847'de uygulamaya konulmuştur.[73] 1851'de Encümen-i Daniş isimli kurulan bilimler akademisi ile bu atılımlar devam etmiştir.[74] Meclis-i Maarif-i Umumiye, 1857'de Maarif-i Umumiye Nezareti'ne (Genel Eğitim Bakanlığı) dönüştürülmüş, böylece Osmanlı eğitim anlayışında siyasal anlamda bir teşkilatlanma oluşumu başlamıştır. Devletin eğitimde hâkimiyetini tam olarak sağladığı[75] devlet okullarını sistematik hale getiren önemli bir adım da, 1869'da yayınlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (Genel Eğitim Tüzüğü) ile yürürlüğe konulmuştur.[76]

Tanzimat Dönemi'nde eğitim alanında atılan başka bir atılım da rüştiyelerin kurulması ile olmuştur. Ancak medrese ve ulemadan gelecek tepkiyi önlemek adına, kurulan ilk rüştiyeler daha çok askeri nitelikte olmuştur. 1847'de kurulmaya başlanan rüştiyelere zamanla öğretmen ihtiyacı doğmuş ve bu öğretmen ihtiyacını medreseden daha çok bürokrasinin denetiminde sağlamak adına 1848'de Darülmuallimin (Erkek Öğretmen Okulu) açılmıştır. Kız öğrenciler için ise ilk kez 1859'da açılmaya başlayan rüştiyelerin ilki bu tarihte İstanbul'da açılırken bu okulların öğretmen ihtiyacını giderecek olan Darülmuallimat (Kız Öğretmen Okulu) ise ancak 1870'de açılabilmiştir.[77]

Tanzimat Dönemi'nde merkeziyetçiliği güçlendirmek adına da meclis adını alan günümüz karşılığı ise komisyon olan kurullar teşkil etmiştir. Eğitim, sağlık, mali, içişleri, ulaştırma alanlarında çalışan bu kurulların en önemlisi; Divan'ın yerini alan, kabineye benzer olarak çalışan Meclis-i Vükelâ olmuştur.[78] Bunun dışında Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye'nin görev ve yetkileri artırılarak meclise, fermanı uygulama ve fermana uygun kanunlar çıkarma

---

[70] Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi,* 96.
[71] Unat, "Osmanlı Devleti'nde", 31; Kodaman, *Abdülhamid Devri,* 27.
[72] Akşin, "Siyasal Tarih",126-127; Osmanlı'da eğitimden doğrudan doğruya sorumlu olan ilk kuruluştur. Eğitimde var olan ikilik bu kuuluşla beraber iyice gözler önüne serilmiştir. Kodaman, *Abdülhamid Devri,* 11.
[73] Fındley, *Modern Türkiye Tarihi,* 91.
[74] Unat, "Osmanlı Devleti'nde", 30; Bu kuruluşun başlıca görevleri, "ulûm-u âliye" ve "fünûn-u nâfia"nın ülkede yaygınlaşmasını sağlamak, okullar için gerekli olan kitapları temin etme ve tercüme etme, sade bir Osmanlıca ile tarih ve edebiyat alanında yeni eserler yazmaktı. Bu kuruluş beklentileri karşılayamamış ve 1862'den itibaren önem kaybetmiştir. Kodaman, *Abdülhamid Devri,* 13.
[75] *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e,* 4; Maârif-i Umûmiye Nezareti'nin kuruluşu, hükümetin medreselere karşı ödün verici tutumundan vazgeçerek artık eğitimde batılı tarzda bir anlayışı benimsediği anlaşılmaktadır. Kodaman, *Abdülhamid Devri,* 16.
[76] Fındley, *Modern Türkiye Tarihi,* 9; Bu nizamnamenin eğitim tarihindeki önemi, Türk eğitiminde ilk kanunlaştırma hareketi olşudur. Kodaman, *Abdülhamid Devri,* 26.
[77] *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e,* 6.
[78] Bülent Tanör, "Anayasal Gelişmelere Toplu Bakış", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 10-26.

yetkisi verilerek meclise reform niteliği kazandırılmış; yasama, yürütme ve yargı güçlerinin ayrılması ile modern parlamentoya geçiş için ilk adımlar atılmıştır.[79]

Tanzimat Dönemi'nde, Meclis-i Vâlâ'nın üzerinde bazı değişikliler yapılmış olsa da, bu meclis son olarak 1868'de Divan-ı Ahkâm-ı Adliye (Yargıtay), Şuray-ı Devlet (Danıştay) olarak ikiye ayrılmıştır.[80] Tanzimat Dönemi'nde bu meclisler yasama niteliği taşısa da modern devlet anlayışında olduğu gibi üyeler halk tarafından seçilmemiş; üyeler sivil yönetim, ulema, ordunun ileri gelenleri ve Gayrimüslim cemaat örgütlerinin temsilcilerinden oluşmuştur.[81]

Tanzimat Dönemi'nde, idari alanda da bazı değişikliklere gidilmiş, kamu gelirlerinin toplanmasında uygulanan iltizam sistemi kaldırılmış,[82] valilerin yetki ve denetimleri azaltılmış, mali işler merkezden atanan amirlerin eline verilmiş, taşrada da yerel yönetim meclisleri kurulmuştur.[83] Merkeziyetçi devlet anlayışını güçlendirmeye yönelik olarak yapılan 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi[84] ve 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi[85] de bu dönemin çalışmaları arasında yer edinmiştir.[86]

Tanzimat Dönemi'nde hukuksal anlamda yapılan atılımlara bakıldığı zaman, Osmanlı'da bütün tebaanın kanun önünde eşitliğini vurgulayan ve Fransa'dan ilham alınarak uygulamaya konulan 1840 tarihli Ceza Kanunu, 1840'ta kurulan karma ticaret mahkemeleri, 1850 tarihli Ticaret Kanunnamesi önem teşkil etmiştir.[87] 1844'te İslamiyet'i terk edenlere İslam hukukunun öngördüğü ölüm cezası da kaldırılmıştır. Yine 1863'te çıkarılan bir Deniz Ticareti Yasası ve yabancılara 1867'de ilk kez toprak mülkiyeti olanağı sağlayan yasa, bu dönemin Batı etkisiyle modernleşme çabalarının ürünü olmuştur. 1869'da da Gayrimüslim davalarına bakmaları için Nizamiye Mahkemeleri[88] de kurularak laik mahkemeler adına düzenli bir hiyerarşi sistemi oluşturulmuştur.

---

[79] Seyitdanlıoğlu, "Divan-ı Hümayun'dan", 259-260.
[80] Ali Akyıldız, "Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* C. 28, Ankara, 2003, 374-376; Ekinci, *Tanzimat,* 145.
[81] Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* 219.
[82] Ekinci, *Tanzimat,*126.
[83] Tanör, "Anayasal Gelişmelere", 16.
[84] İslam hukukuna göre hazırlanan bu yasa ile küçük toprak işletmelerine sağlam güvenceler getirilerek, toprakların yasalara uygun olmayan bir şekilde ayanların elinde toplanmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bkz. Cengiz Aktar, *Türkiye'nin Batılılaştırılması*, Çev. Temel Keşoğlu, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1993, 28.
[85] Devletin mülki taksimatı değiştirilerek ülke vilâyet, liva, kazâ, nahiye, köy olarak bölünmüş ve vilâyetlerin başına vâli, livaların başına mutasarrıf, kazaların başına kaymakam getirilmiştir. Bkz. Ekinci, *Tanzimat,*164; Valilerin yetkilerini artıran bu yasanın amacı, arazi yasasını uygulamak ve yerelde devlet otoritesini güçlü kılmak olmuştur. Aktar, *Türkiye'nin Batılılaştırılması*, 28-29.
[86] Unat, "Osmanlı Devleti'nde", 30; Tanör, "Anayasal Gelişmelere", 16.
[87] Akşin, "Siyasal Tarih", 125-126.
[88] 1864 Vilâyet Nizâmnâmesi ile Osmanlı'da ilkez şer'iyye, cemaat ve ticaret mahkemelerinin dışında ve onlardan ayrı olarak sadece yargı görevi yapan, Avrupa örneğine göre oluşturulan, halk tarafından seçilen

Tanzimat Dönemi'nde hukuksal alanda yapılan çalışmalarda, şer'i hukukun uygulama alanı aile hukukuyla sınırlandırılmış olup, diğer alanlar laik hukuk çerçevesinde düzenlenmiştir.[89] 1868'de Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin başkanlığına atanan Ahmet Cevdet Paşa'nın başkanlığında bir komisyon tarafından hazırlanan ve ilk bölümü 1870'te yayınlanan Mecelle ile Osmanlı'da ilk medeni kanun yürürlüğe girmeye başlamıştır.[90]

Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı'da önemli atılımlar yapacak grup, Babıâli bürokrasisi olmuştur.[91] Bu bürokrasinin en önemli isimleri Mustafa Reşit Paşa, Ali ve Fuat paşalar olmuştur. Ancak bu Paşaların yaptıkları atılımlar Osmanlı'yı kurtaramamış aksine toplumda bir muhalefete sebebiyet vermiştir.[92] Mesela Mustafa Reşit Paşa'nın mimarı olduğu 1838 tarihli Balta Limanı Ticaret Antlaşması ile Osmanlı Batı kapitalizminin açık pazarına dönüşmüştür.[93] Bunun dışında dış müdahalelere maruz kalan Osmanlı'da, 1870'ten sonra özellikle artan baskıcı ve keyfi yönetim; anayasacı ve meşrutiyetçi bir akıma, bu akımı savunan yeni bir aydın grubuna, Genç Osmanlılar hareketine zemin hazırlamıştır.[94]

Tanzimat'ın yetiştirdiği aydın ve bürokrat kesiminden olan, Batılı tarzda bir eğitimden geçen bu grup, dönemi araştırmaya başlamış, Avrupa'da oldukça revaçta olan liberalizm ve milliyetçiliği de tanıyarak Osmanlı ülkesinin geleceği konusunda fikir yürütmeye başlamıştır. Reşit Paşa tarafından desteklenen bu grup, onun koruyuculuğu altında mesleklerine iyi bir başlangıç yapsa da 1861'de Abdülaziz'in tahta çıkması, Reşit Paşa'nın yerini Ali ve Fuat Paşaların almasıyla görevlerinde yükselememiş, iktidar merkezinden uzaklaştırılmıştır. Bu bağlamda fikirlerini dile getirmek isteyen bu grup, Genç Osmanlılar Örgütü'nü kurmuştur. [95]

Genç Osmanlılar Örgütü[96], Batılı anlamda ilk özgürlük hareketi olmakla birlikte bu hareketin önemli bir özelliği gazetecilerden oluşması ve gazete yoluyla fikirlerini dile getirip muhalefet sergilemesi olmuştur.[97] Aslında Genç Osmanlıların muhalefet aracı olarak kullandıkları gazeteciliğin çıkış noktası; Batılı devletler tarafından, Yunan isyanın basında Osmanlı aleyhine kullanılması olmuştur. Buna karşılık Genç Osmanlılar İzmir'de yayımlanan bir

---

üyelerden oluştuğu için halka problemlerini dile getirme ve çıkarlarını koruma altına alma imkânı getirilen mahkemeler olmuştur. Bkz. Ekinci, *Tanzimat*, 172.

[89] Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 94.

[90] Lewıs, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 122.

[91] İlber Ortaylı, "Tanzimat", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul: İletişim Yayınları, 1545-1547.

[92] Arda Odabaşı, "Tanzimatçılığa Karşı Yeni Osmanlılar", *Bilim ve Ütopya Dergisi*, 132 (2005), 16-31.

[93] Müjdat Engin, *1838 Osmanlı- İngiliz Ticaret Anlaşmasının Tanzimat Fermanı'na Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, 68.

[94] Tanör, "Anayasal Gelişmelere", 17.

[95] Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 103.

[96] Bu örgüte İttifak-ı Hamiyyet ve Türkistan'ın Erbab-ı Şebabı da denmiştir. Erdoğan Teziç, *100 Soruda Siyasî Partiler (Partilerin Hukukî Rejimi ve Türkiye'de Partiler),* İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1976, 17.

[97] Akşin, "Siyasal Tarih", 142.

gazetede Osmanlı aleyhine yapılan bu yazılara cevap olarak kamuoyunu etkileyen yazılar kaleme almışlardır.

Daha önce de değindiğimiz üzere, bürokratların 2. Mahmut'u bu hususta etkilemeleri sonucu[98] 1831'de Osmanlı'nın ilk resmi gazetesi olan ve hükümet tarafından çıkarılan Takvim-i Vekayi yayımlanmaya başlamıştır.[99] Bu gazeteyi takiben Türkiye'de ilk özel gazete William Churchill tarafından yine hükümetin desteğiyle 1840'ta çıkarılan Ceride-i Havadis, devletten bağımsız olarak çıkan ilk gazete ise Şinasi ve Agâh Efendi tarafından 1860'ta çıkarılan çıkarılan Tercüman-ı Ahval olmuştur.[100]

Bu gazeteden 1861'de ayrılan Şinasi, 1862'de kendi gazetesi olan Tasvir-i Efkâr'ı kurmuştur. Liberal düşünce tarzını benimseyen Şinasi, gazetesinde hükümetin baskıcı politikası ve Avrupalı güçlere bağımlı olmasına muhalefet ettiği için bir süre sonra hükümetin kendisine karşı harekete geçeceğini düşünerek 1865'te Paris'e geçmiş; gazeteyi de Tercüme Odası'nda memurluk yapan ve gazetelere makaleler yazan[101], 1863'te Mirat gazetesini kuran Namık Kemal'e bırakmıştır. 1867 tarihinde de Ali Suavi tarafından Muhbir gazetesi kurulmuştur. [102]

Ancak Tanzimat Dönemi'nde basın ve eğitimde yaşanan bu gelişmenin etkisiyle doğan bu entelektüel aydın grubunun[103] Osmanlı'nın kötü gidişatını ve hükümetin yanlış politikalarını gazetelerinde yazmaya başlaması, Abdülaziz Dönemi'ndeki hükümet tarafından kendilerine bir tehdit olarak algılanmış, 1865'te çıkarılan Matbuat Nizamnamesi ile hükümet basın üzerinde büyük bir baskı ortamı yaratmıştır. Gazete çıkarma işini hükümetin kontrolüne bırakan bu yasa ile artık gazete kapama, para ve hapis cezaları uygulanmaya başlamıştır. Şüphesiz yaratılan bu baskı ortamı, aydınların özgürlük için bir araya gelerek bir örgüt kurmalarında önemli bir etken oluşturmuştur.[104]

Genç Osmanlılar hareketinin önde gelen isimleri bir araya gelerek İttifak-ı Hamiyet adı verilen gizli bir örgüt kurmuşlardır. 1865 yılının Haziran'ında bir pazar günü, İstanbul'daki Belgrat Ormanı'nda piknik yapan altı kişilik bir yurtsever grubu, bu gizli derneği kurmuştur.[105] Bu dernekte, Necip Paşa'nın torunu Mehmet, Kayazade Reşat, Menapirzade

---

[98] Kenan Yusuf Demir, "Osmanlı'da Basının Doğuşu ve Gazeteler", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 5 (2014), 57-88.
[99] Orhan Koloğlu, *Osmanlı Dönemi Basınının İçeriği*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, 2010, 10; Gevgili, *Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi*, 39; Hıfzı Topuz, *100 Soruda Türk Basın Tarihi,* İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1973, 5.
[100] Topuz, *100 Soruda Türk,* 1-8; *Akşin*, "Siyasal Tarih", 142; Gevgilili, *Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi*, 39-40; Lewıs, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 146-147.
[101] Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 104.
[102] Akşin, "Siyasal Tarih", 142; Lewıs, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 147-148.
[103] Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, 59.
[104] Akşin, "Siyasal Tarih", 142.
[105] Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi***,** Çev. Şemsettin Kutlu, İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1973, 77; Sina Akşin, *100 Soruda Jön Türkler İttihat ve Terakki*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1980,

Nuri, Suphi Paşazade Ayetullah, Namık Kemal ve Mirat sahibi Refik Beyler yer almıştır. Çoğu kaynakta İttifak-ı Hamiyet (Yurtseverler Birliği) olarak geçse de K. Bilgegil 1867'deki mahkeme mazbatasına göre adının Meslek olduğunu kanıtlamıştır.[106]

Bu aydın gurubunun yaptığı görüşmede, Osmanlının yönetim biçimi olan mutlakiyete son verip yerine Meşrutiyet idaresini getirmek ve bunu yapmak için de gizli bir örgüt kurmak gerektiği hususunda karar alınmıştır. Görüşmeye gelenlerden Ayetullah Bey, kendi kitaplığından İtalya'da kurulan Carbonari derneği ile Polonya'da kurulan gizli derneklerle alakalı kitaplar da getirmiştir. Netice olarak da okudukları bu kitapların etkisinde kalan bu aydınlar, İtalyan Carbonari Örgütü'nü model alarak hücre tipi tarzında örgütlenmeyi benimsemişlerdir.[107]

Bu aydın kesimini bir araya getiren temel etken, Tanzimat'ın Reşit Paşa'dan sonraki halefleri olan Âli ve Fuat Paşaların uyguladıkları bürokratik despotizm olmuştur.[108] Aydınlara göre de bu despotizmi yaratan aslında Tanzimat'ın padişah istibdatı yerine paşaların istibdatına yol açan reformları olmuştur.[109] Aydınlara göre, Reşit Paşa'nın başlattığı haleflerinin de uyguladığı bu politika, tebaanın hürriyetini kısıtlayan ve ana hedefin devleti kurtarmak olarak görülen kameralizmin uzantısı olmuştur. Onlara göre bu ferman Batılı emperyalist güçlerin etkisiyle Hristiyanları ayrıcalıklı bir konuma yükseltmiş, onların emperyalist politikalarını güçlendirmiştir.[110]

Öte taraftan kısa sürede büyüyen derneğin sayısı 245'e ulaşmış ve Osmanlı ailesinden iki şehzade, Murat ve Abdülhamid de bu derneğe ilgi gösteren önemli simalardan olmuştur.[111] Harekette rol oynayan önemli bir isim de Mustafa Fazıl Paşa olmuştur. Mısır Valisi İsmail Paşa'nın kardeşi ve ağabeyinin ölümü durumunda var olan veraset sistemi gereği Mısır'da vali olacak olan Mustafa Fazıl, Osmanlı'da çeşitli görevlerde bulunmuş ancak Padişah'a Fuat Paşa'nın mali sistemini eleştiren bir layiha sununca görevinden alınıp sürgün edilmiştir.

---

14 Şerif Mardin, "Yeni Osmanlı Düşüncesi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce- Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 8. Baskı, 2009, 42-53; Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda,* 209.

106 Akşin, "Siyasal Tarih", 142; Odabaşı, "Tanzimatçılığa Karşı", 5; Cemiyet'in beş kişi tarafından kurulduğunu belirten başka bir kaynak, cemiyete sonradan katılanlar arasında, Ziya Paşa, Ali Suavi, Ebuzziya Tevfik, Agâh Efendi ve Mir'at gazetesi sahibi Refik Beylerin olduğunu belirtmektedir. *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. VI, İstanbul: Güven Yayınevi, 1972, 3133-3134.

107 Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, 77-78.

108 Fahri Yetim, "Modern Bir Aydın Hareketi Olarak Yeni Osmanlılar ve İslam Dünyası**",** *SDÜ Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34(2015), 1-18.

109 Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 274.

110 Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi, Makaleler 4*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991, 88-89.

111 Lewıs, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 151; Örgüte vezirlerden, din ve bilim adamlarından, yüksek rütbeli askerlerden, yüksek mevkideki sivil memurlardan ve halktan kimseler katılmış ve sayısı 245 kişiye ulaşmıştır. Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, 79.

M. Fazıl'ın, Fuat Paşa ile çekişmesinden faydalanan İsmail'in Sultan Abdülaziz'e 27 Mayıs 1866 tarihli fermanla veraset sistemini değiştirtince M. Fazıl'ın Mısır'da tahta çıkma durumu son bulmuştur. M. Fazıl'ın, bu harekete katılmasında bu kızgınlığı önemli olmakla birlikte, liberal görüşten olması da önemli bir etken olmuştur.[112] Keza 1867 Ocak ayının sonunda İstanbul'dan gönderilen bir mektupta, M. Fazıl'dan Jeune Turguie Partisi'nin lideri olarak söz edilmiştir. Dahası M. Fazıl, Brüksel'deki Le Nord gazetesinde yayınlanan mektubunda, kendisini Genç Türkiye (Jeune Turguie) temsilcisi olarak ilan etmiştir.[113]

M. Fazıl'ın kendisini Genç Türkiye Partisi'nin lideri olarak sunması, muhtemelen "*Genç İtalya*", "*Genç Almanya*" hareketlerinden esinlenmesi ile olmuş ve bu tabir Avrupa'da da rejim karşıtı, reform yanlısı Türkler için de kullanılmıştır.[114] Gerek M. Fazıl'ın etkisi ile gerek Avrupa'da akımın Jön Türk tabiri adını alması ile Osmanlı'daki muhalif kesim de sonraları Paris'te Namık Kemal, Ziya, Ali Suavi'nin katılmasıyla yeniden kurulunca Yeni Osmanlılar adını almıştır. Böylece artık hürriyetçi yollardan Osmanlı'yı kurtarmak ve kalkındırmak amacı ile hareket edenlere Fransızca "*Jeune Turc- Jön Türk*" denilmiştir.[115]

Bu arada M. Fazıl, 1867'nin Mart ayında Padişah'a Fransızca yayınlanan bir mektup göndermiş, ülkedeki azalan nüfus, ahlaki yozlaşma, fikri durgunluk, mali bunalımlar, memurların adaletsizlikleri ve zorla para toplamaları, hazine krizi, sınaî, tarımsal, ticari alanlarda gelişme olmaması gibi sorunlara ayrıntısıyla değinmiş, Padişah'a çıkış yolu olarak da Meşruti yönetimi göstermiştir.[116]

M. Fazıl'ın Padişah'a yolladığı bu mektup hürriyetçiler arasında büyük bir coşkuya neden olmuş ve bu yazı Namık Kemal, Ebuzziya Tevfik ve Sadullah Beyler tarafından Türkçeye çevrilerek Tasvir-i Efkâr gazetesi yetkililerince halka dağıtılmıştır. Bu olay, Sadrazam Ali Paşa'yı harekete geçirmiş ve cemiyetin önde gelen isimleri İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır.[117]

Ancak M. Fazıl'dan cesaret alan bu gazeteciler, hükümete karşı eleştirilerini artırmışlardır. Özellikle o dönemde Osmanlı'yı oldukça sıkıntıya sokan Girit İsyanı ve Sırbistan'daki olaylar, Ali Suavi'nin yönetimindeki Muhbir ve Namık Kemal'in Tasvir-i Efkâr'ında hükümete karşı sert bir şekilde kullanılmıştır.[118] Buna karşı harekete geçen Sadrazam Ali Paşa, 1867'de çıkardığı Âli Kararnamesi ile Matbuat Nizamnamesi'ni geçici olarak kaldırmış

---

[112] Akşin, "Siyasal Tarih", 142; Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda,* 220.
[113] Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda,* 219; Yuriy Aşatoviç Petrosyan, *Sovyet Gözüyle Jön Türkler*, Çev. Mazlum Beyhan, Ayşe Hacıhasanoğlu, İstanbul: Bilgi Yayınları, 1974, 66.
[114] Abdullah İslamoğlu, *II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal Muhalefet 1908-1913,* İstanbul: Gökkubbe Yayınları, 2. Baskı, 2017, 27.
[115] Akşin, "Siyasal Tarih", 142; Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda,* 220.
[116] Akşin, "Siyasal Tarih", 142; Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda,* 220.
[117] Kuran, *İnkılâp Tarihimiz,* 21-22; Lewıs, *Modern Türkiye'nin Doğuşu,* 152; Petrosyan, *Sovyet Gözüyle,* 70.
[118] Odabaşı, "Tanzimatçılığa Karşı", 7.

ve hükümete matbuat hakkında idari kararlar alma yetkisi verilmiştir. Ancak kısa bir süre sonra, Muhbir ve Tasvir-i Efkâr'ın kapatılması ile bu kararnamenin çıkarılma gerekçesi anlaşılmıştır.[119]

Hükümetin aydınlara yönelik olarak attığı bu adımlar nedeniyle M. Fazıl, İstanbul'da o dönemde Presse d'Orient gazetesini çıkaran Jean Pietri (Giampietri) vasıtasıyla aydınları Paris'e yanına çağırmıştır.[120] Bu davete karşılık olarak 1867 yılının ortalarına kadar Reşat Bey, Nuri Bey, Agâh Bey, Mehmet Bey, Rıfat Bey, Hüseyin Vasfı Paşa gibi birçok aydın Paris'e kaçmıştır.[121] Aydınların bu davete karşılık vermesi, Genç Osmanlılar muhalefetinde, M. Fazıl'ın önemli olduğu ve ciddiyete alındığına işaret gösterilmiştir.[122]

Cemiyetin lideri Mehmet Bey'in, 1867 yılının bir bahar gününde örgüt üyeleri ile Ayasofya Camisi'nde amcası Mahmut Nedim Paşa'yı sadrazamlığa getirmek için Ali Paşa'nın öldürülmesini teklif etmesi, İttifak-ı Hamiyet'in hükümete karşı muhalefetinin en bariz örneğini göstermiştir.[123] Ancak bu darbe girişimi,[124] Ayetullah Bey'in ihbarı ile başarısızlığa uğrayınca, 4 Haziran'da örgüt üyelerine yönelik tutuklamalar başlatılmıştır. Ancak bu darbe girişiminin önde gelen isimleri Mehmet, Reşat ve Nuri Beyler bu ayda yurt dışına kaçarak hükümetin elinden kurtulmayı başarmışlardır.[125]

Bu darbe girişiminde ön plana çıkan Ömer Nailli Paşa, savunma bakanlığı memuru Tahsin Efendi, medrese hocası Veliuddin Efendi, Azmi Bey tutuklanmıştır.[126] Tevkif edilenler arasında Mustafa Asım Paşa ve M. Fazıl'ın servetini yönetenlerden biri olan Azmi Bey'in bulunması, hükümetin bu olayı M. Fazıl'ın hazırladığına dair İstanbul'da bir söylenti yaratmasına neden olmuştur. Ancak Paris'te bulunan Ziya Paşa, gazetelere gönderdiği bir mektupla bu olayla ilişkilerini yalanlarken[127] var olan muhalefetin ve suikast girişiminin

---

[119] Asuman Tezcan, "Âli Kararname ve Basın", *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 3/4(2005), 166-172.
[120] Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, 62-63; Petrosyan, *Sovyet Gözüyle,* 70.
[121] Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Kitabevi, 3. Baskı, Bty, 28; Petrosyan, *Sovyet Gözüyle*,73; *Mufassal Osmanlı Tarihi*, 3134.
[122] Cemil Koçak, *"*Osmanlı/ Türk Siyasî Geleneğinde Modern Bir Toplum Yaratma Projesi Olarak Anayasanın Keşfi- Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet*", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce- Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi,* Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 8. Baskı, 2009, 72-82.
[123] Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 281; Petrosyan, *Sovyet Gözüyle,*71.
[124] Kaynaklarda bu girişim için net bir tarih verilmemekle birlikte Davison'a göre, Namık Kemal ve Ziya Bey'in kaçışından sonra grubun yaptığı bir toplantıda kararın alınmış olması büyük ihtimal dâhilinde olmuştur. Cemiyetin 40 üyesi, Padişah Abdülaziz'in hükümeti ziyareti esnasında, bir kargaşa yaratıp, Ali Paşa'yı ve gerekirse diğerlerini öldürmeyi planlamışlardır. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda,* 225; Olayın tarihinin net olmadığını belirten Petrosyan, kaynaklar dikkate alındığında 30 Mayıs 1866'yı kabul etse de, 1865-1867 olaylarının dikkate alınması durumunda komplo tarihinin aşağı yukarı Nisan-Mayıs 1867 tarihini kabul etmenin daha doğru olduğunu belirtmiştir. Petrosyan, *Sovyet Gözüyle,*71
[125] Odabaşı, "Tanzimatçılığa Karşı", 7; *Mufassal Osmanlı Tarihi*, 3134.
[126] Petrosyan, *Sovyet Gözüyle,*72.
[127] Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 281; Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda,* 226.

hedefi konumunda olan Ali Paşa ise tutuklamalardan sonra meseleyi derinleştirmeden kapatmıştır.[128]

Bütün bunlar yaşanırken Haziran 1867'de Abdülaziz'in Fransa'ya resmi bir ziyaret düzenlemesi, Fransız hükümetinin bu cemiyete karşı bazı önlemler almasına neden olmuş ve hükümet bu aydınların Paris'ten ayrılmalarını istemiştir. M. Fazıl'ın, Sultan'ı karşılaması, ondan af dilemesi, onunla birlikte Paris, Londra, Viyana ve Budapeşte'ye eşlik etmesi, eleştirdiği Ali ve Fuat Paşalarla barışması, İstanbul'a gidip Adalet Bakanı olarak atanması, kendisinin bugüne kadar Genç Osmanlılar ile yürüdüğü yolda daha çok kişisel çıkarlarını gözettiğini açık bir şekilde gözler önüne sermiştir.[129]

Ancak yine de M. Fazıl, örgüt üyelerine yardıma devam etmiş ve onlarla 10 Ağustos 1867'de[130] Şanzeli'deki konağında yapılan toplantıda cemiyetin izleyeceği yolun ana hatları belirlenmiştir.[131] Toplantıdan sonra, cemiyetin tüzüğü hazırlanmış ve Yeni Osmanlılar Cemiyeti kurulmuştur.[132] Toplantıda ayrıca cemiyet gazetesinin Avrupa'da çıkarılmasına, Muhbir'in de yeniden yapılanmasına karar verilmiştir.[133] Ancak İstanbul'da iken Şinasi'nin dernekten ayrılması ile Genç Osmanlılar arasında başlayan ayrılık, bu toplantıdan sonra daha çok büyümüştür. Keza bu husus toplantıda alınan kararlardan anlaşılabilmiştir.[134]

Toplantıda Hürriyet gazetesinin yayın tasarısı da hazırlanmış hatta bunun için M. Fazıl, 250 bin frank verip yurt dışına göç edenlere de aylık bağlamıştır.[135] Toplantıda ayrılığa işaret eden önemli bir husus ise, M. Fazıl'ın mali desteğiyle Ali Suavi'nin Londra'ya giderek Muhbir gazetesini, N. Kemal ve Ziya Bey'in, Hürriyet gazetesini ayrı olarak çıkarmaya başlamaları gösterilmiştir. Keza bu anlaşmazlıklar bununla son bulmamış, Ziya Bey ve Namık Kemal arasında çatışmalar devam etmiştir. Bunun sonucunda, N. Kemal'in kendisinden ayrılmasıyla Ziya Bey, bir süre tek başına Hürriyet'i çıkarmaya devam etmiştir. Ali Suavi ile yaşanan ayrılıkta ise, Ali Suavi'nin sergilediği koyu bir İslamcılık etkili olmuştur. [136]

---

[128] Serkan Yazıcı, *Osmanlı'da Siyasi Muhalefetin Kurumsallaşma Süreci (1902-1909)*, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, 24.

[129] Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi,* 29-30; Kuran, *İnkılâp Tarihimiz,* 23-24; Lewıs, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 155-156; Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 286-287; Petrosyan, *Sovyet Gözüyle,*76; *Mufassal Osmanlı Tarihi*, 3134.

[130] Ebuzziya Tevfik, Genç Osmanlılar Cemiyeti'nin kurulduğu bu toplantı için bu tarihi ve toplantı yeri olarak Paris'i göstermiştir. Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, 147; Bu bilgi kanıtlanamamış olsa da, kendisini başka kaynaklar da desteklemiştir. Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi,* 29; Akşin, "Siyasal Tarih", 143; Petrosyan, *Sovyet Gözüyle,* 23.

[131] Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, 147.

[132] Akşin, "Siyasal Tarih", 143.

[133] Petrosyan, *Sovyet Gözüyle,* 73.

[134] Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi,* 29.

[135] Petrosyan, *Sovyet Gözüyle,* 73.

[136] Lewıs, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 153; Akşin, "Siyasal Tarih", 143; Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, 148; Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi,* 29; Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda,* 229-230.

Bu arada Muhbir'in kapanması ile A. Suavi'nin Paris'te Ulum adlı gazeteyi, Mehmet Bey'in ise Paris'te İttihad'ı, Hüseyin Vasfi ile Cenevre'de İnkılab'ı çıkarması bu grubun artık dağıldığını gözler önüne sermiştir.[137] Daha önce M. Fazıl'ın Padişah'a adeta bir zeytin dalı uzatarak yanaşma isteğinden söz etmiştik. Daha sonra kendisi nazırlığa gelince bu grup ile ilişkilerini azaltmış[138] hatta bir süre sonra gruptan mali desteğini de çekmiştir. Durum böyle olunca mali destekten yoksun bırakılan grup, üç buçuk yıl kadar Avrupa'da kendi imkânları ile ayakta kalmaya çalışmışsa da sonrasında dağılmak zorunda kalmıştır.[139]

Yeni Osmanlılar dağılınca N. Kemal aldığı teminat üzerine 1870'in sonunda İstanbul'a dönmüş ve İbret gazetesini çıkarmaya başlamıştır.[140] Kendisinden sonra Ali Suavi hariç diğer örgüt üyeleri de dönmüş ancak teşkilatlı bir şekilde mücadeleleri uzun sürmemiştir. Bu örgütün zaten uzun süre var olamamasında örgütü oluşturan önemli simaların birbirinden farklı düşüncelere sahip olmaları, sıkı bir şekilde örgütlenmemeleri[141], asker ve sivil kadroların haricinde geniş bir yelpazeden oluşmaması etkili olmuştur.

Buna rağmen Genç Osmanlılar'ın Türk siyasal yaşamında "*Parlamento*", "*Halka Karşı Sorumlu Yönetim*", "*Siyasal Özgürlük*", "*Salt Özgürlük*", "*Vatan*", "*Ulus*" gibi fikirlerin tartışılıp bu yönde bir kamuoyunun oluşturulmasında büyük katkıları olmuştur. Bu fikirler ilerde demokratik bir anayasal çalışmasında, fikri bir alt yapının oluşmasında önemli bir temel oluşturmuştur.[142]

Osmanlı'da daha önce de değindiğimiz gibi ülke içerisinde yaşanan siyasi, ekonomik, sosyal gelişmelerin şekillenmesinde etkili olan faktörler, dışarıda değişen devletlerarası çıkar ilişkileri ve güç dengeleri olmuştur. Ali ve Fuat Paşaların desteklediği Fransa'nın 1871'de Almanya ile yaptığı savaşta, Avusturya'nın ise İtalya ve Prusya'ya karşı yaptığı savaşta yenilmesi Avrupa'da güç dengelerinin değişmesine, Almanya, İngiltere ve Rusya'nın ön plana çıkmasına neden olmuştur.[143]

Bundan sonra ülke içinde kapışanlar Mithat Paşa gibi İngiliz destekçileri ve Mahmut Nedim gibi Abdülazizciler ve aynı zamanda Rus destekçileri olmuştur.[144] Ali Paşa'nın ölümünü iktidarı istediği gibi kullanmak için bir fırsat olarak gören Abdülaziz, Mahmut Nedim

[137] Akşin, "Siyasal Tarih", 143-144; Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda,* 230.
[138] Odabaşı, "Tanzimatçılığa Karşı", 7.
[139] Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi,* 30; Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* 287.
[140] Akşin, "Siyasal Tarih", 144.
[141] Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 107-108.
[142] Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi,* 31.
[143] Karpat, *Kısa Türkiye,* 49.
[144] Akşin, "Siyasal Tarih", 148.

Paşa'nın[145] sadrazamlığa getirilmesi ile Tanzimat'a karşı olanları güçlendirmiş ama istediği şekilde hareket etme olanağına da kavuşmuştur.[146]

Osmanlı'nın 1870'li yıllarda içerde yaşadığı ekonomik durumlar, önemli siyasal sonuçlara yol açmıştır. Ordu ve donanmaya yapılan harcamalar, Abdülaziz'in yaptığı israflar, nazırların aşırı borçlanmaları, iklimsel koşulların yarattığı kıtlık felaketi ekonomik anlamda Osmanlı'da büyük sıkıntılara sebebiyet vermiştir.[147] Özellikle 1873'te dünyada ortaya çıkan mali bunalım dolayısıyla Osmanlı büyük sıkıntı yaşamaya başlamış, öyleki 1875-1876 arasında dış borç ödemelerini durdurmak zorunda kalmıştır.[148]

Hükümetin bu sıkıntılardan kurtulmak için halka aşırı vergi yüklemesi ile Temmuz 1875'te önce Bosna, Hersek'te, Nisan 1876'dan itibaren de Bulgaristan'da ayaklanmalar başlamıştır. İsyancılar özellikle bölgede nüfuz elde etme amacında olan Rusya ve Avusturya'dan destek görmüştür. Mali durumdan kaynaklı çıkan bu isyanlar hükümetin yanlış politikası yüzünden kısa zamanda Müslüman-Hristiyan çatışmasına dönüşmüş, Osmanlı'nın bu ayaklanmaları sert bir şekilde bastırması ise Avrupa kamuoyunda Osmanlı'ya yönelik olumsuz bir hava yaratmıştır.[149]

Durum böyle iken Balkanlar'da yaşanan bu isyanlara bir yenisi daha eklenmiş ve 5 Mayıs 1876'da Bulgaristan'da da ayaklanmalar başlamıştır. Bu ayaklanmadan bir gün sonra Selanik'te Fransız ve Alman konsoloslarının bir grup tarafından katledilmesi, hükümet ve Batı devletleri arasında büyük bir siyasi krize neden olmuş, yaklaşan savaş karşısında onu yalnız ve değersiz bir duruma sokmuştur.[150] Ayrıca ayaklanmalar esnasında binlerce Müslüman'ın öldürülmesi ve birçoğunun göç etmek zorunda kalması, Osmanlı halkında bir tepkiye sebebiyet vermiştir.[151]

---

[145] Padişahla kurduğu irtibat sayesinde göreve başlayan M. Nedim Paşa, makamına otururur oturmaz Tanzimatçı devlet adamlarını görevden uzaklaştırmış, merkez ve taşra yönetiminde büyük bir operasyon başlatmıştır. Dış politikada Tanzimatçılar'ın Avrupa'yı temel alan politikası yerine Rus yanlısı bir siyaset uygulamıştır. Rusya'dan büyük ölçüde etkilenmesi ve Rus taraftarlığının apaçık ortada olması nedeniyle halk arasında Nedimov (hakaret anlamında) olarak anılmıştır. Ali Akyıldız, "Mahmud Nedim Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi***,** C. 27, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Yayınları, 2003, 374-376; Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi***,** 410.

[146] Karpat, *Kısa Türkiye,* 44.

[147] Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 110; Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi,* 31.

[148] Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, 246; Bu süreçte 2.kez sadrazam olan Mahmut Nedim Paşa Dönemi'nde, hükümetin 6 Ekim 1875'te ilan ettiği Tenzil-i Faiz Kararında, faiz borçlarının ancak yarısını ödeyebileceğini, ödeyemeyeceklerine karşılık da % 5 faizli tahviller ödeyeceğini belirtmiştir. Ancak Nisan 1876'da, ödemelerin 20 Aralık 1876'da tamamen durdurulması ile hükümet mali iflasa doğru sürüklenmiş, Avrupa'da Osmanlı'ya karşı büyük bir tepkiye neden olmuştur. Akşin, "Siyasal Tarih", 149; Akşin, *Ana Çizgileriyle,* 46.

[149] Akşin, "Siyasal Tarih", 148-149.

[150] Lewıs, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*,158.

[151] Karpat, *Kısa Türkiye,* 53.

Avrupa'da yaşanan bu gelişmeler ve Osmanlı yönetiminde izlenen hatalı politikalar, Osmanlı'da Padişah ve hükümete karşı bir tepki oluşturmuştur. Bu tepkide Genç Osmanlılar hareketinin öncü isimlerinden Namık Kemal önemli bir rol üstlenmiştir. Türkiye'ye döndükten sonra Haziran 1872'de İbret gazetesinin idaresini üstlenen N. Kemal'in Hürriyet ve İbret'te yayınladığı makaleler, kısa zamanda kendisine büyük bir şöhret kazandırmıştır.[152]

Namık Kemal'in özellikle Batılı ve İslami siyasi kavramlar arasında amaç; kaynak ve iç tutarlılık açısından bağ kurabilmesi, İslami bakış açısıyla Batı medeniyetine bakması ve sentez kurması, bazı kavramların Türkiye'ye girişinde ve benimsenmesinde çok aktif bir rol oynamıştır. Eserlerinde işlediği hürriyet, eşitlik, parlamento, anayasa, meşveret, kişi hak ve özgürlükleri, vatanseverlik gibi kavramları İslam düşüncesinde ilk kez tanıtmış; kendisi bu fikirleri şeriatla bağdaştırmayı başarabilmiştir.[153]

Ancak N. Kemal'in dile getirdiği ve eserlerinde yazdığı bu görüşleri kısa sürede devletin tepkisini çekmiş ve gazetesi İbret'in dört ay süreyle kapatılmasına karar verilmiştir. Gazete çalışanları da İstanbul'dan çeşitli yerlere gönderilmiştir. N. Kemal ise Gelibolu Mutasarrıflığına atanmıştır.[154] Ancak Namık Kemal sürgünde iken boş durmamış, Gelibolu'da iken gönderdiği makaleler İbret'te yayınlanmaya başlamıştır. Zaten 1872'nin Aralık ayında da İstanbul'a dönüş yapmıştır.[155]

Bu arada Kemal'in Gedikpaşa Tiyatrosu'nda ilk kez sahnelenen "*Vatan Yahut Silistre*" piyesinde duygulu ve dramatik bir şekilde işlediği vatanseverlik duygusu ülkede büyük bir siyasi kamuoyu oluşturmuş, bundan rahatsız olan Padişah ve hükümetin etkisiyle 1873 Nisan'ında Namık Kemal Kıbrıs'a sürgün edilmiştir.[156] Bu kez hükümet 1873'ün Mart ayının sonunda kesin olarak İbret'i kapatmış, N. Kemal tutuklanıp Kıbrıs'a sürgün edilmiş; Ebüzziya Tevfik, Ahmet Mithat, Nuri ve Berekzade İsmail Hakkı ise tutuklandıktan sonra sürgün edilmişlerdir.[157]

Fakat bu olaylar Genç Osmanlıları yıldırmamış, Genç Osmanlıların idaredeki en büyük temsilcileri Mithat Paşa ve takımı Mahmut Nedim Paşa'yı indirmek, Abdülaziz'i kontrol altına almak, hatta mümkün olursa saltanat değişikliği gibi bir dizi amaca ulaşmak adına

---

[152] Lewıs, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*,157.
[153] Kenan Özhan, Gökhan Gökgöz, "İmparatorluktan Ulus Devlete Geçiş Sürecinde Namık Kemal'in Düşünce Dünyası", *Belgi Dergisi*, 8(2014), 1083-1107.
[154] Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, 426; Petrosyan, *Sovyet Gözüyle,* 81.
[155] Petrosyan, *Sovyet Gözüyle,* 82; Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, 463.
[156] Lewıs, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 157; Petrosyan, *Sovyet Gözüyle,* 82; Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, 489; *Mufassal Osmanlı Tarihi*, 3134.
[157] Barış Demirtaş, "Jön Türkler Bağlamında Osmanlı'da Batılılaşma Hareketleri", *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 8/13(2007), 389-407; Petrosyan, *Sovyet Gözüyle,* 82; *Mufassal Osmanlı Tarihi*, 3134; Divan-ı Hümayun Tercümanı Sadullah Bey'in imzasını taşıyan İbret'i kapatma kararı için Bkz. Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, 502-503.

birleşmişlerdir. Bunun sonucunda 10 Mayıs 1876'da, Fatih, Bayezit ve Süleymaniye medreselerinin öğrencileri derslerini bırakarak tepkilerini şu sözlerle dile getirmişlerdir:[158]

"*Devlet ve memleketin hakları ve bağımsızlığı düşmanların ayakları altında çiğnendiği bir zamanda derslerle uğraşmak dindarlık ve yiğitliğe uygun değildir. Her tarafta Müslümanlar Hristiyanların hakaret ve kıyımları altında eziliyor. Buna yol açan devlet büyüklerini ortadan kaldırmak şer'an hepimize düşen bir vazifedir.*"

Babıâli önünde ayaklanan bu grup, M. Nedim ve Şeyhülislam Hasan Fehmi'nin görevden alınmasını istemişlerdir. Neticede zor durumda kalan Abdülaziz, iki gün sonra bu ikisini görevden almak zorunda kalmıştır.[159]

Osmanlı ülkesinde meşruti bir idarenin kurulması, İslam birliği kuracak bir yönetimin inşası, Batı'yı körü körüne takip etmekten vazgeçilmesi gerektiği hususu Genç Osmanlıların ulaşmaya çalıştıkları temel amaçlar olmuştur. Bu bağlamda Genç Osmanlılar idare kesiminden Mithat Paşa, Hüseyin Avni Paşa, Mütercim Rüştü Paşa gibi etkili isimlerden çok sayıda memur kesiminden ve mühendishane ve tıbbiyede eğitim alan öğrencilerden destek bulmuşlardır.[160] Öyle ki 1872'de Mithat Paşa ve arkadaşları bir anayasa hazırlanması hususunda ortak karara varmış, bunun için Padişah'ın tahtan indirilmesi bile seçenekler dâhilinde ele alınmıştır.[161]

Bu amaç doğrultusunda ülkenin içinde bulunduğu bu siyasal ve ekonomik kargaşa ortamında meşrutiyetçi nazırlar, Padişah'a karşı harekete geçmişlerdir. Hareketlerini hızlandıran olay, Abdülaziz'in Rusya ile artan temasları olmuştur. Bu teması Padişah'ın saltanatını korumak amaçlı olduğunu düşünen nazırlar,[162] Fetva Emini Kara Halil Efendi'den, Padişah'ın hal'ine cevaz veren bir fetva[163] aldıktan sonra harekete geçmişlerdir. Mithat Paşa, Serasker Hüseyin Avni Paşa, Askeri Mektepler Nazırı Süleyman Paşa, Şeyhülislam Hayrullah Efendi'nin içinde bulunduğu önemli bir siyasi grup, 30 Mayıs 1876'da yaptığı hükümet baskını ile Abdülaziz tahtan indirilmiş; yerine Genç Osmanlılar ile yakınlığı bilinen 5. Murat geçirilmiştir.

5. Murat'ın tahta geçmesi Meşrutiyet taraftarlarınca büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Jön Türk liderlerinden Namık Kemal Magosa'dan, Nuri Bey de Akka sürgününden İstanbul'a

---

[158] Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakîkat*, Yay. Haz. İsmet Miroğlu, C. I, II, III, İstanbul: Berekât Yayınevi, 1983, 92-93; *Mufassal Osmanlı Tarihi*, 3204.
[159] Lewıs, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 158-160.
[160] Durdu Mehmet Burak, "Osmanlı Devleti'nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi,* 14(2003), 291-318.
[161] Karpat, *Kısa Türkiye,* 51.
[162] Kuran, *İnkılâp Tarihimiz,* 27
[163] El-Fâkir Hasan Hayrullah tarafından yazılan Sultan Abdülaziz Hân Hazretlerinin tahttan düşürülmesine dâir verilen fetvâ sûreti. Mahmud Celâleddin, *Mir'ât-ı Hakîkat*, 157.

dönmüşlerdir.[164] Ancak birçok Batı ülkesinde halen bir Meşruti idare ve anayasanın olmaması, Osmanlı aydınları arasında bu hususta fikir birliğine varılmamış olması, aydınların işini zorlaştırmaya devam etmiştir. Diğer taraftan büyük devletlerin Doğu sorunu ve Balkanlarda ayaklanan azınlıklar için yapılması gereken reform tasarıları için planlanan konferans, aydınların harekete geçmesini hızlandırmıştır.[165]

Bu amaçla 8 Haziran'da Meşrutiyet rejiminin gerekli olup olmadığı konusu için Meşveret Meclisi toplanmış ve Kanun-ı Esasî ilk kez resmi ve açık bir biçimde burada tartışılmıştır. Mecliste bu husus için hemen harekete geçilmesi gerektiğini savunanlar, buna karşı çıkanlar ve çekimser kalanlar arasında tartışma yaşanmıştır.[166] Meşrutiyet'e dair tartışmalar sürerken, hürriyetçiler 5. Murat'ın art arda yaşanan üzücü hadiselerden dolayı psikolojisinin bozulduğuna şahit olmuştur. 5 Haziran 1876'da sarayda bilekleri kesilmiş olarak bulunan Abdülaziz'in ölümü, 15 Haziran'da bir hükümet toplantısı esnasında kolağası Çerkez Hasan'ın, Hüseyin Avni Paşa ve Hariciye Nazır'ı Reşit Paşa'yı ayrıca birkaç kişiyi daha tabancayla öldürmesi Padişah'ın ruhsal bunalım geçirmesine sebep olmuştur.[167]

Ancak dışarıda devam eden Bosna-Hersek İsyanı'na müdahale etme zorunluluğu ve içerde acilen ilan edilmesi ihtiyacı duyulan Meşrutiyet için hürriyetçiler başka bir alternatif yol aramak zorunda kalmışlardır. Mithat Paşa, 1876 Ağustos'unun son günlerinde Maslak'ta 2. Abdülhamid ile görüşmüş ve Meşrutiyet'in ilanı şartıyla kendisinin tahta geçeceği hususunda anlaşmaya varmıştır. Bu amaçla Şeyhülislam Hasan Hayrullah tarafından 5. Murat'ın deli olduğuna kanaat getiren bir fetva çıkarılmış[168] ; ordu, bürokrasi ve şeyhülislamlığın ortak çabası sonucu 5. Murat tahtan indirilip yerine 31 Ağustos 1876'da büyük bir törenle 2. Abdülhamid tahta çıkarılmıştır.[169]

1.2. İkinci Abdülhamid Dönemi Siyasal Yaşam ve Muhalefet

2. Abdülhamid'in çabucak tahta çıkarılmasında, Balkanlarda yaşanan zorlu sürece acilen müdahale etme zorunluluğu etkili olmuştur. 12 Aralık 1876'da Rusya ve Avusturya görüşmeleri sonucunda ortaya çıkan "*Andrassy Notası*" gereği Bosna-Hersek ve Bulgaristan'a özerklik verilmesi, geniş kapsamlı bir reform yapılması Osmanlı'dan istenilmiştir. Bu amaçla, yabancı devletler, bu meseleleri görüşmek üzere İstanbul Tersane (Haliç) adı verilen bir konferans düzenlemeyi kararlaştırmıştır. İşte bu bağlamda Mithat Paşa bu konferansı

[164] Kuran, *İnkılâp Tarihimiz,* 27.
[165] Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi,* 37.
[166] Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 314-315; Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi,* 37-38.
[167] Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 112-113.
[168] Kuran, *İnkılâp Tarihimiz,* 28.
[169] Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi,* 38; Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 318.

sonuçsuz kılmak, yabancıların ıslahat bahanesiyle Osmanlı'nın iç işlerine karışmasını önlemek için hızlı hareket etmiş ve konferansın toplandığı gün 23 Aralık 1876'da 1. Meşrutiyet ilan edilmiştir.[170]

Aslında yeni anayasa tekliflerinin, Mithat Paşa'nın hükümette yer almasından sonra 1876 yılının Mayıs ayından itibaren başladığı belirtilmiştir.[171] Mithat Paşa'nın hazırladığı cülus Hatt-ı Hümayunun'da Avrupa'daki meşruti hükümetlerde olduğu gibi sadrazamlık makamının başvekilliğe çevrildiği belirtilerek, başvekilliğin vekiller heyetine ve padişaha sorumluluğu olmakla birlikte temel olarak halka karşı sorumluluğunun olduğu ifade edilmiştir. Ancak bu maddelerin hiçbirini kabul etmeyen 2. Abdülhamid, Cevdet Paşa'ya yeniden hazırlattığı yeni Hatt-ı Hümayun'da ise başvekilliğe ve meşverete hiç değinmemiş, ama ilerde yeni bir meclisin açılacağına vurgu yapmıştır.[172]

Nihayet 26 Eylül 1876'da toplanan Meclis-i Umumi, Meşruti idarenin gerekliliğine vurgu yapmış ve bu yönetimin İslam'a uygun olduğunu belirtmiştir. Yaklaşık 200 kişinin çağrıldığı bu toplantıya bakanlar, mülkiye, ordu ve ulemanın öncü isimleri katılmıştır.[173] İç ve dış baskı altında kalan Padişah, 7 Ekim'de bir irade yayınlamak zorunda kalmıştır. Bu iradede meşrutiyetin, parlamentonun ve yeni yasaların gerekliliğine vurgu yapan Padişah, anayasa tasarısının hazırlanması için tanınmış din ve devlet adamlarından oluşacak bir komisyonun toplanacağını ancak daha sonra bu komisyon çalışmalarının kendisi ve hükümet tarafından inceleneceği de belirtmiştir.[174]

Neticede Padişah'ın 7 Ekim tarihli iradesiyle Mithat Paşa başkanlığında anayasayı hazırlayacak bir komisyon kurulmuştur.[175] Komisyonda Mithat Paşa'nın dışında Padişah'ın başkâtibi Sait Bey'in, Süleyman Paşa'nın ve Namık Kemal'in de anayasa tasarılarının olduğu da ifade edilmiştir. Bunlardan Mithat Paşa'nın tasarısında milletvekillerinin üçte ikisinin seçildiği, üçte birinin hükümet tarafından atandığı 120 üyeli Mebuslar Meclisi'nin gerekli olduğu belirtilmiştir.

---

[170] Karpat, *Kısa Türkiye,* 53-54.
[171] Lewıs, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*,163.
[172] Yılmaz Kızıltan, "I.Meşrutiyet'in İlânı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusanı", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 23/1(2006), 251-272; *Mufassal Osmanlı Tarihi,* 3282.
[173] Şükrü Hanioğlu, "Meşrutiyet, Osmanlılar'da Anayasal Saltanat Dönemi (1876-1922)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* C. 29, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Yayınları, 2004, 388-393.
[174] Petrosyan, *Sovyet Gözüyle,* 87.
[175] Komisyon, merkezî hükümet, İstanbul Belediyesi, Ordu, Adliye, Nafıa, Dışişleri, Eğitim, Maliye, Ticaret Bakanlığı'nı temsil eden yirmi sekiz kişiden oluşmuştur. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 322; Midhat Paşa, Ziya ve Namık Kemal, Odyan, Karatodori, Yanko Efendiler gibi anayasa savunucuları, Ahmet Cevdet ve Namık Paşalar gibi anayasaya karşı olanlar ve Asım Yakub, Mehmet Sahib Efendilerin öncülüğünü yaptığı ve meşrutiyetin şeriata uygunluğunu belirten ulemadan önemli isimler yer almıştır. Komisyon, Mithat Paşa'nın "*Kânûn-ı Cedîd*" başta olmak üzere yirmi civarında müsvedde üzerinde çalışmıştır. Hanioğlu, "Meşrutiyet, Osmanlılar'da", 391; Komisyonun aldığı ilk kararlardan biri, mebuslar ve ayan meclisinden oluşan bir Meclis-i Umumi'nin kurulması olmuştur. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 322.

Ayrıca veziriazamın yerine başbakanlığı getiren bu tasarıda, bakanların hak ve görevleri genişletilerek hükümetin konumunun güçlendirildiği ama aynı zamanda meclisin haklarının da uzun uzun açıklandığı ifade edilmiştir. Bu bağlamda, kanunların hem hükümet hem de milletvekilleri tarafından meclise incelemesi için sunulabileceği ayrıca meclisin ülkenin maliyesini inceleme, vergilerin ölçüsünü ve nasıl toplandığını tespit etme hatta kanunlara karşı çıkan memurları mahkemeye verebilme haklarına sahip olduğu belirtilmiştir.[176] Bu maddelerle meclis ve hükümet güçlendirilmiş iken, Padişah'ın son anda kanuna eklemek istediği kanun 113. Madde olmuştur.

Padişah'ın kendi hukukunu korumak adına kanuna eklemek istediği 113. Madde bu anlamda komisyonda oldukça tartışma konusu yaratmıştır. Mithat Paşa bir an önce anayasanın toplanacak olan İstanbul Konferansı'na yetişmesini istediği için 2. Abdülhamid'in bu isteğine razı gelmiş ve 7 Aralık'ta saraya sunulan 119 maddelik anayasaya[177], 113. Madde eklenmiştir. Bu madde şu şekilde olmuştur: "*Hükümet-i Seniyenin emniyetini selb ve şüphesini celbedenleri ve neşri eracifi müzirre ile ezhanınâsı ifsada çalışanları Memaliki Mahruseden ihraç ve tebit etmek, münhasıran zatı Hazreti Padişahının yedi iktidarındadır.*"[178]

Genç Osmanlılar, Namık Kemal, Ziya Paşa ve İngilizlerin karşı çıktığı bu madde[179] Padişah'a bazı ayaklanmalarda olağanüstü hal ilan etme yetkisi vermesi dışında[180] hükümetin güvenliğini tehlikeye sokan, polis tarafından şüphe edilen kişileri yargılamaksızın yurt dışına sürgün etme yetkisi de vermiştir.[181] Anayasa tasarısı hakkında bu tartışmalar devam ederken Padişah, 20 Aralık 1876 günü Mithat Paşa'yı sadrazam tayin etmiştir.[182] Netice olarak Abdülhamid'in kabul edilmediği takdirde anayasayı imzalamayacağını belirttiği bu madde kabul edilince, 23 Aralık 1876 sabahı Abdülhamid, Kanun-ı Esasî'yi imzalamış ve aynı gün saat 1 civarında bu anayasa ilan edilmiştir.[183]

Kanun-ı Esasî, Mithat Paşa başkanlığında kurulan bir komisyonda oluşturulmuş, bazı değişiklikleri sonrasında Padişah tarafından kabul edilip ilan edilmiştir.[184] Kanun-ı Esasî'nin,

---

[176] Petrosyan, *Sovyet Gözüyle,* 89
[177] Hanioğlu, "Meşrutiyet, Osmanlılar'da", 391.
[178] Mustafa Müftüoğlu, *Abdülhamid Kızıl Sultan mı?* C. I, Ankara: Seha Yayınları, Bty, 63; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdad Devirleri (1876-1907),* C.VIII, Ankara: TTKY, Ankara, 6. Baskı, 2007, 8; Lewıs, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 166; *Mufassal Osmanlı Tarihi*, 3282.
[179] Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci,* 8; Uçarol, *Siyasi Tarih*, 332.
[180] Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi,* 39.
[181] Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 331; Uçarol, *Siyasi Tarih,* 332; Hanioğlu, "Meşrutiyet, Osmanlılar'da", 391.
[182] Uçarol, *Siyasi Tarih***,** 332.
[183] Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 332-333.
[184] Bazı kaynaklarda komisyon başkanı, Bayındırlık Bakanı Server Paşa olarak gösterilmektedir. Bkz. Akşin, "Siyasal Tarih", 154; Tanör, "Anayasal Gelişmelere", 18-19; *Mufassal Osmanlı Tarihi*, 3289; Kaynaklarda belirtilen bu yanlış bilginin nedeni, Server Paşa'nın Ağustos ayında 5. Murat'ın tahttan çekilmesiyle ilgili kurulan bir komisyonun başkanlığını yapmasından ileri gelmiştir. Petrosyan, *Sovyet Gözüyle,* 87; Bu komisyon

Fransız ve Belçika Anayasası örnek alınarak oluşturulduğu belirtilse de asıl olarak Prusya Anayasası'ndan esinlenerek oluşturulduğu anlaşılmıştır.[185] Kanun-ı Esasî, Prusya Anayasası gibi bir meclis tarafından hazırlanmamış, halk oylaması ile kabul edilmemiş, Padişah'ın tek taraflı iradesinin sonucu olarak oluşturulmuş bir "*Ferman Anayasa*" tabiri ile nitelendirilmiştir.[186]

Bir yandan anayasa hazırlanırken bir yandan da bir sene yürürlükte kalacak ve seçimin nasıl gerçekleşeceğini gösteren Talimat-ı Muvakkate[187] adını taşıyan geçici bir seçim talimatı, Vukelâ Meclisi ve Padişah'a onaylatıldıktan sonra 28 Ekim 1876'da yürürlüğe girmiştir.[188] Böylece Osmanlı'nın ilk meclisi, 19 Mart 1877'de toplanmıştır. Parlamentolu bir sisteme geçilmesine rağmen anayasa tarafından padişaha, sadrazam, vekiller ve şeyhülislamı atama ve görevden alma, rütbe ve nişan verme, para basma, uluslararası anlaşmaları yapması, savaş ve barış ilanı, meclisi toplantıya çağırma, meclisi tatil etme gibi son derece geniş yetkiler verilmiştir. Meclis-i Umumî adı verilen bu meclis, Mebusan ve Âyan adı verilen iki kısma ayrılmıştır. Mebusan'ın üyelerini halk seçerken Âyan üyeleri padişah tarafından atanmıştır.[189]

Ancak modern demokrasilerin temel gereği olan kuvvetler ayrılığı bu anayasada mümkün kılınmamış, meclis yasama yetkisini bile padişahın izni koşuluyla yerine getirebilmiştir. Meclis üyeleri anayasa değil padişaha sadık olmakla yükümlüyken padişahın anayasaya böyle bir yükümlülüğü söz konusu olmamıştır.[190] Padişah, hükümet üzerinde mutlak söz sahibi olduğu gibi hükümet de meclise değil padişaha karşı sorumlu tutulmuştur. Yasaların yapılmasında son söz hakkına sahip olan padişah, çok basit nedenlere bile dayanarak meclisi

---

İki asker, 16 sivil bürokrat (üçü Hristiyan), 10'u ulemadan olan 28 kişiden oluşmuştur. Gözler, *Türk Anayasa,* 24.

[185] Akşin, "Siyasal Tarih", 155.

[186] Hakan Uzun, "Türk Demokrasi Tarihinde I.Meşrutiyet Dönemi", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi,* 6/2(2005), 145-162; Tanör, "Anayasal Gelişmelere",19; Tevfik Gülsoy, "Anayasa Yapımı ve Türkiye'de Anayasa Arayışları", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 16/2 (2005), 1-22; Gözler'e göre Kanun-ı Esasî devlet organları arasındaki ilişkileri ve vatandaşların temel hak ve özgürlüklerini düzenlediği için maddi anlamda tam olarak bir anayasal nitelikte olmuştur. Biçimsel anlamda da bir anayasal niteliğinde olmuştur çünkü Kanun-ı Esasî kendi üstünlüğünü ve bağlayıcılığını 115, 116. maddelerde açıkça ifade etmiştir. Gözler, *Türk Anayasa, 25.*

[187] Ülkemizde henüz bir seçim kanunu olmadığı için Mithat Paşa tarafından hazırlanan bu talimatın belli başlı hükümleri şunlar olmuştur: 1) Seçilecek milletvekili sayısı 130 olup, bu milletvekillerinin %80'inin Müslüman, %50'sinin ise gayrimüslim olacağı belirtilmiştir. 2) İki dereceli, basit çoğunluk seçim sistemi benimsenmiştir. 3) Vilâyetlerde milletvekiller, vilâyet, liva ve kazaların idare meclislerinin âzaları tarafından seçileceği belirtilmiştir. Kızıltan, "I.Meşrutiyet'in İlânı", 262-263; Gözler, *Türk Anayasa,* 30; 4) Seçilmek için 25 yaşından küçük olmamak, Türkçe bilmek, az çok emlak sahibi olmak, siyasi bir suçtan mahkûm olmamak, seçildiği vilâyet halkından olmak, memur olmamak gibi şartları da içermiştir. Beyannameye göre İstanbul, İzmit de dâhil olmak üzere 20 daireli bir seçim bölgesi olarak kabul edilmiştir. Uzun, "Türk Demokrasi" 154; Gözler, *Türk Anayasa,* 30; Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi,* 40.

[188] Uzun, "Türk Demokrasi", 153; Kızıltan, "I.Meşrutiyet'in İlânı", 262.

[189] Akşin, "Siyasal Tarih", 155; Ahmet Ali Gazel, "Birinci Meşrutiyet Parlamentosunda Parlamenter Denetim: İstizah (Gensoru), Meclis Araştırması, Meclis Soruşturması, Genel Görüşme", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* 17/17(2005), 267-294; Gözler, *Türk Anayasa,* 32.

[190] Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* 334.

kapatabilme yetkisine sahip olmuştur. İşte padişahın bu olanaklara sahip olmasını sağlayan bu anayasa, hükümeti meclis karşısında oldukça güçlü kılmış; hükümetin başı olan padişahın en üst mevkide yerini ve gücünü sağlamlaştırmıştır.[191]

Kanun-ı Esasî'nin 3'üncü maddesine göre Osmanlı sülalesinin en büyük erkek evladı, saltanat ve hilafet makamının sahibi olmuştur.[192] Yani aslında Osmanlı'da geleneksel monarşi yönetim biçimi aynen devam etmiştir. Geleneksel monarşide olduğu gibi meclis bir danışma, Meşveret Meclisi tarzında olduğu için kanun tasarısı getirmesi, bu hususta oylama yapması, kanunlarda değişiklik yapması mümkün kılınmamıştır. Hükümet üyelerine soru sorma hakkına sahip olmakla birlikte hükümet üyelerinin bu hususta istediği kadar cevabını geciktirme hakkına sahip olması, yine anayasanın gücünü azaltan faktörler arasında görülmüştür.[193]

Anayasada mali konulara da yer verilmiş,[194] özel bir kanunla izin verilmedikçe bütçe dışında harcama yapılamayacağı, fevkalade durumlarda bütçe kanununun yürürlük süresinin en fazla bir yıl uzatılabileceği belirtilmiştir.[195] Yine bu anayasa ile mal ve mülk güvencesi sağlanmış, ortaklıklar kurabilme hakkı tanınmış, herkesin gücü ölçüsünde vergi ödeyeceği şeklinde ekonomik hükümlere de yer verilmiştir.[196] Anayasada haklar ve özgürlükler konusunda da bazı hükümlere yer verilmiştir. Devletin resmi dini İslamiyet, resmi dili Türkçe olsa da herkese din ve ibadet özgürlüğü tanınmış, herkes kanun önünde eşit sayılmıştır.[197]

Kanun-ı Esasî hak ve özgürlüklere geniş ölçüde yer vermesine rağmen basına maalesef tam bir özgürlük vermemiş, basın özgürlüğü Akşin'in ifadesiyle "*kanun dairesinde*"[198] gibi lastikli bir ifadeyle güvence altına alınmıştır.[199] Anayasanın önemli bir handikapı, verdiği hak ve özgürlükleri güvenceye bağlayan bir mekanizmanın kurulmaması olmuştur. Kişi dokunulmazlığı, mülkiyet, dernek kurma, konut dokunulmazlığı, eğitim hakları, açık yargılanma gibi özgürlükleri sağlayacak güçlü bir yaptırım mekanizması kurulamamıştır.[200]

---

[191] Tanör, "Anayasal Gelişmelere", 19.
[192] Mehmet Âkif Aydın, "Kânûn-ı Esâsî", *İSAM***,** 17 (2001), 328-330; İbrahim Ülker, "Hukukun Genel İlkeleri Bağlamında Kanun-i Esasi'deki Yargılamaya İlişkin Hükümlerin Değerlendirilmesi", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi***,** 21/2(2013), 101-124; Gözler, *Türk Anayasa,* 26.
[193] Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* 333-335.
[194] Mehmet Kayıran, Mustafa Yahya Metintaş, "Türkiye'de Anayasal Gelişme (1876-1924)", *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi,* 1/1(2017), 14-41.
[195] Aydın, "Kânûn-ı Esâsî", 330.
[196] Tanör, "Anayasal Gelişmelere", 19.
[197] Akşin, "Siyasal Tarih", 155; Tanör, "Anayasal Gelişmelere, 20; Kayıran, Metintaş, "Türkiye'de Anayasal", 22; Petrosyan, *Sovyet Gözüyle,* 98-99.
[198] Anayasanın 12.maddesinde "*Basın kanun dairesinde hürdür*." Şeklinde belirtilmiştir. Aydın,"Kânûn-ı Esâsî", 329.
[199] Akşin, "Siyasal Tarih", 155.
[200] Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 334.

Bu bağlamda padişahı istediği her şeyi yapmaktan alıkoyacak bir mekanizmanın olmayışı, 113. Madde ile de bütün hak ve özgürlükleri istediği takdirde uygulama ve uygulamama yetkisi ile aslında yine geleneksel monarşi sistemi intikal ederek yürürlükte kalmaya devam etmiştir.[201] Bütün bunlara ilave olarak padişaha geçici olarak "*kanun hükmünde kararname çıkarma*" hakkı da tanınmıştır. Ancak ilerde meclis ve anayasa çıkmaza girip işlenemez duruma geldiğinde, bu hak geçici olmaktan çıkıp sürekli hale gelmiştir.[202]

Anayasa oluşturulduktan sonra Mebusan Meclis-i'nin ilkez açılışı, 19 Mart 1877'de mümkün olmuştur. Ancak 2. Abdülhamid 20 Mart 1877'de meclisi feshetmiş, anayasanın öngördüğü şekilde yapılan seçimlerden sonra 13 Aralık 1877'de meclisi tekrar toplamıştır. Meclisin daha ilk yılında Osmanlı-Rus savaşını bahane eden Padişah anayasanın 43. Maddesi'ne dayanarak 14 Şubat 1878'de Meclis'i tatile sokmuştur. Padişah bundan sonra bir daha Meclis'i toplantıya çağırmamış; ülkede sıkı, baskıcı bir istibdat düzeni kurmaya başlamıştır.[203] Meclis'i dağıtan Padişah'ın emri ile milletvekilleri kendi seçim bölgelerine gönderilmiş, böylelikle yaklaşık beş ay içinde meclis sadece iki toplantı yapmış ve otuz yıl boyunca bir daha toplanmamıştır.[204]

2. Abdülhamid'in anayasa sürecinde sergilediği tutum ve davranışlardan anlaşıldığı üzere, kendisi ülkede bütün kontrolü eline alarak tek egemen güç olmak amacında olmuştur. Çünkü 2. Abdülhamid, imparatorluğu ele geçirmeye çalışan bir Batı Avrupa kapitalizmi, meşrutiyetçi düşünceleri nedeniyle anayasa ve meclisi ülkede inşa eden bir aydın grubu, daha önce iki padişahın tahtan inmesinde rol oynayan bürokrasi-ulema-asker ittifakını, kendi güvenliği ve egemenliği için büyük bir tehlike olarak görmüştür.[205] 2. Abdülhamid'in, meclisi açtıktan sonra ilk dönem Meclis Başkanlığına Ahmet Vefik Paşa'yı bile getirmesi, meclise karşı bakışını kanıtlar nitelikte olmuştur. Padişah'ın benimsediği bu Paşa'nın zaman zaman mebusları azarlayarak konuşması, Paşa'nın yönetiminde despotik bir yönetimin uygulanmaya başlandığına işaret olmuştur.[206]

Mecliste Gayrimüslim üye sayısı Müslümanların neredeyse yarısı olmasına rağmen vilayet-i umumî meclislerinde, yönetim müzakere tecrübesi kazandığı için Paşa'ya karşı sabırlı bir tutum izlenmiştir. Ayrıca savaş karşısında ortak bir dayanışma ruhu sergileyen meclis, iki dönem toplanmasına rağmen belediyeler ve il yönetimi, bütçe, cemaatler arası ilişkiler,

[201] Uzun, "Türk Demokrasi",154; Kayıran, Metintaş, "Türkiye'de Anayasal", 22.
[202] Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* 335.
[203] Gözler, *Türk Anayasa,* 33-34.
[204] Lewıs, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 168.
[205] Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi,* 44.
[206] Akşin, "Siyasal Tarih", 155; Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi,* 41.

yönetimdeki yolsuzluklar, baskılar, keyfiyetçilik, Gayrimüslimlerin askerliği gibi önemli toplumsal konularda müzakereler yapılmıştır.[207]

Ancak meclisin hükümeti sert bir şekilde eleştirmesi ve Rusya ile gelinen savaş durumu 2. Abdülhamid'e meclisi kapatma fırsatı vermiştir.[208] 1875 Bosna-Hersek İsyanı ile başlayan Balkan bunalımı için toplanan İstanbul Konferansı, Rusya ve Avusturya'nın bir tarafsızlık antlaşması imzalayarak önerdikleri yeni bir konferansın, Osmanlı tarafından yine reddedilmesi sonucu Rusya 24 Nisan 1877'de Osmanlı'ya savaş ilan etmiştir.

Çok başarılı olan ve hatta bazen Rusları çok zorlayan Plevne savunmasının bazı nedenlerden dolayı çökmesi, Rusların İstanbul'a ilerleyip Ayastefanos'a (Yeşilköy) kadar gelmesi sonucunda, Osmanlı 3 Mart 1878'de son derece ağır bir antlaşma olan Ayastefanos'u Rusya ile imzalamak zorunda kalmıştır. Ancak bu antlaşmayı çıkarlarına aykırı bulan İngiltere ve A. Macaristan'ın devreye girmesi ile bunun yerine Berlin Antlaşması imzalanmıştır.[209]

Aslında 13 Aralık 1877'de seçimler tekrar yapılıp meclis ikinci kez toplandığında mecliste muhalif milletvekili sayısı daha çok artmış ve haliyle hükümete eleştirilerin dozu da yükselmiştir. Ortamı gerginleştiren önemli bir olay, 1878 Ocak ayı sonu ile Şubat ayı başlarında endüstride verilecek ayrıcalıklar hususunda hükümet kararının gecikmesi olmuştur. Bu da mecliste burjuva kesiminin muhalefetini iyiden iyiye ortaya çıkarmıştır. Öyle ki meclis, hükümete ve sadrazama güvenmediğini belirtince Padişah, Bakanlar Kurulu'nu yenilemek ve veziriazamın yerine başbakanlık makamını getirmek zorunda kalmıştır.[210]

Bütün bu koşullar 2. Abdülhamid'e harekete geçme fırsatı vermiş, Padişah bir taraftan kendi kadrosunu oluşturmaya çalışırken bir taraftan da kendisine ilerde muhalif olabilecek kimselerden kurtulma yolunu aramıştır. Bu amaçla Ziya Paşa'nın Suriye Valisi olarak atanmasını, Namık Kemal'in de taşraya gönderilmesini Mithat Paşa'dan istemiştir. Ancak bu isteği yerine getirilmeyince Kanun-ı Esasî'nin 113. Maddesi'ne dayanarak Mithat Paşa, önce idama mahkûm edilmiş sonra cezası müebbede çevrilip Taif'e sürülmüş, Süleyman Paşa ise başarılı olmasına rağmen 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı yenilgisinden mesul tutulup Bağdat'a, Namık Kemal de Ege adalarına sürülmüştür.[211]

Bundan sonra 2. Abdülhamid, meclisi kapatıp anayasayı yürürlükten kaldırdıktan sonra ülkede istibdat rejimi kurmuştur.[212] Bu rejimi uygulayarak hem egemenliğini güçlendireceğini hem de halk ve devlet birliğini sağlayacağını düşünen 2. Abdülhamid, hedeflerine ulaşmak

[207] Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi,* 40-41.
[208] Karpat, *Kısa Türkiye,* 64.
[209] Karpat, *Kısa Türkiye,* 54-55.
[210] Petrosyan, *Sovyet Gözüyle,* 104.
[211] Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi,* 39.
[212] Petrosyan, *Sovyet Gözüyle,* 160-161.

adına İslamcılık politikasını devlet politikası haline getirmiştir.[213] Daha önceki laik-bürokratların devleti ele geçirme politikası yerine,[214] 2. Abdülhamid öncelikle İslamcılık politikası ile içerde halka ve kitlelere açılmayı hedeflemiştir.[215]

2. Abdülhamid'in bu düşünce ile ulaşmaya çalıştığı hedef bütün Müslümanları birliğe ve dayanışmaya davet etmek, kendi hilafeti çatısı altında toplamak olmuştur. Bir nevi bu siyaseti İslam dünyasına umut aşılamak, kendi itibarını güçlendirmek ve sömürgeci devletlere bir tehdit aracı olarak kullanarak sömürgeci devletlerin ulaşmaya çalıştıkları amaçlara bir set çekmek adına kullanmıştır.[216] İslamiyet'i ideolojik bir hale dönüştürmeyi başaran Padişah'ın bu siyasetin gereği olarak Araplara gösterdiği yakınlığın temelinde, İngiliz ve Fransızların, Araplar arasında gerçekleştirmeye çalıştıkları bölücü propagandayı işlevsiz kılmak yatmıştır.[217]

2. Abdülhamid aslında meşrutiyet ve hürriyetçi düşüncelere karşı olmasına rağmen Osmanlı'nın güçlü bir devlet olması yolunda gerekli bir araç olarak gördüğü reformlara, akıllıca seçip benimsemek koşuluyla bütünüyle karşı olmamıştır. Bu bağlamda denilebilir ki Padişah'ın ilk on yılında aktif bir reform süreci yaşanmıştır.[218] Bütün kurumlarda reformu gerekli gören Padişah, iç ve dış baskılara rağmen Osmanlı'nın iç dinamiklerine uygun, İslam hukuku, Türk örf ve adetlerine ters düşmeyen reformları benimseyip uygulamıştır.[219]

Tanzimat reformlarının ana eksenini oluşturan idari merkezileşme, 2. Abdülhamid'in reformlarında özellikle haberleşme sahasında gerçekleştirilen gelişmeler de yaşanmıştır. Bu sahadaki gelişmelerden olan ve ilk kez Kırım Savaşı esnasında İstanbul'u Avrupa'ya bağlayan telgraf hatları, bu dönemde her taşra kentine uzanmış bu sayede usta bir telgrafçı ordusu da oluşturularak merkezi yönetim güçlenmeye başlamıştır.[220]

2. Abdülhamid Dönemi'nde eğitimde de çok önemli bir aşama kaydedilmiş, Maarif Nezareti modern bir kuruluşa dönüşmüş, eğitim çok daha sistemli bir hale getirilmiştir.[221] Bunda eğitimde reform yapma düşüncesinin yerleşmesi, yöneticiler arasında bu fikri savunanların yanı sıra uygulayıcılarının da var olması etken olmuştur. Dolayısıyla bu yüzden eğitim hizmetleri, imparatorluğun neredeyse her köşesine devlet eliyle götürülmüştür.[222]

---

[213] Karpat, *Kısa Türkiye,* 64.
[214] Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi,* 45.
[215] Orhan Koloğlu, *Abdülhamid Gerçeği*, İstanbul: Gür Yayınları, 2.Baskı,1987,59.
[216] İslamoğlu, *II. Meşrutiyet Döneminde,* 48.
[217] Karpat, *Kısa Türkiye,* 65.
[218] Lewıs, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 177.
[219] Mehmet Beşirli, "Osmanlı'da Modernleşme ve Aydınlar 1789-1908", *Dini Araştırmalar*, 2/5(1999), 131-157.
[220] Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 117-118.
[221] Kodaman, *Abdülhamid Devri,* 28-29.
[222] Kodaman, *Abdülhamid Devri,* 38.

Dönemin vesikalarından bu süreçte devletin ilköğretimle yakından ilgilendiği anlaşılmıştır. Bunda orta ve yüksek dereceli okulların kurulması ve gelişimi açısından, ilköğretimin nicelik ve nitelik olarak iyi bir seviyeye ulaşması gerektiği düşüncesi etkili olmuştur. Nitekim 2. Abdülhamid Dönemi'nde ilkokul sayısı Anadolu'da yaklaşık 14.000'e ulaşmış, buraya devam eden öğrenci sayısı 175.000'e kadar yükselmiştir.[223] Bu dönemde ortaöğretimin üç kademesi olan rüştiyeler, idadiler ve sultanilerde de önemli gelişmeler yaşanmış,[224] 2. Abdülhamid döneminde sayıları 250 olan rüştiyeler 600'e, 5 olan idadilerin sayısı 104'e, 4 olan darülmuallimlerin de sayısı 32'ye çıkarılmıştır.

1876'da sayıları 200 olan iptidâî okullarına 4000-5000 civarında yenileri eklendiği gibi 10.000'e yakın sıbyan okulu da usûl-ü cedîde tahvil edilmiştir.[225] Osmanlı'da daha önce değindiğimiz üzere açılan ilk lise, 1868'de Galatasaray Sultanisi (Mekteb-i Sultani) açılmıştır. Maarif Nizamnamesi'ne göre Darülfünun adı verilen üniversiteye öğrenci yetiştirmek üzere kurulan bu okulun vilayet merkezlerinde açılmasına karar verilmiştir.[226] Ancak 2. Abdülhamid'in en büyük başarısı gerek okul gerek öğrenci sayısının önemli ölçüde arttığı yükseköğretimde olmuştur. 1859'da açılan ve bugünkü Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesinin temeli olan Mülkiye Mektebi adıyla bir yüksekokul açılmıştır.[227]

Bu okulun önemli bir özelliği, 2. Abdülhamid'in baskı yönetimi altında bile çağdaş, aydın fikirlerin geliştiği, dönemin yanlış politikalarına muhalefet edebilecek Murad Bey, Namık Kemal, Recaizade Mahmut Ekrem, Abdurrahman Şeref gibi aydın simaların burada öğretmenlik yapmış olması olarak belirtilmiştir.[228] 2. Abdülhamid Dönemi'nde eğitimde yaşanan önemli bir gelişme de, Padişah'ın tahta çıkışının 25.yılı şerefine İstanbul Üniversitesi olarak bilinen Darülfunun adı verilen ilk Türk üniversitesinin kurulması olarak ifade edilmiştir.[229] Ayrıca var olan harbiye, topçuluk, deniz ve kara mühendis okulları da korunup genişletilmiş, bunların dışında tıp, maliye, hukuk, güzel sanatlar, ticaret, mülki mühendis, baytar, polis, gümrük okulları da açılmıştır.[230]

Ancak bütün bu olumlu gelişmelere rağmen Padişah'ın despotik rejimi eğitimde de kendini hissettirmiş, sansür memurları aracılığıyla okullar sıkı bir kontrol altına alınmış, ders programlarından düşünce uyandıracak konuların yerini, dini konular almıştır. Aslında

[223] Kodaman, *Abdülhamid Devri,* 85.
[224] Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara: Millî Eğitim Yayınları, 2000, 47-48.
[225] Kodaman, *Abdülhamid Devri,* 164.
[226] Büşra Karataşer, "Sultan II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikası Hakkında Bir Değerlendirme", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 57/15(2017), 423-434.
[227] Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, 50.
[228] Lewıs, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 179; Karataşer, "Sultan II. Abdülhamid", 431.
[229] Mustafa Ergün, *İkinci Meşrûtiyet Döneminde Eğitim Hareketleri (1908-1914),* Ankara: Ocak Yayınları, 1996, 360.
[230] Lewıs, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 179-180.

Padişah'ın askeri okullarla alakalı büyük korkusunun altında meşrutiyetçi düşüncelerin buralarda yayılıp kendisine karşı eylemli bir harekete dönüşebilmesi düşüncesi yatmıştır. [231]

Bu bağlamda harekete geçen Padişah, meclisi ve anayasayı bir tarafa bırakıp meşveret usulünü andıran bir tarzda siyasi, dini, askeri konularda kendisine danışmanlık yapan özel danışma komiteleriyle istişare yapmaya başlamış böylelikle bütün gücü kendisinde toplamıştır. Çünkü Padişah'ı en fazla endişelendiren husus devlet idarecilerinin bir fikir birlikteliği içinde olması ve birleşerek bir örgüt kurabilme ihtimali olmuştur.[232] Şüphesiz bu ihtimal de bu dönemde hafiye ve jurnal örgütünün aktif bir şekilde kurulup gelişmesine neden olmuştur.[233]

Jurnallik aslında 2. Abdülhamid'in meclisi dağıtıp Mithat Paşa'yı sürgün ettikten sonra tahtını korumak ve bir suikasta kurban gitmemek adına kendisi hakkında ne düşünüldüğü, ne konuşulduğu, nasıl eleştirilerin yapıldığını acilen öğrenme ihtiyacından kaynaklanmıştır.[234] Jurnaller o dönemde iki yolla Yıldız'a ulaştırılmıştır. Biri bu iş için özel olarak memur edilen hafiyeler tarafından, diğeri ise mevki ve rütbe edinmek, teveccüh kazanmak gibi amaçlar edinen şahıslar tarafından saraya ulaştırılan jurnaller olmuştur. Dönemin vezirleri, nazırları, kumandanları, mutasarrıfları ve daha birçok meslek erbabından birçok kişi tarafından bu jurnaller saraya gönderilmiştir.[235]

Saltanatını korumak adına saraydan başlayıp bütün memleketi saran bir istihbarat şebekesi kuran Padişah, bu casus şebekenin merkezi olarak Yıldız'ı seçmiştir. Neredeyse her kademeden (müşir ve vezirler dâhil her sınıftan ve cinsten insanlar)[236] ecnebilerden bile oluşan bu casus şebekesini para, hediye, nişan rütbe ve mansaplar ile ödüllendiren Padişah'ın halinden sonra dairesinde sandıklarla açılmamış jurnallerin bulunması durumun ne kadar ciddi olduğunu göstermiştir.[237] Keza Abdülmecit Dönemi'nde kurulan gizli polis teşkilatına bu dönemde daha çok önem verilmiş, 2. Abdülhamid bunun yanında İstanbul'da kendini koruyacak bir hafiye ordusu da teşekkül ettirmiştir.[238]

2. Abdülhamid aslında ülkede ulema, asker ve bürokrat kesimini sindirmek ve eskiden Osmanlı'da olduğu gibi bu kesimleri arkasına alıp sadık bir şekilde kendisine bağlamak,

---

[231] Petrosyan, *Sovyet Gözüyle,* 164-165.
[232] Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* 334.
[233] Faiz Demiroğlu, *Abdülhamide Verilen Jurnaller,* İstanbul: Tarih Kütüphanesi Yayınları, 1955, 7.
[234] Süleyman Kâni İrtem, *Abdülhamid Devrinde Hafiyelik ve Sansür*, Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul: Temel Yayınları, 1999, 10.
[235] Demiroğlu, *Abdülhamide Verilen,* 8
[236] İrtem, *Abdülhamid Devrinde,* 23.
[237] İrtem, *Abdülhamid Devrinde,*15-24; Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi,* 49-50; Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 121.
[238] İrtem, *Abdülhamid Devrinde,* 140.

onların birleşip kendisine karşı bir hareketin önüne geçmek amacında olmuştur.[239] Bunun için her yolu kullanan Padişah, anayasaya dayanarak 2 Ocak 1877'de Vekiller Heyeti'ne bir sıkıyönetim kararnamesi bile yayınlatmıştır. Bu kararname ile evlerin basılması, gazetelerin kapatılması, toplantıların yasaklanması, bazı kişilerin sürgün edilmesi gibi olaylar, tam 33 yıl boyunca her kesimin karşılaştığı durumlar olmuş, aydın kesiminin muhalefetinde önemli bir etken oluşturmuştur.[240]

2. Abdülhamid'in saltanatını güçlendirmek ve kendisine karşı oluşabilecek muhalefeti önlemek adına yaptığı başka bir icraat ise 1878'de kurulan Sansür Heyeti ile basın üzerine uygulamaya başladığı sıkı bir denetim olmuştur. Sansür ile gazeteler sıkı bir denetime tabi tutulmaya başlanmış; istenmeyen yazılar, bölümler, sözler hiçbir kurala tabi tutulmaksızın çıkarılıp atılmıştır.[241] "*Kanun-ı Esasî, millet, hürriyet, isyan, Reşat, firar, anarşi, cemiyet, tiranlık, cumhuriyet*" gibi kelimelerin de kullanılmasında sakınca görülmüştür.[242] 2. Abdülhamid, iç basına uyguladığı baskı politikasını dış basın için de uygulamış, kendisini öven yazılar haricinde Türkiye'den bahseden her kitap gümrükte tutularak sıkı bir denetlemeye tabi tutulmuştur.[243]

2. Abdülhamid kurduğu bu baskı yönetimi altında dönemin aydınları olan Jön Türkleri de para, maaş, bir göreve atayarak ya da bir mevkiye getirerek sindirmeye çalışmıştır. Ancak bu yollarla kendi tarafına çekmeyi başaramadıklarını ise hafiyelerle kıskaca almış, sürgün cezasına çarptırmış, tecrit ettirmiş ya da haciz yolu ile cezalandırmaya çalışmıştır. Aydınları her anlamda baskı altına alma amacında olan Padişah, özellikle yabancı gazete ve temsilcilerin de desteğine ihtiyaç duymuş bunun karşılığında da onlara para yardımında bulunmuştur. [244]

Nitekim 2. Abdülhamid'in kurduğu istibdat rejimine karşı ilk ayaklanma yine Genç Osmanlıların önemli isimlerinden Ali Suavi tarafından gerçekleşmiştir. Ali Suavi, Abdülaziz'in hal'inden sonra 5. Murat tahta çıkınca İstanbul'a dönmüş ve Basiret gazetesinde çalışmaya başlamıştır.[245] 2. Abdülhamid'in ilk zamanlarında onun lehine yazılar yazdığı için Padişah ile arasının iyi olduğu ifade edilmiştir.[246] Yazılarında Meşrutiyet idaresi ve Mithat

[239] Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* 346.
[240] Cevdet Kudret, *Abdülhamit Döneminde Sansür 1*, İstanbul: Cumhuriyet Yayınları, 2007, 25.
[241] Gevgilili, *Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi*, 67.
[242] Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* 344; Kudret, *Abdülhamit Döneminde,* 48-53; İrtem, *Abdülhamid Devrinde,* 220; Petrosyan, *Sovyet Gözüyle,* 166.
[243] Kudret, *Abdülhamit Döneminde,* 42-43.
[244] İslamoğlu, *II. Meşrutiyet Döneminde,* 45; Kuran, *İnkılâp Tarihimiz,* 29-30; Yetkin, *İktidara Karşı Türk,* 688.
[245] Falih Rıfkı Atay, *Baş Veren İnkılâpçı (Ali Süavi),* İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Yayınları, 1997, 10; Kuran, *İnkılâp Tarihimiz,* 31.
[246] *Mufassal Osmanlı Tarihi*, 3134.

Paşa aleyhinde ateşli makaleler yazan Ali Suavi,[247] bu yüzden "*Has Müşaviri*" sonrasında Tercüme Heyeti'nde görevlendirilmiştir. Suavi'nin Avrupa'daki deneyimlerinden ötürü bazı işlerde kendisine danışılmış ve bu vesileyle de kendisi Galatasaray Lisesi Müdürlüğü'ne bile atanmış, Ocak 1876'da da bu göreve başlamıştır.[248]

Ancak Aralık 1877'de bu görevden alınması ve ardı ardına gelişen olaylar, Suavi'nin Padişah ile arasının bozulmasına neden olmuştur. Aralık 1876'da Suavi'nin İngiliz eşiyle, Türkiye'yi ziyarete gelen İngiliz Meclisi üyesi H.A.M.Butler – Johnstone'i misafir etmesi, Padişah'ın hoşuna gitmemiştir.[249] Bu olayın akabininde Aralık 1877'de Mekteb-i Sultani'den atılması, Padişah'ın Meşrutiyet'i kaldırması, hürriyet aşığı Suavi'yi yeni çareler için harekete sevk etmiştir. Bu yüzden de ilk olarak Suavi, Süleyman Asaf Sopasalan ile siyasi bir komite olan Üsküdar Komitesi'ni kurmuştur.[250]

Bu arada Osmanlı'nın içinde bu gelişmeler meydana gelirken dışarıda yaşanan 1877-78 Osmanlı-Rus savaşında Osmanlı'yı yenen Ruslar İstanbul önüne gelmiş, Ruslar tarafından çok ağır bir antlaşma için Osmanlı'ya baskı yapılmıştır. Halka göre bu mağlubiyetin sorumlusu Padişah ve Babıâli olmuştur. Bu olaya kayıtsız kalmayan Suavi, bu antlaşmanın hemen reddedilmesi, çabucak Anadolu'ya geçilmesi ve harbe devam edilmesi düşüncesinde olmuştur. Ancak Padişah'ın teslimiyetçi bir politika sergilemesi, hazır halkın da bu yenilgiden Padişah'ı sorumlu tutması, Suavi'nin Padişah'ı tahtan indirip yerine 5. Murat'ı getirmesi noktasında harekete geçirmiştir.[251]

Suavi'nin 19 Mayıs 1878'de Basiret gazetesinin ertesi günkü sayısında ülkenin içinde bulunduğu zorlukları anlatacağını belirten bir bildiri yayınlaması[252], Sultan Murat ve annesi ile bazı mektuplaşmalarının bulunması, aslında gerçekleştirdiği darbe girişiminin bir alt yapısı olduğunu düşündürmüştür.[253] Suavi darbe için vaktiyle rüştiye hocalığı yaptığı ve orada çok sevilip, büyük bir nüfuz kazandığı Filibe'yi arkasına almıştır. Keza İstanbul'un hanları, camileri, medreseleri Rumeli göçmenleri ile dolu olup, bunlar da Suavi'yi desteklemekte hazır olduklarını belirtmişlerdir.[254]

---

[247] *Mufassal Osmanlı Tarihi*, 3329.
[248] Necmi Günel, *II. Meşrutiyet Öncesi Fikir Akımları ve Ali Suavi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1993,78; Bu görevde iken kendisine "*Mekâtib-i Sultaniye Nâzırı Ali Suâvi Efendi*" ünvanını yakıştırmıştır. Müftüoğlu, *Abdülhamid Kızıl,* C. I,134.
[249] Lewıs, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 173-174.
[250] Günel, *II. Meşrutiyet Öncesi,* 84-85; Müftüoğlu, *Abdülhamid Kızıl,* C. I,136.
[251] Atay, *Baş Veren İnkılâpçı,*104-106.
[252] Lewıs, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 174; Bu bildiri için Bkz. Mahmut Celâleddin, *Mir'ât-ı Hakîkat*, 610; Atay, *Baş Veren İnkılâpçı,* 108; Ayşe Hür, *Öteki Tarih I Abdülmecid'den İttihat Terakki'ye*, İstanbul: Profil Yayıncılık, 8. Baskı, 2013, 38; Yetkin, *İktidara Karşı Türk,*704; Mufassal *Osmanlı Tarihi*, 3331.
[253] Günel, *II. Meşrutiyet Öncesi,* 86; Kuran, *İnkılâp Tarihimiz,* 32.
[254] Atay, *Baş Veren İnkılâpçı,*106; *Mufassal Osmanlı Tarihi*, 3330; Müftüoğlu, *Abdülhamid Kızıl,* C. I, 146.

Bu bağlamda Filibeli Ahmet Paşa'yı da yanına almayı başaran Suavi, 20 Mayıs 1878'de yanında 500 kadar kişiden oluşan Müslüman göçmenle birlikte Çırağan Sarayı önünde toplanmıştır. Suavi ve yanındaki adamlar, sarayı basıp Sultan Murat'ı padişah ilan etmek istemişlerse de saray tarafından çağrılan bir polis müfrezesi, olaya hemen müdahale etmiştir. Beşiktaş Muhafızı Hasan Paşa'nın jandarma ile gelmesi, bir sopa darbesi ile Suavi'yi yere indirip öldürmesiyle olay ihtilalcilerin aleyhine gelişmiş ve ihtilalcilerin dağılmasına neden olmuştur. Olayda ölenler Yıldız Camisi yanındaki mezarlığa gömülmüş, hayatta kalanlar ise Divan-ı Harb'e verilip cezalandırılmışlardır.[255]

Suavi olayından sonra, 2. Abdülhamid'i indirmeye yönelik ikinci girişim ise, önemli bir memur olan Aziz Bey ve Yunan kökenli borsacı Kleantin Skalyeri tarafından oluşturulan Kleanti Skaliyeri-Aziz Bey komitesi[256] tarafından gerçekleştirilen darbe girişimi olmuştur.[257] Komitenin 2. Abdülhamid'e karşı bir suikast planı hazırlaması, komitenin öyle kolay amaçlara hizmet etmediğine işaret olmuştur. Böylesine tehlikeli olan bu görev Doktor Agâh Bey tarafından kabul edilmiştir.[258] 1876'da 5. Murat'ın hal'inden sonra kurulan bu komitenin temel amacı Sultan Murat'ı saraydan kaçırıp bir süre Aziz Bey'in evinde tuttuktan sonra onu Avrupa'ya kaçırmak olmuştur.

Üyelerinin bir kısmı 5. Murat'ın mensuplarından, bir kısmı memur sınıfından olsa da komitede yüksek devlet ricalinden kimse bulunmamıştır. Yüksek devlet ricali ile 5. Murat'ın cariyelerinden olan Nakşibend kalfa vasıtasıyla ilişki kurulmak istenmişse de komite bu konuda başarılı olamamıştır.[259] Komite üyeleri yaptıkları bir toplantıda 5. Murat'ı suyoluyla kaçırıp sonra kendisinin izni ve onayı sonucunda ahali ve softalarla birlikte Hırka-i Şerif, Serasker Kapusu, Fatih, Meclis-i Mebusan'dan birine götürüp orada, "*Bizim padişahımız budur*" diyerek biat etmeyi kararlaştırmışlardır. Bu girişim için komite 1878'de Şubat ayının başlarında harekete geçmiş ama bu girişimde başarılı olamamıştır.[260]

Bundan sonra 2. Abdülhamid bu komitenin toplandığı yeri de öğrenince Sultan Murat'ın ikinci kâtibi Hacı Hüsnü Bey vasıtasıyla epey bilgi almış ve yine onun ihbarı sonucunda komitenin toplandığı ev basılmıştır. Zabtiye Nazırı Mehmet Arif Paşa tarafından yapılan baskında orada bulunan üyeler tutuklanmış ancak komitenin önemli isimlerinden Skalyeri,

---

[255] Atay, *Baş Veren İnkılâpçı,* 109-111; Günel, *II. Meşrutiyet Öncesi,* 86-87; Lewıs, *Modern Türkiye'nin Doğuşu,* 174; Kuran, *İnkılâp Tarihimiz,* 32; Yetkin, *İktidara Karşı Türk,* 704; Abdülhamid *Kızıl,* C. I, 130; Mufassal *Osmanlı Tarihi,* 3331.

[256] Bu komitenin azaları için Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "V.Murad'ı Tekrar Padişah Yapmak İsteyen K.Skaliyeri-Aziz Bey Komitesi", *Belleten,* Ankara: TTKY, VIII/30(1944), 254-328.

[257] Petrosyan, *Sovyet Gözüyle,* 105.

[258] Kuran, *İnkılâp Tarihimiz,* 34.

[259] Uzunçarşılı, "V.Murad'ı", 248-249.

[260] Uzunçarşılı, "V.Murad'ı", 275-277; Müftüoğlu, *Abdülhamid Kızıl,* C. I, 139.

Nakşibend kalfa ve Ali Şefkati ülke dışına kaçmayı başarabilmişlerdir. Tevkif eldenler de Divan-ı Harb'e gönderilmiştir. Bunlar çeşitli sürelerde hapis ve kalebentlik cezalarına çarptırılmışlardır.[261]

Olayla ilgili yapılan araştırma sonucunda bu komitenin Suavi Cemiyeti ile ilişkisi kanıtlanamamış olsa da Suavi Cemiyeti'nden bazı üyelerin bu komiteyle alakaları ve Kleanti Skaliyeri ile tanıştıkları ortaya çıkmıştır.[262] Ayrıca komiteyle ilişkisi olduğu belirtilen ve abisi Murat'ın tahta geçmesi için mücadele eden Seniha Sultan'ın da bu olaya adının karıştığı ifade edilmiştir. Ancak gerek 2. Abdülhamid'in kardeşi olması gerek net bir kanıtın bulunamamasından dolayı adı bu yüzden resmi kayıtlara geçmemiştir.[263]

1.2.1. İkinci Meşrutiyet'in İlanı, Fikir Hareketleri ve Muhalefet

2. Abdülhamid Dönemi'nde içerde ve dışarda yaşanan buhranlar kamuyounda bu devlet nasıl kurtulabilir? Tarzında soruların sorulmasına, içinde liberal, Osmanlıcı, merkeziyetçi, İslamcı, mason, Türk, gayr-i Türk, Gayrimüslim tarzda birbirinden çok farklı etnik ve dine sahip, geniş bir muhalif kitlenin oluşmasına neden olmuştur. Muhalefetin birbirinden farklı istekleri olsa da ortak noktaları 2. Abdülhamid'i indirip Meşrutiyet'i ilan etmek olmuştur.[264]

2. Abdülhamid'in inşa ettiği baskıcı politikaya rağmen ülkede muhalif gruplar oluşmuş, meşrutiyet fikirleri, liberal ve özgürlükçü düşünceler, anayasa, aydınlar ve genç subaylar arasında yayılmaya devam etmiştir. Özellikle harbiye ve mülkiye mekteplerinde okuyan öğrenciler Genç Osmanlıların "*özgürlük, vatan, anayasa, meşrutiyet*" gibi fikirlerini anlatan yapıtlarını gizlice okumuş; bu düşünceleri halka yaymaya çalışmış, gizlice örgütlenip komiteler kurarak gazete ve dergi vasıtasıyla bu düşüncelerin herkese ulaşmasında çaba göstermişlerdir.[265]

Aslında daha 1880'lerin ortalarından itibaren öğrencilerin kendi aralarında yaptıkları görüşmelerde, yönetime karşı örgütlü muhalefetin gerekliliği konusunda ortak bir fikir birliğine vardıkları belirtilmiştir. Kısa bir zamanda da bu muhalefet Mekteb-i Tıbbiye'den

---

[261] Uzunçarşılı, "V.Murad'ı", 280-284; Kuran, *İnkılâp Tarihimiz,* 34; Lewıs, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*,175.
[262] Uzunçarşılı, "V.Murad'ı", 248.
[263] Kuran, *İnkılâp Tarihimiz,*36.
[264] 1878 ve 1908 tarihleri arasında 2. Abdülhamid'in istibdat yönetimine karşı oluşan muhalefet problemlere karşı şu çözümleri önermiştir: 1) 2. Abdülhamid'in devrilmesi, meclisin açılması, 1878 Kanun-ı Esasî'nin yürürlüğe girmesi. 2) Muhafaza-ı Vatan (Osmanlı toprak bütünlüğünün korunması). 3) İttihad-ı Anasır (Din, millet, mezhep farkı gözetmeksizin herkesi Osmanlı üst kimliğinde birleştirmek) 4) Def'i tecavüzat-ı düşman (Düşman tecavüzü ve müdahalesine engel olmak) 5) Kapitülasyonların kaldırılması. 6) Reformların yapılması. Bayram Kodaman, "II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914)", *Türkler Ansiklopedisi*, Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C. 13, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 165-192.
[265] Petrosyan, *Sovyet Gözüyle,* 172-173; Tevfik Çavdar, *İttihat ve Terakki*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991, 15; Hür, *Öteki Tarih,* 95; Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 130.

diğer okullara yayılmıştır.[266] 1889 yılının Mayıs ayında[267] bu okulun öğrencilerden İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, İshak Sukuti, Mehmet Reşit ve onlara katılan Konyalı Hikmet Emin tarafından İttihad-ı Osmanî adı[268] verilen gizli bir örgüt kurulmuştur.[269]

İlk olarak İstanbul'da Demirkapı'da (Sirkeci) Askeri Tıbbiye Mektebi'nde[270] kurulan cemiyetin fikir babası İbrahim Temo olmuştur. Vatanın bütün olarak kurtarılması için gizli bir örgüt kurma fikrini arkadaşlarına açan ve bu teklifi kabul edilince hemen ilk toplantısı yapılan cemiyet[271] kısa zamanda büyük bir aydın kitlesi tarafından kabul görmeyi başarmıştır.[272]

Kurulan bu örgüt de Genç Osmanlılar gibi İtalyan Carbonari ve Mason örgütlerini kendisine örnek almış, onlarda olduğu gibi üyeler küçük hücrelere ayrılmıştır. Her hücrenin kendine ait bir numarası olduğu gibi her üyenin de bir numarası bulunmuştur. Kesirli sayılar şeklinde

---

[266] M.Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902),* İletişim Yayınları, Bty, 173.

[267] Cemiyetin kuruluş tarihi hakkında kaynaklarda farklı bilgiler verilmiştir. Mesela: Kuran'ın eserinde 1892, Kuran, *İnkılâp Tarihimiz,* 45;Danişmend'inkinde 1890, İsmail Hami Danişmend, *Sadr-ı-a'zam Tevfik Paşa'nın Dosyasındaki Resmî ve Hususî vesikalara Göre 31 Mart Vak'ası*, İstanbul: İstanbul Kitabevi, 1961, 5; Kazım Nami Duru'nunkinde 1888-1890, Kâzım Nami Duru, *İttihat ve Terakki Hatıralarım,* İstanbul: Sucuoğlu Matbaası, 1957, 5; Bedi N. Şehsuvaroğlu'nun makalesinde 1 Mayıs 1305 (1888) olarak belirtilmiştir. Bedi N. Şehsuvaroğlu, "İkinci Meşrutiyet ve Atıf Bey", *Belleten,* XXIII/90(1959), 307-325; Ancak cemiyetin kurucularından İbrahim Temo'nun anılarında cemiyetin 21 Mayıs 1305 (3 Haziran 1889) tarihinde kurulduğu ifadesini temel almak daha yerinde olacaktır. *İbrahim Temo'nun İttihad ve Terakki Anıları,* İstanbul: Arba Yayınları, 2. Baskı, 2000, 15; Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci,* 514; Uçarol, *Siyasi Tarih*, 400; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler- İkinci Meşrutiyet Dönemi (1908-1918),* C. 1, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 2. Baskı, 1988, 19; Taner Aslan, "İttihâd-ı Osmanî'den Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne*", Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi,* 47(2008), 79-120; Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt,* 174; Ali Birinci, *Tarih Yolunda, Yakın Mazînin Siyasî ve Fikrî Ahvâli,* İstanbul: Dergâh Yayınları, 2001, 45.

[268] Cemiyetin ilk kurucularından Mehmet Reşit ve İbrahim Temo'nun hatıralarına göre cemiyetin ilk ismi "*İnkılâb-ı Osmanî*"olmuştur. Birinci, *Tarih Yolunda*, 45.

[269] Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi,* C. 1, Kısım I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, 64; Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt,* 174; Lewıs, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 194-195; *Mufassal Osmanlı Tarihi*, 3401; Kuran, *İnkılâp Tarihimiz,* 45; Petrosyan, *Sovyet Gözüyle,* 174-175; Yetkin, *İktidara Karşı Türk,* 708;Çavdar, *İttihat ve Terakki*, 16; Şehsuvaroğlu, "İkinci Meşrutiyet", 307; Bazı kaynaklarda bu dört kurucu dışında Bakûlü Hüseyinzade Ali'nin de adı verilmiştir. Mesela: Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler,* C. 1, 19: Kuran, *İnkılâp Tarihimiz,* 45; Akşin, "Siyasal Tarih", 170; Akşin, *100 Soruda Jön,*17; Petrosyan birkaç toplantıdan sonra bu ismin katıldığını ifade etmiştir. Petrosyan, *Sovyet Gözüyle,* 176; Danişment ise İbrahim Temo, Abdullah Cevdet ve İshak sukuti'yi kurucu olarak belirtmiştir. Danişmend, *Sadr-ı-a'zam Tevfik Paşa'nın,* 5; Duru da Rodoslu Süleyman adlı bir şahsın da kurucular arasında olduğunu belirtmiştir. Duru, *İttihat ve Terakki,* 5; Kurucular bu şekilde kaynaklarda belirtilirken yaşamını Rumeli eşkıya takibinde geçirmiş olan Süvari yüzbaşı Sabri Bey'in oğlu Galip Vardar, 2. Abdülhamid yönetimine karşı duyulan öfkenin ürünü olarak ön plana çıkan bu isimlerin yerine Selanik Posta ve Telgraf Müdürlüğü Tahrirat Baş Katibi Talat Bey'i, Selanik Maarif Muhasebecisi Muallim Şükrü'yü, Müşîriyet Yaveri Kazım Nami'yi, eski İzmir Valisi Rahmi'yi, Selanik askeri rüşdiyesi müdürü Bursalı Tahir'i, Mülazım İsmail Canbolad'ı, İsmail Hakkı'yı, Hürriyet Mücahidi Ömer Naci'yi ve Süleyman Fehmi'yi kabul etmiştir. Kendisine göre İttihat ve Terakki'nin esas bünyesi Makedonya'da kurulmuş ve belli başlı isimleri de buradan çıkmıştır. Samih Nafiz Tansu, *İttihat ve Terakki İçinde Dönenler*, İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınları, 2003, 39-40.

[270] Tunaya, Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler,* C. 1, 19.

[271] Petrosyan, *Sovyet Gözüyle,* 175; Ernest Edmondson Ramsour, *Genç Türkler ve İttihât Terakki*, Çev. Hacasan Yüncü, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2001, 26.

[272] *Mufassal Osmanlı Tarihi*, 3401.

ifade edilen bu numaralarda, hücre numarası pay ile üye numarası ise payda ile ifade edilmiştir.[273]

Üyeler 1895'e kadar yönetime karşı fiili bir harekette bulunmak yerine kuruluşunun ilk yıllarında daha çok örgüte üye toplayarak, gizli toplantılar düzenleyerek örgütün alt yapısını sağlamlaştırmayı tercih etmişlerdir. 20 Temmuz 1891'de, Temo'nun girişimleri ile toplanan ve on iki kişinin katıldığı "*İncir Ağacı İçtimaı*" adı verilen toplantı cemiyetin gerçekleştirmiş olduğu ilk resmi toplantı olmuştur. Bu toplantı ile örgütün her hafta toplanmasına, üyelerin numaralandırılmasına ve iane adı verilen aidatların toplanmasına karar verilmiştir.[274]

Adliye Nezareti'nde görevli Ali Rüştü Bey'in başkanı olduğu bu toplantıda, bir nizamnamenin kaleme alınması için on iki kişilik bir heyet teşkil edilmiştir. Bu bağlamda cemiyet, var olan düzeni sadece şikâyet eden bir gruptan sıyrılarak hiyerarşik bir örgüte dönüşmüştür.[275] Böylelikle Askeri Tıbbiye'de başlayan bu hareket bu toplantılar sonunda askeri okullarında geniş bir taraftar kitlesi kazanmış,[276] Hacı Ahmet Efendi ve Naili Efendi gibi şeyhlerin aracılığıyla da aydın kesiminin desteğini sağlamayı başarmıştır.[277]

Galata Fransız postanesi aracılığıyla da 2. Abdülhamid'in Meclisi kapattığı süreçte Paris'te kümelenmeye başlayan ve aralarında Halil Ganim, Lübnanlı Marunî gibi etkili isimlerin olduğu küçük bir hürriyet grubuna da ulaşmayı başarabilmiştir.[278] Cemiyetin dışarıda bulunan bu hürriyetçi gruba katılmasında, 1889'da Fransız İhtilali'nin yüzüncü yıl şerefine Paris'te açılan dünya sergisini ziyaret için Paris'e giden ve oradaki bu sürgün ve aydın grubuna katılan, kısa zamanda bu grupta etkili bir sima haline gelen Bursa Maarif Müdürü Ahmet Rıza'nın etkisi büyük olmuştur.[279]

Paris'e gidince bu görevinden istifa eden Ahmet Rıza, Paris'te bir yandan geçimini sağlamaya çalışırken bir yandan da vaktinin büyük bir kısmını kütüphanede ve konferanslarda kendini geliştirmeye harcamıştır. Paris'ten Padişah'a, Osmanlı'nın kurtuluşuna yönelik olarak[280]

---

[273] Çavdar, *İttihat ve Terakki*, 16; Lewıs, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 195; Petrosyan, *Sovyet Gözüyle,* 175.
[274] Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt,* 174-175; Ramsour, *Genç Türkler,* 28; Yazıcı, *Osmanlı'da Siyasi, 78.*
[275] Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt,* 175.
[276] Ramsour, *Genç Türkler,* 29; Şehsuvaroğlu, "İkinci Meşrutiyet", 308; *İbrahim Temo'nun,* 38.
[277] Ramsour, *Genç Türkler,* 33; Danişmend, *Sadr-ı-a'zam Tevfik Paşa'nın,* 5-6; Mahallelere kadar yayılan ve komiteler kurmayı başaran cemiyetin biri Serasker yaverlerinden Kaymakam Şefik Bey başkanlığında Bab-ı Seraskeri'de; öbürü Şeyh Naili idaresinde Koca Mustafa Mahallesi'nde teşekkül edilen Samatya şubesi olmuştur. Faaliyetlerini Seraskerlik makamına ulaştırabilecek kadar ileri götüren ve son derece gizli çalışan bu cemiyet, komiteleri Umumî Merkez'e bağlamıştır. Umumî Merkez'in başkanlığına Bab-ı Serasker Muhasebat Dairesi mümeyyizlerinden Hacı Ahmet Efendi'yi, Kâtib-i Umumiliğe de Numûne-i Terakki Mektebi Müdürü Nâdir Bey'i getirmiştir. Mustafa Müftüoğlu, *Abdülhamid Kızıl Sultan mı?* C. II, İstanbul: Seha Yayınları, 1989, 46; *Mufassal Osmanlı Tarihi*, 3401; Cemiyetin şube reisleri olarak da, Kaymakam Şefik Bey ve Şeyh Naili'nin isimleri oldukça önem arz etmiştir. Danişmend, *Sadr-ı-a'zam Tevfik Paşa'nın,* 6.
[278] Lewıs, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*,195
[279] Lewıs, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*,195; Akşin, "Siyasal Tarih", 171.
[280] Ahmet Rıza, *Anılar*, İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Yayınları, Bty, 14-15.

gönderdiği layihada, Padişah'ı baskı yönetimine son vermesi ve anayasal rejime geçmesi hususunda ikna etmeye çalışmıştır.[281] İlk layihadan sonra birkaç arayla altı layiha daha gönderen ve bu layihalara cevap alamadığı için bunları bastırmaya başlayan Ahmet Rıza, kısa sürede İstanbul'da tanınmaya başlayınca endişeye kapılan Padişah, Münir Paşa'yı, Ahmet Rıza'yı ikna etmek için görevlendirmiştir.

O süreçte para teklifini reddeden ve yayınlarını kararlı bir şekilde sürdürmeye devam eden Ahmet Rıza'nın önce mallarına el konulmuş, Paris mahkemesinde kendisine karşı dava açılmış, annesi Naile Hanım aracılığıyla mektuplar gönderilmiş, Jön Türklerin kendisine cephe alması için uğraşılmış ancak bu çabalar sonuç vermemiştir. Ahmet Rıza, Padişah'a karşı muhalefetini kararlı bir şekilde sürdürmeye devam etmiştir.[282]

Ahmet Rıza'nın Paris'te olduğu yıllar, pozitivizmin bir hayli ilgi uyandırdığı ve entelektüel çevrenin bu düşünceye rağbet ettiği süreçlere rastlamıştır. Bu aydın kesime ayak uyduran Ahmet Rıza, Paris'te Auguste Comte'nin aklı ve bilimi esas alan pozitivist akımına merak salmış ve bu akımın başını çeken Pierre Lafitte'den ders alarak pozitivizmin genel ilkelerini oluşturan "*intizam ve terakki*"yi yani düzen ve ilerlemeyi benimsemiştir. Kendisinin bu akımı benimsemesinde, bu akımın İslam'a ılımlı yaklaşımı da etken oluşturmuştur.[283]

Kısa sürede pozitivist çevrede ün kazanan Ahmet Rıza'nın pozitivistlerin yayın organı olan Revue Occidentale gazetesinde yazıları yayımlanmaya başlamıştır.[284] Bu sırada Paris'te bir gazete çıkarma gereğine inanan Ahmet Rıza, 1895'te Meşveret adında bir gazete çıkarmaya başlamıştır.[285] Fransız Pozitivist Cemiyeti'ne üye olan Ahmet Rıza, bu gazetenin sloganı olan ve Comte'nin Paris'teki heykeli üzerinde de yazılı olan "*Ordre et Progres*" yani Nizam ve Terakki'yi benimsemiştir.[286]

Gazetede Comte'nin bulduğu takvimi kullanması, Ahmet Rıza'nın bu akımın önemli ölçüde etkisi altında kaldığını göstermiştir.[287] Halil Ganem, Selanikli Nazım ve Paris'te o dönemde sürgün olarak bulunanların da katkı sunduğu Meşveret gazetesi, Aralık 1895'te Türkçe ve Fransızca olarak yayınlanmaya başlamıştır. Ancak Revue Occidentale gazetesinin de

[281] Petrosyan, *Sovyet Gözüyle,* 177.
[282] Rıza, *Anılar***,** 15-25; Burak Beşcan, "Ahmet Rıza Bey'in Düşünce Dünyasında Batı Algısı", *Journal Of Polıtıcal Admınıstratıve and Local Studıes*, 2/2(2019), 109-150.
[283] Kuran, *İnkılâp Tarihimiz,* 42; Akşin, *Kısa Türkiye,* 93; Lewıs, *Modern Türkiye'nin Doğuşu,* 196; Ömer Çiçek, "İttihat ve Terakki Partisi: Tarihsel ve Kuramsal Bir Değerlendirme", *Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 5/2(2019), 107-123; Beşcan, "Ahmet Rıza Bey'in", 110.
[284] Petrosyan, *Sovyet Gözüyle,*182.
[285] Rıza, *Anılar***,** 16; Kuran, *İnkılâp Tarihimiz,* 43.
[286] İlyas Söğütlü, "Jön Türkler ve Siyasal Elitizm: Ahmet Rıza Bey Özelinde Bir İnceleme", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi,* 15/54(2018), 97-116.
[287] Beşcan, "Ahmet Rıza Bey'in", 117.

hakkında bilgi verdiği Meşveret gazetesi[288], kısa sürede Padişah'ın tepkisini üzerine çekmiştir.

Ahmet Rıza Paris'te aydın çevrede tanınmaya başlarken İstanbul'da da Jön Türkler'in ilgi odağı haline gelmiştir. Aslında kendisi ile ilk temaslar 1891 sonu veya 1892'nin başında cemiyetin ilk nizamname taslağının gönderilmesiyle ve bu hususta bazı eleştirilerde bulunması ile başlamıştı. Ancak kendisi ile cemiyetin dışarıda temsil edilmesi için 1894'te Dr. Nazım aracılığıyla ilişki kurulmuş,[289] sonrasında da kendisi cemiyetin temsilcisi konumuna gelmiştir.[290] Böylece cemiyetin temsilcisi olmayı kabul eden Ahmet Rıza'nın direktifleri sonunda cemiyetin ismi de İttihat ve Terakki[291] olarak değiştirilmiştir.[292]

Aslında daha 1892'de cemiyetin varlığı Padişah tarafından, bazı öğrencilerin hürriyetçi düşüncelerin Askeri Tıbbiye'de özgürce yayıldığını saraya jurnal etmesiyle, öğrenilmiştir. Bu bağlamda Padişah hemen harekete geçmiş, okul kumandanları ve sorumlu bürokratlar görevden alınmış,[293] okulun müdürü Ali Saip Paşa'nın yerine bu hareketi yok etmek için Zeki Paşa görevlendirilmiş böylelikle cemiyete yönelik ilk soruşturma hareketi açılmış ve cemiyetin dokuz üyesi okuldan uzaklaştırılmıştır.[294]

Ancak bu olay bir öğrenci hareketi olarak nitelendirilmiş ve bu yüzden Abdullah Cevdet, Giritli Şefik, Şerafettin Mağmumi gibi tutuklanan pek çok öğrenci, aradan üç ay geçmeden

---

[288] Petrosyan, *Sovyet Gözüyle,* 182; Gazete çıkmaya başladıktan sonra pek çok engelle karşılaşan Ahmet Rıza birçok baskıya maruz kalmıştır. Padişah'ın girişimleri sonucu Ahmet Rıza, Yafa-Kudüs demiryolu ve Beyrut-Şam şirketlerinden çıkarılmıştır. Rıza, *Anılar***,** 22; Bununla yetinmeyen Padişah'ın direktifleriyle dönemin en demokrat ve hürriyetçi ülkeleri olarak bilinen Fransa, Belçika ve İsviçre'de gazetesinin yayını durdurulan ve Paris mahkemesinde aleyhinde dava açılan Ahmet Rıza lehine Clemenceau, Rochefort, Delbos gibi önemli adamlar tanıklık etmiş ve Ahmet Rıza aklanmıştır. Ancak kendisine yönelik baskılar devam etmiş, Fransızca yayımlanan Meşveret'e dokunulmasa da, 12 Nisan 1896 tarihli bir kararla, Türkçe yayımlanan gazetenin kapatılmasına karar verilmiştir. Bu baskılardan yılmayan Ahmet Rıza, Türkçe Meşveret'i yayımlamak için Cenevre'ye gitmiş ancak gazetenin basıldığı matbaadaki Türkçe harfler Padişah taraftarlarınca aynen Paris'te yapıldığı gibi satın alınınca gazete bir dönem litograf makinesiyle çıkarılmak durumunda kalmıştır. Bundan sonra Paris'te Sefir Münir Bey aracılığıyla Ahmet Rıza hakkında açılan davada Paris mahkemesi Ahmet Rıza ve Halil Ganem'e 15 Ağustos 1897'de on altışar frank para cezası kesmiştir. Rıza, *Anılar***,** 20; Kuran, *İnkılâp Tarihimiz,* 43-44; Ramsour, *Genç Türkler*, 51; Ahmet Rıza, gazeteyi Brüksel'de çıkaracağı yönünde bir açıklama yaptıktan sonra, Brüksel'de sosyalist eğilimli Lorand isimli bir milletvekili gazetenin müdürlüğünü üstlenerek gazeteyi yayımlamaya başlamıştır. Ancak Osmanlı ve Belçika hükümeti arasında gerçekleşen uzun pazarlıklar sonucunda gazete kapatılmamış olsa da anarşik faaliyetler gerekçe gösterilip Ahmet Rıza 12 Aralık 1897'de sınır dışı edilmiştir. Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt,* 272-273; Kuran, *İnkılâp Tarihimiz,* 44; Kendi anlatımına göre bundan sonra Ahmet Rıza, Meşveret'i Şûra-yı Ümmet adıyla Meşrutiyet'in ilanına kadar Mısır'da yayımlamaya başlamıştır. Rıza, *Anılar***,** 20.

[289] Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt,* 179.

[290] Kuran, *İnkılâp Tarihimiz,* 46.

[291] Ahmet Rıza cemiyetin İstanbul şubesinin ad olarak İttihad-ı İslâm'ı uygun gördüğünü ancak kendisinin cemiyetin bütün Osmanlıların çıkarlarına hizmet edeceği için bu ismi uygun gördüğünü belirtmiştir. Rıza, *Anılar***,** 17.

[292] Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt,* 180; Uçarol, *Siyasi Tarih*, 400; Akşin, *Ana Çizgileriyle,* 54.

[293] Çavdar, *İttihat ve Terakki*, 16; Petrosyan, *Sovyet Gözüyle,* 178; Ramsour, *Genç Türkler,* 31.

[294] M. Şükrü Hanioğlu, "İttihat ve Terakkî Cemiyeti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 23, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Yayınları, 2001, 476-484.

Padişah tarafından affedilip okullarına dönmelerine izin verilmiştir.[295] Bu olaydan sonra örgüt çalışmalarına devam etmiş, İzmir ve Şam'da cemiyet lehine propagandalar yapılmaya başlanılmıştır.[296] Ancak 1894'te İstanbul'da başlayan Ermeni ayaklanmaları[297] ile beraber cemiyetin varlığı ilk kez açık bir şekilde gözler önüne serilmiştir.

Ermenilerin Osmanlı Bankası'na saldırısı, İstanbul'da büyük bir Türk ve Ermeni çatışmasına neden olmuştu.[298] Ancak Ermenilerin gerçekleştirdiği ayaklanmaların hükümetçe bastırılması; İngiltere, Rusya ve Fransa'nın bir araya gelerek hükümete bir ıslahat programı sunmalarına neden olsa da Padişah'ın buna yanaşmaması üzerine Ermeniler de Babıâli üzerine bir yürüyüş gerçekleştirmişlerdir.[299] Bu olaylarda büyük devletlerin sergilediği durumdan endişelenen cemiyet, ülkede sadece Ermenilerin değil, bütün Osmanlıların zulme uğradığını ve Padişah'ın baskı rejiminden şikâyetçi olduklarını belirtmiştir.

Cemiyet üyeleri, bu sebeple de büyük devletlerce kabul edilecek herhangi bir kararın ülkedeki bütün mensupları kapsaması gerektiği hususunu büyük devletlere anlatmak istemişlerdir.[300] Bu bağlamda gerek kamuoyunun gerek büyük devletlerin dikkatini çekmek için beyannameler hazırlayarak çeşitli semtlere ve camilere asmışlardır.[301] Padişah'ın iradesiyle başlayan Ermeni olaylarının yarattığı bu karışıklık ortamında, örgüt ilk bildirisini hazırlamıştır. İbrahim Temo'nun "*manifest*" dediği ve Dr. İsmail İbrahim ve İshak Sükûti ile yayınladıkları bildiride kendi düşüncelerini şu şekilde ifade etmişlerdir:[302]

"*Müslümanlar ve ey sevgili vatandaşlarımız Türkler! Ermeniler devletimizin en büyük makamı olan ve bütün Avrupalılarca tanınan, hürmet gören Babıâli'yi basmağa kadar cür'et ettiler, payitahtımızı sarstılar. Ermeni vatandaşlarımızın bu küstahane hareketleri mucibi teessüfümüzdür; lâkin hakikatte zulüm, istibdad ve idaresizlik, bu mucibi teessür ve teessüf hâdiseleri doğurmaktadır. Biz Türkler de umum Osmanlılar gibi bu müstebit hükümetten ıslâhat ve hürriyet isteriz. Cemiyetimiz bu maksatla çalışıyor. Biz bugün Ermenileri tedibe çalışacağımıza idaresizliğin, zulüm ve istibdadın merkezi olan Babıâliyi, Şeyhülislâm*

[295] Çavdar, *İttihat ve Terakki*, 16; Petrosyan, *Sovyet Gözüyle,* 178; Ramsour, *Genç Türkler,* 31; Hanioğlu, "İttihat", 476.
[296] Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci,* 514
[297] Berlin Kongresi ile Ermenilerin yaşadığı bölgelerde ıslahat yapılması gerektiğine dair geçen maddeden cesaret alan Ermeniler, büyük devletlerin de desteğini arkalarına alarak 1887'de Hınçak, 1890'da Taşnaksutyon adında ihtilal örgütleri kurmuşlardır. Bu örgütlerin gerçekleştirdikleri ayaklanmalarda, Osmanlı hükümeti'nin sert bir müdahalede bulunması, Ermenilerin dünya kamuoyunda bir Ermeni katliamı izlenimi yaratarak büyük devletlerin desteği ile özerklik veya bağımsızlık kazanmak istemelerine neden olmuştur. Akşin, *100 Soruda Jön,* 20; Akşin, *Ana Çizgileriyle,* 55.
[298] Kuran, *İnkılâp Tarihimiz,* 46.
[299] Akşin, "Siyasal Tarih", 172.
[300] Kuran, *İnkılâp Tarihimiz,* 46; Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci,* 514-515.
[301] Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt,* 185.
[302] *İbrahim Temo'nun,* 42; Ahmet Bedevî Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele,* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, 158-159; Çavdar, *İttihat ve Terakki*, 16-17; Petrosyan, *Sovyet Gözüyle,* 179-180.

kapısını, Yıldızı basarak bu daireleri müstebidlerin başına yıkalım; el ele verelim, toplanalım, çoğalalım. Bizim de hürriyete, serbestîye âşık ve müstahak olduğumuzu âlem-i medeniyete gösterelim. Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti"

Bildirinin altında İttihat ve Terakki isminin yazılması bu örgütün artık hem net bir adla anılmasına hem de gizli bir örgüt niteliğinden çıkarak açık bir kimlik kazanmasına vesile olmuştur.[303] Bu durum artık cemiyetin varlığı için bir tehdit oluşturmuş; 1895'in sonunu doğru örgüte yönelik ilk tutuklamalar, sürgünler başlamış,[304] çok sayıda aydın yurtdışına kaçmak zorunda kalmıştır.

Bu durum, ilk etapta İttihat ve Terakki'nin İstanbul şubesini zayıflattığını akla getirtse de, Askeri Tıbbiye'de başlayan bu hareket, Ermeni olayları ve halkı istibdat aleyhine kışkırtmak adına yapılan girişimler nedeniyle İT'nin pek çok taraftar kazanmasına neden olmuştur. Zaten bu hareketin Tıbbiye dışında, Harbiye ve Mülkiye Mekteplerine yayılması da bunu göstermiştir.

Bunun en bariz örneği cemiyetin İstanbul'daki 1. Ordu Kumandanı Kazım Paşa'yı da yanına çekerek 1896 yılının Ağustos ayında Padişah'ı devirmek için bir hükümet darbesi[305] hazırlaması olmuştur. Cemiyet Başkanı Hacı Ahmet Efendi'nin talimatlarıyla Serasker Rıza Paşa'nın yaveri Şefik ve Saray Muhafızı Hurşit Bey gibi askeri üyeler, Şeyh Naili gibi ulemanın önde gelen isimleri bu darbeye iştirak etmişlerdir. Ancak darbeden bir gün önce cemiyetin bir üyesi olan Nadir Bey tarafından olayın İsmail Paşa'ya anlatması sonucu plan suya düşmüş, İsmail Bey tarafından olayın saraya bildirilmesi ile de darbeciler tutuklanmıştır. Tutuklanıp sürgün edilenlerin listesinde parti liderlerinin bütünü yer almıştır.[306]

Suçlama her ne kadar ayaklanma ve ihanet şeklinde lanse edilmişse de darbecileri yargılayan mahkemeden bu isimlerin hiçbirine idam cezası verilmemiştir. Tutuklananların bir kısmı Anadolu, Musul, Suriye'ye; daha tehlikeli olarak görülenleri ise Fizan ve Libya'ya

---

[303] Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda,* 159.

[304] Bu süreçte ilk tutuklanan ve sürgün edilenler, Abdullah Cevdet, (Trablusgarp), Rodoslu Süleyman (Şam) ve Fatihli İbrahim Nazmi Beyler (Manastır) olmuştur. Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda,* 159; Bu isimlerden İshak Sükûti ve Çürüksulu Ahmet Rodos'a sürüldükten sonra kaçıp Paris'e yerleşmiş, Abdullah Cevdet de Tunus sınırına vardıktan sonra, 1897'nin sonunda Paris'e geçip buradaki cemiyet üyeleri ile birleşmiştir. Diğer arkadaşları gibi yurtdışına kaçmayı başaran İbrahim Temo da, Romanya'ya geçip kısa bir süre sonra Genç Türk gazetesini çıkarmaya başlamıştır. Ramsour, *Genç Türkler,* 38-39; Yine bu dönemde Tunalı Hilmi, Refik Nevzat, Ahmet Verdani, Selanik'li Nazım ve Akil Muhtar, Mizancı Murad Bey gibi bazı isimler ise üzerlerindeki baskıdan ötürü Mısır ve Paris gibi memleketlere gitmek zorunda kalmışlardır. Kuran, *İnkılâp Tarihimiz,* 47; Akşin, *100 Soruda Jön,22*; Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda,*160.

[305] Sabri Bey'in örgütlediği, ulemanın da katıldığı darbe planına cemiyetin Paris şubesi onay vermemiştir. Bu da İstanbul şubesi ve Pariş şubesi arasındaki ihtilafa bir işaret olarak görülmüştür. Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt,* 215; Söz konusu plana göre, toplantı esnasında Bab-ı Âli ele geçirilecek, tahtın varisi Reşat Efendi tutulacak, 2. Abdülhamid tahtan indirilerek yerine 5.Murat geçirilecekti. Ramsour, hareket hem çok geniş kesimleri hem de çok önemli görevlerde bulunanları içine aldığı için duyulmaması halinde amacına ulaşmasını mümkün görmüştür. Ramsour, *Genç Türkler,* 45.

[306] Ramsour, *Genç Türkler,* 43-46; Danişmend, *Sadr-ı-a'zam Tevfik Paşa'nın,* 6.

sürülmüşlerdir. Darbe lideri Kazım Paşa'nın da sadece İşkodra Valiliği'ne atanması ayrıca düşündürücü bir almıştır.[307] Zürcher'e göre bu sürgünler ülke içindeki meşrutiyet hareketini zayıflatmış, muhalefetin esas merkezi bundan sonra on yıl boyunca Avrupa'daki mültecilere kaymıştır.[308]

Ancak Padişah'a karşı yapılan bu ilk eylemin başarısızlığına rağmen İstanbul'daki muhalif kesim özellikle öğrenciler, yurt dışındaki sürgünler tarafından tahrik edilmeye devam edilmiştir. Fransa'ya kaçmış olan Harbiye hocalarından Çürüksulu Ahmet'in öğrencilerden bazılarıyla gizlice mektuplaşması sonrasında Hüseyin Avni Paşa ve Süleyman Paşa adlarında iki öğrenci komitesi teşkil edilmiştir. Komitacılar ilk olarak Askeri Mektepler Nazırı Zeki Paşa'yı öldürmeyi planlamışken yine içerden bir hainin ilettiği jurnal sonucunda yakayı ele vermişlerdir.[309]

Aslında bu olayın yaşandığı 1897 yılının bir Osmanlı-Yunan savaşına sahne olması sebebiyle komitelerin yeterli hazırlık yapmamaları[310] ayrıca hükümetin olayları büyük bir dikkatle takip etmesi bu girişimin de başarısız olmasında büyük bir etken oluşturmuştur. Olayları bastırmak için "*memleket gençliğinin eziyetçisi*" olarak nam salmış olan General Reşit Paşa başkanlığında Haziran 1897 yılında Taşkışla'da kurulan askeri bir mahkemede yargılananların[311] çoğu idam cezasına çarptırılmış olsa da cezalar sürgüne çevrilmiştir. Tarihe "*Şeref Kurbanları*"[312] olarak geçen bu sürgün olayında bunların yetmiş sekizi 9 Eylül 1897'de Şeref adlı bir vapurla ve olağanüstü güvenlik önlemleri altında Trablusgarp ve Fizan'a gönderilip askeri hapishanede mahpus edilmiştir.[313]

Bu arada aralarında kişisel rekabet ve siyasi ayrılıklar olan Jön Türkler'in Paris şubesindeki önderliğini Ahmet Rıza, Kahire'dekini Hoca Kadri, Cenevre'dekini İshak Sükûti ve Abdullah

---

[307] Lewıs, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*,196.
[308] Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 131.
[309] Lewıs, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*,197; Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda,*164.
[310] Akşin, *100 Soruda Jön,* 26.
[311] Yargılananların on üçü idama, yirmi ikisi müebbet kürek cezasına, diğerleri de altı aydan yirmi seneye kadar muhtelif hapis cezalarına çarptırılmıştır. Bu olay sonrası Harbiye'de iki sınıfın uzaklaştırma cezası alması, Askeri Tıbbiye'nin Gülhane'den Haydarpaşa'ya taşınması da hükümetin bu olaya karşı aldığı önlemler arasında olmuştur. *Vatan ve Sıhhat, Tıbbiye'nin Yurtseverliği*, Ed. Eren Akçiçek, Fevzi Çakmak, İzmir: Bassaray Matbaası, 2015, 31.
[312] 2. Abdülhamid'in saltanatı sürecinde yaşanan en büyük sürgün hadisesi olarak tarihe geçen "*Şeref Kurbanları*" olayında, İttihat ve Terakki ile ilgisi olduğu düşünülen 324'ü öğrenci toplamda 630 kişi tutuklanmıştır. Abdullah Acehan, "Osmanlı Devleti'nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1/5(2008), 12-29.
[313] Akşin, *100 Soruda Jön,* 26**;** Lewıs, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 197; Kuran, *İnkılâp Tarihimiz,* 55; *Mufassal Osmanlı Tarihi*, 3404; Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt,* 269; Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda,* 164; Şehsuvaroğlu, "İkinci Meşrutiyet", 308; Gönderilenlerin sayısı bazı kaynaklarda 77 olarak geçmiştir. *Vatan ve Sıhhat*, 32; Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt,* 269; Gönderilme tarihi de bazı kaynaklarda 8 Eylül 1897 olarak belirtilmiştir. Acehan, "Osmanlı Devleti'nin", 23.

Cevdet, Balkanlardakini ise İbrahim Temo[314] üstlenmiştir. Bunların haricinde Kafkasya'da da küçük şubeler oluşturularak Jön Türk hareketi geniş bir alanda çalışmaya devam etmiştir. Paris şubesi Meşveret, Cenevre şubesi Mizan ve Osmanlı gazeteleri, Londra'da Hürriyet, Kahire şubesi de Kanun-i Esasi ve Hak gazeteleri yoluyla özellikle İstanbul'daki Harbiye ve Tıbbiye öğrencileri üzerinde etkili olmaya devam etmiştir.[315]

Bu isimlerden Ahmet Rıza'nın Jön Türkler arasında bir lider konuma ulaşması, beraberinde ona karşı bir muhalefetin doğmasına ve ittihatçılar arasında ilk ayrılıklara sebebiyet vermiştir. Bu süreçte Ahmet Rıza'nın tarafında yer alan Dr. Nazım, Bahaddin Şakir ve Şerif Bey'e karşı Şefik Bey, Çürüksulu Ahmet Bey, İshak Sükûti, Süleyman Nazif, Dr. Şerafettin Mağmumi, Ali Kemal ve Murad Bey yer almıştır.[316]

Cemiyet üyeleri arasında oluşan bu kutuplaşmanın temelinde, Ahmet Rıza'nın pozitivist olması ve bu sebepten dini inancının zayıf olduğu görüşü, geçimsiz ve anlaşması zor olan bir yapıya sahip olması etken olmuştur.[317] Ayrıca istibdat rejimine karşı izlenecek yöntem noktasında da cemiyet üyeleri ile arasında farklılıklar söz konusu olmuştur. Bu bağlamda Ahmet Rıza ve yakın çevresinin "*Nizam*" taraftarı iken, diğer üyelerin ise şiddet yanlısı bir tutum izleyerek Padişah'ı suikast yoluyla bertaraf etme istekleri de Ahmet Rıza'ya karşı muhalefetin nedenlerinden birini oluşturmuştur.[318]

Jön Türklerin bu muhalif kanadının bu süreçte Ahmet Rıza'ya karşı kullanmış olduğu en etkili isim, şüphesiz çıkardığı Mizan gazetesinden dolayı Mizancı Murad[319] lakabıyla

---

[314] O süreçte Romanya'ya kaçan ve cemiyetin buradaki merkezi Bükreş'i idare etmeye başlayan İbrahim Temo'nun çalışmaları sonucunda, Balkanlardaki Türkler arasında şubeler kurulmaya başlanmıştır. Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci,* 515.

[315] Tunaya, Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler,* C. 1, 20-21.

[316] Yazıcı, *Osmanlı'da Siyasi,* 91.

[317] Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci,* 516; Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 132.

[318] Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci,* 517.

[319] Kafkas kökenli olan Mehmet Murad, 1873'te Batum yoluyla kaçak olarak İstanbul'a gelmiş ve Mithat Paşa'nın desteği ile Hariciye Matbuat Kalemi, Matbuat Dâhiliye Kalemi gibi çeşitli görevlere getirilmiştir. Matbûât-ı Dâhiliye'de iken Maliye Şirvânîzâde Mehmed Rüşdü Paşa'nın desteğini almış, mühürdarı olmuştur. Bu görevlerde iken ilerde rejimi değiştirecek olan olayları hazırlayan Şuray-ı Devlet Başkanı Mithat Paşa gibi Bab-ı Ali bürokrasisinden olan pek çok isimle temasa girmiş, Meşrutiyet sürecine giden yoldaki olaylara bizzat şahit edebilecek bir konuma sahip olmuştur. Birol Emil, *Mizancı Murad Bey Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1979, 56-60; Abdullah Uçman, "Mizancı Murad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* C. 30, İstanbul: TDV Yayınları, 2005, 214-216; Bu görevlerde çeşitli makamlarda rüşvet, kayırma, cehalet, liyakatsizlik gibi problemlere de şahit olmuştur. Bu sorunlar kendisini o kadar derinden etkilemiştir ki, ilerde devlet idaresinin ıslahına dair sunduğu önerilerde elit bir kadro oluşturulması gerektiği yönünde ısrar etmştir. Emil, *Mizancı Murad,* 61; İbrahim Durmaz, "Mizancı Murad Bey ve Siyasi Fikirleri", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* 74/4(2008), 1233-1261; 1876-1877 yıllarında Vakit ve İttihad adı verilen gazetelerde dış politikaya dair yazılar yazmıştır. 1874'te Mülkiye'nin açtığı sınavı kazanarak buraya tarih hocası olarak atanan Murad Bey için aslında bu okul kendisinin amaçlarına ulaşması için önemli bir vasıta aracı olmuş, bu okulun ilerde Tıbbiye ve Harbiye gibi ihtilal ocağı olmasında, önemli katkısı bulunmuştur. Emil, *Mizancı Murad,* 73; Durmaz, "Mizancı Murad", 1239; Uçman, "Mizancı Murad", 214.

ünlenmiş olan Mehmet Murad olmuştur. [320] 1886'da İstanbul'da Mizan gazetesini çıkarmaya başladığı bu süreçte Murad Bey'in eleştiri odağının daha çok hükümet olduğu, Padişah'a karşı ise son derece iyimser, övgü dolu, sadıkane bir tutum sergilediği görülmüştür.[321]

Ancak ülkedeki kötü gidişattan rahatsız olan Murad Bey, "*meslek-i mahsusuna sülûk*" ifadesi ile asıl olarak, kendini ifade edebileceği gazetecilik mesleğine yönelme zamanın geldiğine kanaat getirmiştir. Devletin gidişatını da bu süreçte iyi görmeyen Murad Bey, gerek halkı gerek Padişah'ı aydınlatacak uyarıcı bir güç vasıtası olarak Mizan'ı görmüş bunu da "*Mizan yalnız halkı değil, gayr-i mes'ûl etraf rezîleye kurban olmuş bildiğim padişahı da âgâh edecek fânûs-ı ziyâpâş olacaktı.*" cümleleriyle ifade etmiştir.[322]

Murad Bey, Mizan'ı çıkardığı ilk zamanlarda kurtuluşu, bütün İslam âleminin 2. Abdülhamid'in halifeliği altında birleştirilmesi, meşveretin uygulanması, İslam şeriatı çatısı altında bir Meşrutiyet yönetiminin kurulmasında görmüştür.[323] Ancak bir süre sonra Mizan'da işlenen konular ve üslubunun sertleşmesi üzerine gazete sansür ağına takılmış, birkaç kez tatile girdikten sonra da 1890'da kapatılmak zorunda kalmıştır. Dolayısıyla Matbuat idaresinin münasebetsizliklerinden ve hükümetin yasa dışı müdahalelerinden bıkan Murad Bey, gazetesini bundan sonra dışarıda yayınlamaya karar vermiştir.[324]

Ülkede bir dizi ıslahat yapılması ve Meşrutiyet'in getirilmesini isteyen Murad Bey, bu bağlamda fikirlerini bir rapor haline getirip Padişah'a sunmuştur. Padişah'a meclise dayalı bir rejim yerine "*mahdut meşrutiyet*" adını verdiği bir sistem öneren Murad Bey, bu görüşmede Padişah'ın kendisiyle aynı fikirde olduğu izlenimine kapılmıştır. Ancak kısa bir süre sonra Padişah tarafından kandırıldığını anlayınca, memuriyet görevinden istifa ederek ülkeden gizlice ayrılmış, 1895'te Avrupa'ya gitmeye karar vermiştir.[325]

Paris'e giden Murad Bey, orada Ahmet Rıza ile gerçekleştirdiği ilk görüşmede Ahmet Rıza ile derin bir politik fikrin ayrılığına kanaat getirmiştir. Bundan sonra Londra'ya[326] yaptığı kısa süreli bir seyahatten sonra Mısır'a giderek orada Mizan gazetesini çıkarmaya başlamıştır.[327] Murad Bey'in Avrupa'da iken asıl maksadı, dış basında zedelenen Türk-İslam imajını ortadan

[320] Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* 395.
[321] Emil, *Mizancı Murad,* 294-295; Akşin, *100 Soruda Jön,* 29.
[322] Emil, *Mizancı Murad,* 82-83; Durmaz, "Mizancı Murad", 1240.
[323] Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* 395
[324] Emil, *Mizancı Murad,* 85-88.
[325] Emil, *Mizancı Murad,* 102-117; Kuran, *İnkılâp Tarihimiz,* 55; Fevziye Abdullah, "Mizancı Mehmed Murad Bey", *Tarih Dergisi,* 2 /3-4(1952), 67-88.
[326] Londra'da Ermeni komiteleriyle görüşen Murad Bey'in amacı, Padişah'a karşı ortak bir cephe oluşturmak olmuştur. Bu sayede Jön Türk hareketinde büyük bir ivme kazanacağını, muhalefeti etrafında toplayabileceğini düşünen Murad Bey, bu görüşmeden olumlu bir sonuç elde edememiştir. Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri (1895-1908),* İstanbul: İletişim Yayınları, 15. Baskı, 2008, 98.
[327] Kuran, *İnkılâp Tarihimiz,* 55-56; Petrosyan, *Sovyet Gözüyle,* 89; Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi,* 61-62; Mardin, *Jön Türklerin,* 98.

kaldırmak olmuştur. 1895'teki Ermeni hadisesinin dış basında İslam vahşeti ve insanlık dışı muamelesi olarak nitelendirilmesi, Murad Bey'in çok ağrına gitmiş, bu yakıştırmanın gerçekçilikten uzak olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Zira Paris'e geldiği zaman Le Figaro gazetesinde yayımlanan mülakatında Türk halkının sesi olmak, yaşadığı feryadı dile getirmek istediğini belirtmiştir.[328]

Bundan sonra Mısır Hıdiv'i Abbas Hilmi Paşa'dan davet alan ve Mizan'ı çıkarması için de İngiliz Başbakan'ı Salisbury'den onay alan Murad Bey, Kahire'ye geçmiştir. Murad Bey, Mısır'ı aslında Jön Türklerden önemli isimlerin muhalefet ettiği önemli bir karargâh merkezi, ciddi anlamda politik bir kampanyanın yürütülebileceği bir merkez olarak görmüş bu nedenle de Mısır'ı tercih etmiştir.[329] Burada Mizan'ın çıkardığı ilk sayısında "*Fırkamızın Hatt-ı Hareketi*" isimli makalesiyle ilginç bir program yayınlayarak Paris ve Mısır'daki Jön Türklerin bir programdan yoksun olduğuna işaret etmek istemiştir.[330]

Jön Türkler ise Murad Bey'in reformların uygulanması noktasında mutlaka Avrupa'nın Padişah üzerinde bir baskı oluşturması, Padişah'a müdahale ederek reformların kabul ettirilmesi gerektiği yönündeki düşüncelerine büyük bir eleştiri yöneltmişlerdir. Jön Türklerin Murad'ı eleştirdiği ikinci husus ise Murat'ın 1876 Kanun-ı Esasî'nin tekrardan yürürlüğe girmesinin yeterli olmayacağı ve bu anayasanın meclisleri yerine on dokuz kişilik bir danışmanlar meclisinin kurulması gerektiği yönündeki söylemleri olmuştur.[331]

Bu arada Murad Bey, Mısır'da bulunduğu süreçte artık Padişah'a yönelik açık bir cephe almaya başlamış öyle ki kendisini "*usul-i meşvereti kabul*"e ya da "*terk-i saltanat*"a davet ederek kendisine karşı açık açık saldırıya başlamıştır.[332] Nitekim Padişah bu duruma kayıtsız kalmamış ve Murad Bey'in "*Yıldız Sarayı ve Babıâli*" risalesinden dolayı İstanbul'da hakkında idam kararı çıkmıştır.[333]

Aslında Murad'ın iletişim halinde olduğu çevre ile bağlantısı, Padişah'ı korkutmuştur. Padişah, bu ilişkilerin halifelik makamına zarar verebileceği ve bunun da Tür-İngiliz ilişkilerine olumsuz yansıyabileceği hususunda İngiliz işgal yönetiminin başında bulunan Lord Cromer'e baskı yapınca, Murad Bey Mısır'ı terke zorlanmış, 4 Temmuz 1896'da Paris'e

[328] Emil, *Mizancı Murad,* 96.
[329] Mardin, *Jön Türklerin,* 97-98.
[330] Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt,* 205; Mardin, *Jön Türklerin,* 97-98; Hasan Bozkurt Çelik, "Üç Jön Türk: Ahmet Rıza, Mizancı Murat ve Prens Sabahattin", *The Journal of International Scientific Researches*, 3/3(2018), 214-225.
[331] Mardin, *Jön Türklerin,* 100.
[332] Emil, *Mizancı Murad,* 144-145.
[333] Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda,*177.

dönmek zorunda kalmıştır.[334] Murad Bey'in Paris'e gelmesi, burada Ahmet Rıza'ya muhalif olan Ali Kemal, İshak Sükûti, Süleyman Nazif, Şerafeddin Mağmumi, Çürüksulu Ahmed gibi Jön Türkler'in Murad Bey'in etrafında toplanmalarına, yapılan genel bir toplantı ile de Murad Bey'i cemiyetin başkanlığına seçmelerine neden olmuştur.[335]

Bu süreçte Jön Türkler arasındaki kutuplaşmanın farkında olan Padişah bundan faydalanmak için Ebuziyya Tevfik Bey'i ve Yusuf Ziya Paşa'yı Jön Türkleri ikna edip İstanbul'a dönmeleri için görevlendirmiş ama bu girişimde başarılı olamamıştır.[336] Öte taraftan Murad Bey'in Cenevre şubesinde parlaması, Mizan'ın ünlenerek Meşveret'i geride bırakması, Jön Türkler arasındaki var olan ihtilafı daha çok artırmıştır.[337]

Jön Türkler arasındaki çatışmalar ve antlaşmazlıklar devam ederken, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda Osmanlı'nın kazandığı galibiyet ve aynı yıl yine Ermeni olaylarının en kötü sürecinin bitmiş olması, 2. Abdülhamid'e kaybettiği itibarını yeniden kazanma olanağı vermiştir. Bunu bir fırsata çevirmek isteyen Padişah, içeride ve dışarıda kendisine karşı var olan muhalefeti[338] bir uzlaşma taarruzuna girişerek ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Bu yüzden dışarıdaki muhalefet için Padişah, baş hafiyesi (serhafiye) Ahmet Celalettin Paşa'yı Jön Türklerin üyeleri ile görüşüp onları İstanbul'a dönmeye ikna ederek cemiyeti çökertmeye çalışmıştır.[339]

Celâlettin Paşa'nın Cenevre'de Murad Bey ile yaptığı görüşmede, Murad Bey bazı şartlar ileri sürüp pazarlığa girişmek istemişse de bu şartlar Padişah'ın "*azamet-i şahanesine*" uygun olmayacağı gerekçesiyle kabul edilmemiştir.[340] Ancak Celâlettin Paşa, Murad Bey'i Padişah'ın zaten önemli reformlar yapmayı tasarladığını ancak bunun için ona karşı yürütülen bu muhalefetin sona ermesi gerektiği yönünde yaptığı bir konuşmayla ikna etmeyi başarmış ve Murad Bey 20 Temmuz 1897'de İstanbul'a dönmeyi kabul etmiştir. Sonuç olarak Murad Bey, Mizan'ın yayınını keserek 14 Ağustos 1897'de İstanbul'a dönmüş, Murad taraftarları da Padişah tarafından önemli görevlere getirilmiştir.[341]

---

[334] Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi,* 62; Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt,* 208-209; Kuran, *İnkılâp Tarihimiz,* 56; Mardin, *Jön Türklerin*, 105.

[335] Emil, *Mizancı Murad,* 154-155; Kuran, *İnkılâp Tarihimiz,* 56-57; Mardin, *Jön Türklerin,* 106- 107; Uçman, "Mizancı Murad", 215; Durmaz, "Mizancı Murad", 1251.

[336] Kuran, *İnkılâp Tarihimiz,*56; Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt,* 225; Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda,* 177.

[337] Lewıs, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 197-198.

[338] Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 132.

[339] Akşin, "Siyasal Tarih", 171; Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt,* 233-239; Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci,* 518; Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi***,** C. 1, Kısım I, 114.

[340] Akşin, "Siyasal Tarih", 171; Akşin, *100 Soruda Jön,* 32-33.

[341] Petrosyan, *Sovyet Gözüyle*, 203; Bu dönemde Jön Türk hareketinde büyük bir çözülme yaşanmış, İshak Sükûti, Roma Sefaretinde vazife almış, Abdullah Cevdet Viyana Sefareti doktoru, Çürüksulu Ahmed Bey, Belgrad ateşemiliteri olmuş, Şefik Bey Bükreş, Ali Kemal Bey Brüksel, Tunalı Hilmi Bey Madrid, Rauf Ahmed Bey Atina Sefareti'nde vazife almışlardır. Şerafeddin Mağmumi ve bazı Jön Türkler ise Avrupa'da öğrenimlerini devam ettirmeyi tercih etmiş, Rahmi ve Süleyman Nazif Beyler İle bazı Jön Türkler Türkiye'ye dönmüşlerdir.

Bundan sonra, Paris Sefareti'nden 22 Temmuz 1897'de yayınlanan resmi bildiride Avrupa'da muzır yayınlarda bulunanların Padişah tarafından affedileceği, dönenlere memuriyet verileceği, Avrupa'da öğrenimlerini devam edeceklere maaş bağlanacağı sözü verilmekle birlikte dönmeyi reddedip muhalefette bulunmakta ısrar edenler de Osmanlı vatandaşlığından çıkarılmakla tehdit edilmişlerdir.[342] Paris'te yayınlanan bu bildiri, Celalettin Paşa'nın İttihat ve Terakki ile imzaladığı Contrexéville Antlaşması ile resmiyete dönüşmüştür. Bütün şubelerin itirazına yol açan ancak merkezce kabul edilen bu antlaşmada Padişah Avrupa'da zararlı yayınların durması karşılığında genel af ilan edip reformlar yapacağının sözünü vermiştir.[343] Ancak verilen af sözü maalesef yerine getirilmemiş ve mektepli gençlerin çoğu siyasi suçlu olarak tutuklanmıştır.[344] Bu da aslında 2. Abdülhamid'in bu süreçte Jön Türk hareketine karşı verdiği tek taviz olmuştur.[345]

Bu arada İstanbul'a dönen Murad Bey, şahit oldukları karşısında tam bir hayal kırıklığına uğramıştır. Meşrutiyet'in yeniden ilanına kadar İstanbul'da adeta bir göz hapsi altında yaşamak zorunda kalan Murad Bey hakkında saraya sürekli jurnaller verilmiş, memleketine dönmesine mani olunmuş, hususi şirketlerde memuriyet almasına bile müsaade edilmemiştir. Bunlar yetmezmiş gibi kendisine hafiyelik yapması bile teklif edilmiştir. Her ne kadar 18 Haziran 1899'da Şura-yı Devlet Maliye Dairesi'ne atanmış olsa da pasif bir siyaset kimliğinde, Meşrutiyet'in yeniden ilanına kadar muhalefetten uzak bir yaşam sürdürmek zorunda kalmıştır.[346]

Ayrıca Murad Bey'in Jön Türklerin birkaç önemli ismini alarak İstanbul'a dönüşü de zaten birlikten uzak harekete önemli bir darbe indirmiştir. Ancak cemiyetin birkaç önemli ismi, özellikle basın ve yayın yoluyla muhalefete devam etmiştir. Öncelikle Halil Ganem 9 Ağustos 1897'de L'Eclair'de yayınladığı mektubunda Padişah'a, gönderdiği aracılara ve reform vaatlerine inanmadıklarını söylemiş, Murad Bey'e de dokundurma yaptıktan sonra mektubun sonunda "*Bir kere daha tekrarlarsak vaatler bir şey değildir ama prensipler her şeydir.*" sözleriyle mücadeleye devam edeceklerinin sinyalini vermiştir.[347]

Emil, *Mizancı Murad,* 190-191; Kuran, *İnkılâp Tarihimiz,* 77; Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda,* 195; Danişmend, *Sadr-ı-a'zam Tevfik Paşa'nın,* 6-7; Akşin, *100 Soruda Jön,* 33; Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci,* 518; Bu arada 2. Abdülhamid'in bu vaadlerini kabul etmeyen Ahmet Rıza, Doktor Nazım ve Hoca Kadri ise Paris'te kalıp faaliyetlerine devam etmişlerdir. Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci,* 518.

[342] Kuran, *İnkılâp Tarihimiz,*71; Akşin, "Siyasal Tarih", 171; Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci,* 518; Akşin, *100 Soruda Jön,* 32.

[343] Hanioğlu, "İttihat", 478; Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi***,** C. 1, Kısım I, 114.

[344] Emil, *Mizancı Murad,* 191; Petrosyan, *Sovyet Gözüyle*, 205; *İbrahim Temo'nun,* 56.

[345] Akşin, "Siyasal Tarih", 171.

[346] Emil, *Mizancı Murad,* 194-195.

[347] Ramsour, *Genç Türkler,* 69-70; Petrosyan, *Sovyet Gözüyle*, 205.

Bu mektuptan sonra cemiyet yeniden ayağa kalkarak, örgütlenip eylemlere kaldığı yerden devam etmeye başlamıştır. Öncelikle 23 Eylül 1897'de Ahmet Rıza, Paris'te Meşveret'i İttihat ve Terakki'nin yayın organı olarak yeniden yayınlamaya başlamış, Cenevre şubesinin de İttihat ve Terakki üzerindeki tekelini tanımadığını belirtmiştir.[348] Cemiyetin kurucularından İshak Sükûti ve Abdullah Cevdet ise Jön Türklerin 1896'da Cenevre'de Osmanlı İhtilal Fırkası'nı kuran Tunalı Hilmi ile beraber Nuri Ahmet, Halil Muvaffak, Reşit, Akil ve Refik Beyler ile 1 Aralık 1897'de Cenevre'de Osmanlı adında bir gazete çıkarmaya başlayarak Jön Türk hareketini yeniden diriltmeyi başarmışlardır.[349]

Bu arada 2. Abdülhamid, muhalefeti büyük oranda sindirse de büyük bir dikkatle kendisine karşı gerçekleşen hareketleri takip etmeye devam etmiştir. Murad Bey'in bazı şartlar öne sürülerek İstanbul'a gelmesi, Padişah'ın yine aynı tarzda kendisine karşı muhalif yayınları satın alarak ya da yayınları çıkaran Jön Türklerin önemli isimlerine çeşitli memuriyetler vererek muhalif hareketleri susturma yoluna gitmiştir. Mesela cemiyetten kovulan Ali Kemal'in, Padişah'ın teklif ettiği Brüksel'deki Osmanlı Sefaretine ikinci kâtip olarak atanmayı kabul etmesi, bu durumun en bariz örneklerinden olmuştur.[350]

Aslında bu süreçte cemiyeti ve Padişah'ı yine ortak bir müzakerede buluşturan temel etken, cemiyetin içinde bulunduğu mali çıkmazdan kurtulma isteği olmuştur. Üstelik cemiyet, çıkardığı Osmanlı gazetesinde Padişah'a bir reform programı sunmuş ve sonrasında Padişah'a yönelik sert bir muhalefete başlamıştır. Padişah'ın da işte bu muhalefeti sindirme isteği, iki taraf arasında 1898 yılının Nisan ayından itibaren gizli pazarlıkların başlamasına neden olmuştur. İki taraf arasında yapılan antlaşma sonunda,[351] 14 Temmuz 1898'de bir irade çıkarılmıştır. Bu iradede, Fizan ve Trablusgarp'taki tutukluların bir daha Padişah'a ve saraya karşı faaliyette bulunmayacaklarına dair yemin etmeleri karşılığında bulundukları yerlerde serbestçe dolaşabilecekleri belirtilmiştir.[352]

Jön Türklerin mahkûmlar için verdikleri bu çaba takdire şayan görülse de onların da 1897'de Murad ve taraftarları gibi Padişah'tan çeşitli memuriyetler elde ederek boyun eğmeleri, bir benzer hataya düşmelerine sebebiyet vermiştir. Bu bağlamda İshak Sükûti Roma Büyükelçiliğinde doktorluk, Abdullah Cevdet Viyana Büyükelçiliğinde doktorluk, Tunalı Hilmi de Madrid Büyükelçiliğinde kâtiplik görevine getirilmişlerdir. Ancak bu tarz bir olayla gündeme gelmiş olsalar bile bu isimler muhalefet içinde bulunarak muhalefeti desteklemeye

[348] Hanioğlu, "İttihat", 478.
[349] Petrosyan, *Sovyet Gözüyle*, 205; Lewıs, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 198.
[350] Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi*, 67.
[351] Hanioğlu, "İttihat", 478.
[352] Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt,* 305; Hanioğlu, "İttihat", 478.

devam etmişlerdir.[353] Jön Türklerin Cenevre kolu bu kez Londra'da Osmanlı gazetesini yayınlamaya başlamış öyleki gazete 1904'e kadar çıkmaya devam etmiştir.[354]

1899'a kadar aslında cemiyet aktif olarak çalışmış ancak mali sıkıntı yaşaması nedeniyle sarayla pazarlığa oturmuş, üstelik kendinden ödün vererek sarayın istediği türde bir anlaşma imzalamıştır. Aslında Padişah'ın izlediği bu yol cemiyet üyeleri arasında haliyle iç çatışmaya ve bundan ötürü cemiyetin güç kaybetmesine neden olurken bu süreçte Padişah'ın enişteşi Damat Mahmut Paşa'nın iki oğluyla Avrupa'ya gelişi durumu yine cemiyetin lehine dönüştürmüştür. Paşa'nın gelişi hem Batı kamuoyunun ilgisini yeniden Jön Türk hareketine çekmiş hem de bu hareketin 1897'den sonra yeniden canlanmasına neden olmuştur.[355] Osmanlı'da Şûrây-ı Devlet üyeliği, Adliye Nezareti gibi görevlerde bulunan Mahmut Paşa'nın, Padişah ile çok yakın teması olmasına rağmen Kleanti Skalyeri olayında eşi ve kâhyası Hacı Bekir Efendi'nin bu olay ve komiteyle ilişkisinin tespiti, Mahmut Paşa'nın da suçlanmasına ve Adliye Nezareti'nden çıkarılmasına neden olmuştur. Bir süre sonra her ne kadar Paşa'nın suçsuz olduğu anlaşılmış olsa da Paşa bu duruma çok kırılmış ve Padişah'ın bütün gönül alma çabalarını karşılıksız bırakmıştır.[356]

Padişah ve Mahmut Paşa arasında ortaya çıkan diğer bir sorun ise Bağdat Demiryolu Projesi'nin imtiyaz hakkının kime verilmesi gerektiğine yönelik olmuştur. Almanların Osmanlı'nın iç politikasına daha az müdahale etmesi, Alman İmparator'u Kayzer Wilhem II'nin İstanbul'u iki kez ziyareti, 2. Abdülhamid'i İslam dünyasının lideri olarak tanıtması ve onun İslamcılık politikasını desteklemesi şüphesiz Padişah'ın Almanlara sıcak bakmasının nedenleri arasında olmuştur.[357]

Padişah'ın aksine Mahmut Paşa, bu projenin İngilizlere verilmesi durumunda Osmanlı'nın içeride ve dışarıda varlığı idame ettirmesi adına önemli bir avantaj elde edeceğine, İngilizlerin Osmanlı'ya siyasal bir destek getireceğine inanmıştır. Ancak Mahmut Paşa'nın bu isteğinin Padişah tarafından geri çevrilmesi üzerine, Padişah'ın hatalı bir siyaset yürüttüğüne üstelik Padişah'ı uyarmanın da bir fayda getirmeyeceğine kanaat getiren Paşa oğullarını alıp Avrupa'ya gitmeye karar vermiştir.[358]

---

[353] Ramsour, *Genç Türkler,* 71-72; Hanioğlu, "İttihat", 478.
[354] Petrosyan, *Sovyet Gözüyle*, 206; Lewıs, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 199.
[355] Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt,* 342-343.
[356] Cemal Kutay, *Prens Sabahattin Bey, Sultan II. Abdülhamit, İttihad ve Terakki,* 2000, 32-33; Ali Akyıldız, "Mahmud Celâleddin Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 2, Ankara: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Yayınları,* 2019, 175-177; Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci,* 519; Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda,* 255.
[357] Akşin, "Siyasal Tarih", 175-176.
[358] Kutay, *Prens Sabahattin,* 41-43; Kuran, *İnkılâp Tarihimiz,* 86-87; Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda,* 258.

Netice olarak Mahmut Paşa, iki oğlunu yanına alarak Fransa'ya kaçmıştır. Bu kaçışı sağlayan üç pasaportun İngiliz sermaye grubunun temsilcisi Maymon tarafından sağlanması ve İngiltere Sefiri Salisbury'nin imzasını taşıması aslında Mahmut Paşa ve İngiliz yakınlığını da kanıtlamıştır.[359] Padişah, bir yandan Mahmut Paşa'nın Fransa'daki ilk temaslarını ve attığı adımları titiz bir şekilde takip ederken bir yandan da Paşa'nın geri dönmesi için birçok aracı devreye sokarak büyük teklifler sunmuştur.[360]

Ancak Mahmut Paşa, yapılan bütün hamlelere rağmen İstanbul'a dönmeyi reddetmiş ve 12 Ocak 1909'da Padişah'a bir mektup göndermiştir. Mahmut Paşa, mektubunda Padişah'ı binlerce yıl öncesinde yaşayan tiranlara benzetmiş, etrafındaki memurların da aşağı tabakadan, cahillerden, bunamış ihtiyarlardan, hilekâr yalancılardan, bozuk ahlaklılardan ve çapulculardan oluştuğunu, bununla da yetinmeyerek Padişah'ın zalim ve egoist hükümdarlar gibi hareket ettiğinden bahsetmiştir.[361]

Mahmut Paşa'nın bu mektubu, Jön Türklerin takdirini kazanmasında büyük bir etken oluşturmuştur. Özellikle Murad Bey gittikten sonra Ahmet Rıza etrafında birleşmek istemeyen grup, aradıkları reisi bulmuş gibi düşünmüştür.[362] Nitekim Fransa'da, Ahmet Rıza'ya bir mektupla başvuran Mahmut Paşa, Rıza'ya yaptığı hizmetlerden ve yeteneklerinden ötürü övgü dolu sözler sarf etmiş; içinde vatan sevgisi olan herkesin birleşmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Bu mektuba kayıtsız kalamayan Rıza da özellikle diktatörlüğe karşı birleşme fikrini takdir etmiş, hanedan ailesinden bir katılımı da parti olarak sevinçle karşıladıklarını belirtmiştir.[363]

Mahmut Paşa daha sağlam bir muhalefette bulunmak için Cenevre'ye gidip liderliği üstlenmiş ve maddi açıdan zor durumda olan Osmanlı gazetesini İshak Sükûti'den devralınca gazete Londra'da daha sonra Folkestone'de yayınlanmaya başlamıştır. Ancak Mahmut Paşa bu süreçte Londra'ya oradan Hidiv Abbas Hilmi Paşa'nın misafiri olarak Kahire'ye sonrasında tekrardan Paris'e, Korfu'ya, kısa bir süre Roma'da da kaldıktan sonra hayata veda ettiği Brüksel'e geçmiştir.[364]

Bu süreçte 2. Abdülhamid'in verdiği beyanatlar ve aldığı önlemlerden anlaşıldığı kadarıyla, Mahmut Paşa'nın kaçışı ve Jön Türklerle teması onun varlığı için büyük bir risk

[359] Kutay, *Prens Sabahattin,* 50; Akşin, *100 Soruda Jön,*38; Kuran, *İnkılâp Tarihimiz,* 87.
[360] Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt,* 345.
[361] Kuran, *İnkılâp Tarihimiz,*115-117; Kutay, *Prens Sabahattin,* 86; *Mufassal Osmanlı Tarihi*, 3406; Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda,* 271.
[362] Kuran, *İnkılâp Tarihimiz,*118.
[363] Petrosyan, *Sovyet Gözüyle*, 213.
[364] Akşin, *100 Soruda Jön,* 38; Şerif Demir, "Damat Mahmut Celalettin Paşa ve Cenazesi*", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 47/(2012), 177-187.

oluşturmuştur.[365] Keza Paris Sefir'i Münir Bey başta olmak üzere Turhan Paşa, Contrexéville Antlaşması'nın kahramanı Ahmet Celaleddin Paşa ve Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa'nın Mahmut Paşa'yı geri döndürmek için aracı olarak görevlendirilmeleri bu riski ortadan kaldırmak için yapılan girişimler olmuştur.[366]

Ancak Mahmut Paşa'nın dönüşünü çıkarlarına uygun bulmayan İngilizler, onun dönmemesi için ellerinden geleni yapmışlardır. Zira Mahmut Paşa'nın dönmesini engellemek adına Sir Smith Barlet'i Fransa'ya göndermeleri, bunu kanıtlar nitelikte olmuştur.[367] Öte yandan Mahmut Paşa'nın oğullarının da Mısır'da "*Umum Osmanlı Vatandaşlarımıza*" başlıklı ve Jön Türkleri genel bir kongre düzenlemek adına bir toplantıya çağıran beyannameler yayınlamaları; ülkede esaslı bir ıslahat içinde dışarıda büyük bir azimle mücadele etme fikrinde olduklarını göstermiştir.[368]

Aslında Paris Sefiri Münir Bey, Mahmut Paşa'yı hasta yatağında iken İstanbul'a dönüşü için ikna etmeyi başarmıştır. Ancak bunu duyan Mahmut Paşa'nın oğlu Prens Sabahattin, Brüksel'e geçip babasını kararından vazgeçirmeye çabalamıştır. Sabahattin, babasının verdiği bu dönüş kararının bunca yıldır verilen Jön Türk mücadelesine ağır bir darbe olacağını babasına ifade etmiştir. Bu konuşma üzerine oğlundan etkilenen Mahmut Paşa, 1 Ocak 1903'te basına verdiği demeçte şöyle bir açıklama yapmıştır: "*Bu devr-i istibdad ve zulüm devam ettiği müddetçe vatanımdan, ailemden uzak olarak burada ölmeyi memlekette refah ve saadet içinde yaşamaya tercihte ölüm döşeğinde bile tereddüt etmem.*"[369]

Öte yandan Sabahattin'in çabaları sonucunda, I. Jön Türk Kongresi (Genç Türkler Kongresi) 4-9 Şubat 1902'de Paris'te toplanmıştır.[370] Esasında kongre öncesi Osmanlı'nın içerde ve dışarıda yaşadığı gelişmeler bu süreci hızlandırmıştır. 1897'de Yunanistan'a karşı kazanılan başarı, aynı yıl Ahmet Celâleddin'in Padişah'ın direktifleri ile yurtdışına giderek aydınları affetme vaadi ve Padişah'ın ıslahat yapacağına dair teminatı ile birçok aydın ülkeye geri dönmüştür. Bu faaliyetler ile avantaj kazanan Padişah'a karşı aydınlar bir şeyler yapma zorunluluğu duymuşlardır.

2. Abdülhamid'in çağrısına uymayan aydınlar esasında Ahmet Rıza ve Sabahattin'in etrafında birleşmişlerdir.[371] Ancak kongre öncesi Jön Türkler mali ve siyasal anlamda iki önemli sıkıntı ile baş etmek zorunda kalmıştır. Katılacak delegelerin konaklama ve yol masrafları, Jön

[365] Ramsour, *Genç Türkler,* 73.
[366] Kuran, *İnkılâp Tarihimiz***,** 120-124; Akşin, *100 Soruda Jön,* 38; *Mufassal Osmanlı Tarihi*, 3407; Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda,* 272.
[367] Akşin, *100 Soruda Jön,* 38.
[368] Kuran, *İnkılâp Tarihimiz,* 169; Kutay, *Prens Sabahattin,* 130-131; Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda,* 297.
[369] Demir, "Damat Mahmut", 46-47.
[370] Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi***,** C. 1, Kısım I, 168.
[371] Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi***,** C. 1, Kısım I, 296.

Türklerin bütçesini zorladığı için Jön Türkler mali anlamda büyük bir sıkıntıya girmiş olsa da, Sabahattin bu sıkıntıyı şahsı namına bir borçlandırmaya girerek çözmeyi başarabilmiştir. Akşin'in tahminleri bu kaynağın İngilizler tarafından sağlandığı yönünde olmuştur.[372]

Kongre öncesi yaşanan diğer bir sıkıntı, 2. Abdülhamid'in demiryolları ve bazı diğer imtiyazları kullanarak Fransa üzerinde baskı oluşturması nedeniyle Fransa'dan Paris'te bu kongrenin toplanmasına dair izin çıkmamış olmasıdır. Bu yüzden kongre bir Jön Türk hayranı olan Fransız Le Fevre Pontalis isimli bir akademisyenin evinde toplanmıştır. Ayrıca Fransız hükümetinin bu müdahalesi nedeniyle, 1 Şubat'ta toplanması planlanan kongre gecikerek 4 Şubat'ta toplanabilmiştir.[373]

Kongreye katılan delegelerin sayısı hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür.[374] 1. Jön Türk Kongresi'ne[375] başkan olarak Mahmut Paşa seçilmiş olsa da kendisi muhtemelen rahatsızlığı dolayısıyla kongreye katılamayınca[376] yerine oy çoğunluğu ile seçilen oğlu Sabahattin başkanlık yapmıştır. Kongre bu yüzden Sabahattin'in açılış konuşmasıyla açılmıştır.[377]

Aslında Sabahattin'in amacı; Jön Türkler arasında var olan fikir ayrılığına son vermek, onları tek çatı altında birleştirmek olmuştur. Nitekim kongre üyelerinden Şair Siret Bey'in "*kuvvetin inkısamı ile âdemi muvaffakiyet, ittihadiyle müzafferiyet kesindir*" sözleri, aslında tam da bu amaca dikkat çekmek adına söylenmiştir. Ancak kongrede başarının ancak gücün birleşmesi sayesinde olacağına dikkat çekilmeye çalışılmışsa da bu kongreden sonra uzlaşma yerine bölünme, ayrılık ve çatışma daha çok ortaya çıkmaya başlamıştır.[378]

Kongreye Sabahattin, Ahmet Rıza, İsmail Kemal, Hoca Kadri, Yusuf Akçura, İbrahim Temo gibi döneme damga vurmuş Jön Türkler, Ermeniler ve Rumlar adına önemli delegeler katılmıştır.[379] Kongrede delegeler arasında yapılan müzakereler neticesinde başlıca iki sorun tartışmaya açılmıştır. Birincisi, İsmail Kemal tarafından ifade edilen görüş olmuştur. Ona göre, ortaya atılan propaganda ve yayınlarla inkılâbın gerçekleşemeyeceği bu nedenle de mutlaka askeri kuvvetlerin de iştirak edeceği bir ihtilal hareketinin yapılması gerektiği

---

[372] Akşin, *100 Soruda Jön,* 39.
[373] Kutay, *Prens Sabahattin,* 143; Petrosyan, *Sovyet Gözüyle,* 216-217; Kuran, *İnkılâp Tarihimiz,*189.
[374] Bazı kaynaklarda, 60-70 arasında; Kuran, *İnkılâp Tarihimiz,*189; Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda,* 347; Kutay, *Prens Sabahattin,* 144; Çavdar, *İttihat ve Terakki,* 18; Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi,*72; Bazı kaynaklarda 47 kişi olarak; Ramsour, *Genç Türkler,* 86; Bazı kaynaklarda ise 40 kişi olarak belirtilmiştir. Akşin, *100 Soruda Jön,* 39; Akşin, "Siyasal Tarih", 176.
[375] Kongre aynı zamanda "*Osmanlı Hürriyet perveranı*", *İbrahim Temo'nun,* 137; M.Şükrü Hanioğlu, "Jön Türkler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 23, İstanbul: TDV Yayınları, 2001, 584-587 ; "*Ahrâr-ı Osmaniyye Kongresi*", Müftüoğlu, *Abdülhamid Kızıl,* C. II, 54, "*Osmanlı Liberalleri Kongresi*" Ramsour, *Genç Türkler,* 86; Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 133; "*Paris Genç Türkler Komitesi*", olarak adlandırılmıştır. *İbrahim Temo'nun,* 136.
[376] Akşin, *100 Soruda Jön,* 39.
[377] Ramsour, *Genç Türkler,* 86-87.
[378] Fahir Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914),* Ankara: TTKY, 1997, 598.
[379] Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci,* 521.

yönünde olmuştur. İkincisi ise Ermenilerden gelen ve gerçek bir inkılâbın ancak yabancı müdahalesi ve desteği yoluyla gerçekleşeceği yönünde olmuştur.[380]

Esasında yabancı müdahalesi kongrede büyük tartışmalara neden olmuş hatta tarafların iki zıt gruba ayrılmasına yol açmıştır. Aslında yabancı müdahalesini savunan Ermeniler, Berlin Antlaşması'nın 61. Maddesi ve D. Anadolu'nun bazı kısımları için İngiltere-Rus-Fransız ıslahat tasarısı olan 11 Mayıs 1895 tarihli muhtıranın uygulanması gerektiği görüşünü savunmuşlardır.[381] Bu konuda Sabahattin Bey, yabancı müdahalesinin aslında Osmanlı ülkesine daima zarar verdiğini, bunu doğru bulmadığını ancak bu müdahalenin menfaati menfaatimize uygun olan yani dost olan İngiltere ve Fransa gibi devletler tarafından gerçekleşmesi gerektiğinin de altını çizmiştir.[382]

Bu tarz bir müdahaleye inanan Sabahattin Bey fikrini şu şekilde ifade etmiştir:[383]

"*Biz memleketimizde bir ihtilal yapmak amacıyla toplanmış bulunuyoruz. Fakat içeride ihtilal çıkarmayı başardığımız takdirde bu hareketin iyi şekilde sonuçlanacağı kesin değildir. Kargaşalık sırasında herhangi yabancı bir hükümetin kendi çıkarı adına, işlerimize müdahale etmesi muhtemeldir. İşte biz bu müdahaleyi önlemek için çıkarı çıkarımıza uygun bir hükümetle daha önceden anlaşmış olmalıyız. Yani içeride bir hareket oluşturduğumuz zaman bundan yararlanmak emeline düşecek hükümetlerin müdahalesini bertaraf edecek hür ve demokrat hükümetlerle şimdiden uyuşmalıyız ve bundan sonra ihtilal harekâtına geçmeliyiz*"

Ancak kongrede 2. Abdülhamid rejimine karşı dış güçlerin yardımı alınarak bir mücadele yolu incelenmesi kararı, büyük tartışmalara yol açmış ve kongredeki muhalif kesim "*Müdahaleciler*" ve "*Âdem-i Müdahaleciler*" olarak iki gruba ayrılmıştır.[384] Rum, Ermeni üyeler, Prens Sabahattin, İsmail Kemal ve onlara katılan grubun oluşturduğu çoğunluk Müdahale'den yana bir tavır ortaya koymuşlardır. Öte taraftan kongrede azınlığı oluşturan Ahmet Rıza, Doktor Nazım, Hoca Kadri ise Osmanlı'nın içinde bulunduğu bu zorlu sürecin, onun bir iç sorunu olduğu, gerçekleştirilecek bir dış müdahalenin imparatorluğa zarar vereceğini belirtmiş bu nedenle de müdahaleye karşı kesin bir tavır sergilemişlerdir.[385]

---

[380] Kuran, *İnkılâp Tarihimiz, 190-191*; Akşin, *100 Soruda Jön,* 39; Kutay, *Prens Sabahattin*, 145-146; Akşin, "Siyasal Tarih", 176; Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda,* 348; Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi***,** C. 1, Kısım I, 297.
[381] Kuran, *İnkılâp Tarihimiz,* 191; Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda,* 349; Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi***,** C. 1, Kısım I, 297.
[382] Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasî,* 598.
[383] Kuran, *İnkılâp Tarihimiz,* 191; Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda,* 349; Petrosyan, *Sovyet Gözüyle*, 218; Kutay, *Prens Sabahattin*, 145-146; Oğuz Kaan, "Türk Siyasi Tarihi'nde Jön Türk Kongreleri", *Econharran Harran Üniversitesi İİBF Dergisi***,** 3/4(2019), 1-19.
[384] Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasî,* 598; Petrosyan, *Sovyet Gözüyle*, 218; Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi***,** C. 1, KısımI, 298.
[385] Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci,* 521; Lewıs, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 200.

Kongrede ikiye ayrılan Jön Türk kanadının bir tarafını temsil eden Ahmet Rıza grubu[386] kongre sonrasında muhtemelen Sabahattin grubundan ayrı bir mücadele yolu devam edeceklerini göstermek için "*Terakki ve İttihat Cemiyeti*"ni, Prens Sabahattin grubu ise[387] "*Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdemi Merkeziyet Cemiyeti*"ni 1906'da kurmuştur. İttihat ve Terakki'nin devamı olarak hareket eden Ahmet Rıza, Meşveret'i ayrıca 1902'nin Nisan ayında da Şûra-yı Ümmet'i yayınlamaya başlamıştır.[388] Sabahattin grubu ise Terakki gazetesini yayınlama başlamıştır.[389]

Sabahattin'in öncülüğünde kurulan bu cemiyetin fikri altyapısında aslında Sabahattin'in Fransa'da ilişki kurduğu Frederic Le Play ve kurduğu sosyoloji okulu olan Science Sociale'nin etkisi büyük rol oynamıştır. Le Play, Henri de Tourville, Demolins, Paul Descamps gibi sosyologlar tarafından geliştirilen ve bir ekol haline gelen Science Sociale'nin Türkiye'deki ilk temsilciliğini yapan Sabahattin, Demolins'in "*Anglo-Saksonların Üstünlüğü Neden İleri Geliyor?*" adlı kitabında ele aldığı fikirleri Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtarılmasında temel reçete olarak görmüştür.[390]

Demolins ile yakın ilişkiler kuran hatta çalışmaları için maddi destek sunan Sabahattin, onun fikirlerini Osmanlı'nın modernleşme problemine bir çözüm olarak sunmuştur. Padişah ve devlet adamlarından ziyade aslında sorunun kaynağı olarak Osmanlı'nın toplum yapısına işaret eden Sabahattin, 2. Abdülhamid'in tahtan indirilmesi durumunda yine sorunun çözülemeyeceğini, sorunun ancak Doğu toplum yapısından Batılı toplum yapısına geçildiği takdirde çözüleceğini ileri sürmüştür. Bireycilik, liberalizm, özel teşebbüs, parlamentarizm ve kapitalizmden oluşan Batılı toplum yapısını savunan Sabahattin bu bağlamda yeni bir hükümeti ve eğitimi zorunlu olarak görmüş ve desteklemiştir.[391]

Sabahattin bu yüzden yeni bir hükümet ve eğitimin Anglo-Sakson toplum merkezinden esinlenerek yaratılması gerektiğini düşünmüştür. Zira Anglo-Sakson toplumlarından olan İngilizlerin ileri bir toplum olmasını İngiliz coğrafyasının yarattığı bireyci yaşama bağlamış ve bunu Osmanlı toplumuna uyarlayarak Osmanlının kurtulacağını ileri sürmüştür. Tıpkı İngiliz toplumunda olduğu gibi özel hayatta memur tipi yerine üretici bireylerin yetiştirilmesi, kişisel girişkenlik (teşebbüs-ü şahsi) eğitimi alması, genel hayatta da merkeziyetçi olmayan

[386] Samipaşazade Sezai Bey, Mısırlı Prens Mehmet Ali Paşa, Ahmet Saip, Sait Mahir, Doktor Nazım, Bahattin Şakir, Ahmet Rıza dışında örgütü oluşturan önemli isimler olmuştur. Petrosyan, *Sovyet Gözüyle*, 222.
[387] Başkan sıfatıyla örgütün önde gelen ismi Prens Sabahattin dışında, Ahmet Fazıl, İsmail Kemal, Doktor Rıfat, Doktor Nihat Reşat, Doktor Sabri, Albay Zeki, şair Hüseyin Tosun ve Milaslı asker Murat bulunmuştur. Petrosyan, *Sovyet Gözüyle*, 223.
[388] Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi,* 73.
[389] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler,* C. 1, 21; Müftüoğlu, *Abdülhamid Kızıl,* C. II, 55.
[390] Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir,* Çev. Muzaffer Sencer, Yay. Haz. Nurettin Şazi Kösemihal, İstanbul: Elif Yayınları, 1965, 6.
[391] Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* 395

yani esas gücün yerel yönetimlere verilmesi ile halkın kendini yönetmesi, merkez dışıcılığa (âdem-i merkeziyet) dayanan bir sistemin olması gerektiğini savunmuştur.[392]

1. Jön Türk Kongresi'nde alınan karar doğrultusunda harekete geçen Sabahattin ve İsmail Kemal, Trablusgarp Komutanı Recep Paşa ile iletişime geçerek 1902'de İstanbul'da 2. Abdülhamid'e karşı bir darbe planı hazırlamışlardır. Plana göre, Padişah tahtan indirildikten sonra da Meşrutiyet yeniden ilan edilecekti. Ancak Recep Paşa'nın bu plandan son anda vazgeçmesi ve yaşanan mali sıkıntılardan dolayı bu darbe girişimi gerçekleştirilememiştir.[393]

Bu başarısız darbe girişimiyle Sabahattin grubu, bir süre sessizliğe gömülmüş, Sabahattin daha çok vaktini bilimsel çalışmalarda geliştirmeye ayırmıştır. Bu grubun aksine Ahmet Rıza grubu ise çıkarmaya başladıkları Şura-yı Ümmet dergisinde yayınladıkları programlarında daha önce Meşveret'te olduğu gibi müdahaleye tepki göstermiş, Osmanlıcılığa vurgu yapmış, daha önce şiddet konusunda ortaya koydukları sert tavrı daha yumuşatarak kabul etmediklerini belirtmişlerdir.[394]

Öte taraftan, 1902-1908 döneminde içerde ve dışarıda yaşanan gelişmeler Osmanlı'da yeni bir devrime gidişin işareti olmuştur. 1904-1905'te Rusya'nın Japonya karşısında yenilmesi ve bunun getirdiği ağır yükümlülükler Rusya'yı derinden etkilemiştir. Demokrasi ve insan hakları için ayaklanan halka karşı Çar, bir yasama meclisi kurmak ve Meşrutiyet'i ilan etmek zorunda kalmıştır. Kısa zamanda Asya'nın diğer bölgelerinde de devrim, İran'da meşruti düzenin kurulmasına, Osmanlı ve Çin'de de benzer isteklere sebebiyet vermiştir.

Devrim düşüncesinden ilham alan İttihat ve Terakkiciler[395] bu fırsatı iyi değerlendirmiş ve Padişah'a karşı ayaklanan asker, ordu, halk kitleleri ile birlikte harekete geçmiştirler.[396] Taşrada özgürlük ve demokrasi, temel haklar konusunda uyanmaya başlayan halk; hükümetin çıkardığı "*Şahsi Vergi*" ve "*Hayvanat-ı Ehliye Rüsumu*" adı verilen vergilere karşı 1906 ve 1907'de ülkenin her tarafında ayaklanmış, bu vergilere boyun eğmeyecekleri konusunda sonuna kadar direnmeye başlamışlardır.[397] Ayaklanmalar Arabistan, Makedonya'da da baş göstermiş; telgrafhaneler, demiryolları işgal edilerek, konsoloslukların önünde protestolar yapılmıştır.[398]

---

[392] Sabahattin, *Türkiye,* 9.
[393] Petrosyan, *Sovyet Gözüyle*, 223-224; Akşin, "Siyasal Tarih", 176.
[394] Akşin, *100 Soruda Jön,* 51-52.
[395] Anadolu'daki mücadeleyi onun dışında, Osmanlı Devrimciler Federasyonu, Osmanlı Anayasacılar Birliği, Türk Liberalleri Komiteleri, Fedailer Kurtuluş Birliği gibi diğer örgütler de desteklemiştir. H.Zafer Kars, *1908 Devrimi'nin Halk Dinamiği*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1997, 114.
[396] Kars, *1908 Devrimi'nin,* 94-100.
[397] Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, Çev. Ayda Erbal, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, 39-40; Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi***,** C. 1, Kısım I, 338.
[398] Kars, *1908 Devrimi'nin,* 101.

2. Abdülhamid yönetimi tarafından Anadolu'ya sürülen aydınlarda, yönetimin onlara karşı haksız bir tutum sergilediği yönünde bir bilincin oluşmasında ve bu aydınlarda yönetime karşı muhalif bir tutumun sergilenmesinde cemiyetin rolü elbette büyük rol oynamıştır. Cemiyet ayrıca bastığı basılı eserleri yurt içine gizlice sokarak, halka gizlice dağıtarak kamuoyunda yönetime karşı ayaklanma düşüncesinin oluşmasında son derece titiz bir çalışma sergilemiştir. Cemiyetin faaliyetleri bunlarla sınrlı kalmayıp, Anadolu'da bazı gizli kuruluşlar kurduğuna dair belgeler de bulunmuştur. Sözgelimi cemiyetin kurucularından Diyarbakır'a giden Abdullah Cevdet'in de etkisiyle cemiyete Ziya Gökalp'in katılması ve Gökalp'in gizli bir cemiyet kurması, bu cemiyetin Diyarbakır Telgrafhane İşgali'ne katılması bunu kanıtlar nitelikte olmuştur.[399]

Devrim bilindiği üzere daha önceki öğrenci eylerimden daha farklı boyuta ulaşmıştır. Bunda yıllardır cemiyetin ordu içinde yaptığı propagandaların rolü olmakla birlikte yıllardır yönetime sadakatle bağlı olan orduda yaşanan sıkıntılar da etkili olmuştur. Yaşam koşullarının ağır olması, maaşların yetersiz ve zamanında ödenmemesi, tayinlerin yetersiz olması ve askerliğin uzun sürmesi, terfilerde liyakat yerine hatır gönül ilişkisinin etkili olması artık askerlerde huzursuzluğa ve yönetime karşı hareketlenmelerine sebebiyet vermiştir.[400]

Ülkede var olan bu koşullar elbette İttihat ve Terakki'nin harekete geçmesinde etkili olmuştur. Ancak örgütün harekete geçmesinde, güç kazanmasında Bahattin Şakir ve Dr. Nazım'ın Paris'e gitmeleri de çok büyük etken oluşturmuştur.[401] Cemiyet, bundan sonra ülke içinde örgütlenen ve kısa sürede dikkat çekmeye başlayan "*Osmanlı Hürriyet Cemiyeti*" ile birleşmek için Nazım Bey'i Selanik'e göndermiştir.[402] 1906'da Selanik'te kurulan "*Osmanlı Hürriyet Cemiyeti*"[403] ile birleşen İttihat ve Terakki "*Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti*" adını almıştır. Ancak Selanik Grubu'nun ısrarıyla netice olarak "*Osmanlı İttihat ve Terakki* " olarak adlandırılmıştır.

Böylece 2. Meşrutiyet hareketinin ideolojik ve dinamik unsurlarının merkezi, İttihat ve Terakki'nin yurt içi örgütlenmesinin başladığı yer olan Selanik vasıtasıyla bütün Rumeli'ye

---

399 Kars, *1908 Devrimi'nin,* 44-47.

400 Ramsour, *Genç Türkler,* 149-150; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908- 1918),* C. IX, Ankara: TTKY, 2. Baskı, 1996, 24.

401 Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi,* 134.

402 Duru, *İttihat ve Terakki,*16; İslamoğlu, *II. Meşrutiyet Döneminde,* 57-58; Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci,* 13; Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi***,** C. 1, Kısım I, 315

403 Çoğu 3. Ordunun subayları olan bu cemiyetin kurucuları: Yarbay Bursalı Tahir Bey, Binbaşı Naki Bey, Yüzbaşı Edip Servet, Yüzbaşı Kazım Nami, Yüzbaşı Ömer Naci, Yüzbaşı Ömer Canbolat, Yüzbaşı Hakkı Baha, Posta Telgraf İdaresi Başkâtibi Mehmet Talat, Rahmi ve Mithat Şükrü Bey olmuştur. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler,* C. 1, 21-22; Çavdar, *İttihat ve Terakki*, 27; Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi,* 92.

hareket yayılmıştır.[404] Ülkenin maruz kaldığı sorunlardan ve ihtilal fikirlerinden etkilen Mustafa Kemal'in de 1905'te ilk görev yeri olan Şam'a beşinci orduya atanıp "*Vatan ve Hürriyet*" adı verilen gizli bir cemiyet kurduktan sonra[405] Suriye'den gizlice ayrılıp örgüte katılmasıyla cemiyet önemli simaların birleştiği büyük bir örgüte dönüşmüştür.[406]

Jön Türkler birleştikten sonra bu kez Padişah'ı devirmek için bütün muhalifleri ortak bir çatıda toplamak için çalışmalara başlanmıştır. Bu çalışmaların sonucunda, 27-29 Aralık 1907'de Ermeni Federasyonu'nun girişimiyle Paris'te II. Jön Türk Kongresi toplanmıştır.[407] Toplantıya Osmanlı Terakki ve İttihat, Sabahattinciler grubu ve Ermeni Taşnaksutyon Cemiyeti, Ahd-ı Osmanî Cemiyeti katılmıştır.[408] Kongrede, 2. Abdülhamid rejiminin yıkılması, meclis toplandıktan sonra temsili bir yönetimin inşa edilmesi ve bunların gerçekleşmesi için gerek barışçı gerek şiddet içeren ihtilalcı bir yol izlenmesi hususlarında ortak mutabakata varılmıştır.[409]

Şunu da belirtmek gerekir ki, amaç ve tüzük bakımından bu kongreye kadar inkılabcı ve ihtilalci olmayan İT bundan sonra ihtilalci bir hüviyete bürünmüştür. Bunda şüphesiz Selanik'teki "*Merkez-i Umumî-i Dâhili*" ve onunla ortaklaşa çalışan genç subaylar esas rol oynamıştır. Keza bundan sonra İT'nin bu teşkilata, ihtilale ve de orduya önem vermesi tesadüf olmamıştır. Ayrıca İT'nin bundan sonra suikast biçiminde hareketlere teşebbüs etmeye başlaması şu süreçte gerekli ve zaman olarak uygun iken daha sonra yine bu tarzda hareket etmesi ilerde de görüleceği üzere 31 Mart İsyanı'na giden süreçte baya başının ağrımasına sebebiyet vermiştir.[410]

Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin Selanik'te kurulması, özellikle 3. Ordu'nun etkisiyle hürriyet mücadelesinin bütün Makedonya'ya yayılmasını sağlamıştır. Bu hususta ilk adımı Enver Bey atmıştır.[411] İttihat ve Terakki bu cemiyetle birleştikten sonra kısa sürede güçlenmeye, Anadolu ve İstanbul'da örgütlenmeye başlamıştır. İttihat ve Terakki'nin propagandalarının etkili olmasında halkın ve ordunun yaşadığı sıkıntıların etkili olduğunu yukarda belirtmiştik. Bunlar

---

[404] İslamoğlu, *II. Meşrutiyet Döneminde,* 51-58; Paris ve Selanik arasında gerçekleştirilen bu birleşme sonucunda, içerdeki faaliyetler ve ihtilal hazırlıkları, dışarıda basılan yayınların içerde dağıtılması işi Selanik merkezine, propaganda işi ve bazı iç merkezler arasındaki haberleşme işlerinin de Paris merkezine verilmesi kararlaştırılmıştır. Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi***,** C. 1, Kısım I, 319.

[405] Akşin, "Siyasal Tarih", 178.

[406] İslamoğlu, *II. Meşrutiyet Döneminde,* 58.

[407] Ramsour, *Genç Türkler,* 156; Kongreye Ahmet Rıza, Prens Sabahattin, Malumyan sırayla başkanlık etmişlerdir.

[408] Akşin, "Siyasal Tarih", 178; *İbrahim Temo'nun,* 171.

[409] Petrosyan, *Sovyet Gözüyle*, 261; Ramsour, *Genç Türkler,* 158; Kuran, *İnkılâp Tarihimiz,* 293

[410] Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi***,** C. 1, Kısım I, 404-406.

[411] Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi,* 93.

yaşanırken örgütün çok gizli bir şekilde hareket etmesinden dolayı Padişah'a örgütle alakalı bilgiler ancak Haziran 1908'den itibaren gitmeye başlamıştır.[412]

Makedonya'da aslında o süreçte durum çok karışık bir hal almıştır. Balkan uluslarının çeteler kurup bölgede hâkimiyet kurma istekleri milliyetçi ayaklanmalara, Avrupa devletlerinin de bölge üzerinde güttükleri amaçlar siyasi ve diplomatik savaşlara neden olmuştur. Özellikle "*Mürtsşteg programı*" ve Avrupa jandarma subaylarının buraya gönderilmesi Avrupa müdahalesini bölgede artırmıştır. Esasında bu savaşta Rusya'nın Japonya karşısında yenilip yönünü Balkanlara çevirmesi, Avusturya ile bölge üzerinde çıkar çatışmasına girmesi neden olmuştur.[413]

Bu durumu çıkarlarına ters bulan İngiltere, Rusya ile 9-10 Haziran'da Reval'de görüşmüştür. Bu görüşmede iki devletin Makedonya üzerinde yapılacak reformlar hususunda anlaşmaya varmaları, Makedonya'nın Osmanlı'dan kopma ihtimalini gündeme getirmiş, bu da İttihat ve Terakki'nin çabucak harekete geçmesinde en büyük etkeni oluşturmuştur.[414]

Öncelikli olarak bu antlaşma İT tarafından protesto edilmiş, Mayıs 1908'de Manastır'daki büyük devlet konsolosluklarına adeta "*Ben varım, buradayım*." dercesine bir layiha sunmuştur. İT'nin bu çıkışı ile artık Makedonya'da dönenlerin farkına varan Padişah, bütün olayları etraflıca dinlemek için Selanik Merkez Kumandanı Nazım Bey'i İstanbul'a çağırmıştır.[415]

Ancak Padişah'ın bu çabasını boşa çıkarmak isteyen İT'nin Meşrutiyet lehine attığı ilk adım, Enver Bey'in de yardımını alarak Nazım Bey'e karşı 11 Haziran 1908'de gerçekleştirdiği suikast girişimi olmuştur.[416] Enver Bey'in eniştesi Nazım Bey'in yaralanarak kurtulmayı başardığı bu olaya, Padişah'ın tepkisi sert olmuş ve otuz sekiz yüksek rütbeli subay ele geçirilip hapsettirilmiştir.[417] Bu suikastin başarısız olması üzerine tutuklanacağını düşünen Enver Bey, 20 Temmuz'da Tikveş'te,[418] bir gün sonra Ohri'de Redif Alay Komutanı olan

---

[412] Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci,* 22-24; Makedonya Genel Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa, saraya gönderdiği 2 Haziran 1908 tarihli bir telgrafta; Selanik ve Manastır'da Genç Türk, Ermeni ve Makedonya komutanlarının bir ihtilal komitesi teşkil ettiklerini ve yakında harekete geçeceklerini belirtmiştir. Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci,* 28; Petrosyan, *Sovyet Gözüyle*, 306; Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi,* 95; İhsan Burak Birecikli, "Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet'in İlanı Üzerine Bir İnceleme*", Akademik Bakış*, 2/3(2008), 211-226.

[413] Petrosyan, *Sovyet Gözüyle*, 296-297.

[414] Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasî,* 600-601.

[415] Akşin, "Siyasal Tarih", 182; Akşin, *100 Soruda Jön,* 71-72; Nazım Bey'in suikasti için İsmail Canbolat ve Mustafa Necip görevlendirilmiş, bu suikaste Enver Bey de onay vermiştir. Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci,* 27-28; Duru, *İttihat ve Terakki,* 21.

[416] Kuran, *İnkılâp Tarihimiz,* 307; Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda*, 464.

[417] Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasî,* 601.

[418] Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda,* 465.

Eyüp Sabri de asker ve halktan oluşan bir grupla dağa çıkmış, böylece Niyazi Bey ile birleşen bu önemli iki ittihatçı, hareketin güç kazanmasında etkili olmuşlardır.[419]

Bu arada Nazım Bey suikastini incelemek için Padişah tarafından İsmail Mahir Paşa[420] başkanlığında Selanik'e gönderilen komisyonun bölgede gerçekleştirdiği tutuklamalar ve baskılar, Jön Türklerin etkisiyle bölgede ayaklanmalara neden olmuştur.[421] Rumeli'deki 3. Ordu subaylarından Niyazi Bey'in yanında bulunan çok sayıda asker ve halk kitlesini[422] alarak 3 Temmuz 1908'de Resne'den ayrılarak dağa çıkması, Padişah'ın baskı yönetime karşı gerçekleştirilen ilk açık ve fiili eylem olarak gösterilmiştir.[423] Niyazi Bey, hatıralarında, harekete geçmesinin temel nedeni olarak Reval'de Makedonya ile alakalı varılan anlaşmaya hükümetin sessiz ve duyarsız kalması, bunun için kılını bile kıpırdatmaması, vatanın paylaşılmasına göz yumması şeklinde ifade etmiştir.[424]

Büyük devletlerin Osmanlı üzerindeki emellerinin ve hükümetin bu emelleri ortadan kaldıracak bir siyaset takip edemediğini düşünen Niyazi Bey, 3 Temmuz 1908'de saraya, Rumeli Müfettiş-i Umumiliği'ne ve Manastır Valiliği'ne yazdığı beyannamede, anayasanın tekrar yürürlüğe girmesini, millet meclisinin de yeniden toplanmasını aksi takdirde halkın zor pahasına da olsa bunu gerçekleştireceğini belirtmiştir.[425] Niyazi Bey dağa çıktıktan iki gün sonra, İT'nin Manastır Merkezi de bir beyanname çıkarmış ve Manastır sokaklarında önemli noktalarına yapıştırmıştır. Anayasanın yeniden yürürlüğe girmesinin istenildiği beyannamede, Padişah'a karşı son derece ılımlı bir üslüp kullanılmıştır.[426]

---

[419] Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci,* 36; Halil Menteşe, *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları,* Yay. Haz. İsmail Arar, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986, 20.

[420] Yakın zamanda öldürülen İsmail Mahir Paşa, Genç Türk harekâtının gidişatını inceleyip bir rapor haline getirmek için Selanik'e gönderilmiştir. *Foreign Office Papers, United Kingdom, National Archives Collections (F.O.),* Sir G.Lowther to Sir Edward Grey, No.105, Annual Report, 1908, Pera, 17 Şubat 1909, F.O.195/2363, 52.

[421] Petrosyan, *Sovyet Gözüyle*, 307.

[422] Kendisine eşlik edenlerin sayısı net olmamakla birlikte bunun için, Çavdar, yüze yakın asker ve sivil olduğunu. Çavdar, *İttihat ve Terakki*, 32; Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi,* 97; Kuran, iki üç subay ve memurla birlikte yüz elli fedainin kendisine eşlik ettğini. Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda,* 464; Kansu, yüz kadar askeri ve bir grup bölge yöneticisinin önceden örgütlenmiş olan sekiz yüz kişilik silahlı olan sivil halkla birleşmeleri için gönderildiğini. Kansu, *1908 Devrimi,* 123; Karal, İT'nin Manastır Merkezi'nin iznini alarak yüz elli kişilik çetesiyle dağa çıktığını. Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci,* 30; Petrosyan, Niyazi'nin, yüz elli iki yüz kişilik küçük birlik ile dağa çıktığını ancak iki hafta içinde bu sayının beş yüz kişiye, üçüncü hafta sonunda üç bini bulduğunu. Petrosyan, *Sovyet Gözüyle*, 309; Ahmad ise iki yüz kadar asker ve gerekli silah, cephane ve parayı alan Niyazi Bey ve adamlarının dağa çıktığını, dağa çıkanların iki yüz asker ve bir okadar da başıbozuk ve sivil olduğunu belirtmiştir. Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki (1908-1914),* Çev. Nuran Yavuz, İstanbul: Kaynak Yayınları, 5. Baskı, 1999, 31-32.
Ahmad, *İttihat ve Terakki,* 20; Bayur da Niyazi Bey'in aşağı yukarı 200 kişilik bir çetesiyle dağa çıktığını belirtmiştir. Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi***,** C. 1, Kısım I, 444.

[423] Uçarol, *Siyasi Tarih*, 402.

[424] Ahmed Niyazi, *Hatırat- Niyazi Yahud Tarihçe-i İnkılab-ı Kebir-i Osmaniden Bir Sahife,* İstanbul: Sabah Matbaası, 1908, 204; Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi***,** C. 1, Kısım I, 443-444.

[425] Ahmed Niyazi, *Hatırat- Niyazi,* 221; Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi***,** C. 1, Kısım I, 444.

[426] Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi***,** C. 1, Kısım I, 448-449.

Artık İT'nin varlığından haberdar olan ve bu ayaklanma ile İT'nin ordu tarafından desteklendiği ortaya çıktığı için korkuya kapılan Padişah, Niyazi Bey'in başını çektiği grubu etkisiz kılmak için Metroviçe Fırkası Kumandanı Şemsi Paşa'yı görevlendirmiştir. Ancak Şemsi Paşa, İttihat ve Terakkici Teğmen Atıf Bey tarafından öldürülmüştür.[427]

Saray buna karşılık olarak ihtilalciler üzerine Tatar Osman'ı göndermiş, Makedonya'daki askerlere de artık güvenmediği için Anadolu'dan asker sevk etmeye başlamıştır. Burada dikkati çeken nokta, Niyazi Bey'in Tatar Osman'ı kaçırdığı esnada askerlerin ve sivil halkın bu kaçırma olayında ihtilalcilere yardım etmesi olmuştur.[428] Bunu anlayan Padişah eski tarzda yaptığı gibi ihtilalcileri rüşvet, hafiyelik, baskı yöntemleriyle yola getirmeye çalışmış; orduya şikâyetçi oldukları problemlerin çözüleceği hususunda konuşmalar yapılmıştır.[429]

Fakat sarayın bu girişimleri sonuç vermemiş ve ihtilal bütün Makedonya'ya yayılmış; Bulgar, Sırp, Arnavut çeteleri, ihtilal mücadelesinde İT'nin yanında yer almaya başlamıştır. İT'nin özellikle Makedonyalı solcuların desteğini kazanması, Firzovik'te[430] ustaca bir hamle ile Padişah'ın çok güvendiği Arnavutları yanlarına çekmeyi başarması, hürriyetin kazanılmasında çok büyük etken oluşturmuştur.[431] Selanik'teki 3. Ordu, Edirne'deki 2. Ordu, İzmir'deki birlikler temmuz ortasında artık harekete büyük ölçüde katılmaya başlamıştır. Hükümet, önemli ittihatçı subayları tutuklayarak da bu hareketin önüne geçemeyince, 16 Temmuz'da tüm ittihatçı subaylara yönelik bir genel af ilan etmek zorunda kalmıştır.

Ancak hükümetin çabaları maalesef olumlu sonuç vermemiş, İzmir'den Selanik'e gönderdiği askerler de İT tarafında mücadeleye destek vermiştir.[432] İT'nin genel merkezi 21 Temmuz'da

---

[427] Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci,* 30; Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi***,** C. 1, Kısım I, 455; Menteşe, *Osmanlı Mebusan,* 20-21;Duru, *İttihat ve Terakki,*27-28; Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda,* 469; Çavdar, *İttihat ve Terakki*,33; Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi,* 97; Petrosyan, *Sovyet Gözüyle*, 314; Sir G.Lowther to Sir Edward Grey, No.105, Annual Report, 1908, Pera, 17 Şubat 1909, F.O.195/2363, 52.

[428] Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasî,* 602.

[429] Lewıs, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 206; Kansu, *1908 Devrimi,* 129.

[430] 1908 yılının Temmuz başlarında, Üsküp'te Avusturyalılar tarafından bir eğlence programı düzenlenmiştir. Ancak bu etkinlik ile ulusal ve dini duygularının rencide edildiğini düşünen ve bunun aslında Avusturya tarafından kendi topraklarının işgali için bir zemin olduğuna kanaat getiren Arnavutlular bu olayı protesto etmiştir. Petrosyan, *Sovyet Gözüyle*, 310-311; Olay kısa sürede büyümüş ve çok sayıda Arnavut Firzovik'te toplanmıştır. Aslında bunda Niyazi Bey ayaklanmasını bastırmak için gönderilen Şemsi Paşa ve İttihatçı Kosova Jandarma Komutanı Galib Bey'in bu olaydan bir pay çıkarma istekleri etkili olmuştur. Şemsi Paşa'nın amacı bu ayaklanmanın büyümesini sağlayarak, bölgedeki askeri birlikleri oyalayarak, bölgede İttihatçı gücü kırmak olmuştur. Ancak kalabalık hızla artıp kontrol edilemez duruma gelince, hükümet Galib Bey'i ayaklanmayı bastırmakla görevlendirmiştir. İttihatçı Galib Bey ise hükümetin emrine uymak bir yana kalabalığı İttihatçıların lehine kullanmaya çalışmış ve bölgedeki sözü geçen kişileri de ikna ederek, Arnavutluları hükümete karşı meşruti idarenin geri gelmesi için ayaklandırmayı başarmıştır. İttihatçıların Arnavut halkını ikna etmesinde en büyük etken onları meşruti idarenin yabancı müdahalesini önleyeceği, Arnavutluların bu sayede Avusturya ilhakından kurtulacağı yönünde onları inandırması olmuştur. Remzi Çavuş, "Firzovik Toplantılarının Meşrutiyetin İlanına Katkısı", *Humanıtas-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,* 3/5(2015), 65-72.

[431] Petrosyan, *Sovyet Gözüyle*, 310.

[432] Kansu, *1908 Devrimi,* 129-130; Menteşe, *Osmanlı Mebusan,* 22;Bu süreçte İzmir'de bulunan, İttihatçıların Paris şubesinin önemli isimlerinden Dr. Nazım bu ordunun hükümete karşı ayaklanmasında etkin bir propanga yürütmüş ve bunda da başarılı olmuştur. Petrosyan, *Sovyet Gözüyle,* 315.

Selanik'te yaptığı toplantıda, 23 Temmuz'da Meşrutiyet'in ilan edilmesi kararını da alınca Selanik, Manastır, Kosova, Rumeli'nin Serez, İştip, Priştine gibi yerlerden Padişah'a Meşrutiyet'in geri gelmesi, meclisin tekrar toplanması yönünde telgraflar gönderilmiştir. Sonuç olarak ihtilalcilerin kararlı tutumu karşısında Padişah bir çıkış yolu bulamamış, 23 Temmuz 1908 sabahı Meşrutiyet'i ilan etmek zorunda kalmıştır.[433]

Manastır tarafından 23 Temmuz 1908'de, vali ve diğer görevlilerin huzurunda Manastır'da ilan edilen hürriyet[434] diğer illerde de ilan edilmiş, aynı gün Meşrutiyet'i ilan eden bir söylev Manastır Mekteb-i Müdürü Binbaşı Vehip Bey tarafından verilmiştir. Gelen telgraflar karşısında başka çıkar bir yol göremeyen Padişah'ın[435] son anda anayasa lehine bir karar vermesi ile asker-sivil, müslüman-Gayrimüslim, Paris-Cenevre-Kahire üçgeni ile Selanik-Üsküp-Edirne üçgenindeki Jön Türkler ve İttihat-Terakki Cemiyeti dayanışması sayesinde 24 Temmuz 1908'de Kanun-ı Esasî yeniden yürürlüğe girmiş ve 2. Meşrutiyet ilan edilmiştir.[436]

Meşrutiyet'in ilanı Selanik, Manastır, İstanbul ve ülkenin diğer şehirlerinde büyük bir coşkuyla karşılanmış, aylarca süren miting ve gösterilerle bir bayram havasında kutlanmıştır.[437] Selanik'te iğne atsan düşmez bir kalabalıktan "*Yaşasın Hürriyet! Yaşasın Vatan! Yaşasın Millet!*" diye yükselen sesler coşkunun ne derece büyük olduğunu göstermiştir. Müslüman, Rum, Bulgar din adamlarının birbirleri ile öpüşüp sarılmaları, ortak amaca beraber yürüdükleri izlenimini vermiştir.[438] Halk tarafından bu coşkunun mimarı olarak görülen İT artık "*Cemiyet-iMukaddese*"[439] "*Kahraman-ı Hürriyet*", "*Ruh-ı Devlet*" niteliği kazanmıştır.[440]

Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, herkesin ağzında sloganlaşan hürriyetin ne anlama geldiği halk tarafından anlaşılamamıştır. Öyleki hürriyet kavramını yanlış anlayan her türlü kötülüğün çaresi olarak gören, sorumluluklarından ve işledikleri suçlardan artık muaf olduğunu düşünen bir halk kitlesi oluşmuştur.[441] Bu halk kitlesi, 2. Meşrutiyet dönemi ile

---

433 Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasî,* 602.
434 Sir G.Lowther to Sir Edward Grey, No.105, Annual Report, 1908, Pera, 17 Şubat 1909, F.O.195/2363, 52.
435 İslamoğlu, *II. Meşrutiyet Döneminde,* 67-68.
436 Kodaman, "II. Meşrutiyet", 297.
437 Çavdar, *İttihat ve Terakki*, 36; Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi,* 99; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi***,** C. 1, Kısım II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 4. Baskı, 1991, 65.
438 Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasî,* 603; Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, İstanbul: Kültür Yayınları, 2. Baskı, 2000, 25.
439 Duru, *İttihat ve Terakki,* 30; Nazmi Eroğlu, "31 Mart Vakası'nın Oluşumunda İttihatçıların Etkisi ve Bazı Yanılgılar", *Köprü Dergisi*, 78/(2002), 1-14.
440 Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler,* C. 1, 24.
441 Serhan Ada, "Fotoğraflarla II. Meşrutiyet: Hürriyet Günleri", *Tarih ve Toplum Dergisi*, C. 2, İstanbul: İletişim Yayınları, 2/7(1984), 13-16.

birlikte özgür bir basın ortamında dernek kurma, toplantı, gösteri, grev yapma hakkına ulaşmıştır.[442]

Meşrutiyet'in ilanıyla beraber mahkûmlara af ilan edilmiş[443], 25 Temmuz 1908'de hafiyelik ortadan kaldırılmış[444], cemiyetten bazı isimlerin İstanbul'a gelmesine izin verilmiştir.[445] 2. Abdülhamid Dönemi'nde Osmanlı basını üzerinde var olan sıkı denetim, 2. Meşrutiyet'in özgürlük ortamı ile kalkıp, 25 Temmuz 1908'den itibaren gazeteler sansürsüz çıkmaya başlayınca çıkarılan yayın sayısında büyük bir artış yaşanmıştır. Dolayısıyla bu dönem istibdat döneminden çıkmanın verdiği rahatlık içinde herkesin düşüncelerini rahatlıkla dile getirdiği bir sürece dönüşmüştür.[446]

2. Meşrutiyet'in yarattığı bu özgür ortamda hürriyetin ne anlama geldiğini bilmeyen halk, var olan kanunların bile yıkıldığını düşünerek istediği her şeyi kendinde yapabilme hakkı görmüştür.[447] Otoritenin kalmadığı, taşrada sevilmeyen memurların, komutanların, valilerin[448], zaptiye memurlarının işlerinden kovulması, hapishanelerin boşaltılması, borçluların kendi borçlarına af getirilerek silinmesini talep etmeleri, işçilerin ücret artışı ve çalışma saatlerinin azaltılması için greve gitmeleri bozulan otoriteye ve aslında olası bir anarşiye gidebilecek resmin tablosu gibi olmuştur.[449]

Öte taraftan Meşrutiyet'i ilan etmeyi başaran İT, genç ve deneyimsiz olan daha çok yüzbaşı, binbaşı ya da küçük bürokrat kesiminden oluşup, kendini yetersiz gördüğü için iktidarı üstlenmek yerine iktidarı daha önce görev yapan hükümete bırakmıştır.[450] Bundan sonra anayasayı korumaya çalışan cemiyet, denetleyici bir güç olarak hükümeti perde arkasından

---

[442] İlber Ortaylı, *Gelenekten Geleceğe*, 2. Baskı, Bty, 64.

[443] Bu aflar Rumeli'de şakavata sülük edenler, siyasi suçlar, Rumeli'de adi suçlardan mahkûm olanlardan mahkûmiyetlerinin üçte ikisini ikmal edenler için oluşturulmuştur. Baha Kargın, "İkinci Meşrutiyet'in İlk Kanun ve Nizamnameleri", *İdare Dergisi*, 244/(1957), 165-174; Meşrutiyet'in ilan edildiği gün çıkarılan bu af sadece Rumeli'deki siyasi suçluları kapsadığı için bu tutum halk ve basın tarafından hükümetin kötü niyetli olduğuna dair eleştiriler yapmasına neden olmuştur. Bu da, Sait Paşa'nın "*Milletin arzusu üzere*" diye ifade ettiği telgrafı çekerek, 28 Temmuz 1908'de tüm siyasi mahkûmları içeren genel bir af ilan etmesine sebep olmuştur. Hasan Taner Kerimoğlu, "İkinci Meşrutiyetin İlk Yıllarında Sürgün ve Firariler Sorunu ve Fedakaran-ı Millet Cemiyeti", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi,* VII/2(2007), 133-149; Böylece hükümet, çıkarılan affa diğer adi ve idari suçları da ekleyerek, yeniden af yasası düzenlenmiş ve tüm vilayetlere dağıtılmıştır. Taner Aslan, "II. Meşrutiyet Genel Af Uygulamaları", *Gazi Akademik Bakış,* 3/5(2009), 41-60.

[444] 16 Temmuz 1324 tarihli bir hey'eti vükelâ kararıyla kaldırılmıştır. Kargın, "İkinci Meşrutiyet'in",166.

[445] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlân Edildiğine Dair Vesikalar", *Belleten,* XX/77(1956), 103-174.

[446] Nevin Ünal Özkorkut, "Basın Özgürlüğü ve Osmanlı Devleti'ndeki Görünümü", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi***,** 51/3(2002), 65-84.

[447] Ahmad, *İttihat ve Terakki,* 31-32.

[448] Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci,* 43.

[449] İslamoğlu, *II. Meşrutiyet Döneminde,* 69; Ada, "Fotoğraflarla II. Meşrutiyet", 14.

[450] Uçarol, *Siyasi Tarih,* 403; Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 141.

yönetmeye başlamıştır. Cemiyetin bu şekilde sorumluluk almadan istediği zaman hükümetin işlerine karışması, kendisine karşı muhalefetin önemli sebeplerinden biri olmuştur.[451]

2. Abdülhamid, Meşrutiyet'in ilan edileceğinden emin olduktan sonra otoritesini devam ettirmek, aynı zamanda halkı yatıştırmak ve kamuoyundaki hoşnutsuzluğu gidermek için 22 Temmuz 1908'de hükümeti kurma görevini Said Paşa'ya vermiştir.[452] Padişah, bundan sonra iktidara dolaylı olarak da olsa hâkim olmak için bir atılımda bulunmuş ve 1 Ağustos 1908'de yayınladığı Hatt-ı Hümayun ile daha önce sadrazamda olan Harbiye ve Bahriye nazırlarının atama hakkını kendi üstlenmiştir.[453]Aslında Padişah bu makamlara kendi güvendiği adamları getirmek suretiyle, tahtan indirilmek veya öldürülmek gibi kendisine karşı olabilecek tehlikelerin önüne geçmek istemiştir.[454]

Padişah, onuncu maddede "*Mekamı Meşihatde ve Harbiye ve Bahriye nezaretlerinde bulunacak zevattan başka vükelâyı sadrazam, intihab ve tasdikimize arz edeceği…*" demiştir.[455] Oysaki anayasanın 27. maddesi Padişah'a, sadrazamı ve şeyhülislamı atama hakkı verirken sadrazamın atadığı nazırları onaylama yetkisi vermiştir. Yani bu madde anayasaya aykırı olup bunun maliyeti de Said Paşa'ya ödetilmiş, baskı sonucu Paşa istifa etmek zorunda kalmıştır.[456]

Ancak atamalar konusunda Padişah'ın sergilediği bu eylem, anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle çeşitli kesimlerde büyük bir tepkiye neden olmuştur. Bu olay basında, halkta ve İT'de büyük hoşnutsuzluğa yol açmıştır. Hatt-ı Hümayun'un kapsamından rahatsız olan İT'nin Selanik şubesinden Edirne'ye giden olan heyet[457] Sait Paşa ve Padişah ile yaptıkları görüşmeden sonra, Sait Paşa 5 Ağustos 1908'de istifa etmek zorunda kalmıştır.[458]

6 Ağustos 1908'de Sait Paşa yerine İngiliz yanlısı Kıbrıslı Kamil Paşa[459] tarafından yeni hükümet kurulmuştur.[460] İT'nin İstanbul'a gelen heyeti Kamil Paşa ile de görüşmüş;

---

[451] Ahmad, *İttihat ve Terakki,* 32.

[452] Yeni kabine daha önceki ile neredeyse aynı olmuştur. Eski Harbiye Nazırı Serasker Mehmet Rıza Paşa'nın yerine Ömer Rüştü Paşa getirilmiştir. Bunun dışında on sekiz yıldır Şeyhülislamlık yapan ve aşırı monarşist fikirleri ile ünlü olan Cemalettin Efendi ve diğer hükümet üyeleri yerini korumuştur. Kansu, *1908 Devrimi,* 158.

[453] Said paşa, bu iki bölümün kontrolünü saraya vererek, yolsuzluğun esas olarak yaygın olduğu yerde kendi çöküşünü getirmiş ve atamalar Sadrazamın elinde kalmıştır. Sir G.Lowther to Sir Edward Grey, No.55, Annual Report, 1909, Constantinople, 31 Ocak 1910, F.O.195/2363, 91; Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme***,** İstanbul: Kaynak Yayınları, 3. Baskı, 1996, 11.

[454] Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi***,** C. 1, Kısım II, 70.

[455] İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar,* C. II, İstanbul: Dergâh Yayınları, 3. Baskı, 1067.

[456] Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme***,** 11; Kansu, *1908 Devrimi,* 163.

[457] Bu heyet askeriyeden Cemal ve Hafız Hakkı Beylerle birikte Rahmi (Aslan), Talât, Necib, Hüseyin ve Cavid Beylerden oluşmuştur. Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa 1908-1914,* C. II, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1971, 52; Kansu, *1908 Devrimi,* 169.

[458] Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci,* 45-46.

[459] Kamil Paşa'nın tayini açık bir şekilde Osmanlı'nın İngiliz yanlısı bir siyaset takip edeceğini göstermiştir. İngiltere'nin kendisi ile kurduğu yakın ilişki ve ona duyduğu sonsuz güven o dönemde İngiltere Kralı Edward'ın Abdülhamid'in cülusu dolayısıyla gönderdiği mesajda sergilediği samimi ilgiden anlaşılmıştır. İngiltere Elçiliği

Trablusgarp Valisi ve aynı zamanda kumandanı olan Recep Paşa'nın Harbiye Nazırlığı'na atanmasını, 1 Ağustos tarihli Hatt-ı Hümayunnu'nun da düzeltilmesini istemiştir. Ancak Recep Paşa'nın aşırı hırslı olduğunu düşünen Padişah önce kabul etmese de Kamil Paşa'nın ve Şeyhülislam'ın ısrarları sonucu bunu kabul etmek durumunda kalmıştır.[461]

Kâmil Paşa tarafından kurulan yeni hükümet halk, basın ve İT tarafından genel anlamda bir memnuniyetle karşılanmıştır. İT, 7 Ağustos'ta yayınladığı bir bildiride, yeni hükümetin kendilerinde bir memnuniyet yarattığı bu yüzden halkın da gösterilerine son verip artık hükümetin yükümlü olduğu görevleri yapmasına imkân verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bildiride Padişah ve halk arasında hain bir gücün artık kalmadığı, son derece dürüst bir kabinenin işbaşına geldiği öyleki kabinede sicili kötü olan tek bir üyenin bile olmadığı ayrıca da belirtilmiştir.[462]

Ancak İT, sergilediği bu ılımlı tutumunu maalesef devam ettiremiş, Meşrutiyet ilan edildikten sonra bu düzeni koruma ve otoritesini sağlama yolunda engel gördüğü her şeyin üzerine gitmiştir. Mesela, Said Paşa kabinesinde yer edinen isimlerin daha çok istibdat döneminden kalan kötü şöhrete sahip olan isimler olduğunu belirtmiş, bu yüzden de bir kısmının görevden alınması için Şeyhülislam'a bir liste sunmuştur.[463]

Bu sebeple de Şeyh Ebülhüda Efendi ve oğlu Hasan, İbrikdar Kamil Ağa, Bahriye Sâbık Nazırı Hasan Rami, Tophane Müşiri Zeki ve Agâh Paşalar, sarayın eski Başkâtibi Tahsin Paşa, eski Şehremini Reşit Paşa, eski Dâhiliye Nazırı Memduh Paşa, eski Harbiye Nazırı Rıza, Padişah'ın yakınlarından Ragıp Efendi gibi birçok isim tutuklanmış; halk tarafından da küfürlerle hakaretlerle tevkif evlerine gönderilmiştir.[464]

İT, daha ilk günlerden itibaren sivil; askeri idarecilere başta Padişah'a, nazırlara, devlet memurları ve askerlere, Meşruti idareye yönelik sadakat ve bağlılık yemini ettirmiştir. İT, Harbiye Nazırı Ömer Rüştü Paşa başta olmak üzere subaylara ve diğer askeri birliklere de anayasaya bağlı olacakları, onu koruyacakları, kendileri yanında yer alıp ona karşı hareket edenleri öldüreceklerine dair yemin ettirmiştir.[465] Sâbık Serasker Rıza Paşa gibi pek çok asker

---

tercümanı Fitzmaurice'ye göre Kamil Paşa'nın İngiliz yanlılığı çılgınlık düzeyinde olmuştur. İngiliz gazetelerine de konu olan bu yakınlaşma Türk basınında da yer edinmiş, Kamil Paşa sadareti boyunca gerçekleştireceği atılımları mecliste anlatırken bunu İngiliz desteğine dayandıracağını açık bir şekilde ifade etmiştir. Mithat Aydın, "II. Meşrutiyet'in İlanı ve İngiltere", *Belgi Dergisi*, 1/1(2011), 15-49.

[460] Sir G.Lowther to Sir Edward Grey, No.55, Annual Report, 1909, Constantinople, 31 Ocak 1910, F.O.195/2363, 91.

[461] Ahmad, *İttihat ve Terakki,* 32; Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci,* 47.

[462] Kansu, *1908 Devrimi*, 176.

[463] Hasan Ali Polatkan, "II. Meşrutiyet'in İlânı Sonrasında 'Devr-i Sâbık' Memurlarının Durumları", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* 9/17(2019), 15-49.

[464] Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya,* C. II, 53; Yazıcı, *Osmanlı'da Siyasi,* 216; Polatkan, "II. Meşrutiyet'in", 146-147.

[465] Polatkan, "II. Meşrutiyet'in", 136; Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci,* 51-52.

de görevden alınarak askeri kademelerde bu dönemde önemli değişikliğe gidilmiştir. Adeta geçmişin izlerini kazımak isteyen İT'nin etkisiyle Harbiye Okulu'nda okutulan kitaplar "*istibdat mahsulü*" denilerek yok edilmiş, öğretmenlerin bir kısmı da "*saray hizmetlisi*" denilerek okullardan atılmışlardır.[466]

Netice olarak İT'nin etkisiyle getirilen "*tenkisat*" düzenlemesi ile istibdat döneminde jurnalcilik yapan liyakatsiz, rüşvetçi ve hırsızlık iddiasıyla anılan memurlar işten alınmıştır. Burada değinilmesi gereken önemli bir nokta, İT'nin bunu fırsat bilerek boşalan kadrolara kendi adamlarını yerleştirip devlet kadrolarını ele geçirmeye çalışması olmuştur. Yemin merasimleri ve tenkisat uygulaması ile yetinmeyen İT, halkın huzurunda çeşitli yöneticileri sorgulayıp onlara hakaret etmiştir. İşte bu baskılar ve yeminler sebebiyle büyük mağduriyet yaşayan, dışlanan, sindirilen kesimler bu olayları meşruti düzene ve elbette bu düzenin getirilmesinde rol oynayan İT'ye bağlamış ve İT'ye karşı sergilenen bu muhalefetler de 31 Mart sürecine sebebiyet vermiştir.[467]

Dönemin şahitlerinden Yalman, Meşrutiyet'in daha ilk zamanlarından itibaren bir "*İstibdat adamı avının*" başladığını; eski nazırlar, saray adamları ve jurnalcilerin tutuklandığını ve bu sebeple de eski azametli ve nüfuzlu devlet adamlarının kaçacak delik aradığını söylemiştir. Yalman ayrıca tutuklanan devlet adamlarının daha sonra servetlerinin bir kısmını devlete bırakmaları şartıyla serbest bırakıldıklarını belirtmiştir.[468]

Meşrutiyet'in ilanıyla hayal ettikleri ve uğruna yıllarca mücadele ettikleri hürriyete kavuşan sürgünler, affın ilanı ile yurda dönmüşlerdir. Ancak verdikleri mücadelenin bir karşılığını alacağı kanaatinde olan bu kahramanlar, kendilerine iş olanağı yaratılmayınca tam bir hayal kırıklığı yaşamışlardır.[469] Aslında İT sadece cemiyete üye olmayanlara değil cemiyete üye olan Prens Sabahattin, Mizancı Murad gibi isimlere de beklenen ilgiyi göstermemiştir. Dolayısıyla başarıyı sadece kendine mal eden tutumu ile İT haliyle bir küskünler grubu yaratmıştır.[470] Ahmet İzzet Paşa, bu küskünler grubunun başına da, diyanet kisvesi altında fesatlık ve şeytanlık yapan Derviş Vahdeti'nin geçtiğini söylemiştir.[471]

Cemiyete yönelik ilerde muhalefet oluşturan başka bir unsur da cemiyet adına resmi ya da gayri resmi yollardan yapılan bağış kampanyaları, İâne-i Milliye veya başka adlar altında

---

[466] Polatkan, "II. Meşrutiyet'in", 149.
[467] Necmettin Alkan, *Selanik İstanbul'a Karşı (31 Mart Vak'ası ve II. Abdülhamid'in Tahtan İndirilmesi),* İstanbul: Timaş Yayınları, 2. Baskı, 2014, 67-74.
[468] Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim***,** Yay. Haz. Erol Şadi Erdinç, İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret Yayınları, 2. Baskı, 1997, 72.
[469] Sina Akşin, "Fedakaran-ı Millet Cemiyeti", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 29/1(1974), 125-136.
[470] Kerimoğlu, "İkinci Meşrutiyetin", 135.
[471] Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım (İstiklal Harbi'nin Gerçekleri),* C. I, Yay. Haz. Süheyl İzzet Furgaç, Yüksel Kanar, İstanbul: Timaş Yayınları, 2. Baskı, 2017, 91.

halktan toplanan paralar olmuştur. Yardım kampanyası içinde konserler, eğlenceler ve piyangoların da düzenlendiği ayrıca belirtilmiştir. Ancak dönemin gazetelerine de yansıyan bu bağış kampanyalarında istibdat döneminde servet edinmiş olan yöneticilerin bağış yapmaları durumunda geçmişlerinin ortaya dökülmeyeceği yönünde tehdit içerikli mesajlar verilerek baskı altına alınmaları, cemiyete karşı yine muhalif bir grubun oluşmasına neden olmuştur.[472]

Meşrutiyet taraftarlarının daha önce aslında 2. Abdülhamid ve baskı rejimine yönelttikleri eleştirilerden biri, ülkenin parçalanmasına yönelik engel olunamadığı hususu olmuştur. Kendileri Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte Osmanlı'nın dışarıda onurlu bir duruş sergileyeceği, toprak bütünlüğünü koruyacağını iddia etmişlerdir. Aslında rejimin ilk zamanlarında Rumeli'de çeteciliğin azalması, yabancı devletlerin Rumeli'deki jandarma kuvvetlerini geri çekmesi, kapitülasyonların kaldırılma ihtimalinin doğması, Reval'de Makedonya konusunda geri adımların atılması gibi somut adımlar halka verilen vaatlerin gerçekleşebileceği yönünde olmuştur.[473]

Ancak ekim ayından itibaren gerçekleşen bazı olaylar halktaki iyimser havaya set çekmiş, cemiyete ve rejime muhalefeti artırmıştır. 5 Ekim 1908'de Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, bir gün sonra da A. Macaristan'ın Bosna-Hersek'i, Yunanistan'ın da Girit'i topraklarına kattığını açıklaması, içeride basın ve halkta büyük tepki yaratmış, cemiyete ve rejime karşıt olanların harekete geçmesi için büyük bir fırsat yaratmıştır. Hükümet ve cemiyet maalesef bu olayları protesto etmekten başka bir adım atamamıştır.[474]

İT'ye karşı başlayan bu muhalefet seçim süreci ve sonrasında da yapılmaya devam etmiştir. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte 23 Temmuz 1908 tarihli "*Meclis-i Mebusanın İçtimaa davet olunması Hakknda İrade-i Seniye*" ile Padişah meclisi toplantıya çağırmış, " *İntihab-ı Mebusan Kanunu*" da yürürlüğe konduktan sonra Kasım- Aralık 1908'de seçimler yapılmıştır. Seçilen 275 üyeden mebusun 160 kadarı İttihat ve Terakki üyesi olduğu için seçimlerin büyük çoğunluğunu İTP kazanmıştır. İT'nin rakibi konumunda olan Osmanlı Ahrar Fırkası ise meclise sadece bir mebus sokabilmiştir.[475] Bu dönemde bu fırka ve pek çok parti de cemiyete bu dönemde aktif olarak mücadele etmeye başlamıştır.

1.2.2. Osmanlı Demokrat Fırkası (Fırka-i İbad)

Osmanlı Demokrat Fırkası, 1907'de beliren 1908'in Mart ayının başlarında resmen kurulan Selamet-i Osmaniye Kulübü'nün fırkaya dönüştürülmesi ile siyasal hayata başlangıç

[472] Alkan, *Selanik İstanbul'a,* 74-78.
[473] Akşin, *100 Soruda Jön,* 89.
[474] Ahmad, *İttihat ve Terakki,* 42-43.
[475] Gözler, *Türk Anayasa,* 37.

yapmıştır. Bu kulübün Osmanlı Demokrat Fırkası'na dönüşmesinde, İbrahim Temo ve ona Kahire'den büyük destek sunan Abdullah Cevdet'in katkıları büyük olmuştur. Bu iki ismin çabalarıyla bu fırka, 6 Şubat 1909 tarihinde resmen kurulmuştur. Fırkanın merkezi İstanbul Sultanahmet'te Millet Bahçesi'nin karşısında bulunan Fuad Şükrü Bey'in evi olarak kararlaştırılmıştır.[476]

Fırkanın başkanlığını İbrahim Temo, İkinci başkanlığını Abdullah Cevdet, genel sekreterliğini Fuad Şükrü üstlenmiştir. Diğer kurucuları ise, İbrahim Naci, Rıza Abut, Yenişehirli Salih, Pertev Tevfik, Giritli Ali, Ser Makinist Rıza, Mustafa Beyler olmuştur.[477] 31 Mart olayı gerçekleştiği esnada henüz bir program ve tüzüğe sahip olmayan fırka, aslında bu olay aleyhindeki faaliyetlere katılmıştır ki bunun en bariz örneği Fırkanın Hey'et-i Müttefika-i Osmaniye'nin bidirisine katılması olmuştur.

Fırka 1908 genel seçimlerine katılmamış olsa da kurucularından olan Fuat Şükrü Bey İstanbul'dan tek başına adaylığını bırakmış ancak kazanamamıştır. Dolayısıyla mecliste üye bulundurma şansına sahip olamamıştır. Ancak fırka, mecliste üye bulundurmamış olsa da son derece aktif olarak tartışmaların içerinde yer almış ve Görice Meb'usu Şâkir Taki Bey ve Manastır Mebusu Dalçef üyeleri tarafından yakınlık görmüştür.

Fırkanın mecliste özellikle tartışmalara konu olmasında, İbrahim Hakkı Paşa Hükümeti Dönemi'nde fırkanın yayın organlarının kapatılması, gazetelerini satan çocukların dövülmesi ve üyelerinin çeşitli baskılara ve işkencelere maruz kalmaları etkili olmuştur. Bir gensoru önergesine sebep olan bu tartışmalar, her nekadar fırkanın ismi ile bağdaştırılsa da aslında temel sebep İT'nin muhaliflerini pasivize etme politikasından kaynaklanmıştır.[478] Fırka, mecliste İT'den ayrılan ve çoğunluğunu sarıklıların oluşturduğu Ahali Fırkası'na yakın bir politika izlemiştir.[479]

Ahali Fırkası Reisi Gümülcine Mebusu İsmail Bey'in verdiği bir gensoru tartışmaları esnasında, Demokrat Fırkası'nın üyelerinden olan Demokrat Mustafa'ya karşı yapılan işkencelerde kullanılan aletler, sökülmüş tırnaklar meclis kürsüsünden gösterilmiştir. Her nekadar Rıza Nur, Rıza Tevfik, Lütfi Fikri gibi muhalefetin güçlü isimleri bu konuyu tartışsa

---

[476] Vahdettin Engin, " Osmanlı Demokrat Fırkası Kuruluşu ve Faaliyetleri", *100.Yılında II. Meşrutiyet Gelenek ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslararası Sempozyumu Bildiriler,* Yay. Haz. Zekeriya Kurşun, Cemil Öztürk, Yasemin Tümer Erdem, Arzu M.Nurdoğan, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 2009, 209-216; Gökhan Kaya, *II. Meşrutiyet'in Siyasal Hayatında Osmanlı Demokrat Fırkası (Fırka-i İbâd),* Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, 81-85.

[477] Mehmet Okur, "II. Meşrutiyet Dönemi Siyasi Partileri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* 11/(1990), 225-238; Engin, " Osmanlı Demokrat", 212.

[478] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler,* C. 1, 172-173; Engin, " Osmanlı Demokrat", 215.

[479] Okur, "II. Meşrutiyet", 232.

da hükümeti şiddetli olarak eleştirmeleri ve olayı bir özgürlük problemi haline getirmeleri nedeniyle verilen gensoru kabul edilmemiştir.[480]

Fırka mecliste üye bulundurmamış olsa da bu gensoru konusu, fırkanın özellikle verdiği demeçler sayesinde oluşturduğu kamuoyu, İT'yi endişeye düşürmüştür. Fırka İstanbul'da Türkiye, İzmir'de Feryat, Manastır'da Hukuk-ı İbad, Halep'te Ahali adı verilen gazeteleri yayınlamıştır. Ancak muhalefetinin sık sık sindirilmesi, elemanlarının dağılması, İT'nin baskıları yüzünden gazeteler kapatılmış, tekrar çıkarılmıştır.[481] Ayrıca fırka, 31 Mart Vakası'ndan da olumsuz etkilenmiş olmalıki 1910'da çalışmalarına ara vermiştir. Ancak 1911'de fırka tekrar çalışmalarına başlamış olsa da fırkanın çoğu üyesi Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na bir kısmı da Osmanlı Sosyalist Fırkası'na katılmıştır.[482]

1.2.3. Fedakâran-ı Millet Cemiyeti

2. Meşrutiyet'in ilanından sonra İT tarafından bekledikleri ilgiyi göremeyen, dışlanan sürgün ve firariler 12 Ağustos 1908'de Sultanahmet'teki Millet Bahçesi'nde toplanarak bir araya gelmiş; sürgün ve firarilerin haklarını savunmak için bir cemiyet kurmaya karar vermişlerdir. Cemiyetin yayın organı olarak Hukuk-ı Umumiye adlı bir gazetenin çıkarılmasına karar verilmiştir.[483]

Dernek ve cemiyetlerin kuruluşuna dair bir Cemiyetler Kanunu'nun o dönemde olmayışı nedeniyle cemiyetin aslında tam olarak ne zaman kurulduğuna dair net bir tarih verilememiştir. Bu kanun 16 Ağustos 1909 tarihinde çıkarılmış ve 21 Ağustos 1909 tarihli bir yasayla anayasaya eklenen 120. maddeyle cemiyet ve dernek kurma hak ve hürriyeti anayasa güvencesi altına alınmıştır.[484]

Cemiyetin belli başlı kurucuları şu isimlerden oluşmuştur: Cemiyetin reis'i, Avnullah El Kâzımî, kâtib-i umumî Esat Bey, muhasip üyesi Ali Vefa olup diğer üyeleri düşük rütbeli Bahriye zabitleri Cemal ve Sait Beyler, Dr. Ali Saip, Abdülkadir Kadri, Hacı Cemal, Sandık Emini Asitâneli Behçet, Ertuğrul Şâkir Bey gibi isimler olmuştur.[485]

Üyeler arasında Milkon Gürciyan gibi Ermeniler de bulunmuş, basının önemli kalemlerinden ve İT'ye karşı sert muhalefette bulunan tanınmış isimler de cemiyette yer edinmişlerdir. Bunlar Hukuk-u Umumi gazetesinin sorumlu yayın müdürü Dr. Ali Saip Bey, İkdam'da Ali

---

[480] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler,* C. 1, 173-174; Engin, " Osmanlı Demokrat", 215.
[481] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler,* C. 1, 175-176
[482] Okur, "II. Meşrutiyet", 232.
[483] Akşin, "Fedakaran-ı", 126.
[484] Zafer Toprak, "1909 Cemiyetler Kanunu",*Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 205-209.
[485] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler,* C. 1, 131; Akşin, "Fedakaran-ı", 126; Kansu, *1908 Devrimi,* 286.

Kemal, Volkan'da Derviş Vahdeti, Serbesti'de Hasan Fehmi, sonradan Hukuk-u Umumi ve Serbesti gazetelerinin başyazarı olacak Mevlanzade Rıfat, Mizan'da Murad Bey gibi ön plana çıkan isimler olmuştur.[486]

2. Meşrutiyet'in ilanıyla hürriyet ortamında yurda dönen bu sürgün ve firariler kaybettikleri nişan ve rütbelerinin geri iadesi, maaşlarının devam etmesi, devlet kadrolarına alınmaları yönünde isteklerde bulunmuşlardır. Hükümet aslında bu hususta bazı girişimlerde bulunsa da bu sorunların çözümü kendilerini hürriyetin kahramanı olarak nitelendiren bu sürgün ve firarilerce yeterli görülmemiştir.[487] İT aslında bu dönemde İttihatçı olmayan bu gruba sürgünden sonra siyasi faaliyetlerde bulunmamaları, sarayla yapılan pazarlıklarda görev almaları nedeniyle sıcak bakmamıştır.

İT'nin aslında bu dönemde dışlayıcı bir tutum sergilemesinde temel etken, dışladıkları bu isimlerin hürriyetin ilanında aktif olarak rol almadıkları ve bunların daha çok çıkar peşinde koştukları yönünde bir düşünceden kaynaklanmıştır. Dolayısıyla Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin hürriyeti kendi başarısı olarak görmesi, İT'nin diğer şube üyelerini ve kıdemli İttihatçıların tepkisine sebebiyet vermiştir.[488]

Netice olarak bu kesimden de destek alan Fedekarancılar, İT'yi ülkede tek parti gibi davranmakla eleştirmiş, ona bu davranışı hususunda uyarılarda bulunmuştur.Buna karşılık olarak İT de adı şantaj ve kompla hareketlerine karışan bu cemiyeti silah dağıtmak, gizli bir fesat kuruluşu olmak, fedai atamak, şantaj, yabancı elçiliklerden para koparmak gibi eylemler gerçekleştirmekle suçlamıştır.[489]

Başlangıçta program ve tüzüğünü açıklamayan bu cemiyet daha sonra "*maksad-ı aslî*" ve "*maksad-ı tâli*"sini yani birinci ve ikinci plandaki amaçlarını yayın organı aracılığıyla bildirmiştir. Cemiyetin birinci plandaki amaçları arasında Meşruti düzeni korumak, Osmanlı çatısı altında bulunan herkes arasında birlik ve beraberliği tesis etmek; hürriyet, adalet ve müsavat gibi kavramların ne anlama geldiği ve bunlardan nasıl faydalanılacağını bütün Osmanlı vatandaşlarına anlatmaya çalışmak gibi siyasi amaçları bulunmuştur.

Cemiyetin sürgün ve firarilerin problemlerini çözmeye yönelik olarak, cemiyet üyelerine mal ve mülk bağışlanacağı, iyi nitelikli olanlara devlette iş bulunacağı, daha önceden zarar ve

---

[486] Kansu, *1908 Devrimi,* 286; Kerimoğlu, "İkinci Meşrutiyetin", 136.
[487] Hasan Ali Polatkan, *II. Meşrutiyet Döneminde Siyasî Sürgünler (1908-1918),* Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, 81.
[488] Kerimoğlu, "İkinci Meşrutiyetin", 135.
[489] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler,* C. 1, 131; Akşin, "Fedakaran-ı", 133-135; Kansu, *1908 Devrimi,* 287-288.

ziyana uğrayanların bu zararlarının telafisinin yapılacağı, okul ve fabrikalar açılacağı, bayındırlık hayır işlerine yönelik hizmetler gerçekleştirileceği yönünde kararlar almıştır.[490]

1908 seçimlerine katılmayan ve mecliste de üye bulundurmamış olan cemiyet, merkezinin basılması yüzünden cemiyet başkanı ve üyeleri tutuklanmış; gazetesi yayınına ara vermek zorunda kalmıştır. Ancak baskına neden olan belgelerin sahte olduğunun anlaşılması, dönemin gazetelerinde olayın uzun uzun anlatılmasına, İT'ye yönelik muhalefetin daha çok artmasına neden olmuştur. Mecliste bu olayla alakalı verilen gensoruda da olay anayasaya aykırı görülerek konut dokunulmazlığına bir saldırı olarak sayılmıştır.[491]

31 Mart Vakası'ndan sonra kapatılan cemiyet, 31 Mart Vakası'nın çıkmasında doğrudan etkili olmamışsa da Derviş Vahdeti gibi muhalif birçok isim cemiyete yönelik bu yapılanları İT'yi yıpratma amacı ile kullanıp ihtilalin çıkmasına zemin hazırlamış oldukları anlaşılmıştır.[492]

1.2.4. Osmanlı Ahrar Fırkası (Fırka-i Ahrar)

2. Meşrutiyet'in ilanı ile Eylül 1908'de Prens Sabahattin ve kurduğu Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin üyeleri yurda dönmüşlerdir. Çoşku ve büyük törenlerle halkın ilgi gösterdiği Sabahattin, İT karşısında muhalefete başlamıştır.[493] 1908'e kadar yurt dışında Meslek-i İçtima'nın müdafaasını yapan TŞAMC'i bundan sonra yurt içinde değişik teşkilat ve gruplara ilham kaynağı oluşturmuş ve Ahrar Fırkası bu fikirler çerçevesinde kurulmuş bir muhalefet partisi olarak siyasal hayatta kendine yer edinmiştir.[494] Sabahattin'in çevresinde bulunan gençler, onun Bebek Bahçesi'nde verdiği bir konferanstan etkilenerek İT'nin karşısına çıkmaya karar vermişlerdir. İlk girişimciler Nurettin Feruh ve Ahmet Samim Bey olmuştur.[495]

14 Eylül 1908'de kurulan Ahrar Fırkası'nın kurucuları Nurettin Ferruh, Ahmet Fazlı, Kıbrıslı Tevfik, Nâzım ve Şevket Beyler, Celâlettin Arif, Mahir Sait,[496] Ahmet Samim, Solon ve Bebi Kazanova olmuştur. Liberal düşüncede olan bu kişiler fikir olarak Sabahattin'e oldukça yakın isimlerden oluşmuştur.[497] Fırkanın umumî kâtibi Nurettin Ferruh Bey iken muhasip azası

[490] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler,* C. 1, 138-139.
[491] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. 1, 133.
[492] Kerimoğlu, "İkinci Meşrutiyetin", 146-147.
[493] İslamoğlu, *II. Meşrutiyet Döneminde,* 81.
[494] Murat Kılıç, "Türk Siyasal Hayatında Bir Muhalif İsim ve Hareket: Prens Sabahattin ve Meslek-i İçtima", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 12/(2010), 1-14.
[495] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler,* C. 1, 143.
[496] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler,* C. 1, 142; Kansu, *1908 Devrimi,* 266-267; Yunus Emre Tansü, Cesur Özçörekçi, "Ahrâr Fırkası", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 6/2(2020), 232-242.
[497] Çavdar, *İttihat ve Terakki*, 45.

Celâlettin Arif Bey olup fırka, Mahir Sait, Kıbrıslı Şevket, Ahmet Paşa isimli üyelerden meydan gelmiştir.[498]

Fırka kurucularından Nurettin Ferruh, Mahir Sait, Celalettin Arif, Ahmet Fazlı'nın TŞAMC'de yer almaları ve Sabahattin ile görüşmeleri[499], fırkanın programında bulunan "*Tevs-i Mezuniyet*" ilkesi,[500] Sabahattin'in fikri ve ekonomik anlamda bu fırkaya destek vermesi gibi hususlar, İT camiasında bu fırkanın Sabahattin tarafından kurulduğu yönünde söylentilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Ancak bütün bu iddiaların aksine Sabahattin, fırkanın başkanı olmayı hatta fırkanın resmi anlamda üyeliğini bile kabul etmemiştir. Bu fırka ile olan ilişkisini ise daha çok yaptığı çalışmalar vasıtasıyla Osmanlı'yı düşünsel anlamda geliştirme isteğine dayandırmıştır.[501] Fırkanın başkanı olarak Ali Kemal, Kamil Paşa isimleri geçmiş olsa da Sabahattin'in başkan olmayı kabul edebileceği, fırka tarafından ihtimal dâhilinde tutularak başkanlık koltuğu boş bırakılmıştır.[502]

Fırkanın programı Nurettin Ferruh Bey'in kaleminden çıkmış olsa da hazırlanmasında yabancı siyasal partilerin programlarını sağlayan ve tercüme eden, Adliye ıslahatı için danışman olarak görevlendirilen Kont Ostrorog'un desteği alınmıştır. Bu yüzden de fırkanın İngiliz siyasal partilerini taklit ettiği de iddia edilmiştir.

1908 seçimlerinde İT karşısına çıkabilen ve sadece İstanbul'dan katılan fırka maalesef seçimlerde büyük bir hezimete uğramış, İstanbul'dan tek bir milletvekili bile çıkaramamıştır. Fırkanın adaylarından sadece Mahir Sait Bey, o da kişisel çabasıyla, Ankara'dan meclise girebilmiştir. İT ile beraber gösterdiği adaylardan Kozmidi Efendi, Konstantinidi Efendi, Zöhrap ve Hallaçyan efendiler seçilmiş; aday gösterilmedikleri halde Sadrazam Kamil Paşa, Sabahattin Bey, Mizancı Murad Beyler ise on sekizer oy alabilmişlerdir.[503]

Bu yenilgiye rağmen fırka, mecliste İT' ye karşı adından söz ettirip önemli bir muhalefet örneği sergilemeyi başarabilmiştir. Mecliste 40-50 civarında muhalif milletvekili ile yakın temasının olması[504] İsmail Kemal, Kirkor Zöhrap, Dr. Rıza Nur gibi isimlerin bu fırkaya geçmesi, Serfiçe mebusu Yunan asıllı Yorgi Boşo Efendi'nin fırkayı savunması mecliste ona destek verenleri göstermesi bakımından önemli olmuştur. Fırkaya Arap, Rum, Arnavut ve

[498] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler,* C. 1, 142;Tansü, Özçörekçi, "Ahrâr Fırkası", 238.
[499] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler,* C. 1, 142.
[500] İslamoğlu, *II. Meşrutiyet Döneminde,* 95.
[501] Oğuz Kaan, *II. Meşrutiyet Döneminde Muhalefet: Ahrar Fırkası*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, 129.
[502] Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Osmanlı Ahrar Fırkası: Programı, İçtüzüğü, Beyannameleri", *Liberal Düşünce Dergisi,* 6/(1997), 101-117; İslamoğlu, *II. Meşrutiyet Döneminde,* 95-96
[503] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler,* C. 1, 143-144; Seyitdanlıoğlu, "Osmanlı Ahrar", 103.
[504] Çavdar, *İttihat ve Terakki,* 46; İslamoğlu, *II. Meşrutiyet Döneminde,* 97.

Ermenilerin desteği de büyük olmuş, özellikle Kamil Paşa'ya güvenoyu olayında bu desteğin ne kadar büyük olduğu görülmüştür.[505]

Gün geçtikçe taraftar kazanmaya başlayan fırkanın İT ile çekişmesinde en büyük antlaşmazlık nedeni, Âdem-i Merkeziyet düşüncesinden kaynaklanan ideolojik farklılık olmuştur. Aslında İT, Teşübbüs-i Şahsi gibi liberal bir yaklaşıma karşı olmamakla birlikte Âdem-i Merkeziyetçiliğe bağlı bir idari yaklaşımın zaten parçalanmakta olan çok uluslu Osmanlı üzerinde yıkıcı bir etki teşkil edeceğini savunmuştur.[506] Bu yüzden de İT, fırkanın bu düşüncelerine karşı fırkayı bölücülük yapmak ve kozmopolitikle itham etmiş patrikhaneyle yakın ilişkide olduğuna dikkat çekmiştir.[507]

İT ve Ahrar arasında çekişmeyi artıran başka bir unsur da Pera Palas Oteli'nde iki tarafın da birbirlerine meydan okuyan girişimleri olmuştur. Ahrar Fırkası'nın Osmanlı saltanatının 610. yıl dönümü dolayısıyla verdiği ziyafete Kamil Paşa'nın iştirak etmesi, İT'yi öfkelendirirken aynı otelde İT'nin de düzenlediği ziyafette Ahmet Rıza Paşa'nın muhalefete yönelik ağır suçlamalar içeren söylevi de fırkayı sinirlendirmiştir.[508]

Sabahattin'in Rumlara özel hak ve ayrıcalıklarının korunması hususunda kendilerine destek vereceklerini belirtmek adına Rum Patriğine yaptığı ziyaret, İT ve Ahrarcıların arasını tümden bozmuştur.[509] Bu çekişmenin sonucu olarak İzmir'de bazı üyeler tutuklanmış, Anadolu'ya geziye çıkmak isteyen Mahir Sait, Tevfik ve Ali Kemal Beyler İT tarafından büyük bir baskı altına alınmışlardır.[510]

Fırkanın yayın organı, Sabahattin'in yöneticiliğini yaptığı Terakki gazetesi olmuştur.[511] Ancak bu gazete dışında, İT'ye muhalif olan diğer bütün gazeteler de fırkanın yanında yer almışlardır. Muhalif gazetelerden Serbesti, o süreçte fırkanın sanki doğrudan yayın organıymış gibi bir tutum sergilemiştir. Bu ilişki öylesine güçlü olmuştur ki Serbesti gazetesi başyazarı Hasan Fehmi'nin öldürülmesi, İT ve fırka arasında her türlü barışçı diyalog kanallarını imkânsız kılmıştır.[512]

Fırka bu muhalif basın arasında kuruculuğunu Derviş Vahdeti'nin yapmış olduğu Volkan gazetesinden de büyük destek görmüş, Vahdeti'nin kurucusu olduğu İttihâd- ı Muhammedî Cemiyeti ile de yakın ilişki kurmuştur. Fırkanın İT'ye karşı ayrıca Ermenilerle de ilişki

[505] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler,* C. 1,144-145
[506] Seyitdanlıoğlu, "Osmanlı Ahrar", 102.
[507] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler,* C. 1,145.
[508] Çavdar, *İttihat ve Terakki*, 46-47; Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler,* C. 1,146-147.
[509] Kansu, *1908 Devrimi*, 243-244; Şenol Kaluç, "Osmanlı Ahrar Fırkasının Kuruluşu, Faaliyetleri ve Sonu", *Liberal Düşünce Dergisi,* 54/(2009), 191-227; Seyitdanlıoğlu, "Osmanlı Ahrar", 102.
[510] Kaluç, "Osmanlı Ahrar", 193; Seyitdanlıoğlu, "Osmanlı Ahrar", 102.
[511] Çavdar, *İttihat ve Terakki*, 45-46.
[512] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler,* C. 1,146-147.

kurduğu, hatta 31 Mart günlerinde Ermeni Taşnaksütyun Komitesi ile "*ittifak derecesinde*" bir anlaşma yaptığından bahsedilmiştir. Komitenin bu yüzden atlı kuvvetleri, Ahrar Fırkası'na takviye güç olarak gönderilmiş ve dinamitli bombalar hazırlanmıştır.[513]

2. Abdülhamid ve İT'den aynı anda kurtulmak isteyen fırka seçimlerde hedeflediği başarıya ulaşamayınca aslında dönemin muhalif gazeteleri, askerler, ilmiyeciler özellikle Derviş Vahdeti ve taraftarları ile ortaklaşa harekete geçmiştir. Dış güçlerden İngiltere ile de ilişki kuran fırka, Kroker Oteli'nde 31 Mart İsyanı'nın planlamasını dahi yapmıştır. Ancak buna rağmen olayın arka planında kalmayı isteyen fırka, açık bir şekilde eyleme geçen Vahdeti ve taraftarlarının ön plana çıkmasını çıkarlarına daha uygun bulmuştur.[514]

Dolayısıyla olaylar fırkanın hesapladığı gibi olmamış, isyandan sonra Vahdeti grubu gibi fırka da isyandan sorumlu tutulmuştur. 31 Mart İsyanı bastırıldıktan sonra fırka kapatılmış; üyelerinin bir kısmı yargılanarak tutuklanmış, bir kısmı da yurt dışına kaçmak zorunda kalmıştır.[515]

1.2.5. İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti

1.2.5.1. Cemiyetin Resmi Kuruluşu, Beyanname ve Nizamnamesi

Derviş Vahdeti**,** İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'ni resmi olarak kurmadan önce, on yıl önce önemli İslam merkezlerinde teşekkül etmiş, büyük maddi imkânlara sahip olan "*İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti*" adı verilen kuruluşun içinde yer almıştır.[516] Volkan gazetesinde, kendi bakış açısına ters düşen uygulamalara bazen muhafazakâr bazen de yenilikçi bir çizgide ama sert bir üslupla yaptığı eleştirilerden[517], Volkan'ın getirdiği sesten etkilenen ulemaya mensup bazı muhalifler, Vahdeti'nin yanına gelerek Volkan'ın İttihâd-ı Muhammedî [518] adı verilen bir cemiyetin yayın organı olmasını istemişlerdir.[519] Daha sonra sıkıyönetim mahkemelerinde verilen ifadelerden, Emirîzade Ömer Lütfi'nin bu cemiyeti İngiliz Gizli Servisi'nin desteğiyle

[513] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler,* C. 1,147; İslamoğlu, *II. Meşrutiyet Döneminde,* 97.
[514] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler,* C. 1,147-148.
[515] İslamoğlu, *II. Meşrutiyet Döneminde,* 98-99.
[516] M. Ertuğrul Düzdağ, "Volkan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 43, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Yayınları, 2013, 123-125; Ecvet Güresin, *31 Mart İsyanı*, Yenigün Haber Ajansı, 1998, 35-36.
[517] Zekeriya Kurşun, "31 Mart Olayının Arkasındakiler", *Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi*, Ed.Çoşkun Yılmaz, İstanbul: Sultan Beyli Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları, 2012, 49-60.
[518] Aslında 2. Abdülhamid'in bizzat kurdurduğu bu cemiyet, Meşrutiyet karşıtı girişimler için kullanılacak vasıtalardan biri olmuştur. Kurucuları arasında sarayın baş haremağası, ikinci haremağası, Padişah'ın oğullarından biri, Padişah'ın bir yeğeni ve bu isimler gibi birkaç kişi daha yer almıştır. Sarayda yaşayan bu isimlerin en önde gelen ismi İkinci Haremağası Nadir Ağa, aynı zamanda Padişah'ın en güvendiği danışmanlardan biri olmuştur. Cemiyetin önemli belki de cemiyette dini nitelikleri olan tek isim de Derviş Vahdeti olup, Bektaşi kökenli olan Vahdeti'nin şeriatçı olduğu mümkün görülmemiştir. Aykut Kansu, *İttihadcıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913*, Çev. Selda Somuncuoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, 66.
[519] Düzdağ, "Volkan", 124.

İstanbul'da kurmak için görevlendirildiği anlaşılmıştır. Ancak cemiyet kurulduktan sonra Ömer Lütfi ile aralarında başkanlık konusunda kavga çıkınca, Vahdeti gazetesi Volkan vasıtasıyla Lütfi'yi geri plana atmayı becermiş ve Enderunlu Lütfi adında başka biriyle cemiyeti yönetmeye başlamıştır.[520]

Volkan gazetesinin[521] dini ve siyasi olarak yayın amacını İttihad-ı İslam'a hizmet olarak belirtmesi[522] cemiyetin önde gelen isimlerinden olan Emirîzade'nin dikkatini çekmiştir. Bu hususla alakalı Vahdeti, cemiyetten iki kişinin[523] Volkan idaresine geldiğini, kendisine İstanbul'da Farmason locasının kurulacağını, kendisini görüşmenin devamı için bir konağa davet ettiklerini, kendisinin de bu yüzden yeşil kapılı ve bir Nakşî şeyhine ait olan konağa gittiğini söylemiştir.[524]

Bundan sonra cemiyetin başında bulunan ev sahibi (Nakşî şeyhi) ve Hacı İsmail Hakkı,[525] Vahdeti ile toplantı yapmıştır. Toplantıda İsmail Hakkı Bey, Vahdeti'ye "*merkezi Medine-i Münevvere'de bulunan İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nin de yakında İstanbul'da kurulacağına dair bir haber yayınlamasını ve Volkan'ı bu cemiyetin yayın organı haline getirmesini*" teklif etmiştir. Ayrıca bir nizamname de hazırlayarak cemiyetin bir an önce faaliyete geçmesini isteyen bu isimler, Vahdeti'den Medine'den gelmiş bir şeyhin talimatını da dikkate almasını istemişlerdir.[526]

Ancak Vahdeti'nin bu kişiler ile geçirdiği zaman diliminde yaşadıkları, kendisinde onlara dair şüphelerin oluşmasına neden olmuştur. İsmail Hakkı Bey'in talimatın oluşturulması ve akabinde efradın belirtilen bir duayı her gün okuması gerektiğini belirtmesi, Vahdeti'nin düşünce yapısına ve inancına aykırı bir duum oluşturmuştur.[527] Ancak cemiyetin tek amacının Kuran'ı sonsuza dek yaşatma isteğinde olduğunu, İslam dininin esaslarının korunması amaçlarına hizmet edeceğini ifade etmesi, muhtemelen Vahdeti'nin cemiyete yakınlaşmasına neden olmuştur.[528]

---

[520] Güresin, *31 Mart*, 35-36.
[521] *Volkan Gazetesi 1908-1909 (Derviş Vahdetî),* Yay. Haz. M.Ertuğrul Düzdağ, İstanbul: İz Yayıncılık,1992.
[522] "Açıkça İttihâd-ı İslam", *Volkan*, 10 Kânûnisânî 1324 (23 Ocak 1909), Nu.24, 1.
[523] Ev sahibi tarafından gönderilen bu iki kişiden biri mülkiye kaymakamı, diğeri Bayezid dersiamlarından biri olmuştur. Volkan, "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nin Hakîkati" 25 Şubat 1324 (10 Mart 1909) Nu.69, 2.
[524] Derviş Vahdeti, "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nin Hakîkati" *Volkan,* 22 Şubat 1324 (7 Mart 1909), Nu.66, 1-2; Vahdeti, Volkan'da anlattığı bu olayı Divan-ı Harpteki yargılanması esnada verdiği ifadelerle teyit etmiştir. Osman Selim Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti ve Çavuşların İsyanı 31 Mart Vak'ası ve İslamcılık,* İstanbul: Temel Yayınları, 2001, 203.
[525] Sina Akşin, *31 Mart Olayı***,** İstanbul: Sinan Yayınları, 1972, 41.
[526] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 77-78.
[527] Derviş Vahdeti, "İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'nin Hakîkati", *Volkan,* 22 Şubat 1324 (7 Mart 1909), Nu. 66, 2.
[528] "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti", *Volkan*, 23 Kânûnisânî 1324 (5 Şubat 1909), Nu.36, 3.

Ev sahibi, bu süreçte cemiyet için bir nizamname hazırlayan Vahdeti'ye, yaptığı nizâmnâmeye bir madde daha ilave ederek cemiyetin mührünün ebediyen reiste bulunacağını hatta vefat etmediği sürece kimseye intikal etmeyeceğini belirtmesini istemiştir. Bu durumdan hiç hoşlanmayan ve riyâset, mühür gibi davaların olması durumunda cemiyetin kalıcı olamayacağını düşünen Vahdeti, cemiyetin mührünün sadece meclis-i idâreye mahsus olması gerektiğini söylemiştir.[529]

Cemiyet üyeleri ile antlaşmazlıklar yaşamaya başlayan Vahdeti, cemiyet için hazırladığı kırk maddelik nizamnamenin on maddesini ve beyannameyi Volkan'da yayınlamıştır. Beyannamede, cemiyetin 317(1899)'den beri var olduğu belirtilmiş ayrıca cemiyetin amacının, çalışma alanının, cemiyete alınmanın şartlarının ne olduğu, aynı zamanda cemiyetten çıkarılmanın koşullarına dair açıklama yapılmıştır.[530] Ancak cemiyet üyelerinden ev sahibi, Vahdeti'ye çok sinirlenmiş ve şubeyi neden gazetede ilan etmediği, yayınladığı beyannameden cemiyetin neden haberinin olmadığı tarzında sorular sormuştur.[531]

Ev sahibinin sorgusu karşısında rahatsız olan Vahdeti ise kendilerine ve cemiyete yönelik olarak, şu açıklamada bulunma ihtiyacı hissetmiştir: "*Cemiyet diyorsunuz, ayıp olmasın ama hangi cemiyet, bu adeta Anka gibi bir şey oluyor. Ben cemiyetin mahiyetini anlamadıkça kat'iyyen karanlığa karşı hareket etmem. Evvelce ben, bilmeliyim. Böyle şeylere sükût edecek fıtratta olmadığımı bilmiyorsanız, rica ederim öğreniniz!*" [532]

Ev sahibi Vahdeti'ye, cemiyetin kendisinin hareket tarzından haberdar olmak istediğini, efrada İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti mührünü içeren yazılı bir kâğıt vermesini ve üzerine de "*Talebi üzerine kayıt olunmuştur.*" ibaresini kullanması gerektiğini söylemiştir. Vahdeti ise kâğıda, mühre falan gerek olmadığını söyleyerek, bu isteği geri çevirmiştir. Muhtemelen bu kişilerin ağzını yoklamaya çalışan Vahdeti, "*Maksat nedir ki herkese böyle bir şey vermeğe mecburiyet görülsün!*" demiştir.

Cemiyet üyeleri ile zaman geçirdikçe, ev sahibini tenha bulan, İsmail Hakkı'nın ise sayılı bir "*Yıldız hafiyesi*" olduğunu düşünen Vahdeti,[533] ilk kez cemiyetten ayrılmak istemiş ve bunu

---

[529] Derviş Vahdeti, "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nin Hakîkati", *Volkan,* 22 Şubat 1324 (7 Mart 1909), Nu. 66, 3-4.
[530] Volkan, "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti Nizamnâmesi", *Volkan*, 4 Şubat 1324 (17 Şubat 1909), Nu. 48, 1-2.
[531] Derviş Vahdeti, "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nin Hakîkati", *Volkan*, 22 Şubat 1324 (7 Mart 1909), Nu. 66, 4.
[532] Derviş Vahdeti, "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nin Hakîkati", *Volkan*, 22 Şubat 1324 (7 Mart 1909), Nu. 66, 4.
[533] Derviş Vahdeti, "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nin Hakîkati", *Volkan*, 22 Şubat 1324 (7 Mart 1909), Nu.66, 4-5;Vahdeti, Divan-ı Harp'teki yargılanması esnada verdiği ifadelerde Ömer Lütfi'nin yalancı ve sabık Şeyhülislam Cemalettin Efendi ile temasta olduğunu, Hacı İsmail Hakkı'nın ise meşhur hafiyelerden olduğunu öğrendiği için bu kişilerden ayrılmak istediğini ifade etmiştir. Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 205.

ev sahibine yazdığı tezkerede şu sözlerle net bir şekilde ifade etmiştir: [534] "*Her ne kadar İMC'nin Vezirhanı'ndaki kayıd şubesini ilan edeceğimi vaat etmiş isem de, ilanda ma'zurum. Bize İMC cümlesini aşıladığınız için minnettarım. Ancak üzülerek söylüyorum böyle esrarengiz bir cemiyetin aleti olamam bu sebeple sizinle ilişkimi kesiyorum.*"

Vahdeti, mektup'ta ev sahibine şöyle bir açıklamada bulunmuştur:[535]

"*Evvelce de arz olunduğu üzere, mesleğinizle uyuşamadım. Cemiyetinizin kimlerden oluştuğunu öğrenemedim. Defterinizi şimdiye kadar göremedim. Bu esrarengiz olan mes'elenin içinden bir türlü çıkamadım. Kulunuzda bir adet vardır ki nefsime ait olan hususlarda kalbi olarak yapmam dediğim bir şey üzerine ısrar olunursa muvafakat göstersem bile yine kendi bildiğimi işlerim. İşte dün ısrarınız üzerine şubeyi i'lan edeceğimi va'detmiş isem de i'landan sarf-ı nazar, katiyen sizinle münasebetimi kestiğimi beyân eder ve beka-i teveccühât-ı dâverilerini ricâ eylerim.*"

Vahdeti'nin bu cemiyetle yol ayrımına gitmesinde, Vahdeti bazı gerekçeler öne sürmüştür. Vahdeti cemiyet üyelerinin İstanbul'da çalışmalarını yürüten ve büyük olasılıkla İngiliz ve Fransızlar ile ilişkileri olan "*el-iha el-Arabî el-Osmanî*" Cemiyetin'nin üyeleri olduklarını ve bu cemiyetle bağlantılı olduklarını idda etmiştir.[536] Bu kişilerin orduyu ele geçirmeyi planlayan, dini kullanan bir fesat ve melanet cephesi olduğunu da açıklayan Vahdeti, bununla birlikte bu kişilerin başlattığı ve geniş bir yankı, ilgi uyandıran harekete de sahip çıkarak aynı adla kendisi de bir cemiyet kurmaya karar vermiştir.[537] Yani aslında cemiyete ve cemiyetin potansiyeline yakından şahit olduktan sonra cemiyetin gücünü kendi yararı için kullanmaya karar vermiştir.

Vahdeti, bu amaçla kendi kuracağı cemiyet için Volkan'ın 10 Mart 1909 tarihli sayısında, birkaç gün içinde cemiyetin hem nizâmnâmesini hem de meclis-i idâre âzalarını ilan edeceğini belirtmiştir.[538] Vahdeti yine gazetenin 11 Mart 1909 tarihli sayısında, gazetede cemiyetleri ile ilgili yazılanların o birkaç kişiyi delikten deliğe soktuğunu, Mizan gazetesiyle

---

[534] Derviş Vahdeti, "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nin Hakîkati", *Volkan,* 23 Şubat 1324 (8 Mart 1909), Nu. 67, 2; Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 81; Vahdeti'nin bu cemiyetten ayrılmasında cemiyetin başkanı olarak görülen İsmail Hakkı Bey'in güven vermeyen kişiliği büyük bir etken olmuştur. Zekeriya Kurşun, Kemal Kahraman, "Derviş Vahdeti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 9, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Yayınları, 1994, 198-200.

[535] Derviş Vahdeti, "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nin Hakîkati", *Volkan*, 23 Şubat 1324 (8 Mart 1909), Nu. 67, 3.

[536] Kurşun, "31 Mart", 55;Vahdeti, Divan-ı Harp'teki yargılanması esnada verdiği ifadelerde bu kişilerin amacının irtica olduğunu ve bu kişilerin Eha-ül Arab Cmiyeti ile münasebet içinde olduklarını ifade etmiştir. Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 209.

[537] Kurşun, "31 Mart", 51; Düzdağ, "Volkan", 124.

[538] Derviş Vahdeti, "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nin Hakîkati", *Volkan*, 25 Şubat 1324 (10 Mart 1909), Nu. 69, 2.

yayınladıkları "*İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nin Vezirhanı'ndaki kayıt şubesi'nin*" yine kendi elleriyle kapatıldığını işittiklerini söylemiştir.[539]

Ayrıca yine bir iki güne kadar hem merkez meclis-i idâre âzalarının hem de bütün nizâmnâmelerinin bir yazı ile yayınlanacağını, cemiyetlerinin temiz, nazif, hamiyetli insanlardan oluştuğunu, cemiyetlerinin 6 Şubat 1909'dan beri saygı gördüğünü söylemiştir.[540] Vahdeti'nin sarf ettiği bu sözlerden aslında kendisinin bu cemiyette var olması ile beraber cemiyetin saygı görmeye başladığı, cemiyetin artık bu gizemli kişilerle bağını tamamen kopardığı, kendisiyle beraber artık çok daha dürüst, temiz, perde arkasından iş çevirmeyecek insanlarla yoluna devam edeceği anlaşılmıştır.

Şunu da belirtmek gerekir ki, Vahdeti'nin İMC'nin bu üyelerine yönelik başlattığı kötü kampanya özellikle 7 ve 11 Mart sayılarında onlara yönelik yapılan suçlamalar o günlere kadar tutunamamış, daha önce iki kez kapanmak zorunda kalmış olan Volkan'ın birdenbire gelişmesine, hatta tirajının 8000'e kadar çıkmasına vesile olmuştur.[541]

Sirer, Derviş Vahdeti'nin şöhretinin artması ile İMC'nin kurucuları arasında menfaat ve rekabet yarışının arttığından bahsetmiştir. Gizli oyunlar, entrikalar artmış, her biri en yağlı lokmaları kendilerine ayırmaya çalışmışlardır. Hatta kurucularından bir kısmı, Derviş Vahdeti'yi aradan çıkarmak için cemiyetin Mısır'da ve Medine'de merkezleri bulunduğunu ve asıl kurucusunun Abül-Mergani olduğunu yaymaya başlamıştır. Yine Volkan gazetesine başyazarlık etmiş olan Enderunlu Lütfi de Vahdeti olduğunu ileri sürüp Abdülhamid'in meşhur musahibi Cevher Ağa'ya bu şekilde tanıtarak bu sayede Yıldız'a davet edilmiş, bir hayli para da almıştır.[542]

Netice olarak bu cemiyet üyeleri ile bağlantısını koparan Derviş Vahdeti tarafından, Cemiyyet-i Muhammediye olarak da adlandırılan İttihâd-ı Muhammedi Cemiyeti[543] resmi olarak, Otuz Bir Mart (13 Nisan 1909) olayından on gün önce[544] İstanbul'da kurulmuştur.[545] Anayasanın yerine şeriatı getirmeyi amaçlayan bu cemiyet, Osmanlı devletini

---

[539] İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti, Tebşir "İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'nin Hakîkati", *Volkan*, 26 Şubat 1324 (11 Mart 1909), Nu. 70, 1.
[540] İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti, Tebşir "İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'nin Hakîkati", *Volkan*, 26 Şubat 1324 (11 Mart 1909), Nu. 70, 1.
[541] Orhan Koloğlu, *İttihatçılar ve Masonlar,* İstanbul: Gür Yayınları, Bty, 142.
[542] Münir Sirer, "Türkiye'de Yobazlık Tarihi ve Derviş Vahdeti", *Türk Tarih Kurumu Arşivi (TTK),* Tevfik Paşa Evrakı *(TP),* Kutu:29, Gömlek No:2, 2773.
[543] Kurucuları arasında en fazla ün kazanmış olanlar Derviş Vahdeti ve kendisine Bediüzzaman dedirtmiş olan Said Nursî olmuştur. Bayur, Derviş Vahdeti'nin temel amacının dinsel demogoji ve din sömürücülüğü yaparak menfaat elde etmek olduğunu söylemiştir. Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi***,** C. 1, Kısım II, 135.
[544] İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti Dersaâdet Merkezi, "Yine İhtâr", *Volkan,* 21 Mart 1325 (3 Nisan 1909), Nu.93, 4.
[545] Azmi Özcan, "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 23, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Yayınları, 2001, 475-476; " Derviş Vahdeti", *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi,* C. 4, İstanbul: Anadolu Yayıncılık, 1984, 1730.

modernleştirecek ve yıkılmasını önleyecek tek yolun İslam olduğunu savunmuştur.[546] O süreçte geri getirilmesi istenen şeriatın ve İslami anlayışın sloganlaşmasında şüphesiz Vahdeti ve İMC kilit rol üstlenmiştir.[547]

Cemiyetin kuruluş yeri ve merkezi İstanbul "*Volkan*" gazetesi idarehanesi olmuştur. Tarık Zafer Tunaya'a göre, Muhammedci birlik anlamına gelen İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti, "*Fırka-i Muhammediye*","*Volkancılar Cemiyeti*", "*Cemiyet-i Muhammediye*" olarak da isimlendirilmiştir. Ancak cemiyetin kurucuları, üyelerine "*Muhammediler*" adını vermişlerdir. İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti, 31 Mart olaylarından on gün önce, Meclis dışında kurulan klerikal, gizli ve ihtilal eğilimli bir parti olarak kurulmuştur. Cemiyetin kuruluşu, Ayasofya Camii'nde kıraat olunan mevlitten sonra Vahdeti'nin bir nutku ile ilan edilmiştir.[548] Cemiyetin ilk kurucusu Hz. Muhammed Mustafa (s.m.) ve ashâb-ı kirâmı olarak belirtilmiştir.[549]

İMC'nin ortaya çıkışında ve çok kısa sürede örgütlenmesinde, İttihat ve Terakki'nin halk arasında masonluğu ile bilinmesi, softaların askerliği hakkındaki kanun projesinin dini tedrisata karşı bir darbe sayılması, ordudan çıkarılan alaylı zabitlerin mekteplileri kâfir olarak gösteren olumsuz propagandası, Meşrutiyet'in ilanı esnasında var olan karışıklıktan dolayı Bosna-Hersek ve Bulgaristan felaketleriyle Girit buhranından dolayısıyla cemiyet tarafından ülkenin Gâvura satılmış olduğu düşüncesinin halk arasında yaygınlaşması gibi hususlar etkili olmuştur.[550]

Cemiyetin ortaya çıkışında ve kısa sürede örgütlenmesinde etken olan koşulları, şüphesiz Vahdeti ve gazetesi Volkan'ın yarattığı ve kısa sürede genişlettiği kamuoyu hazırlamıştır. İMC'nin Volkan gazetesini adeta kendisine bağlı kılması, cemiyetin bu yolla tanınmasına ortam hazırlamıştır. Bunda elbette ki gazetenin ilk sayısında da belirtildiği gibi Volkan'ın küçük olmasına rağmen pek faal olmasının payı büyük olmuştur. Cemiyet gazete ile öyle özdeşleşmiştir ki zamanla halk arasında "*Volkancılar Cemiyeti*" şeklinde anılması bunun en bariz kanıtını oluşturmuştur.[551]

İlk andan itibaren cemiyetin tanıtımını yapmaya başlayan Volkan'da 3 Nisan 1909 Cumartesi günü, Hz. Peygamber'in doğum günü vesilesiyle, Ayasofya Camisinde bir mevlit okutulacağı

---

[546] Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset,* İstanbul: Timaş Yayınları, Bty, 101.
[547] Aykut Sığın, " Laiklik Çerçevesinde Türkiye'de Din ve Toplum: Dünü, Bugünü ve Yarını", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7/35, 474-485.
[548]Tunaya, cemiyetin kuruluş tarihini, 23 Mart 1325 (5 Nisan 1909) olarak vermiş ancak eserin başka bir sayfasında 3 Nisan olarak vermiştir. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler,* C. 1,182-183; Bu bağlamda Tunaya'yı kaynak olarak belirten eserlerde de bu tarih 5 Nisan olarak verilmiştir. Bkz. Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasî,* 607. Ancak cemiyetin kuruluş tarihi Volkan'da 3 Nisan olarak geçmiştir.
[549] Derviş Vahdeti, "Varaka", *Volkan*, 13 Şubat 1324 (26 Şubat 1909), Nu.57, 4.
[550] Danişmend, *Sadr-ı-a'zam Tevfik Paşa'nın,* 22.
[551] Yazıcı, *Osmanlı'da Siyasi,* 202.

ve bu törenden sonra cemiyetin resmi açılışının gerçekleşeceği belirtilmiştir.[552] Duyuruda da herkesin elinde yeşil ancak küçük bir sancağın olması, üzerinde "*Lâ İlâhe İllallah Muhammedü'r- Resûlullah*" yazılıp altına da "*İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti*" yazısının ilave edilmesi tavsiye edilmiştir.[553]

Volkan'ın 21 Mart 1325 tarihli "*İhtar*" yazısında da cemiyet tarafından bugün Ayasofya Camisi'nde kılınacak öğle namazından sonra bir mevlit okunacağı ve ondan hemen sonra cemiyetin idare merkezine kadar gidilerek kurbanlar kesilip dua edileceği duyurulmuştur.[554] Böylece cemiyet, resmi kuruluşunu 3 Nisan 1909'da ilan etmiştir.[555] Ayrıca İstanbul'daki bütün cemiyet, fırka, kulüp ve gazetelere de davetiyeler gönderilerek protokol genişletilmiştir.[556]

İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nin açılış programı için düzenlenen mevlite, Cemiyet-i İlmiyye, Talebe-i Ulûm Cemiyeti, Cemiyet-i İslâmiyye, İttihâd ve Terakkî Fırkası, Ahrâr Fırkası, Askerî, Arnavud, Çerkes, Kürd İttihâd ve Teâvün Kulüpleri ile bütün matbûat-ı Osmaniyye sahib-i imtiyâzlarıyla araştırma kurullarına dâvetnâmeler gönderilmiştir. Ayrıca Osmanlı'daki basın mensupları ve yazarları davet edilmiştir. 11 Rebîülevvel 1327 (2 Nisan 1909)'de gönderilen davetnamede, 12 Rebîülevvel 1327 (3 Nisan 1909)'de, öğle namazından sonra, nur gibi parlayan Ayasofya Camii'nde Hazret-i Peygamberin doğum günü münasebetiyle okunan mevlitten sonra cemiyetin yönetim merkezinin resmi açılış törenin yapılacağı duyurulmuştur.[557]

İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti,[558] 3 Nisan 1909'da (Hicri 21 Mart 1325) Ayasofya'da yapılacak bu mevlit töreni için bir bildiri yayınlamıştır: [559]

---

[552] Reşîd El Ömerî, "Musul'dan Tegraf", *Volkan*, 20 Mart 1325(2 Nisan 1909), Nu.92, 4; Derviş Vahdeti, "İhtâr", *Volkan*, 20 Mart 1325 (2 Nisan 1909), Nu.92, 4; David Farhi, " The Şeriat as a Political Slogan or the İncident of the 31st Mart", *Middle Eastern Studies*, 7/3 (1971), 275-299.; Kansu, *İttihadcıların Rejim,* 65.

[553] Reşîd El Ömerî, "Musul'dan Tegraf", *Volkan,* 20 Mart 1325(2 Nisan 1909), Nu.92, 4; Derviş Vahdeti, "İhtâr", *Volkan*, 20 Mart 1325 (2 Nisan 1909), Nu.92, 4.

[554] İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti Dersaâdet Merkezi, "Yine İhtâr", *Volkan*, 21 Mart 1325 (3 Nisan 1909), Nu.93, 4.

[555] İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti Dersaâdet Merkezi, "Yine İhtâr", *Volkan*, 21 Mart 1325 (3 Nisan 1909), Nu.93, 4; Volkan Aksoy, *II. Meşrutiyet Dönemi'nde Trabzon*, Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, 65; Kâzım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, 2011, 257; Sir G.Lowther to Sir Edward Grey, No.247, Confidental Repor, Pera, 6 Nisan 1909, F.O.371/770, 293; Ancak cemiyetin örgütlenmesi çok daha önceden başlamış, Volkan'da Şubat ayında yayınlanan bir makalede cemiyetin çeşitli islam ülkelerinde çok sayıda şubesinin açıldığı yazılmıştır. Derviş Vahdeti, "Din-Kavmiyet", *Volkan*, 28 Kanunisani 1324(10 Şubat 1909), Nu.41, 2.

[556] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 124.

[557] Derviş Vahdeti, "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti ve Mevlid-i Nebevî-i Hazret-i Mustafavî Resm-i Küşâd", *Volkan*, 23 Mart 1325 (5 Nisan 1909), Nu.95, 1.

[558] Cemiyetin kuruluşu İngiliz arşiv belgelerine şu şekilde yansımıştır: "*Nisan'ın 3'üydü ki komitenin aleyhtarları muhalefetlerinin herhangi bir teşkilat tarafından desteklendiğinin emaresini verdiler. O gün Muhammedan Birliği denen cemiyet tesis edildi. Ülkenin genel ahlakını şer'î hükümlerin tarifine göre düzeltme kisvesi altında bu cemiyetin asıl gayesi, şephesiz ki, komitenin gücünü dengelemek için popüler bir dini taassup uyandırmaktı. Komite nüfusun Müslüman kısmını tamamiyle destekliyor, ancak dini unsurlara hürmetkâr*

"*Cemiyetimiz, birçok saldırılara, saldırılardan doğan bunalımlara uğradıktan ve hepsini göğüsleme başarısını gösterdikten sonra bugün sükûnet devresine ve ilerleme yolunda başarılı adımlar atmıştır. Cemiyetimiz artık kişisel olmaktan çıkmış tüzel bir kişilik şeklini almıştır. Cemiyetimizin her durumu sanki İslamiyet'in ortaya çıkış günlerini andırıyor. Bir taraftan kişisel çekiştirmeler, çirkin bulmalar bir taraftan çalışma ve emeklerin neticesi olarak ilerleme sağlanmış bu sayede de İslamiyet'e girmek için bölük bölük aşiretler kabileler can atmaya başlamışlardı. Buna benzer olarak cemiyetimize de bölük bölük köyler, kazalar dâhil oluyordur. Bilindiği üzere İslamiyetin yeterince kuvvet bulduğu kanaati ortaya çıktığından namaza davet çağrısı olan ezan açık olarak okunmuştu. Cemiyetimiz de yeterince kendinde kuvvet bulduğu için ibadethanelerde mevlüd okunuyor. İslamiyet'in doğuş yılları sonrasındaki on sekiz sene içinde bir taraftan Mâveraünnehir'e, Kafkasya sınırlarına bir taraftan da Mısır ülkesine, Kıbrıs adasına İstanbul civarlarına kadar uzandığı gibi cemiyetimiz de on sekiz sene içinde bütün İslâm dünyasını kapsayacaktır. İslamiyet yoktan var oluyordu. Cemiyetimiz ise var olanı yetiştirecek. Yardımcı ol Allah'ım! Yardımcı ol. İşte bu kadar zorluklardan sonra kuruluşunu tamamlayan kutsal cemiyetimiz tarafından ruhu temiz yüce peygamberimiz Hazret-i Muhammed'e hediye olması için ki gelecek cumartesi günü peygamberimizin bereket dolu doğum günü on iki rebiyülevvel'e rastlar. Ayasofya camisinde öğle namazından sonra bir mevlid okutturulacak ve mevlid mükemmel bir şekilde sona erdikten sonra cemiyetimizin merkezi önüne kadar gidilerek ve bu günü uğurlu sayarak kurbanlar kesilmek suretiyle resmi açılışı da böylelikle yapılmış olacaktır.*

Cemiyetimiz bireylerinden birçoğu yeşil sancakları taşıyarak gelmek arzusunda bulunduklarından bu konuda yönetim kurulumuz tarafından aşağıdaki husus karar altına alınmıştır. İsteyenler birer yeşil sancak ortaya koymalı ve hacmi de oldukça küçük olmalıdır. Sancağın üzerine 'Lâ ilâhe illâllah Muhammedün Resûlullah' (Allah'tan başka ilâh yoktur, Hazret-i Muhammed onun elçisidir) yazıldıktan sonra altına da 'İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti' cümlesini eklemelidir. Bazı yerlerden alınan bilgilere göre adı geçen günde kutsal sancak çıkarılmış ve cemiyete katılmayanlara başka gözle bakılacakmış, bu gibi haberlerin asla aslı esası yoktur. Anılan günde İslam dininden olanlardan başka bütün Osmanlı vatandaşlarımız da seyretmek için orada hazır bulunabilirler. Vatandaşlarımız hukuk önünde zerre kadar bizden farklı olmadıklarını ve herkesin dininde istediği gibi hareket etmek yetkisine sahip bulunduklarını bilirler. Buna da emindirler sanırız. Bundan dolayı cemiyetimiz bireylerinin gerek yolda ve gerek camilerde hiçbir biçimde gereksiz yerde konuşmamalarını tavsiye ederiz. Mevlid okumaları sadece şehrin ünlü bilginlerinden üstat Hafiz Osman el-musulî tarafından yapılacak okuma âralarında saray ilâhicileri tarafından ilâhiler okunacaktır. Cemiyete ilişkin camide hiçbir şeyden söz açılmayacaktır. Yüce Tanrı hayırlı bir başarı versin. Âmin."

Aslında bugüne kadar yaptığı dini propagandalarla yeterli ölçüde taraftar kazandığını düşünen İMC, Ayasofya'da gerçekleştireceği mevlitte özellikle İttihat ve Terakki'ye karşı bir gövde

---

olacağını hiçibir surette ima etmiyordu. Şüphesiz ki bu Muhammedan birliği ordunun rütbesiz sınıfları üzerinde çalışmakta idi. 12 Nisan gecesi askerlerin hocalarla iş tutmaması ve buyrulduğu takdirde üzerlerine ateş açmaları emri verilince Konstantiniye kışlalarının bazı subayları bunlar tarafından derdest edildiler ve hemen hemen bütün müfrezeler başlarında subayları bulunmaksızın İstanbul üzerine yürüyüp Babıâli ve meclis önünde, Kanunu Esâsî'nin yanı sıra şeriat kanunu talep ettikleri nümayişlere giriştiler." Sir G.Lowther to Sir Edward Grey, No.4235, Annual Report, 1909, İstanbul, 31 Ocak 1910, F.O.195/2363, 90; İMC'nin üyelerinin beyanatlarına göre, İMC'nin öncelikli amaçları şeriat kanununun talimatları dâhilinde ülkenin kamu düzenine iyileştirme getirmek olmuştur. Ayrıca bu üyeler özel olarak yandaşlarının siyasete katılmalarının kesinlikle yasak olduğunu beyan etmişlerdir. Sir G.Lowther to Sir Edward Grey, No.247, Confıdental Report, Pera, 6 Nisan 1909, F.O. 371/770, 293.

[559] İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti Dersaâdet Merkezi, "Menkabe-i Celîle-i Hazret-i Mustafavî", *Volkan*, 18 Mart 1325 (31 Mart 1909), Nu.90, 1.

gösterisi gerçekleştirmeyi amaçlamıştır.[560] İMC'nin mevlit okutacağını duyan halk, Ayasofya'ya doğru akın akın gelmeye başlamıştır. Kürsü bayraklarla donatılmış, sabahtan itibaren va'izler halka nasihat vermeye başlamışlardır. Gelenlerin elinde İttihâd-ı Muhammedî yazılı bayraklar bulunmuştur. Ayasofya civarı öyle kalabalık bir hal almıştır ki, öğle zamanı caminin avlusunda bile oturacak yer kalmamıştır. Mevlitten önce cemiyet hakkında bilgi verilmiş,[561] cemiyet adına Said Nursî ve Derviş Vahdeti tarafından konuşma yapılmıştır.[562]

Yapılan konuşmalardan sonra mevlit okunmuş ve sonra da camiden çıkılmıştır. Bu sırada etrafı bilinmeyen kişilerden oluşan bir muhafız kuvvetiyle sarılı olan Vahdeti, Yerebatan'daki cemiyet (Volkan) binasına doğru bir yürüyüş başlatmıştır. Yürüyüş esnasında bir yandan ayetlerin yazılı olduğu sancaklar çekilmiş, bir yandan da çoğunluğu softalardan oluşan binlerce insan tekbir getirmeye başlamışlardır. Dönemin gazetelerinde bu kalabalığın 100.000'e yakın[563] olduğu yazılmıştır. Neticede bu kalabalık ile Yerebatan Caddesi geçilmiş, Volkan gazetesinin idarehanesine gidilerek cemiyet resmen açılmıştır.[564]

Talebe-i Ulûm'un (medrese öğrencileri) önünde Ayasofya Camii'ne gelen Said Nursî, mevlitte ilk konuşmayı yapmıştır. Said Nursî, "*hürriyet, birlik olmak ve İslam'a riayet etmenin faydaları; kin, husumet, israf ve İslam'a zıt ahlakın zararlarını*" anlatan bir nutuk irad etmiştir.[565] Volkan gazetesi yazarlarından Lütfi de cemiyetin açılışında yaşananları övgüyle anlatmıştır. Said Nursî'nin ilk olarak dört buçukta yaptığı konuşmadan sonra Vahdeti de bir konuşma yapmıştır. Özellikle İslam'dan bahseden Vahdeti, nutkunun sonunda Namık Kemâl ve Midhat Paşa'ya rahmet, Niyazi Bey, Enver Paşa, Hasan Bey, Eyüp Sabri, Salâhaddin Bey'e ise dua ettirmiştir. Sonrasında Fâzıl-ı şehîr Hâfız Osman el-Musûli el Mevlevî ve Hırka-i Saâdet imam-ı sânisi Hâfız Hüsnü Efendi tarafından mevlit okunmuştur. Enderûn-i Hûmayûn efendileri de ilahiler okumuştur.[566] Beyazit dersiamlarından Hayretî Efendi'nin duasına müteakip kurbanlar kesilmiş, sancak taşıyanlara yapılan bir saldırı hariç kalabalık olaysız dağılmıştır.[567]

---

[560] Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci,* 78; Necdet Aysal, *Türkiye'de İslami Düşüncenin Örgütlenmesi ve Hedefleri (31 Mart Olayı'ndan DP'nin İktidara Gelişine Kadar, 1909-1950)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2004, 73.

[561] Mustafa Baydar, *31 Mart Vakası*, İstanbul: Milli Tesanüt Birliği Yayını, 1955, 15.

[562] Güresin, *31 Mart,* 41; Ali Cevat Bey, *II. Meşrutiyet'in ilanı ve 31 Mart Hadisesi; 2. Abdülhamid'in Son Mabeyn Kâtibi Ali Cevat Bey'in Fezleke'si*, Yay. Haz. Faik Reşit Unat, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1985, 183; Turgut Turhan, "Osmanlı'ya İsyan Eden Bir Kıbrıslı (31 Mart Olayı ve Derviş Vahdeti)", *Kıbrıs Gazetesi***,** 5 Nisan 2011, 3.

[563] Bu kalabalık 20.000 kişi olarak da belirtilmiştir. Bkz. Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci,* 78.

[564] Baydar, *31 Mart,* 15; Aysal, *Türkiye'de İslami,*73; Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki Nasıl Yaşadı***?** C. II, İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2014, 186.

[565] Lokman Akbaş, *II. Meşrutiyet Döneminde İslamcılık ve İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti*, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, 78.

[566] Lütfi, "Menkabe-i Celîle-i Cenâb-ı Peygamberî", *Volkan*, 23 Mart 1325 (4 Nisan 1909), Nu.94, 1.

[567] Akbaş, *II. Meşrutiyet,* 79.

Derviş Vahdeti de, cemiyetin kuruluş törenine dair Volkan'da şu şekilde bir açıklama yapmıştır:[568]

"*Saat dört raddelerinde Talebe-i Ulûm Cemiyeti'nin önünde Bedîüzzaman Saîd-i Kürdî hazretleri olduğu halde dış kapıda her gelene muntazır olduğumuz gibi müşârünileyhimi de bulunduğumuz noktada istikbâl etmiş idik. Hazret-i Kürdî, bizi görünce dayanamadı. Gûya ki, âşık mâşuka kavuşur gibi birbirimize sarıldık ve el ele vererek artık câmi-i şerîfe gitmiş idik. Talebe-i ulûmun başlarındaki sarıklar, nûr gibi beyaz, çiçek gibi rûh-efzâ, hele bunlardaki terbiye-i dîniyye, kendilerine başka bir güzellik bahş ediyordu. Bizim hazret, yâni Bedî-i âlem-i İslâmiyyet, o Kürd elbisesiyle, o Kürd tavr-ı kahramânânesiyle, dâima taşıdığı belindeki hançeriyle kürsî-i hitâbete çıkması kendisinden rica olunduğundan kemâl-i salâbetle kürsüye çıkarak ve kâim olarak bir nutk-i belîğ îrâd buyurmuşlardı. Nutku zabt edemedik…*"

Bu hususla alakalı olarak Abdurrahman Şeref Efendi, Derviş Vahdeti ve taraftarları hakkında, şöyle bir açıklamada bulunmuştur:[569]

"*… Cem'iyyet-i Muhammediyye'yi te'sîs edenler nâhoşnudların sebük-mağazları idi. Bunlar şerî'at isteriz demdemesiyle zuhûr edip esvâk ve pazarda defterler küşâdıyle mârrîn ve âbirîni şerî'at ister misiniz su'âliyle sıkıştırarak su'âlin garâbetine mebni reddetmek mümkün olamadığından muvâfakat edenlerin isimlerini kayd ile teksîr-i efrâd etmişler ve vukû'ât zuhûrunu gözleyen ve yağma-gîrliğe yeltenen haşerât gurûhu hıristiyanlar da dâhil olmak üzere bu cem'iyyete dâhil olmuşlardı. Vâsıta-i neşriyâtları Derviş Vahdetî isminde ne idüği meçhûl bir herifin Volkan gazetesiydi.*"

Bu açılışa katılan gazeteci Süleyman Tevfik ise şahit olduklarını şu şekilde ifade etmiştir:[570]

"*Bugün İttihad-ı Muhammeîi Cemiyeti'nin tertip ettiği mitinge davetli idim. Gittim. Birçok meslekdaş mevcuddu. Yanıma tesadüfen Ali Kemal Bey düşmüştü. Ayasofya Camiinde Mevlid okunacak idi. O gün Cemiyetin, İstanbul'un muhtelif yerlerinde şubeleri açılıyordu. Cemiyet namına evvelâ Derviş Vahdeti Efendi, bir nutuk verdi, gayelerini anlattı. Hülâsa olarak şeraitten ayrılınmamasını istedi. Daha sonra Bediüzzâman Said-i Kürdî uzun bir hitâbede bulundu. Şeriata aykırı olan hareketler varsa bunların ilânını istedi. Yanımda olan Ali Kemal Bey yavaşça: '-Bununki daha makul… Havadan konuşmuyor… Kuzum Beyefendi, bu şeriata münâfî (aykırı) olanlar nedir, zat-ı âlinizi Medrese ilimler ile de münasebetiniz vardır. Bana bunları lütfen izah eder misiniz?' deyince, gülmemek için kendimi güç zabdettim. Çünkü bu mevzu şahsî telakkiye göre o kadar değişiyor idi ki, bazıları evlerinde İstanbul'a yerleşmiş Frenklerin hayatını Avrupalı olabilmek için kâfi bulmaz ve Fransa'dan, İngiltere'den mürebbiye getirirken, bazıları Anadolu'dan gelip İstanbul'a yerleşmeyi küfür sayıyorlardı!"*

Ziya Şakir de İMC'nin mevlidine dair şunları söylemiştir:[571]

"*İttihâd- ı Muhammedî Cemiyeti'nin mevlidi, çok nazar-ı dikkati celbedecek bir hâdise olmuştu. Koca Ayasofya Camisi son cemaat yerlerine kadar halk ile dolmuştu. Volkan gazetesinin sahibi Derviş Vahdeti, başına yeşil bir sarık sarmış, arkasına yeşil bir cübbe giymiş, mihraba yakın maksurelerden birinde azametle oturuyor; etrafında, hürmetkâr bir*

---

[568] Derviş Vahdeti, " İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti ve Mevlid-i Nebevî-i Hazret-i Mustafavi Resm-i Küşâd", *Volkan*, 23 Mart 1325 (5 Nisan 1909), Nu.95, 2.

[569] *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909),*Yay. Haz. Bayram Kodaman, Mehmet Ali Ünal, Ankara: TTKY, 1996, 18.

[570] Cemal Kutay, *31 Mart'ın 90. Yılında Laik Cumhuriyet Karşısında Derviş Vahdetiler Cephesi*, İstanbul: Aksoy Yayıncılık, 2. Baskı, 1999, 50-51.

[571] Şakir, *İttihat,*185.

havari kütlesi bulunuyordu. Asıl dikkate şayan olan cihet, camiden çıkmıştı. Etraflarında kılıksız ve serserilerden mürekkep bir muhafız kitlesiyle muhat olan Derviş Vahdeti ile Mevlanzade, Yerebatan Caddesi'ne doğru azametle yürürlerken önlerinde, üzerleri ayet yazılı sancaklar çekiliyor; kısmı azamı softalardan mürekkep olan binlerce halk tarafından tekbirler getiriliyordu."

Süleyman Kani İrtem ise İMC'nin mevlit törenine dair şu sözleri sarf etmiştir. "*Bu mevlüt töreni dini bir törenden ziyade dinsiz ve Farmason İT'ye karşı bir nümayiş rengini almıştı. Derviş Vahdeti artık bir şeriat kahramanı idi. Sokaklarda yeşil bayraklarla dolaşıyor, Volkan' dan kazandığı paralarla kurbanlar kesiliyordu. Halkı irticaya sürüklüyordu.*" [572]

Ayasofya'daki miting yabancı basına da yansımış, Paris'te çıkan Ekodupari gazetesi, İstanbul'dan aldığını belirttiği, 12 Nisan 1909 tarihli sayısına özet olarak çevirisi aşağıda verilen mektubu eklemiştir. Mektupta olaylar şu şekilde anlatılmıştır:[573]

"*Şeyhülislâm ile Meclis-i Ulemâ bu kere gâyet mühim bir karar ittihâz etmişlerdir. Zâhiren ahlâk-ı umûmiyeyi ahkâm-ı şer'iye daîresinde ıslâh ve hakikât-i hâlde idare-i cedîde-i meşrûtaya ve bil-cümle hûrriyetperver Osmanlılarca elzem add olunan Avrupa- kârî tekemmülâta muhalefet etmek üzere icrâ edilen neşriyât-ı diniye-i İslâmiyeyi fazâyih eylemişler ve Nisan'ın üçüncü günü Sultanahmed Meydanı'yla Ayasofya Cami-i şerîfi civârında büyük bir miting akd eden İTTİHAD-I MUHAMMEDÎ nümâyişin manasız, programsız, sebepsiz ve maksadsız olduğuna karar vermişlerdir. Mahâfil-i Osmanî'de efkâr-ı münevvere ashâbı suhtelerin şu avam-ı pesendâne tasaddiyatını taassub-ı diniyi tahrik ve Dersaadet'le vilâyatda hükûmet-i meşrûtayı ıskât içûn fark u temyizden mahrûm birtakım talebe-i ulûm ma'rifetiyle icrâ olunan tahrikât-ı irticâiyeden ibâret olduğunu söylüyorlar. Kezâ Şeyhülislâm ile Rum ili ve Anadolu Kadıaskerleri bu harekât-ı diniyeyi men' içün tedâbir-i muktezîyeyi ittihâz edecekler ve şer-i şerîfin hiçbir tehlikeye ma'rûz olmadığını ve her şeyin yolunda ve ahkâm-ı şer'iyeye muvâfık bir tarzda cereyân etdiğini ve hâl-i hâzır aleyhinde icrâ olunan her nev'i tasaddiyâtın ihânete ve mugâyir-i hâmiyet ve şer-i şerife âdem-i itaat add olunacağını beyân edeceklerdir. Hükûmet dahi buharâkat-ı irtica'iye aleyhinde ba'zı tedâbir-i mania ittihâz eylemişdir. Fakat hal Genç Türk Fırkası'nca zann olunduğundan ziyâde vahimdir. Külle yevm gûyâ alcâid-i İslâmiyeyi neşr etmek üzere yeni yeni cerîdeler ihdâs olunuyor. Evrâk-ı mezkûreden El-İslâm gazetesi kavâid-i İslâmiyenin emr-i müdâfaasında nadir-ül-emsâl bir şiddet ibrâz eyliyor. İttihad ve Volkan gazeteleri dahi El-İslâm gazetesiyle müttefikân hareket ediyor. Osmanlı hûrriyet perverânı bu anâsır-ı irticaîyeyi zabt edecekleri i'tıkadındadırlar. Maa-mâ-fih şurası nazâr-ı dikkatden dûr tutulmalıdır ki din-i islâm ale-l-umûm Türklerin vicdânını teşkil eder. Ahkâm-ı diniyenin ulemâsınca kabul edilen tarzdan başka sûretde tefsiri mûmkün değildir. Meşhur bir müftü bâb-ı ictihâd hududdur demişdir. Devlet-i Âliye'nin tekemmülünü arzu hükûmet ancak bir daire-i mahdûde dâhilinde gâyet ihtiyât ile hareket edebilir. Bir de softalar cür'etkâr ve anuddurlar. Sultan Abdülaziz'in halefinden sonra bin sekiz yüz yetmiş altı (1876) Kânûn-ı Esâsi'sinin i'lânı hengâmında büyük bir rol oynamışlardır. Az çok hükûmet tarafdârı olan ulemâ bugün softaları terk ediyorlar ise emlâk-ı mevkûfeyi emlâk-ı hayriyeye tahvile ve ba'zı kavanini mahiyet-i diniyeden tecrîde tasaddi olunduğu gün softaları zîr-i himâyelerine almıyacakları muhakkak değildir. Ulemâ softalar, imamlar, hocalar el-hâsıl bütün hey'et-i ilmîye bu gibi tedâbir aleyhinde kıyâm eder ise hükûmet ne yapacakdır? Asker ulemâ aleyhinde ateş edecektir. Saikâ-yı cehl ile anâsır-ı İslâmın muhkem bulunduğu Anadolu*

[572] Süleyman Kâni İrtem, " Saray ve Babıâli'nin İç Yüzü", *Akşam Gazetesi*, 2 Haziran 1938, Tefrika No:147, 10.
[573] *T.C.Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)*, B.O.A., Y.EE.KP., Dosya No:34, Gömlek No:3387, (12.4.1909).

vilâyâtında muhâtara daha azîm olacakdır. Terakkiyât-ı tedkiçiye tasavvurat-ı el'an kuvveden fi'ile çıkmamış iken kıyâm başlamışdır. Tekâmül medenî olduğu zaman olacakdır. İdare-i cedîde birçok selâtin-i azâmın meramlarına karşı gelmiş olan bir fikri imhâ içün ne kadar mesaî sarf etmeğe macbûr olacakdır. Mehmet Ali Paşa Mısır'da valilikle berâber hilâfeti haîz olmadığı içün yapdığını yapabilmiştir. Fakat burada hükûmet-i cismanîye reisi olmakla beraber makâm-ı hilâfeti işgâl eden zât-ı hazret-i padişahî ehl-i İslâmın ihsasât-ı hâzırasını cerh edecek kavanini tasdike mecbur olacaklardır. Emr-i ıslâhatda her vakit bu müşkilâta tesâdüf olunuyor. Suret-i fikr ve mütâlaa tebeddül etmedikçe müşkilât-ı mezkûre hemen gayr-ı kabıl-i iktihâm olduğundan safârât-ı ecnebiye kavm-i Osmanî içinde eski ve yeni fikr-i siyâsi ve içtimâ'î beyninde vukûa gelen münazâayı ehemmiyetle ta'kib ediyor."

Paris'te yayımlanan bu haberden, Osmanlı ülkesinde isyan öncesinde var olan karışıklık ve yaklaşan tehlikeden yabancı basının haberdar olduğu anlaşılmıştır. Haberi yazan gazeteci, muhtemelen yaklaşan tehlikeyi ve isyanı tahmin etmiş bu yüzden de mevcut hükümeti bu hususta dikkatli olması için uyarmıştır.

İngiliz arşiv belgelerinde bu toplantının sakin ve düzenli bir şekilde geçtiği ancak cemiyet için merkezi bir toplantı yeri seçiminin ötesinde pek de bir şey yapılmadığı belirtilmiştir. Türk basını bugüne kadar bir muamma içinde kalan İMC hakkında tek kelimeyle sessiz kalmıştır. Bu toplantı ve yapılan eylemlerden anlaşıldığı üzere gerici kesim, yüksek entelektüel sınıflar arasında ve softalar üzerinde hem İstanbul'da hem de taşrada popüler bir din fanatizm dalgası uyandırmaya çalışmıştır. Bu bağlamda bu durumun nihayetinde anayasal yönetim biçimi için bir felaket olabileceği ifade edilmiştir.[574]

Gazetelerde, şeyhülislamın bu tarz dini hareketleri durdurmak için adım atmaya karar verdiği, şeriatın tehlikede olmadığı, her şeyin tamamen İslam hukukunun gereklerine uygun olduğu ve bunları değiştirmeye yönelik bir girişimin doğrudan doğruya vatana ihanet ve itaatsizlik olacağı yönünde bir manifesto yayınlayacağı ifade edilmiştir. İngiliz elçisine göre, bu bildiri yayınlanmış olsun olmasın yaşananlardan dolayı yetkililerin kendilerinin yeni birliğin doğası ve amaçları konusunda tedirgin oldukları anlaşılmıştır. Bu bağlamda yetkililerin bu hareketin gelişimini dikkatle izleyeceği ve gerektiği anda bu hareketi etkisiz kılmaya çalışacağı belirtilmiştir.[575]

Kabul edilmelidir ki İMC'nin Ayasofya mevlidi, Vahdeti'nin İttihatçılara karşı ilk gövde gösterisi olmuştur.[576] Bunda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de bir gün önce yine burada hürriyet şehitleri ve Midhat Paşa için okutturduğu mevlit büyük bir etken oluşturmuştur. Bu sebeple de Vahdeti, İMC'nin açılışının gösterişli olması ve gelecek günlerin hareketine damga oluşturması adına büyük bir çaba sarf etmiştir.[577]

---

[574] Sir G.Lowther to Sir Edward Grey, No.247, Confidental Report, Pera, 6 Nisan 1909, F.O.371/770, 293.
[575] Sir G.Lowther to Sir Edward Grey, No.247, Confidental Report, Pera, 6 Nisan 1909, F.O.371/770, 293.
[576] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 124.
[577] Güresin, *31 Mart,* 38.

Karabekir, birçok sarıklı hocanın ve mutaassıp zümrenin bu cemiyetin açılışını kutladığından, böyle bir namla bir cemiyetin kuruluşunun İttihatçıları endişeye düşürdüğünden bahsetmiştir. Döneme şahitlik eden pek çok isim gibi Karabekir de İMC'nin geniş kitleler üzerinde yaratacağı etkinin ve bu etkinin yaratacağı kötü sonuçların farkında olarak, bu hususla alakalı, şunları söylemiştir:[578]

"*Cemiyet-i Muhammediye birkaç gün içinde mahallelere kadar kök saldığını işitiyorduk. Talebe-i ulûmun bu cemiyetin gönüllü isyancıları olacağına şüphemiz kalmıyordu. (Bir hafta sonra, Türkleri belki de istikballerini kayba kadar yol açacak olan 31 Mart irticaı çıkacağına göre bu hazırlıklara karşı hükümetin, İttihat ve Terakki merkez-i umumisinin ne gibi tedbirler aldığı hakkında ne hükümete, ne orduya ve ne de cemiyete hiçbir tebliğ yapılmamıştı.)*"

Ziya Şakir, bu cemiyetin kuruluşunu hükümet ve İttihatçıların pek önemsemedikleri halde 2. Abdülhamid'in son derece endişeye kapıldığından bahsetmiştir. Öyleki 2. Abdülhamid bu konu hakkında malumat almak için Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa ve Ahmet Rıza Bey ile görüşmüştür. Yapılan mevlidden bir şey anlamadığını, bu hallerin, bu isimlerin kendisine tuhaf geldiğini söyleyen 2. Abdülhamid, "*İttihâd- ı Muhammedî Cemiyeti ne demektir*?" diye sormuştur. Padişah'ın bu sorusuna, Hüseyin Hilmi Paşa " *Saye-i şahanede hiçbirşey olmadı, olamayacak*", Ahmet Rıza ise, bu mevlid törenini kendilerinin de nazar-ı dikkate aldıklarını, aralarına gizlice birkaç kişi gönderdiklerini ancak törenin beş on serseriden ibaret olduğu, meselenin ahmakça bir hareket olduğu bu sebeple de merak etmemeleri gerektiği şeklinde cevaplamıştır. Ancak aşırı şüpheciliğiyle tanınan 2. Abdülhamid'i bu cevaplar tatmin etmemiş, Padişah'ın kaygısı daha çok artmıştır. Öyleki İMC'yi halifeliğinin varlığı için büyük bir tehlike olarak görmeye başlamıştır.[579]

İMC'nin bu mevlidine gerçekleştirilen yoğun katılım, Vahdeti'nin cemiyetinin arkasına aldığı kamuoyu desteğini fark etmesine, daha çok cesaretlenmesine neden olmuştur. Cemiyete olan ilgi ve katılımın artması, Vahdeti'nin daha çok kendine güvenmesine, adeta kendini bir kahraman gibi hissetmesine sebep olmuştur. Keza hergün cemiyete katılan üye sayısındaki artış, yeni şubelerin açılması, gazeteye gönderilen okuyucu mektuplarına yansıyan samimi itiraflar ve gazetenin günbegün tirajının artması, Vahdeti'nin arkasındaki bu güce emin bir şekilde yaslanarak muhalif liderliği üstlenmesine yol açmıştır.[580]

İMC'ye ilk anda Vahdeti gibi düşünen ve halkı istismar edip menfaat sağlamak isteyen birçok kimse katılmıştır. Ancak cemiyetin asıl maksadını bilmeyip daha çok tesirli propagandalarına

[578] Karabekir, *İttihat,* 257-258.
[579] Şakir, *İttihat,*186.
[580] Mehmet Salih Arı, İbrahim Halil Ozan, "Sırât-ı Müsatkîm ve Volkan'a Göre 31 Mart Vakası", **"** İslam'ı Uyandırmak" Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İslamcı Düşünce ve Dergiler, *İslamcı Dergiler Projesi,* Ed. Lütfi Sunar, 1(2018) 227-250.

aldanan çok iyi niyetli ve saf kimseler de katılmıştır. Sirer, bu cemiyete Vahdeti'nin bir süre sonra "*Volkan*" ismini de taktığını da söylemiştir.[581]

Vahdeti bu cemiyetin kuruluş tarihini önce 1327 senesi Muharrem'ül- harâmının on beşinci ve üç yüz yirmi dört senesi Kânûnisânîsinin 24. Cumartesi günü (18 Safer 1327/ 26 Şubat 1324/ 11 Mart 1909) olduğunu belirtmiştir. Ancak bu tarih aslında cemiyetin resmi olmayan kuruluş tarihi olup[582], cemiyetin resmi kuruluş tarihini yine Vahdeti, 5 Nisan 1909'da Volkan'da yayınladığı Suret-i Nutuk'ta, açıklamıştır. Suret-i Nutuk'ta Vahdeti, Cemiyet'in resmi kuruluş tarihini 3 Nisan 1909 olarak ilan etmiş ve aynı zamanda Ayasofya Camii'nde yaptığı konuşmayı da bu yazısında yayınlamıştır:[583]

"*Sûret-i Nutuk*

Ey Ümmet-i Muhammed! Allah'ı inkâr edenler ya son derece câhil olanlar yahut mütefennin geçinip de zevki dîni ile zevkyâb olamayanlardır.

Bu kâinatın hangi bir zerresine atf-ı nazar-ı ibret olunsa, vahdâniyet-i İlâhiyyeyi tasdik etmemek mümkün değildir.

Öyle bir kâinat ki: Her zerresinde bir ittihâd meşhûddur. Eğer zerrât arasında ittihâd olmamış olsa, bir çöp bile meydana gelemezdi.

Bu kâinata bu intizâm-ı ittihâdı bahş eden Allah; insanlar arasında bunun tatbikini murâd buyurmuştur. Ve "İnneme'l-mü'minûn…." âyet-i kerîmesiyle uhuvveti bize emir buyurmuştur.

O halde bizim bu ittihâd-ı eşyadan da ibret almamız lâzım gelir.

Bu lüzûm-u ittihâd sebebiyledir ki: Senelerden beri Memâlik-i Osmaniyyemizde hüküm fermâ olan istibdâdın yıkılması için Mithatler, Kemaller ve emsâlleri bu isritâkip etmişlerdi.

Bunlar, bir taraftan mahvedildikçe, bir taraftan diğerleri zuhûr ediyordu. On beş seneyi mütecâviz bir zamandan beridir, bilerek, bilmeyerek bu ittihâda bu ittihâd sebebiyle istibdâdı yıkmaya herkes çalışıyordu.

Hatta hükûmet-i müstebide bile bilmeyerek inkılâbı ahîrimize hizmet ediyordu.

Birçok mazlûmîni, tutup tutup menfâlara sevkediyordu. Menfiler arasında, inkılâba çalışanlar pek çok olmakla beraber, hiç öyle bir fikre mâlik olmayanlar dahi yine bilmeyerek ahâli-i İslâmiyye arasında, hâlinden şikâyet ediyordu. Beni bî- günah olarak nefyettiler. Kabahatim yoktur deyip ağladıkça, acılığından, sefâletinden şikâyet ettikçe ahâli-i İslâmiyye üzerinde büyük tesirler husûle getiriyordu. Nihâyet 11 Temmuz'da Selânik'te, fakat daha evvel Manastır'da o büyük Manastır'da îlân-ı hürriyet edilmiş idi.

Bundan evvel Niyaziler, Enverler dağlara çekilmişlerdi.

Ey Ümmet-i Muhammed! Burasına, bu noktaya iyi dikkat ediniz!

Bu sıralarda hükûmet-i müstebidenin büyük bir kuvvete mâlik olduğunu bilmiyor muyduk? Böyle olduğu halde mukâbele edilemediğine sebep nedir? İşte murâd-ı ilâhî bu noktada tecellî etmiştir. İnkılâbımızı meydana getiren Allah'tır. (Derin uğultular) Binâenaleyh İttihâd ve

---

581 "Türkiye'de Yobazlık", TTK, TP, Kutu:29, Gömlek No:2, 2773.

582 İttihâd- ı Muhammedî Cemiyeti, "Tebşir İttihâd- ı Muhammedî Cemiyeti'nin Hakikati", *Volkan*, 26 Şubat 1324 (11 Mart 1909), Nu.70, 1; Özcan, "İttihâd-ı Muhammedî", 475.

583 Derviş Vahdeti, "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti ve Mevlid-i Nebevî-i Hazret-i Mustafavî Resm-i Küşâd", *Volkan*, 23 Mart 1325 (5 Nisan 1909), Nu. 95, 2-3; Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. 1, 203-205.

Terakîi Cemiyet-i muhteremesinin bu inkılâba büyük hizmeti olmuştur. Bunu hiçbir ferd inkâr edemez.

Niyaziler, Enverler, Selahaddinler, Eyüp Sabriler, Hasan Beyler ve bu zevât-ı muhteremenin emsâli, zamanın Hâlid bin Velîd'leridirler.

Allah bunlardan râzı olsun. (Yüz bin kişi sirâyet sûretiyle ve Kemâl-i samîmiyetle âminhân olmuşlardır).

Allah bunlardan râzı olsun (yine umûmî ve ciddî olarak âmin duâları eflâka yükselmiştir.)

Nihâyet; bir zamandan beridir İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'nde bâzı gûnâ haller zuhûr ediverdiği, gazetelerde görülmüştür. Buna dâir bir şey söylemek mevkiimizle mütenâsib değildir.

Hamdolsun bugün ittihâd fikri her ferdde uyanmıştır. Bunun için herkes bir cemiyete intisâb edebilir. Meşrûtiyetimiz de bunu îcab eder.

Bu ittihâd bizde iki sûretle mütecellîdir. Biri İslâmiyet biri Osmaniyettir. İslâmlar için Cemiyet-i İlmiyye, Talebe-i Ulûm Cemiyeti, Cemiyet-i İslâmiyye ve bir hayli de İslâm kulüpleri vardır. Bununla beraber şimdi de İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti teessüs etmiştir. Her ferd-i müslim bunlardan birine dâhil olmakta serbesttir.

Cemiyet-i İlmiyye-i Mukaddese, hep cemiyetlerin nigehbânıdır. Kusurumuz görüldükçe onlar bizi îkaz edecektir. Talebe-i Ulûm Cemiyeti tedricen, Cemiyet-i İlmiyye'nin seviye-i irfânına erişecek ve millet-i İslâmiyyeye büyük hizmetler görecektir.

Osmanlılığa gelince; iyice bilmeliyiz ki, memleketimiz anâsır-ı muhtelife ile doludur. Bunların, hukûk itibariyle bizden zerre kadar farkı yoktur. Şimdi biz böyle dinî ittihadlar meydana getirince, meyânemizde bir tefrika hâsıl olacak zannedenler pek çoktur. Hâlbuki memleketimizde, İttihâd ve Terakkî Fırkasıyla, Fırka-i Ahrâr vardır ki, bunlara her Osmanlı iltihâk edebilir ve aynı zamanda kendileri de bir ittihâd-i dinî meydana getirebilir.

Böyle olduğu halde dinî ittihâdların Osmanlılar arasında tefrika husûlüne bâdi olacağı fikrini kat'iyyen kabul edemeyiz. Cenâb-ı Hak muvaffakiyetler ihsân buyursun (âmin).

Ey ihvân-ı din! Bu ictimâımız sebebiyle ortada bâzı gûna fırıldaklar çevirmek isteyenler vardır. Bunu şimdi söylemeyeceğim, yalnız Volkan'la bildireceğim.

Mevlid-i şerîf hitâmında, şurada, Yerebatan'da, câmi-i şerîf ittisâlinde bulunan büyük konak, bir sene için taht-ı îcarımızdadır. İdâre-i merkeziyetimiz, odur. Programımız veçhile câmi-i şerîften çıkılacak, oraya kadar gidilerek, kurbanlar zebhedilerek, dualar olunduktan sonra herkes dağılmalıdır. Nasıl ki: Terbiye-i İslâmiyyemizi tanıyarak burada birlemişsek, yine ol sûretle işimize gücümüze gitmeliyiz. Herkes emin olsun ki, hüsn-i niyetten başka bir emelimiz yoktur. Kalplerinde hıyânet olanları Allahu Zülcelâl hazretleri kahr eylesin (âmin)"

Bu nutuktan anlaşıldığı üzer Ayasofya Mitingi, mevlit merasiminden çok bir parti mitingini çağrıştıran ateşli ve siyasi bir hitabe özelliği taşımıştır.[584]Aslında önceleri her ne kadar bir fırka olarak kurulması söz konusu olmuşsa da önde gelen kurucularının isteğiyle bir cemiyete dönüştürülmüştür. İslami bir cemiyet olmakla birlikte onu diğer İslami cemiyetlerden farklı kılan özelliği, İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nin dünyadaki bütün Müslüman halkın birliğini

[584] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 126.

hedeflemiş olması ve Müslümanların gelişip ilerlemesi için ilmi ve manevi girişimlerin yanında maddi anlamda da bazı girişimlerde bulunmuş olmasıdır.[585]

Nitekim Volkan'ın 48. sayısından itibaren yayınlanmaya başlayan yazılardan anlaşıldığı üzere, İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti, henüz resmi anlamda kurulmadığı dönemde amacı dini duygulara hitap eden, Osmanlı'yı yüceltecek bir çaba içinde olan ve dünya Müslümanları arasında birlik ve dayanışmayı güçlendirmeyi hedef alan uluslararası bir oluşumun İstanbul şubesi olarak düşünülmüştür. Ancak daha sonra müstakil bir siyasi cemiyete dönüşmüştür.[586]

Aslında bunda İstanbul'da kurulacak bir Mason locasına karşı, bazı kişilerin İttihâd-ı Muhammedi Cemiyeti adı altında bir hareket yürütmek için Vahdeti'ye yaklaşarak onu ve çıkardığı gazeteyi kullanmak istemeleri fakat Vahdeti'nin bunu fark ederek onlardan ayrılması etken oluşturmuştur. Vahdeti, bu kişilerden ayrıldığı halde cemiyetin bu ismini çok beğendiği için aynı isimle bir fırka kurmaya verdiğini yine kendisi açıklamıştır.[587]

İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nin Kurucu ve Üyeleri

İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti Dersaadet Merkezi Meclis-i İdâre Âzaları

1.Saâdetlü siyadetlü Sehl Fazl Paşa Hazretleri
2. Şeyh Feyzullah Efendizâde Reşâdetlü Mehmet Sâdık Efendi Hazretleri
3. Bayezid dersiâmlarından faziletlü Mehmed Emin Hayretî Efendi
4. İbnünnâfi'Ahmet Es'ad Efendi
5. Şeyh el-Hac Mehmed Emin Efendi
6. Karagümrük Cami-i şerifi ikinci imamı Nevşehirli Hâfız Mehmed Sabri Efendi
7. Bandırma nâibi faziletlü Şevket Efendi
8. Bedîüzzaman Said-i Kürdî İbn-i Mirza
9. Hırka-ı Saadet-i Hazreti Nebevî Kethüdâsı atûfetlü Hacı Hayri Beyefendi
10. Evkâf-ı Hümâyûn ser- veznedarı saadetlü Râşid Efendi
11. Debre-i Bâlâ redif kumandanlığından münfasıl Ferik Rıza Paşa
12. Volkan muharrirlerinden Fârukî Ömer Şevki Efendi
13. Tarikat-ı Halvetiyyeden Şeyh Seyyid Müslim Penah Efendi Dârendevî
14. Binbaşı Refik Beyefendi
15. Kâdirî Şeyhi Reşâdetlü Veli Mehmed Efgânî Efendi
16. Mucîz dersiâmlarından faziletlü Ahmet Nazif Efendi
17. Feriklikten mutekâid Hacı İzzet Paşa

[585] Akbaş, *II. Meşrutiyet,* 72.
[586] Özcan, "İttihâd-ı Muhammedî", 475.
[587] Özcan, "İttihâd-ı Muhammedî", 475.

18. Sivas vilayeti Nakîbüleşraf Kaymakamı Seyyid Abdullah el- Hâşimî el- Mekkî Efendi Hazretleri

19. Me'murînden İhsan Bey

20. Me'murînden Hayri Bey

21. Fatih dersîamlarından Divrikî Kadızâde Faziletlü Abdullah Ziyâüddin Efendi

22. Şeyh Yunus Dergâhı postnişîni Şeyh Ali Efendi

23. Beylerbeyi Câmi-i şerifi vâizi Hacı Kâzım Efendi

24. Şeyhzâde Hacı Mehmed Efendi

25. Müderrisînden Tevfik Efendi

26. Volkan muharriri Derviş Vahdeti[588]

Volkan'da idare meclisi azalarına çok dikkat edildiği, eski İMC üyelerinin cemiyete kabul edilmediği, hiçkimsenin seyyid ya da şerifliğinden istifade edilmeyeceği belirtilmiştir.[589] Bu arada Yönetim Kurulu üyelerinden Şeyh Yunus Dergâhı Postnişîni Şeyh Ali Efendi, işlerden elini çekip bir köşeye çekilmişçesine bir yaşam sürdürmeyi tercih ettiğinden üyelikten istifa etmiştir. Sivas vilayeti nakîbü'l eşrafı Seyyid Abdullah el- Hâşimî el Mekkî Efendi de genellikle Sivas'ta kaldığı daha sonra anlaşıldığından kendisinin de üyeliği düşmüştür. Anılan iki üyelik için seçim çalışmasının yapılmak üzere olduğu bildirilmiştir.[590]

İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nin Beyanname ve Nizamnamesi

İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nin Beyannamesi şu şekildedir:[591]

"*Yukarıdaki makaleden dahi açıklanmış olacağı üzere, bir şey ki irade-i İlahîyi ilgilendirir, o şey bir tesir ile beraber meydana gelir. Gerek memleketimizde gerek dışarıda siyasî olarak birçok cemiyetler vardır. Hindistan'da İttihâd-ı İslâm, Avrupa'da, Amerika'da Cizvit ve misyonerler, cemiyet-i İsrailiyeler ve daha nice dinî cemiyetler olduğu gibi birçok da siyasî fırkalar vardır: Farmason, Karbonariler, Jön Avrupa, Sosyalistler, Komünistler, Pozitivler, Karl Marks'ın Cemiyet-i Beynelmilel'i, anarşist fırkaları ve idare fırkaları ve daha türlü türlü kitleler… Muhammed'in (aleyhisselam) nuru sayesinde zaten mevcut olan Müslümanların kardeşliği, bugün Dârülhilâfe'de (Hilafetin bulunduğu yer: İstanbul) İttihâd-ı Muhammedî namı altında birlik nurlarını yaymaktadır. Bunu bilmek lâzımdır ki Cemiyet'e dâhil olmamakla hâşâ İslâmiyetimize zerre kadar halel gelmez ve herhangi bir cemiyete dâhil olmak isteyen olursa cemiyetimiz hiçbir ferdi eleştiriye layık görmez. Hamdolsun Cemiyet-i İlmiye, Cemiyet-i İslâmiye, Cemiyet-i Hayriye gibi birçok dini cemiyetlerimiz; İttihad ve Terakki ve Ahrar ve İtidal fırkaları gibi cemiyet ve fırkalarımız mevcuttur. Bu cemiyetlerin*

---

588 Derviş Vahdeti, "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti Dersaadet Merkezi Meclis-i İdâre Âzaları", *Volkan*, 3 Mart 1325 (16 Mart 1909), Nu.75, 4; Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler,* C. 1, 182-183; Hülya Küçük Sevil, *İttihat ve Terakki Döneminde İslamcılık Hareketi (1908-1914),* Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, 109-110.

589 "İhtâr-ı Mahsûs", *Volkan,* 3 Mart 1325 (15 Mart 1909), Nu. 74, 1.

590 "Volkan", *Volkan*, 12 Mart 1325 (25 Mart 1909), Nu. 84, 4; Kutay'a göre, İMC tarafından yayımlanan bu bildiri ve isimler aslında hareketin darbe ve ayaklanma yolunu deneme kararında olan komite kimliğini açıkça ortaya koymuştur. Kutay, *31 Mart'ın,* 37.

591 İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti Dersaâdet Merkezi, "Beyannâme", *Volkan,* 3 Mart 1325 (16 Mart 1909), Nu.75, 2-3.

ortaya çıkışı çoklukla meşrutiyet idarelerinde olur. Fırkasız meşrutiyetten hiçbir zaman istenilen faydalar elde edilemez. Siyasi fırkalarımızın kapıları, ilâ-maşallah, bütün Osmanlılar için açıktır. Bütün vatandaşlarımızın kanundaki eşitlik hakkına mal ve can ve ırzlarının teminatına Kanun-i Esasi'miz kefil olduğu gibi hiçbir suretle cemiyetimiz o hukuklarına yan gözle bile bakmaz. Biz ki Muhammedîleriz, şer'-i şerif dairesinde hareket etmek mecburiyetindeyiz. Bu hakkımıza / yetkimize de hiçbir şahıs, şahs-i manevi karışmaz ve karışamaz. Bulunduğumuz şu medeniyetasrında, hiçbir ferd, diğerinin esiri olamaz. İşte bu esaretten, büyük İslam milletini kurtarma yani bütün Müslümanların fikri siyasi ve ictimâîlerini uyandırarak bulundukları devletler idaresinde tâbi bulundukları kanunlar dairesinde hareket ederek ilerlemelerine çalışmaktır. Dâhilimize gelince: İttihad ve Terakki Cemiyeti ile Ahrar Fırkası veya diğer cemiyetler olsun hiçbirisinin meşru teşebbüslerine engel veya bir taarruz etmek gibi bir niyetimiz olmadıktan başka meşru dairede hareket eden her cemiyet ve fırkanın gözlemcisiyiz. Binaenaleyh şer'î hükümler ve kanunlara muhalif olarak amme hukukuna taarruz edenler görüldüğü takdirde de kesinlikle müsamaha olunmayacağı beyan olunur."

Beyannamede göze çarpan önemli bir husus; cemiyetin adı ve onu destekleyen kesimin toplum içinde, basın camiasında ve hükümet çevresinde yarattığı tedirginliğe son vermek, insanlar tarafından kabul görmek adına cemiyeti meşrulaştırmak, hoş göstermek için ılımlı ve gayet liberal bir dil kullanılmıştır.[592] Örneğin beyannamede geçen "*Cemiyet'e dâhil olmamakla hâşâ İslâmiyet'imize zerre kadar halel gelmez ve herhangi bir cemiyete dâhil olmak isteyen olursa cemiyetimiz hiçbir ferdi eleştiriye layık görmez*"[593] cümlesi cemiyetin bu amaca ulaşmak adına kullandığı bir ifadenin göstergesi olmuştur.

Beyannamede dikkati çeken diğer bir durum da sömürge altında yaşayan Müslüman toplumları tutsaklıktan kurtarmanın yolu, onların siyasal ve sosyal fikirlerini harekete geçirerek tabi oldukları egemen güçlerin kanunları çerçevesinde hareket etmelerini ve bu sayede ilerlemelerinin önünü açmayı sağlamak olarak görülmüştür. Bu durumda İngiliz ve diğer emperyalist devletlerin sömürgesi altında yaşayan Müslümanların yaşadığı durum savunulmuştur. Kocabaş, "*Muhammediyiz*" tabirini Avrupalıların kullandığını, samimi bir müslümanın dolaylı da olsa, Müslüman olmayan bir devletin Müslümanlar üzerindeki baskısını kabul edemeyeceğini söylemiştir.[594]

Bayur da, "*Muhammedi*" tabirini Müslümanların kullanmadığını, bunu Peygamberin de tasvip etmediğini hatta Avrupalıların hep kullandıkları "*Mahometan*" sözünden aldıklarını ifade etmiştir.[595]

---

[592] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 100.
[593] İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti Dersaâdet Merkezi, "Beyannâme", *Volkan*, 3 Mart 1325 (16 Mart 1909), Nu.75, 2.
[594] Süleyman Kocabaş, *Kendi İtiraflarıyla Jön Türkler Nerede Yanıldı?, Hayaller…Komplolar…Kayıplar, 1890-1918*, İstanbul: Vatan Yayınları, Bty,76.
[595] Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi***,** C. 1, Kısım II, 136.

Beyannamede İMC her ne kadar da siyasi bir parti iddasında bulunmamış olsa da, siyasi bir parti olarak hareket edeceği anlaşılmıştır.[596] Fırkalaşmayı Meşruti düzenin bir gereği olarak belirten Vahdeti, ülke içinde de yasal çerçevede hareket eden bütün parti ve cemiyetlerin yanında olduklarını, onların yasal girişimlerine engel teşkil etmek ya da saldırmak gibi bir niyetlerinin de olmadığını vurgulamıştır. Bunun yanında dini ve yasal kurallara muhalif olarak genel hukuka saldıranlara da asla göz yummayacaklarını da ifade etmiştir.[597]

İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nin Nizamnamesi, 16 Mart 1909 tarihli Volkan'da yayınlanarak resmileşmiştir. Ancak ilginç olan, Vahdeti tarafından cemiyetin kuruluş tarihinin 1327 senesi Muharreminin Yirmi Beşinci günü, yani 16 Şubat 1909 tarihini kabul etmesi olmuştur. Bu tarihin kabul edilmesinde büyük olasılıkla 16 Şubat 1909 Cumartesi günü tanışma amaçlı olarak çağrılan davetliler huzurunda yapılan toplantı etkili olmuştur.

Bu toplantı hakkında Süleyman Tevfik, şu açıklamada bulunmuştur:[598]

"Kalabalığın ekseriyetini ulemâ sınıfı teşkil ediyordu. İçinde tanınmış şahsiyetlere rastlamadım. Gayelerinin devlet idaresinin şeriat içinde olması gerektiğini izah eden nutuklar söylendi. Davetliler arasında o devrin cidden en büyük âlim ve fazıl şahsiyetlerinden olan Defter-i Hâkânî Mahmut Esat Efendi söz istedi ve buna neden lüzum görüldüğünü, zaten Meşrutiyetin İslâm şeriatının icabı olduğunu, dört halife devri ile açıklayarak çok cesur bir de cümle kullandı. 'Cumhur ve icma-ı ümmet, İslâmın temel tefekkürüdür.' dedi. Buradaki Cumhur tabiri, daha sonra Cumhuriyet olarak tefsir edildi. Kendine soruldukta: 'Evet bu mânada da anlaşılabilir' demiştir. Toplantıdan ayrılırken bu cemiyetin manevi ve dini değil, siyasî olduğuna kâni oldum ve bunu Abdurrahman Şeref Bey'e söyledim. 'Tarihimizi bilirsiniz, öyledir' cevabını verdi"

İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti Nizamnamesi

Madde 1) Cemiyetin reisi Hazret-i Muhammed Mustafa (s.a.v.)'dir.

Madde 2) Cemiyetin ismi "*İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti*"dir. Hicri 1327 senesinde Dârülhilâfe (İstanbul) 'de kurulmuştur.

Madde 3) Cemiyetin maksadı, halifeliğe bağlı memleketlerde ve diğer beldelerde sakin muhtelif İslam milletlerinin ahlaklarının ıslahına ve sosyal ilerlemelerine yegâne sebep olan Kur'ân-ı Kerim'in, tertemiz İslam kanunlarının kıyamete kadar devam etmesi için gayret etmek ve tüm Müslümanların siyasi ve toplumsal faaliyetlerini artırmak ve birleştirmek ve Şer'-i Şerif ve Yüce Kanun-ı Esasî ile desteklenip Darülhilâfe (İstanbul)'de tesis edilen meşveret usulünü canı gibi koruyarak muhafaza eylemek, Osmanlı memleketlerinde hukuki kanunları Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye kapsar bulunduğu gibi fıkıh kitaplarından çıkararak bir

[596] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 100.
[597] Derviş Vahdeti, "İttihâd- ı Muhammedî Cemiyeti Nizamnamesi", *Volkan,* 3 Mart 1325 (16 Mart 1909), Nu.75, 2-3
[598] Kutay, *31 Mart'ın,* 47-49.

de ceza kanunu ve gerekli diğer kanunları meydana getirerek ileride Meclisi Mebusan'a arz etmek ve tasdik edilmesine çalışmak ve bütün gidişatımızı şer'-i şerifle tayin etmek ve bu suretle gelecekte Osmanlı memleketlerinde Nizamiye Mahkemelerinde şer'i kanunların hareket düsturu olunmasına gayret etmek ve bütün liva-i Muhammedî altında bulunan âlem-i İslamiyet'i taarruzdan korumak.

Madde 4) Cemiyetin faaliyet sahası bütün İslam memleketlerini kapsar.

Madde 5) İkinci maddede gösterilen maksatlara ulaşmak için cemiyetin işleyiş şekli aşağıdadır:

a) İttihâd-ı Muhammedî ve Meclis-i Mebusan hakkında mevzu-i bahs olacak meseleler için bir toplantıda, cemiyete mensup âlimler, şeyhler ve siyasiler tarafından hutbeler ve nutuklar iradiyle müzakerede bulunmak.

b) Cemiyete mahsus toplantıda faziletli cemiyet mensupları tarafından dini ilimler, ahlâk, siyaset, toplum ve günlük hadiselerle ilgili ders suretinde vaazlar vermek.

c) Cemiyetin fikir ve mesleğini anlatmak ve yaymak için vakitli ve belli olmayan vakitlerde risaleler ve fikirlerin yürütücüsü olmak üzere Türkçe, Arapça, Farsça ve diğer dillerde gazeteler ve çeşitli yazılar bastırmak ve keza bu maksatla umumi toplantılar tertip eylemek.

d) Aynı maksatla taşralarda ve diğer İslam beldelerinde teşekkül eden şubelerle haberleşme ile oralarda bu türden neşriyat meydana getirmek ve toplantılar tertip ettirmek.

e) Lüzum gördükçe harici İslam beldelerine vaizler göndermek.[599]

Cemiyete Azanın Kabulü ve Çıkarılış Şekli

Madde 6) Cemiyetin şartnamesini kabul ile hükümlerine uyan şeran ergenlik çağına gelen her Müslüman fert cemiyete dâhil olabilir.

Madde 7) Cemiyete girişini sözlü ve yazılı talep eden kimse cemiyete mensup bir âza veyahut Volkan gazetesi delâletiyle azalığa kabul olunur.

Madde 8) Azadan her biri istediği zaman cemiyeti terk etmekte serbesttir.

Madde 9) Cemiyete karşı hiçbir azanın nakit taahhüdü yoktur. Kendi arzusu ile nakdi yardımlar ve hediyeler memnuniyetle kabul ve cemiyete gelir olarak kaydedilir.

Madde 10) Şerî'at-i Ahmediye'ye muhalif harekette bulunanlarla gizli şahsi menfaat taşıyan her ferd, gerçekleşecek meşru ikazlara rağmen vazgeçmeyip ısrar ederse idare meclisinin

[599] Derviş Vahdeti, "İttihâd- ı Muhammedî Cemiyeti Nizamnamesi", *Volkan,* 3 Mart 1325 (16 Mart 1909), Nu. 75, 3.

çoğunluğunun oyu ile cemiyetten ihraç edilir, ihraç edilen aza isterse umumi meclise müracaat ve meseleyi oylama ile çoğunluğa gire hallettirebilir. Cemiyetten ihraç edilen aza daha sonra hatadan döndüğünü ispat ederek yeniden aza kaydolunmak isterse yine kabul edilir.

Madde 11) Cemiyetten gerek isteğiyle gerek istemeyerek çıkan aza, o zamana kadar cemiyete iane ve hediye namıyla bir şey vermiş ise geri alamaz.

İdare Teşkilatı

Madde 12) Cemiyetin idare teşkilatı: Darülhilâfe'de genel merkez ve taşrada şubelerle aşağıda gösterilen idare meclisleri, genel meclisler büyük meclislerdir.

İdare Meclisi Vazifeleri

Madde 13) İdare Meclisinin müddeti bir sene devam etmek ve gelecek sene tekrar seçilebilmek üzere umum tarafından seçilen 25 azadan oluşur.

Madde 14) İdare meclisi azaları içinden altı kişiden oluşan bir idare heyeti teşekkül edecektir.

Madde 15) İdare meclisi gerektiğinde idare heyetinin daveti üzerine toplanır. Azanın çoğunluğu hazır olmadıkça işe bakılamaz.

Madde 16) İdare meclisinin vazifeleri aşağıdadır: İdare meclisi kararlarını idare heyeti vasıtasıyla icra ve fikirlerinin yürütücüsü olan gazete ile icap ederse icraatını ilân etmek.

a) Cemiyetin taşınır ve taşınmaz mallarını tasarruf ve idare etmek.

b)İcap ettiği takdirde maksada ait olan maddelerden başka iş bu nizamnamenin diğer maddelerini tadil ve ilave ve eklerle açıklamak.

Madde 17) Tüm vesikaların cemiyetçe makbul olması, idare meclisleri taraflarından tayin olunan kişilerin imzalarının içermesine bağlıdır.

Madde 18) Şube reisleri Hilafet Merkezinde bulundukları zaman idare meclisi toplantılarına katılmaya yetkilidir.

Madde 19) Heyet, idare meclisi azasından seçilen altı kişiden oluşur ve bunlar vazifeli olup bunlardan biri heyet reisi, biri umumi kâtip ve biri veznedardır.

Madde 20) İdare heyeti cemiyetin işlerini görmekle sorumludur.

Madde 21)Bütün haberleşmede imza yerine şube merkezlerine ait Mühürler yahut mühür içeriği kullanılır. Hiçbir ferd imzası altında haberleşmeye yetkili değildir.

Madde 22) İdare meclisindeki başkanlık her defa bir azaya havale edilmiştir.

Madde 23) İdare meclisinden başka 25 aza adayı olup meclisin her teşekkülünde aynı idare azaları gibi oy sahibidirler.

Madde 24) İdare heyetinin tayini idare meclisine ait olduğu gibi değişimi de adı geçen meclise aittir.

Madde 25) Her bir karar oyçokluğu iledir.

Genel Merkez Meclisi ve Vazifeleri

Madde 26) Genel merkez meclisi, senede bir defa idare meclisinin ilânı üzerine her mahalleden seçilen birer azadan ibarettir. Büyük Meclisten bir ay evvel İstanbul'da toplanarak idare meclisinin bir senelik hesaplarını tetkik, idare meclisi azalarını yeniden seçer ve devam ettirir.

Büyük Meclis ve Vazifeleri

Madde 27) Büyük Meclis: İdare meclisinin daveti üzerine senede bir defa İstanbul'da idare meclisinin tahsis eylediği özel günde toplanır.

Madde 28) Büyük Meclis, merkez ve şube genel meclislerinden ibarettir.

Madde 29) Büyük Meclisin vazifeleri aşağıdadır:

a) Cemiyetin gelecek sene için ne gibi bir hayırlı faaliyetlere teşebbüs etmesi lâzım geldiğini tayin etmek.

b) Cemiyetin teşkilat ve nizamnamesinin tadiline lüzum görüldüğü takdirde ne suretle teşkil ve tadil edilebileceğini tahsis etmek.

Şubeler ve Kuruluş Şekli

Madde 30) Şubelerin teşekkülü, yirmi azanın mevcudiyetine bağlıdır. Taşrada şubeler açıldıkça durum İstanbul'da genel merkeze haber verir ve genel merkez kendilerine bir mühürle bir resmi vesika gönderir.

Madde 31) Şubeler, genel merkez nizamnamesine tâbidir.

Madde 32)İstanbul'da genel merkezden başka merkez veya şube yoktur.

Madde 33) Cemiyetin şubeleri on bir kişi olmak üzere birinci sene kurucuları tarafından ayrılır, ikinci sene şube genel meclisleri tarafından bir sene müddetle seçilir.

Madde 34) Şubeler, bulundukları mahallerde merkez cemiyet tarafından kendilerine tevdi olunan vazifeleri ifa eder.

Madde 35) Şubeler, merkez cemiyet nizamnamesine muhalif hareket ederse yok hükmünde sayılır.

Madde 36) Şubeler, ayda bir defa hesap işleri ve cemiyete dâhil olanlara dair, merkeze bilgi verir.

Madde 37) Şubeler arasında beş kişiden ibaret bir idare heyeti teşkil olunur. Bunlardan biri reis, ikisi aza, biri kâtip ve biri de sandık-kâr olmak üzere tefrik olunur.

Şube Genel Meclisleri ve Vazifeleri

Madde 38) Şube genel meclisleri, senede bir defa idare meclisinin ilânı üzerine her mahalle veya köyden seçilen birer azadan ibaret olup her vilâyet ve liva merkezlerindeki şubelerde toplanarak idare meclisinin bir senelik hesaplarını inceler ve idare meclisi azalarını yeniden seçer ve yerinde bırakır.

Madde 39) Genel meclisler sözleşme ve özel karar sonuçlarını, genel merkeze bildirilir.

Cemiyetin Gelirleri

Madde 40) Cemiyetin gelirleri: Gönüllü verilen yardımlardan, hibelerden ve yayınlardan elde edilecek kârdan, ders ve hitabetler gelirinden ve bunların emsali gelirlerden ibarettir.

Madde 41) Şubeler gelirlerinden, büyük meclis tarafından uygun görülen tutar, cemiyetin genel masraflarına karşılık olmak için Darülhilâfe'de genel merkez ve taşrada şubeler tarafından gözlemlenip tasdiki genel merkez meclisine aittir.[600]

Nizamnameyi genel hatlarıyla değerlendirmek gerekirse, cemiyette göze çarpan önemli bir husus başkanlık sorunu ile ilgili olmuştur. Bu durumun yaşanmasında, nizamnamenin 1. maddesinde cemiyetin doğal başkanı olarak Hz. Muhammed'in ilan edilmiş olması etkili olmuştur. Böyle olunca cemiyeti fiili olarak yönetecek bir lidere ihtiyaç duyulması kaçınılmaz olmuştur. Keza, nizamnamede belirtildiği üzere cemiyetin en önemli icra organı altı kişiden oluşan bir Merkezi İdare Heyeti olup cemiyeti temsil edecek reisin de bu heyet tarafından seçileceği belirtilmiştir.

Bu durumda nizamname göz önüne alındığında, öncelikle kurucuların ve üyelerin daha çok dini kadrodan oluştuğu görülmüştür. İMC'nin reisi olarak Hz. Muhammed'in gösterilmesinde aslında cemiyete bir kutsallık vasfı yükleme isteği etkili olmuştur. Böylece cemiyetin bütün Müslümanlara hitap edeceği ve gelişecek olayların sorumluluğundan kurtulabileceği düşünülmüştür. Cemiyetin kuruluş amacı da, memalik-i hilafede İslamî muhalefeti

[600] Derviş Vahdeti, "İttihâd- ı Muhammedî Cemiyeti Nizamnamesi", *Volkan,* 3 Mart 1325 (16 Mart 1909), Nu.75, 2-4.

oluşturmak, siyasi ve içtimai hayata Kur'anı hâkim kılmak olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca hukuk alanında da kitabü-l fıkhiyeden yararlanmanın gerekliliği vurgulanmıştır.[601]

Nizamnameden anlaşıldığı üzere, İMC'nin doğal lideri ya da manevi önderi olarak Hz. Muhammed kabul edilmiştir. Ancak aktif olark çalışan bir cemiye hayatta olmayan Hz. Muhammed'in seçilmesi tartışma konusu olacağı düşüncesi göz önünde bulundurulmuş olsa gerek ki, Dersaadet merkezine de Vahdeti gibi hayatta olan bir liderin başkanlık edeceği belirtilmiştir. Aslında nizamnamede her ne kadar liderlik sorununa bu şekilde bir çözüm üretilmiş olsa da, cemiyetin resmi kuruluşu ilan edildikten sonra bu heyeti seçmekle yükümlü olan cemiyetin kurucular listesinden önemli isimlerin istifa etmesi, Merkezi İdare Heyeti'nin seçilemediği hatta reisin bile seçilemediğine dair bir kanaate sebebiyet vermiştir. Volkan'da buna dair yazıların olmaması da aslında buna dair kanaati güçlendirmiştir.[602]

Nizamnamede kurucu üye olarak belirtilen Sehl Fazıl Paşa ve Mehmed Sadık Efendilerin daha sonra cemiyetten istifa etmeleri, cemiyet kurulduktan sonra üyeler arasında bazı konularda fikir ayrılığı olduğuna işaret olmuştur. Said Nursî, bu konu hakkında şunları söylemiştir:[603]

"*İşittim'İttihâd-ı Muhammedî (Allah'ın selâmı üzerine olsun)ismiyle bir cemiyet kurulmuş. Son derece korkuya kapıldım ki, bu kutsal ismin altında bazılarının bir yanlış hareketi ortaya çıksın. Sonra işittim: bu kutsal ismi kimi ulu kişiler; Süheyl Paşa ve Şeyh Sâdık gibi şahıslar daha basit ve sırf ibâdete ve peygamberin yaptığı kutsal işlere bağlılığa yormuşlardır. Ve o siyasî cemiyetten ilişkilerini kestiler. Siyasete karışmayacaklar. Ancak tekrar korktum, dedim: Bu isim toplumun tamamının hakkıdır. Birine özgü olamaz ve sınırlama getirilemez. Ben nasıl ki dindar ve birçok cemiyete bir yönüyle bağlıyım. Çünkü amaçlarını bir gördüm. Böylelikle o kutsal isme bağlandım."*

Said Nursî'nin bu ifadelerinden de anlaşıldığı üzere cemiyete kutsal bir ismin verilmesi ve cemiyetin siyasetle uğraşması cemiyet üyelerinin tepkisine, cemiyet kurucularından iki etkili ismin istifasına sebebiyet vermiştir. Her ne kadar nizamnamede İslâmî ve ahlâkî değerler savunulsa da bunun samimiyetten uzak ve siyasi çıkar elde etmek için kullanılmaya çalışıldığını düşünen bu üyeler, bu tutumun asıl davaya zarar verebileceği düşüncesine de kapılarak cemiyetten yollarını ayırmışlardır.[604]

---

[601] Küçük Sevil, *İttihat,* 111.
[602] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 103.
[603] Bediüzzaman Said Nursî, *Tarihçe-i Hayat***,** İstanbul: Şahdamar Yayınları, 2011, 52-53.
[604] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 106.

1.2.5.2. Cemiyeti'nin Temel İdeolojisi

İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti kuruluşu ile birlikte açılışı, programı, ilan ettiği nizamnamesi ve beyannamesi, açılışla alakalı sunduğu bildirilerden ve konuşmalardan anlaşılacağı üzere demokratik çok partili siyasal yaşamın açık partilerine göre değil daha çok "*Masonlar, Anarşistler, Karbonariler, Komünistler, Cizvitler gibi gizli ve ihtilalci örgütleri*" de örnek alarak kurulmuştur.[605] İMC, Meşruti düzenin bir gereği olarak kurulan partilerden, "*adalet, müsavat ve hürriyete*" önem veren siyasi partilerle iyi ilişkiler kurmayı kendisine hedef olarak belirtmekle birlikte, hiçbir siyasi parti ile birleşmeyeceğini net bir şekilde ifade etmiştir.

Vahdeti, bütün Müslümanların hukukunu bir kayıt altında bulundurmak, esbabına tevessül olmak için İMC'nin oluşturulduğunu ifade etmiştir.[606] Bu bağlamda İMC'nin fikri ve düşünsel yapısını daha çok İslam birliği oluşturmuştur. Keza Volkan gazetesinden de açıkça anlaşılmıştır. Volkan gazetesinde, "*Açıkça İttihâd-ı İslâm*" başlıkla makalede, sarf edilen sözler bunu açıkça göstermiştir: " *Volkan'ın dini ve siyâsî olarak neşri İttihâd-ı İslâm'a hizmet içindir... İttihâd-ı İslâm fkrinin açıktan açığa meydana konulmasına mecburiyet hissettim. İşte biz de, bilmecburiye sizi İttihâd- İslam'a davet ediyoruz. Yaşasın İslamiyet. Dindar olalım. Şeci olalım."*[607]

Bu bağlamda dini ve ihtilalci bir yönü olan cemiyet siyasi anlamda uluslararası bir İslami rotada hareket eden bir teşekküle sahip olmuştur.[608] Bunu da bütün Müslümanları kendi çatısı altında birleştirmeyi amaç edinerek sağlamıştır. Nizamnameden de anlaşıldığı üzere, daha çok bir parti ya da yasama organı tarzında hareket edeceği bir çalışma yöntemi benimsemiştir. Bu yöntem onun daha çok siyasi amaçlar doğrutusunda hareket edeceğine işaret olarak görülmüştür. Keza âlim, fazıl, ulema kesimden oluşacak bir komisyonun kanun teklifleri hazırlayıp meclise sunmaları ve mecliste bu kanunların kabulü için gayret edeceklerini belirtmeleri hem dini hem de siyasi olan bu amaçları ile örtüşmüştür.[609]

Cemiyetin temel amacı ve görevi, "*Kur'ân- ı Kerim'in ahkâmını ilâ yevmil kıyâm neş ü muhafaza etmek, hukuk-i İslâmiyeyi taarruzdan siyânet etmek*" olarak belirtilmiştir.[610] Ancak sadece siyasi muhalefet yapmak hedefinde olmayan cemiyet, şeriata ve hukuka aykırı yapılan

---

[605] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler,* C. 1,192.
[606] Derviş Vahdeti, "İttihâd", *Volkan,* 6 Şubat 1324 (19 Şubat 1909), Nu.50, 2.
[607] "Açıkça İttihâd-ı İslâm", *Volkan,* 10 Kânûnisânî 1324(23 Ocak 1909), Nu.24,1-2; Nesrin Aktaran, *II. Meşrutiyet Dönemi İslamcılık Akımının Medrese Algısı*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021, 73.
[608] Tarık Zafer Tunaya, *İslamcılık Cerayanı,* C. I, İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Yayınları, 1998, 46.
[609] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 107.
[610] Derviş Vahdeti, "İkâz", *Volkan*, 3 Şubat 1324 (16 Şubat 1909), Nu.47, 2.

bütün faaliyetlere karşı koyacağını vurgulamıştır.[611] Dinci bir örgüt özelliği taşıyan bu cemiyet İslamcı olup "*İslam enternasyonalizmi*" içinde sadece Osmanlı Müslümanlarına değil; bütün Müslümanlara kapısını açmış, hepsine hitap etmiş, kucak açmıştır. Bu nedenle de milliyetçi değil ümmetçi bir nitelik taşımıştır.[612]

Ayrıca bir Osmanlı ulusunun daha çok İslam ilkelerine dayanılarak inşa edilebileceğinde ısrar etmiş, bütün ulusların Osmanlılık düşüncesi etrafında birleştirilmesine karşı çıkmıştır. Bu düşüncesiyle Genç Osmanlılardan ayrılan cemiyet, programından da anlaşılacağı üzere hem İttihatçıların hem de Ahrar Fırkası'nın Batılılaşma yönünde gerçekleştirmeye çalıştığı reformlara da karşı çıkmış ve bunu muhalefet söyleminde şiddetli bir slogan olarak kullanmıştır.[613]

Ancak şunu da belirtmek gerekir ki Vahdeti'nin İslamcılığı Sünnî Ortodoks taraftarlığı şeklinde belirtilmiştir. Vahdeti, Volkan'daki yazılarda da ifade ettiği gibi İran İslam'ını genel anlamda İslam'ın ruhuna aykırı bulduğu için çok eleştirmiştir. Vahdeti'ye göre Şer'i kurallar ve toplumsal olguların dayanağı Kur'an olmalıdır. Bu nedenle de İran müctehidlerini, Kur'an ve Hadis'in döneme uygun gereklerini bir kenara bırakıp kendi anlayışlarını uygulama çabalarını İslam'a büyük zarar vereceği için uyarmıştır.[614]

Vahdeti'nin İran İslamcılığını eleştirdiği, Volkan'daki yazılarında da net olarak görülmüştür. Keza bir yazısında onlara dair şu açıklamada bulunmuştur:[615]

"*Ey İran din bilginleri! Bir fıkıh bilgininin ortaya koyduğu dinsel bir hükmün, dinsel kuralların yine şeriat kurallarının deyimine uygun düşmesi zorunludur. Ancak şu andaki, din bilginleri despot olursa Kuran ayetlerinden peygamberin hadislerinden ilerlemeler ve zamanın genel kabul görmelerine uygun olan hükümleri bırakıp da, işte dinsel kuralların söz birliği ettiği budur! Benim dinsel hüküm çıkarımlarım bu merkezdedir derse bugün o dinsel hükmün insanlık için ortaya çıkaracağı zararlar da göz önüne alınırsa, her ne kadar dinsel çıkarımda bulunanların iyi niyet sahibi olarak dinsel çıkarımda bulunduğu meselelerde isabetli bir görüşü olsa bile toplumun genelinin zararına yönelecek bir meselenin kullanım alanına konulmasına nasıl izin verilir? Evinde dinlenmeye çekilmiş bir din bilgini, geçirdiği yetmiş senelik ömrünü birkaç yüzyıl önce yazılan eski kitaplardan anlam çıkararak, birkaç yüz sene sonra gelmiş ve ilerlemeden ilerlemeye erişmiş insanların o din bilginlerinin emrine boyun eğmesi nasıl akla uygun görülebilir?*"

Cemiyetin İslamcı toplum yaratma ideolojisine dayanan politikası, Osmanlıcı toplum yaratma fikri ile inşa olunan ve zamanla Türkçü bir siyasal çizgide hareket etmeye başlayan İttihatçılar

---

611 Tunaya, *İslamcılık Cerayanı,* C. I, 45.
612 Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler,* C. 1,192.
613 Arsen Avagyan, " Ermeni Siyasi Partileri İle Jön Türklerin Meşrutiyet İlan Edildiği Dönemdeki İlişkileri", *Ermeniler İttihat ve Terakki İşbirliğinden Çatışmaya*, Çev. Ludmilla Denisenko, İstanbul: Aras Yayıncılık, 2. Baskı, 2005, 57.
614 Küçük Sevil, *İttihat,* 99.
615 Derviş Vahdeti, "İran Müctehidlerine", *Volkan,* 13 Şubat 1324 (26 Şubat 1909), Nu.57, 1-2.

ile de karşı karşıya gelmesine neden olmuştur.[616] Şeriatı esas alan bir Meşruti rejimi savunan cemiyet, Osmanlı'da Meşrutiyet rejimin ilan edilmesine rağmen şeriat esas alınmadığı için toplumda ekonomik sefaletin, ahlaki çöküntünün devam ettiğine, Meşrutiyet'in zulüm getirdiğine işaret etmiştir. Şeriatın muhafazası olması gerektiğine dikkat çeken cemiyet, İslama dayanmayan ıslahatların da toplumu parçalanmaktan kurtaramayacağını savunmuştur.[617]

Cemiyetin "*Müslümanların ahlaki ve toplumsal açıdan ilerlemesinde başat rol üstlenen Kur'ân-ı Kerim'in, kıyamete kadar devamı ve korunması için çaba sarf etmek, bütün Müslümanların tek çatı altında birleşmesini sağlamak, Meşveret usulünü canı gibi korumak, yasaları İslam fıkhına uygun olarak tesis etmek ve bu yasaların Meclisi Mebusan'da onaylanmasını sağlamak*" gibi amaçları olduğu belirtilmiştir. Bunların dışında cemiyet bütün İslam âlemini taarruzlara karşı korumak, cemiyet ve meclis ile ilgili meseleler için toplantılar düzenlemeyi planlamıştır.[618]

Cemiyet yapılacak bu toplantılarda cemiyete mensup âlimler, şeyhler ve siyasileri davet ederek, bu kişilerin hutbeler ve nutuklar iradiyle müzakerede bulunmaları için ortam oluşturacağını, özellikle dini ilimler, ahlâk, siyaset, toplum ve günlük hadiselerle ilgili ders suretinde vaazlar verileceğini belirtmiştir. Cemiyetin ayrıca amaçlarını, fikri yapısını ve mesleğini anlatmak için Türkçe, Arapça, Farsça ve diğer dillerde gazeteler ve çeşitli yazılar bastırılacağı ifade edilmiştir. Cemiyet, bu maksatla umumi toplantılar tertip eylemek, aynı maksatla taşralarda ve diğer İslam beldelerinde teşekkül eden şubelerle haberleşme ile oralarda bu türden neşriyat meydana getirmek ve toplantılar tertip ettirmek, lüzum gördükçe harici İslam beldelerine vaizler göndererek hızlı bir örgütlenme ve büyüme hedefinde hareket etmiştir.[619]

Hz. Muhammed'in başkan olarak ilan edildiği cemiyete, her Müslüman'ın Volkan aracılığıyla üye olabileceği ve bu üyelerin başka cemiyetlere aynı zamanda başka partilere de girebileceği Volkan'da belirtilmiştir. Bu durumun yansıması cemiyetin bir kitle partisi olma yolunda geniş bir taraftar kazanmasında etkili bir rol oynamış olsa da cemiyette aynı zamanda disiplin

---

[616] Baran Hocaoğlu, *İkinci Meşrutiyet Dönemi Siyasal Yaşamında İktidar ve Muhalefet İlişkileri (1908-1913),* Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, 121.

[617] Tunaya, *İslamcılık Cerayanı,* C. I, 43; Cemiyet ülkenin kurtuluşunu şeriatda görmüştür. Mehmet Nuri, "Varaka", *Volkan,* 1 Mart 1325 (14 Mart 1909), Nu.73, 3-4; Abdülhamid Derviş, *Volkan,* 9 Mart 1325 (22 Mart 1909), Nu.81, 3-4; Derviş Vahdeti, "Vatandan Bir Feryad", *Volkan,* 10 Mart 1325 (23 Mart 1909), Nu.82, 3; Ahmet Muhtar, *Volkan,* 10 Mart 1325 (23 Mart 1909), Nu.82, 4; Fakihzade M. Bedreddin, " Tarîk-i Hakka Dâvet", *Volkan,* 17 Mart 1325 (30 Mart 1909), Nu.89.

[618] Derviş Vahdeti, "İttihâd- ı Muhammedî Cemiyeti Nizamnamesi", *Volkan,* 3 Mart 1325 (16 Mart 1909), Nu. 75, 3.

[619] Derviş Vahdeti, "İttihâd- ı Muhammedî Cemiyeti Nizamnamesi", *Volkan,* 3 Mart 1325 (16 Mart 1909), Nu. 75, 3.

sorunlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. İMC, Osmanlı bürokrasisinin önemli bir kolu olan ilmiye sınıfının desteğini arkasına almak istemiştir. Cemiyetin ikinci ideolojik unsuru ise ihtilalci niteliğin yöneldiği "*Şeriat-ı Garrâ-yı Muhammedi*" koruma yöntemi olmuştur. Yöneticilere göre cemiyetin dinci kesimi yanına alma ve dini fikre dayanma politikası, cemiyeti kişisellikten kurtarıp cemiyete manevi ve kolektif bir nitelik kazandırma amacı taşımıştır.

İMC'nin amaçlarına ulaşmak adına kullandığı bu iki unsur, onun ideolojik fikrinin formülünü oluşturmuştur. Olağanüstü zamanlarda İlmiye ve Askeriyenin kardeş olduğunu savunan cemiyet, olağanüstü dönemin geçmesi durumunda askerin siyasetten çekilmesi gerektiğini savunmuştur. Cemiyet, askerin sahadan çekilip kışlasına dönmesi durumunda siyasal iktidarın hocaların denetimde yani hocaların partisi olan İMC'nin denetimine gireceğini düşünmüştür. Büyük bir incelikle ideolojik fikrini formülleştiren İMC, "*devletin yönetme görevini yüklenmiş olarak*" siyasal iktidara hâkim olacağını düşünmüştür.[620]

Ayrıca cemiyet ilk zamanlarda siyasal anlamda daha çok liberal, özgürlükçü ve hümanist bir çizgi takip ederken resmi anlamda kurulduktan sonra ve Volkan gazetesinin yayın organı haline gelmesi ile dramatik bir şekilde tonu değişmeye başlamıştır. Saraydan bazı grupları, liberallerden birtakım kimseleri ve muhtemelen İngiliz Büyükelçiliği'ni dayanak almaya başlayan cemiyet, İttihatçılara karşı yoğun bir muhalefet sergilemeye başlamıştır. Liberalizmi terk eden Volkan, İslami polemikler yolu ile İttihatçıları mason, din karşıtı ve laik oldukları yönünde eleştirerek anti ittihatçı bir siyaset takip etmeye başlamıştır.[621]

1.2.5.3. Cemiyeti'nin Örgütlenmesi ve Şubeleri

Vahdeti, Volkan gazetesini çıkardıktan sonra, gazetedeki hutbe usulü ve nidalı, feryadlı yazıları halkı derinden etkilemiştir. Volkan'da daha çok dini konulara yer veren Vahdeti, gazetesinin artık halk nezdinde büyük bir kabul görmeye başladığını, gazetesinden beklediği etkiyi toplum üzerinde görünce, İttihâd-ı Muhammedî adıyla bir cemiyet kurmuş ve Volkan vasıtasıyla cemiyetin ateşli bir şekilde propagandasını yapmaya başlamıştır.[622] İlerde 31 Mart olayının çıkışında ve gelişiminde, İMC'nin ustalıklı örgütlenmesi ve hızla gelişmesi büyük etken oluşturmuştur.[623]

Bu bağlamda cemiyetin kısa sürede büyümesinde, cemiyetin ismi ve "*Muhammedi*" olunmadığı şeklinde ithamlara maruz kalma korkusu, halkı akın akın cemiyet merkezine

[620] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler,* C. 1,191-192.
[621] Feroz Ahmad, " Politics and Islam in Modern Turkey", *Middle Eastern Studies*, (2015), 3-21.
[622] Baydar,*31 Mart,* 14.
[623] Bengül Güngörmez, " Kitle İletişim Araçları, Siyaset ve Propaganda", *U.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 3(2002), 1-12.

giderek cemiyete üye olmaya vicdanen zorlamıştır.[624] Öte taraftan, İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'ne kimlerin, nasıl üye olabileceği, şeriata aykırı davrananların cemiyetten çıkarılabileceği, çıkarılan üyenin ıslah olması durumunda cemiyete tekrar alınabileceği, cemiyetin nizamnâmesinde belirtilmiştir.[625] Ama cemiyetin üye sayısını bilmek olanaksız olsa da, zaman zaman Volkan gazetesinde katılanların hızla artarak cemiyetin gittikçe büyüdüğü arşiv belgelerinden de anlaşılmıştır.

Vahdeti, Volkan'da 7 Mart 1909'da "*İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nin Hakîkati*" başlıklı yazıda, gün geçtikçe cemiyete dâhil olanların önem kazanmaya başladığını[626], cemiyete müracaat edenlerin arttığı ifade edilmiştir. Bu bağlamda müracaat edenlerin nizamnameyi güzelce anlamaları, isimlerini, şöhretlerini, mahallelerini gösteren bir pusula getirmeleri gerektiği belirtilmiştir.[627] Derviş Vahdeti, cemiyete üye kaydederken bu süreçte birtakım zorluklarla karşılaştıklarını, İttihatçıların herşeye karıştığını, mühürcülerin bile onlardan izinsiz mühür kazımadıklarını, İttihatçıların ruhsat kâğıdı istediklerini bu bağlamda çok zorlandıklarını belirtmiştir.[628]

Yine 10 Mart 1909 tarihli yazıda da, cemiyete katılımın arttığı hakkında şunlar söylenmiştir: "*Sâye-i nûr-i Muhammedî'de bir aylık yekûnumuz, hatırı sayılabilecek bir raddeyi bulmuş, muhtarlar civar köylerden gelerek köy halkını doğrudan cemiyete idhâl etmiş ve hamden sümme hamden hatır ve hayale gelmeyecek bir sûrette meclis-i idâre âzalarımız da müessis olmak sûretiyle teşekkül etmiştir.*" [629]

Aslında İMC'nin üyeleri kabul ederken ve kaydederken takip ettiği yöntem hiç de normal usullere uygun olmamıştır. Üye kaydı daha çok insanların dini hassasiyetlerinden faydalanılarak yapılmıştır. Daha henüz resmi anlamda kurulmadığı zamanlarda bile cemiyetin taraftarları, Kapalıçarşının girişinde ve Fatih gibi semtlerde, Kapalıçarşı'nın iki kapısı önüne, üzerlerine toplu kâğıtların konulduğu masalar kurarak çalışmalarını devam ettirmişlerdir. Cemiyet tarafından seçilen propagandacılar özellikle dini kullanarak hızlı bir şekilde örgütlenmeye çalışmışlardır.[630]

---

[624] Sevim Ayık, *İttihad ve Terakki Yönetimine Muhalif Bir Bakış Hikmet Gazetesi (1912),*Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, 50.

[625] "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti Nizamnâmesi", *Volkan*, 4 Şubat 1324 (17 Şubat 1909), Nu. 48, 1-2.

[626] Derviş Vahdeti, "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nin Hakîkati", *Volkan,* 22 Şubat 1324 (7 Mart 1909), Nu. 66, 3; İbrahim, "Varaka", *Volkan,* 6 Mart 1325(19 Mart 1909), Nu.78, 4; Osman Bedreddin, " İttihâd-ı Muhammedî Cemiyet-i Celilesi Merkez-i Umumisine" *Volkan,* 10 Mart 1325(23 Mart 1909), Nu.82, 4.

[627] "Tahdis-i Ni'met", *Volkan,* 9 Şubat 1324 (22 Şubat 1909), Nu.53, 1.

[628] Derviş Vahdeti, "Hükûmet İçinde Hükûmet", *Volkan,* 16 Mart 1324 (29 Mart 1909), Nu. 88, 1.

[629] Derviş Vahdeti, "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nin Hakîkati", *Volkan,* 25 Şubat 1324 (10 Mart 1909), Nu. 69, 2.

[630] Celal Bayar, *Ben de Yazdım Millî Mücadeleye Gidiş*, C. 1, İstanbul: Sabah Kitapları, 1997, 125; Dönemin tanıkları İMC'nin cemiyete taraftar kazandırmak için şu faaliyetlerde bulunduklarını söylemiştir: " *Kapalıçarşı'da börekçinin önüne bir masa konmuş. Masanın başına ikisi sarıklı, biri fesli üç adam oturmuş: -*

Cemiyetin dini kullandığı yaşanan olayların gerçekliği ile gözler önüne serilmiştir. Bazı sokak başlarında, her sınıftan seçilen propagandacılar ve üye yazıcılar durmadan, "*Ey şeriat-i mutahhara-i Muhammedi'nin zevalini istemeyen müminler: Allahu Zülcelâl aşkına, Peygamber-i Zişanımız Muhammed Mustafa aşkına, bu kâğıdı imzalayınız.*"[631] Diye bağırmışlardır. Propagandacıların ara sıra tekbir de getirerek halkı davet etmeleri, heyacanı büsbütün artırmış bu yüzden de bu durum o süreçte fevkalade bir hal almıştır.[632]

Cemiyetin dini kullandığını gösteren başka bir kanıt da, propagandacıların sokak ve pazarlarda, defter açıp gelen ve gidene "*Şeriat ister misiniz?*" sorusuyla insanları manevi bir baskı altına alarak imza toplamaya çalışmaları olmuştur. İşte cemiyetin kullandığı bu yol, cemiyetin çok kısa sürede örgütlenerek büyümesini ve yayılmasını sağlamıştır.[633] Öyleki çıkabilecek olaylardan istifade edip yağmacılığa niyeti olan Hıristiyanlar bile bu cemiyete üye olmuşlardır.[634]

Yine Said Nursî'nin imzası ile yayınlanan bildiri de, İMC'nin dini siyasete alet ederek cemiyete katılımı artırma adına çalıştığını göstermiştir. Said Nursî bildirisinde, " *Cemiyetimize her bir mü'min mânen müntesiptir. Sûreten intisab ise sünnet-i Nebeviyeyi kendi âleminde ihyâya azm-ı kat'î iledir. En evvel mürşid-i umûmi olan ulemâ ve meşâyih ve talebeyi şerîat namına ittihâda dâved ederiz*."[635] Sözleri ile halkı cemiyete katılmaya davet etmiştir.

Cemiyete ayrıca imanılık, müezzinlik, tekke şeyhliği gibi evkafa ait bazı vazifelere talip olanlardan, resmi dairelerin uzun muamelelerinden bıkıp usanarak, devlet kapısında işi olanların cemiyete katıldıkları takdirde işlerinin süratle görüleceğini düşündükleri için de cemiyete katılanlar olmuştur. Bunu bizzat gazetesinde ilan etmiş olan Vahdeti, bu sayede taraftar kitlesini artırmaya çalışmıştır.[636]

Cemiyetin çok kısa bir sürede örgütlenmesinde, o dönemde toplumda önemli ölçüde itibar ve saygı görülen kesimlerin, cemiyete kurucu olarak seçilmeleri, cemiyete katılmaları, cemiyeti

---

Buyrun efendim, buyurun. İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'ne kaydolun, diye adeta işporta ile mal satan esnaflar gibi adam davet ediyorlar; bu parlak namın cazibesine tutulan ahmakların isimlerini önlerindeki deftere kaydederek kendilerine de mühürletiyorlardı." Şakir, *İttihat,*172; Süleyman Kani İrtem: "*Bir gün Kapalıçarşı'da birkaç hoca ortaya bir masa koyarak ve başına otururak kanunların şeriata uygun olması lüzumuna dair hazırlanmış bir mahzarı gelene geçene imza ettiriyorlardı. Ne olduğunu soranlara da şeriat istiyoruz diyorlardı.*" Süleyman Kâni İrtem, " Saray ve Babıâli'nin İç Yüzü", *Akşam Gazetesi*, 2 Haziran 1938, Tefrika No:147, 10.

631 Bayar, *Ben de Yazdım,* C. 1, 125; Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci,* 77; Aysal, *Türkiye'de İslami,*72.

632 Bayar, *Ben de Yazdım,* C. 1, 125.

633 Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci,* 77; Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 83; Aysal, *Türkiye'de İslami,*72.

634 Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci,* 77.

635 Bedîüzzaman Said-i Kürdî,"Yaşasın Şerîat-i Ahmedî", *Volkan*, 5 Mart 1325 (18 Mart 1909), Nu.77, 2; Aysal, *Türkiye'de İslami,*72.

636 Sirer, "Türkiye'de Yobazlık", 2773.

savunarak toplum nezdinde cemiyete sahip çıkmaları çok büyük bir etken oluşturmuştur. Çeşitli tarikatlardan, şeyhler ve dersiamlardan, naiblerden, vaizlerden, imamlardan katılımlar olmuştur. Yani cemiyet kısa sürede İslamcı kesim arasında ve bu kesimden dolayı halk arasında büyük bir taraftar kitlesi elde etmiştir.

İMC, özellikle Meşruti düzenden zarar gören mutaassıp kimseler ve cahil zümreler arasında süratle yayılmayı başarmıştır. Bunlar arasında Abdülhamid'in hafiyeleri, saray mensuplarından önemli simalar hatta Şehzade Vahdeddin Efendi ve onun ağası Mehmet Esat Efendi de yer almıştır.[637]

İMC'nin böylesine büyük bir taraftar kitlesi kazanmasında şüphesiz Vahdeti'nin rolü çok büyük bir etken oluşturmuştur. Ziya Şakir, hergün binlerce kişinin kaydolduğu ve cemiyet üyelerinin binlerce kişiye ulaştığını, Volkan'ın Yerebatan Mahallesi'ndeki idarehanesinin bir arı kovanı gibi işlediğinden bahsetmiştir. İdarehanede bir odanın sokağa açılan penceresinin önünde duran Vahdeti, adeta önündeki deftere adam kaydetmeye yetişemiyordu. Ziya Şakir, Vahdeti ve cemiyete kayıt olmak isteyenler arasında şöyle bir diyaloğun geçtiğinden bahsetmiştir:[638]

"*Cemiyete kaydolmak isteyen adam,*

Vahdeti'nin yanına gelerek: – Muhammed'in Cemiyetine burada mı adam yazıyorlar?

Vahdeti azametle –Burada

Adam- Ben de yazılmak istiyorum.

Vahdeti- Adın ne?

Müracaat edenin adını yazan Vahdeti-Muhammed'in Cemiyetinden dönmek olmaz. Onun için ver bakalım mührünü, diyor, yazdığı ismin hizasını mühürlüyordu.

Tuzağa düşen adam- Efendim Kaç kuruş vereceğiz?

Vahdeti -Burası Farmasonların Cemiyeti değil; Ehl-i İslâm'ın Cemiyetidir. Burada para, mara alınmaz. Yarın bir Volkan gazetesi al, ismini orada okursun karşılığını veriyordu."

İMC henüz resmi anlamda kurulmadığı zamanlarda bile İstanbul başta olmak üzere ülkenin çeşitli yerlerinde kısa sürede örgütlenmeye ve büyük bir taraftar kitlesi kazanmaya başlamıştır. Daha resmi anlamda kurulmadan önce cemiyet, 6 Şubat 1909'da İstanbul'un içindeki şube sayısını artırmak ve din vazifelerini tabii azası saymak kararını almıştır.[639] Keza cemiyetin kuruluşundan üç hafta gibi kısa bir sürede Musul'da İttihatçıları rahatsız edecek rakama ulaşması cemiyetin büyük bir toplumsal tabana sahip olduğunu göstermiştir.[640]

---

[637] Bayar, *Ben de Yazdım,* C. 1, 124.
[638] Şakir, *İttihat,*174.
[639] Kutay, *31 Mart'ın,* 34
[640] Mustafa Celalettin Hocaoğlu, "Gertrude Bell'in Anılarında Sultan Abdülhamit, 31 Mart Olayı ve Anadolu'ya Yansımaları (1909)", *Academıa,* 1-30; Mustafa Celalettin Hocaoğlu, "*Gertrude Bell'in Ortadoğu Algısı ve*

Yayınlanan arşiv belgeleri bu örgütlenmenin ne kadar güçlü olduğunu ayrıca kanıtlamıştır. Cemiyetin tüzük ve programındaki militanca üslubu, cemiyet içindeki disiplinin gelişiminde, ülke içinde şubeler açmasında hatta bazı aydınlar ve va'azlar vasıtasıyla ülke dışındaki Müslümanlarla ortak payda da bütünleşerek hareket etmesinde büyük rol oynamıştır.[641]

Aslında İMC'nin örgütlenmeye çalıştığı sırada hükümet bunun farkında olmuştur. Sözgelimi, İMC isimli bir cemiyet var olduğu halde İttihâd-ı Osmanî'nin temin edilmeye çalışıldığı bir sırada yeniden böyle bir cemiyetin teşkil edilmesine gerek olmadığı, bunun bazı zararlı sonuçlara neden olacağı, 16 Mart 1909 tarihli verilen bir cevap suretinde belirtilmiştir. Bu suret şu şekilde ifade edilmiştir:[642]

"*Din-i mübîni Muhammedî umum muvahhid-i İslamî cîhet-i camiasına cezb eylemiş ve bu feyz-i ittihâd ile ümmet-i nâciye-i muhammedîye vücuda gelmiş olmasına nazâran Cemiyet-i Muhammedi'ye nâmıyla yeniden böyle bir cemiyet teşkiline hâcet olmamak lâzım gelüb menâfi-i osmaniyenin İttihâd-ı Osmanî ile te'minine çalışıldığı bir sırada bu sûretle bir cemiyet teşkil edildiğinin şûyu'cu bir maksad-ı siyâsi ta'kib edeceği fikrini ecânibe ihsâs ve bu ise siyâset-i hariciyemize te'sir-i azîm hâsıl eyleyeceğinden ve bilâhare birtakım makasid ile Cemiyet-i İseviye ve Musevîye nâmlarıyla cemiyetler teşekkül etmesi de pek muhtemel olub bu da maazallah-ı teâlî akvâm-ı Osmaniye arasında tefrikaya badî ve vahâmeti mûeddî olacağından zevât-ı mumâ-ileyhima nezd-i vâlâlarına celb ile şu hakikât vilâyet nâmlarına kendilerine tefhim ve ifâde ve böyle netâyic-i elîme tevlîd eylemesi hamiyet-i vatanperver-âneleri icâbınca sarf-ı nazar eyleyecekleri der-kâr olduğunun dahi ilâve edilmesi ve netâyicinden mâlumât i'tâsı tavsiye olunur.*"

İMC'nin birçok yerde örgütlendiğ arşiv belgelerine yansımıştır. Mesela Suriye vilayetinden Vali Nazım Bey'in hükümete gönderdiği 18 Mart 1909 tarihli şifrede ve bu belgenin suretinde, Şam'da da Cemiyet-i Muhammediye adı altında, Hama din bilginlerinden olan Şeyh Harsi Şefiki ile Şeyh Abdüllâtif-el- camî başkanlığında bir cemiyetin oluşturulduğu hatta dün ve bugün büyük camide bu kişilerin toplanarak halkı da yanlarına çağırıp cemiye bağlı kalacaklarına dair halka yemin ettirdiklerini ve bunu yazılı bir belge ile de mühürlettikleri belirtilmiştir. Suriye'den hükümeti bilgilendiren ve bu konuda ne yapılması gerektiği yolunda gönderilen bu şifre ve surette ayrıca cemiyete din bilginleri ve halkdan da katılımının olduğu ve bunun polis komiserliğinden verilen jurnalden anlaşıldığı ifade edilmiştir.[643]

Bu şifre ve surete karşılık Dâhiliye'den Suriye vilayetine, 19 Mart 1909'da cevap olarak gönderilen şifrede, İstanbul'da böyle bir cemiyetin kurulduğu ve bu cemiyet tarafından İstanbul dışına adamlar gönderildiği, bu adamların şubeler kurma çabasında olduklarının

---

Irak'ın Kuruluşundaki Rolü", Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, 108.

[641] Küçük Sevil, *İttihat,* 115.

[642] *BOA. DH. MKT. 1308/7 Lef: 5-1 (3 Mart 1325/16 Mart 1909).*

[643] *BOA. DH. MKT.1308/7 Lef:5-1 (5 Mart 1325/ 18 Mart 1909).*

haber alındığı belirtilmiştir. Bu konuda yapılan nasihat ve telkinlerin yerinde olduğunu belirten Dâhiliye, cemiyetlerin kanunda yerini alması henüz belirlenmemiş olduğu için bunların hükümet tarafından tanınmadığı bu nedenle de hükümet işlerine karışmalarına asla meydan verilmemesi gerektiği de ifade edilmiştir. Dâhiliye, son olarak bölge yönetiminden Şam ve Hama'da cemiyet kurmaya çalışan bu kişilerin kimlik ve mesleklerinin tespitinin yapılması gerektiği, bu kişilerin ne gibi bir amaç güttüklerini ve bölge yönetimince yapılan nasihatların nasıl bir etki yarattığı hususlarının araştırılıp kendilerine bildirilmesini istemiştir.[644]

İMC'nin kurulduğu ve faaliyete başladığı nisan ayında ise, cemiyet Suriye'de şeriat yönetimini talep eden 1000 kişiden imza toplamayı başarabilmiştir. İMC'nin Suriye'de örgütlenmesi isyan sürecinde de devam etmiş, isyanın çıktığı gün cemiyetin Suriye'deki taraftarları İttihatçıların maruz kaldığı bu zor süreci kutlamak için çeşitli yürüyüşler gerçekleştirmek istemiştirler. Ancak İMC taraftarlarına Valilik ve Garnizon Komutanlığı tarafından müdahale edilmiştir. Buna rağmen Vahdeti taraftarları, bastırdıkları el ilanları ile şeriata aykırı yapılacak bütün düzenlemelere karşı Suriye halkını örgütlemeye devam etmişlerdir.[645]

19 Mart 1909'da İşkodra Valisi ve Kumandanı Mirliva Bedri Bey tarafından Bâb-ı Âli Daire-i Umûr-ı Dâhiliye Mektubi Kalemi'ne bir telgraf gönderilmiştir. Telgrafta, İşkodra Müslümanlarından birtakım softa, medrese öğrencileri ve bunlara katılan çok sayıda adamların bugün Cuma namazından sonra medrese camisinde İslami kuralların uygulanması ve yargılamanın kaldırılması gibi isteklerde bulunacakları ve yemin vermek üzere fikir alışverişinde bulunacaklarına dair haber alındığı bildirilmiştir. Bu yüzden bunlara gerekli nasihat ve telkinlerde bulunmaları için bazı din bilginlerinin o camiye gönderilerek, gerekli ihtiyat önlemlerinin alınmış olduğu belirtilmiştir.[646] 19 Mart tarihli bu telgrafa, bir gün sonra, Dâhiliye'den, Başbakanlık Yüce Katı'na, bir cevap sunulmuştur.[647]

Bu cevap, Dâhiliye'den, İşkodra vilayetine de şifre olarak gönderilmiştir. Cevapta genel hatlarıyla bölgede dinsel kuralların uygulandığı, hukuksal yargılamaların üzerinde önemle durulması ve sağlanması gerektiği, milli görevleriyle yükümlülüğün dini bütün herkeste olması gerektiği sebebiyle İşkodra halkının böyle bir istekte bulunmalarının mümkün olmadığı, yargılama işlemlerinin söylentisinin bile vatanın kötülüğünü isteyenler için bir malzeme olacağı belirtilmiştir. Ancak vatan sevgisiyle dolu bu halkın da, böyle bir durumu

644 *BOA. DH. MKT.1308/7 Lef:6 (6 Mart 1325/ 19 Mart 1909).*
645 Ali Bilgenoğlu, *II. Meşrutiyet Dönemi Arap Milliyetçi Cemiyetleri ve Faaliyetleri*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, 73.
646 *BOA. DH. MKT. 1308/7 Lef: 1. (26.S.1327/19 Mart 1909).*
647 *BOA. DH. MKT. 1308/7 Lef: 3. (27.S.1327/20 Mart 1909).*

uygun görmeyeceğinden, bölgedeki güvenliğin bozulmasından çıkar sağlamak isteyenlerin kimi saf vatandaşlara kötü düşünceler aşılamalarından dolayı bu isteklerin oluştuğu belirtilmiştir. Netice olarak uygun bir dille bu isteklerden vatandaşların vageçmeleri sağlanarak, gerekli önlemlerin alınması, güvenlik ve asayişin bozulmasına sebep olacak hareketlere meydan verilmemesi gerektiği belirtilmiştir.[648]

Arşiv belgelerine de yansıdığı üzere, Hüdavendigar vilayetinde de İMC'nin hızla örgütlenmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Sözgelimi Hüdavendigar vilayetinden Bâb-ı Âli'ye gönderilen bir şifrede, Pazarköy kazasında büyük cami imamı Hacı Hafız Said Efendi'nin kılavuzluğu ve büyük oğlu Mehmet Talat Efendi'nin aracılığıyla, medrese odasında dinsel birlikteliği arzu edenlerin isimlerinin bir deftere yazılarak imzalattırıldığı, Pazarköy kaymakamlığından Vali Azmi tarafından bildirilmiş ve bu konuda gerekli bilginin toplanarak gönderilmesi cevap olarak yazılmıştır. Bu kez gelen şifrede, bu şekilde yapılan harekette aslında amacın halkın ruhunu düzeltmeye yönelik olduğu, hiçbir taraftan tavsiye ve teşvik yapılmadığı, "*Şeriat istiyoruz*" denilerek isimlerini bir deftere yazdığı adı geçenin ifade ettiği beyanda belirtilmiştir.

Belgeden anlaşıldığı kadarıyla, bu tarz benzer durumlar bazı köylerde de sergilenmiştir Mesela Oragel köyü imamı Hacı Emin Efendi'ye de bir defter gönderilerek, şeriatı isteyenlerin adı geçen deftere imza koymalarını tavsiye edildiği, bu köy ile Çakırlar köyünden birçok kişinin kayıt olunduğu ve merkez ilçelerinde yüzü aşkın şahsın deftere kaydedildiği ancak şu anda yazılan olmamakla birlikte fena bir durumun beklenmediği bildirilmiştir.[649]

Hükümet'in, Hüdavendigar vilayetinden aldığı şifreli yazıya verdiği cevapta, Dersaadet'te İMC adıyla bir cemiyet teşkil edildiği, taşralarda da şubeler oluşturulması için adamlar gönderildiği belirtilmiştir. Bu bağlamda, Pazarköy'ce üye kaydına kalkışılması, bu yolda oluşturulması amaçlanan bir şube teşkiline yönelik olması muhtemel olduğu belirtilmiştir. Hükümet bu hususta, "*Kayd edenler kimlerdir?"* "*Buna neden lüzum görmüşlerdir?*" "*Maksadları nelerdir?*" gibi sorular yönelterek, hızlı bir şekilde konunun araştırılmasını istemiştir. [650]

Hükümet'in bölgede bu konunun araştırılması için gönderdiği yazıya, Hüdavendigar vilayetinden Vali Azmi tarafından cevap olarak, Pazarköy araştırmasının devam ettiği ancak bu arada Mart'ın birinci gününde, biri Bilecik diğerinin İstanbul yoluyla Bursa'ya iki hocanın gelerek sonraki gün büyük camide İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir fayda sağlamadığı yönünde ifadelerde bulunduklarına dair haber alındığı bildirilmiştir. Polis merkezine çağrılan

[648] *BOA. DH. MKT. 1308/7 Lef: 2. (27.S.1327/20 Mart 1909).*
[649] *BOA. DH. MKT. 1308/ 7 Lef: 7. (28.S.1327/ 21 Mart 1909).*
[650] *BOA. DH. MKT. 1308/ 7 Lef: 4. (1.Re.1327/ 23 Mart 1909).*

ve geliş nedenleri sorulan bu iki kişinin, Mısırlı Abdi Efendi[651] ve Fatih Medresesi din bilginlerinden Giridli Hüseyin Hilmi[652] isimli iki hoca olduğu öğrenilmiştir. Bu kişiler verdikleri ifadede, dini sohbet ve öğütler vermek üzere dolaştıklarını belirtmişlerdir.[653]

Yurdun dört bin yanında başlayan örgütlenme şüphesiz Vahdeti'nin 3 Nisan 1909'da cemiyeti resmen kurmasıyla kısa sürede daha çok geniş alana yayılmasını sağlamıştır. 3 Nisan 1909 günü, cemiyetin açılışı dolayısıyla Ayasofya'da okutulan Mevlüt büyük bir kalabalığı topladığı gibi cemiyetin İstanbul'da olduğu gibi taşrada da hızlı bir şekilde yayıldığını göstermiştir.[654] Taşrada da hızla örgütlenen cemiyetin, Gebze, Afyon, Firuzbet şubelerinde de İstanbul ile aynı gün mevlid okunup, kurbanlar kesilmiş ve binlerce üye şube açmak için mektupla izin istemiştir.[655]

İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'ne kimlerin, nasıl üye olabileceği, şeriata aykırı davrananların cemiyetten çıkarılabileceği, çıkarılan üyenin ıslah olması durumunda cemiyete tekrar alınabileceği, cemiyetin nizamnâmesinde belirtilmiştir.[656] Ama cemiyetin üye sayısını bilmek olanaksız olsa da, zaman zaman Volkan gazetesinde katılanların hızla artarak cemiyetin gittikçe büyüdüğünden bahsedilmiştir.[657] Mesela, cemiyetin henüz resmi açılışı yapılmadan, 18 Mart 1325'te Musul'dan gelen bir telgrafta, cemiyetin dağılıp dağılmadığının bir yazıyla bildirilmesi istenince, Vahdeti de, 20 Mart 1325'te buna cevap olarak, cemiyete on bin kişinin birden dâhil olduğu, sayının her an arttığını bildirmiştir.[658] Musul'dan gönderilen bu telgraf, burada da İMC'ye bağlı bir şube oluşturmak istenildiğini göstermiştir.

Yine 31 Mart 1909 tarihli, Volkan'ın Menkabe-i Celîle-i Hazrett-i Mustafavi başlıklı yazısında, cemiyete kafile kafile, köylerin ve kazaların dâhil olduğu belirtilmiştir.[659] İMC'ye üye olmak isteyen bazı isimler, ricada bulunarak cemiyete katılma isteklerini belirtmişlerdir. Bu isimlerden, İlmiyeden Ahmet Hamdi, *"Dünyayı süsleyen adı geçen cemiyetin üyesi olmayı*

---

[651] Büyük camide dini sohbet yaptığı sırada önceleri Meşrutiyet aleyhinde bulunmak kuşkusuyla Selanik İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin girişimiyle Selanik'den İstanbul'a sürüldüğünü ve o sırada 60 kadar kitabının kaybolduğunu, polis dairesine çağrılma nedenini de bir ihbar sonucu olduğunu dile getirmiştir. *BOA. DH. MKT. 1308/ 7 Lef: 8. (6.Re.1327/ 28 Mart 1909).*

[652] Bu ayın 12.günü Mihalıç'a gittiğinden uygun bir şekilde durum ve hareketlerine dikkat edilmesi için kaymakamlığa talimat verilmiştir. Kendisi rahatsızlığından ötürü burada kalmış, dikkate değer başka hareketi görüldüğü takdirde hızlı bir şekilde haber verileceği polis müdürlüğünce belirtilmiştir. *BOA. DH. MKT. 1308/ 7 Lef: 8. (6.Re.1327/ 28 Mart 1909).*

[653] *BOA. DH. MKT. 1308/ 7 Lef: 8. (6.Re.1327/ 28 Mart 1909).*

[654] Akşin, *31 Mart,* 41-42.

[655] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 131.

[656] Derviş Vahdeti, "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti Nizamnâmesi", *Volkan,* 3 Mart 1325 (16 Mart 1909), Nu. 75, 3-4.

[657] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. 1, 195.

[658] İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti Dersaadet Merkezi, "Musul'dan Tegraf", *Volkan*, 20 Mart 1325 (2 Nisan 1909), Nu.92, 4

[659] İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti Dersaadet Merkezi, "Menkabe-i Celîle-i Hazret-i Mustafavî", *Volkan,* 18 Mart 1325 (31 Mart 1909), Nu. 90, 1.

belirtir hareketlerden çekindiğimden kulluğumun bir gereği olarak cemiyetin hizmetçisi sıfatıyla kabul edilmeme yardımcı olunmasını istiyorum…" sözleriyle cemiyete katılmak istediğini dile getirmiştir.[660]

İMC, bir aylık kadar kısa bir zaman dilimi boyunca faaliyet gösterse de, gerek resmi anlamda kurulmadan önce gerek resmi anlamda kurulduğu süreçte, siyasi hayatta son derece etkili olarak, bazı illerde, mevlütlü törenlerle şubeler açmıştır. [661] Mesela Burdur'da Etranos Kaza nâibi Mehmet Feyzi Efendi, Rüşdiye Mektebi müdürü Mehmet Arif, Reddif mülazımlarından İsmail, Tarik Kâtibi Vahit, mahkeme azasından Emin, Müderris Hasan, Kıbrıslı Mustafa Necati; Camiikebir'de mümeyyiz dersiâmlarından Kırımlı Bekir Zeki Efendi, Kütahya İlmiyelilerin bir kısmı, İlmiye'den Musullu Reşit El Ömeri Efendi, eylemlerin ilk günü Mebusan Meclisi'nde önemli rol oynamış olan Ahmet Rasim Avni cemiyetin önde gelen isimleri olmuştur.[662]

Bursa'da[663] da cemiyetin önde gelen isimleri İlmiye'den Karahisar-ı Şarkîli Mehmet Kemal ile Bursa Muciz Dersiamlarından Bekir Zeki olmuştur. Volkan'ın 16 Nisan 1909 tarihli sayısında, "*yüz bin ilmiye ve ahalinin yaşasın şerîat-i Ahmeddiye avazelerini ayyuka çıkararak telgrafhane önünü sancaklarla gelerek umum beldenin teşekküratını bildirecekleri*" haberi de örgütlenmenin buradaki yansıması olmuştur.[664] İMC Bursa'da da hızla örgütlenmeye başlamıştır. Bursa'nın İstanbul'a yakın olması, çok sayıda medrese ve vâkıfa ev sahipliği yapması, cemiyetin işini kolaylaştırmıştır. Cemiyet, buradaki din çıkarcıları ile anlaşarak şubeler kurmuş, İttihatçılar aleyhine kötü propagandalar yaparak cemiyetin dağılması için halkı kışkırtmıştır.[665]

Firzovik şubesinin resmi açılışı da, belde eşrafının mektupla İMC'ye başvurması neticesinde, 3 Nisan'da yapılacak olan mevlite davet edilmeleri ile olmuştur.[666] İMC'nin bu mektuba olumlu yanıt vermesi sonucunda, İMC'nin resmi açılışının yapıldığı 3 Nisan'da, Firzovik

---

[660] Ahmet Hamdi, "Varaka", *Volkan,* 10 Mart 1325 (23 Mart 1909), Nu. 82, 4.
[661] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. 1, 193; Aysal, *Türkiye'de İslami,*75.
[662] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. 1, 193; Akbaş, *II. Meşrutiyet,* 68.
[663] Bekir Hoca'nın başkanlığında İMC kurulmuş, Tahtakale Çarşısı'nda üye yazmaya başlamıştır. İsyanın ikinci günü, ellerinde yeşil bayraklar olan binlerce kişi telgrafhane önünde toplandıktan sonra meclise, cemiyet merkezine, Vahdeti'ye telgraflar çekip İstanbul'daki isyancılarla birlik olduklarını göstermek istemişlerdir. Bursa'da isyancıların bir hayli örgütlendikleri, bir hayli hoca ve şeyhlerle birlikte Tophane Meydanı'nda toplanmalarından, İstanbul'dan gelen bir grup silahlı askerin jandarma ile girdiği çatışmadan gayet net anlaşılmıştır. Celal Bayar, *Ben de Yazdım Millî Mücadeleye Gidiş*, C. 2, İstanbul: Sabah Kitapları, 1997, 16.
[664] Volkan, " Dersaadet'te İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti", 3 Nisan 1325 (16 Nisan 1909), Nu. 106, 4; Bayar, *Ben de Yazdım,* C. 2, 238.
[665] Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci,* 78-79; Şehrin özellikle Orhaneli ve Yenişehir ilçelerinden gelen haberler büyük bir endişeye neden olmuştur. Orhaneli'de İMC üyelerinden Vahdeti'nin arkadaşı ilçe hâkimi, birkaç memur ve öğretmen ile halkan birtakım kimseler, Vahdeti'nin hemşerilerinden Necati isimli bir şahıs halkı ayaklandırmak, İttihat ve Terakki Kulübü'nü basmak istemişlerdir. Bayar, *Ben de Yazdım,* C. 2, 13.
[666] İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti Dersaadet Merkezi, "Firzovik'e Çekilen Telgrafnâme Suretidir", *Volkan,* 18 Mart 1325 (31 Mart 1909), Nu. 90, 2.

şubesi de açılmıştır. Bu açılış Volkan'ın 6 Nisan 1909 tarihli sayısında şu şekilde belirtilmiştir: "*Cumartesi rûh-i pâk Mustafa (s.m) hazretlerine câmi-i kebîrde mevlid-i şerîf kırâat olunup bâdehu İttihâd-ı Muhammedî şûbesinin resm-i küşâdı icrâ kılınmış olmağla berâ-yı mâlumat arz olunur.*"[667]

Geyve Akhisar'da da şube açılışı, 16 Nisan 1909'da bütün köy ve kasaba halkıyla 30 bini aşkın kalabalığın bir araya gelmesi ile gerçekleştirilmiştir. Bu duruma yönelik çekilen bu telgraf Volkan'da yayınlanmıştır: "*Bugün bil-cümle kurâ ve kasaba ahalisi kâmilen livâ-yı Muhammedî altında Akhisar'da Pazaryeri mevkiinde bit-tecemmü medresede otuz bini mütecaviz ahali kâmilen İttihâd-ı Muhammedî'ye dâhil odukları, fevkalâde dualar nutuklar kıraat olunduktan sonra resm-i küşâd icra kılındığı ve bu Cuma günü de mevlid-i nebevî kıraat buyurulacağı mâruzdur.*" [668]

Sapanca'dan Nalbandzâde İsmail Şemseddin, Hukukdan Mehmet Nuri, İshak Nureddin, Balabanzâde İsmail Hakkı, Cafer Tayyar tarafından gönderilen telgrafda, 10.000 kişininin cemiye katıldıklarını ve buna dair yemin etiklerini şu şekilde ifade etmişlerdir: "*Peygamber efendimizin yüce ismine nispetle oluşturulan büyük cemiyetin aciz bir parçası olmak üzere, otuz üç köyü kapsayan Sapanca nahiyesi, Gürcü, Çerkes, Türk olarak on bin nüfusa ulaşan bireyleri kutsal cemiyete büyük bir içtenlikle bağlı ve yüce cemiyetin bütün hareket, emir ve direktiflerini desteklemek ve itibarını artırmak için canlarını her dakikada vermeye hazır…* "[669]

Gebze'den de cemiyete gönderilen bir yazıda, cemiyetin bir şubesinin Gebze'de açılması istenmiş, cemiyetin resmi açılışı ile de kutlama şerefine ulaşacakları, Peygamber'in kutlu doğum gününe rastlayan kutsal günde yapılmasına da istekli olduklarını belirtmişlerdir.[670] Bu bağlamda, 3 Nisan 1909'da yapılan Mevlit Kandili'nde, belediye başkanı eşraf ile cemiyetin şubesini açmıştır.[671] Gebze Taşköprü nahiyesinden 19 köydeki 8000 kişi adına gönderilen bir mektubda da, herkesin cemiye katıldığını, aziz cemiyetin bütün hareket, emir ve talimatlarına

[667] Derviş Vahdeti, "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti Merkez-i Âlîsine", 24 Mart 1325 (6 Nisan 1909), Nu. 96, 4.
[668] Nâib Halil, "Dersaadet'te İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti Merkez-i Umûmîsine", 3 Nisan 1325 (16 Nisan 1909), Nu.106, 4.
[669] İsmail Şemseddin, Mehmet Nuri, İshak Nureddin, İsmail Hakkı, Cafer Tayyâr, "Sapanca'dan Telgrafnâme: 10.000 Kişinin İttiâd-ı Muhammedî'ye Duhûlü", *Volkan*, 18 Mart 1325 (31 Mart 1909), Nu. 90, 2.
[670] Mehmed Salâhaddin, Şerif Ali Efendizâde Mehmet, Osman Kâmil, Mehmet Nuri, Mustafa Nuri, Hüseyin Remzi, Mehmet Tevfik, "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyet-i Celilesi Merkez-i Umumîsine", *Volkan*, 6 Mart 1325 (19 Mart 1909), Nu. 78, 4.
[671] Akbaş, *II. Meşrutiyet,* 168.

uymak adına canlarını her dakika fedaya hazır olduklarına dair yemin ettiklerini bildirmişlerdir.[672]

Yine Gebze şubesinden Volkan'a gönderilen bir mektupta, Volkan gazetesi okunduğu andan itibaren kendileri üzerinde tarif edemedikleri bir etki yaşadıkları, amaçlarının Meşrutiyet'in devamını sağlamaktan ibaret olduğu yazılmıştır. Ayrıca daha önce Vahdeti'ye yönelik yapılan bir zabit tehtidine vurgu yapan şube, Vahdeti'ye seslenerek içinin rahat olmasını, böyle bir cinayetin olması ve kendisinin ölümü durumunda bütün cihanı kana çevireceklerini bildirmişlerdir.[673] Bu şubenin daim olsun şerîat-i garrâyı Muhammediyye, yaşasın Cemiyet-i Mukaddese-i Muhammediyye, var olsun mücahidîn-i şerîat, var olsun kahraman, arslan yürekli kardeşlerimiz söylemleri de bu cemiyetin Gebze'de ne kadar güçlendiğini, sağlam bir taban oluşturduğunu göstermiştir.[674] Bu bağlamda Vahdeti'nin isyan sonrasında buraya kaçması, bir süre burada gizlenmesi aslında tesadüfü olmamıştır.

Cemiyet taraftarı pek çok telgrafın yanında, cemiye karşı pek çok telgrafın da hükümete gönderildiği belgelerden anlaşılmıştır. Sözgelimi, Rumeli'den alınan mâlumata göre, İMC on beş gün içinde bütün Arnavutluğu istila etmiş, bunun önünün alınmasının hemen mümkün olmayıp da, biraz daha göz yumulduğu takdirde iş işten geçileceği, bu durumun incelenmesi için hürriyet kahramanı Niyazi Bey ile Selahaddin ve Hasan Beylerin yeterli kuvvetle buraya gönderildikleri anlaşılmıştır.[675]

Çeşitli vilayetlerde ve bölgelerde cemiyet üyelerinin örgütlenme faaliyetleri 31 Mart olayı sonrasında da eskisi kadar güçlü ve geniş katılımlı olmasa da yine de devam etmiştir. Bu faaliyetlere karşı hükümetin tepkisi devam etmiş, kendi tabiriyle bu zararlı ve irticacı eylemlerin önüne geçmeye çalışmış, çeşitli önlemler almaya çalışmıştır. Arşiv belgelerine bakıldığında yurdun birçok farklı yerinde, cemiyet üyelerinin hala bilinen isimlerle işbirliği içerisinde olma çabasını sürdürdüğü, halkı kışkırtma eğiliminde oldukları görülmüştür. Hükümet ise bu kişilere karşı göz yummamış çeşitli tahkikat ve takibatlarla bu isimleri mercek altına almaya çalışmıştır.

Sözgelimi Dördüncü Ordu Komutanlığı'ndan alınan şifreli bir telgrafta, bir haftadan beri Muş'ta türeyip İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti adına Şeyh Fethullah Tekkesi'nde

---

[672] İsmail Hakkı, Hüseyin Sabri, İsmail, Süleyman Sırrı, Hasanzâde Mustafa,"Dersaâdet İttihâd-ı Muhammedî Merkezi Hey'et-i Aliyyesine, *Volkan*, 24 Mart 1325 (6 Nisan 1909), Nu. 96, 2; Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 132.

[673] İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti Gebze Şubesi, "Volkan Cerîde-i Muhteremesine", *Volkan*, 28 Mart 1325 (10 Nisan 1909), Nu. 100, 4.

[674] İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti Gebze Şubesi, "Volkan Cerîde-i Muhteremesine", *Volkan*, 28 Mart 1325 (10 Nisan 1909), Nu. 100, 4; İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti Gebze Şubesi, "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyet-i Mukaddesesi Merkez-i Umûmîsi Cânib-i Âlîsine", *Volkan*, 5 Nisan 1325 (18 Nisan 1909), Nu. 108, 4.

[675] Derviş Vahdeti, "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nin Tesirâtı ve Memlekete Birinci Hizmeti", *Volkan*, 27 Mart 1325 (9 Nisan 1909), Nu. 99, 1.

toplanananların olduğu ve bunların erbab-ı fütüvvet mensubu olarak sayılarının günden güne arttığı bildirilmiştir. İrtica hareketine karşı hükümete gösterilecek gerekli lüzum ve yol dâhilinde askeri tedbirlerin şimdiden alınıp Meşrutiyet'e zarar verilmemesi ve asayişin sağlanması istenmiştir.[676]

Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen tezkerede ise, Ermeniler'in ifâdât ve iş'âratı ile Muş'da endişe edici bir durumun olduğu, bölgeye bir an evvel bir valinin gönderilmesi gerektiği bildirilmiştir.[677] Bir gün sonra Sadaret'den Dâhiliye'ye gönderilen telgrafta, bölgede İttihâd-ı Muhammedî mensuplarının halk ve memur arasında ilkâ-yı fesâd etmekte yani fesatlık çıkarmaya çalıştıkları bildirilmiştir. Cemiyetin bu faaliyetlerine karşı Bitlis Valisi'nin bir an önce Muş'a gelmesi ve henüz fesatlık güden bu cemiyetin faaliyetlerinden etkilenmemiş olan askerlerin yardımıyla bölgedeki olaylara karşı harekete geçip bu olaylara müdahale etmesi istenmiştir.[678]

Muş'ta yaşanan bu olayları Erzincan Dördüncü Ordu Müşiri İbrahim Paşa, şifreli bir telgrafla bildirmiştir. İbrahim Paşa, hükümetin gözü önünde günlerden beri meydana gelen bu olaylara karşı tedâbir-i mani'aya tevessüle kayıtsızlık gösterilmesini hayretle karşılamıştır. Bir an önce valinin bölgeye giderek masum askerlerden faydalanılmasını gerekli önlemlerin alınması gerektiğini bildirmiştir.[679]

Nitekim Dâhiliye'den çekilen bir telgrafta, bazı mahallelerde cemiyetler adına adam yazılmasına başlanmakta olduğu gelen haberlerden anlaşılmış, bunun ise birçok zararla birlikte katiyen uygun olmayacağından oralarda bu tarz bir eylem ve zararlı faaliyetler söz konusu olması durumunda bunlara kesinlikle meydan verilmemek üzere icap edenlere kuvvetli nasihatlerde bulunulması gerektiği bildirilmiştir.[680]

Hükümet İMC ile bağlantısı olan kişilere gerekli cezaların işlemesi için hızlı adımlar atmaya kararlı davranmıştır. Keza 31 Mart İsyanı'ndan iki gün sonra Volkan gazetesi imtiyaz sahibi Derviş Vahdeti'ye teşekkür telgrafı gönderdikleri anlaşılan Taşköprü redif taburu yüzbaşılarından Halid, dava vekillerinden Sabri ve bazı kişiler hakkında icra kılınan tahkikat hakkında bazı iddaları içeren iki kıta ihbarnamesi savcılık tarafından Divan-ı Harbi Örfi'ye gönderilmiştir.[681]

---

[676] *BOA. BEO. 3548/2666039 Lef: 1-2. (30 Nisan 1325/13 Mayıs 1909).*
[677] *BOA. BEO. 3548/2666039 Lef: 2-2. (30 Nisan 1325/13 Mayıs 1909).*
[678] *BOA. BEO. 3548/2666039 Lef: 1-1. (1 Mayıs 1325/14 Mayıs 1909).*
[679] *BOA. BEO. 3548/2666039 Lef: 1-3. (29 Nisan 1325/12 Mayıs 1909).*
[680] *BOA. DH. MKT. 1308/7 Lef: 9 (4 Nisan 1325/ 17 Nisan 1909).*
[681] *BOA. DH. MKT. 2841/44 Lef: 1 (30 Mayıs 1325/ 12 Haziran 1909)*; *BOA. DH. MKT. 2849/50 Lef: 1 (6 Haziran 1325/19 Haziran 1909).*

Harbiye Nezareti'nden Dâhiliye'ye Dördüncü Ordu'daki hadiselerin çıkarılmasına dair çekilen telgrafta, İstanbul'daki irtica olayının sonuçlarından, birtakım müfsidlerin kötü eylemlerinden bahsedilmiştir. Sözgelimi Erzurum'da ortaya çıkan baş gösteri ve ardından merkezle beraber ordunun benzer askeri mevkilere sirayet eden buhranın ortaya çıkış şekli ve alınan tedbirler hakkında açıklamalar yapılmıştır. Muhammediye namı altında kötü fikirlerin bulaşma ve yayılma derecesinin ve ahalinin efkârının bildirilmesi hakkında vuku bulan işara cevaben, adı geçen cemiyetten merkezde bir eser bile olmayıp aslında irtica buhranını doğuranların dışarıdan gelenler olduğunun düşünüldüğü ve bu babda hükümeti mülkiye ile birlikte tedkikata devam edilmekte olduğu bildirilmiştir. Ayrıca fenalığın yayılması ve etrafa sirayet etmeksizin ortadan kaldırılması ve bunun için de teşvik eden ve sebep olanların hızlı bir şekilde ele geçirilerek cezalandırılması gerekli olması nedeniyle meselenin ciddiyet derecesine göre icap edenlere karşı nezaret tarafından telgrafla nasihatte bulunulması istenilmiştir.[682]

Bu bağlamda Dâhiliye'den, Umum vilayet ve müstakil olmayan livalara bir telgraf gönderilmiştir. Telgrafta, İttihâd-ı Muhammedî ünvanı altında teşekkül edip fesat maksatlar takip etmekte olduğu katiyen tahakkuk eden cemiyet efradından bir takımının taşralara dağılarak ve bazı bozguncu evrak dağıtarak saf insanların zihnini bulandırarak şeriat adı altında örtükleri gizli maksatları meşrulaştırmaya ve kabul görmesini temin etmeye çalıştıkları Harbiye Nezareti'nden gelen yazı ile bildirilmştir. Tahkikat yapılarak sert önlemler alınması, o gibi müfsitlerin ahaliyi iğfal ve sükûn edip asayişi ihlal etmelerine meydan ve imkân bırakılmaması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca asayişe vazifeli olanlar tarafından bu kişilerin hemen tutuklanıp, adliyeye teslimlerine pek ziyade itina edilmesi de ehemmiyetle tekrar tavsiye olunmuştur.[683]

Hükümet, İMC'nin üyelerine ve taraftarlarına karşı ülkenin her tarafında harekete geçmiştir. Sözgelimi Kavala Kaymakamlığı'na gönderilen bir yazıda, Kavala'da İMC'ye mensup bazı kişilerin olduğu, bunları temiz yürekli insanları fesada uğrattıkları, bu nedenle de bunların isimlerinin bildirilmesi ve haklarında takibat başlatılması istenmiştir.[684]

İMC'nin etkin üyelerinden olan Said Nursî'ye karşı da hükümet harekete geçmiş, Eminönü Polis Merkezi'nden İstanbul Polis Müdürlüğü'ne gönderilen telgrafta, "*İki Mektebi Musibetin Şehadetnamesi*" ya da "*Divan-ı Harbi Örfi ve Said-i Kürdi*" nam risale içeriği uygunsuz sözlerle dikkat çekici olması nedeniyle gereğinin yapılması istenmiştir.[685] Kamuoyunu

[682] *BOA. DH. MKT. 2799/85 Lef: 1 (19 Nisan 1325/ 2 Mayıs 1909).*
[683] *BOA. DH. MKT. 2799/85 Lef: 2 (20 Nisan 1325/ 3 Mayıs 1909).*
[684] *BOA. TFR. I. SL. 208/20785 Lef:1 (26 Mayıs 1325/ 8 Haziran 1909).*
[685] *BOA. DH. EUM. THR. 5/7 Lef: 1 (5 Eylül 1325/18 Eylül 1909).*

heyecanlandıracak ve harekete geçirecek birtakım ibareleri kapsayan bu risale Divanı Harbi Örfi'ye tedviriyle birlikte bu risalelerin toplattırılması gerektiği Emniyeti Umumiye Müdüriyeti'ne takdim kılınmıştır.[686]

Dâhiliye'den Hüdavendigar vilayetine gönderilen telgrafta, Yenişehirli Edhem Paşa hakkında bazı şikâyetler dile getirilmiştir. Meşrutiyet devrinde bile halka çeşitli baskılar yaparak saf halkı kandırarak İttihâd-ı Muhammedî adı verilen fesad cemiyete üç bine yakın adam kaydettiği, cemiyetle haberleşme yolunda girişimi sabit olduğu halde hakkında henüz bir muamele yapılmadığı Yenişehir kasabası mahalleleri ve köy muhtarları tarafından bildirilmiştir. Hakkında daha önce takibata başlanıldığı halde bunun sonuçsuz kaldığı bu yüzden hakkında acil ve tarafsız bir şekilde soruşturma yapılması, hakkındaki iddaların doğru olması durumunda tutuklanarak Divanı Harbe götürülmesi istenmiştir.[687]

Hüdavendigar vilayetinden yapılan talepler dikkate alınmış ve Dâhiliye Nezareti tarafından şöyle bir karar alınmıştır:[688]

"*Bu tarz suçların mühim siyasi suçlardan olması itibariyle incelenmesi ve görülmesi divanı harbe ait olduğundan örfi idare ilan olunan mahaller haricinde zuhur eden siyasi suçlular haklarında mahallerince yalnız tahkikat ifa olunarak sonucu bildiren evrakın divanı harbe havale edilmesi yahut adli mahkemelerce takibat icrası şıklarından birinin tercihi adliye nezareti vekâletince bilindiğinden bahisle bu babda acilen bir karar kabulü lüzumu gösterilmiştir. Meşrutiyet idaresi aleyhinde cemiyetler teşkili tarzında durumların siyasi suçlardan sayılması tabi ve bundan dolayı birinci şıkkın mahallerince icra kılınan tahkikat neticesinde haklarında suçlu olmayı gerektirecek kuvvetli delil zuhur edenlerin divanı harbe verilmesi münasip olduğundan ona göre gerekenin yapılması adliye nezareti vekâletine havalesi ve vilayete malumat verilmesinin adı geçen nezarete tebliği ve bununla birlikte bazı taraflarda birtakım garaz sahiplerinin irtica fikrine uygun eylem ve söylem isnadıyla hasımlarını ezmek düşüncesinde bulundukları gidişattan anlaşılmakta olduğundan bu babdaki ihbarlar ve müracaat üzerine irticanın fiilen sabit olması lüzumu nazarı dikkatte tutularak muhtelif adaletsizliğe meydan bırakılmaması hususu dikkate alınması gerektiği.*"

Gericiliği isteyenlerden olduğu iddasıyla suçlanılanYenişehirli Edhem Paşa, 2. Sıkıyönetim Başkanlığınca görülen mahkemede Filibe'de Volkan fitne örgütünün kurulmasına öncülük ettiği, gericilik eylemini yerine getirmek ve sahiplenmek hususunda kimi fiil ve önlemlere

---

[686] *BOA. DH. EUM. THR. 5/7 Lef: 1 (10 Eylül 1325/23 Eylül 1909)*; Said Nursî tarafından kaleme alınan bu risalenin toplattırılması acilen satışının yasaklanması hakkında Hareket Ordusu Kumandanlığı Cânib-i Âlisi'ne bir hulasa yazılmıştır. *BOA. DH. EUM. THR. 5/7 Lef: 5 (17 Eylül 1325/30 Eylül 1909)*; *BOA. DH. EUM. THR. 5/7 Lef: 8 (17 Eylül 1325/30 Eylül 1909).*

[687] *BOA. DH. EUM. THR. 2824/ 109 Lef: 2 (14 Mayıs 1325/ 27 Mayıs 1909); BOA. DH. EUM. THR. 2824/109 Lef: 1 (8 Mayıs 1325/ 21 Mayıs 1909)*; Paşa hakkında o süreçte dolandırıcılık davası da görülmüştür. *BOA. DH. EUM. THR. 2/29 Lef: 3 (8 Ağustos 1325/21 Ağustos 1909)*; *BOA. DH. EUM. THR. 2/29 Lef: 1-2 (8 Ağustos 1325/21 Ağustos 1909).*

[688] *BOA. MV.128 (24 Mayıs 1325/ 6 Haziran 1909)*; *BOA. BEO. 3569/267669 Lef: 1 (26 Mayıs 1325 /8 Haziran 1909)*; *BOA. BEO. 3569/267669 Lef: 1-2 (24 Mayıs 1325/ 6 Haziran 1909)*; *BOA. MV.128/42 1*; *BOA. BEO. 3569/267669 Lef: 1-3 (7 Mayıs 1325 /20 Mayıs 1909).*

bile giriştiği konusunda suçlu görülmüş, ömür boyu kaleye hapsedilmiştir.[689] Yenişehirli Edhem Paşa, Divan-ı Harbi Örfi'den müebbeden kal'abendliğe mahkûm edilmiş, Midilli Sancağı'na gönderilmiştir.[690]

Arşiv belgelerine yansıyan başka bir olay da, Derviş Vahdeti İzmir'de tutuklanıp İstanbul'a gönderilirken kendisine tebdili sıfat ve kıyafetle eşlik eden İzmir telgraf müdürü Ali Remzi ile alakalı olmuştur. Sorgusunda eşkıya takibine memur olan Said Paşa'nın emri üzerine buraya geldiğini söylemişse de, durumun Paşa'ya iletileceği, alınacak malumat ve izahatın bildirileceği yazılmıştır.[691]

İsyan esnasında meclise gidip Mabeyn Başkâtibi Ali Cevad Bey'den birtakım isteklerde bulunan, Volkan ve Mizan gazetelerine varaka göndermesinden dolayı gözaltına alınan Talebe-i Ulûm'dan Balıkesirli Mehmet Şükrü Efendi ve Elbistanlı Mehmet Sadık Efendi'nin Divan-ı Harbi Örfi tarafından memleketlerinden başka bir yere iki sene boyunca nakledilmelerine karar verilmiştir.[692] Aynı suçlardan yargılanan Ekmekçizade Ahmet Paşa medresesinde mukim talebeden olan Hacı Mustafa Zeki Efendi ve adı geçen varakada imzaları bulunmasından dolayı tutuklanan Talebe-i Ulûm'dan Elbistanlı Mehmet Sadık, Balıkesirli Mehmet Şükrü ve Balıkesirli Ali ve Halid firarda bulunan Veliüddün Efendilerden Balıkesirli Ali Efendi'nin beraat etmelerine karar verilmiştir.

Divan-ı Harbi Örfi tarafından Mustafa Zeki Efendi, yedi sene süreyle kürek cezasına, Mehmet Sadık ve Mehmet Şükrü Veliüddün Efendiler de memleketleri dışında ikişer sene müddetle sürgün cezasına çarptırılmışlardır.[693] Mustafa Zeki Efendi Bodrum'a,[694] Mehmet Sadık Efendi Mersin yoluyla Adana'ya, Mehmet Şükrü ise Aydın'a sürgüne gönderilmiştir.[695]

Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen bir telgrafta, Söğüd kazası naibi Osman Nuri Efendi'nin İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti fesadiyesine dâhil olduğu, Söğüd Postahanesinden, cemiyete 50 kuruş yardım gönderdiği resmi kayıtla sabit olduğu ve adı geçen şahsın oğlunun dahi 31 Mart 1325 vakasında tebdil-i kıyafet ile buraya firar edip, cemiyetin bozuk fikirlerini yaymaya çalıştığı kuvvetli haberle sabit olduğundan haklarında gerekli muamelenin yapılması istirham edilmiştir.[696]

---

[689] *BOA. DH. EUM. THR. 2/29 Lef: 4 (14 Ağustos 1325/27 Ağustos 1909)*;*BOA. DH. EUM. THR. 2/29 Lef: 2(11 Ağustos 1325/24 Ağustos 1909).*
[690] *BOA. DH. EUM. THR. 2/29 Lef: 1 (20 Ağustos 1325/2 Eylül 1909).*
[691] *BOA. DH. MKT. 2799/85 Lef: 1 (19 Nisan 1325/ 2 Mayıs 1909).*
[692] *BOA. ZB. 405/69. Lef:5 (13 Temmuz 1325/26 Temmuz 1909).*
[693] *BOA. ZB. 405/69. Lef:3 (18 Haziran 1325/1 Temmuz 1909).*
[694] *BOA. ZB. 405/70. Lef:1 (13 Temmuz 1325/26 Temmuz 1909); BOA. ZB. 405/69. Lef:4 (11 Temmuz 1325/24 Temmuz 1909).*
[695] *BOA. ZB. 405/69. Lef:4 (11 Temmuz 1325/24 Temmuz 1909).*
[696] *BOA. DH. MKT. 2799/85 Lef: 2 (28 Nisan 1325/ 11 Mayıs 1909).*

Yine Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen başka bir telgrafta, bazı kazalarda Meşrutiyet idaresi aleyhinde Volkan gazetesinin tahrikleriyle cemiyet teşkil eden şahıslar arasında sabit ve aza ve memurlar bulunduğuna dair ihbar yapıldığı ve bunlar hakkında mahallerince tedkikat icrası gerektiği gibi ahvale cüret edenlere ait tahkikatın merkezi vilayet adliyesince ifası için Adliye Nezareti'nden memurini adliyeye tebligat icrasına dalalet buyrulması istenilmiştir.[697]

Dâhiliye'den Hüdavendigar vilayetine gönderilen bir cevapta, Meşrutiyet idaresi aleyhinde kazalarda cemiyet teşkil eden memurlar hakkında merkezi vilayet memurin adliyesince tahkikat ifa etdirilmesi lüzumu Adliye Nezareti'ne yazılmıştır. Ancak yargılanmaları icab edenler hakkında tebligatı sabıkaya tevfikan muamele yapılması gerekmiştir.[698]

Dâhiliye'den Adliye Nezareti'ne gönderilen telgrafta, Volkan gazetesin tahrikleriyle vilayet dâhilinde bazı kazalarda Meşrutiyet idaresi aleyhinde cemiyet teşkil eden şahıslar arasında naib ve aza ve memurini saire bulunduğu haber verildiğinden ve bunlar hakkında mahallerince tedkikat icrası gerekli olacağından bahis ile bu gibi ahvale cüret edenlere aid tahkikatın merkezi vilayet memurini adliyesince ifası için adı geçen memurlara tebligat ifası lüzumu Hüdavendigar vilayetinden gelen telgrafla da bildirilmiş ve bu suret uygun görünmüş olmakla gereğinin yerine getirilmesi ve neticenin bildirilmesi istenmiştir.[699]

Ankara vilayetine Ayaş Kaymakamlığı'ndan gelen bir cevapta, tahkikat neticesinde, 31 Mart irtica hadisesinden evvel burada da İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nin Mesud Bey ve arkadaşları tarafından teşkil edildiği ve Mesud ve Münib Beylerin hadisesinde dört beş defalar toplandıkları ve bazı kimseleri de cemiyete katmak için tahrik ve teşvikte bulundukları ve şanlı Hareket Ordusu'nun Çatalca'ya girişine kadar biraraya gelmeye devam ettikleri, Volkan gazetesini alkışladıkları ve cemiyet efradından bazıları İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne dil uzattıklarının bilindiği belirtilmiştir. İstanbul'un kuşatılması ve fethi sırasında pişmanlıklarını dile getirdikleri ve Volkan gazetesinin bozuk fikirlerine kapıldıklarını ifade eyledikleri anlaşılmış ve Allah'ın lütfu ile asayiş berkemal olup hal ve hareketlerinde daima şüpheli bir hal görülemediği belirtilmiştir.[700]

Ankara vilayetinden Dâhiliye'ye, Ayaş kazasınca İttihâd-ı Muhammedî namıyla teşkil etmek fikrinde bulunanlar haklarında icra kılınan tahkikat neticesi bildirilmiştir.[701] Dâhiliye'den Ankara vilayetine verilen cevapta, Ayaş kazasında Volkan Cemiyeti teşkil etmek fikrinde

---

[697] *BOA. DH. MKT. 2810/79 Lef: 1 (29 Nisan 1325/ 12 Mayıs 1909).*
[698] *BOA. DH. MKT. 2810/79 Lef: 2 (19 Nisan 1325/ 2 Mayıs 1909).*
[699] *BOA. DH. MKT. 2810/79 Lef: 3 (30 Nisan 1325/ 13 Mayıs 1909).*
[700] *BOA. DH. MKT. 2849/57 Lef: 1 (29 Nisan 1325/ 12 Mayıs 1909)*; 23 Nisan 1325 tarihinde taminen icra kılınan tebligata cevaben gelen mezkûr 29 Nisan 1325 tarihli tahriratı üzerine 13 Mayıs 1329 tarinde tezkere yazılmıştır. *BOA. DH. MKT. 2849/57 Lef: 2.*
[701] *BOA. DH. MKT. 2849/57 Lef: 3 (18 Mayıs 1325/ 31 Mayıs 1909).*

bulunanlar haklarında kanun ve adalet dairesinde muamele icrasıyla beyhude yere halkın rencide edilmemesine itina buyrulması tavsiye edilmiştir.[702]

Hükümet isyana karışanların mutlaka tutuklanıp Divan-ı Harbe teslim edilmesini istemiştir. Dâhiliye'den Hariciye Nezareti'ne çekilen bir telgrafta, İzmit'te oturan İsmail ve İshak isimlerinde iki şahsın tutuklanarak muhakeme altına alındıkları tevkif ve muhakemelerinde konsoloshanenin aracılığı talep olunduğu ifade edilmiştir. Rusya tebaasından olan bu iki kişi, İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'ne katılmak üzere 10 bin kişinin hazır bulunduğuna dair Sapanca'dan Volkan gazetesi'ne telgraf göndermelerinden dolayı diğer arkadaşlarıyla birlikte zanlı olarak gözaltına ve soruşturmaya alınmıştır. Ancak bu iki kişi Rusya'nın İstanbul Sefareti Tercümanı tarafından yapılan talep doğrultusunda, bu kişiler Rus Konsolosluğu'na teslim edilmişlerdir.

Divan-ı Harbi Örfi'nin de tahkikatı neticesinde zanlıların adı geçen eylemdeki cesaretleri kötü bir fikirden kaynaklandığını beyan etmesiyle İzmid'e giden müsebbibleri tahliye edilmiş olduğundan bahis ile adı geçenlerin de salıverilmeleri lüzumunun seferathaneye tebliği bildirilmiştir.[703]

Sivas vilayetinden hükümete gönderilen bir şifreli telgrafta, Sivas'da Rüfai Dergahı post nişini olup bir sene önce İstanbul'a giden ve İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nin birinci numroda azası olduğu gazetelerde görülmüş olan Arap Şeyhi namıyla tanınan Abdullah'ın, bu defa İstanbul'dan firar ile Sivas'a gelmek üzere Merzifon'a ulaştığı haberi bildirilmiştir. Telgrafta ayrıca adı geçen şahsın buralarda halkın zihnini bulandırması ve Dersaadet vakası sonrasında işte parmağı olarak şimdi firaren savuşup gelmesi cihetiyle kendisinin tutuklanarak İstanbul'a gönderilmesi gerektiği belirtimiştir.[704]

Bunun üzerine Dâhiliye'den Üçüncü Ordu ve Hareket Ordusu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa'ya gönderilen telgrafta, "*adı geçen şahsın buraya celbinden ise oraca sorgulanarak evrakının gönderilmesi daha münasib olacağı hatırda kalmakla birlikte doğrusunu siz daha iyi bilirsiniz*" denilmiştir.[705]

Dâhiliye'den Zabtiye Nezareti'ne gönderilen telgrafta, Sivas Rüfai Dergahı post-nişini Arap Şeyhi namıyla bilinen Abdullah'ın bu suçlardan dolayı Divan-ı Harbi Örfi tarafından yargılamasının yapılmak üzere tutuklanarak Dersaadet'e gönderilmesi hakkında Üçüncü Ordu ve Hareket Ordusu Kumandanlığı'ndan gelen bilgi üzerine sebk eden tebligata cevaben, Sivas

[702] *BOA. DH. MKT. 2849/57 Lef: 4 (18 Mayıs 1325/ 31 Mayıs 1909).*
[703] *BOA. DH. MKT. 2810/29 Lef: 1-2 (29 Nisan 1325/ 12 Mayıs 1909).*
[704] *BOA. DH. MKT. 2802/100 Lef: 1 (12 Nisan 1325/ 25 Nisan 1909).*
[705] *BOA. DH. MKT. 2802/100 Lef: 2 (22 Nisan 1325/ 5 Mayıs 1909).*

vilayetinden alınan telgrafnamede Abdullah'ın cumartesi günü Gürcü vapuruyla[706] mahfuzen gönderildiği belirtilmiştir. Abdullah'ın vardığında Divan-ı Harbi Örfiye'ye teslimi ayrıca buyrulmuştur.[707] Buna karşılık Zabtiye Nezareti'nden Dâhiliye'ye gönderilen telgrafta, Abdullah'ı bir komiser refakatiyle İstanbul'a gönderildiği belirtilmiştir.[708] Dâhiliye'den Birinci, İkinci, Üçüncü Ordular Müfettişi ve Hareket Ordusu Kumandanı'na gönderilen telgrafta da, Abdullah'ın evvelki gün dersaadete geldiğinin Zabtiye Nezareti tarafından bildirildiği haber verilmiştir.[709]

Bu bağlamda Suriye vilayetinden alınan ve hükümet tarafından aynen yayınlanan bir surette, İMC adı altında İstanbul'da teşekkül edip Şam'da da şube oluşturan cemiyetin kurucularının Abdülkadir Aclani, Cezayirli Abdullah Paşa, Muradi Aba, Tevfik Kutsi Rıza oldukları yapılan tahkikak sonucu tespit edilmiştir. Bu konuda incelenen evrakın Adliye İstinaf Müdde-i Umumiliği'ne iletildiği ve bu isimlerin görünüşte dini maksat telkiniyle kandırıldıkları ancak daha sonra cemiyetin bozuk fikirlerine vakıf olduktan sonra korku ve pişmanlık duydukları belirtilmiştir.[710]

Dâhiliye'den Babıâli'ye çekilen bir telgrafta, İMC'nin Şam şubesi kurucuları oldukları anlaşılan bazı kimselerin evrakı tahkikatlarının adliyeye ulaştığı, bunlar tarafından kandırılanların cemiyetin fasit evrakına vakıf olarak ortaya çıkarıp korku ve pişmanlıkta bulunduklarına dair Suriye vilayetinden alınan telgrafnamenin takdim kılındığı belirtilmiştir. Telgrafın sonunda cemiyet tarafından kandırılanların ne durumda oldukları sorulmuştur.[711] Dâhiliye'ye Sadaret'ten cevap olarak, cemiyet tarafından kandırılıp pişman olanlar hakkında bir şey yapılmaması tabi olmakla birlikte, cemiyeti tesis ile bozgunlukta bulunanların muhakemeleri ve cezalandırılmaları hususunda mahkemeye teslimlerinin zorunluluğu hususunda vilayete tebligat çekilmesi gerektiği belirtilmiştir.[712]

Suriye Valisi tarafından Dâhiliye Nezareti'ne çekilen bir telgrafta, Cemiyeti Muhammediye kurucularından olup Dersaadet'e gönderilmek üzere Beyrut vilayetine götürüldükleri evvelce arz olunan üç şahsın Osmanlı kruvazörüyle Dersaadet'e gönderildikleri bugün Beyrut'tan

---

[706] *BOA. DH. MKT. 2813/55 Lef: 2 (3 Mayıs 1325/ 16 Mayıs 1909)*; Abdullah'ın Cumartesi günü Gürcü vapuru ile dersaadete gönderildiği Canik Mutasarrıflığı'ndan bildirilmiştir. *BOA. DH. MKT. 2813/55Lef: 1 (24 Nisan 1325/ 7 Mayıs 1909)*;Ancak Zabtiye Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen telgrafta Abdullah'ın Almanya kumpanyası vapuruyla bir zabit refakatinde İstanbul'a yollandığı belirtilmiştir. *BOA. DH. MKT. 2820/11 Lef: 1 (7 Mayıs 1325/ 20 Mayıs 1909).*

[707] *BOA. DH. MKT. 2813/55 Lef: 2 (3 Mayıs 1325/ 16 Mayıs 1909).*

[708] *BOA. DH. MKT. 2820/11 Lef: 1 (7 Mayıs 1325/ 20 Mayıs 1909).*

[709] *BOA. DH. MKT. 2820/11 Lef: 2 (8 Mayıs 1325/ 21 Mayıs 1909).*

[710] *BOA. BEO. 3546/265948 Lef: 3. (27 Nisan 1325/ 10 Mayıs 1909)*; *BOA. DH. MKT. 2809/59 Lef: 1 (27 Nisan 1325/ 10 Mayıs 1909).*

[711] *BOA. BEO. 3546/265948 Lef: 2. (28 Nisan 1325/ 11 Mayıs 1909)*; *BOA. DH. MKT. 2809/59 Lef: 2 (28 Nisan 1325/ 11 Mayıs 1909).*

[712] *BOA. BEO. 3546/265948 Lef: 1.(29 Nisan 1325/ 12 Mayıs 1909)*; *BOA. DH. MKT. 2814/35 Lef: 1 (29 Nisan 1325/ 12 Mayıs 1909).*

bildirilmekle adı geçenlerin Divanı Harb'e sevk edilmelerinin icap edenlere emr buyrulması ve yine kuruculardan Salih Arcavi isimli şahıs dahi Dersaadet'e gönderilmek üzere bugün Beyrut'a gönderildiği ve evvelki üç şahsın aid evraklarda bugün gönderilip Beyrut'tan Osmanlı sancağını taşıyan bir vapurla takdim edileceği bildirilmiştir.[713]

Dâhiliye'den Suriye vilayetine 22 Mayıs 1909'da gönderilen yazıda ise, istibdatı geri getirmek isteyen bazı fitnecilerin İttihâd-ı Muhammedî Cemiyetî adı altında toplanarak Şam özellikle de Hicaz'da cemiyet üyelerini gizlice bir düzene soktukları, işinde gücünde olan halkı kandırdıkları ve bir takım sözü geçen kimselerle genel bir ihtilalin alt yapısını oluşturmaya çalıştıkları belirtilmiştir. Dâhiliye ayrıca bu kişilerin yakalanarak kötülüklerin önüne geçilmesi için vilayete bazı emirleri bildirdiğini ancak bu emirlerin yerine getirilemediği ve bu hususta ısrar edildiğini bunun, Şam'dan mühürlü olarak gönderilen ve Tanin gazetesinde yazılı mektupta da yazılı olduğunu belirtmiştir. Sonuç olarak Dâhiliye, olayın gerçek durumunun kendilerine bildirilmesini, irtica kışkırtması yönünde haberlerin gerçekliği durumunda, bu olayların içinde yer alanların yakalanıp haklarında yasal işlem yapılması gerektiğini bölge yönetimine açık bir ifadeyle dile getirmiştir.[714]

Bu bağlamda Dâhiliye'den Suriye vilayetine verilen cevapta, Cezayirli Abdullah Paşa'nın tutuklu olarak buraya gönderilmesine nazaran artık askeri kuvvet sevkine doğal olarak lüzum kalmadığı alınan tezkere üzerine beyan edimiştir.[715] Dâhiliye'den Sadarete bu durumun Hareket Ordusu Kumandanlığı'na bildirildiği ve keyfiyetin onda bulunduğu belirtilmiştir.[716] Hükümet'ten Dahiliye Nezareti'ne cevap olarak çekilen telgrafta ise Şam'da İttihâd-ı Muhammedî şubesi kurucularından Cezayirli Abdullah Paşa'nın tutuklanıp ve diğer kurucularla birlikte İstanbul'a gönderilmiş olduğu artık askeri kuvvet sevkine lüzum kalmayacağı bildirilmiştir.[717]

Şam'da İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti şubesini teşkil edenlerden Cezayirli Abdullah Paşa'nın uygun tedbirlerle tutuklanarak şubenin diğer kurucularıyla beraber korunaklı bir şekilde İstanbul'a gönderildiği belirtilmiştir.[718] Yine Sadaret'ten Dâhiliye'ye 30 Mayıs 1909 tarihli tezkereye cevap olarak, Cezayirli Abdullah Paşa'nın İstanbul'a gönderildiği ve 31 Mayıs tarihli tezkerede bildirilmesine nazaran artık askeri kuvvetin sevkine gerek olmadığı belirtilmiştir.[719]

---

[713] *BOA. BEO. 2831/33 Lef: 1. (21 Mayıs 1325/ 3 Haziran 1909).*
[714] *BOA. DH. MKT. 2820/ 58 Lef: 2- 2. (9 Mayıs 1325/ 22 Mayıs 1909).*
[715] *BOA. DH. MKT. 2833/58 Lef: 2 (16 Mayıs1325/ 29 Mayıs 1909).*
[716] *BOA. BEO. 3564/267234 Lef: 1-2(18 Mayıs 1325/ 31 Mayıs 1909).*
[717] *BOA. DH. MKT. 2833/58 Lef: 1 (20 Mayıs1325/ 2 Haziran 1909).*
[718] *BOA. DH. MKT. 414/28 Lef: 1 (26 Mayıs1325/ 8 Haziran1909).*
[719] *BOA. BEO. 3564 / 26234 Lef:1 (20 Mayıs 1325/ 2 Haziran 1909).*

Dâhiliye'den Sadaret'e gönderilen bir telgrafta Abdullah Paşa'nın İstanbul'a sevki esnasında, Abdullah Paşa'nın nüfuzlu olması hükümeti telaşlandırmıştır. Olası heyecan ve isyana karşı yeterli kuvvetin bulunmaması ve mevcud redife de emniyet olunamayacağı için olası yaşanacak olaylara karşı yerliden olmamak üzere dört tabur askeri kuvvetin görevlendirilmesi istenmiştir.[720] Ancak yukarda da belirtildiği üzere bu kuvvete gerek kalmamıştır.

31 Mart İsyanı bastırıldıktan sonra İMC'nin Şam'daki teşkilatı ve şubeleri kapatılmış, taraftarları da çıkışı üyelik kartlarını yok ederek farklı yerlere kaçmakta bulmuştur. Her nekadar Şam'da bulunan Osmanlı-Arap Kardeşliği'nin olayda rolü olduğu kanıtlanmamış olsa da, isyan olduğu sırada Şam'da İMC'nin etkisi ile yaşanan olaylardan dolayı Osmanlı-Arap Kardeşliği Cemiyeti de suçlu duruma düşmüş ve isyandan sonra kapatılma gerekçesi olarak bu cemiyet gerekçe sunulmuştur.[721]

Adliye Nezareti ve Mezahib Nezareti'nden Sadaret'e gönderilen telgrafta, İMC'ye münasebetlerinden ötürü tutuklanan şahıslar hakkında takibatı gerektiren sebeplerin siyasi suçlardan ötürü olmasından dolayı yargılamalarının Divan-ı Harb'e ait olduğu öğrenilmiş ise de Örfi İdare bazı bölgeleri kapsamadığı için bu durumda yapılması gereken muamelenin bildirilmesi istenmiştir.[722] Adliye Nezareti ve Mezahib Nezareti'nden Selanik vilayetine gönderilen telgrafnamede de İMC'ye münasebetlerinden ötürü adliyeye teslim edilmekte olan kişiler hakkında yapılacak muamelelerin bazı mahallerden ötürü vuku bulan bilgi talebi üzerine hızlı emr ve bilgi verilmesi istenmiştir.[723]

Adliye Nezareti'nin 30 Nisan 325 tarihli tezkeresinde, İstanbul isyanının vuku bulması ve İttihâd-ı Muhammedî namı altında teşekkül eden cemiyete münasebetlerinden dolayı selanik'te tutuklanarak adliyeye teslim edilmekte olan şahıslar haklarında takibatı gerektiren sebepler siyasi suçlardan olduğu ve bundan dolayı da yargılanmalarının Divan-ı Harb'e ait maddelerden olduğu öğrenilmiş ise de Örfi İdare bazı bölgeleri kapsamadığından gerekli muamelenin nasıl olması gerektiği emredilmiştir. İrtica hareketine giriş olup taşrada bulunanların dahi Dersaadet'te Divan-ı Harblere celb ile muhakeme edilmekte olduklarına dair bir cevap olarak bildirilmiştir.[724]

---

[720] *BOA. BEO. 3564 /267234 Lef: 3-1. (17 Mayıs 1325/ 30 Mayıs 1909)*; Suriye Vilâyeti'nden alınan şifreli bir telgrafta, Cezayirli Abdülkadir-zâde Abdullah Paşa ve Aclanî-zâde Abdülkadir Efendi'nin tahkikât-ı acizâneme göre burada mukaddema teşekkül etmiş olan Cemiyet-i Muhammedi'ye erkânından ve irtica'iyyundan olup Dersââdet'deki Divân-ı Harb-i Örfi'ce sürgün cezasıyla efkâr-ı muzırralarına nazâran afv-ı âlîye mazhariyetleri olup olmayacağına dair bir husus dile getirilmiştir. *BOA. DH. MUİ.114/52 Lef:1-2 (9 Temmuz 1326/ 22 Temmuz 1910).*

[721] Bilgenoğlu, *II. Meşrutiyet,* 73.

[722] *BOA. BEO. 3597/269739 Lef: 3 (10 Nisan 1325/ 23 Nisan 1909).*

[723] *BOA. BEO. 3597/269739 Lef: 4 (30 Nisan 1325/ 13 Mayıs 1909).*

[724] *BOA. DH. MKT. 3597/269739 Lef: 2 (24 Haziran1325/ 7 Temmuz1909).*

İMC'ye münasebetlerinden dolayı Selanik'te tutuklanarak adliyeye teslim edilmekte olan şahıslar hakkında yapılacak muamelelere karşılık olarak, irtica hareketlerine giriş olup taşrada bulunanları dahi Dersaadet'te kurulan Divan-ı Harblere celb ile muhakeme edilmekte olduklarına nazaran adı geçenler hakkında dahi o yolda muamele lazım olacağı beyan edilmiştir.[725]

Edirne'den hükümete gönderilen şifrede, merkezi Dersaadet'te olmak üzere teşekkül ettiği Volkan gazetesi ile neşr ve ilan olunan İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti için İskeçe'de kişi yazılmasına müderrislerden Hacı Yakup Efendi ve bazı arkadaşları tarafından teşebbüs olunup rast gelen davet ve elinden mühürlü varaka kabul edilmekte bulunduğu ve hatta bazılarına mühürletmek için ısrar edildiği ve şeri hükümlerin tatbik edileceği ilan ve hali hazır Meşrutiyet'i cahiller nezdinde fena göstermeye kıyam ettikleri ve cemiyet kuvvet kazandıktan sonra hilafet makamının emri altında bir idare teşkil edileceği işaret olunarak bazı olaylara meydan bırakacak surette telkinlerde bulundukları haber alındığı bildirilmiştir.[726]

Buna karşılık Dâhiliyeden Edirne'ye verilen cevapta, bu rivayet fevkalade mühim ve Dersaadet'te zuhur eden olaylar ile de ilgili olduğundan ciddiyetle iyi tahkikat yapılması ve İkinci Ordu'daki askerlerin cemiyet tarafından kandırılıp kandırılmadığının ciddi bir şekilde soruşturulması ve alınacak sonucun bildirilmesi ve asayişin huzurun bozulmasına fırsat verilmemesi gerektiği belirtilmiştir.[727]

Dâhiliye Mektûbi Kalemi'nden, Haleb vilayeti Yüce Makamı'na, 15 Haziran 1909'da Ayıntab kazasında Çulengir Şeyhi'nin oğlu Abdülkadir aracılığla bölgedeki nüfuzlu ailelerinin ön ayak olmasıyla İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti adı altında güçlü bir irtica partisinin kurulmuş olduğu, bu partinin bölgede huzursuzluk çıkarmaya çalıştıkları, Dördüncü Ordu'nun görev alanında da bir irtica hareketi yaratmak için cemiyetin oraya üç yüz lira para aktardığı yönünde bir yazı gönderilmiştir.[728] Bu yazıya cevap olarak, Haleb vilayetinin Mektûbi Kalemi'nden, Dâhiliye Nezareti'ne, Ayıntab'da İttihâd-ı Muhammedî adı altında eski döneme dönmeyi amaçlayan bir parti kurmak ve bunun için para toplandığına dair haberlerin aslının ve gerçeklik payının olmadığı bilgisi verilmiştir.[729]

Dâhiliye Nezareti'nin 17 Haziran 1325 (30 Haziran 1909) tarihli emri doğrultusunda yapılan inceleme sonucunda, Ayıntap Kaymakamlığı'nın 18 Temmuz 1325 (31 Temmuz 1909) tarihli

[725] *BOA. BEO. 3597/269739 Lef: 1 (24 Haziran 1325/ 7 Temmuz 1909).*
[726] *BOA. DH. MKT. 2794/ 97 Lef: 1 (1 Nisan 1325/14 Nisan 1909).*
[727] *BOA. DH. MKT. 2794/ 97 Lef: 2 (1 Eylül 1325/14 Eylül 1909).*
[728] *BOA. DH. MKT. 1308/ 7 Lef: 12. (2 R.1325/ 15 Haziran 1909).*
[729] *BOA. DH. MKT. 1308/ 7 Lef: 11. (21 R. 1325/ 3 Ağustos 1909).*

tahrirat suretine göre; Halep vilayetine bağlı Ayıntab kazasında, İMC adı altında irticacı bir fırka kurulduğu iddası gerçek dışı olmuştur.[730]

İttihâd-ı Muhammedî lehine devam eden bu irticai eylemlere karşı hükümet, bölge yöneticileriyle sürekli iletişimde bulunarak onlarla beraber hareket etmeye çalışmıştır. Bölge yöneticilerini çeşitli emir ve direktiflerle yönlendirmeye çalışan hükümet cemiyet lehine çalışan isimler hakkında çeşitli tahkikat ve takibatlarda bulunmuş, cemiyet lehine çalışanlar hakkında tutuklama kararları almıştır. Mesela İzmit Mutasarrıflığı'ndan hükümete gönderilen telgraftan anlaşıldığı üzere, İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti üyelerinden, Rusya uyruklu olan Sapancalı İsmail Şemseddin ve İshak Nureddin adlı iki kişi daha önce serbest bırakılmasına rağmen Divan-ı Harbi Örfi tarafından bu kişilerin yeniden yargılanmaları istenmiştir. Bu kişilerin yeniden İstanbul'a gönderilmeleri ve Divan-ı Harbi Örfi'ye teslim edilmeleri Rus Konsolosluğu'ndan talep edilmiştir.[731]

Son olarak hükümetin bu süreçte Meşruti düzen aleyhine hareket eden kişilere karşı faaliyetler yürüttüğü birçok arşiv belgesinden anlaşılmıştır. Yeniköy'de Meşruti düzen aleyhine hareket eden Kahveci Yorgi'nin evrâk-ı tahkikiyesiyle i'zâm olunduğu Divân-ı Harb-i Örfi Riyâset-i Âliyesine bildirilmiştir.[732] Yine Meşruti düzen aleyhine tefevvuhatta bulunan Üçüncü Ordu-yu Hümâyûn Redif zâbitanından Mülâzım Ali Saib Efendi'ye aid evrâkın takdim edildiğine dair bir yazı ile bildirilmiştir.[733] Ayrıca köylerde de, Meşruti düzen aleyhine telkinatta bulunduğu haber alınan şahıs hakkında takibat kararı alındığına dair bir yazı ile bildirilmiştir.[734] Yine Meşruti düzen aleyhine hareket eden, polislikten mahrec Mehmet Emin Fikri'nin üç sene müddetle Konya'ya sürgün edildiğine dair bir yazı kaleme alınmıştır.[735]

Meşrutiyet aleyhine hareket eden başka bir isim de Adana'da münteşir İ'tidâl gazetesi başyazarı İhsan Fikri Efendi olmuştur. Kendisinin heyecanlı yayınlarda bulunması gerekçesi ile iki seneliğine Konya'ya sürgün edilmesine ve Adana'da gazete yayınlayamasına Divan-ı Harb-i Örfi tarafından karar verilmiştir.[736]

---

[730] *BOA. DH. MKT. 1308/ 7 Lef: 10. (18. R.1325/ 31 Temmuz 1909).*
[731] *BOA. DH. MKT. 2820/25 Lef:1. (8 Mayıs 1325/ 21 Mayıs 1909)*; *BOA. DH. MKT. 2820/25 Lef:2. (9 Mayıs 1325/ 22 Mayıs 1909).*
[732] *BOA. DH. EUM. THR 23/19 Lef: 1. (13 Kanunisani 325/ 26 Ocak 1910).*
[733] *BOA. DH. EUM. THR 28/22 Lef: 1. (15 Mart 1326 / 28 Mart 1910).*
[734] *BOA. DH. EUM. THR 28/38 Lef: 1. (27 Mart 1326 / 9 Nisan 1910).*
[735] *BOA. DH. EUM. THR 32/35 Lef: 1-2. (27 Nisan 1326 / 10 Mayıs 1910).*
[736] BOA. DH. EUM. THR 32/35 Lef: 3-1. (15 Teşrinisani 1325/ 28 Kasım 1909).

1.2.5.4. Cemiyetin İttihat ve Terakki İle İlişkisi

Gerçekleştirdiği devrimle istibdat dönemine son veren, Meşruti rejimi yeniden tesis etmeyi başaran İttihat ve Terakki, seçimleri de kazandıktan sonra çok farklı kesimden, basın dünyasından ve siyasi fırkalardan teşekkül eden bir muhalefetin hedefi konuma gelmiştir. Muhalefetin İT'ye yönelttiği temel eleştiri, İT'nin sürdürdüğü gizli politik uygulamaları ve tekelciliği olmuştur. Muhalefet bu uygulamaların dönemi yeniden istibdata götürebileceği endişesi içinde olmuştur. Seçimlerde çoğunluğu elde eden ancak iktidara gelmeyi tercih etmeyen İT'nin hükümet işlerine müdahale etmesi, orduyu siyasete karıştırması ve gücünü muhalefete karşı bir baskı aracı olarak kullanması birçok farklı kesimden tepkiye neden olmuştur.[737]

İT bu süreçte toplumun birçok farklı kesiminden tepki almakla birlikte özellikle İslamcı ve dindar kesimden de yöneltilen eleştirilere hedef olmuştur. Bu bağlamda Temmuz 1908'den Nisan 1909'a kadar daha çok laik siyasete öfkeli muhalif dinci gruplarla mücadele etmiştir. 2. Abdülhamid'in tam desteğinden faydalanan bu gerici grubun eleştirilerinin temel odak noktası, İttihatçıların şeriatı çiğnediğine dair suçlamaları olmuştur.[738]

İttihatçılar, kendilerinden önce Meşrutiyet ve Osmanlıcılık birleşimini öngören bir düzenden yana olan Yeni Osmanlıları kabul görmekle birlikte onlardan daha modern, daha Avrupai, daha laik bir yönetime ulaşmayı amaçlamışlardır. Ancak İT'nin ulaşmaya çalıştıkları bu düzene karşılık dönemin İslamcıları ve Derviş Vahdeti'nin öncülük ettiği Volkancılar grubu ise Meşrutiyet ve Osmanlıcılık düzeninden yana olmakla birlikte, İT'nin daha modern ve laik düzeninin aksine İslami hatta daha ahlaki bir düzene ulaşmayı hedeflemişlerdir. İşte bu husus Volkancılar grubu muhalefetinin odak noktasını oluşturmuştur.[739]

Akşin'in ifade ettiği gibi Volkan, İttihat ve Terakki'nin lider kadrosunun aleyhine olmuştur. Öyle ki gazete İttihat ve Terakkicilere "*Rumeli Eşkiyası*", "*Naşerif*"[740] diye hitap etmiştir.[741] Bu bağlamda Vahdeti, İttihat ve Terakki'ye olan muhalefetini Volkan'da açık bir şekilde ifade

---

[737] Akşin, *100 Soruda Jön,* 100.
[738] Avagyan, " Ermeni Siyasi", 57.
[739] İsmail Kara, *İslâmcılara Göre Meşrutiyet İdaresi 1908-1914*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993, 49; İttihatçılar bu dönemde dinci kesim tarafından dinsizlikle suçlanmış, Meşrutiyetle birlikte var olan özgürlükler ve meclis gâvurluk diye nitelendirilmiştir. Yalçın, *Siyasal Anılar*, 101.
[740] İngiliz tarihçi, arkeolog aynı zamanda İngiliz ajanı olduğu ifade edilen Gertrude Margaret Lowthian, 31 Mart İsyanı'na dair tuttuğu günlüklerde verdiği bilgilerde, Muhammedilerin İttihatçıların önemli lider kadrosundan olan Ahmet Rıza, Hüseyin Cahid, Talat gibi isimler için bu tabiri kullandığını ifade etmiştir. Muhammediler, bu isimlerin Avrupa ahlakalı ile yoğrulduğu için Meşrutiyet'in şeriatı korumak gayesine hizmet etmeyeceklerini belirtmişlerdir. Hocaoğlu, "Gertrude Bell'in",3.
[741] İttihatçılar için bu tabiri kullandığını belirtmiştir. Bkz. Kemal Çiftçi, "Tarih Kimlik ve Türkiye'nin Belleğinin Dış Politikası", *Akademik İncelemeler,* 2/1 (2007), 97-131.

etmiş, hükümet ve subayları kâfir olarak nitelemiş, İttihatçı subaylara da yakında şeriatı kaldıracakları yönünde suçlamalar yöneltmiştir.[742]

Volkan gazetesindeki yazılardan da anlaşıldığı üzere, Volkancıların İT'ye karşı yaptığı muhalefette öne sürülen temel eleştiriler şunlar olmuştur. Cemiyetin hükümete ve idareye müdahalesi[743], İttihatçı memurların münasebetsizlikleri ve gerçekleştirdikleri zulümler,[744] cemiyete üye olamayanların memur olamaması[745] İttihatçıların makam ve mevkilerini paylaşmamaları, cemiyetin İttihatçı olanlara yer açmak için sivil ve asker memurları işten çıkartması, İttihatçıların Jakobenlikleri,[746] İttihatçıların Masonlara olan yakınlıkları[747] olmuştur. Ayrıca cemiyete üye olanların yaşam tarzı da Volkancılar tarafından şiddetli bir şekilde eleştirilmiştir. Bu dönemde İT'li zabitlerin tiyatrolarda, meyhanelerde bulunmaları, cemiyetin tesettüre karşı olması,[748] din ve şeriatı ayaklar altına alması,[749] İttihatçıların İnkılâp

---

[742] Yalçın Toker, *İttihatçı ve Nazi Çılgınlıkları*, İstanbul: Toker Yayınları, 2008, 218; Derviş Vahdeti'nin muhalefetinde, İttihatçıların laik tutumları, İslam'a yönelik idda edilen saldırıları, üyelerinin çoğunun Mason, Yahudi ve dönme olmaları büyük bir etken oluşturmuştur. Marc Baer, "The Double Bind of Race and Religion: The Conversion of the Dönme to Turksih Secular Nationalism", *Comparative Studies in Society and History*, 46/4 (2004), 682-708.

[743] Volkan'da bu hususlara dair eleştiriler şu şekilde belirtilmiştir: "*Bunu iyi bilmiş olsunlar ki: Volkan hiçbir zaman, hiçbir sûretle sükût etmeyecektir. Zirâ memleketin, 'hükûmet içinde hükûmetle' idâre olunmasını arzu etmez; memleketin şânını, müstakil olmasını, görmek ister*", Derviş Vahdeti, " Hükûmet içinde Hükûmet", *Volkan*, 16 Mart 1325 (29 Mart 1909), Nu.88, 2; İTC'nin zamanla fikir ve tavırlarında değişikliğe uğraması, istibdat döneminde bile olmadığı kadar halkı soymaya yeltenmesi tepkilere neden olmuştur. İTC'nin faaliyetleri adeta hükümet içinde hükümet var tabirinin dillenmesine neden olmuştur. Ayrıca İTC'nin hükümete baskı yaparak yönetimin iplerini zorla kendi ellerine alması ve bu sayede söz sahibi olmaya çalışması halkın kalbinde oluşan özlem ve şükran duygularının yerini nefrete bırakmıştır. Bu yüzden halkta bir hayal kırıklığı yaratılmıştır. M.Bedreddin Örfi, "Millet, Asker", *Volkan*, 9 Mart 1325 (22 Mart 1909), Nu.81, 3;*"Hükûmet içinde hükümet yapmak, vazife-i hükûmeti köşelere çekmektir ki, vazife tanımamaktır.*", M.Hilmi, "Şerîat İsteriz Ünvanı Altında İstemeyiz", *Volkan*, 27 Şubat 1324 (12 Mart 1909), Nu.71, 4; "Cemiyetin hükûmet nezdinde asla tesir ve nüfuz icrâ etmediğini iddiâ eden bu cerideye yine deriz ki: elyevm mesned-i sadâreti ihrâz eden Hüseyin Hilmi Paşa'nın cemiyet erkânından olması, Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşa ve Maliye Nâzırı Rıfat, Adliye Nâzırı Refik ve Maârif Nâzırı Abdurrahman Beyler ile birkaçı müstesna olarak diğer vükelânın, hatta nüzzâr ve vülâtın da o cemiyete mensûb bulunması memur azl ve nasbı bile cemiyetin rey ü intihabıyla icrâ kılınması bu adamların iddiâ olunduğu kadar pek de vatansever değil, menfaatperest olduklarını isbât eder deriz", M.Ali, " Tanin'i Hakka Davet", *Volkan*, 14 Şubat 1324 (27 Şubat 1909), Nu. 58, 3.

[744] "*Yozgad'dan alınan haberlere göre memurîn-i mahalliyyeden bâzıları İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'ne intisâbından bahisle ahâli hakkında birçok münâsebetsiz ahvâle cüret ettikleri bildiriliyor.*", Derviş Vahdeti, "Taşra Cemiyetleri", *Volkan*, 24 Kânûnisânî (6 Şubat 1909), Nu.37, 4

[745] "*Mezâlim ki, en küçük me'muriyetten en büyüğüne kadar İttihat ve Terakki'ye mensup olmayanlar, kat'iyyen tâyin olunmuyorlar. Yıllardır… Her bir mezâhim-i maişete dayana dayana üç beş yüz kuruş maaşa nâil olan mülkî, askerî, birçok evlâd-ı vatan kollarından tutulup me'muriyetlerinden dışarı çıkarılıyorlar.*" Derviş Vahdeti, "Teskîn-i Helecan Emr-i Muhâl", *Volkan*, 30 Mart 1325 (12 Nian 1909), Nu. 102, 1.

[746] "*Tanin'in İttihad ve Terakkî Cemiyeti'yle 'Jakoben' ler beyninde bir nokta-i münâsebet bulamamasına rağmen her sahib-i tedkik ve iz'an bu iki cemiyetin ikiz kardeşler gibi yek-nazarda göze çarpacak bir müşâbehet-i azîmeleri bulunduğunu tasdik eyler.*" M. Ali, "Tanin'i Hakka Davet", *Volkan*, 14 Şubat 1324 (27 Şubat 1909), Nu. 58, 3.

[747] "*Âlem-i İslâmiyet'in Dârülhilâfe diye kabul ettikleri bir memlekette Mason odası açmağa kalkıştıklarını millet, pek ayan bir surette müşahede edecek olursa, artık öyle bir cemiyet bu diyâr-ı İslâm'da pâyidar olur mu?*", "Volkan", *Volkan*, 6 Mart 1325 (19 Mart 1909), Nu.78, 2; Volkan İttihatçıların mason oldukları ve Şeriatı Muhammediye'yi ortadan kaldıracağı yönünde propapaganda yapmıştır. Şakir, *İttihat,*150.

[748] "*Tiyatrolarda, zevk u safâlarda, meyhânelerde, kerhânelerde, rezâlete başladınız. Selmâlarla, muhadderât-ı İslâmiyyenin çarşaflarını bile attıracak neşriyatta bulundunuz. Beyoğlularında çarşaflı İslâm kadınlarının, birahânelere gitmesine kadar mesâğ-ı hürriyeti teşmil ettiniz. Allah da sille-i şerîatı ensenize indirmek için*

sonrası maddi çıkarlar elde etme çabası[750] gibi birçok farklı hususta eleştiriye uğramışlardır.[751]

Volkancılar, ülkede Meşrutiyet ilan edilmesine rağmen ülkenin durumunu içler acısı olarak bulmuşlardır. Osmanlı ülkesinde çok çalışmanın gerekli olduğunu düşünen Volkancılar, bu hususla alakalı Volkan'da İT'ye yönelik şu eleştiride bulunmuşlardır: "*Vatan çıplak, biz çıplak, vatan aç, biz de aç.*"[752] Volkancılar, toplumun sadece ekonomik değil, sosyal ve ahlaki bir çöküş içerisinde olduklarını da söylemişlerdir. Volkan'da toplumun bu durumu ile alakalı şunlar söylenmiştir: "*Bir millet ki hâlâ ahlâkı takarrür etmemiş, ekserimizde vaade hulf, yalan yere yemin olagelmiş olagitmekte iken, hiç birdenbire asırlardan beri bozulmuş olan ahlâk-ı umûmiyye matlûb vechile terakkiyât-ı lâzımeyi iktisâb edebilir mi?*"[753]

Vahdeti ve Volkan yazarları aslında başlangıçta İTC'yi desteklemiş olsalar da, daha sonra İTC'nin hüriyetleri kısıtlayıcı faaliyetlerinden ve yukarda değindiğimiz üzere çeşitli sebeplerden ötürü eleştirmiş, İttihatçılar da onları istibdat ve irtica destekleyicisi olarak suçlamışlardır.[754]

Volkan'da, İttihatçıların İstabdatı aratmayan faaliyetlerde bulundukları sık sık ifade edilmiştir. Mesela Tanin'de "*Şeriat İsteriz*" başlığı altında yazılan makaleye cevap olarak Volkan'da şu ifadeler yer almaktadır: "*Tanin'in mensup olduğu Şeref Sokağı gibi 11 Temmuz ahrârı denilen gürûh her tarafta teşekkül ile keyfî ve gayr-i meşrû bir takım a'mal tervicine ibtidâr eylediler…Millet evvel esir-i istibdad ise şimdi de esir-i cemiyet mi olacaklar?...Ey Tanin Talebe-i ulûmun şerî'at istemeleri had-nâşinaslıktır sözünü hangi cesarettir ki, sana söylettiriyor, düşün!*"[755]

İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'ni meydana getirdi." Derviş Vahdeti, "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti- La Türkî Gazetesi ve Bir Zabit Tehdidnâmesi", *Volkan*, 26 Mart 1325 (8 Nisan 1909), Nu.98, 4.

[749] "*İttihad ve Terakki din ve şerîatı ayaklar altına alarak, dine hakaret etmeleri ve kendilerine mağrur olmaları sebebiyle şer'i şerîfin kılıncına hedef oldular. Mahv ü perişan olacaklarına şüphe yoktur. Zerre kadar dine meyl etseler idi dünyevî ve uhrevî saadet-i ebediyeye nâil olacaklar idi. Maatteessüf aksini iltizâm ettiler, rüsvâ-yı âlem oldular ve olacaklardır.*" Hasan Tahsin, "Sinop Mebusu Doktor Rıza Nur Bey'e", *Volkan,* 4 Mart 1325 (17 Mart 1909), Nu.76, 4; Feridun Fazıl Tülbentçi, "Hareket Ordusu", *Vatan Gazetesi*, İstanbul, 1951, *Türk Tarih Kurumu Arşivi (TTK),* Tevfik Paşa Evrakı *(TP),* Kutu:29, Gömlek No:2.

[750] İnkılâptan sonra herkesin daha çok küplerini doldurma çabası Volkan'da, şu sözlerle eleştirilmiştir: "*İnkılâb sonrası bir şey yapılamadı ve herkes küpünü doldurma sevdasına düştü… İnkılâbiyyunun sivil takımı birer birer, nezâretlere, riyasetlere, geçtiklerini, mabeynlere koştuklarını gördük.*" Derviş Vahdeti, "Millet Selâmettedir", *Volkan*, 1 Şubat 1324 (14 Şubat 1909), Nu. 45, 4.

[751] *Volkan Gazetesi,* 550-551.

[752] Faruki Ömer, " Bugün Nasıl Mesâiye Muhtacız", *Volkan*, 15 Kânûnisânî 1324 (28 Ocak 1909), Nu.28, 4.

[753] Derviş Vahdeti, " Buhrân-ı Vükelâ", *Volkan,* 2 Şubat 1324(15 Şubat 1909), Nu.46, 2.

[754] Özcan, "İttihâd-ı Muhammedî", 476.

[755] Fehim, "Tanin'in Tecâvüzâtını Red", *Volkan,* 19 Şubat 1324 (4 Mart 1909), Nu.63, 1-2; Matbuat hayatında da hürriyet olmadığını söyleyen Vahdeti, Volkan'da buna dair şu sözleri sarf etmiştir:
"*Ayıptır Hürriyet-i kelâm var diyerek milleti aldatmaya çalışmak, bizim cidden hürriyet vadisinde bir pençe-i istibdâd altında ezilmekte bulunduğumuzu hissetmemek yahut hissedip de, siz kendi çıkarınıza bakarak bizim derdimizi anlamamak bir cinayettir. Her yazdığımız hakikatleri yazarken bir kuvvet tarafından pekâlâ! Pekâlâ! Denerek sallanan başları görmüyor değiliz.*" Derviş Vahdeti, "Teşrîhi Muktezî Bir Hâlet-i Rûhiyye ve Şûrâyı

İttihatçıların Volkancıları istibdat ve irtica istemekle suçlayan söylemlerine karşı Volkan'da, öncelikle şeriatın olması gerektiğine yönelik olarak şu tarzda bir karşılık verilmiştir: "*Şerî'at bir ruhtur, vücudu ise Osmanlı hükümetidir. Vücud mahvolursa, ruh da pervâz eder, gider, avdeti ise emr-i muhaldir, emr-i muhal*"[756] Ayrıca İttihatçıların şeriatı istibdatla özdeşleştirmesinin hatalı bir tutum olduğu belirtilmiştir.

Bu bağlamda Hüseyin Cahid'e cevap olarak Volkan'da şöyle bir soru ile karşılık verilmiştir: "*Kâffe-i anâsır-ı muhtelifenin hukukunu bihakkin te'min eden şer'i- şerîfinme'haz-i kâvânîn ittihaz edilmesini taleb neden istibdad ve anarşiye ric'at demek oluyor?*"[757] Tanin'e karşı olarak, Volkan'da şeriat savunuculuğu ve taraftarlığı şu ifadelerle savunulmuştur:"*Biz şeriatı isteyenlerin, emin olabilirsiniz ki, sancakdârıyız… Şerî'at istemek hiçbir suretle istibdâd istemek demek olamaz. Tanin'in o kavl-i merdûdu cehâletinden ileriye gelmedir.*"[758]

İttihatçıların pek çok başarısının altında aslında şeriat'ın etkisi olduğunu söyleyen Vahdeti, Meşrutiyet'in ve meclisten çıkan kanunların şeriata uygun olmasını istemiştir. İttihatçıların şeriat eksenli suçlamalarına karşılık, Volkan'da İttihatçıların şu anki konumlarını şeriata borçlu olduklarına, İMC'ye yaptıkları suçlamalarda haksız olduklarına vurgu yapılmıştır. Bu bağlamda Volkan'da şeriat fikri savunuculuğu yapan İMC'nin istekleri şu sözlerle ifade edilmiştir:[759]

"*İnkılâb, inkılâb! Diye kükrediğiniz, muvaffakiyetler, yine Şerîat-i Ahmediyye'nin icrâsını ortaya atarak husûle gelmemiş mi idi? Siz sözünüzden nükûl ettiniz..! Şerîat kelimesini telaffuz edenlere mürteci diyorsunuz Anâsır arasına tefrika sokmak (!!) ma'nâsını veriyorsunuz. Ey zâbit! Ve ey La Türkî! İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nin birinci maksadı ve efrâdına vâki olan telkinâtı, meşrûtiyet-i idârenin devamına son derece hizmet etmek, Meclis-i Mebusan'da yapılacak kavânînin şer'i şerîfe muvâfık olmasına gayret etmek ve aynı zamanda da, bicümle bilâd-i İslâmiyyede bulunan ihvân-ı dînimizin faâliyet-i siyasiye ve ictimâiyyelerine ve bunların taarruzdan masûniyetine gayret etmekten ibarettir.*"

İttihatçıların Volkancılara Mürteci yakıştırmalarına karşılık, Vahdeti Volkan'da sert bir karşılık vermiştir. Mürteci diye tabir edilen taraftarlarını da, güçlü ve kuvvetli diye nitelendiren Vahdeti, Volkan'da onlar için şu tarzda övgü dolu sözler sarf etmiştir: "*Bâzı kûteh-bînler ki: Şerîat kelime-i mukaddesesini ağızlarına alamazlar, çünkü yanarlar,*

Ümmetle Tanin", *Volkan*, 13 Kânûnievvel 1324 (26 Aralık 1908), Nu.15, 3; Volkan'da yine bir gazete ilavesinin polislerce yırtılması İstibdada yönelik bir muamele olarak anlatılmıştır. Volkan'da buna dair, şu sözler sarf edilmiştir:"*Meşrûtiyet kanûn demektir. Kanûna âdem-i riâyet ise istibdâdtır. Demek oluyor ki: Bu muâmele istibdâda doğru bir hatvedir*.", "İstibdâda Doğru", *Volkan,* 19 Kânûnisâni 1324 (1 Şubat 1909), Nu.32, 4; "*Bu memlekette zerre kadar hürriyet olmadığını, hürriyet yerine İstibdâdın en dehşetlisi hüküm-fermâ olduğunu bilmiyor musunuz?*", Derviş Vahdeti, "Devr-i Hürriyet mi Yoksa İstibdad mı", *Volkan*, 4 Şubat 1324 (17 Şubat 1909), Nu. 48, 3.

[756] Derviş Vahdeti, "Volkan", *Volkan*, 20 Şubat 1324 (5 Mart 1909), Nu.64, 3.

[757] Abdullah Ziyaüddin, "Aynen", *Volkan*, 25 Şubat 1324 (10 Mart 1909), Nu.69, 4.

[758] Derviş Vahdeti, "Volkan", *Volkan*, 20 Şubat 1324 (5 Mart 1909), Nu. 64, 2.

[759] Derviş Vahdeti, "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti- La Türkî Gazetesi ve Bir ZâbitTehdidnâmesi", *Volkan*, 26 Mart 1325 (8 Nisan 1909), Nu.98, 4.

halifemize de askerlerimize de ulemâmıza da, hepimize de mürteci diyorlardı… Mürteci zannedilen kahramanlar, ne âli arslanlar imişler. Görsünler."[760]

İttihatçıların bu ifadelerine karşılık Volkancılar da, İttihatçılara dinsiz ve anarşist diyerek suçlamada bulunmuşlardır.[761] Bununla alakalı Said Nursi, Volkan'da şunları söylemiştir: *"Şerîat isteyenlere bâzı müzebzeb olanlar mürteci diyorlar. Bizi de onlar dinsiz ve anarşist demeye mecbur ederler, bunlara deriz: Meşrutiyeti safsata ve hile ile muhafaza edemediniz belki muallâk bıraktınız bizim maksadımız meşrutiyeti şerîat kuvvetiyle muhafaza ve kökleştirmektir.*"[762]

Volkan'da İttihatçıların dinsiz olduğuna dair pek çok yazı kaleme alınmıştır. Bunlardan biri 27 Ocak 1909'da "*Din*" başlıklı olarak kaleme alınan yazı olmuştur. Makale'de İttihatçılar ve Ahmet Rıza kast edilerek şu açıklama yapılmıştır:[763]

"*Din öyle bir kuvvet, öyle bir saadettir ki, bu kuvveti bu saadeti ancak mütedeyyin olanlar takdir eder. Bizim dinimiz İslamiyet'tir. İslâmiyet öyle âlîdir ki, bu ulviyeti de hakiki Müslüman olanlar tebcil eder. Ahlak-ı zemîme ile mütehallik olanlar bu saadeti bu ulviyeti takdisten âcizdir. Din ahlâk-ı âliyeyi müstelzimdir; dinsiz olanlardan ise ahlâk-ı âliye beklenemez. Din ehli, dünya ve âhiret için çalışır. Dinsiz olanlardır ki dünya için çalışır; lakin emin olsunlar ki, hüsrandadırlar. Cenâb-ı Hak dinsizlere, düşmanımdır, diyor, biz bir dinsize nasıl olur da emniyet edebiliriz. Bugün Avrupa'da birçokları dinsizliklerini i'lan ediyorlar. Bu i'lanlarıyla iftihar ediyorlar. Bunun içindir ki, kadınlarının birçoğu çıplak denecek mertebe, umûmî mahallelerde geziyorlar. Erkeklerinin bir haylisi kumarhanelerde imrâr-ı hayat ediyorlar. Birbirlerinin servetine göz dikerek birbirlerinin hânümanlarını söndürmeğe çalışıyor. Birçoğu da ömürlerini meyhanelerde geçiriyor, sefil oluyor, mahv oluyor… Şu Avrupa ile temasa başlayalıdan beri, Avrupa âdât-ı müstehcenesi memleketimizde koleradan ziyade tahribat icra eylemekte olduğu inkâr olunamaz. Bizim en kestirme sözümüz, dindâr olalım demekten ibaretti.*"

İttihatçıların zaman zaman Meşrutiyet düşmanı olarak nitelediği Volkancılara karşılık Volkan'da, bu suçlamalara tepki gösterilmiş, Volkancıların Meşruti düzen taraftarı olduklarının altı çizilmiştir. Buna dair Volkan'da şu açıklamada bulunulmuştur: "*İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti ümmet-i Muhammedi selâmete çıkaracaktır. Şimdiki halde mesleğimiz, meşrutiyetimizi muhafaza etmek, her neye tevakkuf ederse, ona tevessülden geri durmamak ve tedricen bütün anasır-ı İslâmiyeyi sancak-ı Muhammedî altında toplamaktır. Bu mukaddes hizmet, her mü'min üzerine vâcibe-i zimmettir.*"[764]

Volkancılar, Meşrutiyet'in şeriatın malı ve gereği olması sebebiyle kendilerinin ona karşı değil bilakis taraftar olduklarını Volkan'da şu şekilde ifade etmişlerdir: "*Biz de hakiki olarak*

[760] Derviş Vahdeti, "İnkılâb-ı Şer'î", *Volkan*, 2 Nisan 1325 (15 Nisan 1909), Nu.105, 1.
[761] Tülbentçi, "31 Mart Vakası", Vatan Gazetesi, İstanbul, 1956, *Türk Tarih Kurumu Arşivi (TTK)*, Tevfik Paşa Evrakı *(TP)*, Kutu:29, Gömlek No:2, 293.
[762] Bedîüzzaman Saîd-i Kürdî, "Lemeân-i Hakikat ve İzâle-i Şübühât", *Volkan*, 31 Mart 1325(13 Nisan 1909), Nu.103, 4.
[763] A.Şehâbeddin" Din", *Volkan*, 14 Kânûnisânî 1324 (27 Ocak 1909), Nu.27, 3.
[764] "Volkan", *Volkan*, 31 Kânûnisânî 1324 (13 Şubat 1909), Nu.44, 4.

çalışalım usûl-i meşveretin şer'-i şerîfin ahkâm-ı münîfinden bulunduğunu iyi bilelim ve usûl-i meşvereti elden bırakmayalım. Şerîat ve kanun ahkâmına tâlib olanlar kanun ve şeriâte tecavüz edemez"[765]

Volkancılar, İttihatçıların uygulamalarını insanların istibdat dönemine adeta şükür getirecek duruma düşürdüğünü, İttihatçıların Meşrutiyet perdesi altında kanunu dikkate almadan baskı ve zulüm uyguladıklarını söylemişlerdir. Volkan'da İttihatçıların kanun dışı hareket ettiği şu sözlerle ifade edilmiştir:[766]

"*Basar ü basiretimizi iyi açalım. Açalım da perde altından çevrilen o muzlim lu'biyat fırıldağını, istibdada rahmet okutacak o perde-i menhûseyiçâk edelim. Çünkü meşrutiyet-i meşrua ile asla kâbil-i tensib ve te'lif olmayan mâhud perde altında şimdiye kadar ta'dâdı gayr-ı mümkin icra edilen mukâvemetsûz mezâlim bütün delâil-i muknia ve emârât-i sâtıa ile meydan-ı sübûtta iken doğrusu insan kânunî bir idarenin himayesinde bulunduğuna inanamayacağı geliyor*"

Meşrutiyet sürecinde hükümet tarafından yapılan bazı yaptırımların adeta İstibdad dönemini çağrıştırdığı, Volkan Gazetesi'nde ifade edilmiştir. Bu bağlamda ülkede yapılacak mitingler için yirmi dört saat öncesinden izin alınması gerektiği aksi takdirde bu mitinglerin dağıtılacağı yönünde çıkarılan karar Volkan'da eleştirilmiştir.[767] Hükümet'in tebliğ-i resmisinde şimdiye kadar böyle bir kanûn olmaması sebebiyle milleti böyle bir mecburiyet altına almanın açık bir şekilde İdâre-i Örfiyye'nin ilanı olduğu ve İstibdad dönemi gibi yaptırımlara gidildiğini göstermiştir.[768]

İT'ye karşı bu süreçte muhalefetin en şiddetli kolu şüphesiz gerici ve dinci kesimi temsil eden Derviş Vahdeti ve gazetesi Volkan aracılığıyla yapılmıştır. Aslında ilk zamanlar Vahdeti ve gazetesi tarafından İT'ye karşı açık bir biçimde meydan okunmamış tam aksine ılımlı, davetkâr ve cemiyet üyelerini yanına çekmeye yönelik bir tutum sergilenmiştir. Volkan'da hatta cemiyet hakkında, vatanperverâne gibi mukaddes bir amaçla teşekkül ettiğinden hükümet içinde etkin bir güç olduğundan söz edilmiştir.[769]

Bu bağlamda İT'nin üyeleri, İMC tarafından düzenlenen 3 Nisan 1909'daki Mevlüt törenine davet edilmiştir. Said-Nursî ve daha sonra Vahdeti'nin konuşma yaptığı mevlütte Vahdeti, Mithat Paşa ve Namık Kemal'in istibdatın yıkılması için mücadele ettiklerini ancak "*hükümet-i müstebide*" nin mücadele eden pek çok kişiyi tutuklayıp sürgüne yolladığını dile getirmiştir. İlk zamanlar İttihatçılara karşı kucaklayıcı bir politika takip eden İMC mensupları yine de haksız gördükleri bazı davranışları eleştirmekten geri durmamışlardır.

---

[765] Lütfi, "Dünkü Hal", *Volkan,* 1 Nisan 1325 (14 Nisan 1909), Nu.104, 2.
[766] A.Hilmi, "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyet-i Celîlesine", *Volkan,* 10 Mart 1325 (23 Mart 1909), Nu.82, 2-3.
[767] "Tebliğ-i Resmî", *Volkan*, 15 Şubat 1324 (28 Şubat 1909), Nu. 59, 2.
[768] "Volkan", *Volkan*, 15 Şubat 1324 (28 Şubat 1909), Nu. 59, 3.
[769] Derviş Vahdeti, "Hakikat, Hakikattir", 4 Kânûnievvel (17 Aralık 1908), Nu.7, 3.

Vahdeti, konuşmasında cemiyetin önde gelen bazı isimlerine karşı yapılan muameleyi haksız bulup eleştirmiştir. Bu isimlerin geri plana atıldığını düşünen Vahdeti, ittihaçıların bu önde gelen isimlerine karşı ılımlı bir yaklaşım sergilemiştir. Vahdeti, 11 Temmuz'da Selanik'te ve daha önce Manastır'da hürriyetin ilan edildiğini, İttihat ve Terakkî Cemiyet-i muhteremesinin bu inkılâba büyük hizmeti olduğunu söylemiştir. Vahdeti ayrıca İT'nin önde gelen bu isimleri için de şu tarzda övücü sözler sarf etmiştir: "*Niyaziler, Enverler, Selahaddinler, Eyüp Sabriler, Hasan Beyler ve bu zevât-ı muhteremenin emsâli zamanın Hâlid bin Velîdleridirler. Allah onlardan razı olsun*"[770]

Volkan'ın çeşitli sayılarında Vahdeti'nin İttihat ve Terakki'nin bazı isimleri için özellikle övücü sözler sarf etmesi Meşrutiyet'in ilk zamanlarında İT'ye karşı ılımlı bir tutum sergilediğini göstermekle birlikte bu isimleri İT'nin diğer bazı üyelerinden de ayrı bir konuma yerleştirdiğine işaret olmuştur. Vahdeti, hayranlığını ifade ettiği bu kişilerle alakalı şunları da söylemiştir: "*Niyâzi ve Enver Bey kahramân-ı hürriyetlerini ve onlara iltihâk etmiş olan namuslu askerlerimizi tanırız*"[771], "*Ah arslan Âtıf, Ah milletin göz bebeği Âtıf, hürriyet, millete senin âtıfet-i mahsûsa-i merdânendir… Millete Napolyon'dan büyük hizmetler ettin*"[772], "*Enver Bey şüphesiz ilhâm-ı ilahî ise şüphesiz eser-i ruhâniyet-i Peygamberî idi. İşte cemiyetten böylelerini severim vesselâm*"[773]

Ancak Vahdeti, Volkan'a da yansıyan bazı konularda zamanla İT ile çeşitli fikir ayrılıkları yaşamaya başlamış ve İT'ye karşı sert bir muhalefete başlamıştır. İT'ye karşı dönemin en etkin muhalif isimlerinden biri olan Derviş Vahdeti muhalefetini çıkardığı Volkan gazetesi ve kurduğu İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti vasıtasıyla gerçekleştirmiştir. Gerek Volkan gazetesinde yayınlanan yazılardan gerek İMC'nin programından anlaşıldığı üzere açık bir şekilde vurgulanan İslam düşüncesi yoluyla ulaşılmaya çalışılan temel amaç İT'yi yıpratmak, onu ortadan kaldırmak olmuştur. Ulusal birliğin İslam idealine dayanması gerektiğini savunan ve bu yüzden ülkede şeriatçı bir düzenden yana olan İMC, bu anlamda İT'nin Osmanlıcılık

[770] Derviş Vahdeti, "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti ve Mevlid-i Nebevî-i Hazret-i Mustafavî Resm-i Küşâd", *Volkan*, 23 Mart 1325, Nu. 95, 2-3; Alkan, *Selanik İstanbul'a,* 98; Derviş Vahdeti, "Âtıf Bey'e", *Volkan*, 29 Teşrînisânî 1324 (12 Aralık 1908), Nu.2, 4.

[771] "Hüseyin Cahid Bey'e", *Volkan*, 28 Teşrînisânî 1324 (11 Aralık 1908), Nu.1, 4; Yine bu isimlerin kahraman olarak nitelendirildiği bir başka yazı. Bkz. "Kahraman-ı Hürriyet Niyazi ve Enver Beylere", *Volkan,* 29 Teşrînisânî 1324 (12 Aralık 1908), Nu.2, 3.

[772] Derviş Vahdeti, "Âtıf Bey'e", *Volkan*, 29 Teşrînisânî 1324 (12 Aralık 1908), Nu.2, 3.

[773] Ebu'l-Feyzî "Biraz Hakîkat'ten Enver Bey", *Volkan*, 16 Mart 1325 (29 Mart 1909), Nu.88, 2; Vahdeti bu ifadelere ek olarak, bu isimler için şu olumlu sözleri sarf etmiştir: "*Niyazi… İnkılâbtan evvel kumandanlara vâlilere yazdığı tahrirat-ı umûmiyyelerde 'Esselâmü aleyküm'… Deyip de derdini, selâmet-i vatan derdini döküyor. O selamlar kat'iyyen mürâi bir kalpten çıkmayıp, dini bütün bir müslümanın samîm-i kalbinden nebeân ettiği anlaşılıyor. Tahkikatıma göre Selahaddin de… Eyüp Sabri de öyle.*", "Volkan", *Volkan,* 14 Şubat 1324 (27 Şubat 1909), Nu. 58, 2.

ülküsü üzerine inşa etmeye çalıştığı düzene karşı çıkmıştır. Batı reformuna da karşı olan İMC bu bağlamda, hem İT'ye hem de Ahrar Fırkası'nın Batıcı reformuna tepki göstermiştir.[774]

İT'nin daha önce kendi kadrolarında yer edinen bazı isimlerine yönelik sergilediği tavır Vahdeti'nin İT'yi eleştirmesine neden olmuştur. Vahdeti, bu isimlerden olan Prens Sabahaddin, Ali Kemal Bey, Hoca Kadri, Abdullah Cevdet ve Mizancı Murad Bey için "*Türkiye'nin Dreyfüsleri*" ve "*dört yâr-ı vefâdâr*" demiş, haksızlığa uğradıklarını düşündüğü bu isimlerin haklarını savunmak için Emile Zolaların olması gerektiğini söylemiştir. Meclis'te farklı görüşlerin de bulunması taraftarı olan Vahdeti mesela bu isimlerin neden milletvekilliğine aday gösterilmediklerini sormuştur. Ayrıca Sabahaddin'in Patrikle görüşmesi olayı ve âdem-i merkeziyet taraftarı olduğu yönündeki ithamlarla millet-i İslâmiyye'nin teveccühünden düşürülmeye çalışıldığına dikkat çeken Vahdeti bu durumu eleştirmiştir.[775]

Vahdeti "*Rumeli eşkıyası*"[776] diye hitap ettiği İT'nin üstlendikleri sorumluluğu yerine getiremediklerini ve kurmaya çalıştıkları düzende başarız olduklarını "*altı aylık Meşrutiyet böyle mi olacaktı?*" diye sorarak eleştirmiştir. Vahdeti, sorduğu bu soru ile belki de bu hususta en fazla sorumlu olarak gördüğü ve en fazla muhalefet ettiği isimler ile alakalı olarak "*Avrupa ahlakı ile tahalluk eden (huy edinen) dört beş herif-i nâşerif*" zaten bu yüce görevi yerine getiremezdi demiştir. Vahdeti'nin kast ettiği bu isimler Ahmet Rıza, Hüseyin Cahid, Talat, Rahmi ve Bahattin Şakir Beyler olmuştur.[777] Bu yüzden de 31 Mart İsyanı'ndan iki gün önce Volkan'da hükümetten bu isimlerin ülkeden çıkarılması talep edilmiştir.[778]

Aslında Volkan'daki yazılardan da anlaşıldığı üzere İMC, başlangıçta dini duygulara hitap eden, Osmanlı'yı yüceltme amacı içinde hareket eden bir oluşum olarak kurulmuştur. Bu amaçları dışında ayrıca dünya Müslümanları arasında birlik ve beraberliği sağlamak gibi kendine milletlerarası bir amaç edinmiş olsa da, zamanla gelişen koşullara göre şekil almış, ülke içinde yaşanan siyasi olaylara karışarak siyasi bir fırka haline dönüşmüştür.[779]

Ülke içinde bir siyasi fırka gibi muhalefet etmesinde şüphesiz koyu bir Kamil Paşa taraftarlığı yapması büyük bir etken oluşturmuştur. Vahdeti kendisi gibi Kıbrıs'lı olan hemşerisi Kamil Paşa'nın, İT tarafından özellikle sadaretten uzaklaştırılması ile beraber İT'ye karşı eleştiri

---

[774] Ahmad, *İttihat ve Terakki,* 61.
[775] "Hüseyin Cahid Bey'e", *Volkan*, 28 Teşrînisânî 1324 (11 Aralık 1908), Nu.1, 2-3; Bu isimlerin hakkının aranması gerektiğine inan Vahdeti, "*Bu dört zât-i meâlîsimâtın hakkı aranılmazsa aldanılır… Benim ve bütün âlemin inandığı bir şey vardır ki: Hak mahvedilemez.*" demiştir. Derviş Vahdeti, "Hak", *Volkan*, 29 Teşrînisânî 1324 (12 Aralık 1908), Nu.2, 4.
[776] Samih Nafiz Tansu, *Teşkilât-ı Mahsusa (İki Devrin Perde Arkası),* Ed. Ahmet Seyrek, İstanbul: Nokta Kitap, 2012, 37.
[777] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler,* C. 1,187.
[778] "Hükûmetten Talep", *Volkan*, 29 Mart 1325 (11 Nisan 1909), Nu.101, 1.
[779] Özcan, "İttihâd-ı Muhammedî", 475.

dozunu artırmış, Kamil Paşa'yı adeta İT'ye karşı muhalefetinin ana eksenine oturtmuştur. Koyu bir İngiliz taraftarı olan Kamil Paşa'yı her yönüyle, aşırı bir biçimde savunan Vahdeti'nin bu tutumu[780] o süreçte dış politikada daha çok Almanya'ya yönelen İT'nin de haliyle tepkisini çekmiştir.[781]

Sait Paşa'nın 5 Ağustos 1908'de istifası ve 6 Ağustos'ta Kamil Paşa'nın Sadrazam olarak atandığı ilk zamanlarda, İTC ve Kamil Paşa arasında herhangi bir sürtüşme yaşanmamıştır. Hatta Kamil Paşa, kabinesini oluştururken Harbiye ve Bahriye Nazırları'nın ataması hususunda, İTC'nin görüşlerini dikkate alarak aslında cemiyete ilk tavizi de vermiştir.[782]

Bu bağlamda İTC, kurulacak hükümete destek vereceğini, Kamil Paşa ile işbirliği yoluna gideceği yönünde açıklama yapmıştır. Hatta yeni kabinede cemiyetten tek bir üye yer almamış olsa da, cemiyet kabineyi benimser bir tutum sergilemiştir. Aslında aralarında gerçekleşen bu işbirliğinde karşılıklı siyasal çıkarlar etkili olmuştur. Denetimi doğrudan üstlenemeyen cemiyetin saraydan bağımsız liberal görüşlü Kamil Paşa'yı çıkarlarına uygun bulması, İTC'nin bu tutumundan haberdar olan Kamil Paşa'nın da cemiyeti daha çok saraya karşı denge unsuru olarak kullanma isteği bu işbirliğinde etkili olmuştur.[783]

Ancak Kamil Paşa ve cemiyet arasındaki ilişkiler kısa sürede bozulmaya başlamıştır. Bu bozulma cemiyetin hükümete müdahalesi ile başlamış, İT'nin dış siyasette İngiliz desteğinin işe yaramadığı şeklinde düşünmesiyle artmıştır.[784] Aralarındaki sürtüşmenin ilk yansıması, Hakkı Paşa'nın Dâhiliye Nezareti'ne atanması olarak ortaya çıkmıştır. İttihatçılar Selanik'ten gönderdikleri bir telgrafla bu süreçte hükümetin iç işlerinde attığı bu adımda çok dikkatli olması gerektiği bu yüzden de bu göreve güçlü bir ismin atanması gerektiği ve bu bağlamda eski sadrazamlardan olan Avlonyalı Ferit Paşa'nın atanmasını istemişlerdir.[785]

Yine İttihatçılar 25 Ekim 1908 tarihinde de gönderdikleri bir telgrafla Dâhiliye Nazırı Hakkı Bey, Hariciye Nazırı Ahmet Tevfik Paşa ve Zabtiye Nazırı Sami Paşa'nın yerlerine sırasıyla Ankara Valisi Nuri Bey, Posta Telgraf Nazırı Galip Bey, Piyade Kaymakamı Muhittin Bey ve Şura-yı Devlet Reisliğine de Hakkı Bey'in getirilmesini talep etmişlerdir. İT'nin önemli yerlere kendi güvendiği isimleri yerleştirme amacında olduğu bu taleplere, Kamil Paşa

[780] Vahdeti Times gazetesinde Kamil Paşa'nın durumuyla alakalı yazılan haber için Volkan'da "*Siyasiyât*" başlıklı bir yazı yazmıştır. Öncelikle son zamanlarda Kamil Paşa aleyhinde yazı yazmanın moda haline geldiğini belirten Vahdeti, aslında halka rehber olması ve gerçekleri göstermesi gereken gazetecilerin var olan gelenek ve görenek, taklit etkisinde kalarak yazdıklarını söylemiştir. İç ve dış siyasette ağır hareket ettiği yönünde Kamil Paşa'ya yapılan eleştirilerin daha çok gençlik etkisiyle yapıldığını söyleyen Vahdeti eleştirenlerin çoğunu samimi ancak sabırsız bulmuştur. Volkan, "Siyasiyât", Kânûnievvel 1324 (14 Aralık 1908), Nu.4, 1.
[781] Kurşun, Kahraman, "Derviş Vahdetî", 199-200.
[782] İsmail Şen, "*Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Kâmil Paşa (1832-1913)*", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995, 219.
[783] Ahmad, *İttihat ve Terakki,* 38-46.
[784] Şakir, *İttihat,*83.
[785] Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi***,** C. 1, Kısım II, 83.

olumsuz cevap vermiştir.[786] İT'nin bu istekleri gün geçtikçe Kamil Paşa tarafından hükümete müdahale şeklinde tabir edilmeye başlamıştır.

Bu bağlamda İttihatçıların bu davranışlarını hükümete yönelik müdahaleci bir yaklaşım olarak algılayan Kamil Paşa ve İttihatçılar arasında başka sorunlar da yaşanmıştır. Mesela Ahmet Rıza ve Nazım Bey'in Avrupa'nın başkentlerinde gerçekleştirdikleri seyahatlerde Osmanlı hükümetini temsil ediyormuş tarzda tavır ve davranış sergilemeleri, bu tarzda konuşmalar yapmaları bu sorunlar arasında belirtilmiştir.[787]

Yaşanan başka bir sorun da Balkan Komitesinin Meşrutiyet kapısına geldiği zaman İttihatçıların komite için resmi bir şölen verilmesini Kamil Paşa'ya teklif etmeleri hususunda yaşanmıştır. Ancak Paşa'ya göre bu teklifi kabul etmek, daha çok hükümet içinde hükümet oluşturmak isteyen (11 Temmuz'dan sonra yurtsever kesilen) partiye hizmet etmek olarak algılanmıştır. Bu bağlamda Paşa, bu teklifi hükümete müdahale olarak şu sözlerle red etmiştir: "*Balkan komitesi resmi bir sıfata sahip olmadığı için nedeniyle hükümetin resmen ziyafet vermesi siyasal anlayışımıza göre uygun görülemez.*"[788]

Aslında Kamil Paşa ve İTC arasında karşılıklı yapılan misillemenin altında Kamil Paşa'nın genç, tecrübesiz ve görgüsüz olarak gördüğü İttihatçıların fikirleri ile ülkeyi yönetmenin imkânsız olduğu düşüncesi etkili olmuştur.[789] Hüseyin Cahid'e göre Paşa'nın " *Şimdi istifa ederim, esbabını vilayata bildiririm, Bulgarlar hududu geçerler, İngilizler itibarı keser*" sözleri ile cemiyete bir gözdağı vermek istediği, " *Zaten hürriyeti veren Zat-ı Şahanedir, cemiyet ne yaptı?*" diyerek cemiyeti küçük gördüğünü söylemiştir.

Hüseyin Cahid'in bu sözleri ile eleştirdiği Kamil Paşa'nın 1908 seçimlerinde Ahrar Fırkası tarafından İstanbul adayı olarak gösterilmesi de eklenince ilişkiler daha çok gergin bir hal almıştır.[790] Kısa bir süre sonra bu ilişkilerde taraftarlar da yerlerini belirlemeye başlamış, Paşa ve cemiyet taraftarlığı yapan gruplar arasında da karşılıkkı sürtüşmeler ve restleşmeler yaşanmaya başlamıştır.

---

[786] Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi***,** C. 1, Kısım II, 75; Çavdar, *İttihat ve Terakki*, 42-43; Akşin, *100 Soruda Jön,* 109.
[787] Ahmad, *İttihat ve Terakki,* 50.
[788] Lütfi, "Bir Pîr-i Siyâsetimiz İçin", *Volkan*, 9 Şubat 1324 (22 Şubat 1909), Nu. 53, 2; Volkan'da komite üyelerinin İTC'nin davetlisi olarak İstanbul'da ağırlandıklarından bahsedilmiştir. M. Ali, "İzhâr-ı Hakikat", *Volkan*, 13 Şubat 1324(28 Şubat 1909), Nu.57, 2-3; İttihat ve Terakki yanlısı Şûrâ-yı Ümmet gazetesi, Kâmil Paşa'nın bu ziyafete itiraz etmesi sebebiyle Balkan Komite Reisi Noel Bakston tarafından Kâmil Paşa'yı eleştiren bir mektubun Times'a yazıldığını bildirmiştir. Volkan'da bu mektubun yazıldığı ama yayımlanmadığı, Şûrâ-yı Ümmet gazetesinin bu davranışının altında aslında Times'ın şöhretinden faydalanarak milleti Kâmil Paşa'ya karşı etkileme isteğinin olduğu belirtilmiştir. "Şûrâ-yı Ümmet Nazarında Mühim Bir Mektup!", *Volkan***,** 11 Şubat 1324(24 Şubat1909), Nu.55, 1; Şakir, *İttihat,*83-84.
[789] Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci,* 58.
[790] Akşin, *100 Soruda Jön,*110.

Bu arada meclisin açılmasına yakın günlerde, Kamil Paşa hükümette bazı değişiklikler yapmıştır. Maarif Nazırlığına Hakkı Bey'i, Dâhiliye Nazırlığı'na Hüseyin Hilmi Paşa'yı, Adliye Nazırlığı'na da Manyasizade Refik Bey'i atamıştır. İTC'ye ilk andan itibaren hizmet eden ve bu yüzden de cemiyetin çok güvendiği bir isim olan Refik Bey'in atanması, İTC'nin hükümet işlerine müdahalesi için önemli bir fırsat elde etmesine neden olmuştur. Aslında Kamil Paşa'nın yaptığı bu atama ile İTC ile olan gergin ortamı yatıştırmaya yönelik bir hamle attığı belirtilmiştir.[791]

Yapılan bir iddaya göre İT kendi denetimli iktidarları karşısında inatçı diye niteledikleri Kamil Paşa'yı tehtit olarak görmüş, 6 Aralık'ta[792] Yıldız'a Zât-ı Şahâne'ye müracaat ederek Paşa'nın görevden alınmasını talep etmiştir.[793] Kamil Paşa'nın yerine Hilmi Paşa'nın getirilmesini isteyen Rahmi Bey, Padişah'tan bu konuda olumlu yanıt alamamış olsa da olay muhalif basında büyük bir eleştiri olarak yer almıştır.[794]

Volkan'da Vahdeti, İttihatçıların bu görüşmeden mağlup olarak döndüklerini ancak hala Kamil Paşa'ya karşı husumetlerini sürdürdüklerini söyleyerek İttihatçıları eleştirmiştir.[795] Volkan'da İttihatçıların aslında Kamil Paşa'yı indirip yerine Said Paşa'yı getirme amacında oldukları, bu sayede kendilerine birer yağlı kuyruk hazırlamak istedikleri de ifade edilmiştir.[796]

İT de bu suçlamalara kayıtsız kalmamış birçok konuda Paşa'yı eleştirmeye devam etmiştir. İT, meclis açıldıktan sonra da, Kamil Paşa'nın dış politikada İngiltere başta olmak üzere büyük devletleri sürekli altan alan tutumu, azınlıklara yakın duruşu, oğlu Sait Paşa'nın suistimalleri[797], meclisi geri plana atma çabası gibi hususlar noktasında eleştirmiştir. Hatta Tanin başyazarı ve İstanbul milletvekili Hüseyin Cahid, Kamil Paşa hakkında hükümete bir gensoru önergesi[798] vermiştir.[799] Kamil Paşa'yı bu konuda hemen koruma altına almaya

---

[791] Yalçın, *Siyasal Anılar,* 87; Akşin, *100 Soruda Jön,*51.
[792] Akşin, *100 Soruda Jön,* 110.
[793] Lütfi, "Bir Pîr-i Siyâsetimiz İçin", *Volkan*, 9 Şubat 1324 (22 Şubat 1909), Nu. 53, 2.
[794] Akşin, *100 Soruda Jön,* 110.
[795] Lütfi, "Bir Pîr-i Siyâsetimiz İçin", *Volkan*, 9 Şubat 1324 (22 Şubat 1909), Nu. 53, 2.
[796] "Tanin: Dünkü Nüshasında", *Volkan*, 30 Teşrînisânî 1324 (13 Aralık 1908), Nu.3, 4.
[797] İzmir gazeteleri, Neyyiri Hakikat gazetesi ve Yeni Asır gazetesinde Sait Paşa aleyhinde yayınlar yapılmıştır. Şakir, *İttihat,*84.
[798] Hüseyin Cahid Bey'in verdiği gensoru önergesi şöyle olmuştur: "*Meclis-i Mebusan Riyasetine, Nizamname-i Dâhilinin 29.maddesinin verdiği selâhiyet mucibince Sadrazam Fahametlû, Devletlû Kâmil Paşa Hazretlerinden dâhilî ve haricî politikalarımız hakkında istizahatta bulunmak isterim. İlânı Meşrutiyetten iki hafta sonra mevkii iktidara gelen Sadrazam Paşa Hazretleri şimdiye kadar takip ettiği dâhilî ve haricî politikaya dair beyanatta bulunmadığı gibi, Meşrutiyeti İdare kavaidiyle gayri kabili telif bazı harekât vukuu da söyleniyor. Diğer taraftan Bulgaristan ve Avusturya ve Macaristan ile mevcut olan ihtilâf ve bu ihtilâfın şekli hâzırı hakkında milletçe bir gûna malûmatı sarihe bulunmadığı halde nutku iftitahinin sükûtuna rağmen Heyeti arîzeî teşekküriyesinde de tasrih edildiği veçhile ortada bir Girid meselesi mevcut olduğu ve bu bapta alâkadaranca düveli ecnebiye kabineleri nezdinde teşebbüsatı cedîde bulunularak Girid'in gerek Yunanistan'a ilhakı keyfiyeti istikbali karibede bir emri muhakkak haline getirildiği mervî bulunduğu cihetle artık istikbaline sahip olan millet muvacehesinde bu mezalimi natıkaların tenviri için Sadrazam Paşa Hazretlerinden istizahatta bulunulması*

çalışan Vahdeti Volkan'da, cemiyet yanlısı Şûrâ-yı Ümmet ve Tanin gazetelerinin de devamlı İstizâh diye feryatta bulunduklarını, ancak bütün çabalara karşın Kamil Paşa'nın yine pak olarak makâm-ı celîl-i sadârete geldiğinden bahsetmiştir.[800]

Bu arada Kamil Paşa, 13 Ocak 1909 günü meclise gelerek Hüseyin Cahid'in gensoru önergesini yanıtlamıştır. Kamil Paşa, beyannamesinde sadarete geldiğinden bu yana ülkede ekonomi, hukuki, eğitim, bayındırlık gibi alanlarda yapılan icraatlar ve ülke dışında gerçekleştirilen atılımlar hakkında bilgi vermiştir. Sözleri sık sık alkışlarla kesilen Paşa'nın konuşmasının sonunda Ebuzziya Tevfik "*Yaşasın Kamil Paşa yaşasın*", Rıza Nur "*İtimad-ı tam ve İhtiram Kamil Paşa*" sözlerini sarf ederek tezahüratta bulunmuşlardır. Netice olarak, yapılan oylama sonucu Kamil Paşa güvenoyu almayı başarmış, Hüseyin Cahid ise kendisine verilen söz hakkını "*Lüzüm görmüyorum*"[801] diyerek red etmiştir.

Süleyman Tevfik, Kâmil Paşa'nın kısa ancak inandırıcı açıklamalar yaparak güvenoyunu aldığını söylemiştir. O güne dair şahit olduğu bir olayı şu şekilde anlatmıştır: "*Kuliste sohbet ettiğimiz Dr.Rıza Nur ve Filozof Rıza Tevfik, İttihat ve Terakki'yi kast ederek '-Umduklarını bulamadılar.' Dediler. Bir zamandır İttihadçılarla Kâmil Paşa'nın arası her gün açılıyor. İhtiyar vezir devlet işlerine sorumsuz kişilerin karışmasına izin vermiyor.*"[802]

Aslında Kamil Paşa'nın güvenoyu alması, İT arasında var olan bölünmüşlüğü ve ayrılığı da göstermesi açısından önem taşımıştır. Hüseyin Cahid'e göre Kamil Paşa İT'ye gönderdiği haberde "*Eğer beni düşürmeye karar verdinizse istifa edeyim, Mecliste bana bu yaşta hakaret edilmesin*" demiştir. Bunun üzerine İTC'den Enver, Talat ve Dr. Niyazi Bey'den oluşan bir heyet Paşa'yı ziyaret ederek kendisini iktidarda tutmaya karar verdiklerini belirtince, Paşa da onlara "*sair duvel-i meşrutada olduğu gibi* " davranacağının sözünü vermiştir.[803] Dolayısıyla Kamil Paşa'nın İttihatçı bazı üyelerle anlaşması mecliste güvenoyu almasına neden olmuştur.

---

dereceî vucubadır. Binaenaleyh kanunun makamı âlilerine tahsis ettiği selâhiyet cümlesinden olarak müşârünileyh hazretlerine davetname yazılmak üzere takriri âcizanemin Heyeti Umumiyede kıraatine müsaade edilmesini rica eylerim efendim." MMZC, Devre: I, İctima Senesi: I, İnikad:7, C. 1, 17 Kânunuevvel 1324, 80.

[799] Çavdar, *İttihat ve Terakki,* 44.

[800] Lütfi, "Bir Pîr-i Siyâsetimiz İçin", *Volkan*, 9 Şubat 1324 (22 Şubat 1909), Nu. 53, 2.

[801] MMZC, Devre: I, İctima Senesi: I, İnikad: 11, C. 1, 31 Kânunuevvel 1324, 164-170; Bu olaya şahit olan Vahdeti, Kâmil Paşa'nın yaptığı açıklamalar sonucu mecliste şiddetli alkışlara neden olduğunu, bu alkışların mebusana neşe verdiğini, söylemiş ve bunun sonucunda hükümetin aldığı güvenoyunu galibiyetle nitelendirmiştir. Vahdeti, Kâmil Paşa'ya " *Yaşasın Kâmil Paşa*" şeklinde alkışlarla yapılan tezahürat karşısında koltuklarının kabardığını, kendisinin de Kâmil Paşa'ya " *Yaşasın veliyyünniam*" demekten kendisini alıkoyamadığını söylemiştir. Bu olaydan kendisine de bir pay çıkaran Vahdeti, "*Kâmil Paşa'nın askerlerinden biri de Volkan-ı âteş-nişân idi. Küçücük Volkan burada dahi muzaffer oldu*." demiştir. Derviş Vahdeti, "Sadrazam Kâmil Paşa Hazretlerinin Muzafferiyet-i Hârikulâdesi", *Volkan*, 1Kânûnisânî 1324 (14 Ocak 1909), Nu. 20, 1.

[802] Kutay, *31 Mart'ın,* 47

[803] Akşin, *100 Soruda Jön,* 111.

Ancak bu yaşananlar Kamil Paşa'yı rahatlatmamış, Paşa iktidara sürekli müdahale eden ve iktidar üstünde siyasal bir güç kazanmak isteyen, İT'nin siyasal nüfuzunu ortadan kaldırmak, bu mümkün olmadığı takdirde, İT'nin gücünü azaltmak için harekete geçmiştir. Bu süreçte Kamil Paşa'nın gerçekleştirdiği iki atılım İT ve yandaş gazeteleri tarafından eleştiri konusu olmuştur.[804] Birincisi, yaptığı kabine değişikliği ile İT'ye karşı onunla ortak hareket edecek önemli isimleri kabineye alması olmuştur. Bu bağlamda 10 Şubat 1909'da, Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa ve Bahriye Nazırı Hikmet Paşa'nın istifa etmesini sağlayarak,[805] İttihat ve Terakki ile yakın ilişkisi bulunmayan Nazım Paşa'yı Harbiye Nazırlığı'na, Ferit Hüsnü Paşa'yı da Bahriye Nazırlığı'na getirmiştir.[806]

İT'nin yandaş gazeteleri Şûrâ-yı Ümmet ve Tanin gazeteleri nazırlarla alakalı bu durumun ha'l meselesinden dolayı kaynaklandığını, buradan bildirilen haber üzerinden Avrupa telgraf ajanslarının duyurmasından dolayı da, bu olayın Kamil Paşa'nın bir tertibi olduğunu, Kamil Paşa'nın istibdatı geri getirme amacında olduğunu ifade etmişlerdir. İttihatçıların bu söylentilerini gülünç bulan Vahdeti[807], Kamil Paşa'nın aynı zamanda irtica fikriyle de suçlandığını söylemiştir.[808] Ayrıca Vahdeti, Şûrâyı Ümmet gazetesinde yayınlanan "*Tebeddül-i vükelâ mı, darbe-i istibdad mı?*" yazıyı "*Kamil Paşa bir Harbiye Nazırı'nı değiştirmekle hürriye tecavüz mü etti?*" sözleriyle eleştirmiştir.

Gazetede ayrıca bu olayın bir vekil değişikliğinden ziyade bir hükümet değişikliği olduğu, Meşrutiyet'in ruhu ve onu oluşturan siyasetin özellikleriyle uyuşmayan bir hareket, bir istibdat eseri olduğu yazılmıştır. Gazetenin suçlamalarına karşılık Vahdeti ise, milletin aslında bir sadrazamın istibdatını kabul etmeyeceğini söylemiş, Nazım Paşa'nın bugüne kadar yaptığı hizmetleri belirttikten sonra da Nazım Paşa'nın bu göreve gelmesinin takdirle karşılanması gerektiğini ifade etmiştir.[809]

Volkan, ayrıca Şûrâ-yı Ümmet ve Tanin gazetelerinin, Kamil Paşa'nın Hüseyin Hilmi Paşa'ya bilgi vermeden bu nazırları değiştirmesi hususunda istedikleri açıklamaya, iki nazırın istifa

[804] Akşin, *100 Soruda Jön,* 111-112.
[805] Kabine değişikliği ile İT'ye karşı elini güçlendirmek isteyen Kamil Paşa, birkaç gün önce de Maarif Nazırı Abdurrahman Efendi'nin istifasını sağlamıştır. Ayrıca Dışişleri Nazırı Tevfik Paşa'nın yerine de İsmail Kemal'i getirmek için elverişli bir ortam oluşturmuştur. Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci,* 70.
[806] Bu açık bir şekilde Liberaller ve İttihatçılar arasında bir bölünmenin işareti olarak nitelendirilmiştir. Kamil Paşa'nın amacı ordunun subayları arasında tahakküm kurma isteği olmuştur. Kamil Paşa aslında bu atama ile yetkisinin önemsizleştirilmesine bir nevi göz yummamıştır. Sir G. Lowther to Sir Edward Grey, No.55, Annual Report, 1909, Constantinople, 31 Ocak 1910, F.O.195/2363, 90-91; Kamil Paşa, bu atamalar ile orduda disiplinin ve hiyerarşinin sağlanacağına, ordunun cemiyetin etkisinden kurtularak siyasetten ayrılacağına inanmıştır. Eroğlu, " 31 Mart Vakası'nın", 14
[807] Derviş Vahdeti, "Buhrân-ı Vükela", *Volkan*, 2 Şubat 1324 (15 Şubat 1909), Nu.46, 2-3.
[808] "Kâmil Paşa yine Kâmil Paşa'dır", *Volkan,* 3 Şubat 1324 (16 Şubat 1909), Nu.47, 3.
[809] Derviş Vahdeti, "Şûrâ-yı Ümmet", *Volkan*, 31 Kânûnisânî 1324 (13 Şubat 1909), Nu. 44, 1-2.

etmesinden dolayı yerlerine adam tayin edilmesi gerektiği, Harbiye Nazırı'nın da Mısır Komiserliği'ne atanması gerektiği yönünde Kazım Paşa'yı haklı gösteren bir cevap vermiştir.

Volkan'da, matbuâtın işaâtı, Avcı taburları eliyle gerçekleştirilecek hal' tasavvurları bu kabine değişikliğinin gerçek nedenleri olarak gösterilmiştir. Güya Kamil Paşa, İTC'nin Sultan Abdülhamid'i tahtan indirmeye hazırlandığından şüphelendiği için böyle bir girişimde bulunmuştur. Keza Mesudiye zırhlısının Beşiktaş önünde demirlenmesi, eski Şeyhülislâm'ın değiştirilmesine yönelik teşebbüsler, Avcı taburlarının İstanbul'a getirilmiş olması Kamil Paşa'yı büsbütün şüphelendirmiş, Paşa bu yüzden kabine değişikliğine gitmiştir.[810]

Kamil Paşa'nın kabine değişikliği dışında gerçekleştirdiği ikinci atılım, İttihatçıların İstanbul'daki askeri gücü olan Avcı Taburlarını geri göndermek için Nazım Paşa'yı Harbiye Nazırlığı'na ataması olmuştur. Ancak Meşrutiyet'i korumak için İstanbul'a getirilen bu orduyu Kamil Paşa'nın Yanya'ya gönderme girişimi her nekadar başarısız olmuş olsa da, bu olay İttihatçılar arasında büyük bir muhalefete sebep olmuştur.[811] İttihatçıların olaya tepkisi o kadar büyük olmuştur ki, Kamil Paşa taraftarları dikkatleri başka yöne çevirmek için İstanbul'da bir komplo söylentisi yaymıştır. İttihatçıları zor duruma düşürmek için ortaya atılan bu iddaya göre, İttihatçıların amacı Padişah'ı devirip onun yerine Yusuf İzzettin Efendi'yi tahta çıkarmak olmuştur.

Aslında bu idda ile Padişah'ı yanına çekmek isteyen Kamil Paşa, İttihatçıların Padişah'ı devirmek istediklerini bu hususta da Rıza ve Arif Paşaların kendilerine yardımcı olacaklarını bunun önüne geçmek için de kabine değişikliğine gitmek zorunda kaldığını ifade etmiştir. Ancak Kâmil Paşa'nın bu iddasını kesin bir dille reddeden İttihatçıların tepkisi üzerine Kamil Paşa 13 Şubatta çıkan resmi bir ilanla bu olayın yalan olduğunu kabullenmek zorunda kalmıştır.[812]

Buna rağmen bu olaylar durulmamış, Kamil Paşa'nın kabineye bilgi vermeden yaptığı değişikliklere karşı İçişleri Bakanı Hilmi Paşa, Şeyhülislam ve dört nazır bu duruma tepki olarak istifa etmişlerdir. [813] İttihatçı basın da, Kamil Paşa'nın bu davranışını hükümet darbesi, meclise ve anayasaya aykırı olarak görmüş ve şiddetli bir tepki göstermiştir. Bu tepki üzerine, Kâmil Paşa 13 Şubat 1909'da kabine değişikliği konusunda hesap vermesi için meclise çağrılmıştır.[814]

---

[810] "Tebeddül-i Vükela Münâkaşaları", *Volkan*, 1 Şubat 1324 (14 Şubat 1909), Nu.45, 2.
[811] Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci,* 71.
[812] Akşin, *100 Soruda Jön,* 112.
[813] Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci,* 71**;** Sir G.Lowther to Sir Edward Grey, No.55, Annual Report, 1909, Constantinople, 31 Ocak 1910, F.O.195/2363, 90.
[814] Kâmil Paşa, Meclis-i Mebusan'ın davet-i vâkıasına bugün için umûr-i hâriciye-i siyâsiye ile meşgul olmasından dolayı çarşamba günü gideceğini beyan etmiştir. "Dâhiliye Nezâreti", *Volkan*, 1 Şubat 1324 (14

Ancak bu değişikliğin dış politika ile ilgili olduğunu öne süren ve hemen bir açıklama yapmayacağını söyleyen Kamil Paşa, gensorunun 17 Şubat'a ertelenmesini istemiştir. Fakat Kâmil Paşa'nın çabaları sonuç vermemiş, o sırada Beşiktaş açıklarında demirlenmiş olan donanma, Meclis'e gönderdiği iki dilekçe ile Kâmil Paşa'nın bu durumu açıklamasını ve anayasanın tehlikede olmadığına dair bir güvence sunmasını istemiştir. Bu olayın da etkisiyle Meclis de Paşa'nın erteleme isteğini kabul etmemiştir.[815]

Netice olarak iki elçi ile randevusunu bahane edip meclise gelmeyen Kamil Paşa'nın bu tavrına karşılık mecliste yapılan oylama ile sekize karşı yüz doksan sekiz oyla Kâmil Paşa sadaretten düşürülmüştür.[816] Vahdeti, Kâmil Paşa'nın sadaretten düşürülmesi olayını, Meclis'in yanlış ve acele ile almış[817], telafisi mümkün olamayacak bir karar olarak nitelendirmiştir. Vahdeti, ayrıca Meclis'in bu davranışı ile Kanun-ı Esasî'nin 38'inci maddesinin ayaklar altına alındığını söylemiştir.[818]

Bu bağlamda Vahdeti, Volkan'da bu olaya istinaden İT'ye karşı oldukça sert sözler sarf etmiştir: "*Acele et Mizan! Arş ileri Serbestî! İmdâd! Osmanlı! Sebât et İkdam! Hakperest matbûât! Hep hücûm edelim; işte kale-i istibdâd! İşte şâhid-i hürriyet, zincirlerle bağlanıyor, bize, imdâd! Diye kollarını uzatıyor… İşte Volkan, sancakdârlık vazîfesiyle ilerliyor; arş ileri! Şehid olursam da siz dönmeyiniz! Zira zafer bizdedir. Emîn olunuz ki, Hak bizimledir. Müfterîler! Kâmil'in nâmûsu ikmâl edilecektir, ikmâl.*"[819]

Kâmil Paşa'nın düşmesi ile 2. Abdülhamid, İT ve ordu arasında bir yakınlaşma doğmuş, 2. Abdülhamid İttihatçıların adayı olan Hüseyin Hilmi Paşa'yı 14 Şubat 1909'da Sadrazam

---

Şubat 1909), Nu.45, 4; Padişah ve Kâmil Paşa'nın diğer kabine üyelerinin bilgisi dışında bu tür atamalar yapmaya hakları olmadığı gerekçesi ile gensoru ilan edilmiştir. Sir G.Lowther to Sir Edward Grey, No.55, Annual Report, 1909, Constantinople, 31 Ocak 1910, F.O.195/2363, 90.

[815] Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, 14; Ahmad, *İttihat ve Terakki,* 54-55.

[816] İslamoğlu, *II. Meşrutiyet Döneminde,* 79; Çavdar, *İttihat ve Terakki*, 45; Sir G.Lowther to Sir Edward Grey, No.55, Annual Report, 1909, Constantinople, 31 Ocak 1910, F.O.195/2363, 90.

[817] "*Ey her biri elli bin kişinin vekâlet-i mutlakasını hâiz olan Meclis-i Mebusan! Sadrâzam hakkındaki âdem-i itimâd beyan etmenizi haklı bir iş yapmış gibi mi telakki ediyorsunuz? Acelenin şeytandan olduğunu bilmiyor musunuz? Şeytan ki: Kulûb-ı âleme vesvese bahştır, bunun hakîkatini de bilmek lâzımdır. Bu vesveseler, dâima hayır işlenecek zamanlarda müessir olur. Bu şeytan, her kalbde bir düşman-ı hayırdır. Bulunduğu kalb sahibini tarîk-i müstakîmden ayırdı mı, o da aynı bir şeytan kesilir. O da diğerlerine ilkâ-yı fesâd eder, o vesvese-i şeytan bir anda bin hânüman söndürür. Bu şeyâtîn dâima acele ile yapılan işlerde te'min-i muvaffakiyet eder…*" Derviş Vahdeti, " Buhrân-ı Vükelâ", *Volkan,* 2 Şubat 1324 (15 Şubat 1909), Nu.46, 1.

[818] Volkan, "Acele Şeytandan Te'ennî Rahman'dandır", 7 Şubat 1324 (20 Şubat 1909), Nu. 51, 1; Kamil Paşa'nın düşürülmesinde İTC'nin büyük bir etkisinin olduğu Volkan'da şu sözlerle ifade edilmiştir:"*Erkân-ı Cemiyet… Ellerinden gelen nüfûz ve tesiri mebuslar üzerine tevcih ve sarf ile ve hiçbir hükûmet-i meşrûtada görülmeyen bir hareket-i nâ-meşrûa ve hilâf-ı kânûn olarak ihzâr verdikleri bir âdem-i îtimad kararıyla o kabineyi düşürmeye olan muvaffakiyet ve muzafferiyetleri meydanda.*" M.Ali, "Tanin'i Hakka Davet", *Volkan*, 14 Şubat 1324 (27 Şubat 1909), Nu.58, 4.

[819] "Hücümât-ı Ahrârâne", *Volkan*, 5 Şubat 1324 (18 Şubat 1909), Nu. 49, 1; Turhan, "Osmanlı'ya İsyan Eden Bir Kıbrıslı (31 Mart Olayı ve Derviş Vahdeti)", *Kıbrıs gazetesi*, 5 Nisan 2011, 3; Farhi, " The Şeriat", 285; Polatkan, *II. Meşrutiyet,* 158; Mesut Ataş, *II. Meşrutiyet'in Güneydoğu Anadolu'daki Yansımaları (1908-1914)*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, 48.

olarak atamıştır.[820] Ancak İngiliz taraftarı Kâmil Paşa'nın düşürülmesi, İngiltere'nin bir hayli tepkisine neden olmuştur. Öyleki İngiltere tarafından bu istifa, Türkiye'deki İngiliz saygınlığına İttihatçılar tarafından vurulan bir darbe olarak nitelendirilmiştir. Bundan sonra İT'ye karşı muhaliflerin yanında yer alan İngiliz basınında, özellikle İngiliz Büyükelçiliği ile yakın ilişkisi bilinen Levant Herald gazetesinde İT'ye karşı sert yazılar kaleme alınmıştır.[821]

Ancak İngiltere'nin desteğini kaybedeceğini düşünen İT, İngiliz Büyükelçiliği'ne, Hüseyin Hilmi Paşa Dönemi'nde de İngiltere ile dostane ilişkilerin devam edeceğini bildirmiş, Times ve Daily gazetelerine gönderdiği telgraflarda da bu yönde mesajlar göndermiştir.[822] Bunun haricinde yeni hükümet de Londra Elçisi Rıfat Paşa'yı Hariciye Nazırlığı'na getirerek İngiltere'yi Kâmil Paşa Dönemi'nde olduğu gibi hükümetin yanına çekmeye çalışmıştır. Dışarda İngiliz desteğini almaya çalışan yeni hükümet içerde İttihatçıların ve ordunun tam desteğini almayı başarabilmiştir.

İttihatçıların desteğini almayı başaran yeni hükümet "*İttihad-ı Anasır*" ilkesine uygun bir hükümet programı hazırlamış ve bu program 17 Şubat 1909'da mecliste kabul edilmiştir. Ancak yeni hükümete karşı kısa sürede büyük bir muhalefet oluşmuş, yeni hükümet içerde ve dışarıda büyük bir baskıya maruz kalmıştır. Sadaretinin ilk zamanlarında özellikle muhalif basın tarafından durmak dinlenmek bilmeyen hücumlar, şahsına karşı edilen tarizlerle neşesi kırılmıştır. Meşrutiyet usulünden dolayı eli kolu bağlı hükümet gösterdiği tereddüt, gevşeklik, yılgınlık ve gaflet Volkancıların cüretini artırmış, 31 Mart İsyanı'nın zuhuruna meydanı açık bırakmıştır.[823]

Hilmi Paşa hükümetine karşı bu muhalefetin temelinde, hükümetin orduyu ve İttihatçıları siyasete karıştırdığı yönünde yapılan suçlamalar etkili olmuştur. Bu olaylar basında da yankı bulmuş, Volkan, Yeni Gazete ve İkdam gazeteleri İttihatçıları özellikle hükümet içinde bir hükümet olmakla, Meclis-i Mebusan'ın iradesine karışmakla suçlarken İttihatçı basın taraftarı

[820] Kodaman, "II. Meşrutiyet", 300.
[821] Aydın, "II. Meşrutiyet'in", 33. İngiliz arşiv belgelerinde, Sir Edward Grey Kamil Paşa'nın karakterli ve dürüst bir adam olduğunu, kendisine iyi bir yaşlı olarak göründüğünü bu yüzden Kâmil Paşa'yı sevdiğini söylemiştir. Grey, Kâmil Paşa için sarf ettiği bu güzel sözlerin tam aksini Kâmil Paşa'nın oğlu için söylemiştir. Oğlunun kendisine bir alçak gibi göründüğünü belirten Grey, buna rağmen Kâmil'e karşı iyi duygular beslediğini ifade etmiştir. Copy of Letter from Sir E. Grey to Sir G. Lowther, Constantinople, Private, 30 April 1909, F.O. 800/79, 308.
[822] Aydın, "II. Meşrutiyet'in", 33; İttihatçılar, İngiltere'ye Kamil Paşa hususunda açıklamalı mesajlar göndermişlerdir. Kamil Paşa'ya anayasaya aykırı hareket ettiği için karşı çıktıklarını belirtmişlerdir. İngiltere ise buna karşılık Kamil Paşa'nın dostluk politikası devam etmediği takdirde ondan sonra gelecek hiçbir hükümete destek vermeyeceklerini belirtmiştir. Kamil Paşa'nın eylemlerini anayasaya aykırı görmeyen İngiltere, Kâmil Paşa'nın Abdülhamid Dönemi'nde liberal görüşlerinden dolayı defalarca ıstırap çektiğini belirtmiştir. Sir G.Lowther to Sir Edward Grey, No.55, Annual Report, 1909, Constantinople, 31 Ocak 1910, F.O.195/2363, 91.
[823] "İttihad ve Terakkinin İttihadı Anasır Politikası Neticesiz Kalıyor", *Akşam Gazetesi*, İstanbul, 27.5.1939, *Türk Tarih Kurumu Arşivi (TTK)*, Tevfik Paşa Evrakı *(TP)*, Kutu:29, Gömlek No:2. Tefrika No:38.

Tanin ve Şûra-yı Ümmet gazeteleri ise bu suçlamalara karşı hükümeti savunmaya çalışmıştır.[824]

1.2.5.5. Cemiyetin Fırkalar, Basın, Meclis-i Umumi ve Ordu İle İlişkisi

1.2.5.5.1. Cemiyetin Fırkalar, Basın İle İlişkisi

Daha önce Paris'te Jön Türklerin Ahmet Rıza ve Prens Sabahattin öncülüğünde iki gruba ayrıldığından söz etmiştik. 2. Meşrutiyet'in ilanı ile İstanbul'a gelen Sabahattin'in İT ile anlaşamaması üzerine, onun öncülüğünde Ahrar Fırkası kurulmuştur. Bu süreçte birçok partinin kuruluşunda, çok sayıda gazetenenin ortaya çıkışında, 2. Meşrutiyet'in ilanı ile gelen özgürlük ortamı etken olmuştur. Ahrar gibi bazı partiler ve bazı gazeteler bu süreçte İT'ye karşı muhalefete başlamışlardır. Bu muhalefet özellikle Kamil Paşa'nın İT ile arasının bozulmasıyla daha çok artmaya başlamıştır. Paşa'nın İngiliz yanlısı politikası, İngiliz taraftarlığı yapan Prens Sabahattin, Derviş Vahdeti, Mevlanzade Rıfat, Ahmet Bedevi Kuran, Mizancı Murad gibi isimlerin Paşa yanında İT'ye karşı muhalefet yapmasında etkili olmuştur.[825]

Derviş Vahdeti öncülüğünde kurulan İMC'nin yayın organı Volkan gazetesi aracığılıyla cemiyetin pek çok konuda olduğu gibi fırkalara bakışı, fırkalarla ilişkisi ve fırkaların gazetelerine dair düşüncesi hakkında ayrıntılı bilgiye ulaşmak mümkün olmuştur. Volkan'da yazılan makalelerden genel olarak, başta Vahdeti olmak üzere diğer yazarların İttihat ve Terakki ve onun taraftarlığını yaptığı gazeteleri eleştirirken, fırkalar dâhil olmak üzere pek çok konuda düşüncelerini Volkan aracılığıyla ayrıntılı bir şekilde dile getirmeye çalıştıkları anlaşılmıştır.

Volkancılar, İttihatçıların uyguladığı baskı politikasına karşı fırkaların ancak tam bir özgürlük ortamında faaliyetlerine devam edebilecekleri, bu koşullarda varlıklarını sürdürebilecekleri ve bu şekilde kendilerini geliştirebileceklerini düşünmüşlerdir. Volkan'da buna dair şu sözler sarf edilmiştir: "*Fırkalar hürriyet-i tâmmeye mâlik olabilmekle kâim olabilir. Hâlbuki mutlakiyette, mahkûmiyet vardır, binâenaleyh hiçbir fırka mutlakiyete temâyül edemez.*"[826]

Volkancılar ayrıca fırkaların ortak bir çatı etrafında birleşmesi, ortak kararlar almaları ve birlikte hareket etmeleri gerektiğini düşünmüşlerdir. Volkancılar, halkın selamete kavuşması için 10 Temmuz'dan sonra kurulan bütün cemiyet ve kulüplerin katılacağı umumi bir

[824] Kodaman, "II. Meşrutiyet", 300
[825] Akşin, *31 Mart,* 28-32.
[826] "Sebbeke men Bellegake", *Volkan,* 5 Şubat 1324 (18 Şubat 1909), Nu.49, 1.

kongrenin toplanması, enine boyuna bütün amaçların incelenip genel bir karara ulaşılmasını tavsiye etmişlerdir.[827]

Yine Volkan'da yazılan başka bir makalede herkes ittihada davet edilmiş, fırka, cemiyet, ulemâ ve matbuatın birbiriyle uğraşmaması yönünde tavsiyede bulunulmuştur. Sehl Paşa tarafından kaleme getirilen bir yazıda, fırkaların birlik olması hususunda şu sözler sarf edilmştir: "*Kalbimin bütün gücüyle size rica ediyorum ki artık bu ayrılıkçı düşüncelerden ve birbirimizden nefret duygularından vazgeçelim. Her topluluğun ileri gelen başkan ve üyelerine rica ediyorum ki artık birleşelim. Birbirimizin aleyhinde bulunmayalım. Hepimiz insanız.*"[828]

Volkancılar genel anlamda fırkaların gizli amaçlar gütmeyerek, kapılarının herkese açık olması gerektiği, bu tarz hareket eden fırkaların yanlış yolda olduğu görüşünü savunmuşlardır. Volkan'da fırkalara yönelik genel anlamda şu eleştiriler yapılmıştır: [829]

"*Ahrar Partisi cins ve mezhep farkı gözetmeksizin her bireyi birlik dairesine kabul ederek gizli bir amaç izlemeyeceğini Osmanlı dünyasına duyuruyor. Buna bir diyeceğimiz yok. Cemiyet-i İlmiye değişik kavimlere bağlı bütün Müslümanlara koruma kanadını açmış duruyor. İslam dairesinde Osmanlılara hizmet edeceğini doğruluk ve insaflılıkla dünyalara duyurup duruyor. Buna da bir sözümüz yok. İhâü'l- Arabî Cemiyeti ise kurtuluş kapısını sadece arap kavmine açtı. Öteki kavimlere kapattı. Niçin acaba? Hayretler etmeye niçinler yağdırıp sorgulamaya hakkımız yok mu? Çiğ et yemeyenin karnı ağrımaz. Gizli amacı olmayan kapısını herkese kapatmaz. Kapısı öteki kavimlere kapalı durdukça kuşku duymaya hakkımız vardır.*"

İMC'nin kurucusu Vahdeti'nin fırkalarla ilişkisine değinmek gerekirse, Vahdeti Diyarbakır'dan döndükten sonra Yemen, Hicaz, Fizan gibi uzak yerlerden dönen sürgünler ve İT'den ayrılanların kurduğu Fedakaran-ı Millet Cemiyeti'ne girmiştir. Cemiyet çıkardığı Hukuk-u Umumiye gazetesi ile İttihatçılar üzerinde büyük bir baskı grubu oluştururak, güçlü bir muhalefet grubu oluşturmuştur. Vahdeti'nin bu cemiyete girip çıkması bir olmuştur. Vahdeti bu cemiyetten istifa gerekçesini şu sözlerle dile getirmiştir: "*Üç gün sonra da bütün âmâl-i nâ-lâyıkalarına vakıf oldum*."[830] Cemiyetin yardım fonundan kendisine ayrılan 400 kuruş parayı da iade ettiğini belirten Vahdeti, fırkanın o gün nizâmnâme-i dâhiliyelerini

[827] "Volkan", *Volkan*, 8 Mart 1325 (21 Mart 1909), Nu.80, 2.

[828] "*İttihâd-ı Muhammedî âza-yı kirâmından Saâdetlü siyâdetlü Sehl Paşa tarafından matbaamıza ihdâ buyurulup Bâyezîd dersiâmlarından Mehmet Emin Hayretî Efendi vâsıtasıyla tercüme edilen makâle-i belîga-i Arabiyyenin sûret-i mütercemesidir.* Sehl Bin Fazıl*,* "Devâ-yı âcil İttihâd'dır", *Volkan*, 15 Mart 1325 (28 Mart 1909), Nu.87, 4.

[829] Derviş Vahdeti, "Müjde İttihad ve Terakki Cemiyeti Eskisinden Ziyade Kuvvet Buldu", *Volkan*, 10 Kânûnisânî 1324 (23 Ocak 1909), Nu.24, 3.

[830] "Sû-i Niyyetle Teessüs Eden yâhud Sû-i Niyyet Besleyen Cemiyetlerin Hâli", *Volkan*, 30 Kânûnievvel 1324 (12 Ocak 1909), Nu. 19, 2.

neşrettiklerini ancak işine gelmediği için istifa ettiğini hatta üç ay boyunca semtlerine bile uğramadığını da belirtmiştir.[831]

Ancak tarafsız gazeteci kimliğine uygun hareket etmeyen Vahdeti, ilerde cemiyete yönelik gerçekleştirilen eylemlere karşı bakışı ve verdiği tepkiler çıkarları doğrultusunda olmuştur. Cemiyetin merkezi, İT ya da hükümet aleyhinde silahli bir eylem tertip ettiği gerekçesiyle yapılan bir ihbar neticesinde Zabtiye Nezareti tarafından basılmış, üyeleri de tutuklanmıştır. Mecliste hükümetin bu eylemi, haksız ve yersiz olduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir. Cemiyet merkezinin basılması nedeniyle, Adliye Nazırı Manyasizâde Refik Bey'e gensoru açılmış Amasya Mebusu İsmail Hakkı Paşa, Tekirdağ Mebusu Adil Bey, hükümetin bu hareketini kanuna aykırı olarak, konut dokunulmazlığına bir saldırı olarak nitelendirmişlerdir.[832]

Bu olay karşısında Zabtiye Nezareti'ne koşan ve bizzat nazırla konuşan Vahdeti, *"İşte sû-i niyetle teessüs eden veyâhud esas mükemmel olduğu halde sonradan bozulan cemiyetlerin hâli elbette böyle vahim olur. Hükûmet-i âdilânesine bütün ahâli minnetdâr olsa yeri vardır*"[833] değerlendirmesini yapmıştır. Vahdeti'nin cemiyete yönelik bu sözleri Kamil Paşa taraftarlığından ileri gelmekle birlikte aslında cemiyete yönelik yapılan bu ithamların doğruluğu henüz kanıtlanmadan sarf etmiş olması, tarafsız bir tutum takınmadığına işaret olmuştur.[834]

31 Mart İsyanı'ndan sonra kapatılan cemiyet aslında ihtilalin doğrudan çıkmasında etkili olmamışsa da, fırka Derviş Vahdeti gibi birçok muhalif isim tarafından çıkarları doğrultusunda kullanılmıştır. Önceleri fırkanın aleyhinde hareket eden Vahdeti, daha sonra İT'ye karşı muhalefetini bu fırkayı kullanarak gerçekleştirmeye çalışmıştır. Sözgelimi Vahdeti, Kâmil Paşa'nın meclis tarafından düşürülmesi olayına yönelik kaleme aldığı yazıda şöyle bir eleştiride bulunmuştur: "*Daha dün Fedâkârân-ı Millet hakkında ne gibi neşriyâtda, mel'anetde bulunduğunuzu millet unutmamıştır.*"[835]

Vahdeti, Fedakaran-ı Millet için elçiliklere yapılan saldırı meselesi nasıl çirkin bir davranışsa, Kamil Paşa'nın düşürülmesinin de hoş karşılanmadığını söyleyerek iki durumu kıyaslamıştır. Daha önce de belirttiğimiz üzere, Vahdeti İttihat ve Terakki yanlısı gazetelere de öfke duymuş bu olayda olduğu gibi birçok konuda bu gazeteleri olayları çıkartmak, kışkırtmakla

[831] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 40-41.
[832] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler,* C. 1, 133.
[833] "Sû-i Niyyetle Teessüs Eden yâhud Sû-i Niyyet Besleyen Cemiyetlerin Hâli", *Volkan*, 30 Kânûnievvel 1324 (12 Ocak 1909), Nu. 19, 2.
[834] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 41.
[835] Derviş Vahdeti, "Buhrân-ı Vükelâ", *Volkan*, 2 Şubat 1324 (15 Şubat 1909), Nu.46, 1.

suçlamıştır. Bu hususla alakalı şu sözleri sarf etmiştir: "*Bunu tertib edenler elbette Şûrâ-yı Ümmet'le Taninden pek uzakta olanlardan değildir.*"[836]

Volkancıların ilişki kurduğu diğer bir fırka, Ahrar Fırkası olmuştur. Muhalefet partileri arasında 31 Mart olayları ile en yakından ilgilenen, 31 Mart İsyanı'ndan büyük umut besleyen bu fırka, Vahdeti'nin üyelik isteğini kabul etmemiştir. Ama buna rağmen, beklentilerine ulaşmak adına İlmiyecilerle özellikle Volkancılar ve askerler ile yakın ilişkiye girmiştir. 31 Mart İsyanı'nı hazırlayan süreçte İngilizler gibi olayları başlatan ve yakından yönlendiren toplantılarda yer edinmiş olsa da, eylemlerde ön plana çıkmak yerine, daha çok perde arkasında kalarak Volkancıları ön plana çıkarmayı tercih etmiştir.[837]

Vahdeti'nin Ahrar Fırkası'nı desteklemesinde, şüphesiz fırkanın Kamil Paşa'ya olan yakınlığı önemli bir etken oluşturmuştur. Volkan'da bir dönem İTC'nin Kamil Paşa'yı destekleme kararı almasında, fırka'nın etkili olduğu belirtilmiştir. Mecliste fırkanın taraftar kitlesinin önemli ölçüde arttığından bahseden Volkan'da fırkaya yönelik hayranlığını şu sözlerle dile getirmiştir: *"Tesâdüm-i efkârdan bârika-i hakikat zuhur eder keyfiyeti bütün manasıyla Meclis-i Mebusan'ımızda tecelli etmektedir ki, ne kadar teşekkür olunsa yeri vardır*"[838]

Prens Sabahattin'in öncülüğünü yaptığı ve bu nedenle de temel ideolojisi Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet olan fırka, ideolojik olarak da Volkan tarafından desteklenmiştir. Ancak İttihatçı yanlısı Tanin'de, fırka ve İT ideolojik olarak kıyaslanmış, fırkaya yönelik şu yönde eleştiriler yapılmıştır: "*İttihat ve Terakkinin hiçbir zaman anâsır-ı sâireyi zîr-i kahr-i itaate almak düşüncesinde bir eylemde bulunmadığı, bilakis müsâvât-ı tâmme mesleğini ta'kib ettiğini, adalet, müsâvat esaslarından asla ayrılmadığı ancak ülkenin intiharı demek olan âdem-i merkeziyetçilik, muhtariyet gibi kavramları da benimsemediği.*"[839]

Bu eleştiriye karşılık Vahdeti, Hüseyin Cahid Bey'in Kamil Paşa hadisesi biter bitmez, Ahrar Fırkası'na saldırdığı, âdem-i merkeziyet-i muhtariyet şeklinde ve inkısâm-ı memlekete bâdi olacak bir biçimde gösterdiğini söylemiştir. Yazının devamında Vahdeti âdem-i merkeziyetin tevsî-i mezuniyet olduğunu belirtmiş, âdem-i merkeziyet düşüncesinin faydalı olduğunu Kıbrıs örneği ile kanıtlamaya çalışmıştır. Kıbrıs'ın adeta küçük bir İsviçre olduğunu, baya geliştiğinden bahseden Vahdeti bunun âdem-i merkeziyet düşüncesinin uygulanmasından dolayı olduğunu da belirtmiştir. Son olarak Ahrar Fırkası'nın da İTC gibi bir fırka olduğunu

836 "Kâmil Paşa yine Kâmil Paşa'dır", *Volkan,* 3 Şubat 1324 (16 Şubat 1909), Nu.47, 2.
837 Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler,* C. 1, 147-148.
838 "Kâmil Paşa ve İttihâd Cemiyeti Bir de Fıkra-i Ahrâr", *Volkan*, 28 Kânûnievvel 1324 (10 Ocak 1909), Nu.17, 4.
839 "İkinci Temâyül Altında Mürâkabe-i Cânib", *Volkan,* 2 Kânûnisânî 1324 (15 Ocak 1909), Nu. 21, 4.

ancak onun aksine menfaat peşinde koşmayan, anarşist fikirler beslemeyen, hürriyeti isteyen bir fırka olduğunu söyleyerek eleştirilere cevap vermiştir.[840]

Volkancıların basınla ilişkisine baktığımızda, genel anlamda İttihatçılara ve onların yayın organlarına karşı muhalif bir eksende hareket etmişlerdir. İttihat ve Terakki'nin kendisini eleştiren gazetelere karşı sergilediği tutum da Volkancılar tarafından eleştiri konusu olmuştur. Volkan'da İttihatçıları işaret ederek bazı kimselerin Kâmil Paşa lehinde olan gazete bayilerini azarladıkları hatta onlara dayak attıkları, Kâmil Paşa aleyhinde sözler sarf ettikleri anlatılmıştır. İttihatçıların gazete bayilerine uyguladıkları bu baskıya karşı, Volkan'da gazete bayilerinin sessiz kalmaması, mahkemeye gidip hakkını da araması gerektiği yönünde uyarılar da yapılmıştır.[841]

2. Meşrutiyet Dönemi'nde partiler arasında çekişmeler, çatışmalar, rekabetler olduğu gibi bu süreçte partilerin adeta yayın organı haline gelen, savundukları partiler ile özdeşleşen gazeteler arasında da büyük bir rekabet ve çekişme söz konusu olmuştur. Bu süreçte gazeteler de İttihatçı taraftarı ve karşıtı olarak adeta iki düşman gruba bölünmüştür.[842] Selanik'te çıkan İttihat ve Terakki, Hürriyet, Rumeli ve İstanbul'da çıkan Tanin ve Şûra-yı Ümmet gazeteleri, bağımsız olarak çıkan Tasvir-i Efkâr, Tercüman-ı Hakikat gazeteleri, İstiklâl, Hak, Hâdisat, Vakit gibi gazeteler İttihatçıları desteklemişlerdir.[843] Sabah, Servet-i Fünun, Saadet ise İttihatçılar tarafından tarafsız duran gazeteler arasında yer almıştır.[844]

İTC, ortaya çıktığı ve faaliyet alanı olan Balkanlar dışında çok fazla tanınmadığı için Meşrutiyet'in ilanında gösterdiği çabanın ve cemiyet olarak gerçekleştirmeyi amaçladığı hedefleri halka tanıtmak, halkla bütünleşmek adına basını kendisine araç olarak seçmeyi tercih etmiştir.[845] Nitekim İttihat ve Terakki üyesi Kazım Karabekir, Meşrutiyet'in ilanının ertesi günü cemiyetin İstanbul'da merkez toplantısı yaptığından ve toplantıda alınan bir dizi karar içinde *"İstanbul basınını tenvir ve bir gazete çıkarmak*" gibi önemli bir karar alındığından bahsetmiştir. Cemiyet bu süreçte kendilerine ait bir gazete olmadığı için Hüseyin Kazım aracılığıyla, Hüseyin Cahid'ten gazetesinin cemiyetin organı olarak çıkması yönünde yardım istemiş ancak Hüseyin Cahid, "*Ben müstakil bir adamım. Reyimde böyle kalmak*

---

[840] "İkinci Temâyül Altında Mürâkabe-i Cânib", *Volkan*, 2 Kânûnisânî 1324 (15 Ocak 1909), Nu. 21, 4; Volkan'da birçok makalede İT'nin Ahrar Fırkası'nın temel ideolojisi olan âdem-i merkeziyetten dolayı fırkayı eleştirdiği bu düşünceyi ülkenin intiharı olarak nitelendirdiği yazılmıştır. Derviş Vahdeti, "Münâfıkla Muannid", *Volkan*, 2 Kânûnisânî 1324 (15 Ocak 1909), Nu.21, 2.

[841] Volkan, "Selânik'te Kabadayılık yâhud Şiddetli İstibdâd", 13 Şubat 1324(26 Şubat 1909), Nu.57, 4.

[842] Ahmet Dursun, "Meşrutiyet Dönemi Gazetelerinde Bediüzzaman Said Nursi ve Nursi'nin Sebilürreşad Mecmuası ile Münasebetleri", " İslam'ı Uyandırmak" Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İslamcı Düşünce ve Dergiler, *İslamcı Dergiler Projesi*, Ed. Lütfi Sunar, 1(2018), 77-99.

[843] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler,* C. 1, 33-34.

[844] Ali Birinci, "31 Mart Vak'ası'nın Bir Yorumu", *Türkler Ansiklopedisi*, Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C. 13, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 335-374.

[845] Yazıcı, *Osmanlı'da Siyasi,* 197.

isterim." şeklinde bir karşılık vermiştir. Karabekir, Hüseyin Cahid'in sözlerine karşılık şu sözleri sarf etmiştir: "*Bizim ilk günlerde elimizde bir gazete çıkaracak kadar paramız olmadığından Hüseyin Cahit Bey'in bu düşüncesini kabul ettik. Hüseyin Kazım Bey vasıtasıyla cemiyetin bir gazete çıkarıncaya kadar tebliğlerini Tanin'e vereceğini ve Hüseyin Cahit Bey'in tamamiyle müstakil kalmasını uygun bulduğumuzu bildirdik.*" [846]

Tanin, İTC'nin yayın organı olmadığını ifade etmesine rağmen cemiyete olan aşırı taraftarlığı ve içten bağlılığı yüzünden daha ilk günden itibaren özellikle muhalefet cephesinde cemiyetin gazetesi olduğu yönünde bir izlenime yol açmıştır.[847] Dolayısıyla Şûra-yı Ümmet ve Tanin gazetesinin iktidara yönelik aşırı savunmacı politikası, Volkancılara yönelik saldırıları ve hücumları Volkan'da iktidar yanlısı bu gazetelere karşı şiddetli bir muhalefete sebebiyet vermiştir. Mesela Şûra-yı Ümmet gazetesinde Ömer Naci tarafından Serbesti Gazetesi için kullanılan "*Şirret*", Volkan için "*ateş böceği*", "*ağzı kirli mühlik*" gibi kötü ifadelere karşılık Vahdeti oldukça sert bir karşılık vermiştir.[848]

Basının bu şekilde kirli, iğrenç, gelenek ve göreneklere aykırı olarak hareket ettiğini söyleyen Vahdeti, Volkan'ı iktidar yanlısı gazetelere karşı şu şekilde savunmuştur: "*Volkan genel olarak dağların doruğuna çıkan bir basamak halinde bulunur. Ona karşı çıkarılan ses tamamı tamamına bu sesi çıkarana yansır. Volkan'daki ateşle, ateşböceğindeki nur keyfiyet açısından birdir… Savurduğu gerçeklik ateşleri gözüne ateşböceği kadar görünmüştür… Volkan'ın ateş saçan faaliyetleri yardımıyla kalıcı olacaktır. Hem kalıcı hem de büyük hizmetler görecektir*" [849]

Volkan'ı incelediğimiz zaman dikkatimizi çeken önemli bir husus Vahdeti'nin aynı konu üzerinde birçok kez isyanını gazete sütunlarına taşımaya yönelik yazıları olmuştur.

Vahdeti, Volkan'la birlikte iktidara karşı hareket eden diğer gazeteleri de savunmuştur. Vahdeti, Yeni Gazete, Serbesti, İkdam, Sabah, Hukûk-i Umûmiyye gibi her ne olursa olsun

---

[846] Karabekir, *İttihat,* 202; Hüseyin Cahid anılarında, "*Biz kimsenin gazetesi olamayız, bağımsız kalmalıyız*" fikrine cemiyetten Hüseyin Kazım'ın da katıldığından bu sebeple de cemiyete gazetesi Tanin aracılığıyla destek vermeye başladığından bahsetmiştir. Netice olarak aralarında yanlış anlaşmaya yer vermeyen bu karardan sonra da, Tanin'in ilk sayısında "*Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin düşüncelerini yayacak Şura-yı Ümmet adlı gazete çıkıncaya değin, cemiyetin bildirileri gazetemiz aracılığıyla duyurulacaktır. Gazetemizde yayımlanmayan bildiriler Cemiyet'in değildir.*" şeklinde bir uyarı da yazılmıştır. Yalçın, *Siyasal Anılar*, 44-45; Karabekir, Hüseyin Cahid'in önce cemiyete girmeyi kabul etmediğini ancak daha sonra mebus olmak için cemiyete girdiğini söylemiştir. Ayrıca cemiyete yardım amaçlı olarak yazdığı gazetesinde cemiyete muhalif kişilerle gereğinden fazla münakaşalara girdiğinden ancak bu yaratılan tartışmaların çok da iyi sonuçlara yol açmadığından da bahsetmiştir. Karabekir, *İttihat,* 202.

[847] Yalçın, *Siyasal Anılar*, 44.

[848] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 49;Volkan, "Nâci", *Volkan*, 2 Kânûnievvel 1324 (15 Aralık 1908), Nu.5, 1.

[849] Volkan, "Nâci", *Volkan*, 2 Kânûnievvel 1324 (15 Aralık 1908), Nu.5, 1; Bu husus hakkında Volkan'ın başka bir sayısında Vahdeti, şunları söylemiştir: "*Volkan, sanki kutsal kitabımız Kuran'ı ezberleyen bir hafız konumunda olduğundan genellikle ilahi sözler püskürüyor.*" Vahdeti aslında Volkan'ı kutsallaştırarak yapılan hakaretlerin çok yanlış olduğunu belirtmiştir. Derviş Vahdeti, "Hüseyin Kâzım", *Volkan*, 3 Kânûnievvel 1324 (16 Aralık 1908), Nu. 6, 2.

hakkı dile getiren fedai gazeteler sayesinde hürriyetin istibdat dönemindeki gibi sadece bir sınıfa mahsus olmaktan çıktığını, insanların bu gazeteler sayesinde Şeref Sokağı ve onun iki kanadı olan Tanin ve Şûrâyı Ümmet gazetesinin altında baskıda kalmaktan kurtulduğunu söylemiştir. Ayrıca İktidar yanlısı gazeteleri istibdat döneminde vilayet valileri tarafından "*…Sâye-i şahânede bugün de âsâyiş berkemâldir...*" şeklinde çekilen yalan telgraflardan hiçbir farkı olmadığını da dile getirmiştir.[850]

Volkan'daki birçok yazısından anlaşıldığı üzere Vahdeti, İT yanlısı gazetelere eleştiri dozu bir hayli fazla olan yazılar ile karşılık verdiği görülmüştür. Sözgelimi Tanin yazarlarından Hüseyin Cahid Bey'e cevap olarak yazılan bir yazıda, Ahrar kurucularından Prens Sabahattin Bey'e haksızlık yapıldığı yazılmıştır. Sabahattin Bey'in padişah saraylarından çıkıp hürriyet uğruna pederini şehit verdiği, ailesinden ve vatanından mahrum kaldığı ama buna rağmen "*Vatan! Vatan!*" diye feryat ettiğini söylemiştir. Vahdeti bu sözlerin ardından Hüseyin Cahid Bey'e "*Sen nerede idin? Milletin cihaddâ olduğundan haberdar değilmi idin*?" diyerek kendisini eleştirmiştir.[851]

Yazılan bu makaleden de anlaşıldığı üzere Vahdeti koyu bir Prens taraftarlığı ve savunuculuğu yapmıştır. Vahdeti'ye göre, Sabahattin Bey'in Patrik'le el ele aldığı vaziyet esnasındaki "*reverans*"a, Patrik'in elini öptü manası verdirilerek, âdem-i merkeziyet taraftarı dedirtilerek gerçekleştirilmek istenen şey, Sabahattin Bey'i İslam milletinin gözünden düşürmek olmuştur.[852] Âdem-i Merkeziyet taraftarı olduğuna yönelik Vahdeti, Sabahattin'i şu sözlerle savunmuştur: *"hukukun rekaabet-i denâatkarane ile mahvı cihetine gidilmesine hiç o dahî-i siyaset boyun eğer mi?*"[853] Ayrıca Tanin'de İstanbul gazetesinden naklen yayınlanan "*âdem-i merkeziyyet tekrar canlanacak mı?*" başlıklı yazıya Volkan'da şu karşılık verilmiştir: "*âdem-i merkeziyet olmamıştı ki canlansın"*[854]

Bu hususta iktidara muhalif diğer gazeteler de Volkan ile aynı görüşü paylaşmıştır. Mesela İkdam 10 Eylül'de yayınladığı yazıda, İngiliz anayasal kurumlarının âdem-i merkeziyetçi programın hazırlanmasında önemli bir rol oynadığını belirtmiştir. İkdam'ın yazısında İngiltere'yi özellikle ortaya koyma nedeni, şüphesiz bu sistemin halk nazarında kabulünü kolaylaştırma isteğinden kaynaklanmıştır. Bu sistemi ülkenin parçalanması olarak gören İT'ye

[850] Derviş Vahdeti, Teşrîh-i Muktezî Bir Hâlet-i Rûhiyye ve Şûrâ-yı Ümmet'le Tanin, *Volkan*, 13 Kânûnievvel 1324 (26 Aralık 1908), Nu.15, 2-3.
[851] "Hüseyin Cahid Bey'e", *Volkan*, 28 Teşrînisânî 1324 (11 Aralık 1908), Nu.1, 3.
[852] "Hüseyin Cahid Bey'e", *Volkan*, 28 Teşrînisânî 1324 (11 Aralık 1908), Nu.1, 3.
[853] "Hüseyin Cahid Bey'e", *Volkan*, 28 Teşrînisânî 1324 (11 Aralık 1908), Nu.1, 3.
[854] "Tanin", *Volkan,* 17 Kânûnisânî 1324 (30 Ocak 1909), Nu.30, 4.

bir nevi karşılık olarak, İkdam bu sistemin özerklik manasına gelmediğinin de altını çizmek istemiştir.[855]

Vahdeti ayrıca Tanin'in Ahrar Fırkası'na yönelik olarak yaptığı başka suçlamalara da Volkan'da karşılık vermiştir. Mesela Ahrar Fırkası'nın pek yeni teşekkül edildiğini, İstanbul seçimlerinde başarılı olamadığı ve bu yüzden Meclis-i Mebusan'da kendisini temsil edemeyeceğini yazan Tanin'e karşı Vahdeti şu şekilde bir karşılık verilmiştir: "*Tanin'in her fırkaya her sahib-i dehâya avucundaki karayı sürerek herkese bir yüz karası nişânesi bırakmaya çalıştığı*" Ayrıca Tanin'in Ahrar Fırkası'nın sosyalist bir fırka olduğu şeklinde yaptığı suçlamayı da reddeden Vahdeti, bu tabirin İslamiyet'te katiyyen kabul edilemeyeceğini de belirtmiştir.[856]

Sadece Ahrar Fırkası ve Prens Sabahattin için değil aslında birçok hususta muhalif basın ve iktidar yanlısı gazete arasında çekişme ve rekabet yaşanmıştır. Sözgelimi Hüseyin Cahid Bey'in "*Şeriat isteriz*" başlıklı yazısı Volkancıların büyük tepkisine maruz kalmıştır. Bu makale sadece Vahdeti ve grubunun değil 2. Abdülhamid'i bile kızdırmış olmalı ki 2. Abdülhamid, Sadrazam Hilmi Paşa'ya "*ne yapsam ittihatçılara yaranamıyorum*" diyerek rahatsızlığını dile getirmiştir. [857]

Hüseyin Cahid makalesinde, Volkancılara yönelik şu tarzda sert sorular yöneltmiştir:[858]

"*Altı aydan beri şer'iate ne halel geldi ki, şer'iat istiyorsunuz? Kimsenin namaz kılmasına, oruç tutmasına karışan, hacca gitmesine itiraz eden mi varki, şer'iat istiyorsunuz? Saltanatın başında Halife, Meşihatın başında Şeyhülislâm ve Dârül- Hilâfede İlmiyye ve ulemâ varken, şer'iatı garrâyı Ahmediye'yi sizden başka bilen yokmu ki, şeriat istemek size kalıyor? Adaletin olmadığı yerde kılınan Cuma namazları tekmil fâsid olmaz mı? Talebe-i ulûm askerlik yapmayı hangi hakla şeraite aykırı sayabiliyor?*"

Cahid'in bu sözlerine Volkancılardan sert yanıtlar verilmiştir. İlmiyeden Fehim Bey, tepkisini şu sözlerle dile getirmiştir: "*Tanin'in hangi kelâm-ı vehâmet-en câmını tezyif edelim ki, serâpâ herze, serâpâ rezaletten ibaret. Tanin uzun uzadıya yumurtladığı yâvelerle bir şeyi*

---

[855] Kansu, *1908 Devrimi*, 263-264.

[856] Derviş Vahdeti, "Hileler, Hud'alar yâhud Fırka-i Ahrâr'a Hücum", *Volkan*, 2 Kânûnievvel 1324 (15 Aralık 1908), Nu.5,1-2.

[857] Hüseyin Cahid'in Kapalıçarşı olayı üzerine yazdığı bu makalede geçen "*sivri tepelerin göze çarpması, tepelere bakarak sular altındaki sıradağların yönlerinin izlenebileceği*" ifadelerini 2. Abdülhamid üzerine almıştır. Bu tepeler ile ima edilenin Yıldız olduğunu düşünen Abdülhamid'in ne kadar şüpheci ve alıngan olduğu böylece bir kez daha anlaşılmıştır. Bu olay üzerine Hüseyin Cahid Bey'i çağıran Hilmi Paşa, Cahid Bey'e: "*Abdülhamit'i kuşkulandırmışsınız*" çünkü Padişah'ın kendisine "*Bana niçin güvenilmiyor*" diye yakındığından bahsetmiştir. Hilmi Paşa'nın dediğine göre Abdlhamid Meşrutiyet'e son derece bağlı olduğu hususu üzerine güvence vermiş ama yine de cemiyet'in kendisinden şüphe ettiğini düşünmüştür. Yalçın, *Siyasal Anılar*, 102-103.

[858] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 84-85.

mahv ü hedme çalşmış oluyor ki o da şerî'attir."[859] Yine Volkancılardan Hasan Tahsin Bey tarafından da Cahid Bey'e sert söylemler ile karşılık verilmiştir.[860]

Fehim Bey tarafından Volkan'da Hüseyin Cahid'in sorularına, tek tek şu sözlerle karşılık verilmiştir:[861]

"*Evet, ey Tanin! Zulüm ve istibdad gitgide İslâmiyeti istilaya hücum ettiğinde, Hz.Mennân şöyle buyurmadı mı: Hiç şüphe yokki Kur'an-ı biz indirdik ve kuşkusuz onu biz koruyacağız.*[862] *Bunu buyuran Yüce Allah sebeplerini yaratarak İslâmiyeti korudu. Şimdi dinin parlak güneşini görmek isteyen neden işinde dikkatli olmasın. Dini yükseltmeyi arzu edenler neden vatana millete düşman olsun. Vatan ve millet sevgisini bize veren dinin temiz kuralları değil midir?... Bugün ateşe tapan ve hristiyan hükümetlerinin en fanatik olanları bile yönetimleri altındaki Müslüman topluluklarının ibadetlerini yasaklamıyor aksine dini ibadetlerini yapmaları yönünde önlemler alıyor. İslâm dininin koruyucusu sayılan Osmanlı hükümetimiz mi saldırıya yetkili olsun. Dinin kurallarına bağlı temiz bireylerimiz o derece kutsal ve yüksektir ki atılan taşların hiçbiri yüksek burca ulaşamadan geri döner de o taşı atan hainin kellesini darmadağın eder… Millet evvel esir-i istibdad ise şimdi de esir-i cemiyet mi olacaklar?...Ey Tanin medrese öğrencilerinin şeriat istemeleri sınır tanımazlık sözünü hangi cesarettir ki sana söylettiriyor düşün."*

Hüseyin Cahid'in bu makalesi için Volkan'da, İlmiye'den M.Hilmi tarafından ise sert bir açıklama ile karşılık verilmiştir:[863]

"*Sureti haktan görünüp bir mukaddime ile başlayıp 'Şeriat İsteriz' sözüne istediği gibi anlam yüklüyor. Yüklediği anlam ile de bu sözün pek fena, oldukça zararlı olduğunu dile getirdikten sonra şeriatın bütünüyle yerine getirildiğini öne sürüyor. Ancak nezaketli bir tavırla alay konusu yapıp hafife alıyordu… Şu son günlerde efkâra hizmet etmeyen kimselerin her hareketine isnâd edilmesi moda hükmüne girmiş olan irtica, hürriyet aleyhine zorbalık yönetimine geri dönüş, meşrutiyeti bozup, sakatlama gibi değişik şekildeki iftiralar elde hazır bulunan yağlı karalar İslam milletinin yüce milletvekillerine sundukları mazbataya da sürülmek isteniyor… İkincisi (Din ve öteki dünya ile zerre kadar ilgisi olmadıklarından kuşku duyulmayan kimi gizli ağızlar şeriat isteriz kelimelerini fısıldayınca bu söz derhal birçok inançlıların kalbinde karşılık buluyor) sözleridir. Saf inanç sahibi olarak nitelendirilen halkımızın bu nitelikteki adamları ayırt edecek kadar da mı düşüncesi yoktur… 'Bunlar meşrutiyete yeterli derecede hak sahibi değillerdir.' İftirasına yine mi hedef olacağız. Bu millet, bu zeki ve sabırlı millet gözlemlediği hareketlerin ne sonuç vereceğini o duyduğu sözlerin hangi fikre dayalı söylendiğini anladığı için şeriat istiyor… Dördüncüsü (Adaletin olmadığı yerlerde kılınan Cuma namazları bütünüyle bozuk olduğu halde şu anki yönetimde*

---

[859] Fehîm, "Tanin'in Tecâvüzâtını Red", *Volkan*, 19 Şubat 1324 (4 Mart 1909), Nu. 63, 1.
[860] Hasan Tahsin, "Tanin'den İstîzâh", *Volkan*, 20 Şubat 1324 (5 Mart 1909), Nu.64, 1.
[861] Fehîm, "Tanin'in Tecâvüzatını Red", *Volkan,* 19 Şubat 1324 (4 Mart 1909), Nu. 63, 1-2; Yukarda da değindiğimiz üzere Hüseyin Cahid'in "*Şeriat İsteriz*" adlı makalesi Volkan'da birçok yazar tarafından eleştirilmiş, Cahid'in sorularına sorular sorularak, kanıtlar gösterilerek, karşılık verilmiştir. M.Hilmi, "Şerîat İsteriz Ünvanı Altında İstemeyiz", *Volkan*, 27 Şubat 1324 (12 Mart 1909), Nu.71, 4; Abdullah Ziyaüddin, "Aynen Li Külli Mubtılin Muhik", *Volkan,* 4 Mart 1325 (17 Mart 1909), Nu.76, 4; Abdullah Ziyaüddin, "Aynen Li Külli Mubtılin Muhik", *Volkan,* 5 Mart 1325 (18 Mart 1909), Nu.77, 4; Yine Volkan'da bu duruma ilişkin, şu sözler sarf edilmiştir: "*Şerîat isteriz! Adalet isteriz! Diyenler hakkında neler söylenmedi, üzerlerine ne itirazlar yağdırılmadı! Hele bâzı câhiller var ki, din-i mübini arkalarına attıkları ve çıkmaz bir târik-i helâke saptıkları halde şeriat isteriz diyenleri tahkir ve istihza ediyorlar!*" Es- Seyyid Sehl El-Fazl El Alevi, "Sadâ-yı İttihâd", *Volkan,* 4 Nisan 1325(17 Nisan 1909), Nu.107, 4.
[862] Hicr suresi 9.ncu ayet
[863] M.Hilmi, "Şerîat İsteriz Ünvânı Altında İstemeyiz Fikri", *Volkan*, 26 Şubat 1324(11 Mart 1909), Nu.70, 4.

ve görevi ne güzel yerine getiriyorlar) sözüdür. Bu sorun hangi kitapta görülmüş hangi öğretmenden öğrenilmiştir."

İttihat ve Terakki'nin oldukça önemli bir gazetesi olan Tanin gazetesinde, Hüseyin Cahid Yalçın'ın "*Meşrutiyet Düşmanı*" adı ile kaleme aldığı makalede, İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'ne yönelik olarak şu tarzda bir yazı kaleme alınmıştır:[864]

"*Hareket-i irtica'iye zâhiren 'Şeriat isteriz!'şekli altında meydana çıktı. Meşrutiyet ve hürriyet aleyhinde açıktan açığa bir şey söylenilmiyordu yalnız ahkâm-ı şeriâtın tatbiki talep ediliyordu. Bunu da İttihâd-ı Muhammedî nâmı altındaki cemiyet alevliyordu. Meşrutiyet aleyhindeki hareketin bu nâmlar altında gizlendiğine bakarak delâlet etdiklerimaânîyı meşrutiyet düşmanları add edersek gayr-ı kabîl-i afır bir hataya düşmüş oluruz. Osmanlıların hissiyât-ı diniyeyi ne kadar muazzez ve mukaddes add ettikleri azâde-i izâhdır. İttihâd-ı Muhammedî nâmı altında bir cemiyet teşekkül edince hiçbir Muhammedî tasavvur olunamaz ki buna girmek istemesin. Hareket-i irtica'iyeyi sevk ve idâre edenler halkın kutsal duygularına vâkıf oldukları cihetle mekâsid-i haîn-ânelerini böyle meşrû ve ruh okşayan sûretler altında gizlemişlerdi…*"

Hüseyin Cahid'in bu sözlerine karşılık Vahdeti gazetesinde istibdatın yaşandığı süreçte yaşanan zorluklardan, Meşrutiyet'in gelişiyle de ülkede kutlanmaya başlayan bayramlardan, memleketin her tarafında kurulan cemiyetlerden bahsetmiştir. İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'ni savunan Vahdeti, bu makalede, İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'ni savunup gizli bir emellerinin olmadığını, istibdata karşıt olduklarını, hukukta Gayrimüslimlerle eşitliği savunduklarını, gayelerinin Müslümanların birbirinden haberdar etmek olduğunu belirtmiştir.[865]

Daha önceki bölümlerde İT ve Kamil Paşa arasında meydana gelen kıyasıya mücadeleden ve bu mücadelenin basına yansıdığından bahsetmiştik. Bu süreçte İT ve Kamil Paşa arasında devam eden kıyasıya mücadele İkdam, Yeni Gazete, Servet-i Fünun ve özellikle Tanin, Şura-yı Ümmet gibi cemiyet yanlısı ve Volkan gibi cemiyet karşıtı gazetelere de yansımıştır. Cemiyet yanlısı Şûrâ-yı Ümmet'e göre, yüz binlerce lirayı israf eden Kamil Paşa'dan dolayı ülkede mali anlamda büyük bir sıkıntı yaşanmıştır. Kâmil Paşa ülkeyi yönetme kabiliyetinden yoksun olduğu için memleket perişan olup yıkama uğramış ve Kâmil Paşa bu iç düzeni ve güvenliği, adaleti sağlayacak araçları düşünmek şöyle dursun arkadaşları tarafından düşünülen önlemleri de bütünüyle boşa çıkarmıştır.[866]

Şûrâ-yı Ümmet'in bu suçlamalarına karşılık cemiyet karşıtı gazetelerden biri olan Volkan'da, "*Kâmil Paşa ne Mâliye Nâzırı, ne Dâhiliye Nâzırı, ne de Zâbtiye Nâzırıdır*." denilerek aslında

[864] Hüseyin Câhid, "Meşrutiyet Düşmanı", *Tanin,* 7 Mayıs 1325, [20 Mayıs 1909], Nu. 256, 1; Serhat Taşlıçay, *II. Meşrutiyet Dönemi İstanbul Basınında II. Abdülhamit ve Dönemi Algısı (1908-1910)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2019, 63-64.
[865] Derviş Vahdeti, " İntibâh", *Volkan*, 18 Şubat 1324 (3 Mart 1909), Nu.62, 1.
[866] "Ayıptır, Ayıp!", *Volkan*, 7 Şubat 1324(20 Şubat 1909), Nu.51, 3.

bu olayların sorumlusunun Kamil Paşa olmadığı şeklinde bir açıklama yapılmıştır.[867] Cemiyet yanlısı basın ayrıca Kâmil Paşa'nın verdiği sözleri yerine getirememekle, rahat davranmak, iç ve dış siyasette becerisizlikle, sarayın istibdat idaresini hükümette devam ettirmekle suçlanmıştır. Aslında cemiyet dış politika konusunda Paşa'ya haklı eleştiriler yöneltmekte çünkü Paşa'nın dış politikada ağır hareket etmesi meclisteki durumunu kuvvetlendirmek, daha çok kendisinin seçeceği adamlardan oluşucak bir kabine kurma amacından ileri gelmiştir.[868]

İT yanlısı gazetelerin Kamil Paşa'ya yönelik eleştirilerine karşılık Volkan'da sürekli Paşa'yı öven savunmacı makaleler yazıldığı görülmüştür. İT'nin Kâmil Paşa'yı iktidarsızlıkla nitelediği söylemlerine karşılık Volkan'da, şu sözlerle karşılık verilmiştir: "*Kâmil Paşa'nın iktidar ve hesâfetini aramakla bütün Avrupa'yı bize güldürmüş olursunuz. Avrupa gazetelerinin hiçbirinde olsun kendisinin iktidarsızlığına bir şey gösterebilir misiniz? Kâmil Paşa sadâret düşkünü değildir, o son zamanlarında millete bir büyük hizmet daha görmek için o makamda duruyor, size de çoluk çocuk diyor, hem öyledir de*."[869]

Vahdeti bu süreçte çok sayıda gazetenin Kâmil Paşa'nın siyaset-i mâ'kulesine yönelik bittahlil takdirler yağdırdığı, Şûrâ-yı Ümmet ve onun arkasında saklanan Tanin'e karşı Allah sabırlar versin, diyerek sükût ettiğini söylemiştir.[870] Volkan'da Kâmil Paşa'nın altmış yetmiş yıldan beri Osmanlı'nın iç ve dış politikasında her anlamda kendini kabul ettirmiş bir kişilik olduğunun altı çizilmiştir. Kamil Paşa'nın bağımsızlığını kabul ettirdiği çünkü kendi milleti gibi karşısında Osmanlıların da bağımsızlığını bekleyen İngiliz seçkin ulusunun öteden beri politikasını izlemekle istibdat dönemi elinde daha önce hırpalandığı belirtilmiştir. Bunun yanında yarım yüzyıla yakın zamandan beri dünya politikası çözüme kavuşturulduğu için Kamil Paşa'nın politik anlamda da yeterliliğini kabul ettirip, Avrupa devletleri bakanlar kurulunun politik çevrelerince kabul görmüş deneyimli bir kişilik olduğu da ayrıca vurgulanmıştır.[871]

İktidar yanlısı Şûrâ-yı Ümmet gazetesinde yayınlanan Londra mektuplarında, Kâmil Pâşa'ya dair saçma fikirlerin olduğundan bahseden Vahdeti, Kâmil Paşa'yı savunan şöyle bir yazı kaleme almıştır:[872]

"*Kâmil Paşa'nın politikası şaircesine, açıkça yazılmış öyle bir ders alınacak siyasal makaledir ki ondan ne bir kelime ne de bir harf çıkarabilmek kimsenin haddine düşmez. Bir güzel eserin eskidikçe kıymeti arttığı gibi onun politikası da zaman geçtikçe takdir olunacaktır. Onun döneminin incelikleri göz önüne alınıp hatırlanırsa Kâmil Paşa*

[867] "Ayıptır, Ayıp!", *Volkan*, 7 Şubat 1324(20 Şubat 1909), Nu.51, 3.
[868] Ahmad, *İttihat ve Terakki,* 51; Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, 13.
[869] Derviş Vahdeti, "Tanin", *Volkan*, 30 Teşrînisânî 1324 (13 Aralık 1908), Nu.3, 4.
[870] Derviş Vahdeti, "Tanin", *Volkan*, 9 Kânûnievvel 1324 (22 Aralık 1908), Nu.12, 1.
[871] Farukî Ömer, "Hürriyeti Gasbetmek Nasıl Olur?", *Volkan*, 2 Kânûnisânî 1324 (15 Ocak 1909), Nu.21, 3.
[872] Derviş Vahdeti, "Londra Mektupları", *Volkan*, 15 Şubat 1324(28 Şubat 1909), Nu.59, 1.

Sokulluları, Köprülüleri politik güç açısından kat kat geçmiştir. Ancak neye yarar ki! Lanet olsun çıkar duygularına ki milletin en yardıma muhtaç olduğu bir duraklama döneminde hırs ve gözü doymazlık bu yardımın önünde perde gibi duruyor."

Aslında İttihatçı basın Kâmil Paşa'yı birçok konuda yetersiz olmakla suçlamıştır. Keza Tanin gazetesi La Türki gazetesinden naklen "*Mutalâat-i hak-gûyâne!! İle Yeni İstikrazlar*" başlığı ile yayınladığı makalede Kâmil Paşa'yı açık bir şekilde suçlamıştır. Maliye Nazırı'nın görevi olduğu halde Kâmil Paşa tarafından bir istikraz mukâvelenâmesi akdedildiğini ve bunun meşruti idare ile örtüşmediğini belirten La Turki gazetesine yanıt Volkan tarafından geciktirilmeden verilmiştir. Gazeteyi Kâmil Paşa'ya bir menfaat-i hasise isnâd etmekle suçlayan ve bu yazıyı safsatadan, garazgarlıktan ibaret gören Vahdeti, Tanin gazetesine de şu şekilde bir karşılık verilmiştir: "*Su uyur, düşman uyumaz*"[873]

Kamil Paşa'nın oğlu Sait Paşa'nın suistimallerinden şikâyetçi olan gazetelere de Vahdeti, şu sözlerle bir karşılık verilmiştir: [874]

"...Acaba Kâmil Paşa oğlunun üzerinde bir peygamberden daha sık etkinlik sürdürebilir miydi? Bunlar birtakım tarihsel gerçeklerdir ki insanlar için esenliğe giden yolu gösterir. O zamanlar Said Paşa için adı geçene bazı şikâyetler yapılmıştı. Verdiği yanıt, 'Said benim oğlumdur, ancak eğitimi saraya aittir' diyerek büyüklüğüne bir büyüklük daha ekledi. Kâmil Paşa bizim değil, bütün uygar hükümetlerin takdir dolu bakışlarını üzerine çekmiş bir siyâset dehasıdır."

İT yanlısı Tanin ayrıca Yeni Gazete'nin Said Paşa'nın parası ile kurulduğu ve bu yüzden menfaat gereği Kamil ve Said Paşa taraftarlığı yaptığı yolunda iddalarda da bulunmuştur. Bu iddalara karşı Volkan'da Tanin'e şu sözlerle karşılık verilmiştir: "*efkâr-ı umûmiyyeyi Yeni Gazete'nin aleyhine çevirmeye çalışıyor ki: bu bir jurnalciliktir. Zirâ yalandır. Ne Kamil Paşa ne de Said Paşa adama para değil mangır bile vermezler.*"[875] Volkan'da bu yazı ile Tanin'in aslında yanlış algı yaratarak toplumu Kâmil Paşa aleyhine doldurmaya çalıştığına dair dikkat çekmeye çalışmıştır.

Kamil Paşa'nın İT ve taraftarlarını iktidardan uzak tutma çabası, Tanin'in kendisine karşı ağır eleştiriler yöneltmesine neden olmuştur. Hüseyin Cahid başta olmak üzere İsmail Hakkı gibi yazarlar Paşa'nın uyguladığı politikayı, İngiliz dostluğunu eleştirmişlerdir.[876] Kendisi de tam bir İngiliz taraftarı olarak hareket eden Vahdeti, bu isimlerin eleştirilerine Volkan'da şu sözlerle karşılık vermiştir: "*Kâmil Paşa, son zamanlarda İngiltere kralının telgrafıyla övgülerine layık görülmüş iken 'Tanin' yazarlarından İsmail Bey'in eleştirilerine uğraması,*

[873] Derviş Vahdeti, "Su uyur, Düşman Uyumaz yâhud Sadrazam Kâmil Paşa ile Tanin", *Volkan,* 25 Kânûnisânî 1324 (7 Şubat 1909), Nu.38, 1-2.
[874] Derviş Vahdeti, "Kâmil Paşa", *Vokan*, 29 Teşrînisânî 1324 (12 Aralık 1908), Nu.2, 2.
[875] "Şûrâ-yı Ümmet tehdide, Tanin Jurnalciliğe başladı", *Volkan*, 28 Kânûnievvel 1324 (10 Ocak 1909), Nu.17, 4.
[876] Şen, *Sadrazam Kıbrıslı,* 260.

Servet'in dediği gibi hafif bir gülümseme ile değil, derdini anlatmak üzere çalışan laf cambazının kahkahalarıyla gülmek gerekir."[877]

Aslında Vahdeti de İT yanlısı gazetelerle İngilizlerin menfaatperest olduğu hususunda görüşbirliği olmasına rağmen Osmanlı'nın birçok Avrupa devletinden ziyade onun politikasını yürütmeye mecbur olduğu kanısında olmuştur. Uygulanan bu politikanın faydalarına şahit olan Osmanlı halkının da bu politikanın takip edilmesinden yana olduğunu söyleyen Vahdeti, Volkan'da buna dair, şöyle bir karşılık verilmiştir: "*Kâmil Paşa ki şahs-ı mânevî-i milletin, İngiltere Politikasının da mürevvic-i bîâmânıdır… İngiltere Kralı'nın takdiratına mazhar olan Kâmil Paşa'yı beğenmemek, İngiltere Kralı'nın efkâr-ı siyasiyyesini reddetmek, Tanin ve Şûrâ-yı Ümmet'in müşârünileyh aleyhindeki azvviyyâtı ise iki unsur-i kâvimin efkâr-ı umûmiyyesine karşı hücum etmek demektir.*" [878]

Netice olarak Vahdeti'nin Pîr-i Siyâsetimiz[879] diye hitap ettiği Kamil Paşa'ya olan hayranlığı, taraftarlığı ve kendisine verdiği tam destek Volkan'ın neredeyse her sayfasına yansımıştır. Vahdeti'ye göre, İngiltere Kamil Paşa'yı öylesine önemli bir zat olarak kabul etmektedir ki, onun bir emrine İngiltere donanmaları amade olmuştur. Vahdeti, Kamil Paşa'nın İngiltere'de dahi doğmuş olsaydı başvekil olacağını savunmuştur.[880]

Vahdeti'ye göre, Kamil Paşa'nın zaten âli olan rütbe-i haysiyyeti önemli ölçüde artmış öyleki bu ün Avrupa'yı baştan aşağı çalkalamıştır. Bu yüzden Kamil Paşa'ya karşı atılan adımların doğru atılması gerektiğini düşünen Vahdeti, buna dair Volkan'da şunları söylemiştir:"*koca bir hükûmet-i Osmanniyye'ye karşı Kâmil Paşa kabinesi sukût ederse, ne İngiltere'de ne de Fransa'da hiçbir istikrâz-ı mâli akdine muvaffakiyet mümkün olamayacağı âdeta bütün Avrupa matbuatına geçirildi.*"[881]

Vahdeti, dış politikada da Osmanlı'nın birçok konuda desteklenmesi için Kâmil Paşa'nın iktidarda kalmasını hayati bir rol olarak görmüştür. Bu düşüncede olan Vahdeti, Hüseyin Cahid'in maarife nazır olmak için Said Paşa'yı sadrazam yapma çabasında olduğundan ancak

---

[877] Derviş Vahdeti, "Kâmil Paşa", 29 Teşrînisânî 1324 (12 Aralık 1908), Nu.2, 2.
[878] "Tanin", *Volkan,* 30 Kânûnievvel 1324 (12 Ocak 1909), Nu. 19, 3-4.
[879] Ayrıca Kamil Paşa için Volkan'da, "*Kıbrıslıların Sertâc-ı İftihârı*", "*Dehâ-i Siyâset*", Derviş Vahdeti, "Kâmil Paşa", *Volkan*, 29 Teşrînisânî 1324 (12 Aralık 1908), Nu. 2, 1; "*Pîr-i muhterem-i siyasete*", M.Ali, " İzhâr-ı Hakikat", *Volkan*, 13 Şubat 1324(26 Şubat 1909), Nu.57, 3; "*Pîr-i Fâni*", Derviş Vahdeti, " Siyaset-i Hâzıra ve Sezâi Bey", *Volkan*, 12 Kânûnievvel, 1324 (25 Aralık 1908), Nu. 14, 2; "*Meydan-ı siyasetimizin o pîr-i tecrübekârı*", Lütfi, "Bir Pîr-i Siyâsetimiz İçin", *Volkan*, 9 Şubat 1324 (22 Şubat 1909), Nu.53, 1 şeklinde hitaplar kullanılmıştır.
[880] Derviş Vahdeti, "Kâmil Paşa", *Volkan,* 29 Teşrînisânî 1324 (12 Aralık 1908), Nu. 2, 2; "Volkan", *Volkan,* 30 Kânûnievvel 1324 (12 Ocak 1909), Nu.19, 3.
[881] "Volkan", *Volkan*, 30 Kânûnievvel 1324 (12 Ocak 1909), Nu.19, 3.

bu çabanın hem cemiyete zarar vereceğinden hem de Cahid Bey'in başarısız olmasına neden olacağından söz etmiştir.[882]

İktidar yanlısı gazetelerin Kâmil Paşa'nın dış siyasette başarısız olduğu yönünde öne sürdüğü iddalara karşı Vahdeti, Kâmil Paşa Dönemi'nde ülkede var olan birçok karışıklığa son verildiği, Bulgaristan'ın yatıştırıldığı, Avusturya'ya bile bir taviz verdirebilecek esasların kabul ettirildiği yönünde karşılık vermiştir.[883] Vahdeti ayrıca, Avusturya ve Bulgarların işi bitmişken bu kez Rusya'nın bir sıkıntı olarak çıktığından aslında Kâmil Paşa'nın ona da güzel bir oyun oynayacakken İttihatçılar tarafından düşürüldüğünü söylemiştir.[884] Kâmil Paşa, olağanüstülük gösteren politik dehasıyla Osmanlı meşruti hükümetin önemli bir fikir konumunda olduğu ve izlediği yolun dost düşman bütün yabancılara karşı sağlam ve yüksek bir durumda olduğunu göstermiştir.[885]

İttihat ve Terakki'nin Paşa'yı istifaya zorladığı 11-13 Şubat 1909 tarihleri arasında da Tanin, Paşa'ya karşı protestolar yapmıştır.[886] İT yanlısı basının Kamil Paşa'ya karşı yürüttüğü bu muhalefet dış basına da yansımış, Sabah gazetesinin Viyana matbuatından aldığı yazıda, Kamil Paşa aleyhindeki cereyan eden olayların İngiltere'de hoşnutsuzluğa neden olduğu yazılmıştır. Yazıya göre bu hoşnutsuzluk o kadar artmıştır ki, İngiliz siyasetinin muhalif kanadının birçoğunda Kâmil Paşa hakkında saldırının devam etmesi durumunda Osmanlı Devleti'nin İngiltere'de ve hatta Fransa'da hiçbir borçlanma sözleşmesi imzalama başarısı gösteremeyeceği dile getirilmiştir.[887] Volkan'da ayrıca Kamil Paşa'ya yapılan saldırının Osmanlı'nın dışarıdaki onurunu da zedeleyeceği keza bu durumun Times, Standart gibi gazetelere de yansıdığının altı çizilmiştir.[888]

İttihat ve Terakki'nin Paşa'nın azlini talep etmeleri hususu dış basına da yansımış ve Karespendos (Viyana), Tan (Paris), Times (Londra) gibi çeşitli Avrupa gazetelerinde bu konu üzerine yazılar yazılmıştır. Indépence Belge (Brüksel) gazetesinde 5 Şubat 1902 tarihli bir yorumda mesela Kamil Paşa hakkında ağır suçlamalar yapılmış, "*Mısır Meselesi*", "*Şarkî Rumeli Meselesi*" gibi konularda Paşa'nın daha çok İngiliz yanlısı bir siyaset takip ettiği öne sürülmüştür. Daily Telgraph (Londra) gazetesi de, Rum basınında daha çok Paşa'nın İngiliz oyunları sayesinde 2. kez sadrazamlığa getirildiği konusunun işlendiğini ifade etmiştir.[889]

---

[882] "Volkan", *Volkan*, 30 Kânûnievvel 1324 (12 Ocak 1909), Nu.19, 3.
[883] Derviş Vahdeti, "Siyaset-i Hâzır-a ve Sezai Bey", *Volkan*, 12 Kânûnievvel 1324 (25 Aralık 1908), Nu.14, 3.
[884] Derviş Vahdeti, "Süzüle Süzüle Bakalım Ne Olacak?", *Volkan*, 15 Şubat 1324(28 Şubat 909), Nu.59, 4.
[885] Lütfi, "Bir Pîr-i Siyâsetimiz İçin", *Volkan*, 9 Şubat 1324 (22 Şubat 1909), Nu.53, 1.
[886] Şen, *Sadrazam Kıbrıslı,* 260.
[887] "Sabah Refikimizden: Sadrazam Kâmil Paşa'nın Mevkii", *Volkan*, 30 Kânûnievvel 1324 (12 Ocak 1909), Nu.19, 3.
[888] "Bulgaristan", *Volkan,* 8 Kânûnievvel 1324 (21 Aralık 1908), Nu.11, 3.
[889] Şen, *Sadrazam Kıbrıslı,* 260-261.

"*Proodos*" ve "*Neologs*" adı verilen Rum gazeteleri de bu süreçte İkdam ve Serbesti gazetesi ile birleşerek İT'ye karşı saldırıya geçmiş,[890] hükümete yönelik halkı kışkırtan, isyana teşvik eden yazılar yayınlamışlardır. Mesela "*Proodos*" "*Kiliseler Kovuluyor*" başlıklı yazısında hristiyanların zulme uğradığını idda edip ehl-i salip çağrısında bulunmuştur. Buna karşılık Volkan'da, açık bir şekilde İttihad-ı İslâm vurgusu yapılmış, Müslümanlar da Hilâl altına davet edilmiştir.[891] "*Neologs*" gazetesinde de "*Midilli'de katliâm ve patrikhaneye istidâ*" başlıklı yayınlanan mektubuna karşılık olarak da yine Volkan'da, bu mektup sert bir şekilde reddedilmiş, mektubun mantıksız ve objektiflikten uzak olduğu şeklinde bir makale yayınlanmıştır.[892]

Ermenilere ait olan "*Pozantiyon*" gazetesi de hükümete yönelik daha çok suçlayıcı ifadeler içeren makaleler kaleme almıştır. Gazetede Ermenilerin bağımsızlık fikrinde olduğu için öldürüldüğü bugün Ermenilerin de kalem kullanarak Türklerden intikam aldıklarından bahsedilmiştir. Gazetede Kamil Paşa'ya "*tilki*", diye itlak eden "*bilâ-hacâlet*" diye tabir kullanan bir makalenin Şûrâ-yı Ümmet gazetesinde yayınlanması, Volkan'da eleştiri konusu olmuştur. Gazetenin bu tavrına Volkan'da, şu sözlerle karşılık verilmiştir: "*Ey Pozantiyon! Kâmil Paşa ve Sâid Paşa haksız muamele yapmış ise, onu siz Avrupa âdillerine anlatınız. Anlatınız da hukûk-i düvelleri sizin için tâ'dil etsinler.*"[893]

Netice olarak şunu söylebiliriz ki, partiler arasında kişisel olarak oluşan siyasi ihtilaflar, Şubat ve Mart aylarında, günlük basında artarak devam eden bir söz düellosuna dönüşmüştür. İT'ye muhalif partilerin taraftarları, rejimden memnun olmayan Müslüman gruplar, ateşli bir lider pozisyonunda Vahdeti'nin cephesi altında birleşerek kuvvetli bir muhalefet olanağına kavuşmuşlardır.[894]

1.2.5.5.2. Cemiyetin Meclis-i Umumi İle İlişkisi

İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nin meclisle ilişkisine bakmak gerekirse, İMC 1908 seçimlerinden sonra kurulduğu ve 31 Mart İsyanı'ndan sonra da kapandığı için gerçekleştirilen hiçbir seçim sürecinde yer alamamış, hiçbir seçim sürecine de tanıklık

---

[890] İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne göre Rum basınının kendilerine karşı harekete geçmesinde, İTC'nin farklı cemaatleri kardeşlik çatısı altında bir arada yaşatma projesine engel olma düşüncesi etken olmuştur. Mesela "*Proodos*", Patrik'in ayrıcalıklarına saygı gösterilmezse İT yönetimiyle her türlü dayanışmadan kaçınacaklarını belirtmiştir. Patrikhane'nin yayın organı "*Ekklesiastiki Alitheia*"nın 13 Eylül tarihli yazısında, İT'nin eğitim politikasını eleştirilmiş Türkçe'nin de zorunlu dil olarak okutulmasını Pan-Türkizm'in bir sonucu olarak değerlendirmiştir. İşte bu ve benzeri sorunlar Rum basınının muhalefet yanında İT'ye karşı birleşmesinde etken oluşturmuştur. Kansu, *1908 Devrimi*, 241-244.

[891] "Açıkça İttihâd-ı İslâm", *Volkan*, 10 Kânûnisânî 1324 (23 Ocak 1909), Nu.24, 1-2.

[892] "Neologos", *Volkan*, 20 Kânûnisânî 1324 (2 Şubat 1909), Nu.33, 3.

[893] "Sebbeke men Bellegake", *Volkan*, 5 Şubat 1324 (18 Şubat 1909), Nu.49, 2.

[894] Victor R. Swenson, "The Military Rising in İstanbul 1909", *Journal Of Contemporary History*, 5/4 (1970), 171-184.

edememiştir. Bu bağlamda, İMC'yi Meclis-i Umumi (Osmanlı Parlementosu) içinde temsil eden bir mebus ya da bir grup olmamıştır. Temsil edilmemek bir yana, Mebusan ve Ayan meclislerinde yer alan İlmiyeciler de kendisinden taraf olmamışlardır.[895] Ancak yine de İMC gazetesi Volkan ile birlikte mecliste muhafazakâr ve İslamcı mebuslar arasında kısa zamanda büyük bir destek bulmuştur.[896]

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden sonra toplumda ve halk arasında en fazla taraftar kazanan İMC, mecliste üyesi olmamasına rağmen mecliste de büyük bir etki yaratmış, Türk siyasi hayatına damga vurmayı başarmıştır.[897] Bunda devletin kurtuluş reçesi olarak, Müslümanları şeriat düşüncesi ekseninde toplama, aynı fikri amaç altında birleştirme gayesi etkili olmuştur. İMC'nin başkan olarak Hz Muhammed'i göstermesi, bu gayelerine ulaşmada cemiyetin kendisine büyük bir güç katmıştır. Cemiyetin temel amacı, "*Ahlak ve siyaset kaynağı olan Kur'an-ı Kerîm'in, şeriatı Mutahhara'nın devamına gayret etmek ana prensibi idi.*" Bu bağlamda, cemiyet meclis ve hükümet çalışmalarını çok yakından takip etmiştir.[898]

Toplumu eğitmek, yardımlaşma duygusunu geliştirmek ve İslam birliği adına hizmet edeceğini vurgulayan cemiyet, kısa zamanda büyük bir taraftar kitlesine sahip olmayı başarmış ancak seçkin İttihatçı kesimin ve bazı batıcı aydınların düşmanlığını üzerine çekmiştir. Bazı kaynaklarda siyasi bir fırkaya dönüştüğü ve parti gayesi güttüğü belirtilse de bu zaman ve zemin açısından pek de mümkün olmamıştır.[899]

İMC bir fırkaya dönüşemese de, İslami bir cemiyet olması itibariyle, mecliste de İslamcı kesimlerden dolayı meclisten destek ve taraftar bulması mümkün görülmüştür. Böylesine bir taraftar kitlesine güvenen Derviş Vahdeti'nin kurucusu olduğu İMC ve yayın organı Volkan aracılığıyla milletvekillerini iki hususta etkilemiştir. Birincisi İMC, mecliste çıkan yasaların şeriata uygun bir şekilde çıkması yönünde büyük çaba sergilemiştir. İkincisi, meclisin oluşumu ve hükümetin yapılanmasında daha doğrusu bizzat hükümetin seçiminde etkin olmak, söz sahibi olmayı amaçlamışlardır.[900]

Meclis-i Mebusan ile ilişki kuran İMC, bu süreçte bazı önemli kesimlerin sunduğu önemli taleplerin meclise ulaşmasında, bir nevi bu kesimlerin sesi olmaya gayret etmiştir. Mesela Volkancıların Nizamiye mahkemelerinin şeriata uygun karar vermesini istemeleri, bu yönde

---

[895] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler,* C. 1, 184.
[896] Koray Ergin, "II. Meşrutiyet Döneminde Ordu-Siyaset İlişkisi", *CEDRUS Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi*, 5 (2017), 427-445; Mustafa Emil Elöve, " 31 Mart Vak'ası*", Vatan Gazetesi,* 13 Nisan 1954,7.
[897] Veysel Akto, *Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde İkdam Gazetesi ve İslamcılık*, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**,** 2017, 36.
[898] Küçük Sevil, *İttihat,* 113-114.
[899] Eroğlu, " 31 Mart Vakası'nın", 6.
[900] Küçük Sevil, *İttihat,* 110.

Volkan'da makaleler yayınlayarak hükümeti yönlendirmeye çalışmaları bu amaç doğrultusunda atılan adımlar doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.[901]

Ayrıca Kütahya ulemasının elli kadar imza ile Meclis-i Mebusan'a takdim ettikleri istirhamnamede yapılacak kanunların Şeriata uygun olması yönünde sundukları talebin Ahmet Sabri imzasıyla Volkan'da yayımlanması yine bu doğrultuda atılan bir adım olmuştur.[902] Bu talebin altına Volkan'da şöyle bir teşekkür yazısı yer almıştır: "*Cemiyetimizin izlediği yol dindarlık ve ılımlılık çerçevesinde olarak Kütahya'nın ileri gelen din bilginlerinden yapılan bu din hususundaki gayretli girişimlerinden dolayı adı geçen bu din bilginlerine teşekkür olunur*"[903] Mecliste Volkancılar gibi düşünen dini kesimden bir hayli insan bulunmuştur. Keza ilerde 1909'da Kanun-ı Esasî'de yapılan düzenlemelerde bu istek anayasa da yer edinmiştir.[904]

İMC'nin meclisle ilişkide olduğu, 31 Mart İsyanı esnasında da görülmüştür. Sözgelimi isyanın çıktığı ilk gün, başlarında Hoca Ahmet Rasim ve Temyiz üyesi Haydar Efendi olan dini heyetler isyancı askerlerin koruyuculuğu altında Meclis'e gelmişlerdir. İsyancı askerlerin isteklerini Meclis'e ileten bu isimler, Meclis'i ve hükümeti kontrol altına almış, Meclis başkanı ve kabinenin istifasında etkili olmuşlardır. İlerde de değineceğimiz üzere isyancı askerlerin isteklerini Meclis'e ileten bu isimler, isyanın sona ermesi için şeriatın uygulanmasını şart koşmuşlardır.[905]

İMC'nin meclise olan bakışına bakmak gerekirse, Meclis-i Mebusan'ın açılışı İMC tarafından son derece olumlu karşılanmış, halk üzerinde büyük çoşku ve sevinç yaratmıştır. Bu durum dönemin neredeyse bütün basınında bayram şeklinde nitelendirilmiş, İstanbul'un bütün sokaklarında rastlanılan çoşku gösterilerine sahne olduğu ifade edilmiştir.[906] Bu durum aynı şekilde Volkan'ın sayfalarına da şu şekilde yansımıştır:[907]

"*Otuz milyonluk bir Osmanlı milleti otuz senelik bir sıyâmdan sonra bayram yapmıştır. Bayram deyip de geçmeyelim. Burada bir milyonluk bir ictimâ olur. Dükkânlar dolmuş, ağaçlara sanki kuş konmuş. Pencereler sanki güvercin yuvası. Ayasofya Câmii'nin kubbeleri dolmuş. Zirve-i bâlâsına da iki kişi çıkmışcaddeler mahşerden bir nümûne, askerler her tarafta safbeste-i ihtirâm: Piyâde süvâri her sınıftan, kahramanlarla mâli sanki: Mahşer kurulmuş, hesaplar verilmiş, cennet kapıları açılmış, herkes duhûle müheyyâ, İstanbul'da bütün dükkânlar kapanmış, her cihet binlerle bayraklarla donanmış, sokaklarda yürüyen*

[901] Küçük Sevil, *İttihat,* 115.
[902] Ahmet Sabri, "Varaka", *Volkan*, 19 Şubat 1324 (4 Mart 1909), Nu. 63, 4.
[903] "Volkan", *Volkan*, 19 Şubat 1324 (4 Mart 1909), Nu. 63, 4.
[904] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler***,** C. 1, 184.
[905] *Türkiye'de Siyasal Partiler***,** C. 1, 184-185.
[906] Şafak Varol, *II. Meşrutiyet Dönemi Basınında Parlamenter Sistem*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, 120.
[907] "Meclis-i Mebusan Bayramı", *Volkan,* 5 Kânûnievvel 1324 (18 Aralık 1908), Nu. 8, 1.

halkın ellerinde (Meclis-i Mebusan hâtırası) yazılı kırmızı, beyaz mendiller hürriyet-i Osmânîye nümûne-nümâ."

Meclis'i cemiyetlerin en üstünü olarak gören Volkan'da[908] meclis bazı konularda Volkancılar tarafından eleştiri konusu olmuştur. Meclis halkı askere gönderen, düşmana karşı gelen, hazineye para veren, Avrupa'da Osmanlı halkını yegâne temsil eden güç olarak kabul edilmesi gereken bir mecra iken, bu kadar vasıflara sahip olmasına rağmen kendisinin çok aşağısında olan bir cemiyete neden güven ihtiyacı duyduğu hususu Volkancılar tarafından eleştirilmiştir.[909]

Vahdeti meclis üyelerinin kendi güçlerinin farkında olmadıklarını, ülkede anarşiye sebep olan ve istîzâh vermesi için bin haklı gerekçe bulunan Sadrazam için bir şey yapılmamasına tepki göstermiştir. Vahdeti, tepkisini şu sözlerle ifade etmiştir: "*Mebusluğunuzun hükmü tam dört sene bâkidir. Sizi ne hükûmet, ne millet, ne de sizin kapıldığınız o kuvvet tebdil edemez. Bu kadar selâhiye temâlik iken, hâlâ mı derece-i ehemmiyetinizi takdir edemiyorsunuz? Yoksa size de vâlilikler, nezâretler vaad olundu da o yağlı kuyraklara konmak mı istiyorsunuz? ... Ey mebusan! Devr-i sâbıktan ne farkınız vardır?*" [910]

Volkan'da Meclis'in zaman zaman İTC'nin etkisi altına girdiği oysaki meşrutî rejimlerde vükelânın Meclis-i Mebusan'a, Meclis'in de millete karşı sorumlu olması gerektiği, vükelâ ve meclisin başka bir güç tarafından denetlenemeyeceği üzerinde durulmuştur. Oysaki yaşanan birkaç hadise aslında bu duruma aykırı bir şekilde hareket edildiğine işaret etmiştir. Sözgelimi Volkancılara göre, Kamil Paşa tarafından görevden alınan Rıza Paşa'nın tekrar Harbiye Nezareti'ne atanması hem yeni kabinenin hem de meclisin İTC'nin elinde bir esir, bir bâzîçe-i ihtirasat derekesine düştüğünü göstermiştir.[911]

Volkan'da, milletvekilleri halkı koruyup savunmak aynı zamanda halkın inançlarını korumak gibi kutsal iki sorumluluğa sahip olması gereken memurlar olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca bu memurların, doğru düşünce sahibi, kesin kararlı, hareketlerinde öngörü sahibi, vatansever, çalışkan, ağırbaşlılık, özü sözü bir, güvenilirlik gibi bir takım özelliklere sahip olması gerektiğinden bahsetmiştir. Öyleki bu milletvekilleri halkın ağzı, kulağı, gözü konumunda, basın gibi anahtar bir rol üstlendikleri vurgulanmıştır.[912]

Bu milletvekillerinin vatan ufuklarında çınlayan fikirlerinin, saf bir kalple temiz bir dille haber vermeleri gerektiği için Volkan'da bu milletvekillerine ülkedeki yayınlara bakmaları

[908] "Volkan", *Volkan*, 30 Kânûnievvel 1324 (12 Ocak 1909), Nu.19, 2.
[909] Derviş Vahdeti, "Siyaset-i Hâzıra ve Sezâi Bey", *Volkan*, 12 Kânûnievvel 1324 (25 Aralık 1908), Nu. 14, 3.
[910] Derviş Vahdeti, "Blöf-Gözdağı", *Volkan*, 19 Mart 1325 (1 Nisan 1909), Nu.91, 2.
[911] "Mizan'dan Times Ne Diyor?", *Volkan*, 12 Şubat 1324 (25 Şubat 1909), Nu.56, 2-3.
[912] Farukî Ömer, Hikmet-i Meşveret", *Volkan*, 3 Kânûnisânî 1324 (16 Ocak 1909), Nu.22, 2-3.

gerektiği yönünde tavsiye verilmiştir. Volkan milletvekili olabilmenin belki de en önde gelen koşulu olarak adaleti görmüş bu bağlamda da milletvekillerinin bunu öncelikle kendilerine amaç edinmiş olmaları gerektiğinden bahsetmiştir. Ayrıca adaletin hakkı düşman elinde olsa bile gerektiği gibi verilmeli, boş ve çürük şeyler istenildiği takdirde dost elinde olsa bile savunulmaması gerektiği yönünde milletvekillerine uyarıda bulunmuştur.[913]

Volkan'da ülkenin geleceği için bu kadar önem atfedilen Meclis ve üyelerine sık sık çağrıda bulunulmuştur. Bu çağrılarda özellikle şeriata olan bağlılık oldukça önem arz etmiştir. Şeriata olan bağlılığın getireceği faydalar Volkan'da şu sözlerle dile getirilmiştir: "*Ey milletvekili elli bin kişinin alacak haklarından kurtaran ve sizi bütün halka küçük bir meşru örnek gösteren ve gizliliğinden dolayı çalışmalarınızı ibadet gibi ettiren üç yüz milyonun manevi hayatına cinayet kastından sizi kurtaran o İslam dini ünvanıyla gösterseniz ve kaynak olarak alsanız ve uygulasanız acaba bu kadar yararlarıyla beraber ne gibi şeyler kaybedeceksiniz? Sözün kısası, Yaşasın İslam dini!*" [914]

Volkancılar bazı durumlarda Meclis ile ters düşmüştür. Ters düşdükleri önemli bir mevzu şeyhülislamlık ile alakalı olmuştur. 1909 Şubatı'nda İstanbul basınında şeyhülislamın Meclis'e gelip gelmemesi hususu gelenekselcilerle ve modern ulema arasında bir tartışmaya neden olmuştur. Geleneksel kesimin sözcülüğünü yapan Mizan ve Volkan gazeteleri, şeyhülislamın halifenin dini vekili olduğu için meclis üzerinde bir statüye sahip olması gerektiğini savunmuşlardır. Durum böyle iken şeyhülislamın meclise gelmesini, meclise hesap vermesi olarak eleştirmişlerdir.[915] Vahdeti, özellikle Meşrutiyet ile birlikte şeyhülislamlık makamının adeta bakanlık gibi laik bir yapı haline gelmesinden şikâyet etmiştir. Vahdeti'ye göre şeyhülislamlık makamı, aralarında Gayrimüslimlerin de olduğu fani milletvekilleri tarafından eleştirilemeyecek kadar kutsal bir makam özelliği taşımıştır.[916]

Volkancılar, şeyhülislamın halifelik makamından atanması nedeniyle milletvekilleri gibi kendisini Meclis'e çağırıp ondan açıklama yapmasını istemeyi eleştiri konusu yapmışlardır. Onlara göre, Meclis'in buna hakkı olmadığı gibi bu hususta şeyhülislama, Evkâf-ı Hümâyûn nâzırlarına baskı da yapmaları mümkün görülmemiştir. Volkancılar bu konunun şeyhülislamın kendi takdirine bırakılması gerektiğini savunmuştur. Volkancılar şeyhülislamlık makamına o kadar değer biçmişlerdir ki, bu makam onlar için Meclis'te ele

[913] Farukî Ömer, Hikmet-i Meşveret", *Volkan*, 3 Kânûnisânî 1324 (16 Ocak 1909), Nu.22, 2-3.
[914] Bedîüzzaman Saîd-i Kürdî, "Yaşasın Şerîat-i Garrâ!", *Volkan,* 1 Mart 1324 (14 Mart 1909), Nu.73,1.
[915] Nurullah Ardıç, " II. Meşrutiyet Döneminde Hilafet Tartışmaları: Sekülerleşmenin Dini Meşrulaştırımı", *100.Yılında II. Meşrutiyet Gelenek ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslararası Sempozyumu Bildiriler,* Yay. Haz. Zekeriya Kurşun, Cemil Öztürk, Yasemin Tümer Erdem, Arzu M.Nurdoğan, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 2009, 133-147.
[916] Yazıcı, *Osmanlı'da Siyasi,* 248; Farhi, " The Şeriat", 283.

alınacak konularda İslami kurallara aykırı bir şey oluşmaması için adeta dinsel bir otorite konumunda olmuştur.[917]

Bu konu ile alakalı Vahdeti, şu açıklamada bulunmuştur: "*Binâenaleyh kavânin-i şer'iyyeyi icrâya memûr olan Şeyhülislâm taraf-ı hilâfetten nasb ve azl olunur. Mâdûnu kavânîn-i mülkiye heyeti tarafından istîzâh olunamaz. Şeyhülislâm ancak ulemâyı islâmdan müteşekkil şûrâyı ilmiyye-i şer'iyye tarafından tahrîren istîzâh olunabilir. Başka türlüsü mümkün değildir. Millet-i İslâmiyye bir Şeyhülislâmı, tiyatro sahnesindeki el şakırtıları, ayak patırtıları gibi esbâb-ı hakârete mâruz kalmasına müsâmaha edemez.*"[918]

Vahdeti'nin bu ifadeleri, kendisinin siyasi anlamda laikleşmeye karşı olduğu, ulusal iradenin dini ilkeler ve kurumların üzerine çıkmasına razı olmadığı, hatta Meclis'i daha aşağılarda gördüğü şeklinde yorumlanmıştır.[919] Vahdeti aslında, Meclis'in anayasada yapacağı yenilik ve düzenlemelerin belirlenmesinde dini ve ilmi otorite olarak şeyhülislamlık makamına başvurması gerektiği düşüncesinde olmuş ve bu konuda şeyhülislamlığı en yüksek makam olarak görmüştür.[920]

Volkan'da Meclis'in içerisinde bulunduğu konum ve koşullar, üyelerin tutum ve davranışları husunda birçok eleştiri de yapılmıştır. Fikir ve düşüncelerinde baskıya maruz kalan üyelerin maalesef buna bazen boyun eğerek hata yaptıkları belirtilmiştir. Üyelerin kendilerinin de mecliste işgüzarlık, tembellik ederek yanlış tutum ve davranışlar da sergiledikleri ayrıca söylenmiştir.[921] Üyelerin birbirini sürekli tekrarlayan ve ciddiyetten uzak bir konuşma dili de kullandıkları yine Volkan'da vurgulanmıştır.[922]

---

[917] "Meclis-i Mebusan Riyâset-i Aliyyesine", *Volkan*, 11 Şubat 1324(24 Şubat 1909), Nu. 55, 1; Kutay, *31 Mart'ın,* 35.

[918] Derviş Vahdeti, "Şeyhülislâm Efendi'nin Nazar-i Dikkatine", *Volkan*, 12 Şubat 1324 (25 Şubat 1909), Nu.56, 2; Kadir Kılınç, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Şeyhülislâmlık (1908-1918)*, Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021, 78-79.

[919] İsmail Kara, *İslâmcılara Göre Meşrutiyet İdaresi 1908-1914*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993, 47.

[920] Kılınç, *Osmanlı Devleti'nde,*73.

[921] Volkanda Vahdeti, bu hususla alakalı şu sözleri sarf etmiştir: "*Âzadan bazıları gelmediği gibi, bazılarının son içtimaları beklemeden gittiklerini görüyorum… Âzalar, hâlâ kendilerini vilâyetlerdeki meclis-i idarelerde sanıyorlar? Gürültülere papuç bırakıyorlarsa hiçbir iş göremezler… Avrupa'da bir söz için fırkalar boğaz boğaza geçer, bereket versin bizde sandalyeler sabittir. Yalnız takımları vardır ki onlar da bir defalık işe yarar… İşte el birliğiyle her işe güzelce sarılırsak, sözüm kırıldı, ne yapacağım diyerek iliklerimize geçmiş olan tenbelliği izhar ederek, işimizin başında bulunmazsak, kat'iyyen selamete çıkamayız… Milletvekilleri görevlerine devam etmediği takdirde… O meclis-i âlimiz de Bâbıâlî sâbıka döner*." Derviş Vahdeti, "Mebus Âzalarının Tenbelliği", *Volkan*, 16 Kânûnisânî 1324 (29 Ocak 1909), Nu.29, 1-2.

[922] Volkan'da bu hususla alakalı olarak şunlar söylenilmiştir:"*… Meclis-i Mebusan müzâkerâtını nazar-ı mütâlaadan geçirirken birçok efendimler zihnimi işgal etti… Her cümle bir efendime terdîfen söyleneceği bir de rütbelerin ref'i gibi bu tâbirât da ortadan kaldırılırsa, ciddiyetimizi daha ziyâde takınmış oluruz… Tabiîdir, geçecektir, okunacaklar, meclis küşâd edildi, vazifeye ederim gibi kat'î, ciddî sözler Osmanlılığa, muhâtab üzerinde icrâyı tesire daha elverişlidir*." , "Efendimler", *Volkan*, 30 Kânûnievvel 1324 (12 Ocak 1909), Nu.19, 4.

Vahdeti Volkan'da bu süreçle alakalı olarak, her nekadar hürriyet adı altında bir meşruti idareden söz edilse de aslında Meclis üzerinde büyük bir baskının olduğundan, mebuslara tehtitler yağdırıldığından, istenilen sözlerin söylenmemesi durumunda mebusların çocuklar gibi azarlandığından söz etmiştir. Kâmil Paşa'nın düşürülmesi için türlü türlü oyunların oynandığından bahseden Vahdeti, Kâmil Paşa sukût etmezse ihtilal çıkacak denilerek mebusların etki altına alınmaya çalışıldığından da söz etmiştir.[923]

Daha önce İMC'nin Meclis'in açılışını son derece olumlu bir şekilde karşıladığından bahsetmiştik. Ancak daha sonra Volkan'ın da sayfalarına yansıdığı üzere, Meclis cemiyet ve üyelerini büyük bir hayal kırıklığına uğratmıştır. Volkan'da buna dair şu sözler sarf edilmiştir: "*İki yüz elliye yakın mebuslarımızın bir tesir-i hâricîye kapılmayarak sevk-i vicdanîleriyle o mağdur, o biçare o muhtac-ı merhamet milletin hukûkunu artık muhâfaza edecekler sanmış idik; sanmış idik de, garibâne sevinmiştik… İşte o bîçâre millet hukûkunun, devr-i istibdâdda olduğu gibi devr-i hürriyetde de yine ayaklar altında süründüğünü, mahv ü tebâh edildiğini kemâl-i esef ile görüyor. Efsûs.*" [924]

Bu bağlamda mecliste, İslamcı düşünceye sahip veya bu düşünceye yakın duran mebus, şeyhülislam, sadrazam ve nazır gibi çok sayıda üyenin bulunduğu anlaşılmıştır. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki, bu kişiler İMC'nin üyeleri arasında yer almamışlardır.

Derviş Vahdeti ve İMC, Meclis'e karşı genel anlamda ortak bir fikir çatısı altında birleşip, kararlı bir duruş sergilerken Meclis'in onlara yaklaşımı az da olsa farklılık göstermiştir. Ancak meclis genel anlamda İMC'yi 31 Mart İsyanı'nda baş neden, isyanı düzenleyen ve kışkırtan bir pozisyonda görmüştür. Cemiyetin mecliste yarattığı tepki, daha çok dernek kurma ve toplanma hürriyetlerinin düzenlenmesinde etkili olmuştur. Bu hürriyetler anayasada bulunmadığı için ilerde 1909 değişiklikleri ile eklendiği için İT'nin önde gelen liderlerinden Talat Paşa düzenleyici bir kanunun hızlı bir şekilde yapılmasını istemiştir.[925]

Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa, Derviş Vahdeti hakkında şu sözleri sarf etmiştir: *"Cemiyet-i Muhammediye namı altındaki saçma adamların hareketi malûm. Bir delinin, bir aptal adamın başında, bulunarak abuk sabuk ne söylediğini bilmeyerek yaptıkları memlekette bir fesad-ı azîme'yi (çok büyük bir anarşiyi) mucip olmuştur.*" Tokat Mebusu İsmail Paşa'ya göre de, "*İttihâd-ı Muhammedî deyip Divan Yolu'na toplanan bir milyon suhte*" milleti altüst etmişlerdir.[926]

---

[923] Derviş Vahdeti, "Devr-i Hürriyet mi Yoksa İstibdad mı", *Volkan*, 4 Şubat 1324(17 Şubat 1909), Nu.48, 2.
[924] M. Ali, "Acı Hakikatler", *Volkan*, 9 Şubat 1324 (22 Şubat 1909), Nu.53, 3.
[925] *Türkiye'de Siyasal Partiler***,** C. 1, 186.
[926] *Türkiye'de Siyasal Partiler***,** C. 1, 185.

Ancak kimi mebuslar da 31 Mart'ı yaratan sosyal nedenler üzerinde durarak, İT'nin tutumunu eleştirmişlerdir. Bu bağlamda bazı mebuslar isyanda daha çok sosyal nedenler üzerinde durmuş, İT'nin isyanı kişiselleştiren tutumunu eleştirmiştir. Mesela isyanda toplumsal koşulların etkili olduğunu düşünen Zöhrap Efendi, bu hususun göz ardı edilmesi ve kişisel emellerin hâkim olması durumunda ilerde benzeri isyanlarla karşılaşmak durumunda kalacaklarını ifade etmiştir. Ayrıca mecliste bazı mebuslar İMC'yi aklayan bazı savunmalar yapmamış olsalar da isyana adı karışan mebus arkadaşlarını korumuş, isyanın da irtica olmadığını savunmuşlardır. Mesela mebuslardan Boşo Efendi, isyana adı karışan mebus İsmail Kemal Bey'e mürteci denilemeyeceğini söylemiştir.[927]

1.2.5.5.3. Cemiyetin Ordu İle İlişkisi

İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nin ordu ile ilişkisine bakmak gerekirse, Osmanlı'da ordunun siyasallaşarak, muhalif bir güç olarak ortaya çıkması çok eski dönemlerden beri süregelmiştir. 2. Mahmut Dönemi'nde Yeniçeri Ocağı kaldırılıp, ordunun yönetim üzerindeki etkisi kırılmaya çalışılmış ise de, Tanzimat Dönemi'nden itibaren askeri okullarda, özellikle Harbiye Mektebi'nde yönetime karşı askeri bir müdahale artmaya başlamış, asker ve sivil kadrolar birlikte hareket etmeye başlamıştır.[928]

Tanzimatta daha çok ıslahatların orduda yoğunlaşması, askeri öğrencilerin ülkeye dair tehlikelerin daha çok farkına varması, askerin yaşadığı ekonomik sıkıntılar gibi sebepler ordunun bundan sonraki süreçte yönetime karşı muhalefette öncü bir rol edinmesini sağlamıştır.[929] Bu bağlamda 1859 Kuleli Vak'ası[930], 1876'da Abdülaziz'in bir darbe ile tahtan indirilmesi ordunun yönetime karşı gerçekleştirdiği önemli hareketler olmuştur. 1876 ayaklanması Osmanlı'da ordunun yönetime karşı gerçekleştirdiği ilk başarılı ayaklanma olup keza sonrasında 1. Meşrutiyet ilan edilmiştir.

Ancak Meşruti yönetimle hareket alanı daralan 2. Abdülhamid bu rejime son vermiş ve yerine otuz yıl sürecek olan bir istibdat rejimi kurmuştur. 2. Abdülhamid'in bu baskı politikasında,

---

[927] *Türkiye'de Siyasal Partiler***,** C. 1, 186.

[928] Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, Der. Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder, İstanbul: İletişim Yayınları, 13.Baskı, 2006, 281.

[929] İslamoğlu, *II. Meşrutiyet Döneminde,* 140.

[930] Çerkez Hüseyin Paşa, Cafer Dem Paşa gibi askerler ve Şeyh Ahmet gibi ilmiye mensuplarının katılımıyla, oluşturulan 'Fedailer Cemiyeti' adı verilen bir grup, Sultan Abdülmecid'i tahtan indirmek için bu darbe hareketini gerçekleştirmiştir. Mardin, *Türkiye'de,* 281; Aslında Kuleli Vak'ası, birçok araştırmacı tarafından tartışılmış ve farklı bir biçimde yorumlanmıştır. Engelhartd ve Vambery gibi birçok Avrupalı yazar, bu olayı Meşrutiyet ve hürriyete doğru ilk hareket olarak nitelendirmişlerdir. Ancak bu konuda önemli bir çalışma yapan ve çalışmasını Türk belgelerine dayandıran Uluğ İğdemir, Kuleli Vak'asının meşrutiyet istihdaf eden bir hareket olmadığını, daha çok irtacai şekil ve mahiyet taşıyan bir teşebbüs olarak nitelendirmiştir. Uluğ İğdemir, *Kuleli Vak'ası Hakkında Bir Araştırma*, Ankara: TTKY, 2.Baskı, 2009, 34-35; Yapılan araştırmalarda bu darbenin esas gayesi üzerine bir netlik söz konusu olamasa da, ordunun siyasetle işbirliği kurması sonucunda gerçekleştirilen bir hareket olduğu ifade edilmiştir. Mardin, *Türkiye'de,* 281.

döneminde yaşanan iki hal vakası, bir hükümet darbesi ve bir serasker katli de etken olmuştur. Zira 2. Abdülhamid kendini olası tehlikelere karşı korumak adına ordu, hükümet ve ulema üzerinde sıkı merkeziyetçi bir denetim kurmaya çalışmıştır. Daha önceki bölümlerde de anlattığımız üzere, bu baskı rejimine karşı İttihat ve Terakki Cemiyeti kurulmuş ancak bu örgüt 1896'da padişaha karşı gerçekleştirdiği ayaklanmada başarısız olmuştur.[931]

Bu aşamaya kadar yaşanan Jön Türk hareketi, 2. Abdülhamid'in baskı rejiminden Avrupa'ya kaçan, orada çıkardıkları gazeteler vasıtasıyla bu baskı rejimine karşı muhalefet eden aydınlar tarafından temsil edilmiştir. 1906'da Selanik'te kurulan ve özellikle Üçüncü Ordu'da görevli olan subayların ağırlıkta katıldığı "*Osmanlı Hürriyet Cemiyeti*" nin 1907'de İttihat ve Terakki ile birleşmesi ile Jön Türk hareketi yeni bir boyut kazanmış, bu hareketin askeri ve sivil/aydın kadrosunun birleşmesine neden olmuştur. Bundan sonra 3 Temmuz 1908'de harekete geçen ve başarılı bir ihtilal gerçekleştiren jön Türk subaylarının amacı Meşruti yönetimi yeniden tesis etmek olmuştur.[932]

Netice olarak Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte, İttihat ve Terakki'nin gücü artmış, orduya hâkim olmaya başlayan Harbiye Mektebi mezunu subaylar, elde ettikleri bu başarının etkisiyle yeni bir düzen oluşturmaya, bu düzende söz sahibi olmaya yönelik eylemlerde bulunmaya başlamışlardır.[933] İT tarafından bu başarının mimarı olarak görülen ordu artık siyasetin asli ve en güçlü unsuru konumuna ulaşmıştır. Bundan sonra İT'nin bu konuda tutumu Meşrutiyet'in mimarı ve koruyucusu olarak gördüğü ordunun İT'nin adına ve faydasına siyaset sahnesinde bir hakemlik rolü üstlenmesi gerektiği yönünde olmuştur.[934]

İMC'nin yukarda da anlattığımız üzere programı, tanıtımı ve gazetesi Volkan'da yayınlanan makaleler öncelikle ilmiye mensuplarına hitap etmekle birlikte, daha çok halk ve askerler arasında taraftar bulmuştur. Ancak bu durum bazı İslamcı kesimlerin hoşuna gitmemiş, Sırât-ı Müstakîm, Beyânülhak gibi gazeteler tarafından cemiyet sapkınlık ve ayırımcılık yapmakla suçlanmıştır.[935] İslami çevrelerin sert eleştirilerine karşı cemiyetin önemli isimlerinden Vahdeti ve Said Nursî başkoydukları hareketin İslama yönelik bir hizmet amacı taşıdığı, niyetlerinin asla ayrılık yaratmak olmadığı şeklinde karşılık vermişlerdir.[936]

İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti ve Volkan gazetesi, medreseliler ve ilmiye talebelerinin yanı sıra ulemadan, askerden büyük ölçüde destek alarak şüphesiz dinci muhalif kesimin en önde

[931] Ergin, "II. Meşrutiyet", 428-431.
[932] Alkan, *Selanik İstanbul'a*, 126-127.
[933] Akşin, *31 Mart,* 46
[934] Birinci, *Tarih Yolunda*, 144-146.
[935] Özcan, "İttihâd-ı Muhammedî", 476; Alkan, *Selanik İstanbul'a,*100.
[936] Özcan, "İttihâd-ı Muhammedî", 476.

gelen grubunu oluşturmuştur.[937] Çünkü Volkan gazetesinin görüşleri doğrultusunda kurulan İMC ile birlikte irtica taraftarları aktif siyaset yapma olanağına kavuşmuştur. Volkan artık yayınladığı makalelerde, askerlere çağrı yaparak taraftar bulmaya çalışmıştır.[938]

Vahdeti, 31 Mart Olayı'nın en önde gelen simalarından olmasına rağmen, doğrudan bu olayı düzenleyen isimlerden biri olduğuna dair kesin bir kanıt bulunamamıştır. Ancak bu isyanı en fazla üstlenen, Volkan'daki ateşli yazılarından anlaşılacağı üzere alaylı askerleri mevcut düzene karşı teşvik ve tahrik eden bu yüzden de en fazla öne çıkan, konuşulan gazeteci olduğu ifade edilmiştir.[939] Aslında Selanik-Manasır, alaylı-mektepli gruplarından kaynaklı bir Meşrutiyet bunalımının farkında olan Vahdeti, Selanik'e karşı Manastır'ın yanında mekteplilere karşı da alaylıların yanında yer alarak bu bunalımından faydalanmada çok başarılı bir siyaset takip etmiştir. [940]

Volkan'da Manastır grubunun yanında yer alındığı açık bir şekilde şu sözlerle ifade edilmiştir:[941]

"*10 Temmuz'dan evvel Selânik'de kabul edilen faaliyet-i vatan perverâne, tarih-i mezkûrdan sonra Avrupa'dan avdet eden birkaç bıyığı yukarıda, sakalı sivri, aç, ne Türk ne de Frenk, ne de mütedeyyin, ne de dinsiz; kendileri bile ne olduklarını bilmeyen birkaç serserinin memlekete ilkâ ettikleri fesattan, İstanbul'dan Selanik'e kadar olan cemiyetin mevkiini, evvelce mütezelzil olduğunu söyler ki, şimdi yıkıldı demeğe bizi mecbur etti… Volkan, Manastır ve havalisini son bir karâr-ı vicdâni ile alkışlar, İttihad ve Terakki'nin merkezini Manasır olarak tanır.*"

İttihatçılar tarafından ordunun alaylı kesimine yönelik uygulanan dışlayıcı politikayı fırsat bilen Vahdeti, Volkan'da asker mektuplarını yayınlayarak orduda yaşanan çatışmayı daha çok körüklemeye başlamıştır.[942] Çok sayıda askerin çeşitli sorunlar hakkında Volkan'a gönderdiği mektuplar aslında İMC'nin ordu ile çok yakın ilişkide olduğunu göstermiştir. Bu mektuplardaki samimi itiraflardan, övgü dolu sözlerden, Vahdeti ve İMC'nin ordu içinde çok büyük bir taraftarlık kazandığı da anlaşılmıştır.

Bu taraftarlığı kazanmasında şüphesiz Volkan'da şeriat lehine yaptığı propagandalar çok büyük bir etken oluşturmuştur. Volkan vasıtasıyla askerlerin saf ve temiz duyguları şeriat parolasıyla kullanılmıştır. Volkan'a gönderilen mektuplar da bunu doğrular nitelikte olmuştur. Keza Âşık-ı mübtelâ-yı meslek Erkân-ı Harbiye mümtâz yüzbaşılarından birinin gönderdiği

[937] Yusuf Sabri Şimşek, *II. Meşrutiyet Döneminde Meşrutiyet Karşıtı Toplumsal Hareketler (24 Temmuz 1908-1913)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, 62.
[938] Ergin, "II. Meşrutiyet", 433.
[939] Birinci, "31 Mart Vak'ası'nın", 350.
[940] Muhammed Zahid Çığman, *II. Meşrutiyet Türkiyesi'nde Siyaset- Yönetim İlişkisi (1908-1914)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, 31.
[941] "İttihad ve Terakki Cemiyetinin Merkez-i Umûmîsi Manastır'dır", *Volkan*, 11 Mart 1325 (24 Mart 1909), Nu.83, 1.
[942] Erhan Ayazı, Muammer Erdem, Yunus Kuloğlu, "II. Meşrutiyet Döneminde Bir Faili Meçhul: Hasan Fehmi Bey", *Elektronik Meslek Yüksekokulları Dergisi*, 5/1 (2015), 107-117.

mektup, İMC'nin ordu içine sızdığını göstermiştir: "*Osmanlı zâbitleri ne Alman ne de Japonları örnek alırlar. Onların bildiklerini öğrenip ileri geçeceğiz: şeriata bağlı zâbitan isteriz.*"[943]

Volkan gazetesi'nde "*Beşinci Alay Namına*" adıyla İstanbul'dan uzaklaştırılan askerlerin durumu için şikâyet edilip, hesap sorulmuş ve kendilerinin de İMC'ye katılacağından bahsedilmiştir.[944] Bu mektuba Vahdeti, "*Volkan*" başlıklı bir makaleyle şu şekilde bir karşılık vermiştir:[945]

"*Askerler! Sizler din ve vatanın yegâne hâmîsisiniz. Sizin için cemiyet efrâdı olmak züldür… Ama İMC'ye hürmetiniz olabilir. İyi biliniz ki: En zayıfınız bile cemiyetimiz nazarında vatan kadar değerlidir… İMC'ye zaten dinen dâhilsiniz… Meşrûtiyet-i idâremizin devâmına ettiğiniz yemîn, sizi cemiyetimize dâhil etmiştir… Biz Meclis-i Mebusan'ımızda yapılacak kanunların şer'-i şerîfe muvafîk olmasına gayret edeceğiz. Tabiîdir ki, siz de bu yolu sevenlerdensiniz… Şâyed bizde bir sû-i niyet görürseniz hemen bizi süngülerinizin ucuna takınız! Fakat bu kadar medh olunuyorsunuz diye gurur getirmeyin… Refîklerinizin sizden ayrıldığına neden mütessir oluyorsunuz? Afv edersiniz, biraz da sizi azarlayacağım… Yemenlerde, Necid sahralarında nöbet bekliyenleri unutuyorsunuz. Bugün bunu düşünen bir asker, yarın da başka türlüsünü düşünebilir. Milletin sizden beklediği bir fedâkarlık varsa o da, asker elbisesini giydiğiniz dakikadan itibâren mücessem bir itâat kesilmenizdir. Yürü dendi mi, hiç sualsiz kırk gün gideceksiniz… Hele, mekteplerde dirsek çürütmüş veya kışlada feleğin çemberinden geçmiş zâbitleriniz de hep sizinle beraber olursa…*"

Vahdeti bu makalesinde özellikle askerin hiçbir cemiyete bağlı olamayacağı, kimsenin hizmetinde olamayacağını vurgulamış, askere özellikle itidal çağrısı yapmıştır.

Askerlerin gönderdiği mektuplardan, Volkan'da İTC aleyhine yapılan propagandaların başarılı bir sonuç verdiği anlaşılmıştır. Keza 5. Alay'dan 9 imzalı olarak gönderilen bir varakada yazılanlar, askerin İMC'ye bağlılılığını ve orduda İMC yanlısı bir grubun varlığını net bir şekilde göstermektedir:[946]

"İTC'nin bazı türedilerinin ve Avrupa'dan gelenlerinin fikr-i cahilânelerine Ordu-yi Hümâyûnun himâyesine yeltendiklerini, hiçbir askerin kabul etmeyeceği âşikardır. Zira milletin, vatanımızın dinimizin muhâfızı olan askerler hiçbir vakit kendileri nâmına hareket edemezler. Askerin vazife-i mukaddesesi, devlete, vatana hizmetle ilâ-yı kelimetullahtır… İMC'nin muvaffakiyetini Cenab-ı Hak'tan dileriz. Size müdâhale edeceklere karşı muhafız sıfatıyla kabûlümüzü taburumuz nâmınaistirhâm eyleriz: Yaşasın İttihâd-ı Muhammedî!"

Mektuplarda askerlerin itaatine[947] teşekkür eden Volkan'da bu varakaya şu sözlerle karşılık verilmiştir: "*Bütün millet, inkılâbımızı meydana getiren askerimizin arkasındadır. Müminler*

---

943 Erkân-ı Harbiye Mümtâz Yüzbaşısı, "İttihâda Bir Nazar", *Volkan,* 17 Mart 1325(30 Mart 1909), Nu.89, 4.
944 Ali Cevat Bey, *II. Meşrutiyet'in,* 182.
945 "Volkan", *Volkan*, 15 Mart 1325 (28 Mart 1909), Nu.87, 1-2.
946 5.Alaydan 9 Asker, "Varaka", *Volkan*, 18 Mart 1325 (31 Mart 1909), Nu.90, 3-4.
947 Volkan'ın birçok makalesinde özellikle itaat etmeleri hususunda askere öğütte bulunulmuştur. "Volkan", *Volkan,* 5 Şubat 1324 (18 Şubat 1909), Nu.49, 4; Derviş Vahdeti, "Volkan", *Volkan,* 15 Mart 1325 (28 Mart 1909), Nu.87, 2; Derviş Vahdeti, "Harbiye Nezâret-i Celilesine", *Volkan,* 29 Mart 1325(11 Nisan 1909), 1; Derviş Vahdeti, "Alaylı-Mektebli Zâbitanla Askerler", *Volkan,* 10 Mart 1325(23 Mart 1909), Nu.82, 2; Derviş Vahdeti," Volkan", *Volkan*, 15 Mart 1325 (28 Mart 1909), Nu.87, 2; Bedîüzzaman Saîd-i Kürdî, " Kahraman

kardeştir, askerler birbirinin daha çok kardeşidir. Hiçbir asker diğerine hakaret nazarıyla bakmaz. Askerler, o kırmızı fesliler birbirlerini görünce bayram yapmış kadar sevinirler. Öyle ben İstanbul askeriyim, sen Yemen askerisin demek, askere yakışmaz. Bizim bildiğimiz bir şey varsa o da asker, askerdir. İtâatle me'luftur." [948]

İMC'nin İttihatçılar hakkında yaptıkları propagandanın başarılı olduğuna dair Volkan'da birçok yazı kaleme alınmıştır. Sözgelimi başlarına bir istibdat çıktığını, Cahid Bey gibilerden ve İstanbul mebuslarından şikâyet eden bir subayın mektubunda Volkancılar için, "*Bütün efrâd-ı millet sizin ve sizin gibilerin gayret ve sebâtına ilticâ eder.*" ifadelerini kullanmıştır.[949] Subayın bu mektubuna Volkan'da şöyle bir karşılık verilmiştir: "*Tövbe et, kendini düzelt. İTC'ni Enver ve Niyazi'ler düzeltmeli. İstanbul'dan Ahmet Rıza, Hoca Kadri, Murad Bey, Prens Sabahaddin ve Abdullah Cevdet mebus olmalı.*"[950]

Volkan'da aslında birçok konuda zaman zaman çelişkili ifadelere rastlamak mümkün olmuştur. Aslında bunda Volkan'ın zamanla izlediği politikanın etkisi, büyük rol oynamıştır. İlk zamanlarda İT yanlısı bir politika takip eden Volkan'da İkdam gazetesine hitaben yazılan bir makalede, İTC'nin askeri idare altında ve gizli olması gerektiği yönünde bir makaleye[951] Yüzbaşı F.Kâmil isimli bir askerden şöyle bir karşılık verilmiştir: "*Cemiyet kat'iyyen bir idâre-i askeriye altında bulunamaz. Cemiyetin program ve maksadı cemiyet-i askeriye tamamiyle takip edemez. Zâbitân politika işiyle meşgul olamaz… Ey muhterem Volkan bu hakikatleri, bu lavları fırlat…*"[952] Keza Volkan'ın ileriki sayfalarında, birçok makalede askere siyasete karışmaması gerektiği yönünde uyarılar yapılmıştır.[953]

İMC'nin orduda taraftarlık kazanmasında, cemiyetin ordunun sorunlarına duyarsız kalmaması, bu sorunları gazetesinde dile getirmesi etkili olmuştur. Buna şahit olan pek çok asker bu yüzden de gazeteye gönderdikleri mektuplar aracılığı ile hükümete karşı olan şikâyetlerini dile getirmiştir. Mesela Karaman Taburu Zâbitan nâmına Yüzbaşı Mustafa, Volkan'a gönderdiği mektupta tensîkât için alaylılar arasında işe yaramayacak ümera ve zâbitin olduğunu tabiki de Meşrutiyet devrinde her dairenin tensîkâtını icra etmesi gerektiğini ancak bunun adil bir şekilde yapılması gerektiğini söylemiştir. Yüzbaşı Mustafa, alaylı

Askerlerimize", *Volkan,* 4 Nisan 1325(17 Nisan 1909), Nu.107, 4; Derviş Vahdeti, "Asker Kardeşlerimizden Selâmet-i Vatan Nâmına Rica" *Volkan*, 5 Nisan 1325 (18 Nisan 1909), Nu.108, 2.

[948] "Volkan", *Volkan*,18 Mart 1325 (31 Mart 1909), Nu.90, 4.

[949] Zabit, "Varaka-i Mühimme", *Volkan*, 3 Kânûnievvel 1324 (16 Aralık 1908), Nu.6, 3.

[950] Derviş Vahdeti, "Aziz Kardeşim", *Volkan*, 3 Kânûnievvel 1324 (16 Aralık 1908), Nu.6, 3.

[951] "İkdam Refikimize", *Volkan*, 2 Kânûnievvel 1324 (15 Aralık 1908), Nu.5, 3.

[952] Yüzbaşı F. Kâmil, "Aynen Varaka", *Volkan,* 5 Kânûnievvel 1324 (18 Aralık 1908), Nu.8, 2-3.

[953] Kamil Paşa'nın yaptığı kabine değişikliği esnasında İTC'ye karşı Avcı taburlarını yanına çekmek isteyen Volkan'da şu uyarılar yapılmıştır: "*Ey şanlı askerler!...maksadımız meşrutiyet idaremiz ve ettiğimiz yeminlere göre hareket etmemiz değil mi? İşte meslek! İşte sadakat! Millet sizden bugün namuslu bir askere yakışacak hizmetler bekler, tarafgirlikle fikrimize, vicdanımıza muhalif hareket etmeyelim. Herkesin âmâl-i hasisesine âlet olmayalım*." "Tebeddül-i Vükelâ Münâkaşaları", *Volkan*, 1 Şubat 1324 (14 Şubat 1909), Nu.45, 3.

zabitler arasında okuma yazma bilenlerin olduğunu, bu uygulama ile onlara haksızlık yapıldığını bu yüzden de bu kişilerin ayırt edilmesi gerektiğini söylemiştir.[954]

Yüzbaşı Mustafa, hükümetin çıkardığı Tashih-i Sin[955] (Yaş düzeltmesi) kanunu ile bu tensîkâtın yapılmasının doğru olmadığı, on binden fazla alaylı zâbitin mağdur ve sefil bir duruma düşüceği ve bunun orduda bir delik açacağından bahsetmiştir. Yüzbaşı Mustafa bu uygulamaya tepksini şu sözlerle dile getirmiştir: *"...on bini mütecaviz ümerâ ve zâbitan evladlarının boynunu büküyoruz. Gerçi emeklilik maaşı verilir ise maliyemize büyük bir rahne değil midir? Ve hem de yerine ümerâ ve zâbitan nereden temin edilecektir?"*[956]

Ancak askerlerin Volkan'a gönderdiği mektuplar, Harbiye Nezareti tarafından iyi karşılanmamış, bu askerler hapse atılmıştır. Vahdeti, askerlerin zaten baskıya uğrayacağından emin olduğunu ceza almalarından dolayı da onları savunmadığını hatta askerin başka işlerle uğraşmaması hususunda Harbiye Nezareti ile aynı fikirde olduğunu belirtmiştir. Buna karşın Vahdeti, Harbiye Nezareti'nin bütün askerlere eşit muamelede bulunmasını istemiştir. Vahdeti askerler arasında çifte standartın uygulanmasına dair tepkisini şu sözlerle dile getirmiştir:*"Kâmil Paşa kabinesinin sukûtu esnasında Rumeli'nden, Rumeli asâkir-i Osmaniyyesi'nin çavuş ve bölük eminleri tarafından, Şûrâ-yı Ümmet gazetesine yağdırılan telgrafnameler esnasında, zât-ı âli-i kumandan-ı âzamîleri, acaba ne işle meşgul bulunuyordunuz? Bu muydu adalet? ...Tanin'in dünkü nüshasında, Selânik Askerî Kulübü hey'et-i idaresinin imzasına ne diyeceksiniz?*" [957]

Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte devletin birçok kademesinde olduğu gibi orduda da subayların hiçbir gerekçe gösterilmeden keyfi olarak görevden edilmeleri hususunda, Volkan yine hükümete karşı muhalif bir tutum izlemiştir. Volkan'da tensîkâtın yol açacağı zararlar şu sözlerle ifade edilmiştir: "*Harbiye Nezareti Dairesi'nde yapılan düzenlemelerde gerçekten görevini sağlam yapan, çalışkan ve doğru ümera ve zâbitânın kadro dışına çıkarılarak şu meşrutiyet döneminde millete yapacağı faydalı hizmetlere engel olmak...*" Volkancılar, ilerde birgün bu hususlar konusunda Harbiye Nazırı'na sorular yöneltildiği vakit kendisi mağdurları batırmak ve iltimas kuvvetiyle daha önce ve şimdi mevki kazanan erkân ve ümerânın yine

---

[954] Yüzbaşı Mustafa, "Volkan Sâhib-i İmtiyâz-ı Derviş Vahdetî Bey'e", *Volkan*, 8 Mart 1325(21 Mart 1909), Nu.80, 3.

[955] Tahdîd-i Sin layihasının on bin alaylı zâbiti perişan edeceğine dair, alaylı zabitler tarafından 10 Mart 1325(23 Mart 1909) tarihinde Meclise bir telgraf çekilmiştir. Meclis'e gönderilen "*Yaş Tahdîdi*" lâyihasının hâlen orduda bulunan on binden fazla alaylı zâbiti vazifesinden uzaklaştırıp, bugünkü tekâüd nizamnamesi gereğince dilenmeye mecbur edeceği ama haklarını korumak için teşebbüslerine devam edecekleri Volkan sayfasında yayınlanmıştır. "10 Mart sene 1325 Tarihinde Meclis-i Mebusan Riyâset-i Celilesine Keşîde Edilen Telgraf Suretidir", *Volkan*, 13 Mart 1325 (26 Mart 1909), Nu.85, 4.

[956] Yüzbaşı Mustafa, "Volkan Sâhib-i İmtiyâz-ı Derviş Vahdetî Bey'e", *Volkan*, 8 Mart 1325(21 Mart 1909), Nu.80, 2-3.

[957] Derviş Vahdeti, "Harbiye Nezâret-i Celilesine", *Volkan*, 29 Mart 1325(11 Nisan 1909), Nu.101,1.

görev başlarında bulunmasını sağlamak mahcubiyetini taşıyacağını söylemiştir.[958] Ordu kademelerinde yapılan tensîkat ve imtihan olaylarını onaylamayan Vahdeti, devr-i sâbıkta askeri talimlerin yapılmadığı, askeri terimlerin tehlike arz edebileceği düşüncesinde olan bir hükümetin varlığından dolayı askerlerin yeterli bir eğitimden yoksun kaldığını söylemiştir.[959]

Yukarda da belirttiğimiz üzere mektepli subaylar Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte kışlalarına dönmek yerine sokaklarda, günlük olayların akışı içinde İT'nin silahlı uzantısı olarak siyasete de doğrudan müdahale eder konuma gelmiştir.[960] Muhalefetin İT'ye karşı eleştirilerinin temel ekseninde, gerilimin en doruk noktasında, Tunaya'nın tabiri ile ölüm-kalım sorunu olan şey ordunun siyasete karışması hususu olmuştur.[961] Ordunun siyasileşmesi cemiyet, basın dünyasında ve bu güçlerin de daha çok etkisiyle halk ve dini gruplar arasında büyük bir tepkiye sebep olmuştur. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, İMC dâhil olmak üzere muhalefet kendi içinde bu konuda birçok çelişkiler barındırmıştır.

Volkan'daki yazılardan da anlaşılacağı üzere, İMC ve diğer muhalif gruplar ordunun İT yanında yer almasına karşı çıkarken kendilerinin fırsat bulduğu en küçük fırsatta orduyu kendi yanlarına çekmeye çalışmaları ve orduyu İT'ye karşı teşvik ve tahrik etmeleri muhalefetin bu konuda çok da samimi olmadığına işaret gösterilmiştir.[962] Keza Volkan'da çıkan "*İttihat ve Terakki*" başlıklı makalede muhalefetin samimi olmadığı sarf edilen şu sözlerden anlaşılmıştır: [963]

"*Ordu tarafsız olmalı, istibdadın geri geleceği görülürse hemen harekete geçmelidir. Cemiyetlerden herhangi biri halkın faydasına çalıştığını ispat ederse ona açık olduğunu ima etmeli ancak bir takım adamların kişisel menfaatlerine alet olunursa millet meyus olur. Asker bütün manasıyla asker olmalı, askerlik için yaşamalı ve askerlik için ölmeli. Ancak Avrupa'dan Frenkleşerek gelmiş dört tane sarhoş için askerlik yapmamalıdır. Askerler! Millet sizden bu dakika hizmet bekliyor. Düşününüz inanınız! Yapınız!*"

Volkancılar, "*asker hiçbir cemiyete bağlı olamaz, kimsenin hizmetinde olamaz*" prensibiyle aslında askeri İTC'den uzaklaştırmaya, İTC'ye karşı onu tahrik etmeye çalışmıştır. Yine Volkan'da çıkan "*Millet, Asker*" başlıklı makalede, askerin özellikle Avcı Taburlarının İttihat ve Terakki'ye bağlı olduğu düşüncesi red edilmiş, askerin bir cemiyete bağlı olamayacağı, bunu mesleğine yakıştıramayacağı ifade edilmiştir. Ayrıca anayasanın ilanında her ne kadar

[958] "Harbiye Nezâreti'nin Nazar-ı Dikkatine", *Volkan*, 15 Kânûnisânî 1324 (28 Kânûnisânî 1909), Nu.28, 3.
[959] "Bahriye Tensikâtına Dair Garip Bir haber Daha", *Volkan*, 26 Şubat 1324 (11 Mart 1909), Nu.70, 4.
[960] Alkan, *Selanik İstanbul'a*, 127.
[961] Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, C. III, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1989, 249.
[962] Birinci, *Tarih Yolunda*, 148-149.
[963] "İttihat ve Terakki Cemiyeti", *Volkan*, 9 Mart 1325(22 Mart 1909), Nu.81, 1-2.

cemiyetin adı ön plana çıkmışsa da, başarının temelinde aslında askerin kararlı duruşunun yattığı belirtilmiştir. Volkan'da bu düşünceler şu sözlerle ifade edilmiştir:[964]

"*Kânûn-i Esâsî'nin ilânında önderimiz cemiyet idiyse de gerçekte milletin evlâdı olan askerin yiğit bir şekilde kararlı duruşudur. Evet, savaş alanlarında üstüncesine çaba, muzafferiyet gösteren askerinden ün kazanan kumandan olsun. Asker kararlı bir duruş göstermezse, millet itaat etmezse kumandanın planı neye yarar? Evet, önayak olan cemiyet, ancak istekli olan yine millet idi. Cemiyetin emellere hizmeti emirlere sürüm kazandırmış olması yorumu doğrusu üzüntüye yol açacak niteliktedir. Millet ve asker kimsenin hizmetçisi olamaz. Zaten millet olmazsa asker ve devlet ortaya çıkamaz. Asker olmazsa da millet düşmanın kanlı pençesinde yok olur gider. Bundan dolayı, yolunu herkes kesinlikle bilmelidir ki tek vücut olan Osmanlı milleti, o milletin ciğerparesi olan muzaffer asker hiçbir cemiyetin hizmetçisi değil ancak birbirinin yardımcısıdır. Birisi geçimi sağlayacak hareketlerle yükümlü ve bunun için çalışmakta, diğeri de o milleti, vatanı korumak için kendini düşmanın bela dolu şimşeklerine göğsünü siper etmektedir*."

Mektepli ve alaylı zabitanlar arasında çatışmanın şiddetli olduğu süreçte, Vahdeti ikisini de övmüş, aralarındaki geçimsizliğin daha çok terfi usulündeki bozukluktan kaynaklanan bir post kavgası olduğunu söylemiştir. İki grubun aslında kardeş olduğu ancak Meşrutiyet Dönemi ile bunun sona erdiğini ifade etmiştir. Vahdeti bu düşüncelerini "*Alaylı-Mektebli zâbitanla askerler*" başlıklı makalesinde, şu sözlerle ifade etmiştir:[965]

"*Hâssa nizâmiye beşinci alay efrâdı adına gelen bir mektupta bâzı zâbitan efendilerin askerlerimize elfâz-ı galîze sözler söyledikleri ve nâlâyık muâmelelerde bulundukları beyan olunmuştur. Askerler! 'Darbu'l-habîb zebîb' derler, biz de 'Dosttan gelen dosttur' deriz. Bir mülâzım maiyetinde olan bir evlad nazarıyla bakmaz derlerse, inanmayınız. Bir mülâzım, bölüğünü düşünür, bir neferi şimdi azarlarsa beş dakika sonra darılttığı askerin derece-i iğbirârını anlamak ve gönlünü almak ister. Asker zâbite itaatli oldukça, zâbit asker için kötü düşünmez… Ordu bir devletin canıdır. Askerler birbirine hor bakarsa, ordumuz, milletimiz, dinimiz mahvol olur. Gelelim, alaylı zâbitan ve mekteplilere… Birisi alaydan on beşe sene meşâkk-ı askeriyenin envaını göre göre yetiştiği gibi, diğeri de on beş sene mekâtibin bin türlü mezâhimini çeke çeke bir mülâzım-ı sâni olabiliyor. İkisi de harbe girse, millet ikisinden de istifade eder…Yunan muharebesinde mekteplilerin de Dömeke'ye, şahin yuvası dedikleri o sarp dağlara tırmandıklarını unuttuk mu?... İnanmayınız! Askerler! Alaylı zâbit, mektepliyi, mektepli zâbit alaylıyı sevmez derlerse, katiyyen inanmayınız! Onlardaki, o muhabbetsizlik nedir, biliyor musunuz? Post kavgasıdır, post. Evvelleri, bir alaylı, az zaman zarfında ferikliğe kadar, terfi ederdi. Bir mektepli, Yemen çöllerinde inil inil inlerdi, kabahat ne alaylı da, ne de mekteplide idi. Fakat zannetmeyiniz ki, Halife'de idi. Hayır! Onu da, aldatıyorlardı. 'Mektepliler, sana sadık olamaz' diyorlardı. Velhâsıl, ortada, bir fırıldaktır, dönüyordu. Ne yapan biliyordu, ne de yaptıran. İşte Mehmetlerimiz, alaylı ile mekteplinin birbirlerini sevmemeleri, birinin haksız terfi etmesinden, birinin de haksız sürünmesinden ileri geliyordu. Lakin Meşrutiyet sayesinde bu haksızlıklara hep hâtime çekildi… Milletin size, sizin de millete karşı borçlarınız vardır. Millet sizi giydirecek, yedirecek, hakkıyla terfi etmenize dikkat edecek, şikâyetlerinizi dinleyerek hakkınızı arayacak. Siz de kanun dairesinde üstlerinize itaat edeceksiniz… Yalnız bir zâbitin aşçılığını, çocuğunun pisliklerini yıkamak gibi kişisel hizmetlerini gerçekleştirmek zorunda değilsiniz… Meşrutiyet ve hürriyet sevgisini kalbinizde besleyiniz, şeriat meşrutiyetle kâimdir… Fakat Avrupa'dan gelmiş dört tane herif-i naşerif,*

[964] M. Bedreddin Örfi, "Millet, Asker", *Volkan*, 9 Mart 1325(22 Mart 1909), Nu.81, 2-3.
[965] Derviş Vahdeti, "Alaylı-Mektebli Zâbitanla Askerler", *Volkan*, 10 Mart 1325(23 Mart 1909), Nu.82, 1-2.

bizi Avrupalıların bazı münasebetsiz ahlâkıyla mütehallık edemesinler… Ancak Avrupalıların, bütün sanatlarını hünerlerini hep alalım."

Genelde askerin itaat etmesi gerektiği düşüncesinde olan Vahdeti, bu makalede belirttiği üzere askerin her duruma itaat etmek zorunda olmadığını da ifade etmiştir. Alaylı askerlerin Volkan'a gönderdiği mektuplara istinaden Volkan'da bu hususa dair, bu mektupların Volkancıları derin bir düşünceye sevkettiği ifade edilmiştir. Meclis'in ve Harbiye Nezareti'nin alaylı zâbitlerin mağduriyetine meydan vermeyeceğinin belirtildiği Volkan'da şu sıralarda ülkenin tehlikeli bir süreçten geçtiği bu yüzden de milletini, vatanını seven herkesin soğukkanlı olması gerektiğine dikkat çekilmiştir.[966]

Buna dair Volkan'da, alaylı ve mektebli arasında olası çatışmanın devlete vereceği zararlar şu sözlerle ifade edilmiştir: "*Alaylı olur ki; mektepli bir zâbitten ziyade kâr-âgâh olabilir, yine alaylı görülür ki: Bir bölüğü değil bir neferi bile idâre edemez… Alaylı fakat iktidarsız bir zâbitin de şu zaman-ı meşrutiyette maâzallah asker arasında bir tefrika çıkarmak için çalışmasının devleti bir gâileye düşüreceği… Alaylı mektepli ile asker mülkiye ile ulemâ meşâyihle, cemiyetler fırkalarla; bunların hepsi hükûmetle uğraşacak olursa mahvımız pek uzaktadır sanmayın…*"[967]

Volkan'da genel anlamda yazılan makalelerde alaylı-mektepli askerlerin birlik olması gerektiğine yönelik açıklamalar yapılsa da, mektepli subayların bazı davranışları eleştirilerek, alaylı subayları yanına çekme hatta zaman zaman kışkırtmaya yönelik yazıların yazıldığı görülmüştür. Bir zabitin gönderdiği mektuba istinaden Volkan'da askerlerin dini hassasiyeti, padişahlık makamına olan bağlılık duyguları kullanılarak asker tahrik edilmek istenmiştir. Bazı zabitlerin askeri, hocalardan ve Padişah'tan soğutmaya çalıştığı hususu Volkan'da şu sözlerle ifade edilmiştir:[968]

"*…Birkaç gün evvel burada bir zâbitin bir kışlada gecenin saat iki buçuk veya üçünde, gûya askere itaat dersi nasihatı verdiği esnada: - Askerler! Şu sokaklarda gördüğünüz başı sarıklı hocalar yok mu? Size emrettiğimiz zaman bunları, süngülerinizin ucuna takacaksınız!... Milleti mi seversiniz yoksa padişahı mı? Din yerine vatan, padişah yerine millet, diye telkinata kalkışacak olursak ve bu suretle mükâfat-ı dünyeviyyeyi, mükâfat-ı uhreviyyeye tercih edecek olursak emin olunuz ki, ne askerimizde eski celâdet kalır, ne de bizde eski siyaset …*"

Volkan'da, kendince iyi niyetli olarak bu açıklamaları yapan zabitlere acınıldığı belirtilmiştir. Volkan'a göre bu açıklamalar hem askeri kendilerine karşı soğutmuş hem de bu açıklamalar düşmanın işine yaramıştır.[969]

---

966 "Volkan", *Volkan*, 13 Mart 1325(26 Mart 1909), Nu.85, 4.
967 "Volkan", *Volkan*, 13 Mart 1325(26 Mart 1909), Nu.85, 4.
968 "Volkan", *Volkan*, 31 Mart 1325 (13 Nisan 1909), Nu.103, 2-3.
969 "Volkan", *Volkan*, 31 Mart 1325 (13 Nisan 1909), Nu.103, 2.

İKİNCİ BÖLÜM

KIBRISLI DERVİŞ VAHDETİ

2.1. Derviş Vahdeti'nin Hayatı (1870-1909)

2.1.1. Kıbrıs'ta Öğrenim Hayatı

Bugüne kadar neredeyse yapılan tüm çalışmalarda 31 Mart İsyanı'nın en önemli belki de en yankı uyandıran, tam olarak anlaşılamadığı halde bu isyanın esas figürü olarak sunulan ve "*gözü dönmüş mürteci*"[970], "*irticacı*"[971], "*ateşli muharrir*"[972], "*hürriyet karşıtı*"[973], gibi nitelemeler ile belleklere kazınan Derviş Vahdeti'nin[974] aslında kim olduğu, tam olarak neyi kimler için amaçladığı[975] halen tam olarak aydınlatılamamıştır. Vahdeti'nin kim olduğu yabancı basının da dikkatini çekmiş, Fransız basınında kamu görevlisi, yetki sahibi olmadığı yazılan Vahdeti için kamuoyundan sorumlu basit bir gazeteci olarak belirtilmiştir. Fransız basınına göre, Vahdeti'nin arkasında gerici bir hareket gerçekleştirebilecek, bu amaç doğrultusunda hareket eden bir kuvvet teşkil edilmiştir.[976]

Derviş Vahdeti'nin fikri ve düşünce yapısı hakkında, kaynaklarda aslında çeşitli görüşler yer almıştır. Volkan'dan da anlaşıldığı, Sina Akşin'in de değindiği üzere Vahdeti, İslami bir kimliğe bir sahip olmakla beraber hürriyetçi ve Kanun-ı Esasî'den yana olmuştur.[977] Kansu'ya göre de, cemiyet dışarıdan göründüğü şekliyle Müslüman bir oluşum bir olsa da, kurumsal anlamda aslında Müslümanlığı temsil etmemiş, dinle de pek alakası olmamıştır.[978] Münir Serter'e göre, aslında hiçbir tarikatla ilgisi olmayan, iyi bir tahsile de sahip olmayan Vahdeti, daimi bir işe sahip olmadığı için güzel sesi vasıtasıyla orada burada müezzinlik ve hanendelik

---

970 "Kılavuz İçin Dersler", *Ulus,* 24 Mayıs 1935, 2; "Kılavuz İçin Dersler", *Cumhuriyet,* 26 Mayıs 1935, 7; "Menemenliler Sıkıntı ve Zaruret Bilmiyorlar", *Milliyet,* 18 Ağustos 1931, 6.

971 "Bu Adam Kim?", *Son Posta,* 8 Haziran 1931; " İç İşleri Bakanı Şükrü Kaya Diyor ki: Türkiye Basınına Atfedilen Hiçbir Kabahat ve Kusur Yoktur", *Son Posta*, 28 Mayıs 1935, 10; Faik Muhittin, "İrticaa Karşı", *Serbest Cumhuriyet*, 28 Aralık 1930, 1.

972 "Sözün Kısası, Bazı Kelimelerin Manaları", *Son Posta,* 18 Ekim 1930, 3.

973 Etem İzzet Benice, "Hürriyet ve Tenkid", *Son Telgraf,* 4 Ocak 1939, 1.

974 Hür, *Öteki Tarih,*191-192; Ataş, *II. Meşrutiyet'in,* 48.

975 Vahdeti, kaynaklarda daha çok yabancı güçler tarafından desteklenen, gizli ve karanlık emelleri olan ve bu emellerine İslam dinini kalkan olarak kullanıp amaçlarına ulaşmaya çalışan bir kişi olarak tanımlanmıştır S. Emircan, "Gerçek Laiklik", *İşçi Postası Gazetesi*, 19 Ağustos 1981, 2.

976 "La revolution du 13 avril a-t-elle ete un mouvement reactionnaire?" *Mecheroutiette: Constitutionnel Ottoman: Organ edu Parti Radical Ottoman: Journal Mensuel Consacre A La Defense Des,* Source gallica. bnf. fr/ Bibliotheque Nationale De France, 01.12.1910, 19; Kökeni ve geçmişi belirsiz olan Vahdeti, Bektaşi veya Nakşibendî tarikatına mensup olmuştur. Mizacı ve faaliyetleri popüler siyasi İslam militanlığının yeni eğilimini ifade etmiştir. Bu eğilim, Sufi kavramlarının, popüler İslam'ın ve siyasi aşırılığın ilginç bir karışımı olup, yeni gerçekliğe ve yeni gerçekliğe verilen ödünlerle birleştirilen, Avrupa etkisini gösteren reformlardan oluşmuştur. Farhi, " The Şeriat", 283.

977 Akşin, *31 Mart,* 40.

978 Kansu, *İttihadcıların Rejim,* 65-66.

yaparak geçimini sağlamıştır. Pekçok araştırmacının da hemfikir olduğu üzere Vahdeti çok hırslı bir kişiliğe sahip olmuştur.[979]

Derviş Vahdeti, hayatını "*Halîfe-i İslâm Abdülhamid Han'a*" yazdığı mektubunda anlatmıştır. Vahdeti, ayakkabıcı esnafından Mahmut Ağa'nın oğlu olup 1869'da Kıbrıs'ta (Lefkoşa) dünyaya gelmiştir.[980] Önceleri Hafız Derviş[981] diye tanınırken gazeteciliğe başladıktan sonra Derviş Vahdeti imzasını kullanmıştır.[982] Diyarbakır'da sürgün olduğu dönemde Vahdeti ismini almıştır. Volkan gazetesinde bu hususla alakalı şunları söylemiştir: "*Diyarbakır'da tövbe etmiş olan günahlarının bağışlanmasını Allah'tan dileyen, bir dakika bile yaratıcısını kalbinden çıkarmayan ve adı Hafız Derviş iken yine üç buçuk sene önce 'Vahdeti' ismini alan dinsel inanç bakımından çok değersiz gören bu kula Allah bugünkü hizmeti gördürüyor.*"[983]

Vahdeti adı, Diyarbakır'da sürgün iken serseri hayatını gören Ziya Gökalp'in lâtife kabilinden kendisine taktığı Lâhuti (Ruhani dünyaya ait) yani Melek[984] lakabına nazire olup, İstanbul'a gelip Volkan gazetesini çıkarmaya başladığı süreçte verilmiştir. Süleyman Kocabaş'a göre Derviş Vahdeti'nin asıl isminin ne olduğu hususunda çeşitli kaynaklarda tartışma söz konusu olmuştur. Bazı kaynaklara göre asıl ismi Mehmet'tir. Halk arasında "*Kıbrıslı Mehmet*" diye çağrılmıştır.[985] Hıfzı dinlenince[986] ve Kuranı ezbere okumasından dolayı da adına Hafız sıfatı da eklenmiştir.[987]

---

[979] Sirer, "Türkiye'de Yobazlık", 2773.

[980] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 5; Teoman Alparslan, *31 Mart Ayaklanması "Yüz Yılda Ne Değişti?"*, İstanbul: Kum Saati Yayınları,3.Baskı, İstanbul, 2009; Necati Alkan, "Bahailik ve Jön Türk Devrimi", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar***,** 11 (2010), 23-46; Akif Deniz, *Derviş Vahdet-i ve 31 Mart Olayı*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, 13; Ancak bazı kaynaklarda Vahdeti'nin doğum tarihi 1870 olarak verilmiştir. Bkz. Baydar, *31 Mart,* 11; Necdet Aysal, *"*Örgütlenmeden Eyleme Geçiş: 31 Mart Olayı*", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 10/37-38 (2006), 15-53; Güresin, *31 Mart,* 30; Bayar, *Ben de Yazdım,* C. 1, 125; Ömer Duman, *II. Meşrutiyet'e Tepkiler,* Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, 66;Turgut Turhan, "Osmanlı'ya İsyan Eden Bir Kıbrıslı (31 Mart Olayı ve Derviş Vahdeti)", *Kıbrıs Gazetesi*, 4 Nisan 2011, 1; Kâmil Akyüz, *İstanbul Basınına Göre 31 Mart Vak'ası*, Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, 29; Muhammet Emin Çayci, *Osmanlı Basınında 31 Mart Olayı*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2009, 24; Kezban Batmaz, *II. Meşrutiyet Döneminde İttihat Terakki ve Yahudi İlişkisi (1909-1918)*, Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, 44;Vahdeti'nin doğum tarihini tespit edemediğini söyleyen Cemal Kutay, üç divân-ı harb azalarının müştereken hazırladıkları ve Hurşit Paşa'nın imzasıyla Mahmut Şevket Paşa'ya verilen tahkik raporunda, İstanbul'daki ev adresi olduğu halde doğum taihinin olmadığını belirtmiştir. Kutay, *31 Mart'ın,* 315; Bu arada Derviş'in Rodos'ta ikamet etmiş olduğu da belirtilmiştir. Ali Cevat Bey, *II. Meşrutiyet'in,* 45.

[981] Ahmad, " Politics", 4; Bu dini bir unvan değildi. Farhi, " The Şeriat", 296.

[982] Alparslan, *31 Mart Ayaklanması,*192

[983] Derviş Vahdeti, "*İttihâd-ı Muhammedî* Cemiyeti- La Türkî Gazetesi ve Bir Zabit Tehditnamesi ", *Volkan,* 26 Mart 1325, Nu.98; Volkan *Gazetesi,* 2

[984] Altay Nevzat, *Nationalism amongst the Turks of Cyprus: The First Wave,* Doctoral Thesis Faculty of Humanities, Depart of History, University of Oulu, Finland, 2005, 99.

[985] Kocabaş, *Kendi İtiraflarıyla,* 75.

[986] Hasan Ali Yücel, *Hürriyet Gene Hürriyet***,** C. 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi,1960**,** 183; Baydar, *31 Mart,* 11.

[987] Bayar, *Ben de Yazdım,* C. 1, 125.

Volkan'da "*Halîfe-i İslâm Abdülhamid Han'a*" yazdığı mektuptan[988] anlaşıldığı kadarıyla Vahdeti, yoksul bir çocukluk dönemi geçirmiştir. Mektubunda Vahdeti, babasının pabuççu esnafından Kıbrıslı Mahmut Ağa olduğunu, annesinin fakir bir kadın olduğunu, babasının bütün gün çalıştığını, bir lokma ekmek parası kazandığını, ufacık bir evde herkesin bir yorgan altında kışın soğuktan tir tir titrediğini, bir sıcak çorba bile içemediklerini[989] ifade etmiştir.

Yine kendi yazdığı mektuptan öğrendiğimiz kadarıyla "*zavallı peder*'' diye söz ettiği babası kendisini okutmak için mahalle mektebine yazdırmış, her gün elinden tutup mektep kapısına kadar götürmüştür.[990] Vahdeti dört yaşında iken babasının desteği ile medreseye başlamış[991], beş yaşında Kur'an' hatmetmiş, on dört yaşında da hâfız-ı Kur'ân olmuştur.[992] Biraz Arapça ve Farsça öğrendiği için sırtına cübbe başına sarık koyarak bir müddet hocalık da yapmıştır.[993] Bunlar o günlerin klasik anonim bilgileri olarak ifade edilmiştir.[994]

On altı yaşında iken annesi kuyuya atlayarak intihar etmiş, on yedi yaşında[995] ise babasını ecel-i mev'ûduyla[996] fakat şehit olarak kaybeden Vahdeti'ye ailesinden geriye ikisi erkek biri kız olmak üzere 3 kardeşi hayatta kalmıştır.[997] Vahdeti, erkek kardeşlerini kundura çıraklığına

---

[988] Derviş Vahdeti, Padişah Abdülhamid'e yazdığı bu mektubu yayınlama amacını, " *Maksadım mebusan-ı kirâm hazerâtı görür ve belki de ibret alır da 10 Temmuz'dan evvelki defterleri kapar. Zira o defterleri karıştırmak abesle iştigal etmekdi. Vakta ki, Meclis-i Mebusan'da ele geçirilebilenlerden, fidye-i necat alınamayanları, mücazat etmek için taht-i tezekkür ve muhakemeye almak istediler. Ve o yolda birçok dedikodulara koyuldular. Müşir Gazi Edhem Paşa'ya kadar dillerini uzattılar. Haksız muameleleriyle âlem-i insanniyeti ağlattılar. Baktım ki, bunlar mütenebbih olmayacaklar, emeklerimi hiçe sayacaklar ben de o risâleyi neşirden vazgeçtim.*" Şeklinde ifade etmiştir. " Volkan", *Volkan*, 10 Şubat 1324 (23 Şubat 1909), Nu.54, 4.

[989] Derviş Vahdeti, "Halife-i İslam Sultan Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup yâhud Maraz-ı Millet", *Volkan,* 28 Kânûnievvel 1324 (10 Ocak 1909), Nu.17, 2; Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya,* C. II, 144; Bayar, *Ben de Yazdım,* C. 1, 125; Güresin, *31 Mart,* 30; Turhan, "Osmanlı'ya İsyan Eden Bir Kıbrıslı (31 Mart Olayı ve Derviş Vahdeti)", *Kıbrıs Gazetesi*, 4 Nisan 2011, 1; Doğan Avcıoğlu, *31 Mart'ta Yabancı Parmağı,* İstanbul: Yeni gün Haber Ajansı Yayınları, 1998, 64; Duman, *II. Meşrutiyet'e,* 66; Yücel, *Hürriyet,* C. 1, 184; Baydar, *31 Mart,* 11; Akyüz, *İstanbul Basınına,* 29; Çayci, *Osmanlı Basınında,* 24; Beste Çakmakkaya, *İttihat ve Terakki'nin Temel Hedefleri ve II. Meşrutiyetteki Rolü*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2020, 92;Mustafa Müftüoğlu, *31 Mart Vak'ası İrtica mı? İngiliz Oyunu mu?***,** İstanbul:Risale Yayınları, 1995, 18.

[990] Derviş Vahdeti, "Halife-i İslam Sultan Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup yâhud Maraz-ı Millet", *Volkan*, 28 Kânûnievvel 1324 (10 Ocak 1909), Nu.17, 2; Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 5.

[991] Talha Murat, *The Polıtıcal Ideas Of Derviş Vahdeti As Reflected In Volkan Newspaper (1908-1909),*Master Of Arts, Sabancı University, 2020, 42.

[992] Derviş Vahdeti,"Halife-i İslam Sultan Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup yâhud Maraz-ı Millet", 28 Kânûnievvel 1324 (10 Ocak 1909), Nu.17, 2; Bayar, *Ben de Yazdım,* C. 1, 125; Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya,* C. II, 144; Güresin, *31 Mart,* 30; Alparslan, *31 Mart Ayaklanması,*192; Turhan, "Osmanlı'ya İsyan Eden Bir Kıbrıslı (31 Mart Olayı ve Derviş Vahdeti)", *Kıbrıs Gazetesi*, 4 Nisan 2011, 1; Yücel, *Hürriyet,* C. 1, 184; Baydar, *31 Mart,* 11; Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 5; Akyüz, *İstanbul Basınına,* 29; Çayci, *Osmanlı Basınında,,*24; Çakmakkaya, *İttihat ve Terakki'nin,* 92; Müftüoğlu, *31 Mart Vak'ası,* 19.

[993] Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci,* 75

[994] Kutay, *31 Mart'ın,* 316.

[995] Bazı kaynaklarda Vahdeti 21 yaşında iken, babasının öldüğü belirtilmiştir. Kurşun, Kahraman, "Derviş Vahdetî", 198; Hür, *Öteki Tarih,* 113; Alparslan, *31 Mart Ayaklanması,*192; Turhan, "Osmanlı'ya İsyan Eden Bir Kıbrıslı (31 Mart Olayı ve Derviş Vahdeti)", *Kıbrıs Gazetesi*, 4 Nisan 2011, 1; Baydar, *31 Mart,* 11.

[996] Mukadder olan ölüm, şüphesiz gelecek olan ölüm.

[997] Murat, *The Polıtıcal Ideas Of Derviş,*42; Derviş Vahdeti, "Halife-i İslam Sultan Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup yâhud Maraz-ı Millet", *Volkan*, 28 Kânûnievvel 1324 (10 Ocak 1909), Nu.17, 2.

kız kardeşini[998] de bir eve hizmetçi olarak vermiştir**.** Yaşadıklarına çok üzüldüğü anlaşılan Vahdeti, kendisinin medrese köşelerinde, kardeşlerinin de başka ellerde, aynı memlekette ancak birbirlerine yabancı olduklarından söz etmiştir.[999] Kendisinin bu ifadelerinden, Vahdeti'nin belki de zor hayat şartlarından dolayı aile bağlarının çok da güçlü olamadığı anlaşılmıştır. Volkan'da bu şekilde kendinden bahsetmesine karşın Divan-ı Harp zabıtlarında Vahdeti, beşkardeşin en küçüğü olduğunu ifade etmiştir.[1000]

Çalışıp biraz da okurken kardeşlerinin de biraz daha büyüdüğünden bahseden Vahdeti, erkek kardeşlerinden[1001] birinin yirmi diğerinin yirmi beş yaşında veremden vefat ettiğinden, kız kardeşine ise bakacak güçte olamadığından bahsetmiştir.[1002] Mektubundan anlaşıldığı üzere, özellikle yaşadığı maddi sıkıntılar Vahdeti üzerinde derin bir etki yaratmıştır. Vahdeti bundan dolayı Padişah'a şu soruları yöneltmiştir: "*Gördün mü hayat nedir? Düşün bu hayatı düşün! Gördün mü sefalet nedir? Gördün mü gurbet nedir? Gördün mü zucret (yürek darlığı) nedir?*"[1003] Vahdeti, bu sorularla aslında yaşadıklarının hiç kolay olmadığını muhtemelen yaşadıklarından ötürü Padişah'ın kendisini anlamasını istemiştir.

Hayat hikâyesinden de anlaşıldığı üzere, oldukça duygusal bir adam olan Vahdeti'nin bu hisli yapısında muhtemelen yaşadığı trajik olayların da etkisi büyük olmuştur. Keza kişiliği ve karakterinin temelinde, geçirdiği fakir bir çocukluk dönemi, gördüğü eğitim, ergenlik yaşında anne ve babasını kaybetmesi, kardeşlerinin ölümüne şahit olması gibi etkenler önemli derecede rol oynamıştır.[1004]

Vahdeti'nin henüz çok gençken yaşamak zorunda kaldığı buhranlarla dolu aile hayatı ve maddi olanaksızlıklar, kendisinin ruhsal anlamda bir bunalıma girmesine neden olmuştur. Kendince yaşadığı bu sefil hayattan kurtulmak için kendisine çıkış yolları bulmaya çalışmıştır. Yaşadığı onca sıkıntıya rağmen vakit buldukça okumaya devam eden Vahdeti, bu çıkış yollarını ararken daima vefalı bir dosttan ayrılmadığından eğlencelerde, eller içinde bulunsa dahi o yâr'in kendisinden ayrılmadığından bahsetmiştir. Vahdeti'nin bahsetmiş

---

[998] Kızkardeşinin evlenip ortadan kaybolduğu da ifade edilmiştir. Murat, *The Polıtıcal Ideas Of Derviş,*42

[999] Derviş Vahdeti, "Halife-i İslam Sultan Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup yâhud Maraz-ı Millet", *Volkan*, 28 Kânûnievvel 1324 (10 Ocak 1909), Nu.17, 2.

[1000] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 6.

[1001] Hasan Ali Yücel eserinde bu kişilerden kızkardeşleri olarak bahsetmiştir. Muhtemelen bu ifade bir yazım hatasından kaynaklanmıştır. Yücel, *Hürriyet,* C. 1, 184; Akyüz, *İstanbul Basınına,* 29; Çayci, *Osmanlı Basınında,*25; Çakmakkaya, *İttihat ve Terakki'nin,* 92.

[1002] Derviş Vahdeti, "Halife-i İslam Sultan Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup yâhud Maraz-ı Millet", *Volkan*, 28 Kânûnievvel 1324 (10 Ocak 1909), Nu.17, 2; Bayar, *Ben de Yazdım,* C. 1, 125; Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya,* C. II, 144; Güresin, *31 Mart,* 30; Alparslan, *31 Mart Ayaklanması,* 192; Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 6.

[1003] Derviş Vahdeti,"Halife-i İslam Sultan Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup yâhud Maraz-ı Millet", *Volkan,* 28 Kânûnievvel 1324 (10 Ocak 1909), Nu.17, 2.

[1004] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 6.

olduğu "*yâr-i sâhib-vekar*", aslında hâtifi bir melek olup, Volkan'da duygusal bir ifadeyle ondan söz etmiştir.[1005]

Vahdeti, yaşadığı bu zor süreçlerde kendi iç dünyasına dönerek adeta kendini mercek altına alarak kendinde var olan eksiklikleri tespit etmekle kalmamış, bunları gidermenin yollarını da bulmaya çalışmıştır. Bu bağlamda, Namık Kemal'in "*Yüksel ki yerin bu yer değildir, Dünyaya geliş hüner değildir!"* sözleri şüphesiz kendisinde yeni bir yaşam felsefesinin oluşmasında belki de sırat-ı müstakimini keşfetmesinde katkı sunmuştur. Bu süreçte kendisinde fark edebildiği önemli bir eksiklik tahsil ve marifet eksikliğidir ki bu Vahdeti için yeni ve daha büyük bir hüsran oluşturmuştur. Buna dair şu sözleri sarf etmiştir: *"...mevzûuyla, ne yapsam ne tedbir kullansam! Derdim, eyvah ki bir tedbir bulamazdım. Zira tedbir tâhsil-i mârifer idi. İnsanlığın mârifetten başka bir şey olamayacağını o zamanda bile takdir edebiliyordum."*[1006]

Vahdeti'nin fark edebildiği diğer bir eksiklik ise şimdiye kadar dünyayı yaşadığı Kıbrıs'tan ibaret görmüş olması ve hedeflerine bu adada ulaşabileceğini düşünmesi olmuştur. Oysaki kendisinin de fark ettiği üzere Kıbrıs, büyük Osmanlı İmparatorluğu'nun sadece küçük bir adası konumunda yer almıştır. Vahdeti bu hususla alakalı olarak yetersizliğini şu sözlerle ifade etmiştir: *"...oysaki bu adanın lâkin bu yükselmeyi münhasıran Kıbrıs'ta buluyordum. Osmanlı olduğumu, böyle bir imparatorlukla müşterek bulunduğumu, ne yalan söyleyeyim, bilmiyordum, bilmezdim. Nasıl bilecektim?"*[1007]

Vahdeti, ayrıca eğitim gördüğü medreselerin de kendisini geliştirecek düzeyde bir donanıma sahip olmadığını ifade etmiş, medrese öğretiminin hem niteliğine hem de felsefesine de eleştiri yapmıştır. Yaptığı eleştirileri şu sözlerle dile getirmiştir:[1008]

"...O zamanki mekteplerde bir Osmanlı tarihi okunmazdı ki! O zamanki medreselerde böyle şeyler düşünülmezdi ki; işte tahsilim: Bir hâfız biraz dinî kitaplar okumuş bir derviş. İşte ahlâkım: Âmentü billâhiye inanmak, pâdişâhı halife-i Resûlullah bilmek, en zayıfında kırk bir veli kuvveti olduğunu teslim etmek. 'Ezzarûrât tubîhu'l-mahzûrât' [zaruret haramı helal eder] kâide-i fıkhiyyesiyle, açlıktan helâk olacak bir adam için hınzır eti yemek, bir cebir tahtında bir adamı öldürmek ve bunlardan insana bir mesüliyet-i mâneviyye terettüb etmeyeceği mesâğ-ı şer'iyyesini [şer'i izni] öğrenmekten ibâret."

[1005] Derviş Vahdeti, "Halife-i İslam Sultan Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup yâhud Maraz-ı Millet", *Volkan*, 28 Kânûnievvel 1324(10 Ocak 1909), Nu.17, 2.
[1006] Derviş Vahdeti, "Halife-i İslam Sultan Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup yâhud Maraz-ı Millet", *Volkan*, 28 Kânûnievvel 1324(10 Ocak 1909), Nu.17, 2.
[1007] Derviş Vahdeti, "Halife-i İslam Sultan Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup yâhud Maraz-ı Millet", *Volkan*, 28 Kânûnievvel 1324(10 Ocak 1909), Nu.17, 3.
[1008] Derviş Vahdeti, "Halife-i İslam Sultan Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup yâhud Maraz-ı Millet", *Volkan*, 28 Kânûnievvel 1324 (10 Ocak 1909), Nu.17, 2-3.

Nakşibendî tarikatına[1009] girerken yaşının yirmi olduğunu belirten Vahdeti, o yıllarda çalıştığından biraz da okuduğundan bahsetmiştir.[1010] O yıllarda Vahdeti Kıbrıs'ta Ayasofya (Selimiye) camiine müezzin olmuş ve kendisini Amentü billahiye inanan, padişahı peygamber halifesi olarak bilen ve zarurat yasakları mubah kılar fıkıh kaidesine bağlı olan bir din adamı olarak tanımlamıştır.[1011] Bir yandan eğitim alanında yaşadığı eksikliklerinin farkında olan bir yandan da bağlı olduğu dini kaidelere uygun hareket etmesi gerektiğini düşünen Vahdeti yaşadığı bu bocalamayı, yine kendi yazdığı mektubunda şu sözlerle ifade etmiştir:[1012]

"*Böyle bir tahsil ile böyle bir ahlâk ile muttasıf olduğum halde dahi biraz ecnebi lisanı öğrenmek lâzım geldiğini hissederdim. Ancak, 'Men teşebbehe kavmen fehüve minhüm hadis-i şerifi yani her kim, bir topluluğa (kavme) benzerse (onların giyindiği gibi giyinirse, gittiği yolda giderse ve onların işlediği fiilleri işlerse, günah ve sevap bakımından) o da onlardandır' diyen peygamberin kutsal sözü o zamanlara kadar dimağımda öyle kuvvet bulmuştu idi ki: başımdaki sarıkla, her gün Kur'ân- ı Kerîm tilâvetiyle de meşgul iken nasıl din düşmanı olan bir milletin lisânını öğrenebilirdim.*"

Vahdeti, bu hususta böylesine sabit bir fikre sahip olmasına rağmen Rumların ilerlediğini, İngilizce bilenlerin güzel mevkilere geldiğini fark edince düşünce dünyasında ve davranışlarında bazı değişimler sergilemeye başlamıştır. Vahdeti'nin bu değişiminde büyük olasılıkla kendisinde var olan maddi zaaf büyük bir etken oluşturmuştur.[1013] O vakitlere kadar dimağında kuvvetle hissettiği ve medrese eğitiminin kendisine kazandırdığı ahlak ve itikattan dolayı var olan inanışları ile ters yola girdiğini fark etse de içinde duyduğu yükselme tutkusu kendisinde daha ağır basmıştır.[1014] Bu sebeplerden dolayı da Şam Ma'arif Müdürü Hüseyin Avni Bey'den İngilizce öğrenmeye başlamıştır. Fakat Hüseyin Avni'nin mektepten ayrılması sonucunda bu eğitimini yarım bırakmak zorunda kalmıştır.[1015]

Vahdeti, dil öğrenme kararının ahlâk-ı müktebesen'i üzerinde birinci değişim olduğunu belirtmiş ancak bu dil meselesinin ulema arasında oldukça konuşulduğu, halkın da ulemanın etkisiyle bu kişilere tepki gösterdiğini söylemiştir. Öyle ki ulemanın etkisinde kalan halk, çocukların bu şekilde bir eğitim aldığı takdirde Hıristiyanlaşacaklarını dile getirmiştir. İşte bu

[1009] Bütün kaynaklar Vahdeti'nin erken döneminden itibaren Derviş olduğu konusunda hemfikir olmakla birlikte bazıları onun Nakşibendîci olduğunu belirtmiştir. Farhi, "The Şeriat", 297; Ahmad, " Politics", 4.
[1010] Güresin, *31 Mart,* 30-31; Bayar, *Ben de Yazdım,* C. 1, 125.
[1011] Turhan, "Osmanlı'ya İsyan Eden Bir Kıbrıslı (31 Mart Olayı ve Derviş Vahdeti)", *Kıbrıs Gazetesi*, 4 Nisan 2011, 1-2
[1012] Derviş Vahdeti, "Halife-i İslam Sultan Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup yâhud Maraz-ı Millet", *Volkan,* 28 Kânûnievvel 1324 (10 Ocak 1909), Nu.17, 3; Yücel, *Hürriyet,* C. 1, 184; Akyüz, *İstanbul Basınına,* 29; Çayci, *Osmanlı Basınında,*25; Çakmakkaya, *İttihat ve Terakki'nin,* 92; Müftüoğlu, *31 Mart Vak'ası,* 19; İmam Ahmed; hadis no: 2/50. Ebu Davud; hadis no: 4/314.
[1013] Derviş Vahdeti, "Halife-i İslam Sultan Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup yâhud Maraz-ı Millet", 28 Kânûnievvel 1324 (10 Ocak 1909), Nu.17, 3.
[1014] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 14.
[1015] Küçük Sevil, *İttihat,* 94.

yüzden de o dönemde İngiliz muallimi olan Şam Maârif Müdürü Hüseyin Avni, mektepten kovulmuştur.[1016]

Halkta böylesi bir tepki söz konusu iken ve kendi inanç sistemine de ters olmasına rağmen İngilizce öğrenmek için büyük bir istek duymasında şüphesiz ilerde elde etmek istediği büyük olanaklar etkili olmuştur. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki İngilizce öğrenmeyi günah sayan ulemanın bir öğretmeni okuldan attırması, 1870'li yıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun egemen olduğu her bölgede yaşanılan genel bir zihniyetin yansıması olup halen toplumun bazı yenilikleri kabul edecek olgunluğa erişemediğinin en belirgin göstergelerinden birisi olarak belirtilmiştir.[1017]

Bu arada Kıbrıs'tan İstanbul'a gidip gelmeler artınca, Vahdeti de İstanbul'a gitmiş ve orada iki ay süreyle kalmıştır. İki ay sonra Kıbrıs'a geri dönen Vahdeti, bu kısa süreli seyahatle gözünün açıldığını, ötekinden berikinden biraz İngilizce öğrenmeye başladığından söz etmiştir.[1018] Aslında gözü zaten yükseklerde olan Vahdeti, yükselebilmek için İngilizce öğrenmesi gerektiğini anlamış ve Kıbrıs'a dönüşünde Larnaka'daki bir misyoner okulunda İngilizce öğrenmeye başlamıştır.[1019]

Kıbrıs'ta Larnaka'daki bir misyoner okulunda bir Amerikalı misyoner protestan papaz ve misyoner bir aileden ders almaya başlayan Vahdeti, kendisiyle birlikte dört Müslüman, Ermeni ve Rum talebelerinin olduğunu söylemiştir. Yine kendi ifadesine göre, bir iki dersten sonra kendilerine iyi İngilizce öğrenebilmeleri adına İncil tavsiye edilmiş ancak o zaman güçleri kalmadığı için yanındakilerle bunu kabul etmek durumunda kalmışlardır. İngilizceden daha fazla istifade edeceklerini düşünen Vahdeti ve diğerleri pazar günleri de İngilizce vaazları dinlemek için kiliseye devam etmiştir. Vahdeti'nin bu süreçte İngilizce öğrenmek uğruna matmazellerle yan yana oturarak kilisede vaaz dinlemek zorunda kalması, müezzinlik yapmış olan ve medresede dini bir eğitimden geçen Vahdeti'nin gururunu muhtemelen incitmiştir.[1020]

Ancak Misyoner Efendi'nin Amerika'daki bir cemiyete bir telgraf çekerek, "*Artık burada İslâmları dahi Protestanlığa kabule muvaffak oldum.*" demesiyle Vahdeti ve diğerlerine

---

[1016] Derviş Vahdeti, "Halife-i İslam Sultan Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup yâhud Maraz-ı Millet", *Volkan*, 28 Kânûnievvel 1324(10 Ocak 1909), Nu.17, 3; Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 7.
[1017] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 9.
[1018] Derviş Vahdeti, "Halife-i İslam Sultan Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup yâhud Maraz-ı Millet", *Volkan*, 28 Kânûnievvel 1324(10 Ocak 1909), Nu.17, 3; Derviş Vahdeti, "Halife-i İslam Sultan Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup yâhud Maraz-ı Millet", *Volkan*, 29 Kânûnievvel 1324 (11 Ocak 1909), Nu.18, 4; Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya,* C. II, 144-145; Bayar, *Ben de Yazdım,* C. 1, 125; Güresin, *31 Mart,* 31; Avcıoğlu, *31 Mart'ta,* 65; Baydar, *31 Mart,* 12; Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 12.
[1019] Turhan, "Osmanlı'ya İsyan Eden Bir Kıbrıslı (31 Mart Olayı ve Derviş Vahdeti)", *Kıbrıs Gazetesi*, 4 Nisan 2011,1.
[1020] "Volkan", *Volkan*, 27 Kânûnisânî 1324, (27 Ocak 1909), Nu.27, 2; Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 13.

sırıtarak yakında kilisenin müceddeden bina olunacağını, kendileri için de Amerika'dan kayıt numarası geleceğini bildirince, Vahdeti ve yanındakiler burası ile ilişkilerini kesmek durumunda kalmışlardır.[1021] Böylece Vahdeti ve yanındakilerin çabucak fark etmesi ile misyonerlik güdenlerin ellerinden kurtuldukları anlaşılmştır.

Bundan sonra Vahdeti, İngilizcesi yeterli düzeye gelince kıyafet değiştirerek adadaki İngiliz Yüksek Komiserliği'nde memur olarak görev yapmaya başlamıştır.[1022] Vahdeti memuriyeti hakkında ayrıntılı bilgi vermiş olmasa da 1877 yılında İngiltere'ye bırakılan Kıbrıs'taki memuriyetin, İngiliz Yüksek Komiserliği nezdinde mahalli bir görev olduğu anlaşılmıştır.[1023] Burada maaşı oldukça düşük olduğu için muhtemelen düşük bir pozisyonda görev almıştır.[1024] Müezzinliği bırakarak bu memuriyete geçmesinin temelinde büyük olasılıkla yaşadığı ekonomik sıkıntılardan kurtulma isteği etkili olmuştur.[1025]

Buradaki işi Vahdeti'yi İngiliz kültürüne maruz bırakmış, İngiliz yanlısı siyasi bir duruş sergilemesine neden olmuştur.[1026] İngiliz kültüründen de etkilenen Vahdeti[1027], çok çalışarak bu görevde yükselmeye de başlamıştır.[1028] Vahdeti bu süreci şu şekilde anlatmıştır:[1029]

"*Kıyafet değiştirip hükümet memuru oldum. Hükümetin resmî davet-nâmesiyle Kraliçe namına verilen balolarda redingotlu, eldivenli bir adam olarak göründüm. Yirmi beş sene hoca mesleğinde, hoca itikâdında, hoca kıyafetinde medrese köşesindeki bir Müslüman, şimdi medenî! Bir devletin balosunda dekolte madamları matmezelleri seyrediyor, seyrediyor ama yine o ziyâından (ışık) ziyade olan hâtifî sedâ. ' Yüksel ki: bunun da fevki vardır, insanlığın başka bir zevki vardır'diyerek beni daha ilerilere sevk ettirdi. Her âli (yüksek) gördüğüm dereceye kadem (ayak) bastıkça gözlerim nazarım (gözlerim) daha matuf (ileri) bulunurdu.*"

O süreçte bulunduğu bu ortam, Vahdeti'nin yansıttığı muhafazakâr yapısına ve inançları doğrultusunda yürümeyi hedef edinmiş söylemlerine ters düşse de, bu ortamda bu faaliyetlerde bulunması muhtemelen çok hırslı bir yapıya sahip olmasından kaynaklanmıştır.

Ancak gözü yükseklerde olan Vahdeti'nin ayaklarının altındaki merdivenin basamakları kısa, dayanakları yetersiz olmuştur. Keza İngiliz sömürgesi altında olan Kıbrıs'ın kasabalarında yeterli ölçüde olmasa da öğrendiği biraz Arapça, biraz da din dersi ve şundan bundan

---

[1021] "Volkan", *Volkan,* 27 Kânûnisânî 1324, (27 Ocak 1909), Nu.27, 2-3.
[1022] Alparslan, *31 Mart Ayaklanması,*192; Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya,* C. II, 144-146; Bayar, *Ben de Yazdım,* C. 1, 125; Güresin, *31 Mart,* 31; Avcıoğlu, *31 Mart'ta,* 65; Murat, *The Polıtıcal Ideas Of Derviş,*43.
[1023] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 12.
[1024] Murat, *The Polıtıcal Ideas Of Derviş,*43.
[1025] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 12.
[1026] Murat, *The Polıtıcal Ideas Of Derviş,*43.
[1027] Alparslan, *31 Mart Ayaklanması,*192.
[1028] Turhan, "Osmanlı'ya İsyan Eden Bir Kıbrıslı (31 Mart Olayı ve Derviş Vahdeti)", *Kıbrıs Gazetesi*, 4 Nisan 2011, 1.
[1029] Derviş Vahdeti, "Halife-i İslam Sultan Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup yâhud Maraz-ı Millet", *Volkan,* 29 Kânûnievvel 1324 (11 Ocak 1909), Nu.18, 4; Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya,* C. II, 144-146; Bayar, *Ben de Yazdım,* C. 1, 125; Güresin, *31 Mart,* 31; Avcıoğlu, *31 Mart'ta,* 65; Turhan, "Osmanlı'ya İsyan Eden Bir Kıbrıslı (31 Mart Olayı ve Derviş Vahdeti)", *Kıbrıs Gazetesi*, 4 Nisan 2011, 2; Baydar, *31 Mart,* 12; Müftüoğlu, *31 Mart Vak'ası,* 19.

öğrendiği kadarıyla edindiği İngilizce Vahdeti'nin tam anlamıyla bir tahsil edindiği anlamına gelmemiştir. Bunun yanında yeterli bir kültür birikimine sahip olmamakla birlikte bir mesleğe de sahip olmamıştır. Öyle ki gerek bilgi açısından gerek yetişmesi bakımından yeterli donanıma sahip olmadığından aradığı şeyi bulsa bile ona yetişemeyecek kadar da yoksun bir adam olmuştur.[1030]

2.1.2. İstanbul'daki Memuriyeti

1902 yılında tekrardan İstanbul'a giden Vahdeti[1031], Volkan'da bununla alakalı şu sözleri ifade etmiştir: "*Kimin hatırına gelirdi ki, sekiz sene evvel memleketimde hürriyet-i tâmme içerisinde yaşarken, terk-i diyâr edip de İstanbul'a geleceğim… İstanbul'a yerleşip de, istabdadın en kanlı bir devresinde, en ufak olaylardan haberdar olacağım.*"[1032] İstanbul'da parası kalmayınca yalısında bir süre imamlık yapıp teravih kıldırdığı Dâhiliye Nazırı Memduh Paşa'ya yazdığı bir dilekçe neticesinde onun yardımıyla devlette iş bulmuş ve İskân-ı Muhacirin Komisyonunda (Göçmenler Komisyonu)[1033] çalışmaya başlamıştır.[1034]

Kendi ifadesine göre bir "*çırak*" olarak bu komisyona girmesi, İstanbul'a gittikten sonra elinde ve avucundaki bütün parayı bitirip artık Kıbrıs'a dönmek üzere olduğu sırada, Memduh Paşa'ya verdiği şiddetli bir istida vesilesiyle olmuştur. İstidasında, "*kuvve-i nakdiyem, ömr-i insan gibi bitti, sefalet bir ölüm gibi göğsüme çöktü*"[1035] demiştir. Vahdeti, Memduh Paşa'yı yakından tanıyan Cemiyet-i Rusumiye Azası Faik Bey'in delaletiyle bu memuriyete atanmıştır.[1036] Memduh Paşa sayesinde işe giren Vahdeti, İskân-ı Muhacirin Komisyonu'nda 400 kuruş maaşla bir memurluk elde etmiştir.[1037]

[1030] Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya,* C. II, 146.
[1031] Ahmad, " Politics", 4
[1032] Derviş Vahdeti, "İzâ erâd'allâhuşey'en heyye'e lehu esbâbehu", *Volkan,* 3 Mart 1325, (16 Mart 1909), Nu.75, 2.
[1033] Vahdeti'nin Muhacirin Komisyonunun eski memuru olduğuna dair bilgi için Bkz. *BOA, DH. MKT.. 2674./92, lef: 2 (11. Za. 1326/5 Aralık 1908*; Bu komisyon ilkez 1897 Osmanlı- Yunan savaşı nedeniyle Balkanlardan gelen göçmenleri yerleştirmek üzere kurulmuştur. Bu komisyon gelen göçmen kafilelerinin, iskânı, iaşe ve iatesi ile görevli olmuştur. Dâhiliye Nezareti'ne bağlı çalışan bu komisyon bir vezir payeli altı üye, üç başkâtibi, bir mümeyyiz olmak üzere beş adet memurdan oluşmuştur. Muhtemelen Vahdeti bu beş memurdan biri olmuştur. Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 21.
[1034] Müftüoğlu, *31 Mart Vak'ası,* 22; Turhan, "Osmanlı'ya İsyan Eden Bir Kıbrıslı (31 Mart Olayı ve Derviş Vahdeti)", *Kıbrıs Gazetesi,* 4 Nisan 2011, 2; Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 22; Aysal, "Örgütlenmeden Eyleme", 18; Kurşun, Kahraman, "Derviş Vahdetî", 198 ; "Derviş Vahdeti", 1730; Derviş Vahdeti, Memduh Paşa'nın hizmetçisi idi. Gerek Memduh Paşa gerek Yıldız, Vahdeti'den bıkmışlardı. M.Doğan," İnkılab Hatıralarından", *Anadolu,* 30 Ocak 1938, Tefrika No:73, 5.
[1035] "Volkan", *Volkan,* 28 Kanunisani 1324, (10 Şubat 1909), Nu.41, 4
[1036] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 21-22.
[1037] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 21; Akşin, *31 Mart,* 40; Kurşun, Kahraman, "Derviş Vahdetî", 198; Celil Layıktez, "31 Mart Olayı", Mimar Sinan Yayınları, Bty, 27-42; Vahdeti, Divan-ı Harpte yargılandığı esnada verdiği ifadelerde, 400 kuruş maaşa tayin olunduğunu, dört sene zam görmediğini ifade etmiştir. Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 221; Süleyman Kâni İrtem, Vahdeti'nin bu komisyona Kamil Paşa tarafından alındığını ve 300 kuruş maaş aldığını idda etmiştir. Süleyman Kâni İrtem, " Saray ve Babıâli'nin İç Yüzü", *Akşam Gazetesi,* 14 Mayıs 1938, Tefrika No:136, 10.

Bu komisyonda kendisine verilen görev, Mübeyyizlik yani layiha (rapor) hazırlamak ya da kalemden gönderilen yazıları gözden geçirip temize çekmek olmuştur. Ancak ilk zamanlarda Vahdeti'nin yazdığı raporlar oradaki memurlar tarafından beğenilmemiş ve yazdığı raporların üstü çizilerek kendisinden yeniden yazması istenmiştir. Muhtemelen Vahdeti'nin kullandığı basit üslup, açık ve sade Türkçe Osmanlı bürokrasisinin resmi yazışma diline uymamıştır. Bu memuriyeti küçük gören ve kendisine yakıştıramayan Vahdeti, bu durumla da karşılaşınca daha çok küçük düştüğünü hissetmiştir. Kendi ifadesine göre karşılaştığı bu sıkıntıya ancak 5-6 gün katlanabilmiştir. Ancak bu süre sonrasında işten ayrılıp, ayrılmadığı işten ayrıldıysa başka bir işe girdi mi hususu, şühheli bir hal almıştır.[1038]

Göçmenler Komisyonu'nda çalıştığı bu süreçte, Osmanlı bürokrasinde gereksiz kadro fazlalığına dikkat çeken Vahdeti, memurları "*Kalem efendilerinin kalem kesmeden, kâğıt düzeltmeden, hikâye söylemeden, piyaz yemeden, kahve sigara içmeden iş görmeğe vakitleri yok ki… Avrupalılara gelince herifler, saatle dakika ile hareket eder.*" Şeklinde eleştirmiştir.[1039]

Vahdeti'nin Göçmenler Komisyonu'na alınmasında büyük bir pay sahibi olan, Osmanlı'nın son dönem önemli bürokratlardan biri olan Mehmet Memduh Paşa, Osmanlı'da 1895-1908 yılları arasında Dâhiliye Nazırlığı yapmıştır. Abdülhamid'e sadakatini defalarca ispatlayan Memduh Paşa'nın, Abdülhamid'e karşı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin faaliyetlerinin yoğunlaştığı dönemde Abdülhamid tarafından Dâhiliye Nazırlığı'na getirilmesi muhtemelen bu mevkiyi daha sıkı kontrol etme isteğinden kaynaklanmıştır.[1040] Dolayısıyla Vahdeti'nin Abdülhamid'in bu kadar güvendiği Memduh Paşa'yı jurnallamesinin ardından sürgün edilmesi pek de şaşkınlık yaratmamıştır.

Vahdeti'nin Muhacirin Komisyonu'nda ne kadar çalıştığı bilinmemekle birlikte Meşrutiyet öncesinde İstanbul'da hangi işlerle meşgul olduğu konusunda yeterli bilgiye ulaşmak mümkün olmamıştır. Ancak bu hususta elbette bazı iddialar ortaya atılmıştır. Bunlardan biri, Vahdeti'nin 15 sene evvel Selanik'te polis neferi iken otellerden birinden bir çanta çalmasından dolayı hapse girdiğine dair öne sürülmüştür. Buna ek olarak İttihatçı Dr. Nâzım Bey'in de Vahdeti hakkında dile getirdiği bazı iddialar söz konusu olmuştur. Nâzım Bey, Vahdeti ile 1906'da yaşadağı bir olay hakkında şöyle bir iddia öne sürmüştür: [1041]

"1906 başlarında derviş kılıklı genç bir softa Paris'teki üst iki katı yatakhanemiz, alt iki katı çalışma yerimiz, bodrumu da mürettiphanemiz olan La Fonter Sokağı'ndaki binamıza geldi ve

[1038] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 22.
[1039] "Volkan", *Volkan*, 28 Kanunisani 1324, (10 Şubat 1909), Nu.41, 4
[1040] Selim Aslantaş, "Bir Osmanlı Bürokratı: Mehmet Memduh Paşa", *Kök Araştırmalar,* III/1(2021), 185-188.
[1041] "Yıldız'da Harekât-ı İrtica'iye Nasıl Tertip edildi?", *Tanin,* 12 Mayıs 1325, (25 Mayıs 1909), Nu.261, 1; Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 23; İrtem, " Saray ve Babıâli'nin İç Yüzü", Tefrika No:136, 10.

bizimle çalışmak istediğini söyledi. Yıldız Sarayı'nın has adamı Paris Sefiri Münir Paşa bu gibileri zaman zaman gönderir, bizden bilgi almaya çalışırdı. Bunlardan birisi olduğunu tahmin ederek: - Bize nasıl hizmet edersin? Bizim ne yaptığımızı biliyor musun? Sualini sormuştum. O kadar tatminkâr cevap verdi ki hayret ettim. Bu sefer o bana sordu: Benim size nasıl hizmet edeceğimi sorar mısınız? Diyerek ve tasdik cevabını beklemeden konuştu.: Bilirsiniz her Müslüman evinde mevlid okunur. Hûşû ve tazim ile dinlenir. Ben size Süleyman Çelebi'ninkine kafiyeli olarak benzettiğim mevlidi okumak isterim… Sesi de o kadar güzel ve muhrik (dokunaklı) idi ki, tarif edemem. Fakat asıl söylemeye değer olanı, hazırladığı metnin istibdadı yerden yere vuran metni: Sultan Hamid'i batırdıkça batırıyordu. Sesine ve mevlidin metnine, başta Ahmet Rıza Bey ve Mısırlı Prens Fazıl Paşa odalarından çıkarak geldiler. Genç Derviş'in bizden istediği şuydu: O'nu gizlice memlekete sokacak, para yardımı yapacaktık. O da köylerde bu mektubu okuyacak, halkı istibdata karşı ayaklandıracaktı. Kabul ettik fakat ertesi gün gelmedi. Daha sonra onu İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nin reisi olarak gördüm…"

Aslında Nâzım Bey'in bu iddiası, Vahdeti'nin 1904-1908 yılları arasında Diyarbakır'da sürgün olması nedeniyle tartışma yaratmıştır. Keza Nâzım Bey'in verdiği tarihte Vahdeti'nin Paris'te bulunması, imkân dâhilinde görülememiştir. Ancak Nâzım Bey'in iddası doğru kabul edilirse, o zaman verdiği tarihte bir yanlışlık olduğu ihtimalini de göz önünde bulundurmak gerekir. Öte taraftan Vahdeti'nin gerek Kıbrıs'ta iken tanıştığı bir yıldız hafiyesi tarafından büyük vaadlerle İstanbul'a çağrılarak Jön Türkler aleyhinde kullanılmak istenmesi gerek Nazım'ın bu kadar ayrıntılı bir şekilde bu olayı hatırlaması, Vahdeti'nin 1900-1904 yılları arasında Paris'e gönderilmiş olabileceği ihtimalini de akla getirebilir.[1042]

Nazım Bey'in Selanik kulübünde 1909 Mart ayında verdiği bir konferansta[1043] İkdam, Yeni Gazete, Serbesti, Hukûk-i Umûmiye ve Volkan gibi gazetelere Selanik halkının rağbet etmemesi yönünde verdiği telkinden sonra Manastır'da Volkan boykot edilmekle kalmamış, bazı bayiler de Volkan'ı satmayarak iade etmiştirler. Bunun üzerine Vahdeti Nazım Bey'e, Volkan'da: "*Volkan biraz daha tazyik görecek olursa, izâa-i vakt etmeyerek Paris'te feverâna başlar ve oradan savuracağı kıvılcımlar, emin olsunlar ki buradaki gibi olmayacaktır. Orasını söylesem gurur çıkar. Fakat onu da size zaman gösterecektir ve galiba netice de bu olsa gerek.*" şeklinde sert bir mesaj ile karşılık vermiştir.[1044] Vahdeti'nin bu ifadeleri de daha önce Nazım Bey ile tanışmış olabileceği ihtimalini yine güçlendiren gelişmelerden sayılmıştır.

2.1.3. Diyarbakır'da Sürgün Günleri

Sina Akşin'e göre Vahdeti, Göçmenler Komisyonu'nda çalışırken uzun bir zaman zam göremediği ve büyük olasılıkla yükselmek amacıyla velinimeti Memduh Paşa'yı jurnal

[1042] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti*, 23-24.
[1043] "Doktor Nazım Bey'in Konferansları", *Volkan*, 28 Şubat 1324(13 Mart 1909), Nu.72, 1.
[1044] Derviş Vahdeti, "Volkan", *Volkan,* 28 Şubat 1324 (13 Mart 1909), Nu.72, 2.

etmiştir. Ancak yaptığı işgüzarlığın geri teptiğini ve Diyarbakır'a sürüldüğünü belirtmiştir.[1045] Kendisine verilen mübeyyizlik vazifesini beğenmeyen ve bu yüzden Diyarbakır'a sürülen Vahdeti[1046], sonraları sürgün edilmesine sebep olarak gördüğü Memduh Paşa için şu ifadeleri kullanmıştır: "*Dâhiliye Nâzırı Memduh Paşa benim üç buçuk sene Diyarbekir'de bilâsuâl sürünmeme sebebiyet vermiş iken, aile ocağımın sönmesine sebep olmuş iken bugün vicdanen onu affeder ve bu işte bu makamda kendisini görmek istersem başka müracaat eden arkadaşların halini var kıyas eyleyiniz!*"[1047]

Doğan Avcıoğlu'ya göre zayıf karakterli bir kişi olan Vahdeti, İstanbul'da iki ramazan Memduh Paşa'nın Kuruçeşme'deki yalısında imamlık etmiş, sonra da velinimeti olan Memduh Paşa aleyhinde Padişah'a jurnal yazmıştır. Padişah, jurnali Memduh Paşa'ya gösterip sürgün edilmesini isteyince Vahdeti Diyarbakır'a sürülmüştür.[1048] Ecvet Güresin'e göre Vahdeti'yi jurnalliğe götüren sebep kendisinin saraya kapılanma ve saraya yanaşma isteği olmuştur.[1049] Ancak Vahdeti sürgün edilme nedenini hiddetten dolayı aceleyle yazdığı iki satırlık bir yazıya bağlamıştır.[1050] Vahdeti, taşra memuriyetinde istihdamı irade olunduğu halde Abdülhamid'in bu iradesinin fırsat görülerek sürgüne çevrildiği ve bu yolla kendisinden intikam alındığını belirtmiştir.[1051]

Bu süreçte Diyarbakır'a sürülme kararını durdurabilmek için ve işten çıkarıldıktan sonra tekrardan memuriyet istemek için Mabeyne Arap İzzet Holo Paşa'nın yanına giden ve derdini anlatmak isteyen Vahdeti,[1052] "*Biz de Mabeyne girmek, ancak derdimizi anlatmak istedik. Lakin dert anlatmak istediğimizi görenler, yüzümüze gülerek, bir kere dışarıya çıkardılar, kapıcılara da tenbihat icra ettiler, artık oraya her müracaat ettikçe, oradan kovdukça kovdular. Nihayet soluğu Diyarbekir çöllerinde aldık*"[1053] sözlerini sarf etmiştir.

Vahdeti bu süreçte yaşadıklarından sorumlu olarak Mabeyn ikinci başkâtibi İzzet Paşa'yı görmüş ve kendisinden "*İzzet haini*" diye bahsetmiştir.[1054] Netice olarak Vahdeti, yapmış

[1045] Akşin, *31 Mart,* 40; İrtem Vahdeti'nin Diyarbakır'da iken vali, memur ve menfa refiklerini de jurnal ettiğini belirtmiştir. İrtem, " Saray ve Babıâli'nin İç Yüzü", Tefrika No:136, 10.
[1046] Polatkan, *II. Meşrutiyet,* 157.
[1047] Derviş Vahdeti, "Dâhiliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa ile Mülakat", 1 Kânûnisânî 1324 (14 Ocak 1909), Nu. 20, 2.
[1048] Avcıoğlu, *31 Mart'ta,* 65-66; Müftüoğlu, *31 Mart Vak'ası,* 22.
[1049] Güresin, *31 Mart,* 31.
[1050] Derviş Vahdeti, " Acele Şeytandan, Te'enni Rahman'dandır", *Volkan*, 7 Şubat 1324 (20 Şubat 1909), Nu.51,1
[1051] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 23-24.
[1052] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 26; Derviş Vahdeti, "Halife-i İslam Sultan Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup yâhud Maraz-ı Millet", *Volkan*, 10 Kânûnisânî 1324 (24 Ocak 1909), Nu.24, 4.
[1053] Derviş Vahdeti, "Halife-i İslam Sultan Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup yâhud Maraz-ı Millet", *Volkan,* 10 Kânûnisânî 1324 (24 Ocak 1909), Nu.24, 4; Bayar, *Ben de Yazdım,* C. 1, 126; Baydar, *31 Mart,* 12.
[1054] Derviş Vahdeti, "Halife-i İslam Sultan Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup yâhud Maraz-ı Millet", *Volkan*, 10 Kânûnisânî 1324 (24 Ocak 1909), Nu.24, 4; Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 26.

olduğu tüm çabalara rağmen kendisi için verilen sürgün kararını değiştirememiş, otuz dört gün cezaevinde tutulduktan sonra Diyarbakır'a gönderilmiştir.[1055]

Sürgün öncesi İstanbul'da feci bir şekilde tutuklandığından buradan haksız bir şekilde sürüldüğünden bahseden Vahdeti, başından geçenleri şu şekilde anlatmıştır:[1056]

"*Ailem dizanteri ile esîr-i firâş. O sırada hatta kalmamış idi taş üstünde taş. Para yok. O hastalıktan bî-tâb, ben felâketle bî-nân ü bî-âb. Otuz dört gün, Zabtiye'de mahbûs. İhtilâttan da memnû, etrafımızda bin türlü câsus. Ailem öldü mü, ben bilmem; ben ne oldum, o bilmez. Bir gün bizi aldılar, Mehterhâne'ye aşırdılar. Orada haçvâri bir sütun. Başımızı, ayağımızı soydular. O haça bizi gerdiler. Ölçtüler, dövdüler, bin türlü hakârete de mâruz kıldılar. Ne hâl idi o! İlâhi!*"

Vahdeti'nin burada yaşadıkları, son derece insanlık dışı eylemler olmakla birlikle hangi suça karşılık bu eylemlere maruz kaldığını, iki satırlık istida diye belirttiği dilekçede ne anlatarak böylesi bir muamele gördüğü, kendisi belirtmediği için net olarak anlaşılamamıştır. Ancak ileride Vahdeti Volkan başyazarı iken Memduh Paşa da düşüp bütün şan ve şöhretini kaybedince Memduh Paşa için, şu sözleri ifade etmiştir:*"Memduh Paşa! Artık sizinle de konuşalım, korku morku kalmadı, paşalığınız da iade olundu. Herşey oldubitti. Fakat sizi pek zeki sanırken pek mülâhazasız hareket ettiniz ve ediyorsunuz*"[1057] Bu sözleri ile Vahdeti, aslında daha önce kendisine verilen cezanın bir nevi karşılığını iade etmiştir.

Vahdeti'nin Diyarbakır sürgünü muhtemelen 1904 yılına tekabül etmiştir. Vahdeti yanında karısıyla beraber İstanbul'dan Mekke vapuruna bindirilerek iki zebani ile Samsun'a oradan da Diyarbakır'a götürülmüştür. Vahdeti'nin yazılarında hiç bahsetmediği bir konu, kendi eşi ve çocukları olmuştur. Ancak Vahdeti'nin ailesine dair, Vahdeti'nin Muhacirin Komisyonunda çalışırken evli olduğu, Diyarbakır'a sürgüne eşiyle birlikte gitmiş olduğu hususu ifade edilmiştir. Çocuklardan hiç bahsedilmemesi, çocuklarının olmadığı ihtimalini akla getirse de, ilerde Vahdeti İzmir'de tutuklanıp, Harbiye Nezâretine gönderilirken " *Ah çocuklarımı bir göreydim, ah bir muhakeme olaydım.*" Sözlerinden Vahdeti'nin çocuklarının olma ihtimalini daha çok güçlendirmiştir.[1058]

Ayrıca kaynaklarda eşiyle alakalı olarak da eşinin kim olduğu, nereli olduğu, isminin ne olduğu ve eşiyle ne zaman evlendiğine dair bir bilgi yer almamıştır. Ama şu hususta bir gerçeklik payı vardır ki Vahdeti Diyarbakır'da iken kocasının Diyarbakır'dan kaçışına rıza göstermemesi eşinin son derece mantıklı bir kadın olduğuna işaret gösterilmiştir.[1059]

[1055] Murat, *The Polıtıcal Ideas Of Derviş,*43.
[1056] "Volkan-Reşâdet-meâbâ !", *Volkan,* 14 Kânûnievvel 1324 (27 Aralık 1908), Nu. 16, 4.
[1057] Derviş Vahdeti, "Yaşasın Hilmi Paşa!!", *Volkan,* 11 Mart 1325(24 Mart 1909), Nu.83, 2.
[1058] "Derviş Vahdeti'nin Vürudu", *Tanin*, 18 Mayıs 1325, Nu.267, 3.
[1059] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 29.

Vahdeti, o günler için "*Üç buçuk sene ağladık*"[1060] ifadesinde bulunmuştur. Diyarbakır'da sürgün hayatı yaşarken bir yandan İstanbul'a af dilekçeleri yazmış, bir taraftan da rakı sofralarında ud çalıp, yanık sesiyle şarkılar söylemiştir.[1061] Meşrutiyet'in ilanına kadar (23 Temmuz 1908) üç buçuk sene boyunca Diyarbakır'da sürgün cezasını çeken Vahdeti'nin yaşadığı deneyimler onun heyecanlı, tez canlı, sabırsız kişiliğine, daha farklı deneyimler kazandırmıştır. Üç buçuk yıl kaldığı Diyarbakır'da, "*Üstad-ı Hürriyet*" dediği Ziya Gökalp'in sohbetlerine katılmış ve ondan oldukça fazla etkilenmiştir.[1062]Ancak Vahdeti'nin Gökalp'e beslediği hayranlığın tam aksine, Ziya Gökalp Vahdeti'yi tutarsız bir şahsiyet olarak görmüş ve serseriyane hayatına bağlı olarak kendisine "*Lahuti*" lakabını da takmıştır. Sonraları Vahdeti, bu lakabı Vahdeti'ye çevirerek Volkan'a yeni bir başyazar kazandırmıştır.[1063]

Volkan'da Vahdeti Ziya Gökalp'e duyduğu hayranlığı şu sözlerle ifade etmiştir: "*O Diyarbekirli Ziya ki yerinde ölmek için hazır bulunan hürriyet üstadı ve korkusuz bir kahramandı. İşte bu üstün nitelikli kişiyle Diyarbakır'da üç sene baş başa gezdiğim ve sonsuz olgunluğundan yararlanmaya çalıştığım ve güvenilir bir öğrencisi bulunduğum…*"[1064]

Diyarbakır'da iken ayrıca Şeyh Hacı Ahmet ile de tanışarak bilgisini ilerlettiğini söyleyen Vahdeti, Hacı Ahmet'ten aldığı tasavvufi tesiri Ziya Gökalp'ten edindiği felsefi kültürle birleştirmiştir.[1065] Vahdeti, aldığı felsefi kültürü tasavvufi görüşle birleştirerek bir sentez oluşturduğu için "*Terkibci mahlasını*" almıştır.[1066] Meşrutiyet'ten sonra kendini Volkan gazetesinin başyazarı olarak ispatlamaya ve o dönemin ünlü gazetecilerine karşı üstün kılmaya çalışırken etkilendiği bu iki ismin kendisindeki düşünsel ve manevi etkilerini başyazarlığına, kendini geliştirmesine, olgunlaşmasına ve daha önce sık sık eksikliğini hissettiği bilgi ve kültür seviyesinin giderilmesinde büyük bir referans olarak göstermiştir.[1067]

Vahdeti ve Ziya Gökalp'in o süreçte yakınlaştıkları aslında Gökalp'in Volkan'da yazdığı "*İçtimâ-i Siyâsî İ'tizâl-i Siyasi"* başlıklı bir makaleden anlaşılmıştır. Dini hassasiyetlerinin daha fazla ortaya çıktığı bu yazıda Gökalp; "*icma, cemaat, cuma, ehlisünnet vel'cemaat*" gibi kavramlardan yola çıkarak İslam'ın toplumsal bir din olduğunu ispatlayacak deliller ileri sürmüştür. Ona göre İslam Arapları çadırdan, Türkleri ise bozkırdan kurtarıp medeni hale

---

[1060] "Volkan-Reşâdet-meâbâ !", *Volkan*, 14 Kânûnievvel 1324, (27 Aralık 1908), Nu. 16, 4.
[1061] Güresin, *31 Mart,* 31; Aysal, *"*Örgütlenmeden Eyleme", 18-19; Akyüz, *İstanbul Basınına,* 30; Çayci, *Osmanlı Basınında,*25.
[1062] Hür, *Öteki Tarih,* 113; Alparslan, *31 Mart Ayaklanması,*193; Kurşun, Kahraman, "Derviş Vahdetî", 198.
[1063] Alparslan, *31 Mart Ayaklanması,*193; Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 30.
[1064] "Sebbeke men Bellegake", *Volkan*, 5 Şubat 1324 (18 Şubat 1909), Nu. 49, 1.
[1065] Derviş Vahdeti, "İzâ erâd'allâhu şey'en heyye'e lehu esbâbehu" *Volkan,* 3 Mart 1325, (16 Mart 1909), Nu.75, 2; Alparslan, *31 Mart Ayaklanması,*193;Kurşun, Kahraman, "Derviş Vahdetî", 198; Akyüz, *İstanbul Basınına,* 30; Çayci, *Osmanlı Basınında,*25.
[1066] Kutay, *31 Mart'ın,* 316.
[1067] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 30.

getirmiştir. Aynı yazıda içtihat meselesine değinmiş ve içtihat kapısının kıyamete kadar açık olduğunu belirtmiştir.[1068] Ancak şu da bilinmelidir ki bu yakınlaşmada, Vahdeti üzerinde Gökalp'in sosyoloji ve metodolojik etkisini görmek pek de mümkün olmamıştır.[1069]

Mesela Vahdeti'nin kişiliğinde "*tevekkül, kadercilik, elindeki ile yetinme, tevazu*" gibi milli ve İslami düşünce anlayışı neredeyse oluşmamıştır. Keza Diyarbakır'dan çabucak kaçmaya karar vermesi, sabırsız olduğu, ileriyi düşünmeden hareket ettiği, içinde bir deli cesareti barındırdığına yorumlanabilir.[1070] İstibdada karşı Ziya Gökalp ile birlikte Diyarbakır'da yapılan telgrafhane işgaline katılan Vahdeti, daha sonra Meşrutiyet ilan edilip İstanbul'a döndükten sonra Volkan'da geçmişte yapılan bu sürgünlerin, Anadolu'da yaşanan ayaklanmalarla ilişkili olduğuna, sürgün edilenlerin teşvik ve kışkırtması sonucu ayaklanmaların yaşandığına, toplumda ekonomik ve sosyal sorunlara neden olduğuna değinmiştir.[1071]

Vahdeti Volkan'da buna dair şu açıklamada bulunmuştur: "*On beş sene evveline gelinceye kadar vilâyâtda hükûmete karşı öyle bir irtibât öyle bir itâat vardı ki: İnsan o itâat-ı samîmiyyeye şaşar kalırdı. Vaktâ ki: Menfîler, o, ayaklı, canlı evrâk-ı muzırralar! ...Geçen sene Erzurum'da dökülen kanlar, Diyarbekir'de sekiz gün kadar telgrafhâneyi işgâller, Haleb'de şimendüferlerden zahîre için edilen yağmalar, Bitlis'de zuhûr eden fedâiler vesâire vesâirelerle müsbettir.*" [1072]

Bu arada Vahdeti, 2. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre önce başına sarık sarıp derviş kıyafeti giyerek ailesinin itirazını dinlemeden ve eşini yalnız bırakarak sürgün mahallinden yani Diyarbakır'dan kaçmıştır. Bu hususla alakalı Vahdeti, şu sözleri ifade etmiştir: "*Kürdistan'da ailemi tek başına bırakıyorum. Evden çıkarken o, gitme diyor. Ben ise, onu itiyorum. Çünkü evvel razı oldu, şimdi dönüyordu. Azmime mani oluyordu.*"[1073]

Ailesinin tüm ısrarlarına rağmen onları bırakarak yola çıkan Vahdeti, birçok felakete maruz kaldıktan sonra Fırat'tan geçerken Birecik'te yakayı ele vermiştir. Vahdeti, Diyarbakır'da zindanda kaldığı ve oldukça zor günler yaşadığı o sürece dair şunları söylemiştir: *"Ne ricalar ettim. Kimse dinlemez. Nihayet bizi zindana attılar. Bitler, esrarkeşler, daha bin türlü caniler hep orada. Bir zindan ki ancak on beş kişi alıyordu. Lakin biz tam yirmi iki, ekmek istesek veren yok. Su istesek vallah duyan yok. Altta bir hasır olsun, o da yok. Velhasıl bu yokluk*

[1068] Y. Mustafa Keskin, "Ziya Gökalp'in Din Anlayışı", *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (2003), 101-118.
[1069] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 30.
[1070] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 31.
[1071] Gülsüm Şimşek, *II. Abdülhamid Dönemi Siyasi Sürgünler*, Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, 227.
[1072] Derviş Vahdeti, "Esbâb-ı İnkılâb", *Volkan*, 30 Teşrînisânî 1324 (13 Aralık 1908), Nu.3, 1-2; Şimşek, *II. Abdülhamid,* 227.
[1073] Derviş Vahdeti, "Volkan-Reşâdet-meâbâ!", 14 Kânûnievvel 1324 (27 Aralık 1908), Nu. 16, 4.

içinde bir şey var idi ki, o da Allah. Abdesthaneye çıkaran yok. İçeri oturan oturana. Bir lokma ekmek için her gün bağıran bağırana. Hiç dinleyen yok, vesselam."[1074]

O süreçte Siverek Kaymakamı olan Kadri Üçok, Derviş Vahdeti'ye dair anılarını şu şekilde anlatmıştır:[1075]

"*1321'de Mülkiyeden mezun olunca memleketim olan Diyarbakır'a döndüm. Bir kısmı, verdiği jurnaller yalan çıktığı için, bir kısmı namuslu insanlar olup devrin hoşuna gitmeyecek harekette bulunduğundan buraya sürülmüş otuz kırk menfi vardı. Hâfız Dervişi onlar arasında görüp tanıdım. Sesi güzeldi, şarkı okur, ud çalar, düğünlerde ve işret meclislerinde hem içer, hem söylerdi. Dâhiliye Nazırı Memduh Paşa'yı yakından tanıyan Cemiyet-i Rusumiye azasından Faik Bey'in delâletiyle İstanbul'a gelip 600 kuruş maaşlı İskân-ı Muhacirin Komisyonunda bir memuriyete tâyin edilmiş. İki Ramazan Memduh Paşanın Kuruçeşme'deki yalısında imamlık etmiş, sonra da velinimeti aleyhine Padişaha jurnal yazmış. Padişah da jurnalı Memduh Paşa'ya gösterip te'dibini isteyince Diyarbakır'a sürülmüş. Benim 1908 Nisanında Siverek'e kaymakam olduğum sıralarda Hâfız Derviş; aleyhine jurnal verdiği Memduh Paşa'ya tezallüm edip kusurunun affını dileyen bir istirhamname yazmış. Cevap olarak 600 kuruş maaşa tâyini bildirilmiş iken bundan haberi olmadan Diyarbakır'dan kaçmış. Bir gün eşkıya tâkibinden avdetimde, şifreler içerisinde buna dair bir emir gördüm. Bir gün sonra da, o zaman müstakil mutasarrıflık olan Urfa'dan Hâfız Derviş'in Birecik'te yakalandığını bildiren bir şifre aldım. Kısa bir zaman geçmişti, hükûmet dairesine bir Bektaşi babası getirdiler. Sırtında hayderî, başında keçe terki, belinde tığ-bend ve boynunda teslim taşı tam bir Bektaşi babası. Baktım, bu kıyafetin içinde Hâfız Derviş. Diyarbakır'dan çıkmış ve oraya yakın Kaynar köyünde kıyafetini değiştirmiş. (Nasıl değiştirmiş? Çünkü bu havalide Bektaşi yoktu.) Viranşehir yoluna koyulmuş. Niyeti, Rakka üzerinden ve çölden İskenderun'a, oradan da deniz yoluyla Kıbrıs'a gitmekmiş. Hâlbuki bindiği hayvan Rakka yoluna sapmayınca teşe'üm etmiş, Urfa yolunu tutmuş ve orada yakalanmış. Yakalanması da şöyle olmuş: Kahvede Bektaşi kıyafeti ile otururken bir polis içeri girmiş bunu görünce hemen yanına gidip adını ve nüfus tezkeresini sormuş. Mehmet Ali Baba diye cevap vermiş. Ziyarete gittiği Kerbelâ'dan dönmekte olduğunu yolda soyulduğunu, resmî evrakını ve parasını çaldırdığını söylemişse de polis dinlememiş, Babayı karakola götürmüş. Komiser bunu görünce derhal tanımış ve kendisi ile Diyarbakır'da üç parti tavla oynadıklarını hatırlatınca Hâfız Derviş şahsiyetini itirafa mecbur olmuş.*"

Kaynaklarda Vahdeti ile ilgili aşağı yukarı benzer ve çoğunlukla olumsuz ifadeler yer almıştır. Üçok'u destekleyen bazı ifadeleri, Yalman da yazmıştır. Yalman, Vahdeti'yi sarhoş bir arzuhalci, hiçbir işte dikiş tutturamayan, güzel sesi dolayısıyla her düğüne ve eğlenceye çağrılan bir kişi olarak tanımlamıştır.[1076] Vahdeti'nin sürgün yıllarına tekrar dönmek gerekirse, üç gün Birecik hapishanesinde yattıktan sonra kemal-i hakaretle çağrılan Vahdeti, kendisini aşağılayan, "*din ve vatan haini*" olarak bilen siyahî bir jandarmanın baskısı altında kaldığını söylemiştir. Vahdeti bu olayla alakalı şöyle bir açıklamada bulunmuştur:[1077]

"*Bir siyah jandarma beni öyle tahkir etti ki hiç unutmam. Sarığımdan tuttu, başımı salladı salladı, dişlerini gıcırdattı gıcırdattı. Gidi! Gidi! Diye başımı direğe vurdukça vurdu. Sebep*

[1074] Derviş Vahdeti, "Volkan-Reşâdet-meâbâ!", 14 Kânûnievvel 1324 (27 Aralık 1908), Nu. 16, 4; Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 31.
[1075] Yücel, *Hürriyet,* C. 1, 185-186; Baydar, *31 Mart,* 12-14.
[1076] Yalman, *Yakın Tarihte,* 111.
[1077] Derviş Vahdeti, "Volkan-Reşâdet-meâbâ!", *Volkan*, 14 Kânûnievvel 1324, (27 Aralık 1908), Nu. 16, 4.

ararsanız hain-i din ü devlet. Zavallı adama öyle söylemişler. O da bir haine layık muameleden geri durmadı. Ellerime öyle bir kelepçe vurdu ki damarlarım kabardı. O gün tam dokuz saat yürüdüm. Müddet-i ömrümde bu birinci yürüyüşüm idi. İki günde Urfa'ya bir gün de 13 saat mesafe katederek tam on günde Diyarbekir'e gelindi. Gelindi ama sekiz tırnağım birden atıldı. Bizi orada da yine hapse attılar. Lakin on gün sonra bir hamiyetli zat, kefil olup kurtardı."

Net olarak bilinemese de bu kefil parasını ödeyenlerin, Ziya Gökalp ya da Şeyh Ahmet olduğu tahmininde bulunulmuştur. Bu arada Vahdeti, Volkan'da Diyarbakır'da iken ilişki kurduğu bazı isimlerden de bahsetmiştir.[1078]

Netice olarak Vahdeti, serbest bırakıldıktan bir buçuk ay sonra, Meşrutiyet ve genel af ilan edilince Vahdeti'nin hayatında yepyeni bir sayfa açılmıştır.[1079] Vahdeti'nin Diyarbakır'dan kaçış hikâyesi, tahminen 1908 yılının Nisan ya da Mayıs ayına denk gelmiştir. Ancak Diyarbakır'dan kaçmaya henüz karar vermeden önce, "*aleyhinde jurnal verdiği Memduh Paşa'ya tezallüm edip kusurunun affını dileyen bir istirhamname*" yazıp göndermiştir. Bu istirhamnameye cevap olarak 600 kuruş maaşa tayinini bildiren bir yazı da Vahdeti Diyarbakır'dan kaçtıktan sonra gelmiştir.

Bu durumda şunu da söylemek gerekir ki, eğer Vahdeti sabırsız davranmayıp biraz bekleyip, karısının sözünü dinleyip kaçmamış olsaydı bu kaçış sürecinde yaşadığı zorluklara belki de maruz kalmamış olacaktı. [1080]

2.1.4. Sürgünden İstanbul'a Dönüşü

2. Meşrutiyet'in ilanından sonra aff-ı umumi ile diğer bütün sürgünler gibi serbest bırakılan Vahdeti, İstanbul'a dönüşü esnasında Urfa, Birecik'te İT şubesi kurulması için halkı teşvik etmiştir.[1081] Bunu Meşrutiyet öncesi İttihat ve Terakki'nin Diyarbakır temsilcisi Ziya Gökalp ile yakın ilişki kurmasına bağlayan Vahdeti, bu sebeple de halkı teşvik ettiğini söylemiştir.[1082] Bu sürece dair Volkan'da şunları söylemiştir: "*Kimin aklına gelirdi ki, asâ-bedest bir derviş olarak, sürgün yerimden firar ile derdest olunup da mezalim-i istibdadın en dehşetlilerinden olan Kürdistan hapishanelerindeki işkenceleri de görerek, ellerimizde kelepçeler, ayaklarımızda prangalar olduğu halde bin türlü felaketi görüp geçirdikten sonra aradan bir buçuk ay geçmeden affi umumiden bil istifade yine Dersaadete'e avdet edeceğim.*"[1083]

[1078] "Diyarbekir Belediye Reis-i Sâbıkı ve Mebusluktan Matrud Niyâzi Bey", *Volkan,* 29 Kânûnisânî 1324 (11 Şubat 1909), Nu. 42, 2; "Volkan", *Volkan,* 4 Şubat 1324 (17 Şubat 1909), Nu. 48, 4.
[1079] Alparslan, *31 Mart Ayaklanması,*193; Turhan, "Osmanlı'ya İsyan Eden Bir Kıbrıslı (31 Mart Olayı ve Derviş Vahdeti)", *Kıbrıs Gazetesi,* 4 Nisan 2011, 2.
[1080] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 33.
[1081] Akbaş, *II. Meşrutiyet,* 147.
[1082] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 34.
[1083] Derviş Vahdeti, "İzâ erâd'allâhu şey'en heyye'e lehu esbâbehu" *Volkan,* 3 Mart 1325, (16 Mart 1909), Nu.75, 2.

Vahdeti, sürgün yeri olan Diyarbakır'dan dönünce ilk uğradığı yer memleketi Kıbrıs olmuştur. Volkan'da, Kıbrıs'a gittiği bir günde bir hürriyet donanma gecesiyle karşılaştığından, burada bir konuşma yaptığından bahsetmiştir.[1084] Aslında Meşrutiyet'in ilanı, ülkenin her tarafında olduğu gibi Kıbrıs'ta da şenliklerle kutlanmıştır. Vahdeti'nin istibdat döneminin mağduru olması, bu şenlikte ona konuşma olanağını yaratmıştır.[1085] Daha sonra Kıbrıs'a gidip oradaki mallarını satarak İstanbul'a dönen[1086] istibdat mağduru ve işsiz Vahdeti, o günlerin hürriyet ortamından ve hak arama özgürlüğünden faydalanarak Dâhiliye Nazırı Hakkı Paşa'ya başvurarak eski işi olan mutasarrıflık istemiş ancak isteği kabul edilmemiştir.[1087]

Hakkı Bey'e birkaç dilekçe veren Vahdeti, devr-i istibdâtta olduğu gibi dilekçesi cevapsız kalınca bu kez de Hakkı Bey'in huzuruna kabul için bir iki kez müracaatta bulunmuş fakat bu müracaatı da red edilmiştir. Vahdeti, Meşrutiyet devri olduğu için her şeyin usulüne olacağına inanarak biraz beklemiş ancak bu bekleyişin işe yaramadığını görünce çare yok diyerek Hakkı Bey'in yanına gitmeye karar vermiştir. Bundan sonra Hakkı Bey'in yanına giden Vahdeti, kapıda bekleyen Odacı Efendi'nin kendisine "*içerde komisyon var giremezsiniz, azıcık sabrediniz*" sözlerini duyunca Odacı Efendi'yi dinlememiş ve sağ elinin tersiyle hafif bir temasla Odacı Efendi'yi iterek sol eliyle de kapıyı açarak içeri girmeyi başarmıştır. İçerde bir komisyon olduğunu gören Vahdeti, derdini Hakkı Bey'e anlatmaya çalışmış ancak Hakkı Bey, oradakilerden polis çağırmalarını ve Vahdeti'yi odadan çıkarmalarını istemiştir.[1088]

Netice olarak bütün çabalarına rağmen memuriyet isteğine bir türlü olumlu cevap alamayan Vahdeti, sonraları bu olay hakkında şunları söylemiştir: "*Kimin hatırına gelirdi ki dâhiliye nazır-ı sâbıkı Hakkı Bey'e birkaç dilekçe verip, o da hıfzı gibi eski muamelelerle bizi artık, hükümet kapısından içeriye adım atmamağa azmettirip de, derdimi, yalnız derdimi dökmek için Volkan'ı meydana getireceğim*"[1089] Aslında Meşrutiyet'in ilanıyla artık her şeyin eskisi gibi olmayacağını düşünen ve bu yüzden Meşrutiyet'in ilanını büyük bir sevinç ve coşku ile karşılayan Vahdeti, iş bulmaya çalışırken karşılaştığı olaylardan ötürü büyük bir hayal kırıklığı yaşamış, gazete çıkarma düşüncesinde de yaşadığı bu sıkıntıların etken olduğunu söylemiştir. Vahdeti sadece kendisine bir iş alanı, uğraş alanı yaratmak için değil; bunun

[1084] "Nutuk", *Volkan*, 28 Teşrînisânî 1324 (11 Aralık 1908), Nu. 1, 4.
[1085] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 33.
[1086] Alparslan, *31 Mart Ayaklanması,*194; Hür, *Öteki Tarih,* 114; Kurşun, Kahraman, "Derviş Vahdetî", 198.
[1087] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 39.
[1088] Derviş Vahdeti, "Dâhiliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa ile Mülakat", *Volkan*, 1 Kânûnisânî 1324 (14 Ocak 1909), Nu. 20, 2.
[1089] Derviş Vahdeti, "İzâ erâd'allâhu şey'en heyye'e lehu esbâbehu" *Volkan,* 3 Mart 1325, (16 Mart 1909), Nu.75, 2

yanında bu işin yaratacağı olanaklar vasıtasıyla toplumsal alanda yeni bir yer ve statü elde etmek için de Volkan gazetesini çıkarmaya karar vermiştir.[1090]

Vahdeti, Volkan gazetesi sahibi ve başyazarı olduğu süreçte memuriyet isteğini tekrardan ancak bu kez Dâhiliye Nâzırı Hüseyin Hilmi Paşa'ya da iletmiştir. Hilmi Paşa'ya, yaşadıklarını özet geçen Vahdeti, kabahatsiz olarak sürgün edildiğinden, verdiği dilekçelerin hıfz olunduğundan, Muhacirin idaresinden memurluk istediğinden ama hala buradan bir netice çıkmadığından söz etmiştir. Hilmi Paşa'nın, Muhacirin idaresinin memurlarının yeterli olduğu bu sebeple buraya başkasının tayin edilemeyeceği sözlerine karşı Vahdeti, "*Pekâlâ, biz ebediyen memuriyetsiz mi kalacağız?*" sorusuna karşılık olarak Hilmi Paşa, "*Orasını bilmem!*" diyerek cevap vermiştir.[1091]

Hilmi Paşa'nın bu cevabına karşılık Vahdeti, bu kez kendini baya met etmeye başlamış, Kıbrıs'ta memuriyetler yaptığından bahsetmiştir. İngiltere usulüne çok vakıf olduğu ve iyi bir idare memuru olduğu için kendisinin mutlaka istihdam edilmesi ve kendisinden tecrübe edilmesi gerektiğini söylemiştir. Yüksek mekteplerde eğitim görmese de bu okullarda okuyanlardan çok daha iktidara malik olduğu için devletin kendisinden istifade etmesini, kendisine bir mutasarrıflık tayin buyurmasını istemiştir. Vahdeti'nin sözlerine karşılık Hilmi Paşa, alaycı bir ifadeyle kendisine sadrazam da olabileceğinden ancak bu hususta elinden bir şey gelmeyeceğinden söz etmiştir.[1092] Netice olarak Vahdeti yine umduğunu bulamamış ve kendisi bir menfi ve kadro harici bir küçük memur denilerek önemsenmemiştir.[1093]

Aslında Vahdeti'nin bu süreçte hükümetten umduğunu bulamaması, İttihatçıların kadrolara kendi yandaşlarını yerleştirmelerinden kaynaklanmıştır. Durum böyleyken hükümete her defasında yaptığı başvuruda kapıdan kovulur gibi gönderilmesi, istibdat mağduru ve işsiz Vahdeti'nin guruna dokunmuştur. Yaşadıkları karşısında büyük bir öfke hisseden Vahdeti, hiddetle nezaretten çıkmış, kendi durumunda olanların haklarını savunmak adına "*Hadim-i İnsâniyet*" adında bir cemiyet kurmuştur. Kendi ifadesine göre, Volkan gazetesini çıkarmaya karar verişi, yaşadıkları karşısında hissettiği yoğun öfke duygusu etkili olmuştur.[1094]

Neticede hükümetten umduğunu bulamayan Vahdeti, İstanbul'da geçirdiği bu boş günlerinde ilk etapta İTC'ye girmeye çalışmıştır. Volkan'da yazdığı bir makalede bu konuya değinen Vahdeti, Ramazan ayının başlarında bir gün aziz bir dostunun kendisine "*Sen bizim işimize*

[1090] Küçük Sevil, *İttihat,* 97.
[1091] Derviş Vahdeti, "Dâhiliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa ile Mülakat", *Volkan,* 1 Kânûnisânî 1324 (14 Ocak 1909), Nu. 20, 3.
[1092] Derviş Vahdeti, "Dâhiliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa ile Mülakat", *Volkan,* 1 Kânûnisânî 1324 (14 Ocak 1909), Nu. 20, 3.
[1093] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 39.
[1094] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 39; Şimşek, *II. Meşrutiyet,* 62.

yararsın." diyerek onu İttihatçıların bir toplantısına götürdüğünü söylemiştir. Ancak Vahdeti, cemiyetteki bölünmeye şahit olunca muhtemelen kendine bir fayda sağlayamayacağını düşünerek bir daha semtlerine bile uğramadağından bahsetmiştir.[1095]

Vahdeti, İTC'den sonra bu kez Fedakaran-ı Millet Cemiyeti'ne yanaşmaya çalışmıştır. Sürgünden dönenlerle, İttihat ve Terakki'den ayrılanların kurduğu Fedakaran-ı Millet Cemiyeti daha çok istibdat mağdurlarına iş ve yardımda bulunmak amacıyla kurulmuş ve bu sebeple de kendi aralarında bir yardım fonu oluşturmuştur. Ayrıca bu cemiyet çıkardığı Hukuk-u Umumiye gazetesiyle de İT'ye karşı güçlü bir muhalefet yapmaya başlamıştır.[1096] Ancak Vahdeti bu cemiyetin fesatçılık yaptığını görünce[1097] "üç *günde bütün amal-i nalâyıklarına vakıf olduğunu*" belirterek cemiyetten ayrılmıştır.[1098] Hatta cemiyetin yardım fonundan kendine ayırdığı 400 kuruş parayı da iade etmiştir. Bu paranın kendisine mağduriyetini giderme amaçlı mı yoksa gazete çıkarma amaçlı olarak bir destek için mi verildiği net olarak anlaşılamamıştır.[1099]

Her iki cemiyete de girmekten vazgeçen Vahdeti, bu kez yönünü basın dünyasına çevirmiştir. Aslında öteden beri gazeteciliğe ilgisi olan Vahdeti, bu hususta hemen harekete geçmiş ve önce Abdülhamid'den yardım almaya çalışmıştır. Ancak saraydan gerekli desteği alamayan Vahdeti, kendi başının çaresine bakmak zorunda kalmış netice olarak da 11 Aralık 1908'de Volkan gazetesini çıkarmaya başlamıştır.[1100]

2.1.5. Gazetecilik Yılları

2.1.5.1. Mizan Gazetesi

Derviş Vahdeti'nin gazeteciliğe olan merakı daha Kıbrıs'ta yaşadığı dönemlere rastlamıştır. O döneme dair Vahdeti'nin dile getirmiş olduğu önemli bir sorun, Kıbrıs ve Osmanlı Devleti arasında var olan iletişim kopukluğu olmuştur. Bundan dolayı oldukça şikâyet eden Vahdeti, bu hususu gazetesinde çokça dile getirmiştir. Vahdeti, o dönemde Türk kültür ve geleneğinden oldukça uzak olduklarını, eğitimini de büyük oranda tamamlayamadığı için bu eksikliğini gazete okuyarak gidermeye çalıştığını ifade etmiştir.[1101]

[1095] "İkdam Refikimize", *Volkan,* 2 Kânûnievvel 1324, (15 Aralık 1908), Nu. 5, 3.
[1096] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti*, 40.
[1097] Alparslan, *31 Mart Ayaklanması,*194; Hür, *Öteki Tarih,* 114; Kurşun, Kahraman, "Derviş Vahdetî", 198-199; Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 321.
[1098] Şimşek, *II. Meşrutiyet,* 42.
[1099] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 41; Şimşek, *II. Abdülhamid,* 273.
[1100] Hür, *Öteki Tarih,* 114; Alparslan, *31 Mart Ayaklanması,*194; Kurşun, Kahraman, "Derviş Vahdetî", 199.
[1101] Küçük Sevil, *İttihat,* 94.

O sıralarda Kıbrıs İstanbul'la temasa başlamış, İstanbul memleket ahalisine rütbeler ve nişanlar vermiştir. Gazetenin ne olduğunu o sıralarda öğrendiğini belirten Vahdeti, daha önce gazeteyi eline bile almadığından söz etmiştir. Okuyanların çok olduğundan ancak kendisinin yalnız kalmış bir hafız olduğu ve en büyük câmi-i şerifi olan Ayasofya'nın (şimdi Kıbrıs'ta Selimiye Camii) en parlak müezzini olduğu için gazete okumadığını söylemiştir. Vahdeti, Volkan'da bu gazetenin o süreçte muhalif bir gazete olan Mizan gazetesi, sahibinin de Mîzancı Murad olduğunu belirtmiştir. [1102]

Vahdeti, o sıralarda çevresindekilerin elinde gördüğü gazeteleri tek başına kalmış bir hafız olarak okumaya değer göremeyecek kadar kibirli bir yapıya sahip olmuştur. Ayasofya'nın en parlak müezzini olan Vahdeti, bazen görevine gidemediği durumlarda bile günde beş vakit minareye çıkarak dokunaklı sesiyle ezan okumuştur. Yaptığı işten gurur duyan Vahdeti, cemaat tarafından oldukça sevilmiş, kendisine son derece saygı duyulmuştur.[1103] Aslında Volkan gazetesindeki yazılarından da anlaşıldığı üzere, Vahdeti hitabı son derece güçlü olan bir kişilik yapısına sahip olmuştur. Bu sayede bulunduğu neredeyse her yerde kısa zamanda bir taraftar kitlesi kazanmıştır.

O yıllarda artık yüzünü İstanbul'a çevirmeye başlayan Vahdeti, gelip gelip gidenlerin sözlerine inanmış, Meşveret ve Mizan gazetelerinin içeriklerini inceleyip kabul etmiş ve bu işe dört elle sarılmaya başlamıştır.[1104] İngilizlerle yakın durduğu o süreçte, Vahdeti artık elinden gelen her şeyi yapmaya, tüm olanaklarını kullanmaya başlamıştır. İnsanlarla yakın bir ilişki kumaya başlayan Vahdeti, o süreçte gelenlere cebinde olan bütün parasını bağışlamış, onlara han, otel, ev bulmakla kalmayıp onları yatırmıştır.[1105]

Aslında kendisi gibilerin de Kıbrıs'ta çok olduğunu ifade eden Vahdeti, hep beraber çalıştıklarından o sırada bütün dağıtımı bulunduğu Merar Naka'dan yaptığından bahsetmiştir. Hem memuriyetini yürüten hem de ahrârın eserlerini neşreden Vahdeti'nin zihninde sadece o zamanki tabiatıyla milletin hep birden ileri gitmeleri içi kalbinden doğan endişelerin gerçek yönlerini anlamaya çalışmak yer edinmiştir.[1106]

Bu karışık ruh hali içinde olan Vahdeti, bir gün Larnaka'da Osmanlı kıraathanesinde otururken bir arkadaşı tarafından eline Jön Türklerin Paris'te çıkardıkları Hürriyet gazetesi

[1102] Derviş Vahdeti, "Halife-i İslam Sultan Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup yâhud Maraz-ı Millet", *Volkan*, 28 Kânûnievvel 1324(10 Ocak 1909), Nu.17, 3.
[1103] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 11.
[1104] Derviş Vahdeti, "Halife-i İslam Sultan Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup yâhud Maraz-ı Millet", *Volkan*, 29 Kânûnievvel 1324 (11 Ocak 1909), Nu.18, 4.
[1105] Derviş Vahdeti, "Halife-i İslam Sultan Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup yâhud Maraz-ı Millet", *Volkan*, 29 Kânûnievvel 1324 (11 Ocak 1909), Nu.18, 4.
[1106] Derviş Vahdeti, "Halife-i İslam Sultan Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup yâhud Maraz-ı Millet", *Volkan*, 29 Kânûnievvel 1324 (11 Ocak 1909), Nu.18, 4.

tutuşturulmuştur. Vahdeti'nin o an sevinçten gözleri dolmuş, göğsü kabarmıştır. Vahdeti bundan sonra Meşveret ve Mizan Gazeteleri ile de tanışmakta gecikmemiş, bu da Vahdeti'nin Jön Türk gazeteleri karşısındaki eski kibri ve çekingenliğinin kalmadığına işaret sayılmıştır.[1107]

Artık bu yönde hareket etmeye başlayan Vahdeti, İstanbul seyahati sırasında daha yakından tanıma fırsatı bulduğu Mizan, Hürriyet ve Meşveret gazetelerini büyük bir ilgiyle takip etmeye ve bunları Kıbrıs'ta yakın arkadaşlarına dağıtmaya başlamıştır.[1108] Aslında 1890'lı yıllarda, 2. Abdülhamid yönetiminden Paris ya da Mısır'a kaçan hürriyetçilerin yolu Kıbrıs'tan geçmiştir. Bu atmosferde Vahdeti; Tıbbiyeli, Harbiyeli ya da Mülkiye kökenli olup istibdat rejimine karşı mücadele eden aydınlara maddi-manevi her türlü yardımı yapmıştır. Bir yandan memuriyetine devam ederken bir yandan da koltuğunda taşıdığı Mizan ve Meşveret gazetelerini vapurdan çıkanlara dağıtmıştır. Vahdeti'nin bu Jön Türk taraftarlığı[1109] ve hürriyetçiliği 5 sene kadar devam etmiş öyle ki adı 'Con Türk'e çıkmıştır. İleride Vahdeti, Mizancı Murad ile gazeteci olarak karşılaştığında ahrarcılığına delil olarak Mizan gazetesini dağıttığından söz etmiştir. [1110]

Jön Türk yayınlarını takip edip, dağıtımını yaptığı 1895 yıllarında karşılaştığı bir adam ile arasında geçen olayı şu şekilde anlatmıştır: [1111]

"*Bu keşmekeş içinde iken Larnaka'da bir gün gözlüklü, siyah sakallı birisinin elinde Mizan gazetesi olub da okuduğunu görünce, hemen sokuldum. Hangi numaralı olduğunu sordum 'altmış beş' dedi. 'Eskidir altmış yedi vereyim, daha risâleler de ister misiniz?' dedim memnun oldu. Temmuz sıcağında, alafranga saat on ikide Kalem'den çıkmış idim koşa koşa eve geldim. Mizanları, Meşveret'leri, risâleleri hep yüklendim getirdim kendisine verdim.*"

Bir Yıldız hafiyesi olan bu adam aslında Kıbrıs'ta yapılan Jön Türk faaliyetlerinden haberdar olmak için Vahdeti'ye yanaşmış, hatta onu lüks bir vapurun kamerasına davet etmiş, ondan Jön Türklere yönelik yaptığı bu faaliyetlerden vazgeçmesini, kendisiyle beraber İstanbul'a gelmesini teklif etmiştir. O süreçte İngiliz memuru olarak çalışan Vahdeti'nin "*Dört İngiliz lirası*" olarak aldığı maaşı küçümseyen adam, kendisiyle çalışması, Jön Türklerin Kıbrıs'taki faaliyetleri hakkında bilgi vermesi karşılığında kendisine İstanbul'da hazır bir ev, iki bin kuruş maaş vereceğini, nişanlar ve rütbeler alıp güzel bir hayat yaşayacağını söylemiştir. Ancak üç

[1107] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 15.
[1108] Kurşun, Kahraman, "Derviş Vahdetî", 198; Murat, *The Polıtıcal Ideas Of Derviş,*43.
[1109] Bu faaliyetler onu Hamidiye yönetiminin gözünde Jön Türk yapmış bu yüzden yerel mahkeme tarafından sorguya çekilmiş ama suçlu bulunmamıştır. Murat, *The Polıtıcal Ideas Of Derviş,*43.
[1110] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 15-16.
[1111] Derviş Vahdeti, "Halife-i İslam Sultan Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup yâhud Maraz-ı Millet", *Volkan,* 29 Kânûnievvel 1324(11 Ocak 1909), Nu.18, 4.

gün boyunca düşünen, kendisine teklif edilen hafiyelik görevini red eden Vahdeti, o süreçte hafiyeliği doğru bulmamış, yaşanan çatışmaların sebebi olarak görmüştür.[1112] Bunun sorumluluğunu da Padişah'a yüklemiştir. " *Padişahım burasına dikkat buyurunuz zira bu nokta hayat memat meselesidir. Bu mesuliyet hep size aiddir*."[1113]

Ancak hafiyeliği kabul etmeyen Vahdeti'nin Jön Türk taraftarı gibi davranması, İstibdad rejimine karşı mücadele etmesi, samimi ve inandırıcılıktan uzak olmakla birlikte kalıcılıktan uzak bir gençlik rüzgârı olarak da görülmüştür. Çünkü Vahdeti'nin takındığı bu tutum aslında onun Volkan'ı çıkarmaya başladığı ilk zamanlara rastlamıştır. Zira Volkan'ın sonraki sayılarından da anlaşıldığı üzere Vahdeti, Jön Türk fikrine mesafeli durmuş, kendisine çok farklı bir yol çizmiştir.[1114] Kaynaklardaki bu tespitlere karşı, çalışmamızın ilerki bölümlerinde ayrıntılı olarak değindiğimiz üzere, Vahdeti Meşrutiyet sürecine asla karşı bir duruş sergilemediğini sık sık ifade etmiştir.

2.1.5.2. Volkan Gazetesi

Abdülhamid Dönemi'nde yaşanan istibdat sürecinde Osmanlı basını üzerinde büyük bir sıkı denetim söz konusu olmuştur. Ancak bu sıkı denetim, 2. Meşrutiyet'in ilanı ile oluşan özgürlük ortamı ile kalkmış,[1115] özellikle sansürün de kaldırılmasıyla beraber gazete sayısında büyük artış yaşanmaya başlanmış; dönemin İkdam, Sabah, Tercüman-ı Ahval, Saadet gibi önemli gazetelerinin muhabirleri yaptıkları toplantıda Osmanlı Matbuat Cemiyeti'ni 24 Temmuz 1908'de kurmuşlardır. Sansüre karşı direnmeye karar veren gazeteciler, sabaha kadar gazetelerinin kapısında sansür memurlarını beklemişlerdir.[1116] Dolayısıyla özgürlüğün ilk iki ayında gazete yayını sayısında büyük artış sağlanmıştır. Bunda otuz yıldır bastırılan özlemlerin, düşüncelerin ve inançların da etkisi büyük olmuştur.[1117]

Dönemin önemli gazeteleri ve aynı zamanda yönetimle işbirliği halinde olan İkdam, Sabah, Tercüman-ı Hakikat ve Saadet gazeteleri 25 Temmuz 1908 itibari ile hemen yön değiştirip Meşrutiyet ve hürriyet taraftarlığı yapmaya başlamışlardır. Kadrolarını yenileyip eski yayınlarla bağlantılarını kesen bu gazetelere ayrıca Tanin, Yeni Gazete, Mizan, Hukuk-Umumiye, Serbesti, Sadayı Millet, Şurayı Ümmet, Takvim-i Vakayi, Osmanlı, Volkan,

---

[1112] Derviş Vahdeti, "Halife-i İslam Sultan Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup yâhud Maraz-ı Millet", *Volkan*, 1 Kânûnisani 1324(14 Ocak 1909), Nu.20, 4.
[1113] Derviş Vahdeti, "Halife-i İslam Sultan Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup yâhud Maraz-ı Millet", *Volkan*, 29 Kânûnievvel 1324(11 Ocak 1909), Nu.18, 4.
[1114] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 16.
[1115] Ünal Özkorkut, "Basın Özgürlüğü", 78-79.
[1116] Yalman, *Yakın Tarihte*, 69-70; Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi,* İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003, 82; Topuz, *100 Soruda Türk,*102
[1117] Gevgilili, *Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi*, 85.

Tercüman, Tasvir-i Efkâr, Sırat-ı Mustakim,[1118] Millet, İttifak, Metin, Hürriyet, Yeni Asır, Rasin, İstiklal, Basiret, İbret gibi gazeteler eklenmeye başlamıştır.[1119]

Bu bağlamda Meşrutiyet'in gelişiyle ilk iki ay içinde iki yüz üzerinde gazete imtiyazı alınmış, gazete tirajları iki binden elli bine kadar yükselmiştir. Meşrutiyet'in ilk üç buçuk yılında altı yüz yedi gazete ve derginin yayınlandığını belirten Topuz'a göre, bu gazetelerin çok azı uzun süreli olmuş, bunlardan bazıları sadece birkaç sayı, bazıları da üç beş ay çıktıktan sonra kapanmıştır.[1120] Gazete sayısı ve çeşidinde büyük bir artış yaşandığına dikkat çeken Yalman da, geceli gündüzlü baskı makinelerinin çalıştığından, halkın da gazetelere büyük talep göstermeye başladığından söz gelimi on paraya satılan İkdam'a ulaşmak için yarım liraya kadar para verenlerin olduğundan söz etmiştir.[1121]

Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte gelişen bu hürriyet ortamında özellikle sansürün kaldırılmasıyla gazete sayısında yaşanan artış ve çeşitlilik aslında bir zenginlik kaynağı olarak görülmekle birlikte, önemli bir kışkırtma aracı olarak kullanılması nedeniyle ciddi bir siyasi kutuplaşmanın yaşanmasına neden olmuştur. Toplumu etkilemek ve özellikle yönlendirme aracı olarak kullanılan basın, toplumun ayrışmasında ve toplumun kargaşaya sürüklenmesinde başat bir rol üstlenmiştir.[1122] Fikri, siyasi, şahsi problemlerden kaynaklı gazetelere yansıyan yazılar, matbuat dünyasında çekişmelere yol açtığı gibi bu gazetelerin taraftar okuyucuları arasında da çatışmalara sebebiyet vermiştir. Gazetelerin ayrıca siyasi fırka gibi hareket etmesi toplumda büsbütün çatışma ortamını beraberinde getirmiştir.[1123]

Aslında bu dönemde çıkarılan gazeteler, bir partinin dolaylı ya da doğrudan yayın organı olarak çıkarılmış ve çoğu İT'ye karşı muhalefet sergileyerek özellikle aydın kesimleri kışkırtmada önemli bir görev yüklenmişlerdir. Şüphesiz bu görevi üstlenen ve toplumda çatışma ortamını körükleyen gazetelerden biri Volkan gazetesi olmuştur. Kaynaklarda, Derviş Vahdeti'nin yönetiminde gerici,[1124] eski düzenin devamından yana olan bir gazete olarak nitelendirilen Volkan'da,[1125] Vahdeti'nin kendi kaleminden çıkan yazılar aslında dönemin basın hayatı ile ilişkili önemli hususlar içermiştir. O süreçte güçlü bir rekabet ortamında kuvvetli bir destekten yoksun bir halde, maddi ve manevi anlamda oldukça zor koşullar

[1118] Topuz, *II. Mahmut'tan,* 83-84; Topuz, *100 Soruda Türk,* 102-104; Yasemin Doğaner, "Hürriyet ve Modernleşme Enstrümanı Olarak Osmanlı'da Basın", *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 29/1 (2012), 109-121.
[1119] Nurettin Güz, "Osmanlı Basını", *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 1/3 (2000), 40-57.
[1120] Topuz, *II. Mahmut'tan,* 82-84.
[1121] Yalman, *Yakın Tarihte,* 71.
[1122] Alkan, *Selanik İstanbul'a*, 126.
[1123] Taner Aslan, "Meşrutiyet Aleyhtarlığına Dair Bazı Düşünceler", *Tarih İncelemeleri Dergisi,* XXIV/2 (2009), 1-29.
[1124] Topuz, *II. Mahmut'tan,* 84; Murat Hanilçe, İlyas Ak, "İstanbul Gazetelerinin Başyazarlarının Kaleminden 31 Mart Vak'ası Öncesi ve Sonrası", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(2018), 1-32.
[1125] Mehmet Kaya, Sinem Siklon, "Bazı Osmanlı Gazetelerinde Siyasal Reklam ve Propaganda (1908-1918)", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 16 (2012), 62-73.

altında bu mesleği icra etmeye çalıştığını söyleyen Vahdeti, yaşadığı bütün zorluklara rağmen umudunu asla yitirmeyerek bu ortamda var olmaya çalıştığını ifade etmiştir.

Bu süreçte siyasi, toplumsal ve maddi anlamda birçok sıkıntı içerisinde gazetecilik mesleğini icra etmeye çalışan Vahdeti, bütün zorlukların üstesinden var olan güçlü inancı sayesinde baş edebildiğini söylemiştir. Basın dünyasında var olan şiddetli rekabet ortamında onur sahibi insanların ümitli olması gerektiği düşüncesinde olan Vahdeti, dayanma gücünü güçlü inancına bağlamış, Allah'tan ümidini hiç kesmediğinden bahsetmiştir. Bu hususla alakalı Volkan'da şu açıklamalarda bulunmuştur:[1126]

"*Gazetemizin başarısızlığı bir yönde kalmıştır ki o da gerekli ölçüde sürümünü sağlayamamış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu ülkede günlük bir gazetenin kalıcı olması en başta gelen bir hususdur. Öyle ki, günlük yayımlanacak gazeteler için hâkimiyet sahiplerinin kasalarının ağzı açık bulunsun ya da bir cemiyetin koruması altında bulunsun. Yoksa bizim gibi zayıf sermayeliler, yolunu bilmeyenler kesin olarak ihtiyaç deryasında kimi zaman batmak, kimi zaman çıkmak suretiyle ya hâkimiyet sahiplerinin cömertliği ile hayat bulur, ya da dibi bulunmaz talihsizlik denizinde boğulur gider. Ancak, onur sahibi kişilerin gemileri şiddetli rekabet ortamında parça parça olmuş ihtiyaç çevreleri içinde hayatını kurtarmaya çalışmakta bulunmuş olan bir adamın da ümitsiz kalması, varlığını unutması, dayanma gücünü eksiltmesi, gerçek sahibinden ümit kesmesi; kulluk adetlerine uygun düşmez. Ümidim sendendir Allah'ım senden… Gazeteler her türlü değerlendirmede bulunabilir. Çünkü onların gürültüyle, patırtıyla sözleri kesilmez. Ancak, onların tuttuğu yol genel kabul görürse o değerlendirmelerinde kamuoyuna hizmet etmiş olabilirler. Aksi takdirde her yazarın foyası derhal kamuoyunun nazarlarında belirginleşir ki, o gibilerin neşriyatı kesinlikle dikkate alınmaz. Bize kalırsa bu şimdiki durum genel bir hastalıktır. Bu amacı sonsuza kadar götürmemek bir işte başarısızlık baş gösterdi mi, sebat edememek, ümitsizlik göstermek mantıklı olan bir konuda bile bir girişimde bulunmak gerekirse, hepimiz birden olmaz demek aldığımız terbiyenin gereğidir. Artık bu olmazları bırakalım, dilimizi olurlara alıştıralım.*"

Zararlı yayınlara karşı bir duruş içinde olduğunu söyleyen Vahdeti, 2. Meşrutiyet ortamının getirdiği özgürlüğün halkın yararına yönelik olması gerektiğinden bahsetmiştir. Bu özgürlüğü zararlı fikirleri yayınlamak için kullanan gazete yayınlarının, yargıya bile gerek duyulmadan durdurulması gerektiğini söylemiştir. Bu hususla alakalı Vahdeti, Volkan'da şu cümleleri sarf etmiştir:[1127] "*Serbestiyet millete yararlı olacak biçimde olursa, yoksa millete zararlı yayınlarla uğraşan gazeteler için yargıya bile başvurmaya gerek yoktur. Basın yayın müdürü bu gibi toplumun bütününe zararlı gazetelerin yayınını durdurabilir. Çünkü Basın yayın tüzüğünde gerekli açıklamalar vardır.*"

Vahdeti'nin basın hakkında yaptığı açıklamalar bu şekilde iken, Vahdeti'nin Volkan gazetesini çıkarmaya karar vermesi, Meşrutiyet'ten altı ay sonra hala işsiz olduğu ve henüz bir cemiyete girmeyi başaramadığı günlere rastlamıştır. Bu karar Vahdeti'nin yaşamında bir dönüm noktası olmuştur. Şimdiye kadar sıradan bir adam olan Vahdeti, bu gazetenin etkisiyle

[1126] Derviş Vahdeti, "Müjde İttihat ve Terakki Cemiyeti Eskisinden Ziyade Kuvvet Buldu", *Volkan*, 10 Kânûnisânî 1324 (23 Ocak 1909), Nu.24, 2.
[1127] Derviş Vahdeti, "Rüyada İrticâ Plânları", *Volkan*, 21 Kânûnisânî 1324 (3 Şubat 1909), Nu. 34, 3.

2. Meşrutiyet Dönemi'nde oldukça ses getiren bir adama dönüşmüştür. Volkan, Vahdeti'nin İttihâd-ı Muhammedî adıyla bir cemiyet kurmasına ortam hazırlayarak Vahdeti'nin bu süreçte mücahitlik ve önderlik rolü oynamasında, siyasi bir figür halini almasında, 31 Mart İsyanı'nın teşvik ve tahrikçiliğine kadar götüren olayların içinde yer almasında, çok büyük bir etken oluşturmuştur.[1128]

Hürriyet ortamından faydalanan Vahdeti, "*halkın temiz dini duygularını istismar ederek menfaat ve şöhret teminine*" karar vermiştir.[1129] Vahdeti, Volkan'ı çıkarmadan önce bu düşüncesini Mahmud Bey matbaasında rastladığı Mizancı Murad'a söylemiş ancak Murad Bey daha ilk karşılaşmasında, "*mahdut fikirli ve ehemmiyetsiz*" biri olarak gördüğü Vahdeti'ye, Mizan gibi şöhretli bir gazetenin bile çok zor ayakta kalabildiğini bu nedenle de "*bu sevdadan vazgeçmesini*" tavsiye etmiştir.[1130]

Ancak Murad Bey'i dinlemeyen Vahdeti, Volkan'ı çıkarma hazırlıklarına başlamıştır. Volkan'ın çıkarılma tarihini 17 Aralık 1908 yani milletin büyük bayramı olan Meclis-i Mebusan'ın açılış gününe getirmek istemişse de İstanbul mebuslarının seçileceği gün yani 11 Aralık 1908'de Volkan'ı çıkarmaya başlamıştır. Aslında o gün siyasal çalkantıların ortaya çıkdığı bir gün olması nedeniyle Vahdeti için önem arz etmiştir. Vahdeti, çevrilen entrikaların boşa çıkarılarak doğru yöne çevrilmesine elden geldiğince küçücük de olsa bir hizmette bulunabilmek ve doğruluktan ayrılmama arzusuna ulaşmak adına o günü gazeteyi çıkarmak için uygun bir tarih olarak ifade etmiştir.[1131]

Volkan gazetesini çıkarmak için Vahdeti'nin Zabtiye Nezareti'nden ruhsat istemesi üzerine Matbuât-ı Dâhiliye Müdürlüğü tarafından şu şekilde bir yazı kaleme alınmıştır:[1132]

"*Şimdilik haftada bir def'a ve ilerde yevmî çıkarılmak üzere Volkan nâmıyla Türkçe bir gazetenin neşrine ruhsât i'tâsı Muhâcîrîn İdâresi kadro hâricinde kalan me'murlarından Derviş Vahdeti tarafından bâr-ı hâl istîd'â kılınmış olduğundan Matbuât Nizâmnâmesi*

[1128] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 42.
[1129] Sirer, "Türkiye'de Yobazlık ", 2773.
[1130] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 41; Akbaş, *II. Meşrutiyet,* 147.
[1131] "Volkan", *Volkan*, 28 Teşrînisânî 1324, (11 Aralık 1908), Nu.1, 1.
[1132] *BOA, DH. MKT.. 2674./92 Lef: 1 (5. Za. 1326 / 29* Kasım 1908);Volkancıların kendi aralarında daha önce, İttihâd-ı Muhammedî ismi ile bir gazete çıkarma eyleminde bulundukları anlaşılmıştır. İttihâd-ı Muhammedî nâmıyla bir gazete neşrine ruhsat i'tasını istida eden Abdullah Ferid Efendi sinn-i nizâmisini ikmal etmiş ve kanunen aleyhine hükm terettüp etmemiş ve huku-ı şahsiyesine tamamıyla ve bil-fiil mutasarrıf idiğüne dair bir şehâdetnâme verildiğine dair bir yazı kaleme alınmıştır.*BOA. ZB. 331/21 Lef:-1-1. (2 Mart 1324/ 15 Mart 1908)*; İMC resmi anlamda henüz kurulmadan önce, İMC adıyla bir ceride çıkarılmasına dair Zabtiye Nezareti'ne yapılan başvuru şu şekilde olmuştur: "*dinî, felsefi, siyasî ve edebi olmak üzere ve hergün neşr edilmek üzere İttihâd-ı Muhammedî nâmıyla Arabî, Farsî ve Türkî lisanlarında bir cerîde ihdâsına ruhsat i'tâsına Bayezid Dersiamlarından Abdullah Ferid Efendi tarafından verilen arz-ı hâlde istidâ' kılındığından Matbuat Nizâm-nâmesi'nin üçüncü ve dördüncü maddelerinin fıkra-yı evveliyelerine tevfikân muâmele-i husûsuna himmt buyrulması bâbında irâde efendim hazretlerinindir.*" *BOA. ZB. 331/21 Lef:-2-1. (26 Şubat 1324/11 Mart 1909).*

ahkâmına tevfikân muâmele-i lâzime icrâsıyla neticesinin inbâsı husûsunun Zabtiye Nezâret-i Âliyesi'ne iş'âr buyrulması bâbında emr ü fermân hazret-i menlehü'l-emrindir."

Dâhiliyeden Zabtiye Nezâretine, Matbuat Nizamnamesi dikkate alınarak, Derviş Vahdeti'nin müracatı ile igili gerekli muamelenin yapılıp sonucunun bildirilmesi hakkında şöyle bir yazı kaleme alınmıştır: "*Şimdilik haftada bir def'a ve ilerde yevmî çıkarılmak üzere Volkan nâmıyla Türkçe bir gazete neşrine ruhsat i'tâsını istid'a eden Muhâcîrîn İdâresi mûrîn-i sabıkâsından Derviş Vahdeti Efendi hakkında Matbuât Nizâmnâmesinin mevâdd-ı mahsûsası ahkâmına tevfikan muâmele-i lâzime icrâsıyla neticenin inbâsı husûsunun Matbuat İdâresi ifâdesiyle beyânına ibtidâr kılındı.*"[1133]

Yapılan araştırma neticesinde, bu izne cevap olarak Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen tezkere ise şu şekilde olmuştur:[1134]

"22 Teşrin-i Sânî 324 tarih ve 1302 numrolu tezkere-i âliye-i nezâret-penâhileri cevâbıdır: Şimdilik haftada bir defâve ileride yevmî çıkarılmak üzere Volkan nâmıyla Türkçe bir gazete neşrine ruhsât i'tâsını istîdâ' eden muhâcirîn idâresi me'mûrîn-i sâbıkâsından Derviş Vahdeti Efendi teb'â-yı Osmanîye'den olup 30 yaşını ikmâl etmiş ve cinâyet ve cünhâ ile aleyhine hükm terettüb etmemiş ve hüsn-i hâl ashâbından bulunmuş ve mezkûr gazeteyi mevcûd matbaaların birinde ücretle tab' ettireceği anlaşılmış ve ale-l-usûl kendisinden alınan sened leffen takdim kılınmış olmağla ol-bâbda."

Volkan gazetesinin çıkarılması için gerekli olan izin alındıktan sonra, 11 Aralık 1908'de[1135] gazete yayın hayatına başlayabilmiştir. Gazetenin ortaya çıkışında 2. Meşrutiyet'in yarattığı özgürlük ortamı, bu ortamda gelişen çatışmaları fırsat gören Vahdeti'nin dini siyasal anlamda kullanarak öne çıkma isteği etken olmuştur. Bu süreçte Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakı, ülkede hem ordu hem de halk üzerinde bir huzursuzluğa neden olmuş; bunların haricinde alaylı-mektepli çatışması, subayların politikaya bulaşması, ordudaki eğitim problemi, yobazların propagandaları ülkede dinin siyasal anlamda kullanılmasında elverişli bir ortam yaratmıştır.

İşte bu ortamdan kazanç elde etmek isteyen, bütün fırsatları değerlendiren Vahdeti, Güresin'in ifadesiyle "*Kurnaz Vahdeti*", çıkaracağı gazete yoluyla hem öncülüğe girebileceği hem de sarayla da ilişkilerini geliştirebileceği inancında olmuştur.[1136] Volkan'ın çıkışında asıl neden olarak da, Vahdeti'nin gerek yazılarından gerek kişiliğinden anlaşıldığı kadarıyla "*otuz*

[1133] *BOA, DH. MKT.. 2674./92 Lef: 2 (11. Za. 1326 / 5 Aralık 1908).*
[1134] *BOA. ZB. 328/123-1-1 (25 Teşrinisani 1324/8 Aralık 1908).*
[1135] Volkan *Gazetesi,* 3; Ahmad ise bu tarih için Aralık 1908'i vermiştir. Bkz. Ahmad, " Politics", 4; Farhi de, 10 Kasım 1908 olarak vermiştir. Farhi, " The Şeriat", 283. Ancak Volkan gazetesinde bu tarih 11 Aralık 1908 olarak belirtilmiştir.
[1136] Güresin, *31 Mart,* 32-33.

senedir bir türlü tayinine muvaffak olamadığı" bu nedenle gazeteci kimliği edinerek kendine toplumda bir statü kazanma isteği gösterilmiştir.[1137]

Volkan, Derviş Vahdeti tarafından İstanbul'da, 28 Teşrînisanî 1324-7 Nisan 1325 (11 Aralık 1908-20 Nisan 1909) tarihleri arasında, günlük olarak çıkan dinî aynı zamanda siyasî içerikli bir gazete olmuştur.[1138] Gazete 31 Mart İsyanı'nın çıkışında en önde gelen isim olan Derviş Vahdeti'nin yönetiminde, yayın hayatına başlamıştır.[1139]

Volkan gazetesi ilk zamanlarda pek rağbet görmeyince, Vahdeti bunun üzerine "*gayet ateşli bir dil ile bilhassa pek fazla okumamış tabakanın fikrini çelecek çelecek şekilde makaleler yazmaya*" başlamıştır. Gazetenin bu tarz bir kullanması ile tirajı 20.000'e kadar çıkmıştır ki, bu o zamana kadar Türkiye'de hiçbir gazeteye nasip olmamış bir satış olmuştur. Bu suretle cebi para görmüştür.[1140]

2.2. Derviş Vahdeti'nin İngilizlerle İlişkisi

31 Mart İsyanı'nda, 2. Abdülhamid ve liberal gruplar dışında sorumlu tutulan diğer bir kesim ise, Derviş Vahdeti ve onun etrafında toplanan dindar ve muhafazakâr grup olmuştur.[1141] Bu ortamda muhalefet kimliği ile ön plana çıkan Vahdeti, dini siyasete alet ederek siyasal anlamda ses getiren bir şahıs olarak faaliyet yürütmüştür. Yarı Fedakarancı, yarı âdem-i merkeziyetçi Vahdeti'nin Hareket Ordusu İstanbul'a hâkim olduktan sonra kaçış planları yaparak Sait Paşa ve Şehzade Vahdettin'e sığınma isteğinde bulunması, onun siyasal kimliği ile örtüşmüş,[1142] İngiliz bağlantısı olan kişilerle yakın ilişkisini göstermiştir.[1143]

Vahdeti'nin arkasında bir gücün olup olmadığı, varsa bu gücün kim olduğu hala bugün tartışma konusu olmakla birlikle hala aydınlatılamamıştır. Ancak çok sayıda araştırmacının öngördüğü üzere, isyanda İngiltere'nin rolü yüksek ihtimal dâhilinde bulunmuştur. Vahdeti'nin muhalif isimlerden olan Sabahattin ve Kamil Paşa ile yakınlığı da bu isimlerin İngiltere destekli olmaları ve İngiltere'ye olan yakınlıkları etken oluşturmuştur.

İngiltere'nin bu isyana adının karışmasında etken olan uluslararası konjüktürüne bakmak gerekirse, İngiltere'nin bilindiği üzere Berlin antlaşmasına kadar Osmanlı üzerinde uyguladığı temel politika, Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruma siyasetine dayanmıştır. Ancak

---

[1137] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 43.
[1138] Volkan *Gazetesi*, 11; Düzdağ, "Volkan", 123; Dursun, "Meşrutiyet Dönemi", 86.
[1139] Kaya, Siklon, "Bazı Osmanlı", 66.
[1140] Sirer, "Türkiye'de Yobazlık", 2773; Gazetenin basımını bulanık zamana bağlayan Celal Nuri, "*Derviş Vahdeti bir gazete çıkardı. Volkan patladı ve herifin ayakları bir buçuk metre yukarda kaldı.*" Demiştir. Celal Nuri,"Osmanlı Devleti Ölürken", *Vakit*, 7 Mart 1933, 8.
[1141] Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 148.
[1142] Akşin, *31 Mart*, 326.
[1143] Avcıoğlu, *31 Mart'ta,* 66.

Osmanlı-Rus savaşı sonunda İngiltere bu politikasını terk etmeye başlamıştır. İçeride Muhafazakâr Parti'nin yerine Liberal Parti'nin ve Gladston'un Başvekil olarak iktidara gelmesi ile İngiltere Osmanlı'yı parçalamaya, Balkanlar'da kendi hakimeyeti altında gelişen bir Yunanistan'ın varlığı için çabalamaya başlamıştır. Asya'da da, Mısır ve Hindistan üzerinde sağlam bir denetim kurma amacında olan İngiltere, Ermenistan'a da müdahale ederek güç oluşturma çabasında bulunmuştur.[1144]

2. Abdülhamid'in Almanlar'a yakın politikası ve Almanlar'a verilen imtiyazlar, İngiltere'nin amaçları önünde önemli bir engel oluşturmaktaydı. Ancak 2. Meşrutiyet'in ilanıyla Osmanlı'nın dış politikası İngiltere'nin lehine dönüşmeye başlamıştır. Osmanlı meclisinde İttihatçıların önde isimlerinden İsmail Hakkı'nın Bağdat Demiryolu yapımında Almanlara tanınan ayrıcalıkları eleştirmesi, yeni İngiliz elçisi Sir Gerard Lowther'in İstanbul'a gelişi esnasında yapılan çoşkulu gösteriler, İngiliz yanlısı Sait Paşa ve Kamil Paşa'nın[1145] ard arda sadarete gelmesi bu yakınlığa işaret olmuştur.[1146]

Ancak bir süre sonra İttihatçıların ard arda attığı adımlar yine İngilizler'in tepkisine, İngilizler'in muhalefet ile yakınlaşarak muhalefete destek vermesine neden olmuştur. İşte bundan sonraki süreçte İttihatçılar'ın faaliyetlerine karşı muhalefetin verdiği tepkiler ve İngilizler'in muhalefet eksenli başlattığı politik duruş, isyandan muhalefetin özellikle Derviş Vahdeti ve arkasında kendisini desteklediği idda edilen İngilizlerin sorumlu tutulmasına neden olmuştur.

Ancak burada bu hususu da belirtmek gerekir ki, İngilizlerin Osmanlı üzerindeki kişisel çıkarları da, İngilizler'in Osmalı üzerindeki siyasi faaliyetlerinde etkili olmuştur. Mesela Türk meşruti hareketinin İngiliz sömürgesi olan Mısır ve Hindistan'a örnek olabileceği ihtimali İngiltere'de büyük bir endişeye sebebiyet vermiştir. Bu husus da aslında İngilizler'in isyanda etkili olmuş olabileceği ihtimalini güçlendirmiştir.[1147]

Keza Osmanlı ülkesinde Baştercüman Fitzmaurice'nin[1148] Londra'ya gönderdiği raporlarda, Fitzmaurice meşruti idarenin başarılı olması durumunda, olası kaygılarını şu sözlerle dile

---

[1144] Celal Bayar, *Ben de Yazdım Millî Mücadeleye Gidiş*, C. 3, İstanbul: Sabah Kitapları, 1997, 140.

[1145] Kamil Paşa için, " Her yerde İngiliz politikası mevzu-u bahis edilerek bir İngiliz mutemedlisi, bir pîr-i siyaset" denildiği zaman akıllara gelen tek isim olup aynı zamanda " zavallı vatanın dertlerine amik suretti vâkıf olan rical-i devlettin" biriydi denilmekte aynı zamanda İngilizlerin nezdinde itibarının çokça büyük olduğu ifade edilmekteydi. P.Philip Graves, *İngilizler ve Türkler, Osmanlı'dan Günümüze Türk-İngiliz İlişkileri (1789-1939),* Çev. Yılmaz Tezkan, Ankara: 21.Yüzyıl Yayınları, 1999, 180.

[1146] Akşin, *31 Mart*, 349-350.

[1147] Graves, *İngilizler,* 182.

[1148] 1890'da İstanbul İngiliz Büyükelçiliği tercüme bürosunda göreve başlayan Fitzmaurice, çeşitli yerlerde görev yaptıktan sonra 1906'da İstanbul'a baş tercüman olarak geri döndü. Gertrude Bell'in Türkiye hakkında çok insandan daha çok şey biliyor dediği Fitzmaurice, gizli yazışmalarında devrimci İttihatçıların yıkılmasını kararlılıkla savunmakta, Girit gibi yerlerde çıkacak siyasi krizlerle İttihatçıları halkın gözünde küçük düşürmeyi

getirmiştir: "*Bugün için sempatilerine ihtiyaç duydukları yabancılara fazla iltifat eden Türklerin az zamanda vatanperverane demesek bile kuvvetli milliyetçi hislere sahip olacakları muhakkaktır. O zaman, Girit, Mısır, Makedonya, Bosna, Aden, Lübnan, Kıbrıs meselelerinde, belki de Hintli nöbetçisi ile Bağdat'taki özel durumumuz hakkında söz sahibi olmak isteyeceklerdir.*"[1149]

Osmanlı ülkesi içinde yaşanan gelişmeler de, İngilizler'in Osmanlı'ya karşı siyasi pozisyonunda etkili olmuştur. Daha önce de bahsettiğimiz üzere bu süreçte İttihatçılar ile ters düşen Kamil Paşa'nın sadaretten düşürülmesi, Vahdeti'nin Volkan'da İttihatçılara karşı eleştiri dozunu artıran yazılar yazmasına neden olmuştur. Birçok eserde Vahdeti'nin İngiliz ajanı olduğu ya da İngiliz taraftarlığı yaptığı yönünde görüşlerin temelinde aslında Vahdeti'nin koyu bir İngiliz taraftarı olan Kamil Paşa'yı her yönüyle, aşırı bir biçimde savunmasından ileri gelmiştir.[1150] Zira Avcıoğlu, Kâmil Paşa'yı "*Çılgınlık derecesinde İngiliz taraftarı*" olarak nitelendirmiştir.[1151]

Nitekim Kamil Paşa'nın düşürülmesi, İngiliz Sefareti tarafından da, *"kendi ülkesinin çıkarlarına indirilmiş bir darbe olarak*" değerlendirilmiştir. Şüphesiz İttihatçılar, Kamil Paşa ile alakalı yaşanan bu hadisenin İngiltere'de yaratacağı buhranın farkında olmuşlardır. Bu yüzden de önce İttihatçılar tarafından bir heyet İngiliz Sefiri Lowther'e gönderilmiş daha sonra da sadarete getirilen Hilmi Paşa'nın kendisi Lowther'i ziyaret etmiştir. Yapılan ziyaretlerde Kamil Paşa'nın düşürülmesinin temelinde, Kamil Paşa'nın anayasaya aykırı hareketlerinin etkili olduğu, bunun İngiltere ile ilgisinin olmadığı, Türk-İngiliz dostluğunun devam edeceği vurgulanmıştır.[1152]

Aslında Derviş Vahdeti'nin İngilizlerle olan yakın ilişkisi daha Kıbrıs'ta iken yaşadığı gençlik dönemlerine kadar gitmektedir. Dönemin tanıklarından Ahmet Emin Yalman, Vahdeti için aslında göbek adının Derviş olduğunu, İngiliz gizli istihbaratın kendisine "*Vahdeti*" adını taktığını ifade etmiştir. Yalman'a göre bu ad kendisine takılınca etrafta Vahdeti'nin bir tarikata mensup bir derviş olduğu şeklinde kasıtlı bir izlenim yaratılmıştır.[1153] Vahdeti, Kıbrıs'ta maddi anlamda yaşadığı sıkıntıdan kurtulmak, iş hayatında yükselebilmek için Larnaka'daki bir misyoner okulunda İngilizce öğrenmeye çalışmış,[1154] İngilizcesi yeterli

---

planlamaktaydı. İttihatçıların mason ve Yahudi dönmesi olduğunu basına da sızdıran yine kendisiydi. Soner Yalçın, "Bir Siyasi Entrikacı Diplomat: Gerald H. Fıtzmaurıce", *Sözcü Gazetesi,* 22 Mayıs 2016.

[1149] Bayar, *Ben de Yazdım,* C. 3, 143.

[1150] Kurşun, Kahraman, "Derviş Vahdetî", 199-200.

[1151] Avcıoğlu, *31 Mart'ta,* 58.

[1152] Alkan, *Selanik İstanbul'a*, 297.

[1153] Yalman, *Yakın Tarihte,* 111; Dervişlikle alakası olmadığı gibi muntazam bir tahsil hayatı da olmamıştır. Mithat Sertoğlu, "56 Sene Evvel Bastırılan Bir Kara İhtilal: 31 Mart", *Bozkurt Gazetesi,* 31 Mart 1965, 3.

[1154] Turhan, "Osmanlı'ya İsyan Eden Bir Kıbrıslı (31 Mart Olayı ve Derviş Vahdeti)", *Kıbrıs Gazetesi*, 4 Nisan 2011,1.

düzeye gelince de kıyafet değiştirerek adadaki İngiliz Yüksek Komiserliği'nde memur olarak görev yapmaya başlamıştır.[1155] Gözü yükseklerde olan Vahdeti'nin, Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a gidince yükselmenin yolunu araması yine pek çok kaynakta onun bir İngiliz ajanı olduğu, İngiliz gizli servisinde emir ve direktif aldığı şeklinde iddaların yapılmasına neden olmuştur.[1156]

Volkan'da "*Halîfe-i İslâm Abdülhamid Han'a*" yazdığı mektupta, Padişah'a maddi anlamda bir destek kazanmak uğruna İngilizlerle temas kurduğunu şu sözleriyle dile getirmiştir: "*Ancak bunlar meşrû bir sa'y (çaba) neticesiydi. Zira İngilizler, adama hiç bedava lokma mı verirler?*"[1157] Ancak Vahdeti'nin sarf ettiği meşruiyet ve kolay lokma sözleri, İngiliz idaresindeki memuriyetiyle alakalı insanların kafasında şüpheli sorular yaratmıştır.

Vahdeti'nin içinde bulunduğu sıkı iş disiplinini mi yoksa memuriyet elde etmek uğruna katlanmak zorunda kaldığı durumdan ötürü bir vicdan muhasebesi mi yaptığı net olarak anlaşılamamıştır. Öyle ki bazı araştırmacılar, Meşruti idareye yönelik dile getirdiği fikirlere temkinli yaklaşırken kolay lokmayı da İngiliz ajanlığına yormuşlardır.[1158]

Doğan Avcıoğlu, Vahdeti'nin bu sözlerinden ve İngiltere hükümeti hizmetinde memuriyet yapması sebebiyle bu memuriyetin İstanbul'da İngiliz ajanlığı biçiminde sürdürmüş olabileceğini belirtmiştir. Özellikle Vahdeti'nin "*İngilizler, adama bedava lokma mı verirler?*" sözünden Vahdeti'nin dini siyasal anlamda kullanmanın yanısıra, "*hâmî-i insaniyet*" dediği İngiltere'yi övmesi ve ilerde İttihâd- ı Muhammedî Cemiyeti'ni kurmasıyla İngiliz lokmasını da hak ettiğini de ifade etmiştir.[1159] Bu düşünceden dolayı bakma ihtiyacı hissettiğimiz İngiliz arşiv belgelerinde, o dönem İstanbul ve İngiltere arasında yapılan çok sayıda yazışmada, İstanbul'da yaşanan olaylar hakkında an ve an detaylı olarak bilgilerin verildiği görülmüştür.

Arşiv belgelerinde Osmanlı basını hakkında, basının kamuoyunu yönlendirmekten ziyade onu aksettirdiğini ve genel anlamda uzlaşmacı bir tutum sergilendiği ifade edilmiştir. Bu bağlamda Volkan'ı kayda değer bir istisna olarak belirten İngiliz belgelerinde, Vahdeti'nin bu

---

[1155] Alparslan, *31 Mart Ayaklanması,*192; Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya,* C. II, 144-146; Bayar, *Ben de Yazdım,* C. 1, 125; Güresin, *31 Mart,* 31; Avcıoğlu, *31 Mart'ta* 65.

[1156] Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya,* C. II, 146; İttihatçılara karşı muhalefeti kontrol atına almak için muhalefetin başına bilerek getirildiği söylenen Vahdeti'ye bir İngiliz ajanı yakıştırmasının yapılmasında Volkan'da yayınlanan makalelerin orjinallerinin daha sonra İngiliz taraftarı olduğu bilinen Sait Paşa'nın evi aranırken ele geçirilmesi de etkili olmuştur. "31 Mart'ı Hazırlayanlar", *Yeniden Milli Mücadele Dergisi*, 62 (1971), 11-13.

[1157] Derviş Vahdeti, "Halife-i İslam Sultan Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup yâhud Maraz-ı Millet", *Volkan,* 29 Kânûnievvel 1324 (11 Ocak 1909), Nu.18, 4; Baydar, *31 Mart,* 12; Çakmakkaya, *İttihat ve Terakki'nin,* 92; Müftüoğlu, *31 Mart Vak'ası,* 19.

[1158] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 14.

[1159] Avcıoğlu, *31 Mart'ta*, 65; Vahdeti'nin İngilizlerle ilişkilendirilmesinde Kıbrıs'ta daha çok İngiliz idaresi için çalışmış olması ve iyi derecede İngilizce biliyor olması etken oluşturmuştur. Farhi, " The Şeriat", 297.

gazetede çılgın bir şekilde saçmaladığı bu yüzden de toplumda Vahdeti'ye karşı haklı bir nefretin celbettiği de ifade edilmiştir.[1160]

İngiliz kaynaklarında Vahdeti hakkında daha çok yüzeysel ve olumsuz yorumlar yapılmışken, Vahdeti İngilizlere karşı gereğinden fazla olumlu ifadelerde bulunmuştur. İngiliz kültürüne yaklaşması ile birlikte kendisinde görülen değişikliğin de farkında olan Vahdeti bunu Padişah'a, şu sözlerle ifade etmiştir: "*İşte Kıbrıs'daki ahlâkımdaki değişiklik. Gördünüz mü ey millet, İnanç nasıl değişir! Gördün mü pâdişâhım ahlâk nasıl bozulur. Lâkin fıtrat fıtrat değişmez, bozulmaz*."[1161] Aslında o yıllarda Britanya Kraliçesi şerefine verilen balolara redingot ve eldivenle katılacak kadar medeni biri olan Derviş Vahdeti, Kıbrıs'ta adeta bir İsviçre düzeni kurduğu için Britanya yönetimine her zaman bir hayranlık duymuştur.[1162]

Vahdeti'nin İngilizlere karşı olan düşünceleri böyle iken, kısa bir süre sonra 31 Mart İsyanı ortaya çıkmıştır. Necip Fazıl Kısakürek tarafından " *basit ve davayı temsil etmekten aciz bir şahıs*" olarak nitelenen Vahdeti[1163], bu olayın baş sorumlularından biri olarak yargılanmıştır. Vahdeti'nin İngilizlerce desteklendiği de pek çok araştırmacı tarafından öne sürülmüştür. O dönemin ünlü isimlerinden Halide Edip Adıvar, 31 Mart İsyanı'nı izah ederken Derviş Vahdeti'nin yabancı devletlere ajanlık yaptığından bahsetmiş[1164] İngiliz Büyükelçiliği'nden maaş bile aldığını idda etmiştir.[1165]

İsyanda doğrudan İngilizler'in etkili olduğunu düşünen Yalman, Vahdeti için şu ifadelerde bulunmuştur: "*Derviş, İngiliz gizli istihbarat servisleri tarafından seçilmiş, ihtilalci bir ajan olarak yetiştirilmiş, Volkan gazetesini ve İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'ni kurmak, yürütmek ve ortalığı ateşe vermek maksadıyla sahneye çıkarılmıştı.*"[1166] Derviş Vahdeti'nin İngilizlerle yakın ilişkisine dikkat çeken Cevad Rifat Atılhan da bu konuda, şu tarz bir açıklamada bulunmuştur:[1167]

"*İngiliz gizli teşkilâtı o kadar metotlu ve mahrem çalışır, emrinde çalıştırdığı insanları o kadar iyi seçer ve evvelden yetiştirir ki, onların sırlarına ve hüviyetlerine nüfus son derece güç hattâ imkânsızdır. Ancak bazı tesadüfler ve ipuçlarından biraz bir şey öğrenmek mümkün olabilir işte misal: Volkan gazetesi, 31 Mart hâdiselerinin arifesinde cidden Volkanlar gibi*

[1160] Sir G.Lowther to Sir Edward Grey, No.207, Confıdential, Pera, 20 Nisan 1909, F.O., 371/771, 176; "The Young Turkish Recolution: Effect of the Young Turkish Revolution on the Great Powers", *British Documents on the Origins of the War (1898-1914), The Near East, The Macedonian and the Annexation of Bosnia (1903-9),* Ed. G.P. Gooch, Harold Temperly, Vol. V, London: New York Johnson Reprint Corporation, 1928, 319.
[1161] Derviş Vahdeti, "Halife-i İslam Sultan Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup yâhud Maraz-ı Millet", *Volkan*, 29 Kânûnievvel 1324 (11 Ocak 1909), Nu.18, 4.
[1162] Hür, *Öteki Tarih,* 113.
[1163] Müftüoğlu, *31 Mart Vak'ası,* 20.
[1164] Seyit Taşer, " Halide Edip Adıvar'ın Öğretmenlikten İstifası", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 31/31 (2012), 149-159.
[1165] Farhi, " The Şeriat", 297.
[1166] Yalman, *Yakın Tarihte,* 111.
[1167] Cevat Rifat Atilhan, *31 Mart Faciası*, İstanbul, 1971, 120-121; Müftüoğlu, *31 Mart Vak'ası,* 37-38.

ateş püskürüyor… Faciadan sonra idam edilen gazetenin sahip ve başmuharriri Derviş Vahdeti öyle âteşin makaleler neşrediyor ki orta sınıfla, mutaassıp insanları tahrik etmemesi çileden çıkarmaması mümkün değil. Derviş Vahdeti'nin yazılarını okuyanlar, bu zatın gayet mutaassıp bir din adamı olduğunu ve yazılarını, doğru yanlış bir kör taassubun şevkiyle yazdığını sanırlar, hiç de öyle değildir. Derviş Vahdeti sarıklı bir insan değildi. Kıbrıs halkındandır. İngiliz mekteplerinde okumuş ve yetişmiştir."

Derviş Vahdeti ve Mevlanzade Rıfat gibi isimleri emperyalizmin kuklası olarak değerlendiren Avcıoğlu, İngiltere'nin Kıbrıs'ta yetiştirdiği Vahdeti'nin Volkan'da yazdıklarının dikkatli incelenmesi durumunda, isyanda şeriat söylemlerinin etkisinin anlaşılabileceğini ifade etmiştir. Bütün dünya Müslümanlarını şeriat bayrağı altında birleştirme çağrısında bulunan Vahdeti'nin, Volkan'da İngiltere ve onun dostu Rusya egemenliği altında yaşayan Müslümanları bu çağrının dışında tutması hakikaten düşündürücü olmuştur.[1168]

Nitekim Volkan'da buna dair Vahdeti şunları söylemiştir: "*Hindistan'da bulunan bir Müslümanın metbû-i siyâsîsi İngiltere Kralıdır, Rusya'daki bir kardeşimizin hükümdar-ı siyâsîsi de Çardır. Mesleğimiz kat'iyen arazi tevsîi değildir ve bunun içindir ki harp açtık.*"[1169] Vahdeti'yi İngiltere adına çalışan "*İngiliz Şeriatçısı*" olarak tanımlayan Avcıoğlu'na göre, Kamil Paşa sadaretten düşünce, İngiliz Sefareti'nden destek ve teşvik gören Prens Sabahattin, Mevlanzade Rıfat, Derviş Vahdeti gibi muhalefetin önde gelen isimleri, "*İntelligence Service*" ile birlikte Kamil Paşa'nın yeniden sadarete gelmesi için çalışmışlardır.[1170]

Ziya Şakir, Vahdeti 'nin faaliyetleri hakkında şunları söylemiştir:[1171] "*Avuç içi kadar bir kâğıt parçasına basılan ve mesleği sadece cemiyete muhalefetten ibaret olan Volkan gazetesinin sahibi Derviş Vahdeti; bir taraftan Kamil Paşa lehinde mütemadiyen neşriyatta bulunurken, diğer taraftan da meclis koridorlarını dolaşıyor; cemiyetten gayri memnun mebuslara propaganda yapmaya çalışıyordu.*"

Önemli isimlerin çalışmalarında, isyanda özellikle İngiltere Baştercümanı Fitzmaurice'nin ismi sıklıkla geçmiştir. İngilizler'in bir zamanlar CIA kadar ünlü gizli örgütü İntelligence Service'nin ileri gelenlerinden olan Fitzmaurice'nin[1172] faaliyetleri hakkında Bayar şunları söylemiştir: "*Fitzmaurice, İstanbul'daki İngiliz Elçiliği'nin baştercümanı idi. İngilizlerin meşhur gizli teşkilatı, İntelligence Service'ın ileri bir adamı ve Türk düşmanı olduğu, Türkiye'de istikrarlı bir meşrutiyet ve hürriyet idaresinin kurulmasını önlemekle uğraştığı söylenirdi.*"[1173] Bayar bir başka eserinde de, "*Elçilik Baştercümam Fitzmaurice Türkiye'nin*

[1168] Avcıoğlu, *31 Mart'ta*, 14-15.
[1169] Derviş Vahdeti, " İttihâd", *Volkan*, 8 Şubat 1324 (21 Şubat 1909), Nu.52, 2.
[1170] Avcıoğlu, *31 Mart'ta* 47; Alkan, *Selanik İstanbul'a*, 308.
[1171] Şakir, *İttihat,*148.
[1172] Avcıoğlu, *31 Mart'ta*, 58.
[1173] Bayar, *Ben de Yazdım,* C. 1, 229.

istikrarını bozmak isteyen şahıs ve gruplarla devamlı temas halinde idi. Meşrutiyet'in ilanını sağlayan ve onun bekçiliğini yapmak isteyen İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni yıkmakla meşguldü."[1174]

Ziya Şakir de, Fitzmaurice'nin faaliyetleri hakkında şunları söylemiştir: "*Bu esnada Fitzmaurice İstanbul'da pek mühim bir rol oynuyordu. Bu zat, Babıâli koridorlarından, gazete idârehanelerine kadar bütün havadis membalarına girip çıkıyor. Resmi vazifesinin kendisine bahşettiği salâhiyetin hudutlarını aşarak her sırra vakıf olmaya çalışıyor ve bilhassa, cemiyetin muhalifleriyle sıkı temaslarda bulunuyordu.*"[1175]

Şakir ayrıca meclis açıldığı sıralarda, Fitzmaurice hakkında şunları da ifade etmiştir: "*Fitzmaurice meclise devama başlamıştı. Bu zat her gün sefirlere mahsusu locada görünüyor; ekseriya da koridorlara inerek mebuslarla görüşüyordu. Fakat görüştüğü mebuslar, mahdut ve muayyendi. Bunlar da Müslim ve Gayrimüslim unsurlara olan mensup olan mebuslardan yeni yeni muhalefete geçmeye başlayanlardan ibâretti.*"[1176]

Ziya Şakir yine eserinin başka bir bölümünde, Fitzmaurice ile ilgili şunları söylemiştir: "*İhtilâlin başladığı dakikadan itibaren medreseleri dolaşan, askerlerle softaları, müştereken muhalif unsura raptetmeye çalışan Fitzmaurice'nin teşebbüsü akim kalmış ihtilâle hâkim olarak bütün bu isyanı siyasi maceraya dökmek isteyen Ahrar Fırkası erkânı da, hiçbirşey yapmaya muvaffak olamamıştı.*"[1177]

Gerçekten de Fitzmaurice'nin İstanbul'da muhalefetle olan işbirliği neredeyse yaşanan her gelişmede kendini göstermiştir. Muhalif gazetelerin bütçelerinde yaşanan artış, muhalif gazete grubunda olan Serbesti gazetesinin idarehanesinde Fitzmaurice ile yakın temasta bulunan Şerif Paşa'nın adamlarına sık sık rastlanılması tesadüfü olmamıştır.[1178]

Ziya Şakir, Serbesti gazetesinin sahibi ve yazarı olan Mevlanzade Rıfat'ın Fitzmaurice'ye olan yaklaşımı hakkında şunları söylemiştir: "*Gerek meclis koridorlarında gerek Babıâli salonlarında Fitzmaurice ile tesadüf ettikçe yerlere kadar eğiliyor; şaşılacak derecede büyük bir hürmet gösteriyordu.*"[1179] Rauf Orbay da anılarında Fitzmaurice'nin Albay Sadık ve Prens Sabahattin'i 31 Mart'ı hazırlamakta alet olarak kullandığını söylemiştir. Mevlanzade Rıfat, İngiltere'nin *"Bizi bizden ziyade düşündüğünü*", İttihatçıların devrilmesi durumunda,

[1174] Bayar, *Ben de Yazdım,* C. 3, 139; Avcıoğlu, *31 Mart'ta* 58.
[1175] Şakir, *İttihat,*115-116.
[1176] Şakir, *İttihat,*118.
[1177] Şakir, *İttihat,*216.
[1178] Şakir, *İttihat,*118.
[1179] Şakir, *İttihat,*118; Avcıoğlu, *31 Mart'ta,* 59.

Avrupa'nın güveninin geri geleceği ve Osmanlı ülkesine birçok yatırımlar yapılacağını söylemiştir.[1180]

Yukarda değindiğimiz üzere isyanda ön plana çıkan isimlerin İngilizler'le olan yakın ilişkisi, ister istemez isyanda İngilizler'in parmağı olduğu ihtimalini güçlendirmiştir. Daha önce Derviş Vahdeti hakkında söylediklerine ilaveten 2. Abdülhamid, Taşkışla'da başlayan isyanda isyancı liderlerden Hamdi Çavuş'un İngiliz işbirlikçisi olarak ünlenen Kamil Paşa'nın oğlu Sait Paşa ve İsmail Kemal tarafından tutulduğunu söylemiştir.[1181] Yine isyan günü Yüzbaşı Bettelhem'in Ayasofya'da şüpheli bir biçimde dolaşması dikkatleri çekmiştir.[1182]

İsyan bastırıldıktan sonra, İngiliz yakınlığı ile tanınan Kıbrıslı Sait Paşa'nın evi arandığı esnada, selâmlık dairesinde uşakların odasında ve yatakların altında Volkan gazetesinde yayınlanan makalelerin orjinalleri ele geçirilmiştir. Bu belgeler Harbiye Nezareti ve Divan-ı Örfi Harp Reisliği'ne verildiği halde, bu konuda bişey yapılmamıştır.[1183] Bu da isyana dair bazı gerçeklerin gizlenmeye çalışıldığına dair kuşkular yaratmıştır.

[1180] Avcıoğlu, *31 Mart'ta,* 59.
[1181] Avcıoğlu, *31 Mart'ta,* 63.
[1182] Avcıoğlu, *31 Mart'ta,* 63.
[1183] Atilhan, *31 Mart Faciası*, 121-122.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VAHDETİ ve VOLKAN GAZETESİ (11 Aralık 1908)

3.1. Volkan Gazetesi'nin Biçimsel Özellikleri

Volkan, Derviş Vahdeti tarafından 1908-1909 yılları arasında, İstanbul'da, günlük olarak çıkarılan dini ve siyasi bir gazete olmuştur. Lisanı Türkçe olan gazete, toplamda 110 sayı olarak yayınlanmış olsa da, gazetenin 10 ve 13. sayıları çıkamadığı için mevcud sayısı 108 adettir. Çıkmayan bu sayılara rağmen Volkan'da bu sayılar sanki basılmış gibi sayı numarası verilmiştir. Volkan'da bu sayılar için "*Bu sayı Çıkmamıştır*" şeklinde bir not düşürülmüştür. Düzdağ, "*Volkan*" isimli makalesinde 10. sayının bugün elde bulunduğu için bu sayının zaman geçince az sayıda basıldığını ancak dağıtılmadığını ifade etmiştir. Düzdağ'ın bu ifadesine karşı Volkan gazetesinde bu sayı mevcud bulunmamıştır.[1184] Gazetenin sadece birinci sayfada, o da başlık dolayısıyla 27 olan satır sayısı 39 olmuştur. Fiyatı "*10 para*" olan gazetenin ciltli sayfası 32 x 24 cm, yazı büyüklüğü 27, 5 x 20 cm biçiminde olmuştur. Yarım gazete boyunda, dört sayfa halinde, üçer sütun şeklinde çıkmıştır. Gazete ayrıca çeşitli engeller yüzünden 24 ve 28-31 Aralık 1908 ile 1-9, 13,18-22 ve 24 Ocak 1909 tarihlerinde çıkmamıştır. Bu kesintilerin sebebini Vahdeti, parasızlık olarak açıklamıştır.[1185]

Gazete, 1-9. sayılarda Vezirhanı'nda 14 numaradan; 11-23. sayılarda Asır Matbaası'nda, 24-110. sayılarda Sâkî Bey Matbaası'ndan idare edilmiştir. Gazete 1-9 ve 24-110. sayılarda Ahmet Sâki Bey Matbaası, Yerebatan, no.22; 11-23. sayılarda: Asır Matbaası, Bâbıâli Caddesi'nde basılmıştır.[1186] Gazetenin birkaç sayısında abonelerden bahsedilmiştir. Taşra aboneleri (28 ve 50) Kıbrıs (35) İstanbul için ise (51) abone kaydetmemiştir. Gazetenin dağıtıldığı yerler, Üsküp (49); Taşra tevzii (58); Manastır, Kavala (72); İzmir (83) olmuştur.[1187]

Gazetenin fiyatı "*on para*" olarak belirtilmiştir.[1188] Gazete, Memalik-i Osmaniye ile Bulgaristan, Bosna-Hersek, Mısır, Kıbrıs ve Girit için abonesi 120 kuruş; İstanbul için ise 108 kuruş olarak satışa sunulmuştur.[1189] Gazetenin satışı ve dağıtımı ile yakından ilgilenilmiş,

---

[1184] *Volkan Gazetesi,* 11; Düzdağ, "Volkan", 123
[1185] *Volkan Gazetesi,* 11; Düzdağ, "Volkan", 123
[1186] *Volkan Gazetesi,* 12
[1187] *Volkan Gazetesi,* 12
[1188] Hatta gazetenin 40 paraya satıldığına dair yapılan iddalar Volkan'da yalanlanmıştır."İ'lân-ı Mahsûsumuz", *Volkan*, 3 Nisan 1325(16 Nisan 1909), Nu.106, 4; Volkan'ın taşradaki gazete bayilerine gönderilen yazılarda bu paradan ziyadeye satılmaması rica edilmiştir. "Taşradaki Gazete Bâyilerimize", *Volkan*, 29 Kânûnisânî 1324 (11 Şubat 1909), Nu.42, 4.
[1189] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 52.

taşra abonelerinin Volkan'ı kabül edip etmediklerinin bildirilmesi, müvezzilerinin her hafta hesaplarını göndermeleri gerektiği Volkan'dan taşra merkezlerine bildirilmiştir.[1190]

Volkan'ın basımı[1191] önceleri 500-1000, İttihâd- ı Muhammedî Cemiyeti'nin nâşir-i efkârı olduktan sonra 2000-3000, cemiyetin açılış günü ile Hasan Fehmi'nin vurulması ve 31 Mart İsyanı sırasında ise 15-20.000'i bulduğu belirtilmiştir.[1192]

Dağıtım ve satışı İTC taraftarları tarafından taşrada özellikle Rumeli'de engellenmeye çalışılmış[1193] hatta gazeteye mektup gönderen birkaç er ceza almış, 31 Mart'tan sonraki günlerde ise gazetenin yazarları ve mektup yollayan okuyucular da tutuklanmıştır.[1194] Dolayısıyla elde bulunan gazeteler ortadan kaldırıldığı için nüshalarına ve koleksiyonuna çok az rastlanmıştır. Ertuğrul Düzdağ'ın kütüphanesinde mevcut olan Volkan cildindeki 105. sayıda gazetede mektupları yayımlanan beş medrese talebesinin isimlerinin yanına el yazısıyla, "*Derdestleri yapılmıştır*." notu görülmüştür.[1195]

Gazetenin adı bütün sayılarda Volkan olarak geçmiş, 1-23. sayılarda Fransızca "*Journal Volkan*" ibaresi yer almıştır. Gazetenin 1-23. sayılarında başlık altında iki çizgi arasında, "*İnsaniyete hâdim dînî siyâsî yevmî gazetedir.*" ibaresi bulunmaktadır. Bu ibarenin sağ ve solunda, aynı çizgilerin arasında " *Nüshası 10 Para* " yazılıdır. 24-110. sayılarda bu yazının yerine, gün yazısı, onun iki tarafına ise tarih yazıları gelmiştir. 1-23. sayıların tepesindeki bir çizginin üzerinde, ortada gün yazısı ile iki tarafında sene, numara ve tarih bildiren ibareler bulunmaktadır. 24. sayıda gün ve tarih yazıları aşağıya inip, başlık üstünden çizgi kalkmış, ortaya fiyat bilgisi gelmiştir. Gazetenin 25-29. sayılarında ise başlık üstünde, "*İnsaniyete hâdim dînî siyâsî yevmî gazetedir.*", 30-110. sayılarında başlık üstünde, "*Her gün sabahları neşr olunur insâniyete hâdim dini siyasi Osmanlı gazetesidir.*", 48-110. sayılarında ise başlık altında "*İttihâd-ı Muhammedî Cemiyetinin mürevvic-i efkârıdır.*"[1196] İbaresi yer almaktadır. Volkan'ın 75 ve 76. sayılarında da en üstte "*Nüsha-i fevkalâde*" diye yazılmıştır.[1197]

[1190] *Volkan,* 6 Şubat 1324 (19 Şubat 1909), Nu.50, 4.

[1191] Volkan'da gazetenin basımının artırılması yönelik yazılar kaleme alınmıştır. "Kâriîn-İ Kirâmdan Rica", *Volkan*, 17 Kânûnisânî 1324 (30 Ocak 1909), Nu. 30, 1; "Kâriîn-İ Kirâmdan Rica", *Volkan*, 18 Kânûnisânî 1324 (31 Ocak 1909), Nu. 31, 4; "Kâriîn-İ Kirâmdan Rica", *Volkan*, 19 Kânûnisânî 1324 (1 Şubat 1909), Nu. 32, 1.

[1192] *Volkan Gazetesi,* 12; Düzdağ, "Volkan", 123-124; Gazete satışlarının artışı Volkan'da yazılan makalelerde ifade edilmiştir. Mehmet Ali, " Nasib veya Nigâh-ı İntibâh", *Volkan*, 16 Kânûnisânî 1324 (29 Ocak 1909), 2; "Bidâyet Mahkemesi Müddeî-i Umûmîliğinden ve Hükûmetten Ricam", *Volkan,* 7 Nisan 1325 (20 Nisan 1909), Nu: 110, 1-2.

[1193] *Volkan,* 14 Şubat 1324 (27 Şubat 1909), Nu.58, 3-4.

[1194] Volkan'a karşı Selanik'te yapılan boykota itiraz edilmiş, Tanin'in de Bursa'da boykot edileceği Volkan'da belirtilmiştir. İbrahim Hilmi, " Bursa'dan Varaka", Volkan, 5 Mart 1325 (18 Mart 1909), Nu.77, 2-3.

[1195] *Volkan Gazetesi,* 12; Düzdağ, "Volkan", 123-124.

[1196] Gazetede bu ifade yer almasına rağmen gazetenin belli başlı yazarlarından olan Said-i Nursi, Volkan'ı İMC'nin özel bir yayın organı olarak görmemiştir. Ona göre "İMC'nin ebedi ve sonsuza kadar sürecek yayın organı" tüm İslami kitaplar, geçici yayın organı ise " ilayı kelimetullahı hedef ve maksat edinmiş bütün

Volkan'da sıra numarası bütün sayılarda birinci sayfanın tepesinde kalmıştır. 1-23. sayılarda "*Numara 1*", şeklinde, 25-110. sayılarda ise "*25 Numara*" şeklinde çıkmıştır. Yalnız 24. sayıda, yazı ile "*Yirmidördüncü Numara*" yazılmıştır. 10 ve 13. sayılar numara verildiği halde çıkmamıştır. 82. sayıda ise yanışlıkla, ikinci defa 81 olarak numaralanmıştır. İç sayfalardaki sayı numaraları ise çoğu defa unutularak konmuştur.

Volkan'da gün sayısı 1-23. sayılarda başlık üstünde 24-110. sayılarda ise başlık altında olarak ve ortada çıkmıştır. Bazı günler ise yanlış yazılmıştır. Bu yanlışlar Düzdağ'ın yaptığı bu çalışmada düzeltilmiştir. Volkan'da tarih yazısı ise, 1-23.sayılarda başlık üstünde, 24-110. sayılarda ise başlık altında bulunmuştur. Gazete: 1-16. sayılarda sadece Rumi, 1-23. sayılarda Rumi ve Hicri, 24-110. sayılarda ise Rumi, Hicri ve Miladi tarihleri muhtevi olarak çıkmıştır. Gazetede tarihlerde yapılan yanlışlar, Düzdağ tarafından düzeltilmiştir. Volkan'da başlık klişesinin sağ ve solunda, sâhib, müdîr-i mes'ûl, sermuharrir, müdîr ve muharrir, idâre müdürü, adres, abone fiyatları, ilân fiatları ile ilgili bilgiler verilmiştir.[1198]

3.2. Yazar Kadrosu ve Yayın Politikası

Derviş Vahdeti, gazetede 1. sayıda "*Sâhib ve müdîr*", 2-16. sayılarda "*Sâhib ve müdîr-i mes'ûlü*", 17 ve 23. sayılarda "*Sâhib-i imtiyaz ve sermuharriri*", 24-110. sayılarda ise "*Sâhib ve müdîr-i mes'ûlü*" gibi çeşitli sıfatlarla anılmıştır. 24-110. sayılarda Vahdeti'den başka idareci kayıtlı olmamıştır. Cemal Hüsnü, 1-16. sayılarda "*Sermuharriri*" olarak kayıtlı, ancak hiçbir yazıda imzası olmamakla birlikte 16. sayıdan sonra adı da geçmememiştir. Veliyüddin, 2-9. sayılarda "*Müdîr ve muharriri*" olarak kayıtlı olmasına rağmen, gazetede imzası var olmayıp 9. sayıdan sonra da adına da rastlanmamıştır. Mahmut Nedim ise, 17-23. sayılarda "*İdâre müdîri*" olarak kayıtlı olmuştur.[1199]

Bütün sayılarda Derviş Vahdeti'nin yazıları yer almıştır. Gazetede, 70. sayıya kadar sadece Vahdeti yazarken 70. sayıdan sonraki sayılarda 29 farklı yazarın 2-15 arasında yazı kaleme aldığı yazılar bulunmuştur. Geriye kalan 100'den fazla imza sadece birer kere görülmüştür. Yazıların birçoğu imzasız olup bu yazıların da Vahdeti tarafından kaleme alındığı

---

gazeteler" olmuştur. İttihâd-ı Muhammedî'nin hedefi İslam birliği iken İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti ise gerçekleşmesi düşünülen ittihadın ilk adımı olmuştur. Dursun, "Meşrutiyet Dönemi", 87.

[1197] *Volkan Gazetesi,* 12-13; Düzdağ, "Volkan", 123.

[1198] *Volkan Gazetesi,* 13.

[1199] *Volkan Gazetesi,* 14; O süreçte bir gencin Volkan sermuharriri diye kart bastırıp dolandırıcılık yapması olayı Volkan'da gündem konusu olmuştur. Vahdeti, buna istinaden Volkan'nın sahibi ve başyazarının kendisi olduğunu, gazetenin abone kaydı için gerek İstanbul gerek taşrada hiçbir memurlarının olmadığını ilan etmiştir. "İ'lan", *Volkan,* 7 Şubat 1324 (20 Şubat 1909), Nu.51, 4.

anlaşılmıştır.[1200] Gazetede 10'dan fazla yazısı olan sadece 3 isim yer almıştır. Bu kişiler Said Nursî (15), Faruki Ömer (13), Kesriyeli Müftüzade Mehmed Sıdkı (15) olmuştur.[1201]

Bütün sayılarda imzalı ya da imzasız yazıları olan Vahdeti, gazetecilikte tecrübesi bulunmadığı halde ilk sayıların bütün yazılarını kendisinin yazdığını, düzelttiğini ve dağıttığını belirtmiştir. Volkan'da makalelerin dışında önemli haberler, okuyucu mektupları ve mektuplara verilen cevaplar, birkaç sayının son sayfasında birer ilan yer almıştır. Gazetenin mevcut 109 sayısında çoğu okuyuculardan olmak üzere 100 kadar imzalı yazı yayınlanmıştır. [1202]

Gazetede yazı kaleme alan isimlere bakmak gerekirse, Abbas Lütfi (Ayıntablı Dersiâm), Abdullah Ziyâüddin, (Divrikî Kadızâde Dersiâm), Abdürrahim (Kürsü Şeyhi), Abdurrezak Şerefüddin Mesrûrî, Abdülfettah (Sarışabanlı Hacı), Abdülhamid Derviş (Miralay), Abdülkâdir Fâik, Abdünnâfi (Dersiâm), Abdüssamed, Âgâh (Ağabeyzâde), Ahmed (Çavuş Çerkes), Ahmed (Hacıbolakzâde Hacı), Ahmed Hamdi (İlmiyeden), Ahmet Muhtar (Müntesibîn-i hukuktan), Ahmed (Mümeyyiz), Ahmed Seyfeddin (Dağıstanlı Dersiâm), Ahmet Revfik (Talebe-i Ulûm'dan), Ahmet Vehbi (Muallim), Ahmet Sabri, Ali (Zabtiye Nâzırı Ferik), Ali Bin Hacı Hasan (Başçavuş), Ali Efendi (Erzurumlu), Ali Fuad (Nâibzâde), Ali (Kâtip Hâfız), Ali Rıfkı (Kıbrıs Müftüsü), Ali Rıza (Dârülhayr mezunu), Ali Sâmi (Yozgatlı), A.Hilmi (Arnavutköyü'nden), A.Muhsin, A.Şehâbeddin, A.T, A.T.S (Kâl'a-i Sultâniyeli), Bahaddin, Bedîüzzaman Saîd-i Kürdî, Bedrettin Örf-î (Erbilli Fakihvelizâde), Bekir Zeki (Dersiâm), Cafer Tayyar, Derviş Sükûtî, Ebul Feyzi, Enver (Veznedar es-Seyyid), Es'ad Hayreddin, Fârukî Ömer, Fâtıma Sa'diye, Fehim Zavalânî (Manastır'dan), Ferid Nuri (Binbaşı), F.Kâmil (Yüzbaşı), Hâkî, Halil (Nâib), Halil Fehim (İlmiyeden Eskişehirli), Hâlis Abdullah, Hamdi (Binbaşı), Hasan Rıza (Bağdatlı), Hasan Tahsin (İlmiyeden), Hasan Tahsin (Konevî, Dersiâm), Hüseyin Avni (Talebe-i Ulûm'dan), Hüseyin Kâzım, Hüseyin Râci (Eski Zağra Müftüsü), İbnünnâfi' Ahmed Es'ad, İbrahim (Aşçılar kâhyası), İbrahim Halil, İbrahim Hilmi (Bursalı), İshak Nureddin, İsmail (Ferik), İsmail Hakkı (Balabanzâde), İsmail Şemseddin (Nalbantzâde), İzzet (Sâbık Kâtib-i Şehriyârî), Kadri (Lefkelizâde), Kâzım (Vâiz Hacı), Lütfi, Mahmut Muhtar (Ferik), Mehmet Ali (Mimarzâde), Mehmet Ali Bin Feyzi (Şeyh Feyzullah Efendizâde), Mehmet Emin (Serçavuş vekili), Mehmet Emin Hayretî (Dersiâm, Divrikî), Mehmet Es'ad bin Mehmet Hilmi (Müderris), Mehmet Hakkı (Kâtib), Mehmet

[1200] Bu imzasız yazıların türü, bu yazıların bazılarının içeriğinde Vahdeti'nin adını içermesi ve diğer yazılarına açıkça atıfta bulunması nedeniyle Vahdeti'ye ait olduklarını ortaya koymaktadır. Murat, *The Polıtıcal Ideas Of Derviş,*45.
[1201] *Volkan Gazetesi*, 14-15; Ahmet Çetintaş, "II. Meşrutiyet Devri ve İslamcılık Bağlamında Volkan Gazetesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 11/56(2018), 311-324.
[1202] Düzdağ, "Volkan", 124.

Kemal (İlmiyeden), Mehmet Lütfi (Nevrekoplu), Mehmet Muhtar (İkbal gazetesi sahibi), Mehmet Necib (Kaymakam), Mehmet Nuri (Eyüblü), Mehmet Nuri (Hukuktan), Mehmet Nuri (İlmiye'den), Mehmet Sabri (Hâfız), Mehmet Sâdık (Şeyh Feyzullah Efendizâde), Mehmet Sıdkı (Kesriyeli Müftüzâde), Mehmet Şâkir (Ferâizcizâde), Mehmet Şevki (İlmiye'den), Mehmet Tevfik (Eyûbîzâde), Melek, Memduh (Müstantik), Muhammed Ömer Kâtib (Abduh'un talebesi), Muhyiddin (Kaymakam), Muhyiddin bin Hacı Emin Uşî, Mustafa (Yüzbaşı), Mustafa Nazmi (Kâtib), Muzaffer (İzmirli), M.A, M.Ali, M.Âlî, M.Hilmi (İlmiye'den), M.K (Şeyhzâde), M.Sıdkı (Arnavut), Nâmık Hilmi (Kolağası), Necib (Dersiâm Hacı), Niyazi (Resneli), Osman Bedreddin (Dersiâm Orduvî), Ömer Lütfi (Binbaşı), Reşâeddin, Reşid el- Ömerî, Rıza Nur (Sinop Mebusu), Rif'at (Talebe), Rüşdü (Mahkeme Reisi Hersekli), Sâdık (Preveşeli Hâfız), Said (Bölükemini Çerkes), Said Hayreddin (Ançuk Şâkir Bey hafîdi), Sehl bin Fazl Paşa el-Alevî, Sıdkı (Boşnak), S. (Kabataş'ta), S. Kâzım, Şevket (Bandırma Nâibi), Şevket Fevzi (Volçetrinli Hâfız), Şükrü, Tahsin (Maliyeden), Vâhdeti, ehbi (İmam), Yusuf Bin Mehmed, Yusuf İzzet (Talebe), Ziya Bey (Gökalp) Diyarbekirli. Volkan'da bu isimlerin dışında Alaylı zâbitler, İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nin Akhisar, Bursa, Firuzbey, Gebze, Karahisar-ı Sâhib şubeleri, Nezâret-i Umur-i Zabtiye, Rumeli Muhâcirîn-i İslâmiyyesi Cemiyeti, Talebe-i Ulûm Cemiyeti, Yenipazar ahalisi tarafından kaleme alınan yazılar yayınlanmıştır.[1203]

Gazetenin dili yazarlara göre değişmiştir. Açık Türkçe yazıların yanında musanna nesirlere de rastlanmıştır. Açık, halkın anlayacağı bir dilden yana olan Vahdeti'nin yazıları daha çok sade Türkçe yazılar olup ulemaya hitap eden ve mevzuun gerektirdiği yazılarda herkesin anlamayacağı tarzda bir dil kullanılmıştır.[1204]

Gazeteye Volkan isminin düşünülmeyerek verildiğini ancak bu ismin de uygun düştüğünü belirten Vahdeti, Volkan'ın bir yanardağ gibi olduğundan yani bazen kaynadığından bazen hareketsiz olduğundan bahsetmiştir.[1205] Volkan'ın aslında dilimizdeki karşılığı "*yanardağ*" olmuştur. Vahdeti'nin Fransızcada ve İngilizcede benzer söyleyişte olan bu Frenkçe adı neden tercih ettiği anlaşılamamıştır.[1206] Kutay, Vahdeti'nin bu adı neden tercih ettiğininin anlaşılamadığını belirtmiş olsa da, Vahdeti, Volkan'ı pek küçük ama gayretli ve çalışkan olarak belirtmiştir. Vahdeti, Volkan'ın gayretli oldukça basının en tepe noktasına kadar

[1203] *Volkan Gazetesi,* 15-17.
[1204] *Volkan Gazetesi,* 15.
[1205] Derviş Vahdeti "Kâmil Paşa ve Ahmet Rıza Bey yâhud Efendim nerde, ben nerde?", *Volkan,* 29 Kânûnievvel 1324 (11 Ocak 1909), Nu.18, 1.
[1206] Kutay, *31 Mart'ın,* 316.

yükseleceği ve oradan lavlar saçacağını, insanın gayreti kadar sağlam bahar sabahı kadar parlak olacağı ve bir çalgı aleti kadar inleyeceğini söylemiştir.[1207]

Gazetenin yayınlanma amacı, Volkan'da İslamiyetin teâlisi, ahlâkı İslamiyyenin memlekete iadesi, yerleştirilmesi, İtilâf-i umûmînin husûlü, muallel bil ağrâz olarak belirtilmiştir.[1208] Vahdeti Volkan'da, "*Milletin teâlisine mani olacak birtakım engeller görülmüş bu engelleri yıkmak için Volkan'ı çıkarmaya mecbur kaldım.*"[1209] Demektedir. Vahdeti'nin başkanlığında çıkarılan ve parasız olarak dağıtılan bu gazetede çıkan yazılarda genellikle İslamcı konular işlenmiş, bilimsel ve nesnellikten ziyade propaganda yoluyla halkı dini hayatı korumaya ve yaşatmaya teşvik eden bir üslup kullanılmıştır.[1210] Gazete muhafazakâr bir çizgiyi takip etmekle birlikte, Meşrutiyet'e bağlılığını sıkça vurgulamıştır. Gazetede ekonomik sahada ise daha çok liberal fikirler benimsenmiştir.[1211] Cemiyetin, ekonomik ve ticari sahada bir girişimi olan "*Şirket-i Bahriyesi*" gazetede hayırlı bir girişim olarak haber edilmiştir.[1212]

Gazetede ülkede yaşanan neredeyse her sorunan yönelik yazılar kaleme alınmıştır. Siyasi, sosyal, ekonomik alanda yaşanan birçok soruna değinilmiş, bu sorunların çözümü için öneri ve tavsiyelerde bulunulmuştur. Ülkenin siyasi kurum ve kuruluşları, eğitim sistemi, belediyecilik ve altyapı hizmetlerinde yaşanan bütün aksaklıklar gazetede haber olarak verilmiş, bu sorunların çözümü için yetkililere çağrıda bulunulmuştur.[1213]

[1207] "Volkan", *Volkan*, 28 Teşrînisânî 1324 (11 Aralık 1908), Nu.1, 1.
[1208] "İ'lan", *Volkan*, 14 Kânûnievvel 1324 (27 Aralık 1908), Nu.16, 4.
[1209] Derviş Vahdeti, " Müjde İttihad ve Terakki Cemiyeti Eskisinden Ziyade Kuvvet Buldu", *Volkan,* 10 Kânûnisânî 1324 (23 Ocak 1909), Nu. 24, 2.
[1210] Küçük Sevil, *İttihat,* 96.
[1211] Mehmet Yılmazata, "2. Meşrutiyet, Bosna Hersek İlhak Krizi ve Osmanlı Matbuatı", *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*, 1(2018), 24-41.
[1212] Ülkedeki ekonomik ve sosyal sorunlara kayıtsız kalmadığının altını çizen İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti, "*Şirket-i Bahriye*" adında bir denizcilik şirketi kurmaya teşebbüs etmiştir. Bu şirketin İslam âlemine büyük hizmetlerde bulunacağı, öyleki vapurlarda mescid bulunacağı, işrete izin verilmeyeceği, hacı ve tüccarlara büyük hizmetlerde bulunulacağı belirtilmiştir. "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti Şirket-i Bahriyesi", *Volkan,* 4 Mart 1325 (17 Mart 1909), Nu. 76, 4; *Volkan,* 8 Mart 1325 (21 Mart 1909), Nu. 80, 4; "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti Şirket-i Bahriyesi", *Volkan,* 17 Mart 1325 (30 Mart 1909), Nu. 89, 4.
[1213] "Divan-ı Muhâsebat", *Volkan*, 13 Kânûnisânî 1324 (26 Ocak 1909), Nu. 26, 4; "Postane Gişeleri", 18 Kânûnisânî 1324 (31 Ocak 1909), Nu. 31, 2-3; " Tekaüd-i Askeri Sandığı Nezâreti'ne açık mektup" *Volkan,* 3 Kânûnievvel 1324 (16 Aralık 1908), Nu. 6, 4; Vehbi, " Şehremâneti'nin Nazar-i Dikkatine", *Volkan,* 13 Kânûnievvel 1324 (26 Aralık 1908), Nu. 15, 4; Faruki Ömer, " Hüküm Gâlibindir", *Volkan,* 1 Kânûnievvel 1324 (14 Aralık 1908), Nu. 4, 2-3; "Gümrüklerimiz", *Volkan*, 17 Kânûnisânî 1324 (30 Ocak 1909), Nu. 30, 2; "Habbâzân", *Volkan*, 14 Kânûnievvel 1324 (27 Aralık 1908), Nu. 16, 2-3; "Mağazalar", *Volkan*, 10 Kânûnisânî 1324 (25 Ocak 1909), Nu. 25, 1; "Köprü", *Volkan*, 12 Kânûnisânî 1324 (25 Ocak 1909), Nu. 25, 4; "Rüsûmat", *Volkan*, 12 Kânûnisânî 1324 (25 Ocak 1909), Nu. 25, 1; "Köprü", *Volkan*, 12 Kânûnisânî 1324 (25 Ocak 1909), Nu. 25, 4; "Derental'in Hilekârlığı", *Volkan*, 13 Kânûnisânî 1324 (26 Ocak 1909), Nu. 26, 1; "Mâliye Nâzırı'nın Nazar-ı İnsâfına", *Volkan*, 15 Kânûnisânî 1324 (28 Ocak 1909), Nu. 28, 1; Fârukî Ömer, " Bugün Nasıl Mesâîye Muhtâcız", *Volkan*, 15 Kânûnisânî 1324 (28 Ocak 1909), Nu. 28, 4; *Volkan*, 16 Kânûnisânî 1324 (29 Ocak 1909), Nu. 28, 4; *Volkan*, 23 Kânûnisânî 1324 (5 Şubat 1909), Nu. 28, 4; Derviş Vahdeti, "Kurnaz! Alışan Can Durmaz yâhud Yine Maaş Meselesi", *Volkan*, 24 Kânûnisânî 1324 (6 Şubat 1909), Nu.37, 1-2; "Yine Dâhiliye Nâzırının Nazar-i Dikkatine", *Volkan*, 24 Kânûnisânî 1324 (6 Şubat 1909), Nu.37, 3; " Darbhâne-i Amire", *Volkan*, 26 Kânûnisânî 1324 (8 Şubat 1909), Nu.39, 4; " Zabtiye Nezâreti'nin Nazar-ı Dikkatine ", *Volkan,* 26 Kânûnisânî 1324 (8 Şubat 1909), Nu.39, 4; Abdüssamed, "El hakku mürrün velev kâne dürrün", *Volkan,* 27

Vahdeti, gazetesinde işsizlerin haklarını savunan, İttihatçıların meclise, hükümete, kendisine muhalif olan cemiyetlere ve Hasan Fehmi örneğinde olduğu gibi basına yönelik yapılan cinayetlere kadar varan olayları, İT'nin sergilediği baskıcı tutumunu eleştiren yazılar yazmıştır. Sadece İT'yi eleştirmekle kalmayan Vahdeti, ayrıca basında çıkan yazıların ve kanunların dine ve hürriyete aykırı gördüğü yönlerini de eleştirmiştir hatta bazen eleştirinin dozunu da kaçırmıştır.[1214]

Volkan'da sert bir üslup kullanılarak eleştirilen hususlar dışında, Meşruti düzeni, meclisi, Jön Türkleri, İTC'nin hürriyet kahramanlarını, hatta din karşıtlığıyla tanınan Abdullah Cevdet gibi kişileri öven yazılar da kaleme alınmıştır. İstibdadın yeniden kurulamayacağından da söz eden Vahdeti, "*Millet eskiden esîr-i istibdat iken şimdi de esîr-i cemiyet mi olacak!*" sözleriyle bu kez istibdatın parti diktatörlüğü yoluyla gerçekleşeceğine işaret etmiş, milleti teşkil eden unsurların "*kavim*" taassubuyla kurdukları derneklerin devleti parçalayıcı etkilerine dikkat çekmiştir.[1215]

Sina Akşin, gazetenin tüm sayıları incelendiğinde, gazetede şu özelliklerin göze çarptığını belirtmiştir.

1- Akşin'e göre gazete İslamcı bir gazete nitelliğinde yazılmıştır.[1216] Akşin'in de ifade ettiği gibi Volkan, İslamcı yönü ağır basan bir gazete olmuştur.[1217] Vahdeti de gazetesinde Volkan'ın dini ve siyasi olarak yayınlanma amacını, "*İttihâd-ı İslâm*"a hizmet olarak belirtmiştir. Vahdeti, bu amacın açık bir şekilde ortaya konulması gerektiği hissinin de kendisinde, Rumlara ait olan Proudos gazetesinde yayınlanan "*Kiliseler Kovuluyor*" başlıklı makalesini okur okumaz oluştuğunu söylemiştir. Vahdeti, Proudos gazetesinin gerektiği durumlarda Osmanlılıktan bahsettiği halde gerektiği zaman da dini bir silah olarak kullanarak Hristiyan âlemini birlik olmaya davet etmesine karşılık kendilerinin de İttihâd-ı İslâm düşüncesine insanları davet etmeye mecbur kaldıklarını söylemiştir.[1218]

Kânûnisânî 1324 (9 Şubat 1909), Nu.40, 4; Osman, "Zabtiye Nâzırı'nın Nazar-ı Dikkatine ", *Volkan*, 30 Kânûnisânî 1324 (12 Şubat 1909), Nu.43, 4; "Hırsızlarda Cesâret", *Volkan*, 7 Şubat 1324 (20 Şubat 1909), Nu.51, 4; "Şûrâ-yı Devlet", *Volkan*, 1 Mart 1325 (14 Mart 1909), Nu.73, 3; Yüreklizâde Osman, Hayalzâde Osman, Tahşirzâde Hasan, Osman Beyzâde, " Dâhiliye Nâzırının Nazar-i Dikkat-i Acilesine Boyabat'tan telgrafnâme-i mühimme: Volkan İdaresine", *Volkan*, 4 Mart 1325 (17 Mart 1909), Nu.76, 1; " İbadethâne mi? Velâdethâne mi? ", *Volkan*, 4 Mart 1325 (17 Mart 1909), Nu.76, 3-4; Şevket Fevzi, "Meclis-i Mebusan ve Dâhiliye Nâzırının Enzâr-ı Dikkatlerine", *Volkan*, 9 Mart 1325 (22 Mart 1909), Nu.81, 4; Ali Rıza, "Volkan İdâre-i Behiyyesine", *Volkan*, 24 Mart 1325 (6 Nisan 1909), Nu.96, 4; Mehmed Necib, Mustafa Hilmi, Ahmet İbrahim, "Meclis-i Mebusan-ı Osmanîye Açık Mektup Eyâ manşerü'ş-şâri' în", *Volkan*, 28 Mart 1325 (10 Nisan 1909), Nu.96, 4.

[1214] Düzdağ, "Volkan", 124; Şimşek, *II. Meşrutiyet,* 63.

[1215] Düzdağ, "Volkan", 124; Şimşek, *II. Meşrutiyet,* 63.

[1216] Akşin, *31 Mart*, 40.

[1217] A.Şehâbettin, "İslâmiyet", *Volkan*, 12 Kânûnisânî 1324 (25 Ocak 1909), Nu. 25, 1.

[1218] "Açıkça İttihâd-ı İslâm", *Volkan*, 10 Kânûnisânî 1324 (23 Ocak 1909), Nu. 24, 1-2; Mehmet Ali, " Nasib veya Nigâh-ı İntibâh", *Volkan*, 29 Kânûnisânî 1324 (29 Ocak 1909), Nu. 29, 2-3.

2- Akşin'e göre Volkan "*Hürriyetçi ve Kanun-ı Esasî düzeninden yana*" olmuştur.[1219] Vahdeti'nin Volkan'da buna dair olarak, "*Dinsiz hürriyet, adâlet, müsâvât, uhuvvet kat'iyyen temin edilemez.*", "İşte *bu hakâyıkidâre-i meşrûtayı temin eden hüriyet sayesinde vücud bulacaktır*", "*Yaşasın hürriyet, yaşasın müsâvât, yaşasın adâlet!*"[1220] İfadeleri bu görüşte olduğunu göstermiştir. Vahdeti'nin hürriyetten yana olduğunu gösteren başka bir durum da, Volkan'da masonluğu eleştiren yazılar yazmış olsa da, mason locasının kapatılması gerektiği fikrini doğru bulmamış, bunun için hükümete başvuran ulemaya da karşı çıkarak masonlarla fikirsel yollarla mücadele edilmesi gerektiğini savunmuştur.[1221] Vahdeti'nin hürriyet'e karşı olmamakla birlikte yaşanan bazı olaylardan rahatsız olduğu Volkan'daki şu yazısından anlaşılmıştır:[1222]

"*Daima kalbinizde besle(yeceğiniz) bir şey varsa o da Meşrutiyet'le Hürriyet'imizdir. O Meşrutiyet ki: Şeriatımız, onunla kaimdir. Hep birden muhafazasına çalışalım. Yalnız dikkat edelim ki: Avrupa'dan gelmiş dört tane herif-i naşerif, bizi Avrupalıların bazı münasebetsiz ahlakıyla mütehallık edemesinler. Mesela kadınlarımız tedricen çarşaflarını atmak yahut bir Müslüman hürdür diye meyhaneler kâr haneler açmak gibi Müslümanlığa yakışmayan şeylerin memleketimizde husulüne meydan vermeyelim*."

3- İnsaniyetçi ve medeniyetçi: Gazete "*İnsaniyete hâdim*" diye tanıtılmıştır. Vahdeti, evrensel barıştan, hürriyetten, üfürükçülere karşı doktordan, tıptaki yeni buluşlardan yana olmuştur.[1223] Vahdeti, yazılarında 1894-1906 yıllarında yaşanan Dreyfus davası ve mektuplarıyla davayı etkileyen Emile Zola'yı, Evrim Teorisini bulan Charles Darwin'i anacak kadar Batı bilgilerinden haberdar olmuştur.[1224] Gazetesinde, Volkan'ın yayın amacını "*insaniyete hâdim*" yani insaniyete hizmet olarak belirten Vahdeti, bu yolda ölmenin canına minnet olacağını söylemiştir. Bu yüzden Vahdeti, Volkan'ın haktan ayrılmadığı gibi vicdanına karşı da hareket etmeyeceğini söylemiştir.[1225]

[1219] Akşin, *31 Mart,* 40; Gökhan Atılgan, E.Atilla Aytekin, Ebru Deniz Ozan, Cenk Saraçoğlu, Mustafa Şener, Ateş Uslu, Melih Yeşilbağ, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat,* Yay. Haz. Gökhan Atılgan, Cenk Saraçoğlu, Ateş Uslu, İstanbul, 2015, 123; Vahdeti, Meşrutiyet'in devamına yemin eden herkesin cemiyetlerine girmiş sayıldığını belirtmiştir. Derviş Vahdeti, "Volkan", *Volkan,* 15 Mart 1325(28 Mart 1909), Nu.87,1; Volkan'da Meşrutiyet dışına çıkmanın irtica olduğu ifade edilmiştir. Osman Bedreddin, " Feveran", *Volkan,* 5 Mart 1324 (28 Mart 1909), Nu.87, 4; Vahdeti irtica isteyenlerin alçak adamlar olduğunu belirtmiştir. Derviş Vahdeti, " İntibâh", *Volkan,* 18 Şubat 1324 (3 Mart 1909), Nu.62, 1; Volkan'da, Volkancıların hiçbirinde irtica fikrinin kesinlikle olmadığı vurgulanmıştır. "Volkan", *Volkan,* 6 Mart 1325 (19 Mart 1909), Nu.78, 3.

[1220] "Nutuk", *Volkan,* 28 Teşrînisânî 1324 (11 Aralık 1908), Nu.1, 3-4.

[1221] Nurten Kaan, *II. Meşrutiyet Dönemi: Volkan Gazetesi'nde Meşrutiyet Düşüncesi (1908-1909)*, Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, 48; Arı, Ozan, "Sırât-ı Müsatkîm", 235.

[1222] Derviş Vahdeti, " Alaylı Mektebli Zâbitanla Askerler", *Volkan,* 10 Mart 1325 (23 Mart 1909), Nu.82, 2; Çığman, *II. Meşrutiyet,* 28-29.

[1223] Akşin, *31 Mart,* 40; Alpay Kabacalı, *Türkiye'de Siyasal Cinayetler,* İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1993, 99-100.

[1224] Hür, *Öteki Tarih,* 114; Akşin, *31 Mart,* 40; "Hüseyin Cahid Bey'e", *Volkan*, 28 Teşrînisânî 1324 (11 Aralık 1908), Nu.1, 3.

[1225] "Volkan", *Volkan,* 28 Teşrînisânî 1324 (11 Aralık 1908), Nu.1, 1.

4- Fedakârancı: Vahdeti eski sürgün ve kaçkınları korumuştur.[1226]

5- Osmanlıcı, İttihad-ı Anasırcı görüşler.[1227]

6- Sabahattinci ve muhalif nitelik: Vahdeti başta Ahmet Rıza olmak üzere İttihat ve Terakki'nin sivil ileri gelenlerinin şiddetle aleyhinde olmuştur. Buna karşılık Sabahattin Bey'i ve onun düşüncelerini, Kâmil Paşa'yı savunmuştur. Tahmin edileceği üzere, bu tutuma paralel olarak İngiliz taraftarlığı da söz konusu olmuştur. Buna paralel olarak Vahdeti, güdülecek en isabetli siyasetin "*İngiliz siyaseti*" olduğunu belirtmiştir. Vahdeti'ye göre, Kıbrıs da İngilizlerin âdemi merkeziyetçiliği sayesinde neredeyse küçük bir İsviçre olmuştur. Bu taraftarlığı abartan Vahdeti, İslamcı görüşlerin de İngilizlerin ve Rusların Müslüman tebaasının hükümetlerine karşı olan bağlılığını sarsmayacak biçimde yürütülmesi gerektiğinden söz etmiştir.[1228]

Vahdeti'nin Volkan'daki yazılarından da aslında "*âdem-i merkeziyet taraftarı*" olduğu net bir şekilde anlaşılmıştır. Ancak Vahdeti'nin de dönemin İslamcıları gibi bu sisteme karşı bazı itirazları ve kaygılarının bulunduğu ifade edilmiştir. Vahdeti bu yüzden de, bu sistemin daha çok siyasi, ekonomik, sosyal bütünlüğü sağlamış toplumlarda dizayn edilebileceğini savunmuştur.[1229] Volkan'da buna dair, şu açıklamada bulunmuştur: "*Âdem-i merkeziyet bugün olmaz. Lâkin maârifimiz hakkıyla terakkî eder de birinci nüshamızdaki nutkumuzda tâdat ettiğimiz akvâmın her ferdi, Osmanlılık çin yaşamayı, Osmanlılık için ölmeyi bir vazife-i milliye olarak kabul ettiği gün, âdem-i merkeziyet usûlü de mevki-i icrâya konulabilir*"[1230] Çok uluslu bir yapı arzeden Osmanlı'da bu sistemin ancak uzun süre istikrarlı yürütülecek bir

[1226] Agâh, "Varaka", *Volkan*, 16 Kânûnisânî 1324 (29 Ocak 1909), Nu. 29, 4; Muzaffer, Abdurrezzak Şerefüddin Mesrûrî, " Dünkü gün Fevziye Kıraathânesinde", *Volkan*, 27 Kânûnisânî 1324 (9 Şubat 1909), Nu. 40, 4.

[1227] Volkan havâdis-i âdiye gazetesi değildir. Osmanlılığa aykırı gördüğü en ufak şeyleri bile tenkid eder, en ince hilekârlıkları enzârı kâriîne arz eder. "Kâriîn-İ Kirâmdan Rica", *Volkan*, 17 Kânûnisânî 1324 (30 Ocak 1909), Nu. 30, 1.

[1228] Akşin, *31 Mart,* 41; Yabancı basında da, Vahdeti'nin bir Ahrar liberali olduğu yazılmıştır. Hatta Vahdeti ile ilgili açıklamalarda bulunan yabancı bir yazar Vahdeti'yi birkaç kez İngiliz liberal partisinin karargâhlarında ve kurumlarında gördüğünü idda etmiştir. Yazar ayrıca Vahdeti'nin dini batı tarzı modern kurumlara uygulayarak yani şeriatı İngiliz liberalizmiyle özdeşleştirerek Müslüman halkı etkileyebilecğine inandığını belirtmiştir. Vahdeti'yi talihsiz reformcu olarak niteleyen yazara göre, Vahdeti kısa zamanda Avrupa âdetini değiştirmiş, Volkan adı verilen küçük bir günlük kâğıdı satın aldıktan sonra uzun cübbesi ve yeşil sarığı ile boy göstermeye başlamıştır. Onu bu haliyle gören yazar Vahdeti'yi aynı tarikatta Araplar arasında İngiliz siyasi çıkarları için çalışan o İngiliz şeyhlerini hatırladığını söylemiştir. Vahdeti'nin bir din adamı olmadığını bildiğini söyleyen yazar ancak çok geçmeden Vahdeti'nin tanınmış bir şeyh ve büyük bir örgütün lideri olan Muhammedan Birliği'nin lideri olmayı başardığını da sözlerine eklemiştir. Vahdeti'nin partisinin kısa sürede büyümesi Ahrarcıları cesaretlendirmiş, Ahrarcılar bu bağlamda İttihatçıları devirmek ve yönetimi ele geçirmek adına Muhammed Birliği'ne güvenmişlerdir. "Fate of a Dervish", *The Winnipeg Tribune,* September, 18, 1909, 18.

[1229] İbrahim Halil Ozan, *II. Meşrutiyet Dönemi İslamcılarına Göre Sultan Abdülhamid ve Dönemi*, Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**,** 2018, 149.

[1230] Derviş Vahdeti, "Fırka-i Ahrâr Yâhud Ali Kemâl! Ali Kemâl! Nidâları", *Volkan*, 14 Kânûnievvel 1324 (27 Aralık 1908), Nu. 16, 1.

eğitim sonucunda yetişecek yeni nesiller ile mümkün olacağına inanan Vahdeti,[1231] bu sistemin yararlarını Volkan'da şu şekilde dile getirmiştir:[1232]

"*Bunun içindir ki, en evvel bir batn-i cedid yetiştirmeye karar-ı kat'î verilmiştir. Bir rub'-ı asır sonra görülecek ki, her memlekette meclis-i idâreler yerine küçük mikyâsta meclis-i mebusanlar, mekâtib-i âliyeler fabrikalar, büyük büyük ticâretgâhlar, şimendiferler, otomobiller, balonlar, sahillerimizde büyük küçük tersaneler, daha neler, daha neler. Her ferdi tâlim görmüş müheyyâ ordular, nehirlerimizde binlerle makineler, her bir arazimizi iskâ edebilecek cedveller. İşte hep bunlar âdem-i merkeziyet sâyesinde, işte hep bunlar rekâbet-i vilâyet sâyesinde, işte yine hep bunlar, vâlilerin müddet-i memûriyyetleri esnâsındaki istiklâl-i tâmları sâyesinde husûl bulacaktır.*"

Bu arada Vahdeti Volkan dışında başka gazetelerde de yazmıştır. İlk sayısı 16 Eylül 1908'de yayımlanan Hukuk-ı Umumiye'nin yazar kadrosunda yer alan Vahdeti, "*Tesettür-i Nisvan*" başlığıyla yayınladığı tek makalesinde Kıbrıs'ı küçük mikyasta İsviçre'ye benzetmiştir.[1233] Vahdeti ayrıca Meşrutiyet'in ilanından sonra diğer birçok gazete gibi büyük bir hevesle matbuat ve siyaset meydanına girmiş olan Rehber-i İtidal adıyla dört nüshadan oluşan, haftalık çıkarılan gazetede de yazmıştır.[1234]

3.3. Volkan Gazetesinin Maddi Kaynağı

Derviş Vahdeti'nin, yayınladığı Volkan gazetesi daha önce de belirttiğimiz üzere 10 paraya satılmıştır. Ancak gazete belirli bir fiyat karşılığında satılmakla birlikte büyük ihtimalle taraftar kazanmak adına bedavaya da dağıtılmıştır. İşte gazetenin bedava dağıtılması ve finansal kaynağının belli olmaması nedeniyle gazetenin maddi kaynağı oldukça önem kazanmış ve ilginç bir hal almıştır.[1235] Aslında Vahdeti'nin İstanbul'a gitmeden Kıbrıs'taki bütün mallarını sattığından daha önce bahsetmiştik. Bu bağlamda Vahdeti'nin gazetesini kısa bir süre için bu birikimine dayanarak da finanse etmiş olabileceği düşünülebilir. Ancak ifadelerinde fakir bir aileden geldiğini belirtmesi, mal edinecek bir kariyere sahip olmadığını söylemesi üzerine bu görüş zayıf bir ihtimal dâhilinde kalmıştır.

Böylelikle Vahdeti'nin gazeteyi kendi imkânları ile çıkarması zor bir ihtimal olarak görülmüştür. Öte taraftan gazete çıktıktan sonra Vahdeti'nin popüler kişilliği sayesinde Volkan'ın satışları artınca Vahdeti ihtiyaç duyduğu maddi finansmanı bu satışlardan da elde etmiş olabilir.[1236] Ancak gazete yayınlanmaya başladıktan sonra bile gazetede maddi

[1231] Ozan, *II. Meşrutiyet,*150.
[1232] Derviş Vahdeti, "Fırka-i Ahrâr Yâhud Ali Kemâl! Ali Kemâl! Nidâları", *Volkan*, 14 Kânûnievvel 1324 (27 Aralık 1908), Nu. 16, 1-2.
[1233] Hasan Taner Kerimoğlu, "II. Meşrutiyet Döneminde Genel Haklar Savunusu Yapan Bir Gazete: Hukuk-ı Umumiye", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi,* 8/18 (2009), 21-38.
[1234] Ali Birinci, "Fanizade Ali İlmî Bey", *İlmî Araştırmalar,* 0/5 (1997), 1997, 75-80.
[1235] Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme***,** 18.
[1236] Murat, *The Polıtıcal Ideas Of Derviş,*44

sıkıntılardan söz edilmesi, Vahdeti'nin gazetenin finansmanı için başkalarından yardım almış olabileceği ihtimalini güçlendirmiştir.

Ahmad'a göre, Vahdeti din vasıtasıyla İttihat ve Terakki'yi devirmek amacıyla kullanılmıştır. Bu bağlamda Ahmad, Volkan'ın maddi kaynağının üç yerden, Abdülhamid ve saray tarafından, liberaller tarafından ya da Vahdeti'nin İngiliz Elçiliği'nin ajanı olduğu söylentisinden dolayı, İngilizler tarafından karşılanmış olabileceğini söylemiştir.[1237]

İttihat ve Terakki'ye karşı duran muhalif kesim arasında, isyanın sorumlusu ve tasarlayıcısı olarak işaret edilen önemli bir isim 2. Abdülhamid olmuştur. Bu konu da, tartışmalı görüşler olmakla birlikte, 2. Abdülhamid'in isyanı düzenlediğine dair henüz öne sürülen bir görüş kanıtlanmamıştır. Ancak 2. Abdülhamid'i sorumlu tutanlar daha çok onun isyan esnasında takındığı tavır ve tutumlardan, muhalif isimlerden olan Derviş Vahdeti ile kurduğu ilişkiyi dayanak göstermişlerdir.

İsyancılarda bol para olması ve görünüşte ödemelerin altınla yapılmış olması, İttihatçıların isyanın sorumlusu olarak 2. Abdülhamid'i göstermelerine neden olmuştur.[1238] Divan-ı harplerin yaptığı inceleme sonucunda saray mensuplarının çoğu masum bulunmasına rağmen, Musahip Cevher Ağa, Volkan gazetesi namına yirmi lira verdiğini tahakkuk etmiştir. Padişah'ın mukarriplerinden Tüfekçi Miralay Halil Bey'in Hamdi Çavuş'la bir mülakat yaptığı tespit edilmiştir. Tütün kıyıcısı Mustafa'nın Padişah'a jurnal verdiği ve isyan esnasında sık sık isyancılarla temasa geçtiği konusunda yapılan iddalar çok önemli olmuştur. İşte bu hususlar, 2. Abdülhamid'in isyan ile ilişkisi olabileceği ihtimalini güçlendirmiştir.[1239]

Bu bağlamda Tanin gazetesi Hüseyin Cahid ve gazetesi 2. Abdülhamid'in bu isyanda rolü olduğuna dair yazılar kaleme almışlardır. 2. Abdülhamid'i isyanın baş sorumlusu olarak gören Hüseyin Cahid, bu konuda şu açıklamada bulunmuştur: [1240]

"*Hürriyet ve meşrutiyet düşmanı denilince memleketde en evvel akla gelecek şey Abdülhamid'dir. Fakat düşünmeli ki Abdülhamid kendi başına bir şey yapamazdı. 31 Mart hadisesinde Abdülhamid'e bütün İstanbul efrâd askeriyesi zahir oldu. İstanbul'da ahâliden birçok kişi bu hareketi alkışladı. Yağmagirlerin çoğu efrâd-ı ahâliden terekküb ediyordu. Hele dûçâr-ı taarruz olan ma'sûmînin akıbet-i matemengîzlerine karşı izhâr-ı surûr ve sadmanî edenler arasında oldukça yüksek tabakada adamlar da vardı Bütün bu muhtelif halk şu hareket-i irtica'iyeyi alkışlayabilmek içün muhtelif sûretlerle idsâd edilmek icâb ederdi.*"

Makalesinin sonunda Cahid, açıklamalarına şunları eklemiştir:" *Meşrutiyetin düşmanını ararsak bilâ-tereddûd tasdik edelim ki, bu düşman cehâletden ibâretdir. Gerek Abdülhamid*

[1237] Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme***,** 18; Mithat Sertoğlu'na göre de, Vahdeti çıkardığı Volkan gazetesini ve kurduğu İMC'yi daha çok para vasıtası için kullanmıştır. Sertoğlu, "56 Sene Evvel Bastırılan Bir Kara İhtilal: 31 Mart", 3

[1238] Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 147-148.

[1239] Şakir, *İttihat*,390.

[1240] Câhid, "Meşrutiyet Düşmanı", 1.

gerek saîr hainler işte bu düşmânın muavenetinden istifade etdiler. O düşmanı tahrik etdiler, kudurtdular. Başımıza bu kanlı faciâyı çıkardılar. Onun içün bugün biz cehâleti öldürelim."[1241]

Bu bağlamda Tanin gazetesinde birçok yazı kaleme alınmıştır. Yıldız erkân me'murininden olan ve Yıldız'da geçen olay hakkında kendisiyle mülakat yapılan bir isme, 31 Mart İsyanı'nında Abdülhamid'in oynadığı rol hakkında görüşü sorulmuştur. Mülakatta, "*Abdülhamid'in oynadığı rol hakkında fikriniz nedir?*" sorusuna adı açıklanmayan bu kişi, " *Bu vak'anın Abdülhamid'in inzimâm-ı ma'lumâtı ile cereyan etdiği kat'iyen şüphesizdir.*" yanıtını vermiştir. Adı açıklanmayan bu kişi, aslında Abdülhamid'in normalde çok kuruntulu olduğunu, her zaman hal edilmek korkusuyla muzdarip bulunduğu ve vehme kapıldığını ancak hâdise-i irtica'iye esnasında zerre kadar i'tidâlini, metânetini gaib etmediğini, neşesinden mahrum kalmadığını oysaki olay kendisine bildirildiği vakit kendisinin buna aldırış etmediğini, buna ehemmiyet vermediğini ifade etmiştir. Bu zat Abdülhamid'in olay esnasında takındığı bu tutumu, Abdülhamid'in isyandan haberi olduğu düşüncesine dayandırmıştır.[1242]

Tanin'e göre, Abdülhamid daha ilk günlerden 31 Mart İsyanı'nı hazırlamak adına faaliyetlerde bulunmuştur. Yazıda, Abdülhamid'in Fedakârân-ı Millet Cemiyeti'ni para yolu ile ele geçirmeye çalıştığı, bu cemiyetten ayrılıp Serbesti gazetesinde aleyhine yazı yazan Mevlânzade Rıfat'ı katletmeyi düşündüğü ancak Serbesti gazetesi başyazarı Hasan Fehmi'nin ortadan kaldırılmasının Yıldız tarafından daha münasip görüldüğü, Kamil Paşa vasıtasıyla Ahrar Fırkası'nı kendi lehine kullandığı ifade edilmiştir.[1243]

31 Mart'ı Meşrutiyet'e karşı gerçekleştirilen bir darbe olarak değerlendiren ve bu darbenin baş sorumlusu olarak 2. Abdülhamid'i gören Sırât-ı Müstakîm Dergisi, İMC ve Vahdeti'yi "*para karşılığında imanını satan alçaklar*" şeklinde nitelendirmiştir. Vahdeti'nin cahil halk tabakası, kandırılan askerler, ulema kılıklı bazı müfsit cahiller arasında rağbet kazandığını belirten dergi, İMC'nin daha çok Abdülhamid Dönemi'nde yaşanan kötülükleri savunduğunu ifade etmiştir. Dergide yazanlardan Manastırlı İsmail Hakkı, Vahdeti'nin Abdülhamid'den para alarak İMC'yi kurduğunu, baskı ve zor kullanarak hocaları cemiyete üye yaptığından söz etmiştir.[1244]

Volkan gazetesinin maddi olarak desteklenmesinde, 2. Abdülhamid'in katkısının olup olmadığı hakkında da çeşitli görüşler mevcut olmuştur. 2. Abdülhamid'in belki de en fazla

[1241] Câhid, "Meşrutiyet Düşmanı", 1.
[1242] "Hadise-i İrtica'iye'de Abdülhamid", *Tanin,* 7 Mayıs 1325, [20 Mayıs 1909], Nu. 256, 1.
[1243] "Yıldız'da Harekât-ı İrtica'iye Nasıl Tertip Edildi?", *Tanin,* 12 Mayıs 1325 [25 Mayıs 1909], Nu.261, 1.
[1244] Arı, Ozan, "Sırât-ı Müsatkîm", 242-244.

eleştirilen özelliği, basına karşı sergilediği sert tavrı olmuştur. Çoğu araştırmacıya göre, Padişah kendi despot idaresini güçlendirmek için böyle bir tutum sergilemiştir. Ancak kendisinin sergilediği bu tutum hakkında dile getirilenler de tartışma konusu olmuştur. Çünkü döneminde yapılanların bizzat kendisi tarafından mı, yoksa işgüzar bürokratları tarafından mı gerçekleştirildiği şüphe konusu olmuştur.[1245]

Ancak para için Abdülhamid'e başvurmak, mutlakıyet döneminden dahası daha öncelerden gelen bir gelenek ölçüsü içinde bir dereceye kadar olağan görülmüştür.[1246] Bu bağlamda 2. Abdülhamid de gazetecilerin kendisine muhalefeti karşısında onların beş on güne gelinceye kadar saraydan maaş ve tahsisat istediklerini ve aldıklarını ifade etmiştir. 2. Abdülhamid, gazetecilerin kendi aleyhine yayın yapmaması, bir nevi onları susturmak için Mabeyn Başkâtibi Ali Cevat Bey vasıtasıyla gazetelere para vermek istemiştir. Ancak Ali Cevat Bey'in gönülsüz davranması nedeniyle bu işi Galip Bey vasıtasıyla yapmaya çalışmış, Galip Bey'e gazetelerin yumuşak bir dil kullanması için bir iki gazeteye verilmek üzere 500-600 lira verilmiştir. Nitekim bu paraların bir miktarı gazeteciler namına bir takım sahtekârlara kaptırılmış, gerisinin de Galip Bey tarafından alındığı anlaşılmıştır.[1247]

Tanin'e göre Yıldız bir taraftan Avnullah – El- Kâzımî ve Fethullah vasıtasıyla Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'ni kendisine bağlamış, Kâmil Paşa vasıtasıyla da Fırka-ı Ahrar'ın gücünü kendi lehinde kullanmıştır. Kâmil Paşa, bazı gazetelere dağıtılmak üzere Abdülhamid'den bir hayli para almıştır. Abdülhamid bu kadarla da yetinmemiş, Derviş Vahdeti'yi de kendine bağlamış, Vahdeti de Yıldız'ın isteklerine hizmet etmeyi cana minnet bilmiş ve Yıldız'dan bir rivayete göre beş yüz lira kadar para koparabilmiştir.[1248]

Elimize geçen bir Divan-ı Harbi Örfi kararında, 2. Abdülhamid ve musâhibi Cevher Ağa'nın[1249] o dönemde amaçlarına ulaşmak için parayı kullandıkları açık bir şekilde anlaşılmıştır: [1250]

"*Üç yüz yirmi beş senesi Mart'ının otuz birinci günü Dersaâdet'te vuku'a gelen hareket-i ihtilâliye ve irtica'iyyeye sebep olmalarından nâşîahz ve girift olunarak Birinci Divânıharb-i örfi'de muhakemeleri icra kılınan eşhasdan Ser Muhasip Cevher Ağa'nın hükümet-i meşrutenin avdetine tamamiyle tarafdar olarak bu maksadı temin için hakan-ı sâbık ile*

[1245] Halûk Harun Duman, "Osmanlı Döneminde Yerel Basın (1828-1922)", *Türkiye'de Yerel Basın,* Ed. Suat Gezgin, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, 2007, 77-88.
[1246] Akşin, *31 Mart*, 43.
[1247] Ali Cevat Bey, *II. Meşrutiyet'in,* 40-41.
[1248] "Yıldız'da Harekât-ı İrtica'iye Nasıl Tertip Edildi?", 1.
[1249] Ziya Şakir, Hareket Ordusu'nun İstanbul üzerine yürümeye hazırlandığı sıralarda, Cevher Ağa'nın sarayda kendi odasına gidip topladığı evraklar arasında, Volkan gazetesinin müteaddid nüshalarının, gazetesine nakdi yardım talebina dair Vahdeti'nin bir mektubu ve bu mektup üzerine Cevher Ağa tarafından verilen yirmi liralık Volkan gazetesi idaresinin bir makbuz ve teşekkürnamesinin olduğunu söylemiştir. Şakir, *İttihat,*271-272.
[1250] *BOA, Kısas Defteri No.10,192, b.2*; *Son Vak'anüvis Abdurrahman,* 209-210; Ahmet Aksın, "31 Mart Vak'ası Üzerine Yeni Belgeler", *Sultan V.Mehmet Reşat Paşa ve Dönemi***,** C. 2, İstanbul: TBMM Milli Saraylar Yayını, 2018, 488-517.

müştereken milletin efkâr-ı umûmîyyesini hükümeti meşrute aleyhine teşvik ve tahrik gareziyle birtakım vesait-i hafiyye tedarikine ibtidar ve bu meyanda rüsûmât emaneti istatistik kalemi müdiri muavini Tevfik Beğ'i birkaç defa paralar ita ederek pâyitahtda efkâr-ı umûmîyyenin cereyanını tecessüs ve istiknahına sarf-ı mesai eylediği…"

Belgeden anlaşıldığı üzere 31 Mart İsyanı ile eski düzene dönme girişiminde bulundukları için yargılananlar arasında bulunan Baş Sayman Cevher Ağa, o süreçte eski meşruti hükümete taraf davranmış ve bu amaç doğrultusunda 2. Abdülhamid ile birlikte hareket etmiştir. Bu sebeple de 2. Abdülhamid ve Cevher Ağa, kamuoyunu yeni meşruti düzene karşı kışkırtmak için birtakım gizli organlar elde etmeye başlamışlardır. Ayrıca Gümrük İşleri İstatistik bölümü müdür yardımcılarından Tevfik Bey'e de paralar vererek o dönemde halkın Meşrutiyet hususunda ne düşündüğünü öğrenmeye çalışarak, halkı Meşrutiyet aleyhine kışkırtmış, halkı galeyana getirmeye çalışmışlardır.

Bazı kaynaklara göre Vahdeti para karşılığında Meşrutiyet aleyhine kışkırtılmıştır. Aslında Volkan gazetesi daha yayın hayatına başlamadan önce, Vahdeti saraya başvurarak şeriatı savunucu bir gazete çıkaracağını ve bunun için Padişah'tan yardım ve ihsan beklediğini söylemiştir. Vahdeti, Divan-ı Harb'deki yargılaması esnasında, gazetesi için para temin etmeye çalıştığı hususunda şunları söylemiştir: [1251]

"*Gazetemi yeni çıkarmağa başladığım sıralarda ve sermayemin tamamiyle tükenip gazetemi tatil etmeden evvel, Mabeyn-i Hümayuna gidip kartımı göndererek Başkâtip Cevat Bey'in yanına girdim ve ' Volkan namıyla bir gazete neşrediyorum, sermayem bitmek üzeredir. Atiyye olmak üzere birkaç kuruş isterim. Delâlet buyurur musunuz?' dedim. Cevaben: ' Benim katiyen böyle işlerle iştigal eylediğim yoktur'dedi.*"

Ali Cevat Bey, bundan sonra Vahdeti'yi müracaat etmesi için Mabeynci Emin Bey'e, Emin Bey de, "*Sadrazamsız bir iş yapmayız*." diyerek Kamil Paşa'ya yönlendirmiştir. Ancak Vahdeti, Emin Bey'in yanından çıktıktan sonra başka kimseye müracaat etmediğini ifade etmiştir.[1252] Ali Cevad Bey'in fezlekesinden anlaşıldığına göre saray kendisini güvenilmez ve tutarsız bir şahsiyet olarak gördüğü için[1253] Vahdeti'nin yardım talebi red edilmiştir.[1254] Bu hususla alakalı Ali Cevat Bey, Derviş Vahdeti ile başından geçen bir anıdan şu şekilde bahsetmiştir:[1255]

"*Tarihini pek de hatırlamadığım bir gün, kısa mutavasıttül kame sakallı al yanaklı, dar ve açık renk paltolu bir adam yanıma gelerek, isminin Derviş Vahdeti olduğunu ve Rodos'ta*

[1251] Necip Fazıl Kısakürek, *Sultan II. Abdülhamid Han 1842-1918*, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 12.Baskı, 2003; Öner Buçukçu, *II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Hükümetleri ve Osmanlı Dış Politikası (1908-1913)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, 153; Farhi de Vahdeti tarafından yapılan maddi talebin Sultan tarafından reddedildiğini ancak Sultan tarafından destek de almış olabileceğinin göz ardı edilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Farhi, " The Şeriat", 283.
[1252] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 227.
[1253] Hür, *Öteki Tarih,* 114; Alparslan, *31 Mart Ayaklanması,*194; Kurşun, Kahraman, "Derviş Vahdetî", 199.
[1254] Soner Tursun, *II. Meşrutiyet'in İlanı ve Otuz Bir Mart Olayı*, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, 40.
[1255] Ali Cevat Bey, *II. Meşrutiyet'in,* 45-46.

ikamet etmekte iken bu kez Dersaadete geri döndüğünden ve bir gazete çıkarmak istediğini, Padişah tarafından kendisine bir miktar para verilmesini rica etti. Mumaileyhi her ne kadar şahsen kendisini tanımaz isem de, kendisinin serseri hayatına dair evvelce daire-i kitabetten yazılmış olan iradat-ı seniyye nedeniyle bilgi sahibi olduğum cihetle vakı'a evvelleri saray-ı hümayundan bazı gazetelere paralar verilir ve tahsisat da ita edilirdi. Şimdi ise hal ve zamanın değişmiş olması nedeniyle fimad saray-ı hümayunun bu yolda gazetelerle münasebatta bulunması ne mümkün ne de hayırlı olmayacağı hakkındaki ifadatımı badet tasdik mumaileyh avdet eyledi. Bu Vahdeti badehu 'Volkan' namiyle bir gazete çıkarmış ve 31 Mart hadisesini tevlid eden cemiyet-i fesaddiyede dahl-i azimi olduğu tebeyyün etmiş olmasına mebni Divan-ı Harb-i Örfi karariylesalb edilmiştir."

Ali Cevat Bey'in ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla Vahdeti, Saray ve Mabeyn üzerinde daha önceden kötü bir imaj yaratmıştır. Mabeyn-i Hümâyûn ve Başkitabet tarafından onunla alakalı iletilmiş olan bu olumsuz sicilin Diyarbakır sürgünü esnasında mı yoksa başka bir sebepten mi ötürü verildiği hususu tam olarak anlaşılamamıştır.[1256]

Ali Cevat Bey'in ifadelerini dayanak alan Yusuf Hikmet Bayur, Derviş Vahdeti'nin "*Volkan*" adında İslamcı bir gazete çıkarmak istediğini, propaganda içerikli olan bu gazete için saraydan para istediğini ancak atlatıldığını söylemiştir. Vahdeti'nin saraydan yardım alamayınca daha sonra Padişah'a karşı hareket ettiğini de ayrıca ifade etmiştir.[1257] Ancak Bayur, o dönemde gerçekleşen irticai olaylarda 2. Abdülhamid'in göstermiş olduğu tavır ve davranışların aslında dini kesime cesaret verdiğini söylemiştir. Bayur, bu hususa dair şunları söylemiştir: " *Derviş Vahdeti gibi bir serserinin gazete çıkarmak için saraya başvurup para istemesi de irticaın 2. Abdülhamit'ten ümit kesmemiş olduğunu gösterir.*" Bayur'un bu ifadelerinden, isyan sürecinde 2. Abdülhamid'in dini kesimle beraber hareket ettiği anlaşılmıştır.[1258]

M. Sait Pekmen de, Vahdeti'nin 2. Abdülhamid başta olmak üzere Saray'dan destek bulduğunu söylemiştir. Hatta "*halife-i rûy-ı zemin*" Sultan Hamid'in, Musahip Cevher Ağa aracılığıyla ona iki üç defa olmak üzere toplamda 450 Lira gönderdiğinin ve bu meblanın Lütfi Efendi'ye teslim edildiğinin Divan-ı Harb-i Örfiler tarafından tespit edildiğini söylemiş ve böylece Padişah'ın bu hareketiyle cemiyet karşıtlarını desteklediğini savunmuştur.[1259] Sait Pekmen'in ifadelerini, elimize geçen bir Divan-ı Harbi Örfi kararı da desteklemiştir. Bu kararda şu tarzda bir açıklama yapılmıştır:[1260]

"İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'ni İstanbul'da hükümet-i meşrute aleyhine kıyam ve ihtilâl tedabirini istihzara sevk için cemiyet-i mezkûre müessisi ve Volkan gazetesi sermuharriri Derviş Vahdetî nam şahıs ile tesis-i münasebata kıyam ve merkum Vahdetî'nin refik-i mesaisi

[1256] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 45.
[1257] Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi***,** C. 1, Kısım II, 135.
[1258] Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi***,** C. 1, Kısım II, 126.
[1259] Mahir Sait Pekmen, *31 Mart Hatıraları İsyan Günlerinde Bir Muhalif,* Yay. Haz. Hasan Babacan, Servet Avşar, Ankara: TTKY, 2.Baskı, 2018, 70; Tursun, *II. Meşrutiyet'in İlanı,* 40; İMC'nin oluşumunda 2. Abdülhamid'in büyük katkısı olmuş, onun maddi desteği sayesinde Mart 1909'da Volkan'ın tirajı 8000'ı çıkmıştır. Avagyan, " Ermeni Siyasi", 57.
[1260] *BOA, Kısas Defteri No.10, 192, b.2*; Aksın, "31 Mart Vak'ası", 515; *Son Vak'anüvis Abdurrahman,* 210.

Enderunlu Lütfi Beği mükerreren nezdine celb ve tuttukları meslek dâhilinde devam eylemeleri lüzumunu tebliğ ile üç defa dört yüz elli lira para verdiği velhasıl hareket-i irticaiyeyi her sûretle ihzar eylediği ve merkum Tevfik Beğ ile Enderunlu Lütfi Beğ'in dahi aldıkları para mukabelesinde tahrikkârâne ve fesadperverâne neşriyat ile İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nin tevsi'-i teşkilatına ve İstanbul'da an be an mütezâyid galeyana efkârı daima takip ve harekât-i irtica'iyyeyi ihzar ve tertib ve…"

Belgeden de anlaşıldığı üzere Vahdeti ve İMC, meşruti hükümet aleyhine kışkırtılmış, kendisine yakın arkadaşı Lütfi Bey aracılığı ile para gönderilerek kendilerinden halkı da kışkırtmaları istenilmiştir. Vahdeti ve arkadaşı Lütfi Bey de özellikle Volkan gazetesinde yazdıkları makalelerle halkı tahrik ederek galeyana getirmeye çalışmışlardır. Cevher Ağa da, bu hususla alakalı Divan-ı Harbi Örfide şu tarz bir ifadede bulunmuştur:[1261]

"Volkan gazetesi'nde farmasonların aleyhinde ve dini müdafaa yolunda makale yazıldığı görülmüş olduğundan dolayı Volkan gazetesi sahib-i imtiyazı Vahdeti'nin celbedilmesini Hakan-ı sabık (eski Hakan) emretti. Ben de haber yolladım. Bir adam geldi ki -Enderunlu Lütfü olduğunu bu kere Divan-ı Harb'de görerek anladım- ben Derviş Vahdeti'yim diye gelen bu adamın keyfiyet-i vürudunu (geliş sebebini) Hünkâra haber verdim. Böyle makaleler yazdıklarından dolayı beyan-ı memnuniyet edilmesini emretmekle beraber zarf içinde banknot ve altın para verdi. Miktarını bilemiyorum. Getirdim tebliğ ettim, parayı da verdim. O da bir makbuz yazdı, götürdüm Hünkâr'a verdim. Ve bir de matbaasına mahiye (aylık) muaveneten (yardım olarak) para verilmesini istirham etti. Bunu da arz ettim. Padişah bir şey demedi..." 25 Nisan 1325 (8 Mayıs 1909)

Cevher Ağa'nın bu ifadesi, Meşrutiyet'in ilanından sonra Abdülhamid'in jurnal alma ve para verme işlerini artık daha çok gizli bir şekilde yürüttüğünü ortaya koymuştur. Başkitabet de bu tarz işlerde artık yetki dışı bırakıldığından, Cevad Bey'in Vahdeti'ye para verilmiş olsa dahi bu hususda haberinin olmaması mümkün görülmüştür.[1262] Ancak Divan-ı Harbde Cevher Ağa'nın bu ifadelerini Vahdeti şu sözlerle red etmiştir: "*Katiyyen almadım. Cevher Ağa'yı ne gördüm ne de para aldım.*"[1263]

Cevher Ağa'nın bahsettiği Enderunlu Lütfü, Yeni Gazete'de çalışırken Volkan gazetesi'ne geçmiş, bir yandan bedava makaleler yazarken bir yandan da Volkan gazetesi matbaasında İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'ne üye kaydetmiştir.[1264] Vahdeti, mahkemenin önünde Enderunlu Lütfü'den bir kez 15 lira borç aldığını belirtirken[1265] Abdülhamid'den para aldığını inkâr etmiştir. Vahdeti bunun için şu sözleri sarfetmiştir: "*Ben onun ne sarayına gittim. Ve ne kimseyi gönderdim. Ve ne de onunla bir münasebette bulundum. Ve hiç para almadım… Sultan Hamid'i katiyen sevmem. Ve Âdâ-yı Ekberiyim. Bu defa İzmir'de derdest olmazdan*

[1261] Bayar, *Ben de Yazdım,* C. 2, 39; Dönemin tanıklarından Süleyman Kani İrtem, Cevher Ağa'nın bu ifadesinden yola çıkarak Vahdeti'ye para verildiği sonucuna ulaşmıştır. Süleyman Kâni İrtem, " Saray ve Babıâli'nin İç Yüzü", *Akşam Gazetesi*, 7 Haziran 1938, Tefrika No:150, 10; Süleyman Kâni İrtem, " Saray ve Babıâli'nin İç Yüzü", *Akşam Gazetesi*, 8 Eylül 1938, Tefrika No:200, 12.
[1262] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 45.
[1263] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 227.
[1264] Bayar, *Ben de Yazdım,* C. 2, 39; Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 214.
[1265] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 213.

evvel gazetede okudum. Lütfi'nin para aldığından bahsediyordu. Hâlbuki benim para meselesinden haberim yoktu."[1266]

Ancak durumu bu şekilde ifade etmiş olan Vahdeti'nin, durumdan haberdar olmadığına inanmak oldukça güç görülmüştür. Çünkü Vahdeti'nin, kendisine hiç para vermediği halde, daha geniş imkânları olan Yeni Gazete'de çalışan Lütfü'nün hem de evleneceği sırada Volkan'a yazar olacağını söyleyip, üstelik evlenme ilanında da bu sıfatını belirtmesi ve gerçekten de yeni evlenen bir adamın işini bırakıp bedava çalışması oldukça tuhaf görülmüştür.[1267]

Mahkemede Vahdeti'ye "*Bu sana yalnız hizmeti tahririyede bulunmak için değil, nakden dahi sana muavenetinin esbabı ne idi?*" diye sorulunca, Vahdeti: "*Ben, olsa olsa insaniyet nokta-i nazarından bana muavenet etmiş olabilir, dedim. Başkasını bilemem*"[1268] demiştir. Aslında Vahdeti'nin bu durumu düşünememiş olması mümkün görülmemiştir. Vahdeti'nin "*Zannederim ki, adına Volkan muharriri dedirtmek için makaleler yazıyordu*" demesi[1269], kafalardaki soru işaretini gidermemekle birlikte zaten Cevher Ağanın Vahdeti'ye haber yollamış olması, Vahdeti'nin büyük bir olasılıkla olanlardan haberdar olduğunu göstermiştir. Vahdeti yerine Lütfü'nün gitmesi ise olayın duyulması ve bu nedenle de Vahdeti'nin muhalefetle ilişkilerinin bozulmasına engel olmak için yapılmıştır. Sonuç olarak Vahdeti'den habersiz bir şekilde Lütfü'nün, 3 kez Yıldız'a giderek Vahdeti diye para alıp makbuz vermesi, zor bir ihtimal olarak belirtilmiştir.[1270]

Netice olarak isyandan sonra Cevher Ağa, Vahdeti'yi odasında kabul ettiğini, jurnalleri bizzat Padişah'a takdim ettiğini, iltifat ve ihsan-ı şahaneye mazhar olduğunu, Divan-ı Harbi Örfi Mahkemesinde ifade etmiştir. Volkan gazetesi muharrirlerinden Lütfi Bey de, Cevher vasıtasıyla jurnal vermiş ve karşılığında para almıştır.[1271] Bunlara ek olarak elimize geçen bir Divan-ı Harbi Örfi kararında, Vahdeti ve bazı gazetecilerin 2. Abdülhamid ile maddi ilişkilerinin olduğu şu şekilde belirtilmiştir:[1272]

"*Mâbeyn-i husûsî tütün kıyıcısı Hacı Mustafa ile şurâ-yı devlet azâsından Tayyar ve Tüfenkçi Miralay Halil ve Fedâkârân-ı Millet Cemiyeti âzâsından Ali Haydar ve Maârif Nezareti Encümen-i Teftiş ve Muayene âzâ-yı sabıkasından Adil ve protesto gazetesi muharriri Nadir Fevzi beğlerin bir cemiyet-i hafiye teşkil ederek efkâr-ı irtica'iyyeyi teşdîd ve tevsi' için devr-i muhtelifede teşebbüsat ve icraatta bulunmuş oldukları kendülerinin ikrar ve itirafları ve istima' olunan şühûdun ale'd-derecât vaki olan şehadetleri ve elde edilen birçok jurnallerle vesaik-i saire delaletiyle sabit olduğundan merkumlardan sermusâhib Cevher Ağa ile Tevfik ve Lütfi ve Tayyar*

[1266] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 215.
[1267] Akşin, *31 Mart*, 42-43.
[1268] Bayar, *Ben de Yazdım,* C. 2, 39-40.
[1269] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 214-215; Akşin, *31 Mart*, 43.
[1270] Akşin, *31 Mart*, 43.
[1271] Kutay, *31 Mart'ın,* 183.
[1272] *BOA, Kısas Defteri No.10,192, b.2.*

ve Hacı Mustafa ve Halil ve Nadir Fevzi'nin Mülkiye Ceza Kanunnamesi'nin elli beşinci madde-i ka'imesinin fıkra-i ahiresine tevfikân idamlarına ve Kürd Ali Haydar'ın kanunname-i mezkûrun elli sekizinci maddesinin fıkra-i evveli hükmü mucibince müebbeden küreğe konulmasına ve harekât-i irticaiyyeye bir guna iştirakları olmadığı 'inde't-tahkîk tebeyyün iden mâbeyn imamı Sıdkı Efendi ile hakan-ı sâbıkın tabib-i husûsîsi Doktor Ferid Nureddin Paşa'nın ve Muhâsıb Nadir Ağa'nın beraatlarine müttefikân karar verildiği divân-ı mezkûrdan tanzim ve huzur-ı mülukaneme arz ve takdim kılınan mazbatada gösterilmiş olmağla mucebince ifâ-yı muktezalarına irade-i seniyye-i şâhânem mehâbet-i rîz-i sünûh ve südûr olmuştur. İmdi sen ki birinci ve ikinci ve üçüncü ordu-yı hümâyûnlarım müfettişi ve hareket ordusu kumandanı birinci ferikan-ı kirâm sebâlet ittisamımdan e'ali ve'l-azâm muhtarü'l ekâbir ve'le'azım Mahmut Şevket Paşa dame ulvuhusun divân-ı mezkûrun kararı vechiyle iktizalarının icrasına mübaderet eyleyesin. 5 C.Evvel 327 (25 Mayıs 1909)"

Sina Akşin de, 2. Abdülhamid'in Volkancılar ile ilişkide olduğunu söylemiştir. Hatta 2. Abdülhamid'in Volkan'ın yazılarından hoşlanmasında ve Volkan'a verdiği paraların temelinde, birçok hususun etkili olduğunu belirtmiştir. Bunlar: 1) İslamiyetçilik; 2. Abdülhamid, Volkan'ın İslamiyetçi yazılarından dolayı büyük ihtimalle daha çok güç kazanacağını düşünmüştür.

2) Masonluk aleyhtarlığı; Masonluğa karşı çıkmak İslamcılıkla uyumlu olup, masonluk hem Kleanti Skalyeri olayında hem de İttihat ve Terakki'nin Rumeli'de güç kazanmasında etkili olmuştur. İşte bu bağlamda Volkan'da masonluk karşıtı yapılan muhalefet, büyük ihtimalle 2. Abdülhamid'in bu gazeteye ilgi duymasına neden olmuştur.

3) Padişaha sataşmamak; Volkan muhalif ve istibdata karşı bir gazete olmasına rağmen, 2. Abdülhamid'e kişisel olarak sataşmamış bu da 2. Abdülhamid'in yine gazeteye ilgi duymasına neden olmuştur. Ancak bu durum Vahdeti'yi bir ölçü de bağlamakla birlikte, Vahdeti'nin daha önceden de sergilemiş olduğu tavrın devamı olarak Vahdeti'yi Abdülhamid'in hafiyesi yapmamıştır.[1273]

Akşin'e göre Volkan'ın bu üç temel özelliğinden dolayı Volkan'a para yardımı yapılmıştır. Volkan'ın kışkırtıcı ve tahrik edici yazılarının temelinde, verilen bu paraların etkisi olmamıştır. Keza muhalefetin güçlenmesi, 2. Abdülhamid'in zararına olduğu için 2. Abdülhamid muhalefeti güçlendirmekten ziyade Volkan'ın bu üç özelliği yerine getirterek kendini koruma altına almayı amaçlamıştır.[1274] Ama bütün bunlara rağmen Vahdeti, mahkemede kendisine: "*Abdülhamit tarafından gazetenize epeyce para ihsan olunmuş, bunu kim aldı?*" sorusuna karşılık: "*Ben onun ne sarayına gittim ne de kimseyi yolladım. Abdülhamit'i hiç sevmem, en büyük düşmanımdır.*"cevabını vermiştir.[1275]

Yukarıda bahsettiğimiz üzere mahkemede Cevher Ağa'nın bahsettiği Enderunlu Lütfü'den başka bir Ömer Lütfü'den daha bahsedilmiştir. Emirizade adıyla anılan bu Lütfü, hem

[1273] Akşin, *31 Mart*, 44-45.
[1274] Akşin, *31 Mart*, 45.
[1275] Bayar, *Ben de Yazdım,* C. 2, 40.

Vahdeti'nin rakibi hem de hamisi konumunda olmuştur. Rakibi olmasının temelinde, İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nde iken aralarında var olan güç kavgası ve ikisinin de birbirini kıskanmaları etken olmuştur. Hamisi olmasının temelinde ise, Lütfü'nün Vahdeti'yi kendi maksadına hizmet için elinde bulundurma isteği etken olmuştur. Öyleki Emirizade İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nin vaktiyle yabancı memleketlerde kurulduğunu, başlarında çok zengin ve tanınmış şahıslar olduğunu karanlık bir dille propaganlaştırmıştır.

Mahkemede hâkimin Vahdeti'ye, "*İsmail Hakkı adında bir arkadaşıyla Emirizade'nin, cemiyetleri namına saray'a müracaat ettiklerini biliyor musunuz?*" sorusuna Vahdeti: "*Para aldıklarına dair malumatım yoktur. Ancak Abdülhamid'le temasta bulunup: Oğlum sana paralar var, matbaalar var, milyonlar var… Her şey senin için hazırdır, gibi bana 'mevaid-i tahrikkaranesi'nin (beni harekete getirecek vaatlerinin) onun namına olduğuna vicdani kanaat hasıl etmişimdir*" cevabını vermiştir. [1276]

Vahdeti'nin 2. Abdülhamid ile ilişkide bulunduğuna dair, dönemin ünlü isimlerinden olan Süleyman Tevfik de anılarında bahsetmiştir. Vahdeti, isyanın dördüncü günü yani 16 Nisan 1909'da Yıldız Sarayı'na gelerek 2. Abdülhamid ile görüşmek istemiştir. Vahdeti'nin belki de tek şansızlığı, kendisi için kritik anlarda Süleyman Tevfik Bey'le karşılaşmasıdır.[1277] Aralarında geçen diyaloğu Süleyman Tevfik, şu şekilde dile getirmiştir: "*-İsyanda ümid edilen neticeler elde edilebildi mi? Memnun musunuz?*" Bu soru karşısında Vahdeti'nin irkildiğini ancak şüphesiz çok zeki ve soğukkanlı durduğunu ifade eden Tevfik Bey'e Vahdeti cevap olarak:

"*- Bu bir isyan değildi. Elden giden şeriatın tatbikini isteme hareketi idi. O tarzda telkinler yapılmıştı. Fakat bu şekil ve mahiyet kasden verilmiştir.*" Vahdeti'nin de bu cevabına karşılık bu kez de Tevfik Bey: "*Acaba hadiseyi yüzlerce masum insanın kanı bahasına felaketli maceraya sevkeden kimlerdir? Şahıs dahi olmasa bunların bağlı oldukları mihraklar nelerdir?*" sorusuna karşılık Vahdeti'nin asabileştiğini, o anda kendisini hala kuvvetli ve hadiselere istikamet verecek kadar kudretli hissettiğini belirtmiştir. Ayrıca Tevfik Bey, kendi konuşma tarzının da aşırı cesur hatta tahrike vesile olacak kadar sert olduğunu, sadece meslek tecessüsü ile değil, vatana tahmin edildiğinden daha büyük fenalık yapmış olan vak'anın başlıca tertipçilerinden olduğu umumi olan Vahdeti'yi, bir daha görmeme duygusu içinde pervasızlaştığını söylemiştir.

Tevfik Bey'e sitemli ve hatta kindar bir şekilde bakan Vahdeti, ona karşılık olarak: "*Süleyman Tevfik Beyefendi… Zat-ı âlinize hürmetkârım. Bendenizi istintak mı ediyorsunuz? (Sorguya mı*

[1276] Bayar, *Ben de Yazdım,* C. 2, 40; Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 228-229.
[1277] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 180.

çekiyorsunuz?") diye sormuştur. Buna karşılık olarak da Süleyman Tevfik: "*Böyle bir arzusunun olmadığını, buna her şeyden önce terbiye ve nezâket ölçülerinin mâni olduğunu, fakat devamlı ve ısrarlı neşriyatıyla, daha sonra isyan sabahı Sultanahmet meydanında bizzat şahidi olduğu faaliyetiyle rehberlerinden olduğu kanaatı umumî olan vak'anın siyasî, ruhî, ahlakî sebeplerini öğrenmek istediğini"* söylemiştir. Süleyman Tevfik, mantıkî olduğunu söyleyebileceği sebepleri sıraladıkça Vahdeti'nin rengi sararıyordu. Ona göre, daha sonra Vahdeti'yi idâm sehpasına götüren Divân-ı Harb harp önünde bile verdiği itirafları arasında kendisine verdiği cevap kadar samimi olanı yoktu. Buna karşılık olarak son kez Vahdeti: "*İnsanlar çok zaman hâdiselerin nasıl inkişaf edeceğini tahmin edemiyorlar Beyefendi… Bazen dizginleri elinizde olduğunu zannettiğiniz ahvâl sizi arkasına takıyor ve hiç ümid etmediğiniz istikâmetlere sürüklüyor.*" karşılığını vermiştir.

Bu kısa konuşmadan sonra ikilinin yanına gelen Ali Cevat Bey, Vahdeti'ye Sultan'ın huzuruna çıkabileceğini söyleyince, Vahdeti de onlarla vedalaşarak bu konuşmaya bir son vermiştir. Süleyman Tevfik'in de ifadesiyle, Vahdeti'nin hükümet tarafından dinleneceği ve kimbilir ne anlatacağı hususu önem arz etmiştir.[1278] Burada dikkat edilmesi gereken bir husus, Ali Cevat'ın daha bu konuşma yaşanmadan Murad Bey ile Vahdeti'nin hükümete verdiği ültimatondan bahsetmesi olmuştur. Nitekim ihtilalin dördüncü gününde, Vahdeti'nin neler anlattığı oldukça merak uyandırıcı olmuştur.[1279]

2. Abdülhamid'in isyan ile ilişkisinin olmadığını ifade eden araştırmacalar ise isyan boyunca 2. Abdülhamid'in son derece ihtiyatlı davrandığı, isyancıları açık bir şekilde görmezden gelmeyerek, onları ürkütmeden olayların büyümesine mani olmaya çalıştığını belirtmişlerdir. Ayrıca 2. Abdülhamid'in isyancıları dikkate alırken onları açık bir biçimde desteklemediğini, bunun yanında onların eylemlerini de yönlendirmeye çalışmadığını ifade etmişlerdir. Araştırmacıların bu hususta belirttiği önemli bir nokta da, Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girdiği esnada 2. Abdülhamid'in saray askerlerinin Hareket Ordusu'na karşı herhangi bir çatışmaya girmesine müsaade etmemiş olması ile ilgili olmuştur.[1280]

Abdülhamid'in isyandaki rolü ve Volkan ile ilişkisi hakkında bu görüşler mevcud iken 2. Abdülhamid hatıralarında, isyan ile herhangi bir ilişkisi olmadığını şu sözlerle dile getirmiştir: "*Otuz bir Mart hadiseleriyle benim kesinlikle ilişiğim yoktur. Hattâ kendiliğinden gelmiş ibu fırsattan yararlanmaya bile tenezzül etmedim. Eğer hadiselere girmek isteseydim ve istifadeyi düşünseydim, bugün Beylerbeyi'nde değil, Yıldız Sarayı'nda bulunurdum*."[1281]

[1278] Kutay, *31 Mart'ın,* 79-81.
[1279] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 180-181.
[1280] Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 147-148.
[1281] İsmet Bozdağ, *Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, İstanbul: Pınar Yayınları, 6. Baskı, 1985, 103.

Vahdeti'nin 2. Abdülhamid ve yukarda bahsettiğimiz önemli isimlerin dışında maddi destek talep ettiği önemli bir isim de, Bahaî lideri Abdülbaha olmuştur. Araştırmacı Necati Alkan, Vahdeti'nin 19 Ocak 1909'da Abdülbaha'ya bu hususta bir mektup[1282] yazıp gönderdiğinden bahsetmiştir. Gerçeği bulma gayreti içinde olduğunu ifade eden Vahdeti, kendisiyle bir araya gelip tanışmak istediğini, kendisiyle konuşmak istediğini ifade etmiştir. Aslında seneler önce Vahdeti, Kıbrıs'tan İstanbul'a yaptığı deniz yolculuğu esnasında (1899/1900), Akka'dan gelen bir İranlı ile karşılaşınca kendisine Abbas Efendi isimli bir adamı sormuş, bu adam da Vahdeti'yi Bahaîleri araştırıp incelemesi hususunda teşvik etmiştir.[1283]

O süreçte Vahdeti, Volkan'ın kamuoyu tarafından sıradan ve günlük bir gazete olarak algılanması nedeniyle bir hayli maddi zarara uğradığından bahsetmiştir. Kendisine göre gazetesini daha çok hakikati arayan 500-600 kişi satın almıştır. Bu yüzden de destek için Abdülhamid'e başvurmuş ama bir sonuç elde edememiştir.[1284] 2. Abdülhamid'den destek bulamayınca Bahaî liderine yönelen Vahdeti Diyarbakır'da sürgünde iken, Mısır'dan Hüseyin, Antep'ten Şemseddin adlı iki kişiyle karşılaşıp tanışmış, dönemin ünlü isimlerinden olan Bahaî lideri Abdülbaha hakkında bilgi toplamaya başlamıştır. Abdülbaha hakkında yaptığı araştırmalar sonucunda, aradığı Mehdi'yi Abdülbaha'da bulduğuna kanaat getiren

---

[1282] Vahdeti bu mektuba, yirmi yıldır hakikati aramakta olduğunu söyleyerek başlamış, Abdulbaha'yı ilk olarak Mağusalı Bahaî Avukat Naim Efendi'den duyduğunu söylemiştir. Mektubunda Abdülbaha'ya, şu sözleri sarf etmiştir:"*Bu bir telkin idi ki kalbimde büyüdü. Aradan seneler geçti. Bir Mevlevi'ye tesadüf etmiştim. İsmi Süleyman Memduh idi. Çok ısrar ettim, söylememişti. Fakat kalbim Akka'yı görüyordu. Mehdi'yi orada arıyordum.*" Mektubun devamında Vahdeti, Diyarbakır'da yaşadıklarına yönelik olarak da, " *Onlardan sizi sordum. Birçok malumat aldım. Memnun oldum. Beni kaçırmak istediler, lakin muvaffak olamadım. Diyarbakır'da bulunduğum esnada felsefe-i aliyyeyi takip ettim. Bir halde ki, vahdet-i vücüda tamamıyla kail oldum. Felsefe ile tasavvufu mümkün mertebe mezcettim. Bundan hasıl olan zevk, sizce malumdur. Bu sebepte ismim Hafız Derviş iken, rüfekâmız bize Vahdeti demişlerdi. Birçok hakaika vakıf oldum. Bu hakaika vakıf oldukça hakkınızda lazım gelen tahkikattan geri durmadım… Mezheb-i âlinize mümkün mertebe vakıf olduğum esnada, Diyarbakır'dan firar ettim. Tebdil-i kıyafetle tam bir derviş olarak size gelmeyi, ondan da ya Kıbrıs'a veyahut Mısır'a geçmeği tasmim ettim.*" demektedir. Mektubunda İstanbul'a dönüşü esnasında yaşadıklarına da değinen Vahdeti, " *İstanbul'a avdetimde, hükümet yine eski hükümet olduğunu, yalnız ismi değişmiş olduğunu gördüm. 'Volkan' namıyla gazete neşretmeğe karar verdim. Bu gazetenin munderecatının ekseri hakikattir. Ne maksada mebni olduğunu elbette mutalaa buyurur, anlarsınız. Tedricen vahdet-i vücuda, inandıkları şeyleri bila perva icra etmek, ruhunun ebediyetini kendilerine telkin etmek, ahretinle dünniyâtından bahsetmek, tezkiye-i nefse malik olamayanların halleri perişan olacağını bilmek. Velhasıl, ' Volkan' az zaman zarfında ise iyice şeylerden bahsetmiştir. Ümit ederim ki: bu, inşallah güzel bir hizmet edebilecektir.*"demektedir. Volkan'ı çıkarırken büyük bir maddi sıkıntı yaşayan Vahdeti, mektubun gerisinde Abdulbaha'ya ziyaret isteğini ise şu şekilde açıklamıştır: " *İçimde bir ateş yanıyor. Oda Volkan'ı neşrettikçe teskin olabiliyorum. Allah'ı düşünürken feza-yı namütenahiyi nazarıma alıyorum. O derya-yı bi-payana dalıyorum… ' Er-rahmânü alâ'l arş istevâ' olduğunu idrak ediyorum. Allah'tan başka hariçte bir şeyi bulamıyorum. Cebrail'i de, meleği de, şeytan ile cini de hep kendimde görüyorum. İkmal-ı hakaik için sizi ziyarete mecburum.*" Mektubunun sonunda Abdulbaha'yı ziyaret edeceğini söyleyen Vahdeti, ziyaret gerekçesini de şu şekilde açıklamıştır: " *Herşeye çare buluyorum. Habis parayı elde edemiyorum. İmdadıma yetişin… Büyük bir hizmet etmek demek olduğu takdir buyrulur ise, hemen imdadıma yetişiniz. Yirmi üç nüsha çıkarmakla birçok galebeler temin ettim. Hayfa ki maksadıma tamamen şuru edemedim ve muvaffak olamadım. İmdat! İmdat! İmdat! Behemehâl ve bi-hakkı Baha, İmdat isterim*." Alkan, "Bahailik", 35-37

[1283] Necati Alkan, " Filistin'de Jön Türkler ve Bahaîler", *Jön Türklerin Filistin'i*, Çev. Erkan Ünal, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2016, 217-268; Alkan, "Bahailik", 35.

[1284] Alkan, " Filistin'de Jön Türkler", 228; Alkan, "Bahailik", 36

Vahdeti, 1909'un ilkbaharında Abdülbaha'yı ziyaret ederek arayışını bitirmeye karar vermiştir.

Necati Alkan yapılan araştırma ve çalışmalarda, Vahdeti ve Abdülbaha arasında cereyan eden bu olaya dair bir bilgiye yer verilmediğini, Vahdeti'nin Abdülbaha'ya dair ifade ettiği duyguların samimiyetten uzak olduğunu söylemiştir. Ayrıca Alkan'a göre, Abdülbaha İttihatçılara yönelik son derece olumlu duygular beslediği için Vahdeti'ye bir karşılık vermemiştir.[1285]

Volkan'ın çıkışı esnasında gerek Vahdeti'nin açıklamaları gerek dönemin önemli isimleri Vahdeti'nin parasal anlamda büyük bir sıkıntı yaşadığını teyit etmişlerdir. Abdülhamid dışında, isyandan sorumlu tutulan diğer bir kesim ise İttihatçılara karşı muhalefet yapan önemli fırkalar ve bu fırkaların yayın sözlüğünü yapan basın kuruluşları olmuştur. Bu grup arasında, Sabahattin Bey onun peşinden gelen âdem-i merkeziyetçiler ve onun gizli başkanlığını yaptığı Ahrar Fırkası gelmiştir.[1286] İsyancıların talepleri, isyan sonrasında kurulan Divan-ı Harbi Örfi Mahkemesi önünde yapılan yargılamalar, ayaklanma isyan İttihatçıların işyerleri ve gazete binalarının yağmalanması, çok sayıda mektepli subayın öldürülmesi bu grup hakkında yapılan iddaları güçlendirmiştir.[1287]

Sabahattin dışında, İttihatçılara karşı çeşitli sebeplerden dolayı muhalefet eden diğer önemli isimler ise Kâmil ve Nazım Paşa'lar, Fedakâran-ı Millet üyeleri olmuştur.[1288] Karal'a göre, Vahdeti'nin Volkan gazetesini çıkarmaya başlamasının Sadrazam Kâmil Paşa'nın İT ile bozuştuğu, İttihâd- ı Muhammedî Cemiyeti'ni kurmasının da yine Kıbrıslı Kâmil Paşa'nın İT'ye karşı komplo kurmaya giriştiği sürece denk gelmesi tabiki de düşündürücü olmuştur.[1289]

Akşin ve Zürcher'e göre askerin kışkırtılıp örgütlenmesinde, askerin harekete geçirilmesinde, bu muhalif isimler önemli rol oynamıştır.[1290] Muhalefet "*Şeriat sloganıyla*" siyasal anlamda askerleri etkileyerek sahaya sürmeyi başarabilmiştir.[1291] 2. Abdülhamid'e göre askerler sadece siyasal anlamda değil maddi anlamda da kandırılmıştır. Mesela ilk ayaklananlardan olan Hamdi Çavuş'a para verenler İsmail Kemal ve Kamil Paşa'nın oğlu Sait Paşa olmuştur.[1292]

Aslında İttihâd- ı Muhammedî Cemiyeti'nin yayın organı oluncaya kadar, Vahdeti Volkan'ı çıkarma hususunda baya zorluklarla karşılaşmış öyle ki, gazeteyi iki kez tatil etmek zorunda

[1285] Alkan, " Filistin'de Jön Türkler", 227-229; Alkan, "Bahailik", 36-37
[1286] Akşin, *31 Mart*, 332.
[1287] Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 148.
[1288] Akşin, *31 Mart*, 332.
[1289] Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci,* 75-76.
[1290] Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 148; Akşin, *31 Mart*, 316.
[1291] Akşin, *31 Mart*, 316.
[1292] Bozdağ, *Sultan Abdülhamid'in,*105-106.

kalmıştır. İlk başladığı zaman yatırdığı parayı kaybettikten sonra birtakım kimselerden para edinme yoluna başvuran Vahdeti, Cevat Bey'in kendisine olumsuz cevap vermesinin yanı sıra mabeynci Emin Bey aracılığıyla da umduğunu elde edememiştir. Bir ara da Kâmil Paşa'nın oğlu Sait Paşa'dan hemşeriliğine güvenerek 30 lira istemiş[1293] ancak Sait Paşa'nın kendisini red etmeyerek geciktirmesine gücenmiştir. Vahdeti'nin parasal anlamda yaşadığı bu sıkıntı, İttihâd- ı Muhammedî Cemiyeti işinin yayılıp, Volkan'ın sürümünün sekiz bine ulaşıp kar etmesiyle, azalmış böylelikle Vahdeti daha rahat geçinmeye başlamıştır.[1294]

Gazetenin maddi kaynağı ile ilgili olarak Vahdeti, Divan-ı Harbde yargılandığı esnada verdiği ifadelerde, gazeteyi çıkarmaya başladığı zaman topu topu 60 lirasının olduğunu önce bu parayla idare ettiğini ancak bu para bitince gazetesini tatil etmek zorunda kaldığını ifade etmiştir. Bu süreçte Mahkeme-i Temyiz âzasından sayılı boyalı Arif Bey'den maddi anlamda desteklendiğini söyleyen ve gazeteyi tekrar yayınlamaya başlayan Vahdeti, Kıbrıs'ta iken görüştüğü muharrir Vicdanî Efendi'den, Arif Bey'in hafiyelerin serfirazı olduğunu öğrenince Arif Bey ile olan münasebetini kestiğini ve gazeteyi tekrar tatil ettiğini belirtmiştir.[1295]

Vahdeti'nin ifadelerine göre, Vahdeti bu olaydan sonra, Binbaşı Refik Bey isimli bir zat ile karşılaşmış, Refik Bey kendisine gazetenin çıkarılması için yeterli olacak 100 lirayı vereceğini söylemiştir. Vahdeti, daha önce hiçir menfaat beklemeyen Refik Bey'in gazetenin sürümünün artması ile kendisine iştirak etmek istediğini ancak Refik Bey'in kendisine iştirak etmemesi için Refik Bey'e olan borcunu ödemek için Sait Bey'e başvurduğunu ama ondan da para alamadığını ifadelerine eklemiştir. Bundan sonra, Sait Paşa'dan para alamadığı sırada gazetenin muharrirlerinden Lütfi'nin kendisine üç adet beşer banknot verdiğini böylelikle Refik Bey'e olan borcunu ödediğini söylemiştir.

Vahdeti, bundan sonra kimseden para almadığını hatta 40 lira kadar da para topladığını ve bu paranın 20 lirasını ailesine bıraktığını 20 liranın da firar ettiğinde kendisinde olduğunu mahkeme önünde ifade etmiştir.[1296] Vahdeti'nin bu ifadelerine rağmen, gazetenin maddi kaynağı birçok araştırmacı tarafından tartışma konusu olmaya devam etmiştir. Volkan'ın

---

[1293] Vahdeti, Divan-ı Harp'teki yargılanması esnasında verdiği ifadelerde, hemşerilik münasebetiyle Kamil Paşa ile görüşürken Sait Paşa ile karşılaştığını bir ara kendisinden 30 lira istediğini söylemiştir. Sait Paşa'nın her ne kadar kendisine " *Baş üstüne, yarın gel vereyim*" dediği halde iki kez yanına uğradığı ama Sait Paşa'nın kendisini oyaladığı için Sait Paşa'ya gücenerek yanına gitmediğini ifade etmiştir. Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 210; Vahdeti'nin bu ifadelerine rağmen, Sait Paşa'nın koyu taraftarlık yaptığı Kamil Paşa'nın oğlu olması, Tanin'in eleştirilerine karşı Volkan'da Sait Paşa'yı savunan yazılar kaleme alınması, Vahdeti'nin ondan da para temin edebileceği ihtimalini düşündürmüştür. Murat, *The Polıtıcal Ideas Of Derviş,*44.

[1294] Akşin, *31 Mart*, 42.

[1295] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 43.

[1296] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 43; Divan-ı Harpteki yargılanması esnasında, "*Binbaşı Refik Bey'in Volkan gazetesini neşr etmek üzere Derviş Vahdetî'ye para verdiği i'tiraf"edilmiştir. BOA. İAS.87/35 Lef:1*; Binbaşı Refik, Volkan sermayedanlarından olup gazeteye 150 lira sermaye koyduğu belirtilmiştir. Arda Odabaşı, " 1909'da Selanik'te Bir Dolandırıcılık Vakası: Abdülaziz'in Düzmece Torunu Sahte Prens Şahabattin", *Toplumsal Tarih* 278 (2017), 50-57.

maddi olarak desteklenmesinde, padişahtan, muhalefete, dış güçlere kadar birçok ismin adı tartışma konusu içinde yer almıştır.

3.4. Volkan Gazetesi'nin Cemiyet, Ordu ve Siyasetle İlişkileri

2. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra, İttihat ve Terakki'nin anayasanın bekçisi rolünde bir tavır takınarak hükümete sık sık müdahaleleri,[1297] "*hükümet içinde hükümet*" şeklinde eylemleri daha önceki bölümlerde de değindiğimiz üzere Volkan başta olmak üzere İT karşıtı basında çok sert eleştirilere neden olmuştur.[1298]

İttihat ve Terakki'nin hükümete müdahalesi dışında, kendisine muhalif olabilecek ya da muhalif kesimlere yönelik uygulamaları da toplumda bir reaksiyona sebebiyet vermiştir. İstibdad devrinden kalma sivil, askeri devlet adamları ve memurlarından sadakat yeminleri alınması, onlara baskı uygulanması, tutuklanmaları hatta görevden alınmaları ile cemiyet eski yönetimi sindirmek isterken aslında mağdur edilen bu adamların da kendisine karşı muhalefet cephesine katılmasına neden olmuştur.[1299] Meşrutiyet Dönemi'nde toplumun aslında karışıklığa sürüklenmesinde ordu, eğitim, basın dâhil olmak üzere toplumun her alanında aşırı siyasallaşmanın etkisi büyük olmuştur. Öyleki siyasi mücadelenin sahnesi artık Mâbeyn-i Şâhâne değil bütün vatan sathı olmuştur.

Bu siyasallaşmanın itici gücünü İT'nin "*tensikat*" uygulamasıyla istibdat döneminde jurnalcilik ve hafiyelik yapan memurların yerine, kendi adamlarını yerleştirme uygulaması oluşturmuştur. Cemiyetin ayrıca tekelciliği,[1300] İâne-i Milliye ve başka adlar altında cemiyet adına gerçekleştirilen bağış kampanyaları halkın tepkisine, siyasallaşmanın artmasında büyük etken oluşturmuştur.[1301] Toplumda büyük bir huzursuzluğa sebebiyet veren İT'nin bu ve benzeri uygulamaları, halkın verdiği tepkiler ve talepler basında geniş ölçüde yer alınca basın da siyasallaşmanın perde arkasında önemli bir araca dönüşmüştür.[1302]

İttihat Terakki'nin uygulamalarından rahatsız olan önemli bir kesim de dindar ve muhafazakâr gruplar olmuştur. Bundan faydalanmak isteyen İMC taraftarları, Volkan aracılığıyla yaptığı propagandalarla kısa sürede İlmiye arasında rağbet kazanmayı başarmıştır. Öyleki İMC'ye

---

[1297] Taner Aslan, "31 Mart Hadisesi Üzerine Vilayetlerde Çıkan Olaylar Karşısında Alınan Tedbirlere ve Askerî Faaliyetlere Dair Yazışmalar", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 28/28 (2010), 1-26.
[1298] Derviş Vahdeti, " Hükûmet İçinde Hükûmet", *Volkan*, 16 Mart 1325(29 Mart 1325), Nu.88, 2; M.Bedreddin Örfî, "Millet, Asker", *Volkan*, 9 Mart 1325(22 Mart 1909), Nu.81, 2; M.Hilmi, " Şerîat İsteriz Ünvanı Altında İstemeyiz", *Volkan*, 27 Şubat 1324 (12 Mart 1909), Nu.71, 4.
[1299] Alkan, *Selanik İstanbul'a*, 70.
[1300] Birinci, "31 Mart Vak'ası'nın", 336-337.
[1301] Alkan, *Selanik İstanbul'a*, 74.
[1302] Aslan, "31 Mart", 5.

üye olmak için Volkan'a çok sayıda rica dolu mektuplar gönderilmiştir.[1303] Mesela İMC'yi tebrik edip, kaydını isteyen bir şeyh, Volkan'a gönderdiği mektupta şunları söylemiştir:*"Ümmet-i Muhammediirşâda memur bulunduğumuz için dâinizi dahi defter-i 'İttihâd-ı Muhammedî' nin en ednâ mevkiine kaydü kabul buyurmanızı beyân ile…*"[1304]

Volkancıların taraftar kazandığı önemli bir kesim ise, medrese öğrencileri olmuştur. Osmanlı'nın Klasik Dönemi'nde önemli bir eğitim kurumu olarak faaliyet gösteren medreseler, eğitim seviyesinin düşmesi, ahlaki bozulmanın yaşanması nedeniyle bozulmuş, isyanın başlamasında başat bir rol üstlenmiştir. Medreselerin bu hale gelmesinde, 2. Abdülhamid'in medreseler üzerinde yürüttüğü politikalar da etkili olmuştur. Keza onun döneminde medreseler baya ihmal edilmiştir.[1305]

Abdülaziz'e karşı yapılan Softa Ayaklanması'ndan dolayı medreseleri pasivize etmek isteyen Padişah, medreseleri ve diğer dini kurumları baskı altına almış, onların maddi anlamda yaşadığı zorlukları görmezden gelmiştir.[1306] 2. Abdülhamid, medreseden yetişen ulemayı sindirmek adına, medrese öğrencilerini askerlikten de muaf tutmuştur.[1307] Medrese öğrencilerinin askerlik yapmaması, ayrıca istibdat döneminden beri kura imtihanları yane mezuniyet imtihanlarının da yapılmaması,[1308] birçok kişinin askerlikten kaçmak için medreselere yönelmesine bu da medreselerde ciddi bir yığılmaya neden olmuştur.[1309]

Bu bağlamda Meşrutiyet ilan edildikten sonra hükümet, medreselerde meydana gelen bu yığılma meselesine yönelmiştir. Harbiye Nazırı Ali Paşa, basit bir yoklama yapılıp, bu mezuniyet imtihanında başarılı olamayan softaların askere gönderilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Böylece yıllardır askerlik yapmamak için medreseleri mesken edinen bu softalardan imtihanı geçemeyenler askere gideceği için bu yığılmanın önüne de geçilebileceği düşünülmüştür.[1310]

Netice olarak bu husus Harbiye Nezareti ve Şeyhülislamlık arasında görüşülmüş ancak yoklamanın nasıl olacağı ve neler sorulacağı konularında tam bir görüş birliğine varılamamıştır.[1311] Şeyhülislam imtihanda softalara tarih, coğrafya, hesap konularından soru sorulmamasını, softaların birkaç basit cümleler okuyarak softalara namaz, abdest, oruç gibi

[1303] Tunaya, *İslamcılık Cerayanı,* C. I, 46.
[1304] "Varaka-i İrşâdiyye", *Volkan,* 8 Şubat 1324 (21 Şubat 1909), Nu.52, 4.
[1305] Kesriyeli M.S, "Meşrutiyet İçinde Müsâvatsızlık", *Volkan,* 2 Şubat 1324 (15 Şubat 1909), Nu.46, 3-4; "Talebe-i Ulûm", *Volkan*, 20 Şubat 1324 (5 Mart 1909), Nu.64, 4.
[1306] Arı, Ozan, "Sırât-ı Müsatkîm", 228.
[1307] Osman Selim Kocahanoğlu, *31 Mart ve Sultan Abdülhamit*, İstanbul: Temel Yayınları, 3.Baskı, 2017, 174.
[1308] Birinci, "31 Mart Vak'ası'nın", 343.
[1309] Arı, Ozan, "Sırât-ı Müsatkîm", 228.
[1310] Kocahanoğlu, *31 Mart,* 174.
[1311] Alkan, *Selanik İstanbul'a*, 91.

konularda soru sorulmasını istemiştir.[1312] Ancak Şeyhülislam Bab-ı Meşihat ile anlaşamayınca devreye Maarif Nezareti adına Faik Reşit Bey (Unat) girmiş, Şubat 1909'da yapılan görüşmede Şeyhülislam'ın talebi doğrultusunda imtihanlar bir ay ertelenmiştir.[1313]

Ancak şöyle bir durumu da belirtmek gerekir ki, "*kura imtihanı*"a 1305 doğumlular dâhil edilmezken, 1299 doğumlu olanların dâhil olacağı ve beşinci altıncı sene imtihanlarından da selâse numara kazananların diğerleri gibi imtihanının kabul edileceğine yönelik bir karar alınmıştır. Volkan bu bağlamda safını talebelerden yana koymuştur.

Volkan'da, İstanbul halkından 1305 doğumlu olanların askerlik görevine alınmaları kabul edildiği halde öğrencilerden 1299 doğumlu olanların askerlik görevinde bulunmak üzere silâh altına alınacak olmalarının mantıklı olmadığı ve anayasaya uygun düşmediği belirtilmiştir. Volkan'da ayrıca altı yıl kura sınavı göz önünde bulundurularak öğrencilerden her birini asker yapmak için altı yıl öncesine yani geriye doğru bakılmasının da eşitliğe aykırı olduğu ifade edilmiştir.[1314]

Medrese talebelerinin askerliğe alınması hakkında Meclis-i Mebusan'a verilen bu kanun layihası aslında dini kesim tarafından dini eğitime karşı bir darbe olarak görülmüştür. Talebeler İslam'da cihadların çoğunun farz-ı kifaye'ye göre olduğu için askerliğin kendileri için zorunlu olmadığını ileri sürüp, kendilerine yönelik alınan bu kararın art niyetli olduğunu düşünmüşlerdir.[1315]

Bu hususta, Volkan da talebelerin kasıtlı hücumlara uğradığını oysaki talebelerin bunu hiç hak etmediklerini, şu sözlerle ifade etmiştir: "*Dine, ulemâya, hademesine leke sürmek isterler.*" Volkan'da talebeler şu sözlerle de yüceltilmiştir: "*Sultan Murat zamanında Sırp Muhaberesi'nde… Kendiliklerinden taburlar teşkil edip Makrıköyü'nde tâlimler icra etmiyorlar mıydı?*" Volkan'da şu ifadelerle de talebelere hak verilmiştir: "*Ve eğer maksat, bahane ile hukûk-ı musâvata âdem-i riâyetle talebenin köküne tırpan atmak ise buna muvaffak olamayacaklarını şimdiden tebşir ederim.*"[1316]

Netice olarak medrese öğrencileri bu olaylara tepki olarak, 28 Şubat 1909'da Talebe-i Ulûm Cemiyeti öncülüğünde Bayezid Camii'nde toplanarak, bir miting düzenlemişlerdir. Sayısı binden fazla olan bu öğrencilerin tepkisi, imtihanların 23 Mart 1909'a kadar ertelenmesine ilişkin olmuştur. Bu süre zarfında hazırlanamayacaklarını söyleyen öğrenciler 1325'te

[1312] Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya,* C. II, 127.
[1313] Kocahanoğlu, *31 Mart,* 175.
[1314] "Ders Vekili Harbiye Nâzırı ve Talebe-i Ulûm", *Volkan*, 27 Kânûnisânî 1324(9 Şubat 1909), Nu.40, 3-4.
[1315] Şahin Çoşar, *31 Mart Vakasına Ulemanın Bakışı*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, 7.
[1316] Kal'a-i Sultaniyeli A.T.S, "Bir Sadâ-yı Muhik yâhud Ulemâ ve Talebe-i Ulûm", *Volkan*, 9 Şubat 1324 (22 Şubat 1909), Nu. 53, 4.

İstanbul halkının askerlikten muaf olacaklarını kendilerinin de aynı şekilde muaf tutulmaları gerektiği yönünde nutuklar atarak dağılmışlardır. Keza Harbiye Nazırı'ndan olumlu bir adım göremeyen talebelerin bu mitingi 31 Mart İsyanı'ndan önceki son gösteri olmuştur.[1317]

Ancak şunu da söylemek gerekir ki bu mitingde okunan bildiride öğrenciler müthiş bir öfke patlaması yansıtmış, Harbiye Nazırı ve Hassa Kumandanı Muhtar Paşa'nın kellesini istemişlerdir.[1318] Tanin gazetesinde kaleme alınan yazıda, bu mitingde talebelerin sunduğu isteklerin daha önce Volkan tarafından ortaya atıldığı, Volkan'ın bu hususta Talebe-i Ulûm' un takdir ve takibine mazhar olup, memnuniyet duyduğunu ifade etmiştir. Yazının devamında şu husus belirtilmiştir: "*talebenin her ân imtihana hazır bulunması lâzımeden olduğuna göre talebeye derse hazırlanmak için başkaca bir müddet ta'yininde mahal olmadığı beyândan müstağnidir.*"[1319]

Tanin'in bu yazısına Volkan'dan şu şekilde sert bir karşılık verilmiştir: "*İnsaf yok mu? Bu kanun talebe-i ulûm hakkında mı tatbik olunacak? Bu efrâd-ı millet asker olmayacağız demiyorlar ya! Emsal göstererek bir müsâade-i muhikkaya mazhar olmak istiyorlar. Bunları reddetmek hiçbir suretle tensib olunmamak lazım gelirken, hiç o cihete doğru temâyül gösterilmemesine cidden teessüf değil, insanın patlayacağı geliyor*." [1320]

Mustafa Turan, İT'nin yürüttüğü siyasetin devlet kademesinde, orduda ve medreselerde "*gayri memnunlar zümresi*" yarattığı ve bu grupların 31 İsyanı'nın meydana gelmesinde etkili olduğundan bahsetmiştir. İstibdad döneminde askere alınmayan medrese öğrencilerinin hürriyetin ilanıyla askere alınmasına yönelik çıkarılan karar, talebelerin öfkelenmesine, İT aleyhine harekete geçmesine neden olmuştur.[1321] Dini grupların, muhazakar aydın grupların ve medrese talebelerinin İT'ye karşı muhalefet safhasında yer almasında bu faaliyetlerin yanı sıra İT'nin laik, pozitivist, materyalist imajı ve mason teşkilatları ile olan bağlantısı da büyük bir etken oluşturmuştur.[1322]

Şüphesiz medrese öğrencilerinin yaşadığı bu öfke patlamasında dönemin dini gruplara destek veren cemiyetlerin etkisi büyük olmuştur. Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye'nin doğal üyesi olan, gizli tutulması şartıyla kendilerine üyelik kartı verilen talebelere, bu cemiyet tarafından büyük bir destek sözkonusu olmuştur.[1323] Medrese talebelerinin kitlesel bir şekilde örgütlenmesinde,

[1317] Birinci, "31 Mart Vak'ası'nın", 344.
[1318] Kocahanoğlu, *31 Mart,* 176.
[1319] "Talebe-i Ulûm", *Volkan*, 20 Şubat 1324 (5 Mart 1909), Nu.64, 3-4.
[1320] "Talebe-i Ulûm", *Volkan*, 20 Şubat 1324 (5 Mart 1909), Nu.64, 4.
[1321] Mustafa Turan, *Elli Beş Yıldır Esrarı Milletten Gizli Kalmış Olan Taş Kışlada 31 Mart,* İstanbul: Aykurt Yayınları, 1964, 48.
[1322] Kodaman, "II. Meşrutiyet", 305.
[1323] Halis Ayhan, "Cem'iyyet-i İlmiyye-i İslâmiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* C. 7, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Yayınları, 1993, 332-333.

31 Mart İsyanı'nda belki de kendini gizlemeyen, isyancılara açık bir şekilde destek veren El-İslam Cemiyeti'nin de etkisi büyük olmuştur. Bu cemiyetin başyazarı Adanalı Hayret, gazetesi yine cemiyetle aynı ismi taşıyan El-İslam gazetesi olmuştur.[1324]

Medrese talebelerine destek veren diğer bir cemiyet, şüphesiz en fazla kendinden söz ettiren İMC olmuştur. Cemiyetin gazetesi Volkan'da yayınlanan makalelerden de anlaşıldığı üzere hükümet ve medrese öğrencilerinin yaşadığı bu çatışmada Vahdeti medrese öğrencilerinin yanında yer almış, öğrencileri hükümete karşı kışkırtmıştır.

Harbiye Nezareti'nin uygulamaya çalıştığı "*kura imtihanı*", ile talebelerin zaten yıllardır birçok eziyete uğradığından bahseden Volkan'da bu imtihanın amacı sorulmuştur: *"talebelerin istibdad döneminde zaten ihmal edilip dilenmeye mecbur bırakıldıkları, hatta senede meccânen şimendüfer ve vapur biletlerine ve iki mecidiye kadar yol harçlığına vesâtet ettiniz!*" Tahsilleri zaten noksan bırakılan bu öğrencilerin henüz genç yaşta tahsillerinden alıkonulması, şu sözlerle eleştirilmiştir: "*muvâfık-i şiâr-i İslamiyet görünmüyor*" Volkan'da ayrıca askerlik için yapılacak bu imtihanların yersiz ve korkunç neticelere yol açacağı, mantıklı olanın yılsonu imtihanlarının esas alınması gerektiği yönünde açıklamalar da yapılmıştır.[1325]

Medrese öğrencileri için yazılan makalelerde, Volkan hükümetin ve meclisin dikkatini çekmek istemiştir. Volkan'da bu makalelerin yazılma amaçları, şu şekilde ifade edilmiştir: "*Maksadımız şerâit-i meşrûtiyyetle kâbil-i tevfîk görülmeyen muâmelâtı tenkîd eylemekten, bilâ-tefrîk-i cinsü mezheb Osmanlı nâm-ı mübecceli altında yaşayan bilumûm efrâd-ı milletin hukûkunu, vatan-ı mukaddesin selâmetini temîn uğrunda müdâfaa etmek olduğu için…*"[1326] Talebe-i ulûm öğrencileri için, "*alenen adâletsizlik yükü işkencesi altında ezdirilmek istenen hukûk-i sarîha-i mukaddeselerini…*" savunmaktan kendilerini alamadıklarını söyleyen Volkan yazarlarından Kesriyeli M.S, öğrencilerin bugüne kadar yaşadıkları zorluklara dair Volkan'da şu açıklamayı yapmıştır:[1327]

"*Yıllardır her türlü ilerleme ve yükselmeden mahrum bırakılan, maîşetin gûnâ-gûn müzâyakasına mahkûm bırakılan bu öğrenciler yetim ve kimsesiz bırakılmıştır. Öyleki ashâb-ı hayrât tarafından meşrûta bir lokma fodlaları bile haydutların eline geçtiği için bu talebelerin aç bırakıldığı… Yıkık dökük medreselerde… Karakışın o zehirli gecelerinde ateşsiz tiril tiril titreyerek kitâb-ı istikbâlin sahâif-i melâlini çevirip düşünen… Bu talebeler bu konuda da, sille-i istibdâddan kurtulamıyor.*"

Volkan'da ayrıca Talebe-i Ulûm için öngörülen bu durumun eşitsizliğine de vurgu yapılmış, Meşrutiyet'ten beri Osmanlı halkından 1304 doğumlu olanlar askere alınırken, talebe-i ulûm

[1324] Şimşek, *II. Meşrutiyet,* 53.
[1325] M.A, "Tevhîd-i Hak", *Volkan,* 23 Kânûnisânî 1324 (5 Şubat 1909), Nu.36, 3-4.
[1326] Kesriyeli M.S, "Meşrutiyet İçinde Müsâvâtsızlık", *Volkan,* 2 Şubat 1324 (15 Şubat 1909), Nu.46, 3-4
[1327] Kesriyeli M.S, "Meşrutiyet İçinde Müsâvâtsızlık", *Volkan,* 2 Şubat 1324 (15 Şubat 1909), Nu.46, 3-4

için 1299'lu olanların askere alınmak istenmesinin adaletsiz olduğu belirtilmiştir. Ahz-ı Asker Komisyonu'nun sadece talebe-i ulûm için uygulamak istediği bu kararın isabetsiz ve adaletsiz olduğu şu sözlerle belirtilmiştir: "*...hangi nizâmı, hangi kânûnu üssü'l-esâsı ittihâz ediyor? Ders Vekâlet-i aliyyesi böyle mantıksız bir kararı nasıl olur da bilâ-teemmül tasdîk ediyor... Bu devr-i celîl-i meşrutiyette kâbil-i icrâ olabilecek mi? Yanlış iş Bağdad'dan döner.*"[1328]

Yaşanan tepkiler neticesinde Talebe-i Ulûm'un kura imtihanlarından istisnası hakkında bir irade-i seniyye çıkmış ancak bu defa da tatbikatın ne şekilde olacağı hususunda belirsizlikler ve tartışmalar ortaya çıkmıştır.[1329] Volkan bu süreçte dini kesimle birlikte orduya da seslenmiş, devletin muhafazası konusunda her ikisinin de ortak paydada birleştiklerini, aynı amaca hizmet etmeleri gerektiğini söylemiştir. Birbirlerine olan bağlılıklarını ruhun cesede olan bağlılığı şeklinde ifade eden Volkan, ulemanın kalemleri, nutukları, verdikleri vaaz ve nasihatleri ile askerlerin silahları, kalplerindeki cesareti, iyi ahlak ile İslamiyeti ve şeriati korumalarından dolayı her ikisinin de aynı sınıf ve aynı meslekten sayıldığından bahsetmiştir.[1330]

Volkan'da askerlerin, zabitlerine ve halifelerine karşı gösterdikleri itaat ve hürmette aslında ulemanın nasihatlerinin etkili olduğu, İslam askerinin diğer askerlerden daha kahraman olduğu ifade edilmiştir. Ulema'ya büyük haksızlık yapıldığını belirten Volkan, devletin en sadık adamları olan Talebe-i Ulûm'un ülkenin en ücra köşesine kadar giderek halka ahlak ve fazilet öğrettiği halde onlara asker kaçağı muamelesi yapmanın büyük hata olduğunun altını çizmiştir. Ayrıca üç günlük ilimleriyle sarıklıları küçük gören mağrur münafıkların onlara zorluk çıkardığını, Avrupa'nın türlü hileler karıştırdığı kanunlarını almaya çalıştıklarını ayrıca ifade etmiştir.[1331]

Volkan görüldüğü üzere medreseler konusunda birçok konuda hükümetin karşısında çekinmeden yer almaya çalışmıştır. Ancak medreselerde var olan bozulmanın da farkında olan Volkancılar, medreselerin ıslah edilmesine karşı çıkmamış bunu da makaleleri yoluyla da ifade etmeye çalışmıştır. Bu hususta Volkan'da, şu tarzda çok sayıda makale kaleme alınmıştır: "*En evvel şâyân-ı ıslâh medârisdir. Medreseler ıslâh ve tanzim edilirse dinin*

[1328] Kesriyeli M.S, "Meşrutiyet İçinde Müsâvâtsızlık", *Volkan,* 2 Şubat 1324 (15 Şubat 1909), Nu.46, 3-4
[1329] Birinci, "31 Mart Vak'ası'nın", 344. Bu durum talebelerin yanında bulunan Volkanın sayfalarına yansımıştır. Kur'a imtihanlarının 1325 senesinden itibar edilmesine dair Meclis-i Mebusan'dan karar çıkmıştır. Talebe-i Ulum Cemiyeti Dersaadet Merkez-i Umûmîsi, "Talebe-i Ulûm İmtihanları", *Volkan,* 7 Mart 1325 (20 Mart 1909), Nu.79, 4; Meclisten çıkan karara rağmen Harbiye Nezareti imtihanlarda istediği şekilde hareket etmiştir. "Talebe-i Ulûm İmtihanları", *Volkan,* 12 Mart 1325 (25 Mart 1909), Nu.84, 4; Hâfız Sâdık, "Talebe-i Ulûm İmtihanları", *Volkan,* 13 Mart 1325 (26 Mart 1909), Nu.85, 4; Taşrada imtihanlara Talebe-i Uûm'un 1299 doğumlu olanların alındığı bu yüzden bu meselenin açıklığa kavuşturulması gerektiği belirtilmiştir. "Volkan", *Volkan,* 13 Mart 1325 (26 Mart 1909), Nu.85, 4.
[1330] Mehmed Emin Hayreti, "Feverân", *Volkan,* 12 Mart 1325(25 Mart 1909), Nu.84, 4.
[1331] Mehmed Emin Hayreti, "Feverân", *Volkan,* 13 Mart 325 (26 Mart 1909), Nu.85, 3-4.

*terakkisine hizmet edilmiş olur. Emr-i istirâhat-i talebe temin edilir, müstaid ulemâ-yı din çıkar… Medreselerin ıslâhı, âdeta her biri birer darülfünun şekline konması elzem*dir. Zira bu milletin, millet-i İslâmiyyenin kâfil-i saadeti ulemâ-yı İslâm'dır ki, menşe'leri medâristir. Hak, tevfikini refik eyleye.*"*[1332]

Medreselerin ıslahı hakkında çeşitli toplantıların yapıldığı da Volkan'da yine ifade edilmiştir.[1333] Buna dair şu tarzda makaleler kaleme alınmıştır. "*Medârisin ıslâhatı hakkında müzâkerat icrası için bugün Cuma namazından sonra dersîam efendilerin Bayezid medresesini teşrifleri rica olunur.*"[1334] "*Medârisin ıslâhatı hakkında geçen Cuma günü Bâyezid medresesinde vukû bulan müzâkerât ikinci bir ictimâ-ı husûsîyetâ'lik olunduğu cihetle mucîz ve gayr-ı mucîz dersiâm efendilerin önümüzdeki Salı günü vakt-i zuhurda Fâtih Câmi-i şerîfinde bulunmaları rica olunur."*[1335]

Volkan'ın ulema dışında yakın ilişki kurduğu diğer bir kesim asker olmuştur. O süreçte ordunun politikaya bulaşması, orduda yaşanan ciddi sıkıntılardan biri olmuştur. Makedonya sorunu, ordu subaylarının harekete geçmesine, yurt dışında muhalefet eden aydın grubu ile birleşerek kesin ve sonuç alıcı bir eylem gerçekleştirmelerine neden olmuştur.[1336] Bundan sonra ordu ülkenin içinde bulunduğu bu zor durumdan ancak siyasi yollarla kurtulabileceğine kanaat getirmiştir. Ordunun bu inancı onun siyasi cemiyetlere, derneklere ilgi duymasına ve kısa zamanda İT karşısında mücadele başlatmasına neden olmuştur.[1337]

Meşrutiyet'in ilanından on gün evvel, Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'nın, saraya gönderdiği telgrafta, kendisi hariç III. Ordunun bütün subaylarının hemen hepsinin cemiyetle bağlantısı olduğunu, saraya karşı hareket etmekten dolayı tutuklu bulunan subayların serbest bırakılmasını aksi takdirde kötü şeylerin yaşanacağını yazması ordunun siyasileştiğini apaçık gözler önüne sermiştir.[1338]

2. Abdülhamid'i tahtan indiren ordu, Meşrutiyet'in ilanıyla kendisini adeta Meşrutiyet'in koruyucu olarak görmeye başlamış, İT'nin iktidarı ele geçirme mücadelesinde, onun önemli bir askeri uzantısı olarak ona destek vermeye çalışmış, İT'nin önünde büyük bir engel teşkil

[1332] Kal'a-i Sultaniyeli A.T.S, "Bir Sadâ-yı Muhik yâhud Ulemâ ve Talebe-i Ulûm", *Volkan,* 9 Şubat 1324 (22 Şubat 1909), Nu. 53, 4; "Volkan", *Volkan,* 13 Mart 1325(26 Mart 1909), Nu.85, 4.
[1333] Derviş Vahdeti, "Volkan", *Volkan,* 15 Mart 1325 (28 Mart 1909), Nu.87, 1-2.
[1334] "Volkan", *Volkan,* 13 Mart 1325 (26 Mart 1909), Nu.85, 4
[1335] Derviş Vahdeti, "Volkan", *Volkan,* 15 Mart 1325 (28 Mart 1909), Nu.87, 1-2.
[1336] Mete Tunçay, "Siyasal Tarih (1908-1923)", *Türkiye Tarihi,* C. IV, İstanbul: Cem Yayınları, C. IV, 1995, 27-81.
[1337] Zekeriya Türkmen, "II. Meşrutiyet Döneminde Ordu- Siyaset İlişkileri", *ERDEM İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi,* 12/35 (2000), 567-591.
[1338] Uzunçarşılı, "1908 Yılında", 135; Ahmad, *İttihat ve Terakki,* 25.

eden muhalefeti sindirmeye çalışmıştır. Dolayısıyla ordunun takip ettiği bu politika pek çok kesim tarafından büyük bir eleştiri bombardımına tutulmuştur.[1339]

Meşrutiyet'i subayların ilan etmesi, İT'nin ilk on üyesinden sekizinin asker olması, örgüt içinde yemin törenlerinin askeri usüllere göre olması, ordunun siyasallaştığını göstermiştir. Keza bu durumun doğuracağı tehlikeler birçok isim tarafından dile getirilmiştir. Fethi Okyar, ordunun siyasallaşmasının ulusal çıkarlar açısından zararlı sonuçlara yol açabileceği, siyasal eylemlerin kızgınlığı içinde askerliğin özelliklerinin tüm nitelikleriyle korunamayacağından bahisle askerin politikaya karışmasının yasaklanması gerektiği üzerine bir görüş dile getirmiştir.[1340]

İT'nin lider kadrosundan olan Bağdat Mebusu aynı zamanda Mekteb-i Mülkiye-yi Şahane'nin Hukuk-i Esasiye hocası Babanzade İsmail Hakkı Bey, ordu ve siyaseti, siyam ikizleri şeklinde ifade etmiştir. Hakkı Bey bu hususa dair, şu açıklamayı yapmıştır:[1341]

"*Askerlik dünyanın en kutsal görevidir. Askerlik hayatı, Osmanlı Devleti'nin yapısını tamamen kaplamış olduğundan, ordunun siyasal hayatta da 'bir rol oynamaması mümkün olamaz. Ancak ordu ne vakit bu rolünü hakkı ile ifa etmiş, yani silahını silah tevcihi (yöneltmesi) lazım gelen cihete tevcih eylemiş ise vücud-ı devlet dirilmiş, buna mukabil bu rolünü ne vakit su-i istimalâta uğratmış, yani silahını silah çevrilmemek lâzım gelen tarafa tevcih etmiş ise vücud-ı devlet emraz ve mehalike (hastalıklara ve tehlikelere) dûçar olmuştur. Yeniçerilerin edvar-ı ahire-i tarihiyesi (son tarihsel devirleri), buna şahittir. Sivil iktidar siyasal hareketlerin odağıdır. Siyaset dimağ, ordu koldur. Kol dimağa hâkim olursa hem dimağ muhtel (bozulur) hem kol meflûç olur (felce uğrar).*"

Bu hususla alakalı olarak Ahmet Emin Yalman da şunları söylemiştir: "*Mühim bir kısmı silahlı kuvvetlere dayanan İttihat ve Terakki… Mukaddes ve Gizli İhtilal Cemiyeti mahiyetini muhafaza etmiş, silahlı kuvvetlerin politikaya sürüklenmesine ve asıl vazifesini sahipsiz bırakmasına sebep olmuş, fedai teşkilatı kurarak ortalığı yıldırmak yolunu tutmuştur.*"[1342] Aydemir de şu açıklamada bulunmuştur: "*Ordu siyasetle zehirlenmişti. 21 Şubat'ta Harbiye Nezareti bir emir yayınlayarak askerlerin siyasetle uğraşmamaları gerektiğini bildirdi. Hâlbuki cemiyet, orduya dayanıyor gibiydi. Kendilerini yarının sahipleri, büyük adamları gören genç kurmaylarla, cemiyetin gizli kadrosunu teşkil eden silahşörler yahut ihtilalci fedailer, hala ordu saflarındaydılar.*"[1343]

Volkan bu süreçte ordunun siyasallaşmasına, görünüşte karşı duran bir politika izlemiştir. Öyleki askerin bu görevi meclise bırakıp asıl vazifesine dönmesi gerektiğini savunmuştur. Bu husus Volkan'da, şu sözlerle dile getirilmiştir: "*Şimdi hem dâhili ve hâricî efkâr-ı umûmiyyeyi*

[1339] Alkan, *Selanik İstanbul'a*, 132-133.
[1340] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler,* C. III, 249-250.
[1341] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler,* C. III, 251; İslamoğlu, *II. Meşrutiyet Döneminde,* 139-140.
[1342] Yalman, *Yakın Tarihte,* 86.
[1343] Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya,* C. II, 128.

tashih ve teskin ve hem de politika ile iştigâl etmekte bulunan ordumuzun vezâif-i askeriyesi dâhilinde harekete hasr-ı efkâr etmesi için oldukça bir fedâkârlık ihtiyârına lüzûm his olunmaktadır."[1344]

Netice olarak bu hususun başta basın olmak üzere pek çok çevrede tepki çekmesi üzerine, Hilmi Paşa hükümeti muhalefe ses vermek durumunda kalmıştır. 21 Şubat 1909'da Harbiye Nezareti'nin gönderdiği tebligatta, subayların siyasetle uğraşmamaları, siyasal cemiyetlere girmemeleri, mitinglere gitmemeleri, genel toplantılarda konuşmalar yapmamaları, askeri hiyerarşiye uymaları, makale yazmamaları, tiyatro sahnelerine çıkmamaları bildirilmiştir.[1345] Ancak bu yasaklar İT taraftarı bazı subaylarca tepki ile karşılanırken bazıları bu yasakları hiç umursamamış tam aksine bu yasakları çiğneyerek bildikleri gibi hareket etmeye devam etmişlerdir.[1346]

Meşrutiyet ilan edildikten sonra daha önce de belirttiğimiz üzere önemli devlet adamlarına ve memurlara bir tören eşliğinde Kanun-i Esâsî'ye bağlılık yani sadakat yeminleri yapılmıştır. Orduda yapılan bu sadakat yemini için Karabekir, şunları söylemiştir: "*22 Temmuz'da Harbiye Nezareti meydanında parlak bir yemin merasimi yapıldı. Harbiye Nezareti'nin bütün mensupları alay müftüsünün kelime kelime okuduğu Kanun-i Esâsî'ye sadakat yeminini tekrar etti. Kışla ve karakollarda da aynı merasim ayrı ayrı muhtelif günlerde alay sancakları altında yapıldı.*"[1347]

Karabekir bu merasimlerin halk ve ordu üzerinde Meşrutiyet lehine olumlu etki bıraktığını da söylemiştir. Karabekir'in de ifade ettiği gibi bu yemin merasimleri halk, ordu, devlet nazarında Meşrutiyet lehine etkiler yaratmıştır. Ancak bu törenleri yaptıranların kendilerinden üst kademede olan kesimlere sergiledikleri tavır ve davranışların, hiyerarşi sınıflamaya aykırı bir hareket olması nedeniyle tepkilere de yol açmıştır.[1348]

Kendisi de bir Jön Türk olan Hasan Amca, sadakat yeminleriyle alakalı, şu sözleri sarf etmiştir:[1349]

"*Bugünlerde disiplin tam bir iflas halindeydi. Küçük subaylardan oluşan heyetler, huzurlarına mancınıkla çıkılamayan paşalara, sadakat yemini yaptırıyorlardı. Meşrutiyete sadakatle bağlılık, devlete namuskarane hizmet yemini… Koca paşalardan çok azı, bu teklifi haysiyete aykırı bulmuşlardı! 'Hadi oğlum, insan bir defa yemin eder. Beni rahat bırak' diyen*

[1344] "Serbestî'den: Menâfi-i Milliyye Nâmınan Bir Davet", *Volkan*, 14 Şubat 1324 (27 Şubat 1909), Nu. 58, 1.
[1345] Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler,* C. III, 253; İslamoğlu, *II. Meşrutiyet Döneminde,* 142; Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasî,* 609; Alkan, *Selanik İstanbul'a*, 132.
[1346] Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasî,* 609; Alkan, *Selanik İstanbul'a*, 132.
[1347] Karabekir, *İttihat,* 244.
[1348] Karabekir, *İttihat,* 244.

[1349] Hasan Amca, *Doğmayan Hürriyet, Bir Devrin İç Yüzü 1908-1919*, İstanbul: Arba Yayınları, 1958, 42.

hemen olmadı, denecek kadar bir şey… Pek çoğu bu ast teklifine boyun eğdiler ve yemini tazelediler: Meşrutiyete ve devlete sadakatle çalışacaklarına!"

Derviş Vahdeti de bu yemin törenlerine tepki göstermiş, gazetesinde buna dair, şunları söylemiştir: "*...Bir aralık Meclis-i Mebusan'da, sahib-i re'y bir ferd bırakmadılar. Zavallı ulemâya kadar yeminler verdirerek hatt-ı hareketlerini tâkib edeceklerine dair yeminler aldılar. Kendileri yeminlerden korkmazlar lâkin millet-i İslâmiye ki, bunların salâbetinden de istifadeler ettiler.*"[1350]

Meşrutiyet ortamının orduda yarattığı diğer bir sorun da, "*alaylı*", "*mektepli*" subaylar sorunu olmuştur. Osmanlı ordusunda yaşanan bu ayrışmanın kökeni modernleşme zamanlarına kadar gitmekte, geleneksel tarzda eğitim alan alaylı subaylar ve batılı tarzda eğitim alan, modern subay okullarında yükselen mektepliler arasında bir çekişme aslında hep söz konusu olmuştur.[1351]

Bunda yine 2. Abdülhamid'in mektepli ve alaylı subaylara karşı yürüttüğü eşitsiz ve adaletsiz politika büyük rol oynamıştır. Sultan Abdülaziz'in tahtan indirilişi esnasında mektepli subayların oynağı rol, mektepli subayların İttihatçılara yakın duruşu, 2. Abdülhamid'in mekteplilere güvenmemesine, onlara karşı mesafeli bir duruş sergilemesine neden olmuştur. 2. Abdülhamid Dönemi'nde, mezun olan mektepli subaylar hemen İstanbul dışına atanmış, geri dönüşü iltimasa bağlı olan subayların dönüşü uzun yılları almış, terfileri de sürekli geciktirilmiştir. Mektepli subayların aksine İstanbul'daki subaylar ise rütbe, nişan ve maaş zammına boğulmuştur.[1352] Netice olarak, 2. Abdülhamid Dönemi'nde liyakat yerine Padişah'a sadakat ilkesinin terfilerde esas hükmünde tutulması[1353], ordunun siyasallaşmasına, Padişah'a bağlılıkları nedeniyle daha çok alaylı subayların terfi alıp yükselmesine bu da iki taraf arasında çatışmaların artmasına neden olmuştur.[1354]

Gelişen harp teknolojisine rağmen kendini yenilemeyen, gerekli donanım ve teçhizattan yoksun, bilgi eksikliği yaşayan alaylılar ve onların tam aksine kendini devamlı geliştiren mektepliler arasında var olan uçurum günbegün artarak devam etmiştir.[1355] 2. Abdülhamid Dönemi'nde sadakat esaslı terfilerden dolayı askerlerde büyük bir rahatlık söz konusu olduğu için askerler talim ve inzibata uyma gereksinimi duymamıştır. Keza çok rahat terfi alabilme lüksüne sahip olmuşlardır.[1356]

[1350] Derviş Vahdeti, "Öte, beri", *Volkan*, 4 Nisan 1325 (17 Nisan 1909), Nu.107, 1.
[1351] Alkan, *Selanik İstanbul'a*, 139.
[1352] Arı, Ozan, "Sırât-ı Müsatkîm", 230.
[1353] İrtem, *Abdülhamid Devrinde,* 12.
[1354] Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1995, 13.
[1355] Güresin, *31 Mart*, 26; Yaşlı ve yeteneksiz, manevra yeteneğinden yoksun kumandanlar idaresinde, atış talimlerinin bile yapılmadığı, zabitlerin çoğunun alaylı olduğu bir Türk ordusu vardı. Karabekir, *İttihat,* 36.
[1356] Alparslan, *31 Mart Ayaklanması,*232.

Bu bağlamda hürriyetin ilanından önce disiplin ve talimlerin oldukça gevşek olduğu orduda, hürriyetin ilanıyla yeni düzende Harbiyeli subaylar tarafından sert Prusya disiplini modeli uygulamaya konmuş bu da er ve erbaşların tepkisine neden olmuştur. Çünkü Prusya disiplini ile talimler sıklaşınca, talimlerin devamlılığı nedeniyle askerlerin abdest-namaz gibi dini ibadetleri aksamaya başlamıştır.[1357] Bunun yanında askerler mektepli subayların namaz, gusül abdesti gibi dini konularda sergiledikleri alaycı, ciddiyetsiz ve pervasız tutumlarından da rahatsız olmuşlardır.[1358]

Alaylı-mektepli çatışması orduda emir komuta kademesinde büyük bir sıkıntı yaratmıştır. Kendilerini Meşrutiyet'in koruyucusu ve devletin güvencesi olarak gören mektepli subaylar, alaylıların haksız yere birçok terfi ve rütbe aldığını düşünmüş, alaylıların ordudan el çektirilmeleri yönünde isteklerde bulunmuşlardır.[1359] 13 Eylül 1908'de memleketin müdafaası ve ordularda yapılacak tensikât ve ıslâhat işlerinin düzenlenmesi maksadı için Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşa, Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Edhem Paşa, Tophane Nâzırı Rıza Paşa, Hassa Ordusu Komutanı Mahmud Muhtar Paşa, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi İzzet Paşa'dan oluşan ve Meclis-i Mehamm-ı Harbiye adı altında toplanmışlardır.[1360]

Oluşturulan bu heyetle orduda tensikat uygulanmaya başlanmı**ş,** alaylı subayların sayısı ve güçlerini azaltmak için harekete geçilmiştir. Keza 1. Ordudan 1400 alaylı subay kadro dışına çıkarılmıştır. 31 Mart İsyanı'ndan sonra kurulan Harp Divanında idama mahkûm edilen subaylardan altısının alaylılardan olması tensikat uygulamasının isyana ne ölçüde yansıdığını da gözler önüne sermiştir. Ancak tenkisat uygulaması sadece alaylılar değil orduda kalıp subay olmak isteyenler arasında da memnuniyetsizlik yaratmıştır.[1361]

Kadro dışına çıkarılan ve çıkarları zedelenen bu subaylar İT'ye karşı öfkeye kapılmış, kendilerine tercih edilen mektepliler için "*kâfir*" yakıştırması ile halk ve asker arasında dini hassasiyetleri içeren propagandalar yoluyla mektepli subaylara karşıt bir kamuoyu oluşturmak yönünde bir çaba sergilemişlerdir.[1362] Ancak bunda mekteplilerin sergiledikleri bazı eylemler de etkili olmuştur. Terfi ve yükselmeler için daha çok siyaseti araç olarak gören, siyasetle uğraşan mektepliler orduyu boşlamaya, talim gibi işleri geri plana atmaya başlamışlardır. Askerlikten çok siyasetle ilgilenen, kışlalarda tiyatro oynatıp, eğlence tertip eden

[1357] Akşin, *100 Soruda Jön,* 120; Akşin, *31 Mart,* 47; Kocahanoğlu, *31 Mart,* 166.
[1358] Erhan, vd., "II. Meşrutiyet", 111.
[1359] Aslan, "Meşrutiyet Aleyhtarlığına", 11.
[1360] Ali Cevat Bey, *II. Meşrutiyet'in,*169.
[1361] Akşin, *100 Soruda Jön,* 120; Akşin, *31 Mart,* 47.
[1362] Sadi Borak, "31 Mart Vakasının Çıkış Nedenleri Üzerine Çeşitli Yorumlar ve Atatürk ve Hareket Ordusu Üzerine Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın Bir Makalesi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* 8/23 (1992), 35

mekteplilerin aleyhine bir kamuoyunun oluşmasında mekteplilerin bu tutum ve davranışları da etkili olmuştur.[1363]

Derviş Vahdeti alaylı-mektepli subayların çatışması hususunda daha önce de değindiğimiz üzere genelde gazetesi Volkan aracılığıyla birliktelik çağrısı yapmıştır. Zabit ve askerlere Volkan'dan, şu şözlerle çağrıda bulunmuştur: "*... Birbirleriyle uğraşacak zaman değildir. Vatana hizmet işte bugündür... Mektebli zâbitan! Siz ki, nâmusû mücemsiniz... Biraz müsamahalı davranmanız taht-ı vücubdadır... Siz bu milletin nâcîsisiniz... Bugün her ne ki, düşünüyorsanız, itidal ile düşününüz; ifrat ve tefritten tevakki buyurunuz. Milletin nûr-i dîdesisiniz...*"[1364]

Söz konusu bu sıkıntılar haricinde, orduda yaşanan önemli bir problem de Rumeli'de "*Nigehban- Meşrutiyet*" yani "*Meşrutiyet'in Bekçileri*" adını alan ve hürriyet rejimi için emin kuvvet olarak İstanbul'a getirilen Avcı Taburları meselesi olmuştur.[1365] Harbiye Nezareti tarafından 19 Ekim ve 2 Aralık 1908'de Selanik'te Üçüncü Ordu'ya mensup olan bu birlikler Meşrutiyet'i korumak amacıyla, İstanbul'a getirilmiştir. Üçüncü Ordu Komutanı Mahmut Şevket Paşa, bu askerler İstanbul'a gelirken onlara yönelik yaptığı konuşmada, İstanbul'a geliş amaçlarını, "*Siz sadece asker değil, aynı zamanda hürriyetin de nigahbânısınız (bekçisi)*" bu sözlerle ifade etmiştir.[1366]

Aydemir'e göre, zamanında Rumeli'de İttihatçılarla birlikte çete savaşlarında mücadele eden bu birlikler yiğit, genç subaylardan oluşmuştur. Onların daha önce verdikleri bu mücadele İstanbul'a geldikten sonra İstanbul'da heyacanla karşılanmalarına, şerefli imtiyazlara sahip olmalarına sebebiyet vermiştir.[1367] Ancak İstanbul'da Hassa birliklerine güvenmeyen İttihatçıların "*Kahraman-ı Hürriyet*" dedikleri bu birliklerine karşı Hassa birlikleri büyük tepki göstermişlerdir. Aslında Avcı Taburları'na verilen tepkinin kökeninde, Taşkışla'ya yerleştiren bu subayların siyasetle meşgul olmaları, İstanbul'un zevk ve sefa yerlerinde vakit geçirmeye başlamaları önemli bir etken olmuştur.[1368]

İsyandan yirmi gün önce, Hassa Ordusu(Birinci Ordu) Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa habersiz olarak orduyu teftiş ettiği zaman, kışlaları düzensiz, disiplinsiz, talimsiz bir biçimde, askerleri çavuşların elinde terk edilmiş halde bulmuştur. İlerde isyanı gerçekleştirecek olan bu

[1363] Birinci, "31 Mart Vak'ası'nın" , 305.
[1364] "Öte, beri", *Volkan*, 4 Nisan 1325 (17 Nisan 1909), Nu.107, 2.
[1365] Bayar, *Ben de Yazdım,* C. 1, 101.
[1366] Alkan, *Selanik İstanbul'a*,164; Kocahanoğlu, *31 Mart,* 89.
[1367] Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam: Mustafa Kemal, 1881-1919,* C. 1, İstanbul: Remzi Kitabevi, 18.Baskı, 1999, 139.
[1368] Borak, "31 Mart", 358.

çavuşlar, subayların ordu ile ilgilenmemelerinden istifade edip söz sahibi bir lider konumuna ulaşmayı başarmışlardır.[1369]

Netice olarak bazı mektepli subayların ve avcı taburlarının orduyu arka plana atmaları, dönemin muhalif grupları olan medreseliler, kadro dışına itilmiş alaylılar ve Volkancılar için bulunmaz bir fırsat yaratmıştır. Bu gruplar bu askerlere ulaşıp, din elden gidiyor sloganı ile onları etkileyerek bu askerleri İT'ye karşı kışkırtmayı başarmışlardır.[1370]

3.5. Meşrutiyet Ortamında Yaşanan Olaylara Volkan Gazetesi'nin Bakışı

3.5.1. Kör Ali, Karagöz, Beşiktaş Karakolu Olayları

Asıl adı Mehmet olan ancak tevazu için kendisine Kör Ali[1371] diyen bu şahıs[1372] Halıcılar Camii'nin Kürt asıllı müezzini olup, dersten kaldığı için vaizlik yapamamıştır.[1373] Kör Ali'yi cahil ve mecnun olarak tanımlamış olan Unat, ramazan vaizi sıfatıyla Kör Ali'nin Kanun-ı Esasî ve Meşrutiyet aleyhine konuşma yaptığını buna istinaden 6 Ekim 1908'de Zabtiye Nezareti tarafından kendisi için tutuklama emri çıkarıldığından bahsetmiştir.[1374] Ancak aklı yerinde değil gerekçesiyle serbest bırakılan Kör Ali[1375], 7 Ekim 1908'de Fatih Camii'nde, öğle namazından sonra "*Din ve şeriat elden gidiyor! Oruç tutulmuyor! Kadınlar yüzleri açık geziyor!*" diyerek halkı galeyana getirmeye çalışmıştır.[1376]

Özgürlük ve eşitliğin anlamsız olduğu yönünde konuşma yapan ve halkı kendisiyle birlikte hareket edeceklerine dair onlara yemin ettiren Kör Ali yanındakilere sarıklar sardırıp yanındakilerle birlikte Fatih Camii'nden çıkmıştır. "*Allahını seven arkamızdan gelsin*" diye bağıran bu cemaat gittikçe kalabalıklaşmıştır. Beyazıt ve Köprü yoluyla Beşiktaş'a oradan da Yıldız Sarayı'na yürüyen bu kalabalık, Meşrutiyet karşıtı birtakım isteklerde bulunmuşlardır.

[1369] Aydemir, *Tek Adam,* C. 1, 139.
[1370] Akşin, *100 Soruda Jön,* 120-121; Akşin, *31 Mart,* 47; Pars Tuğlacı, "1881-1918 Mustafa Kemal'in Doğumundan Mütarekeye Kadar Olan Dönem", *Çağdaş Türkiye Tarihi 1,* İstanbul: Cem Yayınevi, 1987, 1-43.
[1371] Aydemir'e göre, bir hafız mı, bir hoca mı? Bir meczup mu, bir derviş mi, yoksa bir deli mi? olduğu hususu bilinmemektedir. Ancak bilinen şey, İstanbul'un büyük camilerinin özellikle Fatih ve Süleymaniye camilerini çeviren medreseler çevresinde ne olduğu belli olmayan parazitlerdendir. Aydemir, o zamanlar saçı sakalı birbirine karışmış, hırpani kıyafetleri, rengi atmış sarıkları ile yarı deli yarı serseri tarzda, nerede, neyle geçindiği belli olmayan çok sayıda insanın olduğundan, Kör Ali'nin de bunlardan biri olduğundan bahsetmektedir. Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya,* C. II, 113-114.
[1372] M.Hilmi, "Şerîat İsteriz Ünvanı Altında İstemeyiz", *Volkan,* 27 Şubat 1324 (12 Mart 1909), Nu.71, 4
[1373] Akşin, *100 Soruda Jön,* 91.
[1374] Ali Cevat Bey, *II. Meşrutiyet'in,* 171.
[1375] Doğan Duman, " 31 Mart Vak'ası'nın İki Öncü Habercisi: Kör Ali ve Beşiktaş Olayları", *The Journal of Academic Social Science Studies,* 42 (2016), 95, 112.
[1376] Tunaya, *İslamcılık Cerayanı,* C. I, 52; Ahmad, " Politics", 4; Duman, " 31 Mart", 104.

Dönüşte Sadrazam ve Şeyhülislam'a rastlayan bu kalabalık, onlara saldırmış ve sonuçta Kör Ali ve önde giden bir arkadaşı İsmail Hakkı tutuklanmıştır.[1377]

Aydemir, Kör Ali'nin Fatih Camisinden çıktıktan sonra meydanda bulunan bir musalla taşına çıkarak, *"– Ey ümmeti Muhammed uyanın! Toplanın ey müminler! Vakit, saat geldi. Tecelliyat var! Düşün peşime! Bu sürüye bir çoban lazım. Çobanımızı bulalım!"* sözlerini sarf ettiğinden, çoştuğundan, kükrediğinden, ağzının köpürür bir biçimde halkı galeyana getirme çalıştığından bahsetmiştir. Kör Ali'nin verdiği vaaz ile medreseler boşalmış, ortalık bir anda sarıklılar, cübbelilerden oluşan bir cemaate dönüşmüştür. Daha sonra bu cemaat, Kör Ali'nin peşine takılarak tekbir sesleri ile Yıldız Sarayı'na doğru yürümeye başlamıştır.[1378]

Yıldızın önüne gelen Kör Ali ve yanındaki kalabalık ile ilgili olarak Ali Cevad Bey, şunları aktarmıştır: "*arakkiyenin üstüne bir sarık sarmış, göğsü bağrı açık, pejmürde kıyafetli, şaşı gözlü, mechuz tavırlı bir adamın koltuğuna iki kişi girmiş, ellerinde bayraklar kırk elli kadar adam toplanmış, seyirci olarak da birçok adamın takıldığını gördüm.*" Sultan Abdülhamid'in endişelenmesini de istemeyen Cevad Bey, Sultan'a bu kalabalıkta ulemadan, talebeden kimsenin olmadığını, Ramazan-ı şerif ve akşamüstü olması nedeniyle sokaklarda dolaşan işsiz güçsüz adamlardan olduğunu söylemiştir.[1379]

Netice olarak Yıldız sarayının önüne gelen Kör Ali, sarayın penceresinin önüne gelerek Padişah'tan şu isteklerde bulunmuştur: "*Padişahım, çoban isteriz. Çobansız sürü olmaz. Şeriat emrediyor. Meyhaneler kapanmalı. İslam kadınları açık saçık sokaklarda gezmemeli. Resim çıkartılmamalı. Tiyatrolar kapanmalı. Korkma, tecelliyat var. Evliya perde altında tecelli ediyor.*" Kör Ali'nin bu isteklerine karşılık, Padişah da şunları söylemiştir: "*İcap eden emir verilir. Mukteza-yı şeriat icra olunur. Müsterih olun hoca efendi.*"[1380]

Kör Ali ile karşılaşan Ali Fuat Türkgeldi ise bu karşılaşma anına dair şunları aktarmıştır: "*O gün akşamüzeri araba ile Galata Köprüsü'nden geçerken elinde koca bir bayrak, arkasında bir cemm-i gafir olduğu halde kızıl çehreli ve sarıklı bir adamın kan ter içinde Galata cihetinden gelmekte olduğunu gördüm.*" Türkgeldi ayrıca Sadrazam'ın konağına vardıktan sonra Şeyhülislam Cemalettin Efendi'nin de geldiğini, Cemalettin Efendi'nin arabasının

[1377] Yalçın, *Siyasal Anılar*, 67.
[1378] Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya,* C. II, 114.
[1379] Ali Cevat Bey, *II. Meşrutiyet'in,* 15.
[1380] Ali Cevat Bey, *II. Meşrutiyet'in,* 15-16; Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya,* C. II, 115-116; Farhi, " The Şeriat", 282-283; Duman, " 31 Mart", 104; Çoşar, *31 Mart,* 9; Samimiyeti de aslında ihtimal dâhilinde olsa da, kendisini hayal ve hurafelere kaptırdığı anlaşılmaktadır. Rüyasında gördüğü Merkez Efendi ile Sünbül Sinan'ın kendisine bu vazifeyi verdiklerini söylemiştir. M.Hilmi, "Şerîat İsteriz Ünvanı Altında İstemeyiz", 27 Şubat 1324 (12 Mart 1909), Nu.71, 4.

köprüden geçerken Kör Ali tarafından tecavüze maruz kaldığını, arabasının camlarının kırıldığını da aktarmıştır.[1381]

Hüseyin Cahid, bu yaşananlara istinaden Kör Ali ve yandaşlarının İstanbul içinde hiçbir polis gücüyle karşılaşmadan bu olayları gerçekleştirebilmelerine büyük tepki göstermiştir. Yaşananları zaten akıl karı bulmayan Cahid, olayın yaşanacağı gün gazetelere verilen haberi de 2. Abdülhamid ile ilişkili olarak görmüştür. Gazetelere yansıyan bu haberin özü şu olmuştur: "*Bazı yurt hainlerinin ülkede zorbalık yönetimini geri getirmek düşüncesinde oldukları üzerine söylentiler dolaşmakta olduğundan, derinliğine ve tarafsızca incelenmesiyle gerçeğin ortaya çıkarılması ve kışkırtıcıların her kim olursa olsun cezalandırılmasının, Padişahlık katımdan Sadrazam Paşa'ya duyurulduğu haber alınmıştır.*"[1382]

Kör Ali olayı hakkında çeşitli varsayımlar sözkonusu olmuştur. Sina Akşin bu ayaklanmanın istibdat amaçlı olduğunu söyleyerek aslında bir nevi Hüseyin Cahid'e katılmıştır. Ayaklanmada kalabalıktan biri "*Kanun-i Esasi'yi istemiyoruz*" diye bağırmış, Kör Ali ise Padişah'a "*Çobansız sürü olmaz*" diyerek isteklerini belirtmiştir. Yargılamalar esnasında tanıklardan bir kişinin Kör Ali'nin mecliste Müslüman olmayanlar bulunduğu için Meclis-i Mebusan'ı istemediğini belirten ifadesini ayrıca Kör Ali'nin daha öncede yine bir Ramazan ayında bu kez meyhaneler için vaaz verip saraydan bahşiş almasını dayanak gösteren Sina Akşin, bu yüzden bu ayaklanmayı istibdat nitelikli olarak değerlendirmiştir.[1383]

Talebe-i Ulum öğrencilerinin isteklerine karşılık, bu olayı irtica olarak gösteren Cahid, Kör Ali olayı için şunları söylemiştir: " *Kör Alilerle başlayan hâdisât-ı irticâiye henüz münkati olmamıştır. Bu bir silsile-i meş'ûme halinde devam edip gidiyor… İstibdada ve anarşiye ric'at etmek demek olan, bir hareket-i mezmûmenin en son şekli 'şerî'at isteriz' namı altında ortaya çıkan lakırdıdır.*"[1384] Ancak dönemin gazetelerinde Tanin ve Şûrâ-yı Ümmet gibi gazetelerde, Kör Ali olayı ve daha sonra halkın ve ulemanın "*kanunların yapılışında şeriatın esas alınması*" isteği arasında bağlantı kurulması dindar kesimi öfkelendirmiştir.[1385]

Volkan'da Hüseyin Cahid'in "*Şeriat İsteriz*" başlıklı makalesi için şu ifadeler kullanılmıştır: "*makale-i rezâlet âlûd da bu kabilden olarak serâpâşer'ü akla taban tabana zıt bir takım hezeyândan ibârettir*." Ayrıca Cahid'in bu makalesine bir kişi ve bir âlim arasında geçen diyalog ile karşılık verilmiştir. "*Kişi -Hangi velinin kızını Kerbela çöllerinde kurt yemiştir? Âlim- Veli dediğin Nebîdir, kızı diyorsun, kızı değil oğludur; Kerbelâ çölleri diyorsun,*

[1381] Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, Ankara: TTKY, 1949, 13.
[1382] Yalçın, *Siyasal Anılar*, 67.
[1383] Akşin, *100 Soruda Jön,* 91.
[1384] Abdullah Ziyâüddin, "Aynen", *Volkan*, 24 Şubat 1324(9 Mart 1909), Nu.68, 4.
[1385] M.Hilmi, "Şerîat İsteriz Ünvanı Altında İstemeyiz", *Volkan*, 27 Şubat 1324 (12 Mart 1909), Nu.71, 4.

Kerbelâ değil Ken'an'dır. Kurt yedi diyorsun, hâlbuki kurt yemedi, yedi dediler. Bu kadar yanlışın hangisini doğrultayım."[1386]

Volkan, yayınlanmaya başladığı günden itibaren, şeriatı tavsiye eden yazılarından dolayı dönemin özellikle basın camiasında büyük eleştirilere maruz kalmıştır. Zaman ve Asır gazetelerinin o dönem Tanin'i taklit eder tarzda, "*Şerîat İsteriz*" makalesinde "*Hocalarımız şerîat istiyorlar, alınız bir Kör Ali fırkası daha. Kısas hayattır, buyuran Peygamber-i Zişan efendimiz, ne büyük hikmet söylemişlerdi.*" sözleri sarf edilmiştir.[1387] Buna çok sert bir şekilde tepki gösteren Vahdeti, kendi hareketleri ve Kör Ali arasındaki bağlantıyı sarf ettiği şu sözlerle reddetmiştir:[1388]

"*Ey Zaman-ı türrehât-beyan! Şerîat isteyen hocalar, neden Kör Ali'lerden addolunsun? Kör Ali, şerîat istediği için değil, şekl-i hükûmeti değiştirmek istediği için idi ki mahkûm olmuştur. Şerrinizden, artık şer' kelimesini ağzımıza almayacak mıyız? Bu haktan millet-i İslâmiye mahrum mu edilecek? Kanûn-i Esâsî'nin ve Meclis-i Mebusan'ın meşru olduğunu her gün Sırât-ı Müstakim'ler, Beyanül Hak'lar her gün yazmakla bitiremiyorlar. Öyle ise bu şekl-i idarenin meşruiyetine dair fetvâ veren ulemâ-i İslâma karşı, hangi bir kuvvet mutasevverdir ki, tebdîl-i şekl-i hükûmete teşebbüs etsin? Fakat dimağınızın aldığı terbiye mukteziyâtından olmalı ki, şerîat kelimesini işitmek bir yıldırım karşısında bulunmak kadar sizi müteessir ediyor.*"

Bu benzetmeye dair başka bir tepki yine Volkan'da şu sözlerle ifade edilmiştir: "*Efrâd-ımüslimînin efkâr-ı umûmiyesini, vükelâ-yı millete arz etmek gibi mâkul bir meseleyi Kör Ali meselesine çevirip de bâ'dema ehl-i şerîati bu gibi teşebbüsten ürkütmek midir.*[1389] Netice olarak 8 Ekim'de tutuklanan[1390] Kör Ali ve arkadaşı İsmail Hakkı 27 Ekim 1908'de, "*hükümetimizin tebdîl ve imhâsına teşebbüs etmesi*" gerekçesi ile mahkeme tarafından idam cezasına çarptırılmıştır.[1391]

Bugüne kadar yapılan çoğu çalışmada birbirini tekrar eder biçimde Kör Ali'nin idam edildiği belirtilmiştir. Oysaki Kör Ali, "*Hükümet-i Osmaniye'nin şekil ve heyet-i hazırasını tağyir ve tebdilden dolayı müebbet hapis cezasına*" çarptırılmıştır.[1392] Volkan'göre ise "*ibret-i âlem olsun diye*" idam cezasına çarptırılan Kör Ali'nin cezası daha sonra sürgün cezasına çevrilmiştir.[1393] Arşiv kaynaklarından da anlaşıldığı üzere idam edilmeyen ama sürgün cezasına çarptıılan Kör Ali, cezasını çektiği Selanik'ten daha sonra Kesendire'ye götürülmüştür.[1394]

[1386] Abdullah Ziyâüddin, "Aynen", *Volkan,* 24 Şubat 1324(9 Mart 1909), Nu.68, 4.
[1387] Derviş Vahdeti, "Zaman! Asır! Dan", *Volkan,* 2 Mart 1325, Nu.74, 1.
[1388] Derviş Vahdeti, "Zaman! Asır! Dan", *Volkan,* 2 Mart 1325, Nu.74, 1.
[1389] M.Hilmi, "Şerîat İsteriz Ünvanı Altında İstemeyiz", *Volkan*, 27 Şubat 1324 (12 Mart 1909), Nu.71, 4.
[1390] Ali Cevat Bey, *II. Meşrutiyet'in,*171
[1391] Alkan, *Selanik İstanbul'a*, 158
[1392] Duman, " 31 Mart", 105.
[1393] M.Hilmi, "Şerîat İsteriz Ünvanı Altında İstemeyiz", *Volkan*, 27 Şubat 1324 (12 Mart 1909), Nu.71, 4.
[1394] Duman, " 31 Mart", 105.

Osmanlı'nın içerde seçim çalışmaları ile uğraştığı dışarıda ise toprak kayıplarına maruz kaldığı bir zamanda bu olayları yaşaması tesadüfü olmamıştır. 7 Ekim 1908'de, Kör Ali olayı'na benzer bir hadise olan ve Üsküdar Yenicami İmamı Abdülkadir Hoca tarafından meydana getirilen Karagöz hadisesi de yaşanmıştır. Teravih namazından sonra cemaate dönüp meşruti düzenle beraber yeni bidatların ortaya çıktığından, din ve inançlarda yozlaşmanın olduğundan bahseden Abdülkadir Hoca, cemaate kendisine uyacaklarına dair yemin ettirmiştir. Daha sonra cemaatle birlikte tiyatro ve karagöz oynatılan yerleri basmış, sahneleri tahrip edip perdeleri yırtmış, seyircileri dağıtmıştır. Birkaç kişinin de yaralandığı bu olayı basan polis Abdülkadir hoca ve dört arkadaşını tutuklamıştır.[1395]

Meşrutiyet'in ilanı birçok kesimde büyük beklentilere yol açmıştı. Ancak hem bu beklentilerin karşılanamaması hem de hürriyeti getirenlerin yenilikçi olmaları kısa zamanda gerici güçlerin meydana çıkmasına neden olmuştur. İTC'nin laik tutumu ve o günlerde kadın hareketlerinin artması da bu gerici hareketi tetikleyen faktörler arasında sayılmıştır.[1396] Balkanlar'da ardı ardına yaşanılan zorluklar, dış devletlerin hala Osmanlı'yı paylaşma politikasını takip etmeleri, halkta ve onları etkileyen gerici kesimde büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Gerici güçler haliyle dışarda yaşanılan başarısızlığın faturasını İTC'ye yükleyerek bu olayları da fırsat bilerek ayaklanmışlardır.[1397]

Ekim ayında gerçekleşen başka bir irtica hareketi de, Kör Ali olayından birkaç gün sonra, Beşiktaş'da Bedriye isimli bir Müslüman kadının sevdiği Todori isimli bir Rum bahçıvana kaçması ile yaşanmıştır. Kadının babası tarafından olayın zabıtaya bildirilmesi ile Bedriye ve Todori tutuklanarak polis tarafından Beşiktaş karakoluna götürülmüşlerdir. Ancak olay burada son bulmamış, Müslüman bir kadınla Hristiyan bir erkeğin birlikteliğine öfkelenen halk "*Şeriat mahvoluyor, ırzımız, namusumuz gâvurların ayakları altında çiğnendi. Lanet olsun böyle hürriyete*" diyerek karakola girerek hem de zabıtanın gözü önünde Rum gencini öldürmüş, kadını da ağır bir şekilde yaralamışlardır.[1398]

Vahdeti'nin taassubun faydalı ve zararlı şekillerine değindiği makalesinde, Vahdeti Beşiktaş olayını taassup olarak nitelendirmiş, bu olaya yönelik şu sözlerle karşılık vermiştir: "*Beşiktaş Vakası'nda meydana gelen cinâyet gibi. Şâyet öyle veyâhut ona mümâsil bir hal vukûunda hükûmetin vazifesi olan bir şeye müdâhale kat'iyyen makdûh bir taassub eseridir*."[1399]

[1395] Kutay, *31 Mart'ın,* 31; Akşin, *100 Soruda Jön,* 92; İslamoğlu, *II. Meşrutiyet Döneminde,* 73; Duman, " 31 Mart", 106.
[1396] Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi,* 102.
[1397] Ahmad, *İttihat ve Terakki,* 44.
[1398] Baydar, *31 Mart*, 8; Duman, " 31 Mart", 106.
[1399] Derviş Vahdeti, "Taassub", *Volkan,* 11 Şubat 1324 (24 Şubat 1909), Nu.55, 3.

Gerici olaylar Ekim ayında birbiri ardına meydana gelmeye devam etmiştir. Tepkinin ilk aleni tezahürü, Ayasofya'ya pankartların asılması, Şeyhülislam'ın kötülenmesi ve gerçek müminlerin Şeyhülislam'ı öldürmeleri için çağrılmaları ile gerçekleşmiştir.[1400] Yine toplantı ve miting alanlarında, meşruti düzenin sonucu olarak kadınların gerektiği gibi örtünmediklerini bahane ederek kadınlara saldırılması gibi olaylar da bu dönemde gerçekleşen gerici olaylar arasında sayılmıştır.[1401]

Bu süreçte gerici bir eylemle adı anılan bir başka isim de, Mizancı Murad olmuştur. Murad Bey, Nazif Sururi ve eski bir Şeyhülislam olan Cemill Molla ile birleşerek meşruti düzen aleyhine çalışan bir grup kurmuş ancak kısa zamanda bu olay Babıâli tarafından öğrenilince 9 ve 10 Ekim 1908'de Murad Bey ve yanındakiler tutuklanmış ve çeşitli yerlere sürgün edilmişlerdir.[1402] Gerici olaylar karşısında, ulema bu olayları tasvip etmediği, Sultan Abdülhamid ise daha çok kendisi üzerinde yoğunlaşan kuşkuları da gidermek adına, istibdat taraftarı kimselerin yakalanması gerektiği, onları kınayan tarzda açıklamalar yapmıştır.[1403]

3.6. 31 Mart İsyanı ve Sebepleri (13 Nisan 1909)

3.6.1. Taşkışla Olayı

31 Ekim 1908 Taşkışla Ayaklanması, Meşrutiyet Dönemi'nde askeri anlamda gerçekleşen ilk hadise olmasa da, şüphesiz kendisinden önce yaşanan ayaklanmarın en önemlisi[1404] ve ordudaki hoşnutsuzluğu açığa çıkaran en önemli askeri gelişme olmuştur.[1405] İstanbul'da kendini yalnız hisseden İT'nin Selanik'te kendisine bağlı Avcı Taburları'nı İstanbul'a getirip Taşkışla'ya yerleştirdiğinden daha önce bahsetmiştik. Taşkışla hadisesinin ortaya çıkışında

---

[1400] Sir G. Lowther to Sir Edward Grey, No.670, Gizli Telgraf, Therapia, 14 Ekim 1908, F.O., 371/560, 98; İslamoğlu, *II. Meşrutiyet Döneminde,* 73; Ahmad, *İttihat ve Terakki,* 44.

[1401] Ahmad, *İttihat ve Terakki,* 44.

[1402] Ahmad, *İttihat ve Terakki,* 43; İslamoğlu, *II. Meşrutiyet Döneminde,* 74; Akşin, *100 Soruda Jön,* 92; Sir G. Lowther to Sir Edward Grey, No.670, Gizli Telgraf, Therapia, 14 Ekim 1908, F.O., 371/560, 98; Mizancı Murad, Meşrutiyet'in ilanından sonra bilindiği üzere Mizan'ı tekrar çıkarmaya başlamış ve ilk sayısında İT'ye yazdığı açık mektupta Şube Reisi sıfatıyla İT yanında çalışmalara devam edeceğini belirtmiştir. Ancak İT, Murad Bey'in bu çağrısına sert bir karşılık vererek kendisini cemiyet üyesi olarak tanımadığını açıklamıştır. İT'nin Murad Bey'i kendi hareketi dışına itmesi, Murad Bey'in Meşrutiyet aleyhine çalışmasında bir önemli etken sayılmıştır. Akşin, *100 Soruda Jön,* 92-93.

[1403] Akşin, *100 Soruda Jön,* 92.

[1404] Said Pekmen'e göre, 31 İsyanı'ndan önce askeri anlamda birçok hadise yaşanmıştır. Bu isyanların ilki Meşrutiyet'in ikinci ayında, Ramazan'a denk gelen ayda ve şarap iskelesinde meydana gelmiştir. Buradaki asker silahlarını alıp hâmilen Taşkışla'ya gitmiş ve adil bir muaemele talep etmişlerdir. Hassa kumandanlığı olaydan zamanında haberdar olunca, asi askerlerin on yedisi tutuklanmış böylece olaya son verilmiştir. İkinci isyan Bâbıâli, üçüncüsü Kadırga'da meydana gelmiştir. Bu iki isyanda askerler esbâbum ûmiden dolayı ayaklandıklarını belirtince olaylar vahim bir hal almadan yatıştırılmıştır. Dördüncü isyan Taşkışla olayı olup öncekilerden çok daha önemli olup matbuata kadar düşmüştür. Beşinci isyan, dördüncü alayın "*zâbitan istemeyiz*" şeklinde haykırışı ile altıncı ve yedinci isyanlar ise Arap ve Arnavut taburlarında meydana gelmiştir. Sekizinci isyan da, Selânik'ten gelen taburun "*Biz de çavuş olacağız*" isteklerinden kaynaklı meydana gelmiştir. Pekmen, *31 Mart Hatıraları,* 104.

[1405] Alkan, *Selanik İstanbul'a*, 159.

ortak bir görüş olmasa da, İT'nin Avcı Taburları'na karşı Padişah'a bağlı ve Yıldız'ı koruyan Hassa Kuvvetleri'nin gücünü kırma isteği olayın çıkışında çok büyük bir etken olmuştur.

Hassa ordusunun tepkisinde iki etken rol oynamıştır. Birincisi, askeri hizmetlerini tamamladıkları halde terhis edilmeyen askerlerin bunun için talimhanenin Yıldız'a bakan cephesinde "*Padişahım çok yaşa*" diye bağırıp, terhis edilme isteklerini dile getirmeleri etken olmuştur.[1406] İkincisi, Hassa Ordusu'nun gücünü kırmak için 2. Fırkası'nın 7.ve 8. Alaylarının İstanbul'dan çıkarılıp Cidde'ye gönderilmesini bildiren bir emrin yayınlanması olmuştur. Ancak bu emir Cidde'ye gitmek istemeyen 86 askerin silahlanıp, kışlanın avlusuna çıkarak bu olayı protesto etmelerine neden olmuştur. Olay öylesine büyümüştür ki, isyancı askerler, Şükrü Paşa'nın emrine bile itaat etmemişlerdir.[1407]

Aslında Osmanlı'da daha önce de benzer isyanlar çıkmış ancak gerekli nasihatler ve küçük müdahalelerle isyanlar kısa sürede bastırılmıştır. Bu kez öyle olmamış, askerler Padişah lehine kışla kumandanın da aleyhine gösterilerine devam etmişlerdir.[1408] İsyan son bulmayınca, 30 Ekim gecesi Remzi Bey komutasında bulunan Avcı Taburları kışlaya getirilmiş, 31 Ekim sabahı bulunan Avcı Taburları tarafından isyancı askerlere karşı hareket başlatılmıştır. Çıkan çatışmada isyancı askerlerden üçü ölmüş, üçü de yaralanmıştır. Yani isyan kanlı bir şekilde bastırılmıştır.[1409]

Bu süreçte ordu ile bütünleşen İT, 22 Ekim tarihli Şura-yı Ümmet'te de yayınladığı üzere orduya karşı irtica hareketlerini bastırabileceğini bildirmiştir. İT bu bağlamda Taşkışla ayaklanması hadisesi çıkınca, isyancı askerlerin saray tarafından şımartıldığını belirtmiş, disiplini bozan askerlerin sert bir şekilde cezalandırılmasını istemiştir.[1410]

İT'nin bu tavrı Hassa Ordusu Komutanı Mahmut Muhtar Paşa'nın devreye girip isyanı sert bir şekilde bastırmasında etkili olmuştur. İsyanı sert bir şekilde bastırmakla yetinmeyen Muhtar Paşa, ilginç bir karara imza atmış ve öldürülen 3 çavuşun ibretlik teşkil etmesi için asılmasını istemiştir. Ancak Sadrazam Kâmil Paşa'nın ve Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşa'nın karşı çıkması üzerine Muhtar Paşa bu isteğinden vazgeçmiştir.[1411]

[1406] Birinci, "31 Mart Vak'ası'nın", 345.
[1407] Ahmad, *İttihat ve Terakki,* 44-45.
[1408] Alkan, *Selanik İstanbul'a*, 159.
[1409] Akşin, *100 Soruda Jön,* 92; Ali Cevat Bey, *II. Meşrutiyet'in,* 19-20.
[1410] Ahmad, *İttihat ve Terakki,* 45.
[1411] Alkan, *Selanik İstanbul'a*, 159; Mahmut Muhtar Paşa bu kararı verirken 2. Abdülhamid, Muhtar Paşa'yı, Sadrazam Kamil Paşa'yı ve Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa'yı Mabeyn-i Hümayun'a çağırmıştır. Muhtar Paşa verdiği kararı kimsenin değiştirmeye yetkisi olmadığını söyleyince Padişah ona şunları söylemiştir: "*Sadrazam ve Harbiye Nazırı'nın bu konuda ne diyeceklerini bilmem ancak bu adamlar askeri kanuna muhalefet etmiş siz de onlar hakkında askeri düzeni yerine getirdiniz. Askerlik vazifesi burada tamamlandı. Bunların naşlarını köpek ölüsü gibi sürütemezsiniz. Bu naşlar artık mübarektir, mukaddestir. Haklarında dini vazife yerine getirilecektir. Bundan başka bu naşları darağacında görecek olan erat düşman askeri değil, onların ya hemşerileridir ya da*

3.6.2. Yıldız Olayı

Yıldız Sarayı civarında 2. Abdülhamid'e bağlı sarıklı "*zuhaf*" yani Arnavud ve Arap kökenli askerler ikamet etmişlerdir. Arnavut taburundan gerçekleştirilen terhis üzerine, asker eksikliği meydana gelmiş ve buna çözüm olarak bu askerlerin yerine Anadolu'dan Türk askerlerinin getirilmesine karar verilmiştir. 29 Mart 1909'da yaşanan bu durumu kabul etmeyen Arnavud askerlerinin şiddet kullanıp, Türk askerlerini darp etmeleri ve kışladan dışarı atmaları ile bu olay başlamıştır.

Taşkışla hadisesinde sert tavırları adını duyuran Birinci Ordu Komutanı Mahmut Muhtar Paşa, yaşanan bu olaya çok sinirlenmiş, verdiği emir üzerine birinci nişan taburuyla Rumeli'den gelen ve Taşkışla'ya yerleştirilen Avcı Taburları ile birkaç adet mitralyöz getirilerek Arnavud ve Arap taburları kuşatma altına alınmıştır. Askerleri kuşatma altına alan Muhtar Paşa ayrıca ufak bir fırsattan faydalanmak için askerlerin üzerine ateş edilmesi için de İkinci Fırka Kumandanı Cevat Paşa'ya emir vermiştir. Adeta muharebe vaziyeti almış askerlerin bu durumuna şahit olan Harem-i Hümayun'daki saray kadınlarının bağrışmaları üzerine, Sadrazam ve Harbiye Nazırı saraya davet edilmiştir.

Bu isimler tarafından Arnavut taburu'nun askeri düzenden tamamen yoksun olduğu ve hemen düzene alınması gerektiği halde sarayın hemen yanıbaşında muharebe edilerek kan dökülmesine gerek olmadığı belirtilmiştir. Ayrıca Muhtar Paşa'nın bu davranışı, Sadrazm Hilmi Paşa ve Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa tarafından kınanmış, toplar ve askerler geri çekilmiştir.[1412] Sonuç olarak Sadrazam ve Harbiye Nazırı'nın olaya müdahalesi ile silahlı çatışmanın önüne geçilmiş, Arnavut ve Arap Taburları 30 Mart 1909'da önce Taşkışla'ya, 6 Nisanda da Arnavutlar Selanik'e, Araplar da Şam'a gönderilmiştir.[1413]

Taşkışla'dan Arnavut taburu'nun trenle Selâniğe, Arap taburunun da vapurla Suriye'ye gönderilmesi bazı hoş olmayan olaylara yol açmıştır. Kutay, Merkez Kumandanlığı'nın tevkif ettiği göstericilerden bir kaçının aslında medreseli olduklarını söylemiştir. Olayı ilginç bir hale getiren husus ise, bu öğrencilerden birinin üzerinde, Derviş Vahdeti'nin antetli bir kağıt üzerinde: *"- İş bu mücahide faaliyeti esnasında müzaheret gösterilmesi mecrudur (rica olunur)*" notunun bulunması olmuştur.[1414] Aslında bu da Vahdeti'nin Volkan'da her ne kadar

---

akrabasıdır. Ders verelim derken intikam hissi ve nefret uyandırırsınız! O vakit mesele bütün bütün fena bir şekil alır." Ancak Padişah'ın bu sözlerine karşılık Muhtar Paşa, şu karşılığı vermiştir: "*Her ne olursa olsun, ben bunları sürüye sürüye getireceğim ve asacağım*." Muhtar Paşa bu fikrinde kararlı olduğunu aksi takdirde istafa edeceğini söyleyince Kâmil Paşa, kendisinin istifa edebileceğini ama asılma işleminin yapılmayacağını belirtince Muhtar Paşa geri adım atmış ve konu böylece hal olmuştur. Ali Cevat Bey, *II. Meşrutiyet'in,* 19.

[1412] Ali Cevat Bey, *II. Meşrutiyet'in,* 44.

[1413] Alkan, *Selanik İstanbul'a*, 160.

[1414] Kutay, *31 Mart'ın,* 38.

itaat çağrısı yapsa da satır aralarında verdiği mesajlar ile öğrencileri ve askerleri gizliden gizliye İT'ye, hükümete karşı tahrik ettiğini ve bunda başarılı da olduğunu göstermiştir.

Yıldız hadisesinde yaşananlar 2. Abdülhamid'de büyük bir üzüntüye neden olmuştur. Padişah'ı korumakla görevli bu askerlere yapılan muameleler, yapılan dedikodular rahatsız olmasına haliyle bu konuda görüş belirtmesine neden olmuştur. Bu hususta 2. Abdülhamid, tepkisini şu sözlerle dile getirmiştir:[1415]

"*Güya ben kendimi muhafaza ettirmek ve yahut bir iş görmek için Arnavut ve Arap taburlarını burada bulunduruyormuşum, zan ediyorlar. Bu ne garezkârlık. Bu taburları maiyetimde bulundurmaktaki maksadım Arnavutluğun ve Arabistanın mâlum olan ahvaline nazaran askerliği oralarda da teşvik etmekten ibaretti. Mevcudu üç yüze baliğ olmayan böyle bir taburun sayesinde mi padişahlık edeceğim. Eğer öyle ise, lanet olsun o padişahlığa…* Bu *adamları vurmak, öldürmek ve bu derece tahkir etmek günahtır. Taburun istibdal zamanı zaten takarrüb etmiş olduğundan istibdal tezkereleri verilsin…*"

Volkan gazetesi'nde ise, "*Beşinci Alay Namına*" başlığıyla İstanbul'dan uzaklaştırılan askerlerin durumu için şikâyet edilip, hesap sorulmuş ve kendilerinin de İMC'ye katılacağından bahsedilmiştir.[1416] Dönemin tanıklarından Süleyman Tevfik de, ortamın kötüye gittiğinden, ülkenin mitin meydanına döndüğünden, ilmi ve mesleki kuruluşların siyasetle meşgul olduğundan bahsetmiştir. Beşinci alay adına gelen bu mektuptan da bahsetmesi, muhtemelen olası endişelerinde haklı olduğunu vurgulamak istemesinden ileri gelmiştir.[1417] Beşinci alayda görev yapan askerler görev yerlerinin usule aykırı biçimde değiştirilmesinden son derece üzüntü duymuşturlar. Bu üzüntülerini Vahdeti'ye şu sözlerle dile getirmişlerdir:[1418]

"*Ey bütün ehl-i îmânın hüsn-i teveccühüne mazhar olan Derviş Vahdetî!... Geçende yüzden fazla asker kardeşimizi birbirinden ayırıp, her birini bir tabura sevk ettiler… Buna çare bulacak Harbiye Nâzırı babamızdır… O, zavallı Türk askeri; o uyur aslanlar, evvelki devirler gibi, yalnız kurşun atmağa, kılınc kullanmağa, top ateşlemeğe, atına binip de düşman aramağa alışmakla kalmıyorlar, ordularımız, elleri kalem tutan erler yetiştiriyor, meşrutiyet mevcûdiyetimiz sâyesinde teessüs etmiştir… Bu matbuattan biz mi müstefid olmayacağız? Arkadaşlarımızı bizden ayıranlar, acaba ne sebebe mebnî ayırmışlardır? Kânûna mı riâyet etmediler? Şerîati mi tanımadılar? Ne yapmışlarsa, duymamız, bilmemiz lâzım değil mi idi?… Âmirimize itaat, boynumuza borç olduğunu, hamd olsun biliriz. Lâkin ruhumuza sıkıntı verecek, cevr ü cefâya da mahal yoktur. Alay-ı mezkûrun umûmen İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'ne iştirâk edecekleri ifâde-i şifâhiyyeleri iktizâsından olduğu ma'rûzdur.*"

[1415] Ali Cevat Bey, *II. Meşrutiyet'in,* 44-45.
[1416] Ali Cevat Bey, *II. Meşrutiyet'in,* 182.
[1417] Kutay, *31 Mart'ın,* 49-50.
[1418] Beşinci Alay Namına, "Nidâ-yı Mazlumâne", *Volkan,* 15 Mart 1325 (28 Mart 1909), Nu.87, 1; Yine Umum silâh arkadaşları nâmına bir asker tarafından, İMC'ye ve biçâre yazılarından dolayı Volkan'a dua edilmiştir. Umum Silah arkadaşları namına bir asker, "Varaka-i Duâiyye", *Volkan,* 14 Mart 1325 (27 Mart 1909), Nu.86, 4.

3.6.3. Hasan Fehmi Cinayeti

İttihat ve Terakki siyasal gücü eline aldıktan sonra kendisine karşı oluşan muhalif gücü öncelikle yasal yollardan ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Ancak yasal yollardan kurtulamadığı muhalif kesime karşı aynı zamanda illegal yöntemler kullanmıştır. Bu yöntemlerden en bilineni siyasi suikastler olup bundan en fazla mağdur olanlar meclis üyeleri, aydınlar ve basın mensupları olmuştur. Bu bağlamda İttihatçıların gazetecilere uyguladığı suikastlerin ilk örneğini Hasan Fehmi cinayeti oluşturmuştur.[1419]

İstanbul'da doğan ve Mülkiye Mektebi'nde öğrenim gören Hasan Fehmi, dönemin pek çok aydını gibi kendisi de, 2. Abdülhamid'in İstibdad rejimine karşı muhalefet edip Avrupa'ya kaçmış, hürriyet ilan edildikten sonra da tekrardan İstanbul'a dönerek muhalefetine devam etmiştir. Gazetecilik mesleğini icra eden Fehmi, İstanbul'a döndükten sonra Mevlanzade Rıfat'ın sahipliğini yaptığı Serbesti gazetesinin başyazarlığını ve editörlüğünü üstlenmiştir. Bundan sonra gazetesi aracılığıyla 2. Abdülhamid'e, İttihat ve Terakki'ye çok sert bir dille muhalefet etmeye başlamıştır.[1420]

Serbesti gazetesi'nin ilk sayısında gazetenin izleyeceği yayın politikası, meşruti yönetimi koruma, toplumu tek bir vücut haline getirip dış düşmanlara karşı ortak bir güç oluşturma, memurların milli çıkarlara aykırı davranışlarını halkın gözleri önüne serme, milli hakların koruyucusu ve kanunların rehberi olma, hiçbir cemiyetin sözcüsü sıfatına girmeme, milli çıkarlara aykırı olması durumunda bir kişinin istek ve amacına hizmet etmeme olarak sıralanmıştır. Hürriyet'in ilanı ile Fedakâran'ı Millet Cemiyeti'nin yanında bulunan Fehmi, 2. Abdülhamid'e ve onun faaliyetlerine karşı sert bir muhalefet yürütmüştür.[1421]

Karal, Serbesti'nin İttihatçı düşmanlığı yapan kesimden para koparma amacında olduğu ve bu uğurda İttihatçı aleyhtarlığı yapan İkdam gazetesi ile işbirliği yaptığından, Ahrar Fırkası üyelerinden Ali Kemal ile birlikte yer aldığı konferanslarda, İttihatçılara yönelik hakaret içeren cümleler sarf ettiğinden bahsetmiştir.[1422]

Karal'ın bu ifadelerine karşılık Ahmet Bedevi Kuran ise, Hasan Fehmi'yi uzun yıllar Mısır'da 2. Abdülhamid idaresine karşı mücadele eden, Jön Türk âleminde sevilen vatansever bir kişi olarak nitelendirmiştir. Kuran ayrıca, Fehmi'nin İT'ye karşı muhalefetinin ölçülü ve ikaz

[1419] İsmail Safi, " II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal İktidarın Toplumsal Muhalefete Bakış Açısı: Hasan Fehmi Bey Suikastı ve Muhalefetin Tasfiyesi", *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 3/2 (2018), 268-286.
[1420] Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci,* 83.
[1421] Kabacalı, *Türkiye'de,* 88-90.
[1422] Karal, *Osmanlı Tarhi İkinci,* 83.

mahiyetinde olduğunu, ancak dönemin iktidarının bu muhalefete tahammül edemediğini, Fehmi Bey'in bu yüzden katledildiğini belirtmiştir.[1423]

Aydemir de, Hasan Fehmi'nin ciddi ve değerli bir gazeteci olduğunu, şiddetli bir muhalefet yürütse de, bunun bir basın mücadelesi olduğunu söyleyerek Hasan Fehmi'yi olumlu bir şekilde değerlendirmiştir.[1424] Aydemir ayrıca İttihatçıların ya da hükümetin gizli bir şekilde kendisine sundukları teklif ve vaadleri red eden Hasan Fehmi'nin ölümünün özellikle üniversite öğrencileri üzerinde büyük bir etki yarattığından, öyleki cenaze töreninin Türkiye'de milli bir cenaze törenine dönüştüğünden de bahsetmiştir.[1425]

Hasan Fehmi'yi, Derviş Vahdeti'den ayrı bir kategoriye sokan Aydemir, bu kıyaslamaya dair şunları söylemiştir: "*Hasan Fehmi'nin yazıları Derviş Vahdeti'nin Volkan gazetesindeki ölçüsüz, değersiz, demogojik tahrikleri gibi seviyesiz değildi. Onun için ölümü geniş teessür uyandırdı*."[1426]

Karal'ın da değindiği üzere Hasan Fehmi, İT'ye karşı sert bir muhafet politikası yürütmüştür. Muhalefetinin ekseninde ordunun siyasetten çekilmesi, demokrasiye aykırı bir kanun olan Matbuat yasasından vazgeçilmesi gerektiği yönünde konular yer almıştır. Hükümetin tarafsız bir dış politika yürütmesi gerektiği yönünde tavsiyeler veren Hasan Fehmi, Şeyhülislam ve oğlunun alaylı bir biçimde servetlerini açıklamaktan, 2. Abdülhamid'e "*Sen milletin hizmetçisisin*" demekten çekinmemiştir.[1427]

İngiliz arşiv belgelerinde de, İT'ye karşı yürütülen basın kampanyasının şiddetinin son iki hafta içinde arttığı, şiddetli kişisel hakaretler sarf ederek Serbesti'nin İT'ye karşı en uzlaşmaz olana dönüştüğünden bahsedilmiştir.[1428] Bu bağlamda Hasan Fehmi kaleme, aldığı yazılarla günbegün İttihatçıların tepkisini üzerine çekmiştir. Serbestî'de cemiyetin istibdat döneminden gelen ve adı kötü işlere karışmış memurlarından şantaj yoluyla para kopardığı idda edilmiş, Meşrutiyet kahramanlarından Niyazi Bey'in cemiyetten istifa ettiği bile yazılmıştır. Bu haberi Niyazi Bey yalanlamış ama Serbesti ittihatçıların aleyhine yazmaya devam etmiştir.[1429] 6 Nisan 1909'da, saat beş buçukta, Hasan Fehmi Galata Köprüsü'nde Mülkiye Kaymakamlarından Şakir Bey ile birlikte Karaköy'den Eminönüne giderken, arkalarından

[1423] Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda,* 510.
[1424] Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya,* C. II, 132.
[1425] Aydemir, *Tek Adam*, C. 1, 142-143.
[1426] Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya,* C. II, 132.
[1427] Kabacalı, *Türkiye'de,* 90-91.
[1428] Sir G.Lowther to Sir Edward Grey, No.264, Confidental, Pera, 14 Nisan 1909, F.O.371/770, 432.
[1429] Ahmad, *İttihat ve Terakki,* 60; Safi, " II. Meşrutiyet Döneminde", 277.

yetişen asker ya da zabit kılıklı biri ya birileri tarafından saldırıya uğramışlardır.[1430] Saldırı olayı İngiliz arşiv belgelerinde şu şekilde aktarılmıştır:[1431]

"*Hasan Fehmi Perada misafirlikteydi; yanında Yemen'deki bir kazanın eski kaymakamı olan Şakir Bey vardı; dün gece 11'de Pera ile Istanbul arsındaki köprüyü yürüyerek geçiyorlardı. O esnada kendilerini yakından takibetmekte olan askeri giyimli bir adam üzerlerine tabancayla iki el ateş etti. Bir kurşun Hasan Fehmi'yi ensesinden vururken öbürü Şakir'i sol yanından sıyırdı. Hasan Fehmi yere düştü ancak Şakir kaçarak polis çağırmayı başardı. Bunlar Hasan Fehmi'yi aceleyle hastaneye yetiştirdiler ancak kendisi yolda ruhunu teslim etti. Bu esnada katil ortalıktan kaybolmuştu. Köprünün her iki tarafında bekçiler ve polisler bulunmasına rağmen anlaşıldığı kadarıyla kimse onu durdurmaya çalışmak şöyle dursun geçişini bile farketmemişti.*"

Şakir Bey'in verdiği ifadeden anlaşıldığı üzere, katilin ilk el silahtan önce " *Al Mevlan*" diye seslenmesi ve Şakir Bey'in Mevlanzade Rıfat'a benzemesi, aslında suikastte asıl hedefin Mevlanzade Rıfat'ın olduğu yönünde yorumların yapılmasına sebep olmuştur.[1432] Şakir Bey'in yine karakolda, "*katilin parlak düğmeli siyah kaput giydiğini, yaka zırhlarının kırmızı olduğunu*" yönünde ifadesi katilin ittihatçı bir zabit olduğu yönündeki iddaları da güçlendirmiştir. Bu iddaların güçlenmesinde İttihatçıların bir Fedai örgütüne[1433] sahip olması büyük bir etken oluşturmuştur.[1434]

Şakir Bey, Zabtiye Nezâretinde iken Mevlânzâde Rıfat Bey de vukû bulan müracatında Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey'e rastlamış, kendisine Hasan Fehmi'nin vefatından bahsedince, Ahmet Rıza Bey tarafından "*Şahsiyât ile uğraşanların âkibeti böyle olur!*" karşılığını almıştır. İttihatçı Ahmet Rıza'nın bu umursamaz tavrı, Rıfat Bey'de olayın İttihatçı eliyle gerçekleştiği yönünde bir kanı oluşturmuştur.[1435]

Ahmet Rıza'nın bu sözleri Volkan'da şu sözlerle şiddetli bir şekilde kınanmıştır: "*Âferin Ahmet Rıza Bey'e! doğrusu güzel nasihat güzel tâziye! Pozitivistlerin mezhebi böyle olsa gerek! Bakalım katil meydana çıkarılacak mı*?"[1436] Volkan kaleme aldığı bu yazıda

[1430] "Cinayet", *Volkan,* 26 Mart 1325 (8 Nisan 1909), Nu.98, 4; Kabacalı, *Türkiye'de,* 92; Çayci, *Osmanlı Basınında,*36.
[1431] Sir G.Lowther to Sir Edward Grey, No.259, Gizli Telgraf, Pera, 9 Nisan 1909, F.O.371/ 774, 226
[1432] Kabacalı, *Türkiye'de,*92
[1433] Keza bu fedai örgütlerinden "*Serez Komitesi*" hürriyetin ilanından önce; Şemsi Paşa'nın öldürülmesi, Selanik Merkez Kumandanı Nazım Paşa'nın yaralanması, Manastır Polis Müfettişi Sami Bey'in öldürülmesi, Topçu Alayı İmamı Mustafa Efendi'nin öldürülmesi gibi olaylarda etkin rol oynamıştır. Bu komite hürriyetin ilanından sonra da, İsmail Mahir Paşa, Hasan Fehmi, Sadâ-yı Millet Başyazarı Ahmet Samim Bey ve Gazeteci Zeki Bey'in öldürülmesi gibi olaylarda yer almıştır. İslamoğlu, *II. Meşrutiyet Döneminde,* 59.
[1434] Kocahanoğlu, *31 Mart,* 79.
[1435] "Cinayet", *Volkan,* 26 Mart 1325 (8 Nisan 1909), Nu.98, 4; Hasan Fehmi Demir, *II. Meşrutiyet Döneminde Serbesti Gazetesi ve Başyazarı Hasan Fehmi'nin Misyonu*, Yüksek Lisans Tezi Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2018, 81.
[1436] "Cinayet", *Volkan,* 26 Mart 1325 (8 Nisan 1909), Nu.98, 4; Çayci, *Osmanlı Basınında,*36.

İttihatçılara ince bir imada da bulunmuştur. Hasan Fehmi cinayeti sonrasında, İstanbul'daki durum İngiliz belgelerine şu şekilde yansımıştır:[1437]

"*Cinayet burada son derece ıztıraplı bir hava yaratmıştır. Suikastçinin itiyadına dair çeşitli düşünceler ortaya atılıyor. Serbestî son günlerde İttihat ve Terakki komitesi aleyhine şiddetli yazılar yayınlıyordu; dolayısıyla bazı mahfellerde editörünün katlinden komitenin sorumlu olduğuna dair güçlü bir zan mevcut. Öbür taraftan Hasan Fehminin pek çok şahsi düşmanı olduğu söyleniyor, dolayısıyla cinayet intikam amacıyla da işlenmiş olabilir. Her hâlükârda katilin eşkâlini bile veremeyen polisin beceriksizliğine karşı büyük bir tepki mevcut. Hükümet bu tatsız meselenin bir an önce çözümü için etkili tedbirleri alması yönünde dört yandan sıkıştırılmakta. Şimdiye kadar yapılan tahkikatlardan herhangi bir netice alınabilmiş değil.*"

Cinayeti çirkin ve yersiz bulan Aydemir, cinayet zamanının çok kötü bir döneme geldiğinden bahsetmiştir. Bu cinayeti siyasi bir cinayet olarak nitelendiren Aydemir, bu cinayetin İT'nin "*silahşorlarından*" bir kişi olan Abdülkadir tarafından gerçekleştirildiğine dair yerleşmiş bir kanının olduğunu da ifade etmiştir. Bundan dolayı Hasan Fehmi cinayeti, daha ilk günden itibaren özellikle aydınlar, basın ve yükseköğretim gençliği arasında büyük tepkiye neden olmuştur. [1438]

Olayı mutlak manada siyasi bir cinayet olarak gören Süleyman Tevfik, o sürece dair şunları söylemiştir: "*Hasan Fehmi, bir müddettir serbesti gazetesinde, İttihad ve Terakki aleyhine devamlı neşriyat yapıyordu. Selanik'ten gönderilmiş imzasız tehtit mektupları aldığını söylüyordu. Bunlardan bazılarının fotoğraflarını da gazeteye almıştı*." Süleyman Tevfik, köprünün girişindeki polis karakolunun bu kadar yakınında böylece pusuya yatılarak insan öldürülmesine anlam verememiş, bu husus birçok insanda olduğu gibi kendisinde de şüphe uyandırmış, birçok söylentiye sebebiyet vermiştir.[1439]

Dönemin tanıklarından olan Hasan Amca, memleketi sarsacak derecede meydana gelen bu korkunç cinayeti öğrenmek için gittiği Mülkiye Mektebi'nde, adeta bir ölüm sessizliğinin olduğundan bahsetmiştir. Derse zaten geç gelen Ali Kemal'in şu sözleri sarf ettikten sonra dersi yarıda bıraktığını söylemiştir: "*Maalesef... Dedi. Evet, maalesef bugün ders veremiyeceğim… Çünkü çok müteessir, son derece muzdarip bir haldeyim. Serbesti baş muharriri arkadaşım Hasan Fehmi'nin şehadetinin beni düşürdüğü derin teessür, bugün vazife yapmama imkân bırakmadı… O atılan vicdansız kurşun, Hasan Fehmi'nin başına değil, söz hürriyetine, fikir hürriyetine, vicdan hürriyetine en basit ve en başta gelen hukuku beşere (insan haklarına) atılmış bir kurşundur.*"[1440]

[1437] Sir G.Lowther to Sir Edward Grey, No.259, Gizli Telgraf, Pera, 9 Nisan 1909, F.O.371/ 774, 226.
[1438] Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya,* C. II, 130.
[1439] Kutay, *31 Mart'ın,* 51.
[1440] Hasan Amca, *Doğmayan Hürriyet,* 73-74; Kabacalı, *Türkiye'de,* 93.

Bu konuşmadan sonra okulun sessizliği yerini öfkeli bağrışmalara vermiş, okulun bahçesine kaçan öğrenciler katile, hükümete lanetler yağdırmaya başlamıştır. Kalabalıktan yükselen bir ses, şu tarzda bir konuşma yapmıştır: "*Arkadaşlar nereye? Nereye arkadaşlar? Memleketin hürriyetine, vicdanına, kanununa karşı işlenmiş bu cinayeti sade tel'in etmekle ne yapmış oluyoruz? Bu gibi bir vakıada hakkın müdafaası, ilk başta muhakkak, memleketin vicdan ve idrakini temsil eden Darülfünun'a düşer. Biz koca karılar gibi beddualarımızı yapıp evlerimize gidemeyiz.*"[1441]

Bu konuşmadan sonra öğrenciler katili sadrazam ve meclisten istemek için doğru Babıaliye yürüme karar vermiştir. Hasan Amca, Babıâli önüne gelen kalabalığın bir iki yüz kişiden ibaret olduğunu, ilk kafilenin binlerce kişiye ulaştığından, yan sokaklardan koşturanların da kalabalığa katıldığından bahsetmiştir. Kalabalık önüne çıkan Hilmi Paşa, Hasan Fehmi'yi öldüren kişinin kim olabileceği ve ne gibi bir düşmanı olabileceğini mantıklı kanıtlarla anlattıktan sonra, Hasan Fehmi'nin öldürüldüğü yere dikkat çekerek ancak bunu hükümetten yardım uman bir kişinin tercih edebileceğini söylemiştir.

Bundan sonra Sadrazam ile görüştükten sonra gazete idarelerini de ziyaret eden kalabalık daha sonra Ahmet Rıza ile görüşmek için meclise doğru yola çıkmıştır. Meclisin önüne gelen kalabalığı uzun bir süre beklettikten sonra binanın üst pencerelerinin birinde görünen Ahmet Rıza, "*Burası yasama kuvveti icra heyetine gidiniz, o yapmazsa o vakit düşünülür…*" şeklinde soğuk bir konuşma gerçekleştirmiştir.[1442]

Olay ertesi günden itibaren muhalif gazetelerde de yankı bulmuş, muhalif gazeteler sözbirliği etmiş gibi cinayetin sorumluluğunu İT'ye yüklemişlerdir. Serbesti gazetesi, hükümeti suçlar tarzda kaleme aldığı ve yayınladığı mektubunda, olayın İstanbul'un kalabalık bir yerinde meydana geldiğini, meclise yürüyen öğrencilerin Ahmet Rıza ile görüşmek istediği halde Ahmet Rıza'nın jandarma çağırtıp pencerden de öğrencileri tahrik eden sözler sarf ettiğini yazmıştır. Bu şekilde, hükümeti zan altında bırakmaya çalışan Serbesti, Ahmet Rıza'yı kınayarak hükümete karşı bir kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır.[1443]

Volkan, Mizan ve Serbestî gazeteleri yazdıkları yazılarla İstanbul halkını din ve vatan şehidinin cenazesine davet etmişlerdir.[1444] Hasan Fehmi Cinayeti'nin duyulması, İttihatçılara karşı muhalif basını hemen harekete geçirmiş, 8 Nisan 1909 tarihli Serbesti, Osmanlı ve Mizan gazetelerinde, protesto amaçlı boş bırakılan ilk sayfanın ortasında sadece bir taziye yazısı kaleme alınmıştır. Ahrar Fırkası'nın yayın organı Osmanlı'nın 8 Nisan 1909 tarihli, ilk

[1441] Hasan Amca, *Doğmayan Hürriyet,* 75; Kabacalı, *Türkiye'de,* 94.
[1442] Hasan Amca, *Doğmayan Hürriyet,* 75-78; Kabacalı, *Türkiye'de,* 94-95.
[1443] Güresin, *31 Mart,* 44.
[1444] Kutay, *31 Mart'ın,* 38

sayfasında, " *Serbest-i matbuatın ilk kurbanı, ömrünü menfalarda geçirmiş evlad-ı hürriyetten Hasan Fehmi Bey'in ruhuna Fatiha*" denilmiştir. Gazetede yayınlanan yazıda ayrıca katillerin hemen bulunması ve hesap sorulması istenmiştir.[1445] Serbesti gazetesi'nin 8 Nisan 1909 tarihli sayısında ise, hükümete karşı şu sözler sarf edilmiştir: "*Vatan bu hainlerin pençe-i istibdadından kurtarılmalıdır. İstibdad bir merkezden kalktı, merkez-i müteaddideye geçti… Ey tercüman-ı efide-i millet olan matbuat, çalışınız; vatanı pençe-i istibdadın kuvve-i muharibesinden kurtarınız.*"[1446]

Mizan Gazetesi de, 8 Nisan 1909 tarihli sayısında, " *Şehid-i Hürriyet Hasan Fehmi Bey'in Ruhuna Fatiha*" yazısında İttihat ve Terakki'yi kast ederek olayın siyasi olduğunu ifade etmiştir.[1447] İkdam Gazetesi ise, 8 Nisan 1909 tarihli sayısında, şu sözlerle tepkisini ifade etmiştir: "*Bu gazada, gazay-ı hürriyette zafer Hasan Fehmi'nindir, o ruh-ı pâkindir, hezimet ise muarızlarınındır. Çünkü kalemen galebe çalamayınca bu suret-i hainanede istimal-i silah etmek, insanı bir derece daha tezlil eylemekten maada bir işe yaramaz. Heyhat, bu mühinane kurşunlar şimdiye kadar ömrünü menfalarda geçirmiş bir evlad-ı hürriyete tesadüf ederse bu vatanın felahı büyük mânialara tesadüf etmez mi?"* [1448]

"*Cinayet*" başlığı ile olayı hemen manşetlerine taşıyan Volkan da, olaya dair şunları söylemiştir: "*… Hasan Fehmi Bey köprü üzerinde henüz kimliği anlaşılmayan bir zâbit tarafından 'Al Mevlan' diyerek evvela Şâkir Bey revolver kurşunuyla yaralanmış daha sonra diğer atılan üç el kurşunla Hasan Fehmi şehit edilmiştir. Vakayı işiten bir polis kaçmak isteyen Şâkir Bey'i yakalamış ve katilin başkası olduğunu anlatıncaya kadar katil firara muvaffak olmuştur.*"[1449]

Hasan Fehmi cinayeti 6 Nisan gecesi olmasına rağmen, olayın Volkan'a yansıması küçük bir yazı şeklinde, 8 Nisan tarihli sayı ile mümkün olmuştur. Derviş Vahdeti'nin çok yoğun duygularla bahsettiği Hasan Fehmi'yi olaydan iki gün sonra o da gazetenin sonunda küçük bir haberle vermesi, Vahdeti'nin samimiyeti üzerine şüphe uyandırmıştır. Keza Hasan Fehmi'nin Volkan'da birinci derecede gündem konusu oluşturması cenazeden sonra İttihatçılara yönelik artan tepkilerle paralellik oluşturmuştur.[1450]

Muhalif basında siyasi olarak nitelendirilen Hasan Fehmi Cinayeti, İttihatçı basında siyasiden ziyade daha çok kişisel bir hesaplaşma olarak ifade edilmiştir. Şura-yı Ümmet gazetesinde

[1445] Çayci, *Osmanlı Basınında,*33.
[1446] Akşin, *100 Soruda Jön,* 122; Akşin, *31 Mart,* 49; Çayci, *Osmanlı Basınında,*34.
[1447] Çayci, *Osmanlı Basınında,*34.
[1448] Çayci, *Osmanlı Basınında,*36.
[1449] "Cinayet", *Volkan*, 26 Mart 1325 (8 Nisan 1909), Nu.98, 4; Demir, *II. Meşrutiyet,* 91; Çayci, *Osmanlı Basınında,*36.
[1450] Selim Sezer, "Volkan Gazetesinde 31 Mart Vakası", *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 5/2 (2017), 143-159.

olaya dair, şu sözler sarf edilmiştir: "*Köprü cinayeti hakkında zabıtaca şiddetle icra olunan takibat neticesinde bazı malumat zuhur etmekte ise de şimdilik zabıtaya müşkülat ika etmemek üzere dercinden sarfınazar olunur"* Tanin gazetesinde ise Hüseyin Cahid,"*Fırsattan İstifade"* başlıklı bir yazı kaleme almıştır. Yazıda cinayete olan tepkisini şu sözlerle ifade etmiştir: "*Bir cinayet her ne maksatla irtikab edilirse edilsin, daima mucib-i nefret ve müstahak-ı lanettir."*[1451]

Hasan Fehmi cinayetinin işlendiği gün, Derviş Vahdeti'ye de bir zabit tarafından imzasız bir mektup gönderilmiştir.[1452] Derviş Vahdeti'ye, İMC'ye ve yayın organı Volkan'a, o süreçte muhalefet edenlerin adeta ortak sesi olarak gönderilen bu mektupta, bu muhalefetin neden oluştuğu, Volkancıların düştüğü hatalar, muhalefetin Volkancılardan ne istediği, muhalefetin Volkancılara tavsiyeleri gibi hususlar dile getirilmiştir. Mektubun ilk kısmında zabit ilk zamanlar Volkan'ın çıkışını büyük bir memnuniyetle karşıladığını ifade etmiştir:[1453]

"*Meşrutiyetin yepyeni bir gelin odası olan basın dünyasında şimdi en soysuz bir noktayı işgal eden paçavranın içeriği hakkında bilgi olmaksızın sadece ismini işitmiş de kendi kendime oh! Yıllardan beri hedef olduğu istibdadın zehirli oku ile göğsü kanla bulaşmış, kalbi zulüm yarası ile dolu çaresiz vatanımızın kutsal hukukunu savunan bir gazete daha! Hem öyle bir gazete ki isminden anlaşıldığına göre bir hamiyet Volkan'ı vatana doğruluk ve sadakat volkanı demiş ve kalbimin en derin bir noktasından kopup gelen bir takdir tesisi ile sahibini aferinlere boğmuştum.*"

Mektubun ilerleyen kısmında zabit, Volkancıların fesadçı ve ayrılıkçı fikirlerini artık anladığını, iyi niyetli insanları özellikle Volkan aracılığıyla zehirlemeye çalıştıklarını, vatan duygusundan yoksun ve ihanetçi olan Volkancıların bunu daha çok menfaat elde etmek ve para kazanmak uğruna gerçekleştirdiklerini ancak şuan yaptıkları bu faaliyetlerin Osmanlı'nın başına büyük yıkımlara sebebiyet vereceğini belirtmiştir. Mektupta bu hususlar için zabit şöyle bir açıklamada bulunmuştur:[1454]

"*Benim gazetenize bu kadar iyi niyetim şahsınıza da gazeteci olmanızdan hürmetim var iken Volkan'ın tepesinden savurduğu fesad arayıcı dumanlar ihtilâl sever alevlerin ağzından fışkırttığı ayrılıkçı ateşlerin vatanın ufuklarında esen güzel kokulu hürriyet rüzgârını bozmaya başlayınca hiç güçsüzlüğümü düşünmeyerek sana bu mektubu gönderiyorum. Bir zamanlar altan alta onu kişiselleştirmeye giriştin. Sonra yabani hayvanların bile tiksindiği bu alçakçasına tutulan yolda en yetenekli dedikodu diplomatı kesildin. Saf ve temiz kalpli düşünceleri zehirledin, altüst ettin. Şimdi de Osmanlı unsurları arasında ayrılık tohumları saçmakta en fazla ileri giden bir çiftçi kesildin. Ey yazar! Size sorarım ey Volkan'ın vatan duygusundan yoksun vatan sevgisinden uzak yazarları! Unsur arasına ayrılık kundağı sokmaktaki çıkarınız nedir? Bundan ne şekilde yararlanırsınız. Gazetenizin fazla harcamaları*

[1451] Çayci, *Osmanlı Basınında,*39.
[1452] Derviş Vahdeti, "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti- La Türkî Gazetesi ve Bir Zâbit Tehdidnâmesi", *Volkan*, 26 Mart 1325 (8 Nisan 1909), Nu.98,1.
[1453] Derviş Vahdeti, "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti- La Türkî Gazetesi ve Bir Zâbit Tehdidnâmesi", *Volkan*, 26 Mart 1325 (8 Nisan 1909), Nu.98, 2.
[1454] Derviş Vahdeti, "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti- La Türkî Gazetesi ve Bir ZâbitTehdidnâmesi", *Volkan*, 2 Mart 1325 (8 Nisan 1909), Nu.98, 3.

şeklinde değil mi? Ancak, ey mertlikten nasibini alamamış insanlar! Bana kalırsa alçakçasına keselerinizi dolduracağınıza elinizde kese dilenci olunuz. Bin yerine bir kazanın da yine vatana henüz kanlı kefenini boynundan atamayan vatanın bağlılık perdesi altında şeytan ihaneti göstermeye çalışmayınız. Bütün İslamlar şeriatın kanatları altına sığınmışken birtakım kötülüklere maske takmak için bugün Cemiyet-i Muhammediye ismiyle bir fesat kuruluşu ortaya çıkardınız. Görünüşte bu fikrinizi isabetli gören temiz yürekli millet size katılıyor, o zavallılar bu ünvanla Osmanlı milletinin başına ne yıkımlar açacağınızı düşünemiyorlar. Siz ki cemiyetinizle beraber birkaç kişiden oluşuyorsunuz. İslam dininin doğru olan kurallarını uygulanmasını istiyor da milyonlarla İslam kardeşlerimiz istemiyorlar mı? Ey gözleri çıkar perdesi ile kapalı çıkarını sevenler!"

Mektubun sonlarına doğru zabit Volkancıların yaptığı bütün fesadlıkların ve kötülüklerin esas sorumluluğunu Vahdeti'ye yükleyerek, açık bir şekilde kendisine şu sözlerle seslenmiştir:[1455]

"*Vatan bugün nasıl bir ihtiyaç karşısında bulunuyor? Bunu bilmiyor musunuz? Bugün zemin ve zamana göre hareket milletin kurtuluş sebebi değil mi? Özellikle son çıkar hırsıyla yanıp tutuşan Vahdeti sen! Vatana hizmet ihanette değil, sadakatte. Millete fedakârlığı ayrılık tohumlarında değil, barışta aramalısın. Bundan dolayı tuttuğun sakat yolda vatanın yıkımına kadar ilerliyorsun. Vatanın çıkarlarını hırsına oyuncak etmişsin çıkar hevesin gözlerini zebaniler gibi perdeler germiş de yalan dolan ve kötülükleri bir başarı gibi sayıyor, alçaklık dolu bu yolda sürekli ilerliyorsun. Dünya tarihinde beğenilir olurum diye uğraşıyorsan gerçekten bilmelisin ki ismin Ayasluğ mabedini yakanlar gibi lanetle anılacaksın. Sen, sen ey vatan haini Vahdeti sen! Elinde tuttuğun kalemin yeteneklerine bile acımıyor da nice kutsal gizemlere sığınak olan bu mübarek aleti de kötülük pis suyuna oluk yapıyorsun onunla nice masum fikirleri kurcalıyorsun…*"

Zabit mektubun sonuna doğru şu sözleri kullanmıştır: "*Fakat emin ol ki hedef-i âmâline vâsıl olmadan karşına hâris-i hakîki-i vatan olan bir asker, hem de elinde parıl parıl parlayan süngüsünü, diğerinde de gümüş gibi nikel mermiler dolu revolverini hâmil kara urbalı bir asker çıkacak, süngüsünü sinende kıracak, kurşununu da beyninde patlatacaktır*."[1456]

Son derece kan donduran, bu ifadeler ile Vahdeti ölümle tehtit edilmiştir. Kan dondurucu bu ifadelerin kullanıldığı bu mektubun heleki Hasan Fehmi cinayeti ile aynı gün Vahdeti'ye gönderilmesi, Vahdeti'nin neler hissetmiş olduğu hakkında önemli bir ipucu niteliğinde olmuştur. İçinde bulunduğu durumu artık ciddiyete alması gerektiği hususunda bir uyarıcı niteliği taşıyan bu mektubun onda bazı korkulara yol açtığı, onu olumsuz bazı düşüncelere sevkettiği, onu bazı şüphelere götürdüğü ihmaller dâhilinde olmuştur. Ancak geri adım atmayan Vahdeti, sert bir üslup ve tehtit içeren ifadelerle ayrıca korkmadığı izlenimini vermek isteyen bir tutumla mektuba şöyle bir karşılık vermiştir:[1457]

[1455] Derviş Vahdeti, "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti- La Türkî Gazetesi ve Bir ZâbitTehdidnâmesi", *Volkan*, 26 Mart 1325 (8 Nisan 1909), Nu.98, 3.

[1456] Derviş Vahdeti, "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti- La Türkî Gazetesi ve Bir Zâbit Tehdidnâmesi", *Volkan*, 26 Mart 1325 (8 Nisan 1909), Nu.98, 3-4.

[1457] Derviş Vahdeti, "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti- La Türkî Gazetesi ve Bir Zâbit Tehdidnâmesi", *Volkan*, 26 Mart 1325 (8 Nisan 1909), Nu.98, 3-4.

"*Öldür! Ey zâbit, öldür! Dün gece Serbestî refikimin, o mücâhid-i hürriyetin sermuharrir Hasan Bey'in kahpelikle kanlarını akıttın. Şehîd ettin. Gel! Durma! Bugün de Vahdetî'ye şerbet-i şehâdeti içirerek vücûdunu ortadan kaldır! Fakat iyi bil ki: Vahdetî'ye süngü işlemez, kurşunların da kafasına vurur da tesir etmez. Zira artık Vahdetî'nin hayatı ebedidir. Fakat sen fânîsin!...Siyah sakalımla, elâ gözlerimle münevver vechimle, arasıra göğsüne çökeceğim. İntikâmımı elimle, ben, senden alacağım! Seni mecnûnlar gibi sokak ortalarında bağırtacağım. Sâmirî-âsâ, seni dağ başlarında süründüreceğim. Ey zâbit! Beni alçak! Mı zannediyorsun! Ben olmasaydım, çoktan beri Pâyitahtda, Rumeli de, Anadolu da al kanlara boyanacaktı. İMC nâmıyla teşekkül eden fırka; bir fırka-i mürtecie idi; mintarafillah o vakit, hainlerin elinden alındı.*"

Basında tartışmalara neden olan Hasan Fehmi Cinayeti olayın ertesi günü mecliste de gündem konusu olmuş, bu hususta İstanbul Mebusu Zehrap Efendi, İstanbul Mebusu Kozmidi Efendi, Kozan Mebusu Hamparsum Boyacıyan Efendi, Amasya Mebusu İsmail Hakkı Efendi, Ergiri Mebusu Müfit Efendi, Sinop Mebusu Rıza Nur Efendi tarafından meclise bir önerge verilmiştir. Önergede, olay yerine gelen polisin katili yakalayacağı yerde Şakir Bey'i tutuklamasına dikkat çekilmiş, katilin neden yakalanamadığı sorulmuştur.[1458]

Olayın siyasi bir eylem olduğu şu sözlerle ifade edilmiştir: "*Serbesti gazetesinin yevmi neşrinden beri takip eylediği mesleki siyasi ile şu katli feci arasında bir münasebet olduğunu aksi sabit oluncaya kadar kabul etmek zaruridir.*"[1459] Mecliste Hasan Fehmi cinayeti sert tartışmalara neden olmuştur. Mebuslar tarafından cinayete dair verilen önergede, sert ifadeler kullanılmıştır."*Dün gece atılan kurşunlar Serbesti Gazetesi'nin başmuharrine atılmadı, bütün matbuata, bütün hürriyeti fikrîye ve vicdaniyeye, bütün Osmanlı milletine atıldı. Bugün İstanbul'da asayişi sağlayacak bir hükümetin olmadığı katilin tutuklanamamasıyla ortaya çıktı.*"[1460]

Cinayete etnik bir anlam da yükleyen Ergiri Mebusu Müfit Bey'in, "*Hasan Fehmi Efendi Arnavuttur. İsmail Paşa da Arnavut idi. Ben, buna karşı protesto ederim. Hükümet onun da katilini meydana çıkarmalı.*" sözlerine, Reis Ahmet Rıza Bey, "*Burada Arnavut- Arap yok.*",[1461] Gümülcineli İsmail Bey de, "*Meseleyi Arnavutluğa inhisar ettirip bu yolda meclisin fikrini başka noktaya sevketmek… hamiyyeti vataniye namına pek de tecviz olunur şeylerden değil."* diyerek karşılık vermiştirler.[1462]

Olayı şahıstan ziyade adi bir cinayet ve bu cinayetin gazeteye karşı gerçekleştiğini söyleyen Zehrap Efendi'nin, "*Bir mücahedei fikriyeden dolayı kimse bir taaruza hedef olmamalı. Katil köprünün üzerinde al! Diğerine de al Molanzade diye seslenmiş.*" sözlerine karşılık olayı adi bir cinayet olarak gören İsmail Hakkı Bey, Zehrap Efendi'nin olaya siyasi bir hüküm

[1458] MMZC, Devre: I, İçtima senesi: I, C. 2, 661, 25 Mart 1325 (8 Nisan 1909).
[1459] MMZC, Devre: I, İçtima senesi: I, C. 2, 661, 25 Mart 1325 (8 Nisan 1909).
[1460] MMZC, Devre: I, İçtima senesi: I, C. 2, 661, 25 Mart 1325 (8 Nisan 1909); Şakir, *İttihat,* 183.
[1461] MMZC, Devre: I, İçtima senesi: I, C. 2, 661, 25 Mart 1325 (8 Nisan 1909).
[1462] MMZC, Devre: I, İçtima senesi: I, C. 2, 663, 25 Mart 1325 (8 Nisan 1909).

vermesini acelecilik, taraftarlık yapmakla nitelendirmiştir.[1463] Netice olarak mecliste devam eden uzun tartışmalardan sonra, Ahmet Rıza'nın oylamaya sunduğu istizah (gensoru) kabul edilmiştir. Görüşmelerin gelecek cumartesi yapılacağını söyleyen Ahmet Rıza'ya, Erzurum Mebusu Varteks Efendi'nin, "*Öbür cumartesi mi? O vakte kadar neler olmaz.*"[1464] Demesi de ayrıca düşündürücü olmuştur.

5 Nisan 1909'da İMC'nin mevlidinin gerçekleştiği Ayasofya Meydanı'nda, bu kez Hasan Fehmi'nin cenaze töreni düzenlenmiştir. 8 Nisan 1909'da Serbesti gazetesinin önünden alınan cenaze[1465], büyük bir kalabalık eşliğinde Sultan Mahmut Türbesi'ndeki yerine gömülmek üzere yola çıkarılmıştır. Dönemin tanıklarından Hasan Amca kalabalık için, şu sözleri sarf etmiştir: "*Kalabalık o derece keşif bir halde idi ki, hiçbir fert ihtiyari ile yürüyemiyor, adeta sele kapılmış bir tahta parçası gibi akıyordu.*"[1466] İkdam gazetesinin otuz bin-kırk bin kişilik bir kalabalıktan bahsettiği cenaze töreni kısa sürede büyük bir gövde gösterisine dönüşmüştür.[1467]

İngiliz arşiv belgelerinde, ilk hürriyet şehidi Hasan Fehmi Bey'in cenazesi münasebetiyle bir halk mitinginin düzenlendiği, bu mitingde Sadrazam'a "*eğer katil kısa süre içinde bulunmazsa halkın kanunu kendi ellerine alacağı*" tarzında tehtitlerin savrulduğundan bahsedilmiştir.[1468]

Cenazede Ahrar taraftarları, İMC ve EL-İslam Cemiyeti mensupları, medrese öğrencileri, Darülfunun öğrencileri ve muhalif basın hazır bulunmuştur.[1469] Aydemir, Derviş Vahdeti ve taraftarlarının, bütün softaların bu fırsatı kaçırmadığını, Volkan'ın yine ateş püskürdüğünden bu lavların yayılan dalgalar halinde sokaklara, medreselere ve kışlalara aktığından bahsetmiştir.[1470] Cenaze törenine evinin penceresinden şahit olan Halide Edip, şunları söylemiştir: "*Adeta o beyaz sarıklı muazzam kalabalık hareket halindeki bir papatya tarlasını hatırlatıyordu. Ortalıkta herhangi bir gürültüden daha korkunç bir sükût hâkimdi. Bana bu irticanın başlangıcı gibi geldi. Salih Zeki, 'İttihatçıların Selanik'den getirdikleri Avcı Taburu, Meşrutiyet'in bânîsidir. Bir şey olmaz'diyordu.*"[1471]

[1463] MMZC, Devre: I, İçtima senesi: I, C. 2, 652-654, 25 Mart 1325 (8 Nisan 1909).
[1464] MMZC, Devre: I, İçtima senesi: I, C. 2, 655, 25 Mart 1325 (8 Nisan 1909); Şakir, *İttihat,*184
[1465] Kocahanoğlu, *31 Mart,* 81.
[1466] Hasan Amca, *Doğmayan Hürriyet,* 79; Kabacalı, *Türkiye'de,* 96.
[1467] Akşin, *100 Soruda Jön,* 122; Akşin, *31 Mart,* 49; Kuran, iki yüz bin vatandaşın toplandığının muhtemel olduğunu söylemiştir. Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda,* 511; Kutay ise, cenaze merasiminin yüzbinlere ulaşan kişinin katılımıyla bir nümayişe dönüştüğünü söylemiştir. Kutay, *31 Mart'ın,* 38; Yalman, cenazede yüzbin kişinin bulunduğundan, gürültüler ve gösterilerin yapıldığından bahsetmiştir. Yalman, *Yakın Tarihte,* 107.
[1468] Sir G.Lowther to Sir Edward Grey, No.264, Confıdental, Pera, 14 Nisan 1909, F.O.371/770, 432.
[1469] Kocahanoğlu, *31 Mart,* 81.
[1470] Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya,* C. II, 132.
[1471] Halide Edib Adıvar, *Mor Salkımlı Ev,* İstanbul: Can Yayınları, 2014, 317.

Cenazenin son derece kalabalık olduğundan bahseden Süleyman Tevfik de, cenazede gördüğü manzara karşısında son derece tedirgin olmuştur. Cenazenin ihtilafla kaldırıldığından, cenazede bulunanların Hasan Fehmi'nin dostu ve ahbapları olmadığından, toplananların cenazede daha çok siyasi çıkarlar elde etme amacında olduğundan bahsetmiştir. Gördüğü manzaradan çok etkilenen Tevfik, şu sözleri ifade etmiştir: "*Eğer merhum ile hususî uhuvvetim olmasa idi bu topluluğa katılmak istemezdim. Bir istismar edilmesinin alenen yapılması, cinayet kadar elem verici…"*[1472]

Bu hislerini ahlaklarına güvendiği bazı meslekdaşlarına da anlattığını söyleyen Süleyman Tevfik, meslektaşları Mahmut Sadık, İğvân Zade Süleyman ve Ahmet Rasim Beylerle cenazeden ayrıldıktan sonra başyazarlığını yaptığı Sabah gazetesine gittiklerinden orada ülkenin gitmekte olduğu kötü gidişattan konuştuklarından bahsetmiştir. Cenazede yaşananlar gelecek için büyük tehlike olarak düşünülmüştür. Bu yüzden toplantıda bu süreç yatışınca Osmanlı Matbuat Cemiyeti idare heyetinin toplantıya çağrılması, gazeteler arasındaki münakaşaların şahsi olmaktan çıkarılıp fikri sahaya döndürülmesine yönelik bir karar alınması için anlaşmaya varılmıştır.[1473]

Hasan Fehmi'nin cenazesinden sonra muhalefetin şiddeti özellikle basında artarak devam etmiştir. Derviş Vahdeti'nin "*Mersiye*" başlığı ile kaleme aldığı yazı son derece duygusal ifadeler içermiş adeta bir ağıt niteliği taşımıştır. Hasan Fehmi için kaleme alınan bu makalede Muaviye tarafından katledilen İmam Hasan ve Hasan Fehmi arasında birçok benzerlikler kurulmuştur. Yazıda Vahdeti duygularını şu sözlerle ifade etmiştir:[1474]

"*Hasan! Ey İbn-i Fâtıma'nın hem-nâmı olan Hasan! Onunla senin aranda, büyük bir münâsebet buluyorum. O, anadan babadan mahrûm olarak şehîd edildi. Sen de, onun gibi öksüz, sen de, garip olarak şehîd edildin. O; Yezîdîlere muhâlif idi. Sen de aynı fırkaya muârız idin. Yezîdîler, hükûmet-i İslâmiyyeyi gasp etmişler idi. Bunlar da hükûmet-i Osmaniyyeyi zabt etmek istemişlerdi. O; Allah'ın emri bize biattir diyordu; sen de, Kanûn-i Esâsî ki, şerîattir, vâcibe-i zimmet, ona itâattir diyordun. Nedir bu, aranızdaki münâsebet, Hasan? Sen o musun, yoksa o sen mi? Ona; âlem-i İslâmiyyet, melekiyyet, kan ağladı sana da bütün Osmaniyet, insaniyet ağlıyor… Git! Hasan! Ebî Tâlib'in oğluna, Kureyşî'nin hafîdine, benden de selâm söyle! Vahdetî de, geliyor de, kabûlümü rica eyle! Hasan! Ey kurban-ı hürriyet Hasan! Burada beni, nasıl derâgûş ediyorduysan, orada da, visâline lâyık eyle! Ne idi o, tatlı diller! Beni herkese, hadden efzûn takdimler! – Monşer! Derviş yok mu? Hepimizden cesûrdur- diyordun, koşup koşup beni bağrına basıyordun. Monşer, diyenlere; ne*

[1472] Kutay, *31 Mart'ın,* 51-52.

[1473] Kutay, *31 Mart'ın,* 51-52; Dönemin tanıklarından Falih Rıfkı Atay da, "*Cenaze alayındaki taşkınca nümayişler hiç de iyi günlerde olmadığımızı göstermekteydi.*" diyerek yaşanacak kötü günleri tahmin etmiştir. Falih Rıfkı Atay, *Batış Yılları***,** İstanbul: Pozitif Yayınları, 2012, 43.

[1474] Derviş Vahdeti, "Mersiye", *Volkan***,** 28 Mart 1325 (10 Nisan 1909)**,** Nu.100**,** 1; Çayci, *Osmanlı Basınında,*37; Sadece Vahdeti değil Volkan'ın diğer yazarları tarafından da Hasan Fehmi'ye bu şekilde duygusal sözler sarf edilmiş, katiline lanetler getirilmiştir; *"...Rahmet sana ey Mir Hasan! Elzem idin sen Lânet senin ol katil-i hunrîzine lanet.*" Abbas Lütfi, "Teselliyi Mutazammın Bir Tessürnâme", *Volkan,* 30 Mart 1325 (12 Nisan 1909), Nu.102, 3.

yalan söyleyeyim kızarım, lakin senden her vakit onu bekliyordum. Sen, monşeri telâffuz ettikçe ve dâima tebessüm ettikçe, sâfiyetini de izhâr ettikçe, ruhumla beraber, çırpınırdım…"

Vahdeti'nin bu hislerinin gerçekliği tam olarak bilinemese de, o dönemin şartlarında bu yazı büyük bir etki yaratmıştır. 31 Mart İsyanı'na yaklaşılan günlerde, Hasan Fehmi cinayeti muhalif gazeteler tarafından siyasi anlamda kullanılmıştır. Cinayeti müthiş bir darbe, herkes için bir ibret, herkesin gözünde keskin bir kılıç olarak nitelendiren Volkan'da, bu cinayet kullanılarak birçok kesim galeyana getirilmeye çalışılmıştır:[1475]

"*Ey millet, ey dinini vatanını seven Osmanlılar, ey bize yol gösteren bizi aydınlatan din bilginleri, ey bizi hırsızların, hainlerin, katillerin durumundan bilgilendiren gazeteler siz korkmayınız. Siz yine işinizi sürdürünüz. Evet, işinizi sürdürün ki din ve devlet vatan ve millet düşmanlarını değersiz olarak gösteriniz ve duyurunuz. Bu korkunç olaylardan sayılan şu acı verici durumları yapanları sergilemek için gerekli girişimlerde bulununuz. Bir daha tekrarlanmaması için gerekli sağlamlılıkta kulplara sarılınız ki zalimler kahrolsun, gaddarlar yok olsun!*"

Bazı yazarların da belirttiği üzere kin ve öfke saçan Volkan'da, İttihatçılar kast edilerek insanların artık onlara karşı gözünü açması, bu cemiyetin esaretine ve emirlerine boyun eğmeyerek harekete geçmeleri gerektiği teşvik edilmiştir. Volkan'ın kitleleri harekete geçiren tarzda üslubu ile onun kitlelere önderlik eden bir tutum sergilediği anlaşılmıştır. Kitleleri harekete geçirecek bir pozisyonda hareket ettiği, şu ifadelerden açık bir şekilde anlaşılmıştır:[1476]

"*Ey millet artık bu sabır ve sükûn yeter. Durum ve işin sonunu şöyle bir düşünün ki sonumuz çok acıklıdır. Bu durumların sürmesi kaygı nedeni ve sonuçta yok olmaktır. Ne vakte kadar mülkümüzü yıkıntıya yüz tutar şekle döndürmeye, sizi son nefese getirmeye çalışan aşağlık insanların esareti altına girip emirlerine uyacaksınız. Bunlar sizin yeniden kuvvet bulmanıza gayret gösterenleri birer birer alçak dişleri arasında lokma yaptıktan sonra gözcümüz olan gazete yazarlarını ortadan kaldırdıktan sonra sizi de top edip avuçları arasında oyuncak yaparlar. Gözünüzü açınız! Vakit nakittir. Başımıza belalar yağmadan önce etkin bir tedavi yöntemi acil bir ilaç bulunuz. İşte dünkü olay hala meydanda göz önündedir. Bugün hiçbir sağduyu sahibi yoktur ki, bu domuzcasına cinayetten dolayı üzüntü duymayıp gücenmesin. Herkes acılı ve üzüntülüdür.*"

Sarf edilen bu duygusal ifadelerin kitlelerde karşılık bulduğu, üç gün sonra meydana gelen 31 Mart İsyanı'ndan da çok net bir şekilde anlaşılmıştır. Hasan Fehmi Cinayeti'ni İttihatçılara yükleyen Volkan, ısrarla katillerin bulunmasını istemiş hatta bu vazifede kendisini de yetkili olarak görmüştür. Volkan'da bu hususa dair şu sözler sarf edilmiştir: "*Evet, yapanlarının, bu suça ortak olanların rüşvetçi keselerine bağışlanmayacak ciğer yakan bir olaydır. Evet, bu zalimcesine vahşet ve bu acımasız kan dökücünün uğursuz vücudunu mutlaka bulacağız ve*

[1475] "Cinâyet-i Leîmâne, Tehdidât-ı Akûrane", *Volkan,* 28 Mart 1325(10 Nisan 1909), Nu.100, 2-3.
[1476] "Cinâyet-i Leîmâne, Tehdidât-ı Akûrane", *Volkan,* 28 Mart 1325(10 Nisan 1909), Nu.100, 2-3.

bundan sonra büyük bir hızla hainlerin dikkafalı işlerini ve rezilcesine hareketlerini kamuoyuna duyuracığız."[1477]

Volkan'ın bir sonraki sayısında, "*Hükûmetten Talep*" başlıklı bir yazı kaleme alınmıştır. Yazıda, İttihatçılara yönelik şöyle bir talepte bulunulmuştur: "*Ya şehid-i hürriyet Hasan Fehmi Bey'in kâtilini bulmalı, yâhud- mâlûm olan- beş kişiyi vatan hâricine çıkarmalı: Buikiden mâadası milletin galeyânını teskin edemez*" Böylece 31 Mart İsyanı'ndan iki gün önce Volkan'da bu isimlerin ülkeden çıkarılması talep edilmiştir.[1478] Vahdeti'nin bahsettiği bu beş isim Ahmet Rıza, Hüseyin Cahid, Talat, Rahmi ve Bahattin Şakir Beyler olmuştur.[1479] Volkan'da da sık sık isimleri telafuz edilen bu isimler, İTC'nin en önde gelen isimleri olup, Volkan'da Şeref Sokağı'na mensup olan isimler olarak ifade edilmişlerdir.[1480]

Yayımlanan bir iki gazetede Hasan Fehmi cinayeti esnasında yanında yaralanan Şakir Bey'in yarasının daha önce arkada olduğu söylenirken yapılan muayene sonucu hastane yetkilileri tarafından Şakir Bey'in ön taraftan vurulduğu belirtilmiştir. Bu ifadelere karşılık başka bir gazetede ise, "*katil kimdir? Ehemmiyetli bir iz ele geçiyor mu?*" diye feryat edilmiştir. Bu ifadelere Volkan'da şöyle bir karşılık verilmiştir: "*Biz de deriz ki, milletin parasıyla giyinmiş, beline bir kılınç takınmış, sırtına bir de kamsala atmış fakat bu kıyafet-i askeriyye altında bir zâbit değil, bir canavardan başka bir şey olmayan ve 24 Mart 1325 tarihli bir zâbit imzasıyla bize tehdidname göndermiş olan adamın kim olduğunu sorarız.*"[1481]

Netice olarak bu cinayet 31 Mart olayı öncesi Derviş Vahdeti ve Prens Sabahattin'in önderlik ettiği Ahrar Fırkası'nın yarattığı tansiyonu daha çok artırmış ve ayaklanmanın ortaya çıkmasında büyük bir etken oluşturmuştur.[1482]

3.7. 31 Mart İsyanı ve Derviş Vahdeti

31 Mart Vak'ası'nın dikkat çeken ilk yansıması askeri bir isyan olduğu yönünde olmuştur. Keza ertesi gün isyana dair gazetelerde "*Hâdise-i askeriye*", "*Harekât-ı askeriye*" gibi başlıklarla çıkan yazılar bunu desteklemiştir.[1483] Aslında bu hadise daha çok alt rütbedeki askerlerin, tutum ve davranışlarından rahatsız oldukları üst rütbeli subayları ve onların yakın

[1477] "Cinâyet-i Leîmâne, Tehdidât-ı Akûrane", *Volkan,* 28 Mart 1325(10 Nisan 1909), Nu.100, 2-3.
[1478] "Hükûmetten Talep", *Volkan*, 29 Mart 1325 (11 Nisan 1909), Nu.101, 1; Çayci, *Osmanlı Basınında,*37.
[1479] *Türkiye'de Siyasal Partiler***,** C. 1, 187; Çayci, *Osmanlı Basınında, 37.*
[1480] Fehim, "Tanin'in Tecâvüzâtını Red", *Volkan,* 19 Şubat 1324 (4 Mart 1909), Nu.63, 1-2; Derviş Vahdeti,"Teşrîh-i Muktezî Bir Hâlet-i Rûhiyye ve Şûrâ-yı Ümmet'le Tanin", *Volkan*, 13 Kânûnievvel 1324 (26 Aralık 1908), Nu.15, 2-3; Derviş Vahdeti, " Tanin", *Volkan*, 9 Kânûnievvel 1324 (22 Aralık 1908), Nu.12, 1; M.Ali, " Koca Taninci ", *Volkan*, 24 Şubat 1324 (9 Mart 1909), Nu.68, 2; Mehmet Sâdık, "İşimiz Hep Oyuncak", *Volkan*, 27 Şubat 1324 (12 Mart 1909), Nu.68, 3.
[1481] "Cinayet Başka Bir Şekle mi Girecek?", *Volkan,* 29 Mart 1325 (11 Nisan 1909), Nu.101, 1-2.
[1482] Akşin Somel, "Röportaj", Röportajı yapan: Sinan Yıldırmaz, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* 0/38 (2011), 31-42.
[1483] Birinci, "31 Mart Vak'ası'nın", 346.

ilişkide oldukları hükümete karşı harekete geçerek, hükümette ve parlementoda bazı isimleri saf dışı bırakmak adına gerçekleştirdikleri askeri bir darbe hareketi olarak nitelendirilmiştir.[1484]

Ancak askeri bir isyan olarak başlayan olay, farklı kademe ve gruplardan çıkan aktörlerin araya girmesi ve 2. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ile sonuçlanan ama hala yakın tarihte netliğe kavuşturulamayan siyasi bir çekişme olarak kalmıştır.[1485]

İsyanın sorumluları ile ilişkili olarak üç ana tez öne sürülmüştür. Birinci tez, 2. Abdülhamid'i tahtan indirip diktatörlük kurmak isteyen İTC'ye yönelik öne sürülmüştür. Ancak orduyu ve dolaylı olarak iktidarı elinde bulunduran İTC'nin bu isyanı düzenlediği mevcut belgelerle kanıtlanamamıştır. Bu teze karşı çıkanlar, İTC'nin bu isyanı düzenlediği takdirde olayı I. Ordu (Hassa Ordusu) ile bastıracak yapıyı önceden kuracağını, isyan esnasında da İTC'nin İstanbul örgütü ve meclisteki önemli temsilcilerinin İstanbul dışına kaçmayacağını belirtmişlerdir.

İsyanın sorumlusu hakkında öne sürülen ikinci tez ise, 2. Abdülhamid'in istibdatçılarla ilişkisini devam ettiren, jurnal almaya devam eden, isyan esnasında takındığı tutum ve davranışlar nedeniyle 2. Abdülhamid'e ilişkin olmuştur. Ancak hükümet ve ordu üzerinde sınırlı yetki ve denetime sahip olan ayrıca isyandan sonra kurulan Divan-ı Harb'de isyanı başlatanlarla ilişkisi direk saptanamayan 2. Abdülhamid ile ilişkili bu tez de kanıtlanamamıştır.

İsyana yönelik üçüncü tez de, İTC'nin baskıcı iktidarından kurtulmak isteyen muhalefete yönelik ileri sürülmüştür. Muhalefeti yönlendiren başlıca isimler, Prens Sabahattin, Kamil Paşa ve oğlu Sait Paşa, Mizancı Murad, Mevlânzade Rıfat, Ali Kemal, Derviş Vahdeti, İsmail Kemal Bey, Müfit Bey ve bunlarla ilişkili gazete, siyasal parti ve örgütler, "Mizan, Serbesti, İkdam, Volkan, Ahrar Fırkası, İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti, Arnavut Başkim Kulüpleri" olmuştur. Ancak isyan esnasında bu aktörlerin ön planda oldukları görülmekle birlikte isyanın ana sorumlusunun kim olduğu yine anlaşılamamıştır.[1486]

31 Mart isyanı askeri bir isyan olarak başlamış ancak Derviş Vahdeti'nin de isyanın önde gelen aktörlerinden olması[1487], isyanın "*irticai bir isyan*" olarak adlandırılmasına[1488] neden

[1484] Eroğlu, "31 Mart Vakası'nın", 7.
[1485] Armağan Altun, "31 Mart Olayı Sırasındaki Arnavut Aktörler", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 22/2(2020),741-762.
[1486] Armağan, "31 Mart Olayı", 742-743.
[1487] Ali Haydar Mithat hatıralarında, koyu bir mütaassıp olarak nitelendirdiği Vahdeti'nin softalar üzerinde yarattığı kuvvetli nüfuzundan faydalanarak, Saray Erkânı ve Saray'ın korumasından sorumlu memur Şevket Paşa'yı elde ederek şeriat namına halkı ve askeri ayaklandırmaya teşebbüs ederek, 31 Mart İsyanı'nın ortaya çıkışının başlıca amili olduğunu söylemiştir. Ali Haydar Mithat, *Hâtıralarım (1872-1946),* İstanbul: Güler

olmuştur.[1489] Ayrıca Vahdeti'nin kurucusu olduğu İMC ve yayın organı Volkan'da geniş ölçüde ön plana çıkarılan İslami hassasiyetin isyan esnasında isyancılar tarafından aynı biçimde dile getirilmesi de Vahdeti ve taraftarlarının olayın sorumlusu olarak ilan edilmesinde çok büyük etken oluşturmuştur.[1490]

Divan-ı Harp'de yargılanması esnasında Vahdeti'ye isyanın irticai olduğuna dair düşüncesi sorulduğunda, şu tarzda bir karşılık vermiştir: "*Hadisenin bir irtica olduğunu bugünkü hal isbat ettiği için kabül ederim. Fakat 31 Marttaki iğtişaşın irtica değil bir fırka (parti) kavgasından ibaret olduğunu zannederim… Ahval gösteriyor ki, askerler üzerinde uzun müddet çalışılmış, lazım gelen tertibat alınmıştır. Bazı askerler üzerinde paralar çıkmıştır.*"[1491]

Bunun dışında Tanin ve Rumeli gazetelerinin de, bu isyanın irtica olduğu yönünde yaptıkları propagandalarla toplumda bu görüşü yaygınlaştırmaları, topluma bu fikri kabul ettirmeleri hatta bunu resmileştirmeleri isyana bu anlamın yüklenmesinde büyük bir etken olmuştur. Ancak isyancıların bütün meclis üyelerine karşı olmamaları, taleplerini de Padişah yerine meclisten istemeleri, isyanın irticai olmadığına dair görüşlerin ileri sürülmesine neden olmuştur.[1492]

Bu bağlamda Vahdeti'nin şeriata dayalı yönetimi geri getirme amacında olduğuna dair yapılan iddaların tutarsız olduğunu savunanlar, mevcut düzenin zaten şeriata dayalı olması nedeniyle Vahdeti'nin bu düzeni getirme isteğinde bulunmasını mantıksız olarak ileri sürmüşlerdir. Zira Vahdeti, 2. Abdülhamid'in baskı rejimine özlem duymayı irtica olarak görmüş, 2. Abdülhamid'den daha çok İttihatçılara yakınlık duymuş, bunu da gazetesinde Hürriyet kahramanlarını yücelterek göstermiştir.[1493]

Basımevi, 1946, 207; Fazlı Güleç, "Şekavete Sülûk Etmemiş Efelerden Bergamalı Mustafa Tuzcu", *Vakit,* 14 Aralık 1943, 2.

[1488] Tunaya, *İslamcılık Cerayanı,* C. I, 39; Recep Önal, "Antropo- Teolojik Açıdan 'İrtica' ve 'Mürteci' Kavramları Üzerine Sosyo-Politik İçerikli Semantik Bir Yaklaşım", *Usul İslam Araştırmaları Dergisi* 9/19 (2013), 107-138; İsyan günü İstanbul'daki posta idareleri Beyrut ve diğer yerlerde bulunan posta idarelerine Derviş Vahdeti öncülüğünde bulunan dini grupların anayasaya, İTC'ye ve hükümete karşı bir hareket yürüttüğünü duyurmuştur. Kıbrıslı bir militan olan Vahdeti'nin etrafında toplanan kitlenin isteği anayasayı iptal etmek, şeriat bir anayasa ile ülkenin yönetilmesi, meclisi feshetmek ve ataist İTC'yi ihrac etmek olmuştur. Salim Tamari, " A Farcical Moment? Nabulsı Exceptıonalısm and the 1908 Ottoman Revolutıon", *Jerusalem Quarterly, Institute of Jerusalem Studıes*, 60 (2014), 92-109.

[1489] Birinci, "31 Mart Vak'ası'nın", 346; İngiliz arşiv belgelerinde hareketin meclis ve anayasa karşı değil daha çok İttihat ve Terakki'ye karşı yapıldığı, şeriat taleplerinin harekette etkili olduğu yarumu yapılmıştır. Sir G.Lowther to Sir Edward Grey, No.107, Telgraf, İstanbul, 13 Nisan 1909, F.O.371/770, 315.

[1490] Buçukçu, *II. Meşrutiyet,* 153.

[1491] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 219.

[1492] Eroğlu, "31 Mart Vakası'nın", 7.

[1493] Önal, "Antropo- Teolojik", 12.

Aslında isyan aynen yeniçeri isyanlarında olduğu gibi geleneksel bir biçimde asker-softa[1494] dayanışmasıyla gerçekleşen bir olay olmuştur. Ancak İMC ile sürekli bütünleşerek dini bir eylem olduğu yönünde yorumlar yapıldığı için siyasal yönü göz ardı edilmiştir. Oysaki gerçekte dini yönü olan isyanın çabucak kontrol altına alınıp bastırılması şüphe uyandırıcı olmuştur. İsyanda dikkat edilirse isyancılar daha çok İttihatçıların peşine düşmüş, İttihatçı taraftarlığı yapan kurum ve kişilere zarar vermiştir. İsyanda İttihatçılar kadar modern ve batılı düşünen Ahrar Fırkası'na, Hristiyan mebuslara zarar verilmemesi isyanın dini boyutta olduğu hususunda kesinlikten uzak kalmıştır.[1495]

İsyana gelinen süreçte yaşananlara bakmak gerekirse, 2. Meşrutiyet'in ilanı ile ordunun etkisiyle daha çok güç kazanan İT, döneme yeni bir siyasi ve düşünce yapısı olan "*müdahaleci bir anlayış*" politikası getirmiştir. Bu yapı toplumda memnuniyetsiz bir kitle meydana getirmiş, toplum adeta bir anarşiye sürüklenmiştir. Kendini Meşrutiyet'in yegâne yaratıcısı ve mukaddes bir cemiyet olarak gören İT'nin eylemleri, bu memnuniyetsiz kitlenin oluşmasında ve zamanla bu kitlenin ortak bir çatı altında birleşerek ayaklanmasına sebep olmuştur.[1496]

Dini propaganda yoluyla alaylı subaylar ve softalar er ve erbaşları etkilemiyi, Avcı Taburlarına sızarak bu askerleri hükümete karşı muhalif konuma getirmeyi başarmıştır. Muhalefetin dinci kolu Derviş Vahdeti, bu işi en layıkıyla yerine getirmeyi başarmış, er ve erbaşları muhalefetin tarafına çekmede çok hayati bir rol üstlenmiştir. Volkan'da İMC'ye taraftar İT'ye de muhalif olan çok sayıda mektubun çıkması bu hayati rolün ne kadar ustalıkla kullanıldığına önemli bir kanıt niteliğinde olmuştur.[1497]

Kendilerine karşı olan muhalefetin farkında olan İttihatçılar bazılarına göre hürriyeti korumak bazılarına göre de, Kâmil Paşa hükümeti ile siyasal dengelerin aleyhlerine dönmesi ile hükümete ve saraya karşı bir tehtit oluşturmak, siyasi varlıklarını korumak adına kendilerine bağlı olan Avcı Taburları'nı İstanbul'a getirmişlerdir. İT'nin, hükümetin ve muhalefetin üzerinde farklı hesaplar yürüttüğü bu grup bu isyanın çıkışında başat rol üstlenmiştir.[1498]

[1494] Softaların muhalefet cephesinde yer almasında, Derviş Vahdeti'nin şeriat söylemi büyük rol oynamıştır. Şeriatın tesisi dini kesimin toplumdaki mevkisini yükselteceği için softalar çıkarlarını korumak adına Vahdeti yanında yer almışlardır. Vahdeti bu süreçte sadece softaların değil alaylı subayların da muzdarip oldukları konuları tespit ederek, kendince bu hususlarda yanlarında yer alarak onları yanına almaya çalışmış, onları İttihatçılara ve mektepli subaylara karşı harekete geçirmede başarılı olmuştur. İlter Turan, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Öğrenci Siyasal Faaliyeti", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 29/1-4 (1969), 171-191; Ahmad, özellikle Nakşibendi tarikatının desteğiyle neredeyse bütün ilmiye grubunun İstanbul birlikleri ile ittifak kurduğunu garnizon ve alaylı subaylarla birleştiğini dolayısıyla bu isyanın bir hocanın işi olmadığını ifade etmiştir. Ahmad, " Politics", 5.

[1495] Ahmad, *İttihat ve Terakki,* 63-64.

[1496] Akşin, *100 Soruda Jön,* 125.

[1497] Akşin, *100 Soruda Jön,* 125.

[1498] Alkan, *Selanik İstanbul'a*, 166.

Aslında olası tehlikelerin yaklaştığı, bir isyana neden olabilecek koşulların oluştuğu hususunda hükümet belirli isimler tarafından uyarılmıştır. Bu isimlerden biri olan 2. Abdülhamid, hükümeti şu sözlerle uyarmıştır: "*Bu sırada İttihâd-ı Muhammedî heyeti ortaya çıktı. Bir bu eksikti. Bu cemiyeti kurmuş olan Derviş Vahdeti, Kıbrıslı bir serseri imiş... Kâmil Paşa'nın oğlu Sait Paşa bu sırada en çok çalışıyordu. İsmail Kemal Bey'le öteki muhalifler de Sait Paşa ile beraberdiler.*"[1499]

Asker arasına büyük bir fitne salındığını haber alan ve bir ihtilalin kopmasını, hususiyle askerin bu işlere karışmasını, kendisi için ve devlet için büyük bir tehlike olarak gören 2. Abdülhamid, bu durumu Hüseyin Hilmi Paşa'ya bildirmiş, Harbiye Nazırı ile Hassa Ordusu Kumandanı Gazi Muhtar Paşa'yı Saray'a çağırıp Sadrazam ile birlikte durumu uzun uzadıya müzakere etmiştir. Padişah'ın bu uyarısı karşısında bu isimler de ona, "*Ahvalin vehametini takdir ettiklerini ve gerekli tedbirleri alacaklarını*" söylemişlerdir.[1500]

2. Abdülhamid dışında bir isyan çıkacağı konusunda Mahmut Muhtar Paşa ve Müşir Ethem Paşa da, hükümeti uyarmıştır. Ethem Paşa, yanına davet ettiği Erkan-ı Harbiye Reisi Ahmet İzzet Paşa'ya, Derviş Vahdeti'nin gazetesi Volkan'ı göstermiş, Vahdeti'nin İttihâd-ı Muhammedî vasıtasıyla sokak ve çarşılarda üye yazdırdığından bahsetmiştir. Ethem Paşa, Harbiye Nazırı'nın dikkatinin çekilmesiyle olası tehlikelere karşı bir çare bulunmasını tavsiye etmiş, hükümeti uyarmıştır.[1501]

Ethem Paşa'nın uyarısı üzerine hemen harekete geçen Ahmet İzzet Paşa, durumu Harbiye Nazırı Rıza Paşa'ya iletmiş, Mebusan Meclisi Reisi Ahmet Rıza'ya da hükümetçe meclisten yetki aldırılarak bu tahriklerin önüne geçilmesi gerektiğini bildirmiştir. Ancak Ahmet İzzet Paşa, kimsenin bu azgın olayların önüne geçmek için acil ve etkili bir önlem alamadığını ve isyanın ortaya çıktığını söylemiştir.[1502]

İstanbul basınının yaratacağı tehlikeli durumlar için Sadrazam Hilmi Paşa'nın evinde bir toplantı düzenlenmiştir. Ancak Ahmet Rıza'nın da katıldığı bu toplantıda, Meşrutiyet'in bir gereği olarak zararlı yazıların önüne geçilmesi için tedbir almanın doğru olmayacağı yönünde bir karar çıkmıştır. Bu kararı Ahmet Rıza'dan duyan ve şaşıran Ahmet İzzet Paşa, alınan kararın yanlışlığını şu cümle ile ifade etmiştir: "*Bu hal zaaftan başka neye haml olunur?*"[1503]

Ahmet İzzet Paşa, ayrıca sokak ortasında, Çarşıkapısı'nda Derviş Vahdeti'nin halkı ve isyana teşvik ettiğini, kendisine bağlı mürit oluşturup asker toplamak gibi tehlikeli girişimler

[1499] "İkinci Abdülhamid'in Hatıralarından*", Büyük Doğu Dergisi,* 4/83 (1948), 1-16; Bozdağ, *Sultan Abdülhamid'in,*105-106.
[1500] Bozdağ, *Sultan Abdülhamid'in,*105-106.
[1501] Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım,* 85; Bayar, *Ben de Yazdım,* C. 1, 147.
[1502] Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım,* 85; Bayar, *Ben de Yazdım,* C. 1, 147.
[1503] Bayar, *Ben de Yazdım,* C. 1, 147-148.

gerçekleştirdiğini, Vahdeti'nin bu faaliyetleri hakkında çok sayıda ileri görüşlü kimselerin hatırlatmalarına rağmen bu tehlikenin önüne geçilemediğini de ifade etmiştir.[1504] Dolayısıyla hükümetin olası tehlikelere karşı sergilediği bu kayıtsızlık, 31 Mart İsyanı'nın önüne geçilememesine neden olmuştur.

İsyan öncesi Derviş Vahdeti'nin başını çektiği büyük bir muhalefet grubu oluşmuştur. Bu muhalefetin bayrağını üstlenen Volkan halkı ve orduyu adeta isyana teşvik ederken, ona mensup softalar İstanbul'daki asker arasına nüfuz ederek din ve şeriatı ileri sürüp ayaklanmalarını, başlarında bulunan "G*âvurlarla, gâvur olmuş mektepli zabitleri*" öldürmelerini eski rejimi ve İslamiyeti iade etmeleri hususunda telkin etmişlerdir.[1505]

İsyandan hemen bir gün önce Volkan'da "*Teskîn-i Helecan Emr-i Muhâl*" başlığı ile kaleme alınan yazı belki de o güne kadar kamuoyunu harekete geçirmek adına alınan en şiddetli yazı olmuştur. Yazının başında öncelikli olarak Şeref Sokağı'na mensup isimler tarafından hürriyetin idare edildiği ancak bu isimlerin hatalı davranışlar sergilediği ve bu yüzden bu isimlerin kesinlikle ülke dışına çıkması gerektiği üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda Vahdeti kitleleri bu isimlere karşı harekete geçirmeye çalışmıştır. Volkan'da bu isimlere karşı çok sert eleştirilerde bulunulmuştur:[1506]

"*Ey Osmanlılar! Vatanı ve birbirimizi seviyor muyuz? İsbat edelim. İşte mezâlim! İşte istibdad! Meydanda. Bunları def'etmek için fikr-i serbestî lazım değil mi? İşte Meşrutiyet! İşte hürriyet! Bunlar da meydanda. Eğer o mezâlime, o istibdâda-ki, Şeref Sokağı'nın pis, murdar, elleriyle icra ediliyor-boyun eğersek, kansız bir millet olduğumuza dünya kâni olacak, haysiyet-i milliyemiz pâmâl-i hakaret olacak. Eğmeyelim bu cinayetlere boyun eğmeyelim… Bahsettiğimiz bu beş kişi ki, Şeref Sokağı bunlar demektir. Bunları behemehâl vatandan hârice atmağa çalışalım. Bunlar, Avrupa'da geçirdikleri hayat-ı sefilânenin acısını şimdi milletten çıkarmağa çalışıyor. Bu beş kişi de zerre kadar vatan muhabbeti, yoktur."*

Vahdeti şeriat sayesinde aslında İT'nin hürriyeti ilan edebildiğini, şimdi bu sayede bu beş kişinin kuyruk sallayabildiğini ancak şeriatın sokak ortasında insanları öldürmeyi emretmediğini söylemiştir. Kamuoyunda Hasan Fehmi hissiyatını da harekete geçirmeye çalışan Vahdeti'ye göre, eskiden zulüm olmasına rağmen bugünkü cinayetlerin, rezaletlerin hiçbirisi görülmemiştir. Bugün adaletin olmadığına değinen Vahdeti, İttihat ve Terakki'ye üye olmayanların hiçbir yere tayin olamadığını hatta işlerinden atıldığını söylemiştir.[1507]

Vahdeti'ye göre, aslında bugün daha fazla zulüm yapılmış, istibdat daha fazla uygulanmıştır. Meşrutiyet'i bahşeden kuvvetin şeriat olduğuna, şeriatın da anayasanın harfiyen uygulanması gerektiğine karar kıldığına buna rağmen adaletin olmadığına vurgu yapan Vahdeti adalet için

[1504] Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım,* 331.
[1505] Sirer, "Türkiye'de Yobazlık", 2774.
[1506] Derviş Vahdeti, "Teskîn-i Helecan Emr-i Muhâl", *Volkan,* 30 Mart 1325 (12 Nisan 1909), Nu.102, 1.
[1507] Derviş Vahdeti, "Teskîn-i Helecan Emr-i Muhâl", *Volkan,* 30 Mart 1325 (12 Nisan 1909), Nu.102, 1.

şöyle bir çağrıda bulunmuştur: "*Ey Namık Kemal! Ey Eb-i Hürriyet! Ey âlî himmet, kalk! Merkaid-i mübârekinden kalk da saçın sakalın karmakarışık, bir halde bu soysuzların yüzüne tükür! Hürriyet öyle değildir alçaklar! Akıtmakta olduğum gözyaşlarını görseniz! Kimlere hitap edeyim diye şaşmış, kalmış olduğumu müşahede etseniz, siz de benimle beraber, engüşt-berdehân-ı hayret olursunuz."*[1508]

Vahdeti, son derece duygu sömüren bir çağrı ile kitlelere seslenmiştir. Bu kitlede, Vahdeti'nin esas olarak yörüngesi altına almaya çalıştığı, kullanmaya çalıştığı isyanı gerçekleştiren grup olarak şüphesiz askerler önemli bir yer tutmuştur. Vahdeti'nin askerlere çağrısı şu şekilde olmuştur: "*Ey sahib-i vekâr asker! Vatanın selâmeti yed-i kahharanenizdedir, lâkin bütün bir İslâm kalbiyle, şu helecanlı feryâdıma, bî-tarafane olarak atf-ı nazar ediniz! Vatan parçalanacak, haysiyet-i milliyemiz düşmanların ayakları altında.*" Cemiyetler, kulüpler ve fırkaların da bir araya gelmelerini, birlik olmalarını da isteyen Vahdeti, son olarak bütün Osmanlıların vatanı ve birbirlerini sevdiklerini göstermenin tek yolunun "*Umumi bir içtima-ı ümmet*" olduğunu belirtmiştir.[1509]

31 Mart İsyanı, İstanbul'da 12 Nisan Pazartesi'yi 13 Nisan Salı'ya bağlayan gece yarısında, İttihat ve Terakki'nin baskı ve zulmüne karşı Avcı Taburları[1510] tarafından meydana gelmiştir.[1511] İlk ayaklananlar Hamdi Çavuş komutasında Taşkışla'da bulunan Dördüncü Avcı Taburu askerleri olmuştur.[1512] Mecidiye Kışlası'nda sabahın iki buçuğuna doğru[1513], Avcı Taburu askerleri subayların bazılarını ağaçlara bağlamış, bazılarını da hapsettikten sonra harekete geçmişlerdir.[1514] Kışla adeta subaysız, kumandansız bir asker kalabalığına dönüşmüş, söz artık çavuşların olmuştur. Önde Hamdi Yaşar, yardımcıları olarak da Bölük Emini Mehmet ve Tüfekçi Ustası Arif görünmüştür.[1515]

[1508] Derviş Vahdeti, "Teskîn-i Helecan Emr-i Muhâl", *Volkan,* 30 Mart 1325 (12 Nisan 1909), Nu.102, 2.
[1509] Derviş Vahdeti, "Teskîn-i Helecan Emr-i Muhâl", *Volkan,* 30 Mart 1325 (12 Nisan 1909), Nu.102, 2.
[1510] Meşrutiyet'i ilan eden 3.Ordu, İstanbul'da saltanata bütün gücüyle bağlı olan Hassa Ordusu'na güveni olmadığı için Meşrutiyet'i korumak adına en seçkin üç taburunu (2.3.4) Rumeli'den İstanbul'a göndermiş ve bu taburlara "*Nigehban-ı Meşrutiyet*" (Meşrutiyet'in Koruyucusu) adını vermiştir. Baydar, *31 Mart,* 9; İngiliz arşiv belgelerinde, İttihat ve Terakki'in Selanik'ten gelen ve canları pahasına anayasayı koruyacaklarına dair yemin eden bu askerlerin isyana önderlik etmesi tuhaf ve açıklanamaz bir gerçek olarak belirtilmiş, daha birkaç ay önce Kamil Paşa'nın bu askerleri İstanbul'dan uzaklaştırmak için büyük bir çaba sarf ettiğinden bahsetmiştir. Sir G.Lowther to Sir Edward Grey, No.55, Annual Report, 1909, Constantinople, 31 Ocak 1910, F.O.195/2363, 91
[1511] Aslan, "31 Mart", 10.
[1512] Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi,*111; Çavdar, *İttihat ve Terakki*, 51; Akşin, *100 Soruda Jön,*125; Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasî,* 609.
[1513] Pekmen, *31 Mart Hatıraları,* 107.
[1514] Colonel Surtees to Sir G. Lowther, No.26, Telgraf, İstanbul, 26 Nisan 1909, F.O.371/771, 385; Alkan, *Selanik İstanbul'a*, 167; Baydar, *31 Mart,* 23; Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya,* C. II, 132; Tunaya, *İslamcılık Cerayanı,* C. I, 53; İMC'ye bağlı erbaşlar birbaç İttihatçı subayı öldürüp, diğerlerini de bağladıktan sonra " *Şeriat isteriz!*" sloganı ile bağrıp sokağa dökülmüşlerdir. Avagyan, " Ermeni Siyasi", 59.
[1515] Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya,* C. II, 132-133; Sertoğlu, "56 Sene Evvel Bastırılan Bir Kara İhtilal: 31 Mart", 3; Tülbentçi, "31 Mart Vakası", 293.

Taşkışla ve diğer kışlaların önünde bekleyen hoca kılıklı bir takım insanlar ellerinde yeşil bayraklar "*Ey kahramanlar! Şeriat elden gidiyor ne duruyorsunuz?*" diyerek askerlerin dini hassasiyetlerini harekete geçirmeye çalışmışlardır.[1516] Ali Haydar, şahit olduğu manzaraya dair şunları aktarmıştır: "*Ortalıkta Derviş Vahdeti tidinde adamlar belirmiş ve arkalarında ne istediğini bilmez sürülerle mütaassıplar sürüklemeğe başlamışlardı. Ellerinde yeşil, kırmızı bayraklarla başlarında sarıklar, hiçbir yalandan hiçbir fesattan geri kalmayarak, halkı şeriat namına tahrik ve isyana davet ediyorlardı.*"[1517]

Bu arada saat 2.45'te kışlalarından silahlı bir şekilde çıkan isyancı askerler[1518] Divanyolu'ndan geçerek Ayasofya istikametine doğru yürüyüşe geçmişlerdir.[1519] Askerlerin bir kısmı Ayasofya meydanında toplanırken bir kısmı müfreze halinde bir taraftan Dolmabahçe Yıldız yolunu tutmuş, diğer taraftan Taksim'e, Beyoğlu'na uğramışlar oradan Tophane'ye ve kısmen Kasımpaşa'ya inip oradaki birlikleri isyana davet etmişlerdir.[1520]

Tabur yöneticilerinin askerleri Ayasofya'ya Mebuslar Meclisi'nin önünde toplanmaları yönünde yaptıkları çağrı kısa zamanda karşılık bulmuş, Tophane'deki İstihkâm Taburu, Kılıç Ali Paşa'daki askerler, Beyoğlu'ndaki Topçu Numune Alayı, Yıldız'daki 5, 6, 7. Alaylar ve Bahriye Nezareti'ndeki erler Ayasofya Meydanı'nda toplanmışlardır.[1521] Üç dört saat geçmeden Ayasofya ve müntehî sokaklar isyancı askerlerle dolmuş, sabah evlerinden çıkan insanlar bu manzara ile karşı karşıya kalmıştır.[1522] Ali Cevat Bey, Ayasofya Meydanı'nda tüfeklerine süngüleri takılmış, hamaylıvari cephaneleri boyunlarına asılmış bir vaziyette binlerce askerin olduğunu söylemiştir.[1523]

Galata Köprüsü'nden Eminönü'ne geçen isyancı askerler tarafından 31 Mart İsyanı'nın ilk cinayeti işlenmiştir. İsyancı askerleri karşılayan Zâbit İlyas Efendi, isyancıları, şu sözlerle yatıştırmaya çalışmıştır: "*Arkadaşlar yazıktır, günahtır, vatanı tehlikeye sürüklüyorsunuz. Şeriat istediğiniz halde şer'e mugayir işler yapıyorsunuz. Külhanbeylerin yapacağı şeyler askere yakışır mı?*"[1524] Ancak isyancıların bu yaptıklarının doğru olmadığını, bundan vazgeçip geri dönmeleri gerektiği yönünde uyarılar yaparken isyancı askerler tarafından öldürülmüştür.[1525]

[1516] Baydar, *31 Mart*, 23; Güresin, *31 Mart*, 47.
[1517] Mithat, *Hâtıralarım,* 207.
[1518] Akşin, *31 Mart*, 54.
[1519] Çağlar Kıpçak, *Meşrutiyet'ten Günümüze Gericilik*, Ankara: İmge Yayınları, 2.Baskı, 1994, 51.
[1520] Pekmen, *31 Mart Hatıraları,* 107.
[1521] Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci,* 85.
[1522] Pekmen, *31 Mart Hatıraları,* 107.
[1523] Ali Cevat Bey, *II. Meşrutiyet'in,* 50.
[1524] Kocahanoğlu, *31 Mart*, 90.
[1525] Alkan, *Selanik İstanbul'a*, 169.

Eminönü'ne doğru yürüyüşe geçen kalabalığın önünde 7.Alay'ın *bandosu "Ey gâziler yol göründü garip sineme…*" marşını çalmıştır. Turan, Dolmabahçe'ye inen bu kalabalığın arasına giren tahrikçilerin havaya ateş ettiklerini, diğer askerlerin de kendileri gibi davranmalarını istediğinden bahsetmiştir. İsyancıların bu faaliyetleri karşılık bulmuş, silah sesleri ile halk ayaklanırken, Tophane'deki askerlerler de kalabalığa karışmıştır.[1526]

Köprübaşında Beyoğlu Topçu askerlerinin de katılımıyla sayıları daha çok artmaya başlayan isyancı askerler Yeni Cami'ye doğru hareket etmiştir. Yeni Cami önünde isyancı askerleri karşılayan beyaz sarıklı softalar isyancı askerlere, şu tarzda bir konuşma yapmışlardır: "*Müslümanlık elden gidemez, askerlerimize şapka giydirip gâvur yapacaklarmış ha! Şeriat isteriz.*"[1527] Turan, şeriatın ilk avazesinin burada işitildiğini söylemiştir. Kalabalıktan da *"Şeriat isteriz, Padişahım çok yaşa*" şeklinde heyecanlı sloganlar atılmıştır.[1528] Netice olarak asker, sivil ve hocalardan oluşan bu kalabalık tekbirlerle, bando eşliğinde Ayasofya Meydanı'na doğru hareket etmiştir.[1529]

Sirkeci tramvay yolundan Ayasofya'ya doğru ilerleyen kalabalık yüzünden tramvaylar hareket edemediği için askerin geçişini beklemek mecburiyetinde kalmışlardır. Bazı insanların tramvaylar üzerine çıkıp tekbir getirip ezan okudukları görülmüştür.[1530] Saat 5.45'te meydan dolmuş, asi askerler meclisi sarmış, içeriye giriş ve çıkışları kapatmışlardır. Meydanda bulunan birkaç avcı neferi, gelen alaylara yol göstermek, onları bir düzen ve sıraya sokmak, onlara yer bulmak için görevlendirilmişlerdir.[1531] Gece yarısından itibaren meclisin önüne gelerek toplanmaya başlayan askerin sayısı sabahleyin 5-6 bin ulaşmış daha sonra da artmaya devam etmiştir.[1532]

Öğleden sonra saat 15.15'te yaklaşık 1000 deniz erininin de kalabalığa katılması isyancı askerlerin durumunu güçlendirmiştir.[1533] Birbirinden çok farklı grubun isyana katılması, ilk başta isyanın örgütlenmeden uzak, ani bir öfke sonucu gerçekleşen bir kalkışma hareketi olduğu izlenimini yaratmış olsa da, aslında günlerce, haftalarca bir hazırlık yapılarak bir örgütlenmeye gidildiği anlaşılmıştır. Keza isyan esnasında askere kimlerin kumanda edeceği

[1526] Turan, *Elli Beş Yıldır, 64-65.*
[1527] Turan, *Elli Beş Yıldır,* 65.
[1528] Kocahanoğlu, *31 Mart,* 91; Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 146
[1529] Turan, *Elli Beş Yıldır,*65
[1530] Kocahanoğlu, *31 Mart,* 91; Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 146; Turan, *Elli Beş Yıldır,* 65.
[1531] Sıddık Yıldız, *Çıkışından Bastırılmasına Kadar 31 Mart İsyanı*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, 89-90.
[1532] Baydar, *31 Mart,* 23-24.
[1533] Akşin, *31 Mart,* 59.

ve kumandanlara kimlerin yardımcı olarak atanacağının tespiti bu isyan için daha önce etraflıca bir hazırlık yapıldığını göstermiştir.[1534]

Ayasofya Meydanı'nda toplanan kalabalığa çıkan gürültüler üzerine halk da katılmıştır. Yine de ortama az çok düzen hâkim olup, bu düzen ve asayişi sağlama adına İstanbul'da sokaklarda askerler polislerle birlikte devriye halinde gezmeye başlamıştır.[1535] İsyancı askerler isyan esnasında ve sonrasında sivil halka ve yabancı elçiliklere zarar gelmemesi için önlem almış, yabancı elçiliklere herhangi bir zarar gelmesin diye birer ikişer asker yerleştirilmiştir.[1536] Halka sürekli şu tarzda telkinlerde bulunulmuştur."*Korkmayın, telaş etmeyin, askerin sizlere bir ziyanı dokunmaz. Asker namus ve mal ve can muhafızıdır.*"[1537]

İsyanı bir düzen ve tertip içerisinde gerçekleştirmeye çalışan isyancılar, yeniçeri geleneğinde olduğu gibi isyanı umumi bir hale dönüştürmek için kışlalara elçiler göndermişlerdir. Böylece meclis önünde yapılacak toplantıya katılımın artacağı, hareketin topyekün bir nitelik kazanacağı düşünülmüştür. Keza meclis önünde 5000-6000 askerin toplanması ile isyancılar büyük ölçüde amaçlarına ulaşmışlardır.[1538]

Aslında 31 Mart 1325'te yani isyandan bir gün önce Avcı taburu çavuşlardan biri,[1539] 3. Avcı Taburu'nun 13 Nisan 1909'da, Sultanahmet Meydanı'nda toplanıp, ayaklanacaklarını öğrenmiş ve bunu bölük zabitine bildirmiştir. Bölük zabitinden daha üst bir makama ulaştırılan bu rapor en son saat 8 civarında Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa'ya iletilmiştir. Nazır'ın emri ile nöbetçi yaveri Mustafa Bey, Yıldız'daki II. Fırka Kumandanı Cevat Paşa'ya gönderilmiştir. Ancak Mustafa Bey'den tezkereyi alan Fırka Kumandanı Cevat Paşa, kahve ve sigara eşliğinde yapılan görüşmeden sonra "*Nazır Paşa hazretlerine hürmet ederim, müsterih olsunlar, böyle bir şey olmaz.*" demiştir.

Bunun üzerine vakit gece yarısını geçiyorken yola koyulan Mustafa Bey, Kabataş'a yaklaştığı esnada çavuşların idaresinde süngü takmış askerlerin Galata istikametine doğru yürüyüş halinde görünce, geri dönüp önce Harbiye Nazırı Ali Rıza'ya daha sonra Hassa Ordusu Komutanı Mahmut Muhtar Paşa'nın Kadıköy'deki evine bildirmiştir.[1540] Harbiye Nazırı

[1534] Güresin, *31 Mart,* 48.
[1535] Akşin, *31 Mart,* 54.
[1536] Alkan, *Selanik İstanbul'a*, 171-172; Bayar, *Ben de Yazdım,* C. 1, 101; Akşin, *31 Mart,* 54; Güresin, *31 Mart,* 49; İngiliz arşiv belgelerinde de isyancı askerlerin yabancılara ve hristiyanlara taciz edilmediği, karışılmadığı teyit edilmiştir. Sir G.Lowther to Sir Edward Grey, No.109, Telgraf, İstanbul, 14 Nisan 1909, F.O.371/770, 321.
[1537] Alkan, *Selanik İstanbul'a*, 172.
[1538] Bayar, *Ben de Yazdım,* C. 1, 101.
[1539] 12 Nisan gecesi Avcı Taburları'nın çavuşlarından biri Mekteb-i Harbiye'nin süvari bölüğüne gelmiş ve çavuşlardan biriyle yaptığı görüşmede, " *Biz yarın sabah silahlı olarak Sultanahmet Meydanı'nda toplanıp şeriat isteyeceğiz, siz de geliniz, fakat zabitlerinize hiçbirşey söylemeyiniz.*" demiştir. Birinci, "31 Mart Vak'ası'nın", 346.
[1540] Karal, *Tarihi İkinci,* 86-87; Birinci, "31 Mart Vak'ası'nın", 346-347; *Son Vak'anüvis Abdurrahman,* 150; Alkan, *Selanik İstanbul'a*, 202-203.

tarafından saat 5.00'te Hassa Ordusu (1.Ordu) Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa'yı görev başına çağıran bir telgraf çekilmesine rağmen Muhtar Paşa epey zaman kaybettikten sonra nezarete gelebilmiştir.[1541]

Güresin, Harbiye Nazırı'nın askerlerin isteklerini öğrenmeye çalışmak yerine, hızlı davranıp birliklerini harekete geçirmesi durumunda yine Mahmut Muhtar Paşa'yı görev başına çağırmak yerine Hassa Ordusu'nu harekete geçirmesi durumunda isyancıların meydanları doldurmadan isyanın bastırılabileceğine dikkat çekmiştir. Güresin ayrıca vakit geçmesine rağmen güçlü bir süvari birliğine sahip olduğu için Hassa Ordusu'nun istemesi durumunda isyanı bastırabileceğini söylemiştir.[1542] Sait Pekmen de, Mahmut Muhtar Paşa'nın isyanın önüne geçmeye kanaati olduğu halde, Harbiye Nazırı ve Hilmi Paşa Kabinesi'nden emir bekleyerek vaktini geçirdiğini, kabinenin kararsızlığına karşı bir cesaret gösterip kanaatini ortaya koyamadığı için isyanın bastırılamadığı söylemiştir.[1543]

Kendisini görev başına çağıran telgrafı saat 7.00'de aldığını söyleyen, Harbiye Nezareti'ne saat 8.30'da gelen Mahmut Muhtar Paşa, isyana askeri anlamda müdahale etmek istemiş ama hükümetten kendisine silah kullanma emri verilmemiştir.[1544] Muhtar Paşa, Harbiye Nezareti'ndeki birlikleri çoğaltıp onların isyancı askerlere katılmasını önlemeye çalışırken, kendisine Sadrazam ve Harbiye Nazırı'nın istifa etmesi durumunda isyancıların sakinleşeceği, "*hiçbir hal ve şartta kuvvet kullanmasına izin verilmeyeceği*" bildirilmiştir. Muhtar Paşa, isyanı akşamleyin haber alan bir süvari alay komutanın ordu komutanına acilen haber vermek yerine, Harbiye Nazırı'na bilgi vermekle yetinmesini bu yüzden yaşanılan vehametin asıl nedeni olarak belirtmiştir.[1545] Ahmet İzzet Paşa, Mahmut Muhtar Paşa'yı onaylayan şöyle bir açıklama yapmıştır:[1546]

"*Sabahleyin Babıâli'de toplanan vekiller heyeti beni çağırarak Harbiye Nezareti'ne gelip oradaki askeri silah başına itmiş olan 1.Ordu Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa'nın göstereceği saldırı ve şiddet, sıkıştırılan ve savunmasız olan mebusların telefiyetine sebep vereceğinden ve Şeyhülislam Efendi halka nasihat için Harbiye Nezareti'ne gönderileceğinden, bu zatın gelişine kadar her türlü harekete engel olmak göreviyle Harbiye Nezareti'ne sevk ettiler… Bu sırada Harbiye Nezareti'nde toplanan halk ise yüksek sesle askeri çoşturup durduklarından durumun vahameti ve böyle devam ederse bizim askerin bile öbür tarafa katılması tehlikesi açıkça görüldüğünden, sadarete ya Şeyhülislam Efendi'nin bir*

[1541] Akşin, *31 Mart*, 54.
[1542] Güresin, *31 Mart,* 54.
[1543] Pekmen, *31 Mart Hatıraları,* 108.
[1544] *Son Vak'anüvis Abdurrahman,* 154-155; İngiliz arşiv belgelerinde de, hükümete sadık kalan birkaç birliğe komuta eden Mahmut Muhtar Paşa'nın isyancı birliklere ateş etme talebinde bulunduğu halde bu talebine olumlu karşılık alamadığı belirtilmiştir. İngiliz elçisine göre, Muhtar Paşa geçici olarak başarılı olsa bile o anki duygu çok güçlü olup, Muhtar Paşa'nın komutasındaki kuvvetler isyanla birlikte kalıcı bir antlaşma yapmak için yetersiz olduğu için alınan bu karar son derece mantıklı olmuştur. Sir G. Lowther to Sir Edward Grey, No.55, Annual Report, 1909, Constantinople, 31 Ocak 1910, F.O.195/2363, 91.
[1545] Alkan, *Selanik İstanbul'a*, 204.
[1546] Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım,* 85-86.

an önce gönderilmesi veyahut buradaki askerin hareketine izin verilmesini isteyen bir pusula gönderdim. Fakat ne Şeyhülislam ne de bir cevap geldi."

Daha sonra Mahmut Muhtar Paşa, Atina gazetelerine verdiği demeçte, aslında isyanı ilk ortaya çıktığı çıktığı esnada bastırmanın adeta çocuk kabiliyetinde olduğunu ancak hükümetin şiddete kesinlikle karşı çıktığını bu yüzden de isyanın gittikçe büyüyüp genişlediğinden bahsetmiştir. Muhtar Paşa'ya göre, isyancılara böylesine büyük bir cesaret veren şey aslında Padişah tarafından isyancıların hareketlerinin hoş görüleceğine dair verilen teminat olmuştur.[1547] Hükümet'in bu tutumu nedeniyle Muhtar Paşa, Köprübaşındaki askerleri geri çekmek zorunda kalmış, Unkapanındaki birlikler de isyancılara katılmışlardır.

Harbiye Nezareti'ne giren isyancılar havaya açılan ateş sonucu önce durdurulmuş olsa da, birtakım hoca kılıklı kimseler, nezaretin demir parmaklıklarına yaklaşıp askeri kışkırtmıştır.[1548] Muhtar Paşa, askeri nezaret meydanı içinde avcı hattına sokmuş, birkaç top hazırlamışsa da, ateş ve mermi yerine itfaiye tulumlarıyla ara sıra su attırmıştır.[1549] Muhtar Paşa, isyancı askerlerin propagandalarını etkisiz kılmak adına konuşmalar yapmış, kalabalığın üstüne ateş açılmasını emretmiştir. Ancak askerlerinin kararsız kaldığını gören Muhtar Paşa, o kadar askeri karavanasız ve hiçbirşe yapmadan nezarette tutamayacağını anlayınca birlikleri kışlalara göndermiştir. Ancak maneviyatı bozulan askerlerin bir kısmı maalesef isyancı askerlere katılmıştır.[1550]

Olaylar bu şekilde gelişirken, Arnavut mebuslarından İsmail Kemal Bey, Erkan-ı Harbiye Nazırı İzzet Paşa'ya telefon ederek askerin Sultanahmet'e getirilip isyancılarla barıştırılmasını istemiştir. Ancak böylesine önemli bir konuda İzzet Paşa'nın, Muhtar Paşa ile görüşmesi gerekirken İsmail Kemal ile görüşmesine Muhtar Paşa büyük bir tepki göstermiştir. Bu bağlamda Muhtar Paşa, "*Bir ordunun iki kumandanı olmaz, birinci ordunun kıymeti kalmadı*" diyerek makamını terk edip istifa etmiştir. Daha sonra denizci kıyafeti giyerek İngiliz komşusu Sir William Whitall'ın evine sığınan Paşa 14 Nisan 1909'da Alman sefareti tarafından buradan alınıp İngiliz gemisine nakledilmiş, oradan da Paşa Pire'ye kaçırılmıştır.[1551]

Ayasofya Meydanı'nda meydanında toplanan kalabalığa bakıldığında, isyanı başlatan öncü grup olarak, kalabalıkta yer edinen önemli kesim isyancı askerler olmuştur. İsyancı askerlerin sayısı kaynaklara göre değişiklik göstermiştir.[1552] İsyancı askerler intizamlı denebilecek bir

[1547] Güresin, *31 Mart,* 54; Kocahanoğlu, *31 Mart,* 124
[1548] Akşin, *31 Mart,*60
[1549] Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım,* 85.
[1550] Akşin, *31 Mart,* 60
[1551] Kocahanoğlu, *31 Mart,* 124-125
[1552] İsyancı askerlerin sayısı kaynaklara göre değişiklik göstermiştir. Akşin'e göre, bu sayı 3000'i aşmıştır. Akşin, *31 Mart,* 54; Güresin'e göre ise, bu sayı 5-6 bine ulaşmıştır. Güresin, *31 Mart,* 48

teşkilat oluşturmuşlardır. Askerlerin başında onbaşıdan, çavuştan seçilen kumandanlar bulunmuştur. Ayrıca askerler arasında daha önce kadro dışı bırakılmış işsiz er kıyafetinde subaylar da hazır vaziyette bulunmuşlardır.[1553]

Kalabalıkta göze çarpan diğer bir grup da ulemanın önderliğini yaptığı medrese talebeleri ve hocalar olmuştur.[1554] Birinci'ye göre, isyancı askerler bu grubu kendi taraftarları olarak gördükleri için gerek medreseleri dolaşarak gerek isyan esnasında rastladıkları talebeleri ve ulemanın kendilerine katılmaları yönünde onlara bir çağrıda bulunmuşlardır.[1555] İngiliz arşiv belgelerinde çok az askerin hükümete sadık kaldığı, isyanı çok sayıda softanın destek verdiği ifade edilmiştir.[1556]

Ancak bazı olaylar ve durumlardan anlaşıldığı üzere, isyancı askerler bu grubun isyana katılması için zor ve baskı da uygulamıştır. Buna dair bir örnek veren Cevat Rıfat Atilhan'a göre, Şekerci hanında dönme şivesiyle konuşan birkaç kişi, "*Şeriat elden gidiyor. Siz padişahımızın ekmeğiyle beslenen nankörler…Burada kitablarınızın üzerine kapanmış oturuyorsunuz ha!?...*" Buna karşılık talebelerden bazıları karşılık olarak şunları söylemiştir: "*Ağalar! Şeriat nereye gidiyor?... Bu öyle gidip gelen bir şey değildir; Şeriat; kanun demektir… Eğer kanun iyi tatbik edilmiyorsa o da gürültü, patırtı ile değil, yine kanun yolu hal edilir…*" İsyancılar ve talebeler arasında birkaç konuşma yapıldıktan sonra dönme şivesiyle konuşanlardan biri artık en son talebelere şunları söylemiştir: "*Nankör herifler! Efendimizin ekmeği gözünüze dursun… Bir sürü laf ha! Yürüyün Ayasofya Meydanı'na…*" Netice olarak isyana katılmak istemeyen talebelerin bazıları süngü altında Ayasofya'ya doğru sürüklenerek götürülmüşlerdir.[1557]

Talebeler topyekün bir şekilde olmasa da, askerlik meselesinden dolayı büyük bir kısmı muhalefetin yanında İT'ye karşı isyanda yer almıştır. Sözgelimi askerler köprüyü geçtikleri zaman Yeni Camii'nin en üst basamağına kadar adeta bir papatya tarlasını andıran şekilde beyaz sarıklı medreselilerin yerleştiği bir tablo ile karşılaşmışlardır.[1558] Bayar 200 kadar hocanın tekbir getirerek isyancı askerlerle birleştiğini söylemiştir.[1559] Ayasofya Meydanı'na cüppe ve sarıkları ile iştirak eden ulema ve medrese öğrencilerini isyancı askerler büyük bir saygı ve tekbir eşliğinde karşılamış onlar için yer ayarlamışlardır.[1560] Kalabalığa katılan

[1553] Bayar, *Ben de Yazdım,* C. 1, 101; Akşin, *31 Mart,* 57.
[1554] Nader Sohrabi, "Historicizing Revolutions: Constitutional Revolutions in the Ottoman Empire, Iran, and Russia, 1905-1908", Assocıatıon For Jewıs Studıes,100/6 (1995), 1383-1447; Birinci, "31 Mart Vak'ası'nın", 350.
[1555] Birinci, "31 Mart Vak'ası'nın", 350.
[1556] Sir G.Lowther to Sir Edward Grey, No.107, Telgraf, 1908, İstanbul, 13 Nisan 1909, F.O.371/770, 315.
[1557] Atilhan, *31 Mart Faciası*, 135-136; Müftüoğlu, *31 Mart Vak'ası,* 37-38.
[1558] Birinci, "31 Mart Vak'ası'nın", 349-350.
[1559] Bayar, *Ben de Yazdım,* C. 1, 101.
[1560] Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci*, 85.

sarıklı softalar, askerlerin yanında ya da hemen arkalarında cübbelerini savurarak destek olmuşlardır.[1561]

Ayasofya Meydanı'nda, hocalar ve askerlerin sandalyeler üzerinde yaptıkları konuşmalar, dinin elden gittiği, şeriatın hâkim olması gerektiği şeklinde olmuştur. Ayrıca yapılan konuşmalarda mektepli subayların orduyu Frenkleştirmeye çalıştıkları, bütün bunların İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin başı altından çıktığı, din hükümlerinin ayaklar altına alındığı yönünde konuşmalar yapılmıştır.[1562]

Dönemin resmi tarihçisi Abdurrahman Şeref Efendi de kalabalıkta bulunan ulema grubu hakkında şunları dile getirmiştir: "*Başı sarıklı mushaf-ı şerif asılı ekseriyet üzre kılıksız-kıyâfetsiz birçok herifler takım takım Ayasofya Meydânı'na gelüp askerin içine girerek 'Aman evlâdlar gün bugün sâ'at bu sâ'atdir, el birliğiyle şerî'atımızı kurtaralım' gibi sözlerle askeri kışkırtmışlar sonra da öğüt vererek meşrûtiyet taraftarı zann olunan meb'ûsânın başlarını istemişlerdir.*"[1563]

Ayasofya Meydanı'nda toplanan bu kalabalık üzerinde Volkancılar[1564] ve öncüleri Derviş Vahdeti'nin etkisi[1565] şüphesiz çok büyük olmuştur. Ziya Şakir, yeşil cübbe, yeşil sarık, sarı mest bir pabuçla, Yerebatan Sokağı'ndan, tekbir sedaları ile Ayasofya Meydanı'na gelen Vahdeti'ye karşı meydanda olanların dindarane bir hürmetle eğildiğinden bahsetmiştir. Vahdeti, kollarına giren birtakım insanların arasında sahte bir varak ile askerlerin arasında geçerken zavallı Anadolu evlatları başlarını önlerine eğmişlerdir. Ziya Şakir, Vahdeti'den şu tarzda bahsetmiştir: "*Aldananlardan daha ahmak olan aldatanlar; cahil askerin maneviyatına büsbütün hâkim olmak için, Derviş Vahdeti'ye yeşil cübbesini giydirmişler; ortada dolaştırıyorlardı.*"[1566]

[1561] Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya,* C. II, 133.
[1562] Güresin, *31 Mart,* 48.
[1563] *Son Vak'anüvis Abdurrahman,* 160-161.
[1564] "*İMC azasının mahallelerde kapı kapı dolaşarak yaptıkları tahrikler ile ahali de sabahleyin Ayasofya ve Sultanahmet meydanlarına akın akın gidiyordu. Bellerinde kamaları eksik olmayan bazı sarıklılar sokaklarda: - Dinini seven, şeriati isteyen Ayasofya'ya koşsun… Farmasonların ellerinden memleketi kurtarmak için harekete geçilmek lazımdır. Yoksa şeriat ortadan kalkacaktır. Asker bunu istemiyor. Halife de bizimle ve askerle aynı fikirdedir*." Süleyman Kâni İrtem, " Saray ve Babıâli'nin İç Yüzü", *Akşam Gazetesi*, 18 Haziran 1938, Tefrika No:156, 10.
[1565] "*Meydanda başında yeşil sarık, elinde yeşil bayrak ile dolaşan Vahdeti askere şeriattan bahsediyordu. Neferler dindarane bir teslimiyetle koşup elini öpüyorlardı. Bu irtica kahramanının dedikleri hemen yerine getiriliyordu.*" Süleyman Kâni İrtem, " Saray ve Babıâli'nin İç Yüzü", *Akşam Gazetesi*, 26 Haziran 1938, Tefrika No:161, 12; "*Şeriatçı Vahdeti, Kara irtica uğruna kılıç çekmiş Allah Allah diye etrafa saldırmıştır.*" "İkinci Derviş Vahdeti", *Akşam Gazetesi*, 18 Kasım 1945, 2.
[1566] Şakir, *İttihat,* 204-205; Ziya Şakir, isyanın ilerleyen saatlerinde, "*İhtilal hazırlıklarının kör bir aleti, iki öküze bir avuç saman vermek kudretinden bile mahrum olan bu ahmak adam*" diye nitelendirdiği Vahdeti'nin daha öğlen saatlerinde vaziyetini şaşırdığı, yeşil cüppesiyle Ayasofya'daki asker safları arasında dolaştığından, "*Varayım, saraya gideyim. Halifeye de yeşil cüppe, yeşil sarık, sarı mest pabuç giydireyim de buraya getireyim.*" diyen Vahdeti'nin bir alay bölükle Yıldız'a kadar gittiğinden, boş yere sarayın duvarları karşısında bekledikten sonra, kudretinin bu hazin iflâsından mütevellid bir teessür ve mahcubiyetle evine çekildiğinden bahsetmiştir.

Ancak meydana ilk gelen sarıklıların hepsi askeri isyana teşvik edecek bir duruş sergilememiştir. Tam tersi bir kısmı, isyancı askerleri itidal ve inzibata davet eden bir tutum içerisinde hareket etmişlerdir. Sözgelimi Cemiyet-i İlmiye-i İslâmiye etrafında birleşen ulema Meşruti düzenden yana olduğunu bildiren bir beyanname yayınlamıştır.[1567] Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye'de birleşen üst dereceden oluşan ulema isyanı desteklememiş ayrıca 16 Nisan'dan itibaren de isyanı açık bir şekilde kınamıştır.[1568]

İlk etapta olayı anlamaya çalışan, daha çok dışarıdan izleyen Said Nursî ise, isyanı önce nasihatle yatıştırmak istemiştir. Ancak nasihatle yatışamayacak derecede olayın ciddi boyutlara ulaştığını anlayınca, Bakırköy'e gitmiş, karşılaştığı bütün eş ve dosta olaylara karışmamalarını tenbihlemiştir. Said Nursî'nin isyan bölgesinden uzaklaşıp, olayların dışında kalmayı tercih etmesinde, isyanı desteklediği yönünde olası bir kanıya mani olma isteği etken olmuştur.[1569]

Bu arada isyanın ilerleyen saatlerinde meclis binası isyancılar tarafından sarılmıştır. Ayasofya Meydanı'nda Meclis-i Mebusan'ı saran isyancıların amacı meclisi basıp bütün isteklerini kabul ettirmek olmuştur. Öncelikle daha önceki yeniçeri isyanlarında olduğu gibi, isyancılar Şeyhülislam Ziyaettin Efendi'yi Ayasofya Meydanı'na getirtip isteklerinin hükümete iletilmesi hususunda aracılık yapmasını istemişlerdir.[1570]

İsyancıların genel anlamda istekleri şu maddelerden oluşmuştur: 1) Ahkâm-ı şer'înin tamamiyle tatbiki. 2) Mezkûr hareketlerinden dolayı hiçbir ceza ve mesuliyete mâruz bırakılmayacaklarının temini. 3) Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa ile Harbiye Nazırı Ali Paşa'nın kabineden çekilmeleri. 4) Volkan'ın isimlerini yazdığı Mebuslardan Ahmet Rıza, Hüseyin Cahid, Rahmi, Talât Beylerle Şûray-ı Ümmet gazetesi imtiyaz sahibi Bahaeddin Şakir Bey'in sınır dışı edilmesi. 5) Başlarındaki mektebli zabitlerin uzaklaştırılmaları ve değiştirilmeleri. Alaylı zabitlerden açığa çıkarılarıp, mağdur edilenlerin iadeleri.[1571]

Şakir, *İttihat,*217; Asi askerler Vahdeti'nin elini öpmekte, emirlerini yerine getirmekteydiler. Elöve, "31 Mart Vak'ası ", 7.

[1567] Birinci, "31 Mart Vak'ası'nın", 349-350.

[1568] Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 145.

[1569] Selim Sönmez, " Bediüzzaman Said Nursi'nin 31 Mart Olayı'ndaki Tavrı", *Köprü Dergisi*, 78 (2002).

[1570] Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci,* 86.

[1571] Baydar, *31 Mart*, 25; Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci,* 86; Bayar, *Ben de Yazdım,* C. 1, 103-104; Çavdar, *İttihat ve Terakki*, 51; Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi,* 111; Birinci, "31 Mart Vak'ası'nın", 346-347; Akşin, *31 Mart*, 71-72; Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya,* C. II, 142; Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 144; Kocahanoğlu, *31 Mart*, 108; Sertoğlu, "56 Sene Evvel Bastırılan Bir Kara İhtilal: 31 Mart", 3; Çoşar, *31 Mart*, 10; Avagyan, " Ermeni Siyasi", 59; Ahmet Mehmetefendioğlu, *İkinci Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Hükümetleri ve İttihat ve Terakki*, Doktora Tezi**,** Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1996, 55;

Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 144; Şakir, *İttihat,* 202-203; Hazal Ceren Çeviker, *II. Meşrutiyet ve 27 Mayıs Dönemlerinde Ordu-Siyaset İlişkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022, 36; Tülbentçi, "31 Mart Vakası"**,** 293; Hasan Acar, Gökmen Gök, " Türk Siyasal Hayatında 31

İsyancı askerlerin isteklerini haklı ve yerinde bulan Şeyhülislam, İslam şeriatının dünya var oldukça devam edeceği hususunda şüphe duymamaları gerektiğini, bu istekleri kabine arkadaşlarına ileteceği ve onların da oyunu aldıktan sonra sonucu onlara bildireceğini söyleyip Babıâli'ye gitmiştir.[1572] Şeyhülislam'ın bu tavrı muhtemelen başları Derviş Vahdeti ve sarıklı hocalara öyle cesaret vermiştir ki, bu grup ayrıca meşveret kurup hükümetin değişmesini hatta kurulacak yeni hükümete kimlerin alınabileceği hususunda görüşmeye başlamışlardır.[1573]

Bu arada sarayın[1574] bu isyandan haberdar olması sabah 6.45'te Sadrazam Hilmi Paşa'dan gelen bir telgrafla mümkün olmuştur. Ali Cevad Bey'in kendisine takdim ettiği bu telgraf karşısında merak ve endişeye kapılan Padişah durumun Babıâli'ye bildirilip gerekli önlemlerin alınmasını istemiştir. Ayrıca Meclis-i Mebusan Dairesi'nde bulunan Şeyhülislam Ziyaeddin efendiye de olası bir kötülüğün yaşanmaması, askere nasihat etmesi için bir telgraf gönderilmiştir.[1575] İstanbul'un isyancıların elinde olduğunu ve Muhtar Paşa'nın çaresiz olduğunu anlayan Hilmi Paşa aceleyle kabineyi toplamış, kabinenin istifasını teklif ettikten sonra, ulemanın asiler hakkında bilgi vermesini istemiştir.[1576]

Sabah saat 8.00'de gerçekleştirilen kabine toplantısı sonunda, isyancıların isteklerinin kabul edildiği, isyancılara yönelik bir güç kullanılmayacağı, ulemadan birkaç kişinin Ayasofya Meydanı'na gönderilip isyancılara nasihat edileceği şeklinde kararlar alınmıştır.[1577] Meclis isyancılar tarafından sarılıp durum vahim bir hale dönüştüğü esnada meclisten İşkodra Mebusu Esad Paşa, Ergiri Mebusu Müfid Bey ve Kastamonu Mebusu Yusuf Kemal'den oluşan bir heyet Saray'a gönderilmiştir.[1578] Heyet durumun vahametinden dolayı Padişah'ın meclise gelmesini istemiş ancak Padişah'ın can güvenliği dikkate alınarak heyetin bu talebi kabul edilmemiştir.[1579]

Heyetten Esat Paşa, İkinci mabeynci Nuri Paşa aracılığıyla Padişah'ın Ayasofya'da görünmesini istemiştir. Ancak daha sonra isyandan sonra kurulan Harp Divanında Nuri

---

Mart Olayı ile İttihat ve Terakki'nin Rolü, *Journal Of Awareness,* 5/3 (2020), 361-374 DOİ: https://doi.org/10.26809/joa.5.027; İsyancılar bu isteklerin yanı sıra, savaş ve deniz bakanlarının derhal görevden alınmasını, geçen sonbaharda İstanbul'a getirilen üç Selanik taburu subaylarının görevden alınmasını, Kamil Paşa'nın sadrazam olarak Nazım Paşa'nın ise harp nazırı olarak atanmasını talep etmişerdir. Sir G.Lowther to Sir Edward Grey, No.264, Confıdentıal, Pera, 14 Nisan 1909, F.O.371/770, 432.

[1572] Bayar, *Ben de Yazdım,* C. 1, 104; İslamoğlu, *II. Meşrutiyet Döneminde,* 106.

[1573] Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci,* 86; Aysal, "Örgütlenmeden Eyleme", 29.

[1574] 2. Abdülhamid isyandan haberdar olunca ilkin olayı kendi şahsına yönelik olarak algılamış, İMC'nin ordu ve ulemayı harekete geçirerek hilafet ve saltanatını tebdile karar verdiklerini zannetmiştir. Sadrazamın Babıali'ye geçtiği haberi ile daha çok kaygılanan Padişah'a, Başmüsahip Cevher Ağa kendi şahsına yönelik bir hareket olmadığı hususunda teminat vermesine rağmen Padişah'ın endişileri yatışmamıştır. Şakir, *İttihat,*195-196.

[1575] Ali Cevat Bey, *II. Meşrutiyet'in,* 48.

[1576] Colonel Surtees to Sir G. Lowther, No.26, Telgraf, İstanbul, 26 Nisan 1909, F.O.371/771, 385.

[1577] Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci,* 87.

[1578] Pekmen, *31 Mart Hatıraları,* 126; Ali Cevat Bey, *II. Meşrutiyet'in,* 48.

[1579] Ali Cevat Bey, *II. Meşrutiyet'in,* 48-49.

Paşa'nın yaptığı açıklamaya göre, 2. Abdülhamid bu isteği "*Beni parçalatmak istiyorlar*" diyerek red etmiştir. 2. Abdülhamid ayrca heyetin kendilerine bir saltanat arabası verilerek askere gidip söz anlatma önerisini de, "*Saltanat arabasına kardeşimi (Reşat Efendi) bindirip padişah ilan etmek istiyorlar.*" diyerek red etmiştir.[1580] 2. Abdülhamid'in bu süreçte hem can güvenliği korkusu hem de saltanatını kaybetme endişesi yaşadığı kuvvetle ihtimal dâhilinde olmuştur.

Netice olarak Padişah isyancıların isteklerini kabul etmiş,[1581] bu yönde Ali Cevat Bey'e bir tezkere yazdırmıştır. Ali Cevat ve Şeyhülislam tarafından okunacak bu tezkere ile amaçlanan isyancıların hemen dağılması, asayiş ve düzenin hemen sağlanması olmuştur. Tezkereyi alan Ali Cevat Bey, Ayasofya Meydanı ve mecliste tezkereyi okumak üzere yola çıkmıştır.[1582] Ali Cevat Bey, tezkereyi okuduktan sonra Ayasofya Meydanı'nda gördüğü manzara karşısında dehşete düşmüş ve askerlere şu sözlerle seslenmiştir: "*Evlatlarım, siz ne istiyorsunuz? Şeriat mı? Bu nasıl lakırdı? Şeriat-i Muhammediyye hamdolsun bakidir ve daimidir… Şeriate ne oldu ki, şeriat isteriz diyorsunuz… Bir takım cahilane sözlerin aslı faslı yoktur. Bunlara kulak vermeyin, Padişahımız Halife-i resul-ül-lah efendimiz hazretleri bilmeyerek vaki olan hatalarınızı afv eyledi. Artık haydi kışlalarınıza gidin, rahat edin oğullarım.*" [1583]

Ali Cevad Bey'in sarf ettiği bu sözlerden sonra, asi askerler Mahmut Muhtar Paşa'yı istemediklerini belirtince, Ali Cevad Bey, ikisinin de görevden alındığı, Harbiye Nazırı'nın yerine bir başkası için karar kılındığı,[1584] Mahmut Muhtar Paşa'nın da yerine Yaver Paşa'nın atandığını askerlere yemin ederek bildirmiştir. Ancak bu askerleri rahatlatmamış, bazı çavuşlar Muhtar Paşa'nın Beyazıt'ta yaylım ateşi açtığını, bu durumda arkadaşlarına söz geçiremeyecekleri ve kan gövdeyi götürürse olanlardan sorumlu olmayacaklarını söylemişlerdir.

Netice olarak isyanın birinci gününde Hüseyin Hilmi Paşa hükümeti'nin istifasıyla yerine sadrazamlığa Tevfik Paşa getirilmiş, Meclisi Mebusan Reisi Ahmet Rıza'nın istifasıyla da yerine çoğunluğa dayanmamak suretiyle mecliste mevcut mebuslar tarafından İsmail Kemal

[1580] Akşin, *31 Mart*, 78.
[1581] Padişah'ın isyancıların isteklerini kabul etmesi ve Sadrazam'ın istifaya zorlanması halk tarafından bu isyanın gerici bir hareket olarak algılanmasına neden olmuştur. Dinlerinin tehlikede olduğuna inanan bağnaz Müslümanlar tarafından bu isyan desteklenmiş olsa da bu isyanın gericiliği amaçladığını söylemek yanlıştır. Sir G.Lowther toSir Edward Grey, No.55, Annual Report, 1909, Constantinople, 31 Ocak 1910, F.O.195/2363, 91.
[1582] Ali Cevat Bey, *II. Meşrutiyet'in,* 48.
[1583] Ali Cevat Bey, *II. Meşrutiyet'in,* 51; Kutay, *31 Mart'ın,* 64.
[1584] Ali Cevat Bey, *II. Meşrutiyet'in,* 52.

Bey seçilmiştir.[1585] Aynı gün Gazi Ethem Paşa'nın Harbiye Nazırlığı'na, Nazım Paşa'nın da 1. Ordu Komutanlığı'na getirilmesi ile isyancıların bazı istekleri yerine getirilmiştir.[1586]

Hükümet isyancıları bu şekilde yatıştırmaya çalışırken öte taraftan sivillerin katılımı ile daha çok sayıları artan isyancılar bir yandan hükümete sadık olan Harbiyeli askerleri kendi yanlarına çekmeye bir taraftan da meclisi etki altına almaya çalışmışlardır.[1587] İsyancılar, Bayezid Dersiamlarından olan ve aynı zamanda Volkan'da yazan Şebinkarahisarlı Hoca Ahmet Rasim Efendi ile anlaşmıştır. Mecliste askerin ve ulemanın isteklerini getirecek olan Rasim Hoca, sabah erkenden İsmail Kemal'in yanına uğramış, İMC'nin Yerebatan merkezinde Derviş Vahdeti görüştükten sonra meclise gelmiştir.[1588]

İsyanın birinci günü meclisi basan isyancılar mebuslar üzerinde büyük bir korkuya neden olmuş, meclis adeta canını kurtarmak içen kaçan mebuslar, dört bir yana dağılan asker ve softaların yarattığı bir görünüme bürünmüştü.[1589] Meclise ilk gelenler İsmail Kemal, İlyas Sami Bey ve Mahir Sait Bey olmuştur. İsyancılar tarafından yakalanmayan mebuslar meclise gelmişlerdir. Sait Bey, meclisteki üyeler adına "*Muazzez askerlerimizin isteklerini incelemek ve bir sonuca bağlamak*" diye başlayan bir bildiri ile mebusları toplantıya çağırmıştır. Bu çağrı üzerine meclise sadece 60 mebus[1590] gelebilmiştir.[1591] İsyandan habersiz, süngülü askerler arasından zorlukla meclise girebilen mebuslar büyük bir baskı altına alınmıştır. Mecliste adeta mahsur kalıp dışarı çıkamayan mebuslar, büyük bir şaşkınlık içinde dışarıdaki öfkeli kalabalığı izlemişlerdir.

Meclise gelen mebuslar arasında Halep Mebusu Şeyh Mustafa Efendi reis koltuğuna oturmuş, de destekçisi deİsmail Kemal Bey olmuştur. Mebuslar arasında yapılan toplantıda Mustafa Bey'in daha çok isyancıların istekleri doğrultusunda hareket edip konuyu dile getirişi, toplantıyı yönlendirmesi adeta isyancıların meclisteki temsilcisi gibi davrandığını göstermiştir.[1592]

[1585] Ali Cevat Bey, *II. Meşrutiyet'in,* 48.
[1586] İslamoğlu, *II. Meşrutiyet Döneminde,* 107; İngiliz arşiv belgelerinde Nazım Paşa'nın göreve gelmesi ile buradaki nüfus ve askeri birlikler arasında yeniden sükûnetin sağlanmasında çok büyük bir katkı oluşturduğu ifade edilmiştir. Sir G.Lowther to Sir Edward Grey, No.113, Telgraf, İstanbul, 15 Nisan 1909, F.O.371/770, 337; Sir G.Lowther to Sir Edward Grey, No.264, Confidentıal, Pera, 14 Nisan 1909, F.O.371/770, 433.
[1587] Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci,* 87.
[1588] Kocahanoğlu, *31 Mart,* 94.
[1589] Ahmad, *İttihat ve Terakki,* 62.
[1590] Meclise gelen mebus sayısı kaynaklarda değişiklik göstermiştir. Güresin'e göre ısrarlı davete rağmen meclise 40 milletvekili iştirak etmiştir. Güresin, *31 Mart,* 51; Sina Akşin, mebus sayısının 40'a yükseldiğini söylemiştir. Akşin, *31 Mart,* 74; Aydemir ise bu sayıyı 30-40 olarak söylemiştir. Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya,* C. II, 138.
[1591] Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci,* 87.
[1592] Kocahanoğlu, *31 Mart,* 94-95.

İsyancı askerlerden biri olan bölük emini Mehmed, "*Ahkâm-ı şer'iye düçâr-ı halel oluyor, din ve mezhep hususundaki mübalâtsızlık artıyor, tecviz olunamayacak bir şekle giriyor ve siz buna mani olmuyorsunuz*" diyerek habire mebusları suçlamış, mebuslar da şeriata bişey olmadığını, kendilerinin şeriattan ayrılmadıklarını söylerek kendilerini savunmuşlardır.[1593]

İsyancı askerler mebuslar üzerine büyük bir korku salarken son derece cesur bir çıkış yapan Bağdat Mebusu Babanzade İsmail Hakkı Bey[1594] çok yüksek bir sesle: "*Buictimâ fasittir. Süngü altında müzakere olmaz ve hiçbir karar verilemez*" diye bağırıp bir çıkış gösterisinde bulunmuştur.[1595] Mecliste tartışmalar bu şekilde devam ederken, saat 10'a doğru yüze yakın isyancı kalabalık meclisin ictima salonunu, şube odalarını ve Meclis Telgrafhanesi'ni birdenbire işgal etmiştir. Fetva emini Nuri Efendi[1596], elinde bir kuran-ı kerim[1597], yanında ilmiye heyeti ve 15 kadar silahlı askerle birlikte müzakere salona girmeyi başarmıştır.[1598]

Mebusların çaresiz, korku dolu, şaşkın bakışları arasında kürsüye çıkan Bayazıt Dersiamlarından Şebinkarahisarlı Hoca Ahmet Rasim Efendi, konuşmasına önce şeriatın anlam ve öneminden bahsederek başlamış, sonrasında da nutkuna heyacanlı bir şekilde şu sözlerle devam etmiştir:[1599]

"*Bu askerler, meşrutiyet aleyhinde değildir. Kanunu esasi dâhilinde arzularının kabulünü istiyorlar. Devletin bütün kanunları şeri'at-ı İslâmiyeden ibaret olmak lazım gelir. Meclisi Mebusanda bile birçok dinsizler var. Çocuklarımız tâ küçük yaşlarından itibaren dinsizleştirilmek isteniyor. İnas-ı Sultanî adlı mektebin bu maksatla açılacağı anlaşılıyor. İnas-ı Sultanî mektebine, İslam, Hristiyan, Musevî bilcümle Osmanlı kızları alınarak bir arada okutulacakmış; Bu hal şeraite muhaliftir…*"

Hoca Rasim'den sonra kürsüye çıkan Dehrî Hoca da, "*Tiyatroların kaldırılmasını ve askere umumi af ilan edilmesini*", Hacı Akif Efendi ise, Ahrar Fırkası'nın da talimatıyla Ahmet Rıza, Hüseyin Cahid ve Rıza Tevfik'in mebusluktan ihraç edilmelerini talep etmiştir.[1600] İttihatçı düşmanı ve isyanın baş sorumlularından olan, mecliste isyancıların taraftarlığını yapan İsmail Kemal Bey ise yaşananların efkâr-ı umûmiyedeki galeyanı ve haksızlığı gösterdiği, bu durumda hükümeti savunmanın ve korumanın mümkün olmadığı, zaten ortada bir hükümetin

[1593] Pekmen, *31 Mart Hatıraları,* 114.
[1594] Bazı kaynaklarda bu cesur çıkışı gerçekleştiren isim olarak kendisi verilirken, Sait Pekmen'in hatıralarında bu konuşmayı yapan kişinin İstanbul Mebusu Hallaçyan Efendi olduğu belirtilmiştir. Pekmen, *31 Mart Hatıraları,* 115-116.
[1595] Kocahanoğlu, *31 Mart,* 95.
[1596] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 154-155.
[1597] Pekmen, *31 Mart Hatıraları,* 116.
[1598] Baydar, *31 Mart,* 26.
[1599] Baydar, *31 Mart,* 26; Rasim Hoca'nın meclisteki konuşmasının tam metni ve Divan-ı Harp Mahkemesi'ndeki ifadesi için Bkz. Bayar, *Ben de Yazdım,* C. 1, 196-199.
[1600] Bayar, *Ben de Yazdım,* C. 1, 109; Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 155.

de bulunmadığı, padişah ve milleti birleştirip bir çareye varılması gerektiği yönünde bir konuşma yapmıştır.[1601]

Netice olarak yukarda bahsedilen isteklerin yanı sıra, isyancı askerler hükümetin çekilmesini, 11. Tümen Komutanı Cevat Paşa ve Hassa Ordusu Komutanı Mahmut Muhtar Paşa'nın da görevden alınmasını talep etmişlerdir.[1602] Gerek mecliste hocaların yaptığı konuşmaların etkisi gerek mecliste mebusların sayıca az olması isyancıların işine yaramış[1603] mecliste toplanan seksen kadar mebusun hükümete verdikleri güvensizlik oyu ile zaten istifa etmiş olan Hilmi Paşa hükümeti düşürülmüştür. Yedi kişiden oluşan bir heyet Yıldız'a gitmiş ve bu kararı Padişah'a bildirmişlerdir.[1604]

Meclis baskı altında iken İstanbul'da olaylar da hız kesmeden devam etmiştir. 13/14 Nisan 1909 günü, isyancı askerler tarafından İttihat ve Terakki'nin fikirlerini yayan Cağaloğlu'ndaki Şura-yı Ümmet gazetesi idare binası basılmış, fırkanın devlet daireleriyle görüşmelerini düzenleyen telefon tesisleri tahrip edilmiştir.[1605] İsyan esnasında isyancı askerler gazetelere ilave yayımlatmak, karşılaştıkları subaylara tokat atıp onları dövmek, silahlarını almak, pantolonlarını çözüp sünnet yoklaması yapmak, halkın boyunbağlarını koparmak, kahvehanelerde resimleri indirmek, hürriyet plaklarını kırmak, tesettür ilanları vermek, kadınların saçlarını kesmek, eşlerinin yanında yüzlerine tükürme gibi birçok taşkınlık hareketi yapmışlardır.[1606]

İsyan ile birlikte İttihatçı mebuslar can güvenliklerini korumak adına kimi İstanbul dışına kaçmış kimi de saklanıp gizlenmiştir.[1607] İsyanın ilk günü, can güvenliğinden endişe eden Hüseyin Cahid Bey, Rus elçiliğine sığınmış, yine öldürülecekler listesinde yer alan Maliye Nazırı Cavid Bey de, maliyeyi ıslahata gelen dostu Louis Rambair'in evinde saklanmıştır.[1608]

[1601] Pekmen, *31 Mart Hatıraları,* 117.
[1602] Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci,* 88.
[1603] Güresin, *31 Mart,* 53.
[1604] Kutay, *31 Mart'ın,* 227; Ali Cevat Bey, *II. Meşrutiyet'in,* 184.
[1605] Kutay, *31 Mart'ın,* 227; Ali Cevat Bey, *II. Meşrutiyet'in,* 184.
[1606] Kabacalı, *Türkiye'de,* 106; Baydar, *31 Mart,* 29; Kocahanoğlu, *31 Mart,* 113; Bir polis, inzibat memuru, kabadayı gibi sokaklarda gezen isyancı askerler tarafından yüzü açık kadınlar karakollara götürülüp darp edilmiş, halk adeta zorla Cuma namazlarına seferber edilmiş, kahvehanelerde oyun oynayanlar darp edilmiştir. İsyancı askerlerin şehirde yarattığı bu güvensizlik ortamı karşında halk büyük bir korku içine girmiştir. Kocahanoğlu, *31 Mart,* 114; O dönem idadi mektebinde öğrenim gören Atay, başından geçen bir olayı şöyle anlatmıştır: "*Çifte Saraylar'daki okula gitmek üzere evden çıkmıştım… Birden göğsü bağrı açık iki neferle birkaç medrese softası üzerimize yürüdüler. Şaşırdık. Softalardan biri yakamızdan kravatımızı söktü:- Artık dinsizliği bırakacaksınız, yollu bir söz etti. Biri de kitaplarımızı karıştırarak resimli sayfaları yırttı. Ne olduğunu anlamadık.*" Atay, *Batış Yılları*, 43.
[1607] Kocahanoğlu, *31 Mart*, 113; Sir G.Lowther to Sir Edward Grey, No.112, Telgraf, İstanbul, 14 Nisan 1909, F.O.371/770, 328.
[1608] Kutay, *31 Mart'ın,* 227; Ali Cevat Bey, *II. Meşrutiyet'in,* 184; Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci,* 91.

İsyancı askerler bu taşkınlıklarının yanı sıra adeta mektepli avına çıkmış gibi çok sayıda subayı da katletmişlerdir.[1609] Bunlardan birkaçına değinmek gerekirse, İsyancılara engel olmak isteyen Zabit İlyas Efendi ve Hassa Ordusu askerlerini isyana dâhil etmek isteyen isyancıların üzerine gönderilen Rum asıllı Yüzbaşı Romilos İspatari asi askerlerce isyanın ilk saatlerinde katledilmişlerdir.[1610] Dini hissiyatın çok güçlü olduğu bu isyan ortamında, Mahmut Muhtar Paşa tarafından asiler üzerine gönderilen bölüğün başında Hristiyan bir subayın bulunması mantıksız aynı zamanda kötü bir hamle olarak değerlendirilmiştir. Keza Romilos İspatari, isyancılar tarafından "*İslâmın üstüne gâvur sürülüyor*" denilerek kurşunlanıp yere serilmiştir.[1611]

Yine olayın ilk günü, Lazkiye Mebusu Mehmet Arslan Bey, meclisin önünde Hüseyin Cahid zannedilerek öldürülmüştür.[1612] Ardından saraydan çağrılan Adliye Nazırı Nazım Paşa ve Bahriye Nazırı Rıza Paşa Yıldız'a giderken asi askerlerce yakalanıp meclise götürülmüş, meclis önünde açılan yaylım ateşine maruz kalmışlardır. Çıkan yaylım ateşinde kalbinden vurulan Nazım Paşa ölürken, ayağından vurulan Rıza Paşa ise son anda ölmekten kurtulmuştur.[1613] Nazım Paşa da, isyancılar tarafından Ahmet Rıza'ya benzetildiği için öldürülmüştür.[1614] Ancak Ali Fuat Türkgeldi, Nazım Paşa'nın uzun boylu, Ahmet Rıza'nın da kısa boylu olmasından dolayı öne sürülen bu iddanın şaibeli olduğundan bahsetmiştir.[1615] Bu cinayet meclis üyelerinin baya canını sıkmıştır. Asilerin zabit filan dinlemeden, mebusları, nazırları öldürmeye başlamışlardı.[1616]

[1609] İngiliz arşiv belgelerinde sokaklarda subayları olmayan cesetlerin olduğu, aralıksız ateş yapıldığı, bu yüzden kaza ile birkaç kişinin öldürüldüğü belirtilmiştir. Sir G.Lowther to Sir Edward Grey, No.112, Telgraf, İstanbul, 14 Nisan 1909, F.O.371/770, 328; Kabine kurulup yeni sadrazam göreve geldikten sonra askerler geri çekilmeye başlamıştır. Sir G.Lowther to Sir Edward Grey, No.112, Confidentıal, Pera, 14 Nisan 1909, F.O.371/770, 329.

[1610] Alkan, *Selanik İstanbul'a*, 170.

[1611] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 148; Kocahanoğlu, *31 Mart*, 105.

[1612] Pekmen, *31 Mart Hatıraları,* 122; Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya,* C. II, 136; Kocahanoğlu, *31 Mart*, 103; Şakir, *İttihat,* 206; Mehmetefendioğlu, *İkinci Meşrutiye,* 55; Sertoğlu, "56 Sene Evvel Bastırılan Bir Kara İhtilal: 31 Mart", 3; Sir G.Lowther to Sir Edward Grey,No.287, Confidentıal, Pera, 20 Nisan 1909, F.O.371/771,174; Colonel Surtees to Sir G. Lowther, No.26, Telgraf, İstanbul, 26 Nisan 1909, F.O.371/771, 385; Birçok kaynakta Mehmet Arslan yerine Emin Arslan ismi yazılmıştır. Ancak o tarihte bu iki isimde iki Lazkiye Mebusu olduğu için büyük ihtimalle bu bir karışıklıktan ileri gelmiştir. Aslında öldürülen kişi Lazkiye Mebusu Mehmet Arslan Bey olmuştur. Kabacalı, *Türkiye'de,* 109; Süleyman Tevfik'in notlarında da, Emir Arslan olarak geçmiştir. Kutay, *31 Mart'ın,* 55; Çoşkun Üçok, *Siyasal Tarih (1789-1960),* Ankara: Sevinç Matbaası, 1975, 200.

[1613] Akşin, *31 Mart*, 83; Alkan, *Selanik İstanbul'a*, 190-191; Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci,* 90-91; Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, 30; Kabacalı, *Türkiye'de,* 107-108; Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 148-149; Pekmen, *31 Mart Hatıraları,* 125; Kocahanoğlu, *31 Mart*, 110; Tülbentçi, "Hareket Ordusu".

[1614] Kutay, *31 Mart'ın,* 55; Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 149; Sir G. Lowther to Sir Edward Grey, No.287, Confidentıal, Pera, 20 Nisan 1909, F.O.371/771, 174; İsyanın birinci günü asi askerlere öğüt vernek amacıyla sokağa çıkan Şerif Sadık Paşa ve Kâtibi Esad Hayrettin Bey de isyancılar tarafından öldürülen isimler arasında yer almıştır. Kocahanoğlu, *31 Mart*, 105; Sir G. Lowther to Sir Edward Grey, No.55, Annual Report, 1909, Constantinople, 31 Ocak 1910, F.O.195/2363, 91.

[1615] Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, 30.

[1616] Mahir Sait, "31 Mart", *Politika Gazetesi*, İstanbul, 17.3.1931, *Türk Tarih Kurumu Arşivi (TTK)*, Tevfik Paşa Evrakı *(TP)*, Kutu:29, Gömlek No:2, 292.

Ali Cevad Bey, o dönemde bu yaşananlara tepkisini şu sözlerle dile getirmiştir:[1617]

"*Askerlerimiz iğfal edilmiş idi. Hem de din elden gidiyor gibi Müslüman askerini çıldırtacak sözlerle aldatılmış idi. O kitle-i muazzama-i Müslime masum, fakat din elden gitti denilerek karakollardan ve kışlalardan çıkarılmış ve artık aklını, masumiyetini kaybederek her şeyi icraya müstaid bir hale gelmiş idi. Şu hallere sebep olan din ve millet düşmanlarını Allah dünya ve ahrette kahr ve lanetine duçar etsin.*"

Saray'a döndüğünde oldukça telaş içinde olan Padişah'a askerlerin kışlalarına döndüğünü söyleyen Ali Cevad Bey, Padişah'ın bu durumdan duyduğu memnuniyetini de belirtmiştir. Ancak bir iki saat sonra İstanbul tarafından yükselen binlerce ateş sesi, Ali Cevad Bey'in isyanın bastırıldığı hususunda yanıldığını göstermiştir. Bu durum karşısında adeta kendini kaybeden Ali Cevat Bey, koşarak Padişah'a ulaşmış ve olanları şu şekilde kendisine anlatmıştır: "*Aman Efendimiz, avdetimde asker kışlalarına avdet ediyor demiş idim. Afv ve merhamet-i şahanenizi istirham ederim. Yanılmışım, şu silah seslerine nazaran galiba ihtilal başladı, kan dökülüyor*."[1618]

Asi askerler, parlayan süngüleri, mızıka sesleri arasında, şiddetli silah sesleri ışığında, şatafatlı bir şekilde gece karanlığında kışlalarına dönmüşlerdir.[1619] Ama bir süreliğine hiçbir şekilde disiplin sağlanamamıştır.[1620] İsyanın ilk gününde panik hâkim olmuş, dükkânlar kapatılmış, iş hayatı tamamen durmuştur.[1621] Sait Pekmen bu hususta, isyanın ikinci gününde sokakların doğal haline döndüğünden sadece silahlı ve silahsız askerlerin dolaştığından bahsetmiştir.[1622] Mehmet Selahaddin de, Harbiye Nazırı Gazi Edhem Paşa'nın gayret ve çabaları, afv-ı umumî'nin ilanı ile isyancı askerlerin kışlalarına döndüğünden, İstanbul'da asayiş ve sükûnetin sağlandığından bahsetmiştir.[1623] Ancak bu sükûnet biraz sağlanmış olsa da, şehre hâkim olacak neşe ve ehemmiyet henüz hâsıl olmamıştır.[1624]

Bu arada isyanın 1. günü Derviş Vahdeti cephesine bakıldığında, gazeteler geceden hazırlanıp baskıya verildiği için isyan günü dağıtımı yapılan Volkan gazetesinin hiçbir sayfasında isyana

---

[1617] Ali Cevat Bey, *II. Meşrutiyet'in,* 54; Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya,* C. II, 140-141.
[1618] Ali Cevat Bey, *II. Meşrutiyet'in,* 56.
[1619] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 162; Kocahanoğlu, *31 Mart*, 126.
[1620] SirG. Lowther to Sir Edward Grey, No.55, Annual Report, 1909, Constantinople, 31 Ocak 1910, F.O.195/2363, 91.
[1621] Sir G. Lowther to Sir Edward Grey, No.566, Gizli Telgraf, Therapia, 20 Temmuz 1909, F.O.371/773, 360.
[1622] Pekmen, *31 Mart Hatıraları,* 135; İngiliz arşiv belgelerinde de, 14 Nisan'da ikindiüstü yani 4.00 itibariyle her şeyin sükûna ermiş göründüğü, yeni nazırların da atanması dolayısıyla bütün meselenin hallolduğu düşüncesinin hâkim olduğu belirtilmiştir. Sir G. Lowther to Sir Edward Grey, No.566, Gizli Telgraf, Therapia, 20 Temmuz 1909, F.O.371/773, 360.
[1623] Mehmet Selâhattin, *Bildiklerim (İttihat ve Terakki Cemiyetinin Maksad-ı Teessüs ve Sureti Teşekkülü ve Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin Sebeb-i Felâket ve İnkısamı),*Yay. Haz. Ali Birinci, Cüneyd Okan, Ankara: Vadi Yayınları, 2006, 20.
[1624] Alkan, *Selanik İstanbul'a*, 173.

dair bir haber olmamıştır. Ancak son dönemde Hasan Fehmi cinayeti gibi trajik olayların Volkan'da malzeme konusu olarak kullanılarak asker üzerinde bir denetim sağlama, askeri yönlendirme ve tahrik etme gibi amaçların hedeflendiği apaçık anlaşılmıştır. Yazılan makaleler bile dikkate alındığı zaman isyanın ortaya çıkışı pek de şaşkınlık yaratmamıştır.

Volkan'ın isyan günü çıkan yazısında öncelikle "*İhtar*" başlıklı yazıda, Volkan'ın İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nin yayın organı olduğu ancak Volkan'da İMC'nin imzası olmadan yayınlanan hiçbir yazının cemiyeti ilgilendirmediği adeta cemiyetin bundan sorumlu olmadığı belirtilmiştir.[1625] Gazetede kaleme alınan yazıların toplumda yarattığı buhranın farkında olan Volkancılar, ilerde bu yazıların cemiyete mal edilebileceğini düşünmüşlerdir. Bu yüzden ilerde cemiyetin herhangi bir zorlukla karşılaşmaması adına bu ihtarı yapmış, cemiyeti olabilecek tehlikelere karşı korumaya çalışmışlardır.[1626]

Yine isyan günü bir zabit tarafından Derviş Vahdeti'ye gönderilen mektup, isyan günü yaşanan olaylarla, isyancı askerlerin tutum ve davranışlarıyla adeta özdeşleşen bir tablo çizmiştir. Zâbit'in mektubunda, "*zâbit ve asker hiçbir vakit meydan-ı mücahededen ayrılmaz ve kan dökmekten dahi zerre kadar çekinmez. Ancak gerektir ki, ya bir emr-i ilahîye muvafık veyahut kânûn-i şerîate mutâbık olsun.*" Zabit'in sözleri Ayasofya Meydanı'nda "*Şeriat İsteriz*" diye bağırıp çağıran, yaptıkları eylemleri şeriat ile meşru kılmaya çalışan isyancı grupla özdeşleşen mahiyette olmuştur.[1627]

Mektubun diğer kısmında zâbit, birçok zabit ve askerin Hasan Fehmi cinayetine olan tepkisini şu sözlerle dile getirmiştir: "*Hasan Fehmi ortadan kaldırılmak için kendisine verilen ücret mukabilinde yolunu bekleyip de gece kahpelikle alkanlara boyamak gibi bir alçaklığı irtikab etmekten ibaret olmadığını takdir eden çok zabit ve askerimiz vardır.*" Bu cinayeti işleyenlerin insan olmadığını bunların "*canavar ve alçak denîler*" olduğunu söyleyen zâbit, bu cinayeti işleyenlere zâbit namının verilmemesi gerektiğini söylemiştir.[1628] Zâbit'in mektupta dile getirdiği bu sözler, orduda yaşanan çatışmayı da adeta gözler önüne sermiştir.

Zâbit'in bu mektubunu karşılıksız bırakmayan Vahdeti, namuslu asker diyerek kaleme aldığı yazısında, öncelikle zâbiti bir emr-i cihadın emr-i ilâhiye kânûn-ı şeraite uygun olması koşuluyla askerin meydan-ı mücaheden kaçınmaması, askerin kan dökmekten çekinmemesi konusunda onaylamıştır. Ancak yazının devamında sarf edilen sözler ile askerin dini

[1625] "İhtar", *Volkan*, 31 Mart 1325 (13 Nisan 1909), Nu.103, 1.
[1626] Zabit "Aynen", *Volkan*, 31 Mart 1325 (13 Nisan 1909), Nu.103, 1.
[1627] Zabit "Aynen", *Volkan*, 31 Mart 1325 (13 Nisan 1909), Nu.103, 1.
[1628] Zabit "Aynen", *Volkan*, 31 Mart 1325 (13 Nisan 1909), Nu.103, 1.

hassasiyetinin, padişahlık makamına olan bağlılık duygularının kullanılarak askerin tahrik edilmeye çalışıldığı açık bir şekilde anlaşılmıştır.[1629]

Bazı zabitlerin askeri, hocalardan ve Padişah'tan soğutmaya çalıştığı hususu Volkan'da, şu sözlerle ifade edilmiştir:[1630]

"*…Birkaç gün evvel burada bir zâbitin bir kışlada gecenin saat iki buçuk veya üçünde, gûya askere itaat dersi nasihatı verdiği esnada: - Askerler! Şu sokaklarda gördüğünüz başı sarıklı hocalar yok mu? Size emrettiğimiz zaman bunları, süngülerinizin ucuna takacaksınız! Milleti mi seversiniz yosa padişahı mı? Din yerine vatan, padişah yerine millet, diye telkinata kalkışacak olursak ve bu suretle mükâfat-ı dünyeviyyeyi, mükâfat-ı uhreviyyeye tercih edecek olursak emin olunuz ki, ne askerimizde eski celâdet kalır, ne de bizde eski siyaset …*"

Volkan'da kendince iyi niyetli olarak bu açıklamaları yapan zabitlere acınıldığı ifade edilmiştir. Aslında bu açıklamalar hem askeri kendilerine karşı soğutmuş hem de bu açıklamalar düşmanın işine yaramıştır.

Vahdeti'ye göre bu nasihatlerin askerlikte asla yeri olmamıştır. Vahdeti, bu milletin askerinin şehit ya da gazi olmak adına sadece savaşması, topraktan ziyade i'lâ-yı kelimetullah için canından vazgeçmesi gerektiğini söylemiştir. Vahdeti, bu gerçekleri askere bildirip onu telkin edecek kişilerin ulemâ yani bu başı sarıklı olanların olduğunu belirtmiştir. Durum böyle olduğu için askerin ulemâya düşman gözüyle bakması askerin manevi kuvvetini muhafaza edememesine neden olmuştur.[1631] Volkan'da genel anlamda yazılan makalelerde alaylı-mektepli askerlerin birlik olması gerektiğine yönelik açıklamalar yapılsa da, bu makalede olduğu gibi mektepli subayların bazı davranışları eleştirilerek, alaylı subayları yanına çekme hatta zaman zaman kışkırtmaya yönelik yazıların yazıldığı görülmüştür.

İsyan günü Sultanahmet'te toplanan öfkeli kalabalığın üzerinde Volkan'ın etkisi son derece büyük olmuştur. Keza isyan günü Volkan'da yayınlanan "*Bu devir, ahmaklar devri değildir*" başlıklı yazıda, insanların hükümete, meclise ve meclis başkanı Ahmet Rıza'ya karşı kışkırtılması keza isyan günü öfkeli kalabalık tarafından bunlara karşı oluşturulan baskıda Volkan'ın rolü çok büyük olmuştur. Yazıda, hükümetin milleti ahmak yerine koyduğu, yapılan uyarılara aldırış etmediği ancak bu şekilde devam edildiği takdirde milletin onları kollarından tutup çekeceği belirtilmiştir. Volkan'a göre, Ahmet Rıza senelerce çektiği zorluklara rağmen iyi bir mevki kazandıktan sonra mutlakiyet taraftarı olmuş, meclis de zevke dalmıştır.[1632]

[1629] "Volkan", *Volkan*, 31 Mart 1325 (13 Nisan 1909), Nu.103, 1-2.
[1630] "Volkan", *Volkan*, 31 Mart 1325 (13 Nisan 1909), Nu.103, 1-2.
[1631] "Volkan", *Volkan*, 31 Mart 1325 (13 Nisan 1909), Nu.103, 1-2.
[1632] "Bu Devir, Ahmaklar Devri Değildir", *Volkan*, 31 Mart 1325 (13 Nisan 1909), Nu.103, 2-3.

Yazının devamında, "*Ey Mebusan!*" Diyerek seslenen makalenin yazarı M. Sıdkı, mebusanın bu zevkinin uzun süre devam etmeyeceği, mebusanın ve reisleri Ahmet Rıza'nın dilediklerine ulaşmayacağı yönünde bir uyarı da yapmıştır.[1633]

Volkan'da yayınlanan bu makaleler 31 Mart İsyanı'nda Ulema ve medrese öğrencilerinin neden isyancı askerlerle birleşerek Derviş Vahdeti yanında hareket ettiğini gözler önüne sermiştir. Divan-ı Harbin yeminli şahadetle tespitine göre, isyan günü askerler arasında Derviş Vahdeti de yer almıştır.[1634] Ayasofya Meydanı'nda aktif olarak bulunan Derviş Vahdeti, başında yeşil sarık hoca kıyafetinde, süngü parıltıları arasında dolaşmış, elinde yeşil bir bayrak, safdilane askerlere nutuklar atmıştır. Askerler dindarane bir teslimiyet içinde Vahdeti'nin elini öpmek için yarışmışlardır.[1635]

Ellerinde beyaz, kırmızı ve yeşil bayraklar taşıyan yaklaşık 3-4000 isyancı askerlere başta Vahdeti olmak üzere İMC üyeleri, Bayezit ve Fatih medreselerinin bazı öğrencileri eşlik etmiştir.[1636] İsyancılar, "*Padişahım çok yaşa*", "*Şeriat isteriz*" şeklinde slogan atmışlardır. Burada şunu da belirtmek gerekir ki, askerlerin elinde taşıdıkları yeşil bayraklar İttihâd- ı Muhammedî Cemiyeti'nin açılışında kullanılan bayraklar olmuştur.[1637] Bu bayraklar, İMC'nin açılışında Ayasofya camiine davet edilen ve her taraftan yürüyen hocaların, softaların elinde taşınmıştır. Volkan'da Vahdeti açılışa gelenlerin bu bayrakları taşımalarını ve bayraklara dini yazılar işlemelerini istemiştir.[1638]

Aslında başından beri Şeyhülislam ve yüksek düzeydeki ulema rejimi desteklemiş olsa da, dini kesimin daha alt kademelerinde bulunan ve daha tutucu olan isimleri ülkenin yaşadığı karışık ortamın sorumlusu olarak İttihatçıları görmüşlerdir. 31 Mart İsyanı'nda sahaya inen bu dini kesimin üzerinde Derviş Vahdeti'nin etkisi oldukça büyük olmuştur. İkinci sıradan ulemayı bir araya getirmeyi başaran İMC, "*Enternasyonalist*", havalı, misyoner tarzda örgütlenen bir kuruluş olmuştur. İslami bir hitapla halka ulaşmayı başaran gazetesi Volkan, "*ülkeyi adeta uçuruma götürmekte olan bir avuç Allahsız.*" Tarzında ifadelerle halkı İttihatçılara karşı dolduruşa getirmeyi başarmıştır.[1639]

[1633] "Bu Devir, Ahmaklar Devri Değildir", *Volkan*, 31 Mart 1325 (13 Nisan 1909), Nu.103, 3.
[1634] Akşin, *31 Mart*, 58; Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasî,* 610.
[1635] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 152; Alkan, *Selanik İstanbul'a*, 186; Kocahanoğlu, *31 Mart*, 116.
[1636] Azmi Özcan, "Otuz Bir Mart Vak'ası", C. 34, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Yayınları, 2007, 9-11.
[1637] Akşin, *31 Mart*, 54; Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 145.
[1638] Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya,* C. II, 133; Volkan yazarlarından Lütfi, İMC'nin 3 Nisan 1909'da Ayasofya'da gerçekleştirdiği mitingde cemiyet üyelelerinin bu bayrakları taşıdığından bahsetmiştir. Lütfi buna dair, şu sözleri sarf etmiştir: "*Dest-i tebcilde (Lâ İlâhe İllallâh Muhammedü'r Resûrullâh) ve 'İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti' ile müzeyyen yeşil yeşil sancaklar sokaklarımıza başka bir ruhâniyet, başka bir kudsiyet bahş ediyordu.*" Lütfi, "Menkabe-i Celîle-i Peygamberî", *Volkan,* 22 Mart 1325 (4 Nisan 1909), Nu.94, 1.
[1639] Paul Dumont, François Georgeon, *Bir İmparatorluğun Ölümü (1908-1923),* Çev. Server Tanilli, İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Yayınları, 1997, 14-15.

Dönemi yaşayan çok sayıda ünlü isim, Volkancıların bizzat ayaklanma meydanında hazır bulunduğu ve isyanı teşvik eden bir vaziyette olduğunu belirtmiştir. O dönemin ünlü isimlerinden Halide Edip Adıvar, Hüseyin isimli bir çalışanından Derviş Vahdeti'yi isyan günü dinlemiştir. Ondan sonra Vahdeti hakkında şu yorumlarda bulunmuştur: "*Hüseyin, anlaşılan Vahdeti'nin askerlere hitabelerini dinlemiş ve takip etmişti. Vahdeti, bütün inkılapcılarla inkılâba taraftar genç talebeyi islamiyetin düşmanı olarak tanıtmış ve onların katledilmelerinin farz olduğunu söylemişti.*"[1640]

Yine 31 Mart İsyanı esnasında Türkiye'de bulunan Marcelle Tınayre[1641] Vahdeti hakkında şu değerlendirmeyi yapmıştır: "*Derviş Vahdeti'nin şımarttığı, kışkırttığı askerler, düzeni yeniden kurmakla, iyi törelerle ve Şeriat'la kaygılanıyorlar! Bunlar, kendilerine adaletin temsilcileri, din bilimciler ve ahlak koruyucuları süsü veriyorlar. 13 Nisan'da, kadın derneğini basmayı ve piyano kırmayı unutmuyorlar… Talih eseri, dernek lokali boş.*" [1642]

Bayar da, Vahdeti için şu sözleri sarf etmiştir:" *Tam intihap günü Derviş Vahdeti İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti namına Volkan adlı küçük kıtadaki gazeteyi çıkarmaya başladı. Bu, din perdesi altında her türlü melaneti saklayan bir paçavraydı. Nitekim körüklediği irticaı 31 Mart hadisesine götürmüştü.*"[1643] Ziya Şakir ise, yine isyan sürecinde Derviş Vahdeti ile ilgi şunları söylemiştir:[1644]

"*Şu anda en mühim faaliyet merkezi, Yerebatanda Volkan gazetesinin idârehanesi idi. Derviş Vahdeti, yine o yeşil cüppesini giymişti. Bir taraftan, kendisini ihtilaf ile evden çıkaracak olan heyeti bekliyor, diğer taraftan da her tarafa adamlar göndererek vaziyetten haberdar oluyordu. Saat, henüz ikiye gelmeden Ayasofya Meydanı'nda toplanan askerin mevcudu, yedi bin rakamı geçiyor ve henüz kumandadan mahrum olan bu başıboş efrad aralarına karışan softalarla kaynaşıyor.*"

Ziya Şakir isyan sürecine dair yine şu sözleri sarf etmiştir:[1645]

"*Muhtelif alaylara mensup olan askerlerin adedi, yedi bin kişiyi bulmuştu. Bunlar, alaylarının sancaklarını getirmişler; meydanın muhtelif yerlerine dikmişlerdi. Meydana, kucak kucak Mizan, Volkan, Serbestî gazeteleri getiriliyor, bir anda softalar ve askerlere tevzi ediliyordu.*

[1640] Adıvar, *Mor Salkımlı,* 318-319**;** Meliha Köse, "Tarih Ders Kitaplarında Kadın Hatıratlarının Kullanılması", *Tarih Okulu*, XXVI (2016), 595-617.
[1641] Fransız yazar Marcelle Tinayre, Jön Türklerin önemli liderlerinden Ahmet Rıza ve 2. Abdülhamid'in baskısından kaçarak yurtdışına kaçan Jön Türklerin Paris'ten yakın arkadaşıdır. Tinayre, sürgün günleri sona erdikten sonradostlarını görmek için İstanbul'a gelmiştir. Tinayre'nin İstanbul'a geldiği bu süreç, Türk tarihinin önemli olaylarından biri olan 31 Mart İsyanı'na rastlamıştır. Dönemin olaylarına yakından şahit olan Tinayre, dönemin siyasi olaylarını, toplumun günlük yaşamını İstanbul'da yazmaya başladığı günlüğüne kaydetmiştir.
[1642] Marcelle Tinayre, *Bir Kadın Gezgin Tinayre'nin Günlüğü, Osmanlı İzlenimleri ve 31 Mart Olayı,* Çev. Engin Sunar, İstanbul: Aksoy Yayıncılık,1998, 12.
[1643] Bayar, *Ben de Yazdım,* C. 1, 136.
[1644] Şakir, *İttihat,*194.
[1645] Şakir, *İttihat,*197.

Bir tarafta softalar askerleri başlarına toplayarak bunların heyecan veren yazılarını okurlarken, diğer tarafta da dili ağzında dönebilen askerler tarafından nutuklar veriliyordu."

İsyan günü evden çıkan Süleyman Tevfik, mahalle muhtarı Hüsnü Efendi ile karşılaşmış, isyan çıktığını ondan öğrenmiştir. Muhtar isyana dair şunları ifade etmiştir: "*Avcı taburları ayaklanmış. Ayasofya Meydanı'nda toplanıyorlarmış… Şeriat isteriz diye bağıran hocalar başlarında imiş. Bizim Murtaza Hoca'yı bir kısmının başında gördüm.*" Süleyman Tevfik'in yaşadığı muhitte, İMC'nin mümessili olan Murtaza Hoca'ya dair verilen bu bilgi Volkancıların isyan günü isyancı askerlerle çok yakın bir ilişkide olduklarını göstermiştir.[1646]

Dönemin önemli tanıklarından Abdurrahman Şeref Efendi de, Volkancıların ayaklanma ortamında aldığı vaziyet ile alakalı şu sözleri sarf etmiştir:[1647]

"*Bir kısmı da Cem'iyyet-i Muhammediyye'nin ve Volkan Cem'iyeti mensûbları olup, bunlar heman kâffeten ne idüğü belirsiz hazele ve eclâf idiler ki, iş bu patırtıda külâh kaparak meydân-ı ta'ayyünde ser-nümâ olmak ve nevbet-i ikbâl kendülerine teveccüh etmek kaydında idiler. İş bu gürûha sırf sâika-i nâdânî ile şerî'at-ı mutahhara-i İslâmiyeyi kayırmak sevdâsına düşen sebük-magzâne munzam olarak yevm-i mezbûrda teşvîkât-ı müessireleri ile fâide-i fesâda mirvaha-cünbân olmuşlardır.*"

Yine isyanın çıktığı gün Ayasofya Meydanı'na giden Süleyman Tevfik, meydana yakın civarda bulunan Üç Kahvehane'de çok sayıda sarıklının olduğundan bunların İMC'ye mensup olduğundan bahsetmiştir. Bir anda dışarıya çıkan Derviş Vahdeti avazı çıktığı kadar, "*Padişahım çok yaşa!*" diye bağırmış, koltuğunun altına doldurduğu gazetesi Volkan'ı dağıtmıştır. Tevfik, bazılarının para verdiğinden, Derviş'in de bu parayı aldığından da bahsetmiştir.[1648] Aydemir de, ayaklanma günü meydanda askerler, medrese softaları ve İMC'nin çığırtkanlıklarının bir arada kaynaştığından bahsetmiştir.[1649]

Süleyman Tevfik'in Üç Kahvehane'de karşılaştığı bir olay da aslında bazı hocaların isyana zorla götürüldüğünü kanıtlar nitelikte olmuştur. İsyancı çavuşların sık sık buraya girip çıktığından bahseden Tevfik, birden orada bir patırdı koptuğunu, iki sürücü beygirine bindirilmiş iki hocanın adeta zorla getirildiğini söylemiştir. Bu iki hocayı tanıyan Tevfik, bu iki yaşlı hocanın bu eziyetli yolculuktan olduğu kadar, tasvip etmelerine imkân olmayan bu ihtilâle zorla karıştırılmış olmanın elemi içinde perişan ve bitap olduklarını ifade etmiştir. Olayı gözlemleyen Tevfik, Derviş Vahdeti'nin bu sırada hemen hocaların yanına koştuğunu, hocaların kollarına girip hocaları hazırlanan yerlerine oturttuğunu söylemiştir.[1650]

[1646] Kutay, *31 Mart'ın,* 53**;** Müftüoğlu, *31 Mart Vak'ası,* 34.
[1647] *Son Vak'anüvis Abdurrahman,* 161.
[1648] Kutay, *31 Mart'ın,* 54.
[1649] Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya,* C. II, 133-135.
[1650] Kutay, *31 Mart'ın,* 54.

Daha önce Ali Cevad Bey'in padişahın tezkeresini okumak için meclise gittiğinden bahsetmiştik. Ali Cevad Bey'in yanında olan Süleyman Tevfik, asker arasında dolaşan çok sayıda sarıklı hocanın olduğunu, öfkeli bir kalabalığın hep birlikte Harbiye Nazırı'nı, Bahriye Nazırı'nı, Birinci Ordu Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa'yı, Ahmet Rıza ve avanesini istemeyiz, Şeriat isteriz diye bağırdıklarını belirtmiştir. Tevfik, en yoğun ve saldırgan avazların yükseldiği grup arasında gördüğü Derviş Vahdeti için yanında bulunan Yusuf Kemal Bey'e: "*İşte isyanın kalemli-bedenli-sarıklı-cübbeli elebaşısı… Sabah kucağında Volkan'nını satıyordu, şimdi Volkan'dan fışkıran lavların enkazını topluyor.*" demiştir.[1651]

Derviş Vahdeti, süratli adımlarla meclise yaklaşırken, o sırada kalabalık kendisine yol açmıştır. Ali Cevad Bey, Yıldız'la telgraflaştığı sırada, Derviş Vahdeti telgraf odasına girmiş ve adeta emreder tarzda: "*-Başkâtib Beyefendi… Asker heyecan içindedir. Beyazıt'tan gelen haberlere göre Mahmut Muhtar Paşa askeri birbirine kırdırıyor. Eğer bu adam vazifesinden derhal alınmazsa âlimallah kan gövdeyi götürür.*." demiştir. Süleyman Tevfik, bu sırada "*Ali Cevad Bey'in Yıldız'a çekilen telgrafı tutan elinin titrediğini hissettim*" demiştir. Tevfik Bey, ayrıca Vahdeti'nin Volkan gazetesini çıkardığı zaman Padişah'tan para yardımına delaletini istediği Ali Cevad Bey'i tanımıyormuş gibi resmi bir ifade ile hitap etmesi karşısında Ali Cevad Bey'in asabileştiğini, bu yüzden Vahdeti'ye ismi ile hitap ederek şu karşılığı verdiğini söylemiştir: "*Hafız Derviş Efendi… Görüyorsunuz ki askerin talebeleri tamamen is'af edilmiştir.*"[1652]

İsyancı askerlerin istekleri doğrultusunda hükümet kabinesinde değişen ve yerlerine yeni gelen isimleri teker teker söyleyen Ali Cevad Bey, Vahdeti'yi bu hususta ikna etmek için şu sözleri de sarf etmiştir:*"Bunları maalkesem (yeminle) temin ederim. Şimdi de keyfiyetin iâde-i seniyyeye iktirân ettiğinin ilânına müsaade istizân ettim. Telgraf metni işte elimde…*" Bu sırada telgraf odasının dışında çavuşların taraftarlığını yapanlar, "*Sabrımız tükendi… Bayazıt'a doğru yürüyeceğiz. Ölen Ölene… Kıran Kırana. Vebâli senin boynuna…"* şeklinde Ali Cevad Bey'e hitap ederek onu baskı altına almışlardır.[1653]

Bu sırada yaşananlara şahit olan Şeyhülislâm Ziayeddin Efendi, Vahdeti'ye hitaben şu sözleri sarf etmiştir: " *– İşte irade-i seniyye de (padişah buyruğu) geldi. Bütün arzular is'af edildi (yerine getirildi). Eğer zâtî (kişisel) bir davanız yoksa bu cemiyetin nâzın-mı (düzenleyicisi) iseniz askere anlatın, nâ-hak (haksız) yere kan dökülmesin. Bu azîm vebâlin (çok büyük*

[1651] Kutay, *31 Mart'ın,* 65.
[1652] Kutay, *31 Mart'ın,* 66; Kocahanoğlu, *31 Mart,* 121.

[1653] Kutay, *31 Mart'ın,* 66; Kocahanoğlu, *31 Mart,* 121.

günâhın) ind-i bâride (Allah katında) lâyık olduğu mahal nedir, bilmeniz icab eder."[1654] Şeyhülislam'ın bu cesaretine hayran kaldığını söyleyen Tevfik Bey, Vahdeti'nin bu sözlere bir karşılık veremediğini, sadece çavuşlara dönüp: "*Duydunuz… Şeyhülislâm Efendi hazretleri de Başkâtib Beyin dediklerini tasdik ediyorlar. Bayazıt'a yürümeye mahal kalmadı*" diyerek odadakilere gelişigüzel bir selam verip çıkıp gittiğini söylemiştir.[1655]

İsyanın ikinci günü (14 Nisan 1909), Tevfik Paşa kabinesi kurularak usul olduğu üzere sadaret alayı gerçekleştirilmiştir.[1656] Karal, Tevfik Paşa hükümeti kurulduktan sonra da, asi askerlerin çeşitli taşkınlıkları ve katliamlarının artarak devam ettiğini söylemiştir. İsyancıların gruplar halinde şehir içinde gerçekleştirdikleri silah atışları, kadınların Beyoğlu'na çıkmasını engelleme çalışmaları, üzerinde Frenk gömleği gördüklerine şiddet uygulamaları, istemedikleri subayları değiştirmek için düzenledikleri listeleri, İsmail Kemal aracılığıyla Harbiye Nazırı'na sunmaları gibi fenalıkları sergilemeye devam etmiştirler.[1657]

Burada dikkat çeken diğer bir husus isyancıların mektepli subaylara, İT kurumlarına, İT yanlısı basın bürolarına yönelik verdikleri ciddi zararların tam aksine Yıldız'a uğrayıp Padişah tarafından isteklerinin kabul edilmesi ve affedilmelerinden dolayı Padişah'a teşekkür ve sevgi gösterisinde bulunmaları, Padişah'ın da buna olumlu karşılık vermesi olmuştur.[1658]

İsyancılar tarafından İttihat ve Terakki taraftarı kurum ve kuruşlara büyük zararlar verilmiştir. Tanin ve Şûra-yı Ümmet gazetelerinin matbaaları ve İTC'nin binası basılıp yağmalanmış, ele geçirilen belgeler sokak ortasında yakılmış,[1659] masa sandalyeye varıncaya kadar eşyalar sokaklara atılmış, halı ve kilimlere kadar her şey isyancılar tarafından götürülmüştür.[1660] İttihatçılara ait olan Fatih İttihad Kulübü'ne de aynı şekilde isyancılar tarafından büyük bir zarar verilmiştir.[1661] Ayrıca Zabtiye Nezareti karşısında bulunan İT Kadınlar Kulübü kırılmış, musiki aletleri de parçalanmıştır.[1662] Asiler bu faaliyetlerin dışında geçirdikleri gazetelere de istediklerini yazdırıp bütün kontrolü ele geçirmeye çalışmışlardır.[1663]

Bu taşkınlıklarla yetinmeyen isyancılar ele geçirdikleri mekteplileri de katletmeye devam etmişlerdir. Mektepli subayların ölümüne engel olmak adına Ali Cevad Bey, saraydan önemli bir memurun katılacağı, ulema ve askeri kumandanlardan oluşan bir heyetin kışlalara giderek

[1654] Kutay, *31 Mart'ın,* 66; Kocahanoğlu, *31 Mart,* 121-122.
[1655] Kutay, *31 Mart'ın,* 65-66; Kocahanoğlu, *31 Mart,* 121-122.
[1656] Akşin, *31 Mart,* 86; Kutay, *31 Mart'ın,* 227; Ali Cevat Bey, *II. Meşrutiyet'in,* 184.
[1657] Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci,*91
[1658] Akşin, *31 Mart,* 95.
[1659] Dumont, Georgeon, *Bir İmparatorluğun,* 17; *Son Vak'anüvis Abdurrahman,* 163-164; Alkan, *Selanik İstanbul'a*, 170; Güresin, *31 Mart,* 53; Kutay, *31 Mart'ın,* 227-228; Ali Cevat Bey, *II. Meşrutiyet'in,* 184; Üçok, *Siyasal Tarih,*200
[1660] Kocahanoğlu, *31 Mart,* 106.
[1661] Alkan, *Selanik İstanbul'a*, 170.
[1662] Kocahanoğlu, *31 Mart,* 113.
[1663] Sertoğlu, "56 Sene Evvel Bastırılan Bir Kara İhtilal: 31 Mart", 3.

askerlere nasihat vermesine dair saraya bir teklif sunmuştur. Bu teklif Padişah tarafından da kabul edilerek bir nasihatname hazırlanmıştır. Nasihatnamede, şu tarzda öğütler verilmiştir: "*Mektepli subayların da alaylılar gibi asakir-i şahane oldukları ve bundan böyle mekteplilere yönelik davranışların Allahın ve padişahın gözünde 'şediden' sorumlu tutulacağı.*" Ancak heyetin yapacağı nasihatlerden isyancı askerlerin hoşlanmayacağını ve tepki alacağını düşünen Padişah, Ali Cevad Bey'in bütün ısrarlarına rağmen bu planı ertelemiş böylece plan yürürlüğe girememiştir.[1664]

Bu arada isyan Rumeli'de de yankı bulmuş, Mahmut Şevket Paşa 14 Nisan 1909'da Harbiye Nezareti'ne çektiği bir telgrafta, İstanbul'da bir savaş olduğuna dair haberlerin yayıldığı, halkın ve ordunun heyecan içinde olduğu, İstanbul'a gelmek üzere hazırlıkların başladığına dair bir telgraf göndermiştir. Selanik şubesi olayın nasıl çıktığı ve nasıl kontrol altına alınacağına dair yeterli ve açık bir şekilde cevap istemiştir. Böylece Harbiye Nazırı, bu telgrafa aynı gün içinde bir cevap göndermiştir. Gönderilen bu telgrafla, Selanik şubesini yatıştırmak, İstanbul üzerine bir harekâtı önlemek adına yeni kabine ile karışıklığın son bulduğu, anayasa ve Meşrutiyet'in güvende olduğuna dair bir teminat verilmiştir.[1665]

İsyanın ikinci günü, İstanbul gazeteleri itina ile asker aleyhine yazılar kaleme almasa da, isyancı askerlerin eylemleri, halkta büyük bir korkuya neden olmuştur. Öyleki Kapalıçarşı ve İstanbul'daki dükkânların çoğu açılmamıştır.[1666] Şehir artık tamamen asilerin eline geçmiştir. Medreseliler ve çavuşları ayaklanan askerler, binbir mecburiyetle sokağa çıkmış, köşede ürkek adımlarla gidip gelenler dışında kimseler ortalıkta gözükmemiştir. O gün dükkânlar yine açılmamış, Volkan ve Mizan dışında hiçbir gazete de çıkmamıştır.[1667]

İsyanın ikinci günü The Times'in verdiği haber, yabancı basının İMC'nin isyandaki rolüne dikkat çeker nitelikte olmuştur. Haberde, ulemadan çok sayıda kabiliyetli ismin üye olduğu İMC'nin artık İT'nin yerine geçtiği, bu cemiyetin artık başkente hâkim olduğu ve bu cemiyetin arkasında Birinci Ordu askerlerinin, halktan da silahlı kesimin büyük çoğunluğunun yer aldığı bildirilmiştir. Keza İMC'yi en az İT kadar gizli ve becerikli gören Times'a göre bu gerici isyanı bu cemiyet hazırlamıştır.[1668]

[1664] Akşin, *31 Mart*, 93-94;
Ali Cevad, kışlalara bir heyet gönderilmesi gerektiği yönünde yaptığı bütün ısrarlara rağmen, olumlu bir sonuca ulaşılamadığını şu sözlerle nakletmiştir: "*Bazı esbah-ı vahimeye mebni olsa gerek netice hâsıl olmadı.*" Ali Cevat Bey, *II. Meşrutiyet'in,* 184.
[1665] Akşin, *31 Mart*, 96-97; Kocahanoğlu, *31 Mart*, 206-207.
[1666] Akşin, *31 Mart,* 95; İngiliz arşiv belgelerinde çarşı ve pazarlar kapalı olduğu halde, şapkalar alınıp çiğnendiği halde Avrupa ve anayasa karşıtı gösterilerin yapılmadığını belirtilmiştir. Colonel Surtees to Sir G. Lowther, No.26, Telgraf, İstanbul, 26 Nisan 1909, F.O.371/771, 385; Bu da yaklanmanın daha çok gericiliğine işaret sayılmıştır.
[1667] Kutay, *31 Mart'ın*, 72.
[1668] Akşin, *31 Mart*, 86.

Karal, İMC'nin tahrikiyle softalar, eski casuslar ve mevkilerini kaybeden istibdatçı memurların İstanbul ve taşrada meşruti düzen taraftarı olanlara karşı harekete geçtiklerini, ilk iş olarak da yerleşim yerlerinin işaretlendiğini söylemiştir. Daha önce zaten Bursa'da teşkilatlanan İMC, burada büyük bir gösteri düzenlemiş, binlerce insan ellerinde yeşil bayraklarla telgrafhanenin önünde toplanmışlardır. Buradan İstanbul'daki İMC Merkezi'ne, Vahdeti'ye ve meclise çekilen telgraflarda ayaklananlarla birlikte olduklarını belirtmişlerdir. Ancak İT'ye bağlı subaylar, askere söz dinletebildikleri için isyan önlenmiştir.[1669]

Volkan'da isyana dair ilkyazı, 14 Nisan 1909'da "*Halîfe-i İslâm Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup*" başlığı ile çıkmıştır.[1670] Derviş Vahdeti, çıkarmakta olduğu Volkan gazetesinde, "*gemiyi büsbütün azıya almış, Padişah'tan meclisin kapatılmasını*" isteyecek kadar ileri gitmiştir. Vahdeti, içinde bulunduğu durum ve konumun yani aslında korkularının Padişah'a hitap etmeyi gerektirdiğini söylemiştir.[1671] İsyana dair duyduklarını, şu sözlerle ifade etmiştir: "*Şu dakikada aldığım bilgilere göre, bütün ordu birlikleri subaylardan harp okulu çıkışlı olanlarını tutukladıktan sonra dün gece saat 6 ve 7 sıralarında Osmanlı Meclis-i Mebusanını kuşatma altına almışlar, ancak adı geçen askerlerin gerçek amaçlarının ne olduğu bizce anlaşılamamıştır. Amaçları her ne olursa olsun kabinenin düşmesi kesinmiş.*"[1672]

Yazısında daha çok Meşrutiyet'in bekası hususuna dikkat çeken ve bu konuda Padişah'ı uyaran Vahdeti, "*Müslümanların halifesi sıfatınıza en büyük bir şeref varsa o da Osmanlı meşrutiyetinin korunması hususudur. Bu sorunda şayet hükümetin yönetim biçimini değiştirme taraftarları yüce padişahımızı aldatmaya çalışacak olurlarsa kesinlikle bu konuya değer verip kulak asmayınız.*" demiştir.[1673] Meşrutiyet'in korunması gerektiğinin altını çizen Vahdeti, diğer taraftan yazının devamında şunları söylemiştir: *"Bugün meşrutiyetimizi ortadan kaldırmak, Osmanlı Mebuslar Meclisi'ni kapatmak yüce padişahımızın elindedir. Yüce kişiliğiniz, 'hürriyet verilmez, alınır' diyenlere karşı 'işte almak da vermek de benim kudretim*

[1669] Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci,* 91-92.
[1670] Derviş Vahdeti, "Halîfe-i İslâm Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup" *Volkan*, 1 Nisan 1325 (14 Nisan 1909), Nu.104, 1; Vahdeti bu mektupta padişaha meclisi kapatmak ve meşruti rejime son vermek adına bir çağrı yapmıştır. *Neue Freie Presse*, Abendblatt, 14 Nisan 1909; Vahdeti, Divan-ı Harbde bu mektubu için, şu sözleri sarf etmiştir: "*Hürriyet verilir alınmaz diyenlere karşı bir dakika bile Meclis-i Mebusanı kapatmaması için yazışım, haşa bu azametli ordunun kuvvetini inkâr değil, öteden beri aleyhlerinde bulunduğum beş on zata telmih etmek suretinden ibarettir.*" Kocahanoğlu, *31 Mart,* 228.
[1671] Derviş Vahdeti, "Halîfe-i İslâm Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup" *Volkan*, 1 Nisan 1325 (14 Nisan 1909), Nu.104, 1.
[1672] Derviş Vahdeti, "Halîfe-i İslâm Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup" *Volkan*, 1 Nisan 1325 (14 Nisan 1909), Nu.104, 1; Tülbentçi, "Hareket Ordusu".
[1673] Derviş Vahdeti, "Halîfe-i İslâm Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup" *Volkan*, 1 Nisan 1325 (14 Nisan 1909), Nu.104, 1.

sınırları içinde olduğunu görünüz.' diyerek yüce isminizi süslü kalemlerle altın sayfalar üzerine kayıt olunmasına ihsan buyurunuz."[1674]

Vahdeti'nin, 2. Abdülhamid'in Meşrutiyet'i ortadan kaldırabileceği yetkisine dair sarf ettiği bu sözleriyle, Padişah'a kapalı bir mesaj vererek aslında Padişah'ı bu hususta yüreklendirmek isteyip istemediği hususu kafalarda kuşkulara neden olmuştur. Yazının devamında yine Meşrutiyet vurgusu yapan Vahdeti, şu sözleri sarf etmiştir: "*Osmanlı Mebuslar Meclisini bir dakika bile kapatmak fikrini şayet yüce kişiliğinize aşılayacak olanlar bulunursa, o kişilere din ve vatan düşmanları gözüyle bakınız! Sizin için en şanslı dönem işte bugünden itibaren başlayacaktır.*"[1675]

Kurulacak kabinenin de tarafsız olmasına da dikkat çeken Vahdeti, bu hususa dair ise şunları söylemiştir: "*Kurulacak kabinenin ne İttihat ve Terakki, ne de Ahrar Fırkası'na bağlı olmamasına olağnüstü dikkat gösterilmesi, bugün artık bir gerekliliktir. Memleketin esenliği bu noktadır. Herhalde tarafsız bir kabine oluşturulması tarafınızdan da söz götürmez bir gerçek olduğuna göre kuşku yoktur. Bu konuda emir verme yetkisi sizin nimet sahibi yüce kişiliğinizdir.*"[1676]

Sina Akşin, isyanın Ahrarcı olamaması, kontrolden çıkışın aşırı bir hal alması, Meclis-i Mebusan'ın isyan esnasında duruma hâkim olamaması hatta görüşmelerin yapılması esnasında gerekli çoğunluğun sağlanamaması karşısında Vahdeti'nin yaşadığı korkuların bu mektubu kaleme almasında etkili olduğunu söylemiştir. Ortada resmi otorite olarak sadece Padişah'ı gören Vahdeti, Meşrutiyet'in korunmasını daha çok Padişah'ın mutlakiyeti kurmaya çalışmamasına, mutlakiyetçilerden etkilenmemesine bağlamıştır. Vahdeti o kadar ümitsizliğe

---

[1674] Derviş Vahdeti, "Halîfe-i İslâm Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup" *Volkan,* 1 Nisan 1325 (14 Nisan 1909), Nu.104, 1; Vahdeti'nin bu sözleri bu tüzüğün kaldırılması için Padişah'a yapılan bir çağrı niteliğinde olmuştur. "La revolution du 13 avril a-t-elle ete un mouvement reactionnaire?" *Mecheroutiette,* 01.12.1910, *Mecheroutiette*, 16; Ancak Paris basınında, "*Cahil bir gazetecinin basit daveti üzerine anayasayı yürürlükten kaldırmak için Abdülhamid'in kafa yorduğunu düşünebilir miyiz?"*tarzında sorulan bu soru, 2. Abdülhamid'in Vahdeti'ye pek de itimat etmeyeceğini vurgulamak adına sarf edilmiştir. *Mecheroutiette,* 01.12.1910, 23; Yabancı basına göre ayrıca Vahdeti'nin Padişah'a yaptığı iltifatın, basına 2. Abdülhamid'e saygı ve hürmet etmesini emreden Jön Türklerden hiçbir farkı olmamıştır. Keza Ahmet Rıza'nın, Meşveret'in son sayısında Abdülhamid ile ilgili yazdıkları buna örnek teşkil etmiştir. "La revolution du 13 avril a-t-elle ete un mouvement reactionnaire?" *Mecheroutiette,* 01.12.1910, *Mecheroutiette*, 24; Aslında Vahdeti, Abdülhamid'i yücelterek İstanbul askerlerinin üzerinde, İttihatçılara karşı şikâyetleri İslam Birliği'ndekilerle pek çok temas noktası olan Liberal Birliğin çıkarlarına dönüşebilecek bir etki elde etmiştir. "La revolution du 13 avril a-t-elle ete un mouvement reactionnaire?" *Mecheroutiette,* 01.12.1910, 25.

[1675] Derviş Vahdeti, "Halîfe-i İslâm Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup" *Volkan,* 1 Nisan 1325 (14 Nisan 1909), Nu.104, 1.

[1676] Derviş Vahdeti, "Halîfe-i İslâm Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup" *Volkan,* 1 Nisan 1325 (14 Nisan 1909), Nu.104, 1.

girmiştir ki isyandan önce sık sık destek verdiği Ahrarcı bir hükümet yerine Meşrutiyet eksenli olmak şartıyla bir hükümete bile sıcak bakmıştır.[1677]

Vahdeti'nin bu yazısı Meşrutiyet tehlikede diye Harbiye öğrencileri arasında büyük bir telaşa sebebiyet vermiştir. Ancak Mevlânzade Rıfat ve Mizancı Murad, Vahdeti adına teminatlar sunmuş, Meşrutiyet'in güvende olduğu izah edilmiştir.[1678] Ziya Şakir'e göre, Meşrutiyet'i büyük bir uçurumun kenarına sürükleyen bu süngü ve sarık kuvveti, İstanbul'daki halk üzerinde büyük bir endişe ve korkuya sebebiyet vermiştir.[1679]

Vahdeti'nin bu yazısı Cemiyet-i İlmiyye'nin beyannamesinde de sert bir biçimde kınanmış, Edirne İlmiyye Cemiyeti'nin beyannamesinde, "…*Ulema olmadığı halde ilmiye kisvesinde dört tarafa dağılan alçaklar vasıtasıyla ahaliyi aldatanlar*" sözleri ile Vahdeti, bu isyanın baş sorumlusu olarak suçlanmıştır.[1680] Bu durumda geri adım atan Vahdeti ertesi günü Volkan'da bu konunun açıklanabileceği, Padişah'ın isyan ile hiçbir alakasının olmadığına dair teminat vermiştir.[1681]

Vahdeti'nin bu yazısına 14 Mayıs 1909 tarihli Nişter'in ilk sayfasında verilen bir karikatür yoluyla da gönderme yapılmıştır. Karikatürde bir eliyle kırbac tutan bir subay, diğer eliyle (kendinden daha kısa boyda olan) birinin boğazında bulunan kelepçeye bağlı zinciri tutmuştur. Resmin altında, "*Laayn çabuk söyle, hürriyet alınır mı verilir mi*?" diyerek Vahdeti'ye ince bir nüansta bulunulmuştur.[1682]

İsyanın ikinci günü Kadıköy'den İstanbul'a hareket ederken isyan haberini alan ve buna üzülen Volkan yazarlarından Lütfi, "*Dünkü Hal*" başlıklı yazısında, Şeref Sokağı sakinlerini kast ederek "*Eyvah ey zâlim Sokak! Osmanlı mazlum milletlerinin geleceğine kan ağlatacaksınız."* demiştir.[1683] Lütfi, İstanbul'da öz olarak kuşkulu, çok acıklı bir olayın ortaya çıktığını, gece silah seslerinin İstanbul'u titrettiği adeta memlekette yer yerinden oynağı şeklinde duyduğu haberlerin kendisini korkuttuğunu söylemiştir. Yeni Cami önünde öldürülen bir subayın cesedi ile karşılaşan Lütfi, "*Memleketimizin felaket heykeli olan bu kanlı tablo… Milletimizin geleceğinden beni sanki ümitsizliğe itti.*"demiştir.[1684]

[1677] Akşin, *31 Mart,* 99; Aydemir ise, askeri anlamda yönetici bir kadrodan yoksun olarak gördüğü isyanın daha ilk günden cıvıklaştığı, ne istediğini bilmeyen, amacı ve yolu belli olmayan kişilerden oluşan bir harekete dönüştüğü için daha ilk günden başarısız olduğunu söylemiştir. Bu kalabalıkta ne yaptığını bilen grup Derviş Vahdeti ve çetesi olmuştur. Vahdeti'nin Padişaha gönderdiği mektupta amaçladığı şey Meşrutiyet'i ortadan kaldırıp istibdat rejimine geri dönme isteği olmuştur. Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya,* C. II, 140.
[1678] Akşin, *31 Mart,* 100-101.
[1679] Şakir, *İttihat,* 246.
[1680] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 163.
[1681] Akşin, *31 Mart,* 101.
[1682] Akyüz, *İstanbul Basınına,* 98.
[1683] Lütfi, "Dünkü Hal", *Volkan,* 1 Nisan 1325 (14 Nisan 1909), Nu.104, 1.
[1684] Lütfi, "Dünkü Hal", *Volkan,* 1 Nisan 1325 (14 Nisan 1909), Nu.104, 1.

Lütfi'nin Hamidiye Türbesi'nin önünde, "*dindar, o şeci' askerler parlak süngüleri ellerinde olduğu halde saf, saf…"* toplanmış dediği bir grup asker dikkatini çekmiştir. Bu askerlere, "*zeki, halûk ve fatih…*" diye nitelendirdiği bir başçavuşun yaptığı konuşma kendisini çok rahatlatmştır.[1685] Başçavuş askerlere şunları söylemiştir:[1686]

"*Arkadaşlar! Millet bizi dinimiz için, vatanımız için besliyor. Bugün biz dinimizi, vatanımızı, hem de bizi besleyen milletimizi, din kardeşlerimizi Şeref Sokağı adamlarından beş on zâbitin hatırı için ayağımızın altına alırsak bizden Allah da râzı olmaz, Peygamber de. Bugün biz ya ölmeliyiz veyahut Şeref Sokağı'nın hâtırası için millete zulm eden Sadrâzam, Harbiye Nazırı'nı kabul etmemeliyiz… Milletten başka kimseye esir olmayalım. Yalnız milletimize sadık olalım.*"

Başçavuşun bu sözlerine alkış tutan Lütfi, "*Yaşasın Osmanlı askerleri diye bütün ruhumla, kalbimle takdir ederek duâhan oldum.*" demiştir. Daha sonra Ayasofya'ya Meclisin önüne gidip askerin arasına karışan Lütfi, kalabalık arasından başka birinin de, "*Bize şapka giydirmek isteyen millet reisi Rıza Efendi'yi, memleketi nifaka, fesada düşürmek için çalışan Hüseyin Cahid Efendi'yi, milleti terk edip de Şeref Sokağı'nı iltizâm eden Sadrâzamı, Harbiye Nâzırı'nı istemeyiz. Meclis-i Mebusan ne yapacaksa şerîate tatbik ederek yapmalı.*" sözleri karşısında "*Mebusan dairesinin önü bembeyaz kesildi. Herkeste hissiyât-ı diniye galeyana geldi. Bir taraftan yaşasın şerîat-i garrâ-yı Muhammediye diye feryad ediyorlar bir taraftan da Allah, Allah diye figan ediyorlardı.*"demiştir.[1687]

Meclis önünde toplanan kalabalıktan hayranlıkla söz eden Lütfi, şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur: "*Ey ümmet-i Muhammed! İşte görüyorsunuz ki, birkaç aydan beri Şeref Sokağı'nın istinad ettikleri şu şanlı süngüler bugün hakikati anlayarak o merdud sokak tarafından iğfal edildiklerini idrâk ederek rücu ettiler.*" Yazının devamında Meşrutiyet'i istemeyenlerin Allah katında menfur olacaklarını belirten Lütfi, "*Biz de hakiki olarak çalışalım usûl-i meşveretin şer'i şerîfin ahkâm-ı münîfinden bulunduğunu iyi bilelim usûl-i meşvereti elden bırakmayalım.*" demiştir.[1688]

Volkan'da oldukça sert ve tahrik amaçlı yazıları ile tanıdığımız Lütfi, anlaşıldığı üzere Meşrutiyet'e karşı olmamıştır. Hatta bu isyanın Meşrutiyet'i ortadan kaldırmak yerine Meşrutiyet'i devam ettirme adına olumlu bir adım olarak görmüştür. Keza bu bağlamda kişisel çıkarları uğruna halk arasına nifak sokan Şeref Sokağı için çok sert sözler kullanmıştır: "*Ey zalim sokak! Sen kendini Rüstemi Zâl zannediyordun, milleti bâziçe yapmak istedin, orduyu siyasiyatla işgâl ettirdin… Alenen ben zulm edici bir zâlim dedin…*"[1689]

[1685] Lütfi, "Dünkü Hal", *Volkan*, 1 Nisan 1325 (14 Nisan 1909), Nu.104, 2.
[1686] Lütfi, "Dünkü Hal", *Volkan*, 1 Nisan 1325 (14 Nisan 1909), Nu.104, 2.
[1687] Lütfi, "Dünkü Hal", *Volkan*, 1 Nisan 1325 (14 Nisan 1909), Nu.104, 2.
[1688] Lütfi, "Dünkü Hal", *Volkan*, 1 Nisan 1325 (14 Nisan 1909), Nu.104, 2.
[1689] Lütfi, "Dünkü Hal", *Volkan*, 1 Nisan 1325 (14 Nisan 1909), Nu.104, 2.

İsyanın üçüncü günü (15 Nisan 1909), hükümet resmi olarak yayınladığı tebliğde, birçok askerin kışlalarına döndüğü, bazılarının şehir içinde silahlı olarak gezindikleri ve havaya sıktıkları kurşunlar nedeniyle sivil halk arasında yaralanmalara, ölümlere sebebiyet verdikleri belirtilmiştir. Padişah'ın verdiği affın sadece aftan önceki olayları kapsadığı bu yüzden şuan sergilenen davranışların anayasaya aykırı olmasından dolayı şiddetle cezalandırılacağı da ayrıca belirtilmiştir.[1690]

Olayları daha gerçekçi bir şekilde ifade etmeye başlayan hükümet, aslında askere karşı daha sert bir tavır aldığını ilan ederek Rumeli'nin İstanbul üzerine olası bir harekât gerçekleştirmesinin önüne geçmek istemiştir.[1691] Ancak kükümetin çabaları boşa çıkmış, Binbaşı Muhtar Bey kumandasındaki Hareket Ordusu'nun ilk birliği Selanik'ten yola çıkmıştır.[1692]

Bu arada isyanın çok ses getiren cinayetlerinden birisi de isyanın üçüncü gününde Âsar-ı Tevfik Zırhlısı süvarisi ve Bahriye Silâhendaz Taburu komutanı Binbaşı Ali Kabuli Bey'in 15 Nisan'da isyancılar tarafından feci bir şekilde katledilmesi olmuştur. Ali Kabuli cinayetinde, üzerinde netleşilmeyen iki temel düşünce söz konusu olmuştur. Bir görüşe göre Ali Kabuli, emrindeki bahriyeli askerlerin asilere katılmasını önlemek istediği için katledilmiştir.[1693] Birçok kaynakta Ali Kabuli'nin maiyetindeki askerlere, "*Padişah ancak millet olursa vardır. Milleti mahvetmek isteyenleri bu toplarla kahretmek boynumuzun borcu olmalıdır.*" Sözleri askerlerce yanlış anlaşılmış, bu yüzden asilerle birleşen askerlerce katledilmiştir.[1694] Askeri bu yönde kışkırtan grubun başında Bahriye askerlerinden Abanalı Osman Çavuş bulunmuştur.[1695]

Diğer bir görüş ise, Ali Kabuli Bey'in Yıldız Sarayı'nı gerçekten bombalamayı planladığı için katledildiğine yönelik olmuştur. Prens Sabahattin, Enver Paşa ile yaptığı görüşmede, 2. Abdülhamid'in tahtan indirilmesi hususunu konuşmuş ancak Enver Paşa'nın bu işi tek başına yapamacağını söylemesi üzerine, Sabahattin Beşiktaş sahilinde bulunan Hamidiye Kruvazörü'nde Hamidiye Süvarisi Vasıf Bey ve Ali Kabuli ile bir görüşme yapmıştır. Görüşme sonrasında Vasıf Bey'in "*İsyan harekâtı Meşrutiyet aleyhine bir cereyan alırsa*

[1690] Akşin, *31 Mart*, 106.
[1691] Akşin, *31 Mart*, 106.
[1692] Akşin, *31 Mart*, 124.
[1693] Alkan, *Selanik İstanbul'a*, 192-193.
[1694] Alkan, *Selanik İstanbul'a*, 193; Baydar, *31 Mart*, 29; Bayar, *Ben de Yazdım,* C. 1, 102; Güresin, *31 Mart*, 57; Kabacalı, *Türkiye'de,* 110; Sina Akşin, Ali Kabuli'nin bu sözlerinin büyük ihtimalle harekâta hazırlık olarak olarak söylenildiği hatta topları Yıldız'a bile çevirttiğinin idda edildiğini belirtmiştir. Akşin, *31 Mart*, 129.
[1695] Sıddık Yıldız, "31 Mart İsyanı'ndan Bir Olay İncelemesi: Asâr-ı Tevfik Zırhlısı Komutanı Ali Kabulî Bey'in Öldürülmesi", *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1(2017), 71-84.

diğer arkadaşlarla görüşüp mutabık kaldıktan sonra müştereken Yıldız Sarayını topa tutar ve yakarız." Sözleri cinayetin işlenmesinde bu görüşü destekler nitelikte olmuştur.[1696]

Ali Kabuli'nin mahiyetindeki deniz erleri sonunda isyancılara katılmış, yakalanan Ali Kabuli, sokaklarda sürüklenmiş, askerlerin hakaretlerine maruz kalarak iki kez bayılmış,[1697] en son kafesli bir erzak arabasının içine konularak Yıldız Sarayı'nın önüne götürülmüş, 2. Abdülhamid'in gözleri önünde öldürülmüştür. Ali Kabuli cinayetinde, 2. Abdülhamid'in tutumu da tartışma konusu olmuştur. Yalman 2. Abdülhamid'in kendi eliyle isyancı askerlere yaptığı bir işaret sonucu Ali Kabuli'nin cani bir şekilde katledildiğini belirtmiştir.[1698]

Bu bağlamda 2. Abdülhamid'e yöneltilen en büyük suçlama Ali Kabuli'yi linç edilmekten kurtaramaması olmuştur.[1699] Bayar bu hususta, "*Sultan Abdülhamit'in -tasvip ve memnuniyet nazarları altında denilebilecek tarzda- gözleri önünde*" Ali Kabuli'nin katledildiğini söylemiştir.[1700] Yalman bu hususta, " *Bir gedikli çavuş ve deniz erleri tarafından Yıldız'a götürülen Asar-ı Tevfik süvarisi Kabuli Bey'in Abdülhamit'in gözleri önünde linç edilmesi, Kızıl Sultan'ın hesabına geçmesi lazım gelen bir cinayettir.*" Sözleri ile olayın sorumluluğunu Padişah'a yüklemiştir.[1701]

Ali Cevat Bey, sultanın bu cinayete çok üzüldüğünü, "*Artık bunlar asker, değil, yeniçeri, asi olmuşlar*." Sözleriyle de tepkisini dile getirdiğini söylemiştir.[1702] 2. Abdülhamid'in kızı Ayşe Osmanoğlu hatıralarında, babasının bu olaya tepkisini, şu sözlerle ifade etmiştir: "*Babam, Harem'e döndüğü zaman ter içinde kalmış, kederle omuzları çökmüş bir haldeydi. Başını tutarak, 'Bizim için artık kurtuluş yolu yok. Askere itaatsizlik gelmiş. Yeniçeriliğe dönmüş, yazık.'diyordu.*"[1703] Osmanoğlu, ayrıca babasının bu duruma çok üzüldüğünü de şu sözleri ifade etmiştir: "*Hele Ali Kabuli Bey'i getirip de 'Padişahı isteriz' diye bağırdıkları gün çok bezgin ve kederliydi. Allah şahidimdir ki babamı bütün saltanatı müddetince, tahtan indirildiği vakit ve Selanik'e giderken bile bu kadar bitkin ve me'yus görmedim.*" [1704]

Sina Akşin, 2. Abdülhamid'in bu olaya üzüldüğü konusuna hem fikir olmakla birlikte Padişah'ın isyancılara yönelik herhangi bir tutuklama emri çıkarmamasını ve bu üzüntüsünü

[1696] Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda,* 514-515; Kuran, *İnkılâp Tarihimiz,*341; Kabacalı'ya göre Binbaşı Ali Kabuli, Prens Sabahattin'le varılan karar doğrultusunda, isyanın üçüncü günü askerleri gerçekleştirilecek harekete hazırlamak için bir konuşma yapmış ve bu yüzden katledilmiştir. Kabacalı, *Türkiye'de,* 103.
[1697] Aysal, "Örgütlenmeden Eyleme", 32. Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci,*90
[1698] Yalman, *Yakın Tarihte,* 112; Ancak 2. Abdülhamid 'in kızı Ayşe Osmanoğlu, hatıralarında bu iddalara tek tek cevap vererek babasının suçsuz olduğunu ifade etmiştir. Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid (Hatıralarım),* Ankara: Selçuk Yayınları, 1984,143-144.
[1699] Yıldız, "31 Mart İsyanı'ndan", 86.
[1700] Bayar, *Ben de Yazdım,* C. 1, 102-103.
[1701] Yalman, *Yakın Tarihte,* 112.
[1702] Ali Cevat Bey, *II. Meşrutiyet'in,* 61; Kutay, *31 Mart'ın,* 55; Kocahanoğlu, *31 Mart,* 131.
[1703] Osmanoğlu, *Babam,*144.
[1704] Osmanoğlu, *Babam,*143.

açık bir şekilde eyleme dönüştüren bir davranışta bulunmamasını da garip bulmuştur.[1705] Ancak bu suçlamalara cevap olarak Burhan Felek, bunun o şartlarda imkân dâhilinde olup olamadığını takdir edemediğini söylemiştir.[1706]

Ayrıca birçok kaynakta Padişah'ın, Ali Kabuli'nin sarayı topa tutacağına inandığı bunu da Ali Cevat Bey'e "*Maşallah! Bizi topa tutacak diyorlar, sormayalım mı*?" sözleri ile ifade ettiği belirtilmiştir.[1707] Yalman, Ali Cevat Bey'in, Ali Kabuli'nin saraya alınması ve erlerin kurtarılması gerektiğini Padişah'a bildirdiğini ancak Padişah'ın şu şekilde bir karşılık verdiğini söylemiştir: "*Yıldız'ı topa tutmak emrini verdiğine dair elimde rapor var. Demekki ben uykuda iken beni yok etmek niyetinde idi. Varsın, layığını bulsun…*"[1708] Netice olarak, Ali Kabuli ile beraber isyan esnasında yirmi kişiyle sonuçlanan adeta bir katliam yaşanmıştır.[1709]

İsyanın üçüncü gününde iş hayatı yeniden başlamış,[1710] isyan ateşi azalmaya başlamış, meclis çoğunlukla toplanarak çalışmalarına devam etmiştir.[1711] Ancak Volkan ve Mizan dışında yine gazeteler çıkmamış, bu gazeteler de daha iyimser bir dil kullanmaya başlamışlardır. Beklediği hedefe ulaşamayan Vahdeti, girdiği telaş içinde kamuoyuna daha çok sükûn ve düzen tavsiyesi vermiştir.[1712]

İsyanın üçüncü gününde, Vahdeti tarafından "*İnkılâb-ı Şer'î*" isimli bir makale kaleme alınmıştır. Vahdeti, bir önceki sayıda 2. Abdülhamid'e ithafen yazdığı ve içinde umutsuzluk ve kötümserlik barındırdığı mektubun tam aksine bu yazısında son derece iyimser ve umut dolu olmuştur. Öncelikle başlarında onbaşılar ve kumandanlar olan askerlerin gerçekleştirdiği isyanın güzelliğinden bahseden Vahdeti, "*Ne idi o, dün geceki, evvelki günkü mehâbet-i askeriyye! Ya Rab! Ne idi o harekât-ı askeriyye.*" demiştir.[1713] İsyanın daha çok kimlere ve neye karşı gerçekleştirildiği hususunda Vahdeti, "*Halifemize, askerlerimize, ulemâmıza, hepimize mürteci diyenlere karşı… Bir İnkılâb-ı Şer'î.*" demiştir.[1714]

Vahdeti, heyacanlı bir şekilde, bu İnkılâb-ı Şer'î'nin nasıl olduğundan şu şekilde bahsetmiştir: "*Bu inkılâpta hem milletin meşrutiyet idaresi korunacak hem de bütün Osmanlı kanunları yüce dinin kurallarına uygun olacaktı. Öyle bir hükümet oluşturulacak ki Müslümanlık kavramlarıyla batı medeniyeti karıştırılacak, öyle bir oluşum ortaya çıkacak ki, bütün dünya*

[1705] Akşin, *31 Mart*, 130.
[1706] Yıldız, "31 Mart İsyanı'ndan", 86.
[1707] Ali Cevat Bey, *II. Meşrutiyet'in,* 61.
[1708] Yalman, *Yakın Tarihte,* 112.
[1709] İttihatçılara karşı yapılan bu katliamda ölenlerin çoğu subay olup, ikisi de milletvekillerinden oluşmuştur. Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 101-102.
[1710] Sir G. Lowther to Sir Edward Grey, No.566, Gizli Telgraf, Therapia, 20 Temmuz 1909, F.O.371/773, 360.
[1711] Birinci, "31 Mart Vak'ası'nın", 348.
[1712] Kutay, *31 Mart'ın,* 79.
[1713] Derviş Vahdeti, "İnkılâb-ı Şer'î", *Volkan,* 2 Nisan 1325 (15 Nisan 1909), Nu.105, 1.
[1714] Derviş Vahdeti, "İnkılâb-ı Şer'î", *Volkan,* 2 Nisan 1325 (15 Nisan 1909), Nu.105, 1.

hayretlere düşecekti."[1715] Vahdeti bundan sonra askerleri bu hareketlerinden dolayı şu sözlerle övmüştür: "*Bir gazâ ettin ki… Rûh-i Peygamberî yine şad oldu. Rızâ-yı İlâhîye mazhar oldunuz! Rûh-i revân-ı Muhammedîyi memnun ettiniz. Ananızın, babanızın, halifenizin, milletinizin de hoşnûdîsine lâyık oldunuz.*"[1716]

Makalenin devamında Vahdeti, ihtilalin çok büyük zarar vermeden atlatılmış olduğundan duyduğu memnuniyetten bahsetmiş, meydana gelen ufak tefek hadiselerin de olağan karşılanması gerektiğini söylemiştir. Keza isyan esnasında yaşananlara istinaden: "*Atılan cihad kurşunlarından bir iki kişi şehit edildi. Böyle inkılâb zamanlarında birkaç şehid verdiğimizden dolayı bahtiyarız.*" demiştir. Vahdeti, son olarak makalenin sonunda askerlerin isteklerinin makul olduğu, çok sayıda ulemanın da kendilerine katıldığını söylemiştir.[1717]

Daha önce de isyan çıkınca İT'nin önemli isimlerinin öldürülme korkusuyla saklandıklarından bahsetmiştik. Volkan'da bu isimlerin nerede olduklarının bilinmediği belirtilmiş ve bu husus dalga konusu edilmiştir. Bu haber Volkan'ın son sayfasında küçük bir not şeklinde haber edilmiştir. Haber şu şekilde verilmiştir: "*1) Ahmet Rıza Beyefendi'nin Meclis-i Mebusan riyasetinden istifa ettiğinden. 2) Hüseyin Cahid Bey'le. 3) Cavid. 4) Baha Şakir Beylerin firar eylediklerinden. 5) Doktor Nâzım Bey de nerede bulunduklarına dair mâlumat alınamadığından dolayı doğrusu izhâr-ı teessüf eyleriz.*" [1718]

İsyanın üçüncü günü, hükümet Derviş Vahdeti'nin 14 Nisan 1909 tarihli, "*Halîfe-i İslâm Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup*" başlıklı çıkan yazısını Meşrutiyet aleyhine bir hareket olarak nitelendirmiştir. Bu yüzden Volkan aleyhine hemen dava açılmasına, taşrada cemiyetlere üye yazdırılması ve diğer başka zararlı eylemlere meydan verilmemesine yönelik bir karar çıkarmıştır. Aslında 31 Mart İsyanı'ndan sonra da İMC'nin çeşitli vilayetlerde ve bölgelerde faaliyetleri eskisi kadar güçlü ve geniş katılımlı olmasa da yine devam etmiştir.

Bu faaliyetlere karşı hükümetin tepkisi devam etmiş, kendi tabiriyle bu zararlı ve irticacı eylemlerin önüne geçmeye çalışmış, çeşitli önlemler almaya çalışmıştır. Arşiv belgelerine bakıldığında yurdun birçok farklı yerinde, cemiyet üyelerinin hala bilinen isimlerle işbirliği içerisinde olma çabasını sürdürdüğü, halkı kışkırtma eğiliminde oldukları anlaşılmıştır. Hükümet ise bu kişilere karşı göz yummamış çeşitli tahkikat ve takibatlarla bu isimleri mercek altına almaya çalışmıştır.

[1715] Derviş Vahdeti, "İnkılâb-ı Şer'î", *Volkan*, 2 Nisan 1325 (15 Nisan 1909), Nu.105, 1.
[1716] Derviş Vahdeti, "İnkılâb-ı Şer'î", *Volkan*, 2 Nisan 1325 (15 Nisan 1909), Nu.105, 1.
[1717] Derviş Vahdeti, "İnkılâb-ı Şer'î", *Volkan*, 2 Nisan 1325 (15 Nisan 1909), Nu.105, 1.
[1718] *Volkan*, 2 Nisan 1325 (15 Nisan 1909), Nu.105, 4.

Sadaretten, Dâhiliye ve Adliye Nezareti'ne gönderilen 2 Nisan 1325 (15 Nisan 1909) tarihli yazıda şu bilgiler mevcuttur:[1719]

"*Gazetelerin özellikle şu sıralarda, insanları teskin etmek ve itidalli davranmalarına hizmet edecek yayında bulunmaları en önemli vazifeleridir. Ama buna rağmen Volkan gazetesinin dünkü sayısında Meşrutiyet idaresinin kaldırılmasını teşvik eden ve insanları heyecana sevk edecek bir makale yayımlanmıştır. Ayrıca kuruluşu aynı gazete tarafından ilan edilen İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti için İskeçe'de, müderrislerden Hacı Yakub Efendi ve bazı arkadaşları tarafından üye kaydı yapıldığına dair Edirne Vilayetinden telgraf çekilmiştir. Söz konusu matbuat aleyhine daha önce açılan davada ilerleme kaydedilmediği tarafınızca bildirilmişti. Hâlbuki bu gibi zararlı neşriyatın yapılmasına müsaade edilmesinin çeşitli mahzurları olacağından söz konusu gazete aleyhinde usulünce hemen bir dava açılması ve yine bahsedilen cemiyete üye kaydına müsaade edilmemesi hususunda ilgili kişi ve makamlara emir verilmesi gerekmektedir. Yine matbuat aleyhine açılan davanın ve özellikle de Volkan gazetesi hakkında açılacak davanın hiçbir tesire meydan vermeksizin en kısa sürede neticelendirilmesi için ilgililere emrin verilmesi gerekmektedir.*"

Sadaretten Dâhiliye ve Adliye Nezareti'ne gönderilen 2 Nisan 1325 (15 Nisan 1909) tarihli bu yazı, Bâb-ı Âli'nin Meclis-i Mahsus kararıyla, zabta geçirilmiştir.[1720] İsyanın dördüncü günü (16 Nisan 1909), İstanbul'da hayat normalleşmeye başlamış, sokaklara sükûnet hâkim olmaya başlamıştır. Hayatın normalleşmeye doğru gittiği açılan dükkânlardan ve işbaşı yapmaya başlayan memurlardan anlaşılmıştır. Ancak hükümetten ve saraydan olaya dair resmi bir açıklama yapılmamış, ihtilali sahiplenen ne bir mecra ne de bir isim ortaya çıkmamıştır.[1721]

Hareket Ordusunun iki taburunun Çatalca'ya vardığı haberi İstanbul'a yayılınca, ortalığı yine heyecan kaplamış, dükkânlar kapatılıp Beyoğlu sokakları sessizliğe bürünmüştür. Gelen telgraflardan dolayı zaten tedirgin olan hükümet şimdi bu durum karşısında daha çok heyecana ve endişeye düşmüştür. Hareket ordusunun gelişi İstanbul'da kardeş orduların çarpışmasına, kan dökülmesine neden olabilir, ayrıca dış devletler de azınlıkları korumak bahanesiyle İstanbula'a asker sevkiyatı düzenleyebilir, mutlakiyet taraftarları da kargaşalıktan faydalanıp yabancılara saldırarak dış devletlerin saldırısı için uygun bir ortam oluşturmaya çalışabilir diye düşünülmüştür.[1722]

Çatalca'ya gelen birkaç tabur için o gün mecliste görüşmeler yapılmış, bu askerlerin orada kalmalarını sağlamak adına nasihat heyetleri oluşturulmasına karar verilmiştir. Tophane-i Âmire Nazırı Ferik Hurşit Paşa, Erkân-ı Harp Mirlivası Memduh Paşa, Halep Mebusu Nafi Paşa, Üsküp Mebusu Said Efendi, Rize Mebusu Ahmet Bey, Ders Vekili Halis Efendi ve bir

[1719] *BOA. BEO. 3535/265105, Lef: 1. (24. Re.1327/ 15 Nisan 1909).*
[1720] *BOA. BEO.3535/ 265105, Lef: 2(24. Re.1327/ 15 Nisan 1909).*
[1721] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 178.
[1722] Akşin, *31 Mart,* 1.

dersiamın gönderilmesine karar verilmiştir.[1723] Ancak heyet hiçbirşey yapamadan geri dönmüştür.[1724]

İsyanın dördüncü günü alaylı subaylar tarafından hazırlanmış bir dilekçe Meclis-i Mebusan'da okunmuştur. Dilekçe, Birinci Ordu'nun 2000, İkinci Ordu'nun 300, Üçüncü Ordu'nun 700, Dördüncü Ordu'nun 1300, Beşinci Ordu'nun 179, Altıncı Ordu'nun 802, Yedinci Ordu'nun 101 imzasını taşımıştır. Dilekçede mektepli ve alaylı zabitler arasına ekilen nifak tohumlarının şu sıralarda geliştiği, bazı mektepli subayların "*her ne fikre mebni ise*" kendilerine nazar-ı hakaretle baktıklarını ifade etmişlerdir.[1725]

Dilekçede ayrıca alaylı askerlerin kadro dışına çıkarılması ve imtihanların yapılacağı hususuna itiraz eden alaylılar, maddi konularda kendilerini güvence altına almak için bir takım isteklerde bulunmuşlardır. Alaylı ve mektepli subaylar arasında bir ayrımın olmadığını, hepsinin vatan evladı olduğunu ifade eden dilekçe bir tehdit mesajıyla sonlandırılmıştır İsteklerin yerine getirilmemesi durumunda orduda büyük fenalıkların baş göstereceği tehtidinde bulunulmuştur.[1726] Bu konu mecliste tartışılmış ve alaylılığın kusur sayılarak kadro dışına çıkarılmalarının adalete uygun olmayacağı yönünde bir önergenin hazırlanarak Harbiye Nazırı'na bildirilmesi gerektiği kararlaştırılmıştır.[1727]

İsyanın dördüncü günü, Volkan gazetesi ilk haber olarak Hassa Ordusu Birinci Fırka Komutanı Mahmut Muhtar Paşa'nın 29 Mart 1325 tarihli ordu emrini yayınlamıştır. Aslında isyan öncesinde olayların gidişatından endişe eden Muhtar Paşa, bu emir ile askeri birlikleri ve halkı uyarma ihtiyacı hissetmiştr. Muhtar Paşa, öncelikle bildirisinde ağır bir üslup kullanarak, çeşitli suçlamalar yöneltmiştir.[1728] Mahmut Muhtar Paşa, aslında bazı askerlerin İMC'ye açıktan açığa üye olduklarını haber alınca bu bildiriyi yayınlama gereği duymuştur.[1729] Keza Derviş Vahdeti de, bu durumu Volkan'da çeşitli başlıklı makalelerde doğrulamıştır. Mahmud Muhtar yayınladığı bildiride, İMC dâhil olmak üzere bu cemiyetler hakkında birtakım değerlendirmelerde bulunmuştur: [1730]

"Kânûn-i Esâsînin ilanı ve meşruti düzenin tesisiyle birlikte çeşitli isimler altında birçok cemiyetin kurulduğu ve bunların daha çok cahil ve halkın aşağı tabakasından olan kişiler tarafından tesis edilmiştir. Ayrıca şu günlerde İMC ismiyle bir cemiyetin daha kurularak

[1723] Zekeriya Türkmen, *Hareket Ordusu ve Mahmud Şevket Paşa (Hareket Ordusunun Hazırlanması, Sevk ve İdaresi, 31 Mart Olayının Bastırılmasındaki Rolü)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1989, 38-39.
[1724] Abidin Dav'er, " Hareket Ordusu İstanbul'a Nasıl Girmişti?", *Cumhuriyet Gazetesi,* 24.4.1951, *Türk Tarih Kurumu Arşivi (TTK),* Tevfik Paşa Evrakı *(TP),* Kutu:29, Gömlek No:2.
[1725] MMZC, Devre: I, İçtima senesi:1, İnikad:56, C. 3, 24-25, 3 Nisan 1325 (16 Nisan 1909).
[1726] MMZC, Devre: I, İçtima senesi:1, İnikad:56, C. 3, 24-25, 3 Nisan 1325 (16 Nisan 1909).
[1727] Akşin, *31 Mart,* 120.
[1728] Kutay, *31 Mart'ın,* 371.
[1729] Türkmen, *Hareket Ordusu,* 15.
[1730] Mahmud Muhtar, "Umum Ordu Emri", *Volkan,* 3 Nisan 1325 (16 Nisan 1909), Nu.106, 1.

birtakım saf kişilerin bu cemiyete girmekte olduğu duyulmaktadır. Bütün Müslümanlık, İslamiyetin tertemiz şeriatı üzerine kurulu olup, peygamberin izinden gidenlerin yolunda bulunduklarından bunun hiçbir şekilde değişim ve sarsıntıya uğrama olasılığı olmadığı halde ancak toplumun zihnini kurcalamak ve saf kamuoyu ve cahilleri kandırmak, Müslümanların arasına bozgunculuk, ayrımcılık tohumları ekmek ve bu şekilde Allah korusun gericilik ve baskı dönemini arzulayanlara destek ve kuvvet vermek amacıyla ortaya çıkmış oldukları düşünülebilir."

Bu tarz cemiyetlere askerin zaten itibar etmeyeceğini söyleyen Muhtar Paşa, yine kimi aldatmacalara kapılma olasılığına karşı şu sözleri sarf etmiştir:[1731]

"*Dine bağlı kutsanmış olan görevde bulunan İslâm askerlerinin kutsallığı ancak yüce kitapta yazılı tanrı buyruğu ve peygamber hadisleri gereğince farz kılınmış olan padişahımıza ve amirlerimize uyup bağlılık göstermek ile dünya ve ahret sevaplarına ulaşmaları hepimizin korunması ve yerinde bırakılmasına yemin ile yükümlü bulunduğumuz meşrutiyet yönetimine hizmette aykırı edenler yüce Tanrı'nın gazabına uğrayacaklarından 'asla bu gibi cemiyetlere yönelip bunların söylediklerini kulak asmayıp' kutsal askerlik görevleriyle uğraşmaları ve anayasa hükümleri huzurunda can vermeye her an hazır bulunmaları gerekliliği alay ve taburlara din görevlileri tarafından sıkıca askerlere nasihat biçiminde anlatılmasının duyurulması tavsiye olunur."*

Mahmut Muhtar Paşa'nın bildirisinden hemen sonra, Paşa'nın yaptığı suçlamalara karşılık Vahdeti sert bir karşılık vermiştir. Vahdeti, öncelikle Paşa'nın babası Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın 93 harbinde maiyetinde bulunan Kurt İsmail Paşa'nın okuma yazma bilmemesine rağmen Rusya hududunda vatanı savunan, Diyarbakır'da önemli icraatlar gerçekleştiren İsmail Paşa'nın başarılarından söz etmiştir. Daha sonra İMC mensuplarına yöneltilen cahil ve saf suçlamalarına karşılık su sözleri sarf etmiştir: "*İMC mensubîni sizin dediğiniz gibi birtakım cahil ve saf kimseler değil, millet ve vatanın selâmetini bu dini olan mukaddes cemiyette arayan hamiyetkârân ve dindarân-ı millettir.*"[1732]

Vahdeti, saf ve hor görülen bu kumandanların, dininde zaaf olan kumandanlardan yüzbin kere daha iyi olduğunu söylemiştir. Paşa'nın cemiyetin istibdat ve irticadan yana olduğu sözlerine Vahdeti şöyle bir karşılık vermiştir: [1733]

"*29 Mart sene 325'de devr-i sâbık-ı sâninin hedmiyle bir inkılâb-ı şer'î meydana getiren asâkir-i İslâmiyye ve Osmaniyye kimlerdir, bilir misiniz? İşte o sizin mürteci zannettiğiniz İMC mukaddesesi uğrunda canlarını bir paraya bile saymak küçüklüğünde bulunmayan arslan yavrularıdır. Fakat bunlar acaba müretteb bir şey mi idi? Hâşâ! Onu tertib eden kuvve-i kâhire-i mâneviyye idi ki, o askerlerin gönüllerinde bir âteş-i aşk olup, onları cayır cayır, yakıyordu… İşte sizin mürteci zannettiğiniz cemiyetin sancakları idi ki, bundan da kat'iyyen haberimiz yok iken, Meclis-i Mebusan meydanındaki şanlı askerlerin arasında temevvüc edip duruyordu."*

Vahdeti'nin bu sözlerinde dikkat çeken şey, Vahdeti'nin adeta isyanı üstlenmesi hususu olmuştur. Çünkü ayaklanma meydanında ellerinde cemiyet bayraklarını taşıyanlar cemiyetin

[1731] Mahmud Muhtar, "Umum Ordu Emri", *Volkan*, 3 Nisan 1325 (16 Nisan 1909), Nu.106, 1.
[1732] Derviş Vahdeti, "Mahmud Muhtar Paşa Hazretleri", *Volkan*, 3 Nisan 1325 (16 Nisan 1909), Nu.106, 1-2.
[1733] Derviş Vahdeti, "Mahmud Muhtar Paşa Hazretleri", *Volkan*, 3 Nisan 1325 (16 Nisan 1909), Nu.106, 1-2.

üyeleri ve taraftarları olmuştur. Ancak Vahdeti, eylemsel olarak doğrudan bir şekilde isyanın bizzat cemiyet tarafından düzenlendiğini kabul etmemiştir. Sözlerinde de belirttiği üzere, isyanın ortaya çıkışında "*kuvve-i kahire-i maneviyatı*" etken olarak görmüştür. Yani aslında Sina Akşin'in de belirttiği üzere, Vahdeti sadece isyanın fikir babalığını kabul etmiştir. Cemiyetin ve gazetenin meydanda bulunanlara ilham kaynağı olduğunu bildiği için bir nevi olayın yaratıcılarına ve sonuçlarına sahip çıkmak istemiştir.[1734]

31 Mart İsyanı'nı Meşrutiyet devrimi ile adeta eşdeğer gören Vahdeti, isyanda irtica fikrinin de imkânsızlığını vurgulamıştır. Bunu da şu sözlerle dile getirmiştir: "*Artık o melhuz olan irticaın âdem-i imkânını zât-ı âli-i kumandanîleri dahi takdir buyurmuş olduğunuza şüphemiz yoktur."*[1735] Daha önceki bölümlerde değindiğimiz üzere Abdülhamid'in Vahdeti'ye olan düşünceleri pek de olumlu olmamıştır. Süleyman Tevfik, Ali Cevad Bey'in de şahit olduğu üzere isyanın dördüncü gününde Vahdeti'nin Abdülhamid ile yaptığı görüşmeden bahsetmiştir. Görüşmede konuşulanlar ve yaşananlar açığa vurulmamış olmakla birlikte Vahdeti'nin son dönemlerde Padişah'a yanaşması dikkat çekmiştir.

Vahdeti belki de Padişah'ın isyanda bir rolü olduğuna kanaat getirerek kendini de kurtarmak adına Padişah'a yanaşmıştır. "*Şüphe yoktu ki, bilcümle asâkir-i şâhâne İMC mukaddesesinin âza-yı tabiîsi ve halifeleri ki, bizim de padişâh ve halifemizdir bu cemiyetin bil-istihkak ve bermûceb-i şer'i şerîf Reis-i Zişânının (s.m) vekilidir. Bâki hu.*" Sözleriyle de daha önce cemiyetin nizamnamesinde belirttiği ilk maddeyi de yine burada tekrarlamıştır.[1736]

Vahdeti son olarak Muhtar Paşa'nın kahraman bir gazi olmakla birlikte İTC'ye yakınlığı ve taraftarlığının kendisine zarar vereceğini, kendisini lekeleyeceği hususunda Paşa'yı uyarmış ve şu hatırlatmakta bulunmuştur: "*Ah paşam! O kuvve-i kâhire-i mâneviyyenin ne olduğunu bilmiş olsan, İttihâd-ı Muhammedî'nin de o nurla yanıp kavrulmakta ve daima hakikate doğru hatveler atmakta bulunduğunu takdir buyurmuş olsan, sen de hemen bu cemiyetin sancakdârı olmağı canına minnet bilirsin, lâkin çisûd! (anlayamazsın ki!)*"[1737]

İsyanın bu kritik ve hassas günlerinde, Volkan'da İMC üyelerinden Sehl El Fazl Paşa, toplumdaki çatışma ve bölünmeleri, karışıklıkları bir nebze de olsa azaltmak adına nasihatname tarzında bir makale yazmıştır. Özellikle gençlere yaptığı çağrıda, toplumda birlikteliğin önemine vurgu yapmıştır. Batı taklitçiliğini, özellikle mektepli subayların kaynağı dini olan bilimi göz ardı ederek siyasete karışmalarını eleştirmiştir.

[1734] Akşin, *31 Mart*, 144.
[1735] Derviş Vahdeti, "Mahmud Muhtar Paşa Hazretleri", *Volkan*, 3 Nisan 1325 (16 Nisan 1909), Nu.106, 2.
[1736] Derviş Vahdeti, "Mahmud Muhtar Paşa Hazretleri", *Volkan*, 3 Nisan 1325 (16 Nisan 1909), Nu.106, 2.
[1737] Derviş Vahdeti, "Mahmud Muhtar Paşa Hazretleri", *Volkan*, 3 Nisan 1325 (16 Nisan 1909), Nu.106, 2.

Bunun için, "*Avrupalıları taklit edenleri ve İslami geleneklere bütünüyle aykırı olan ve dünyaca gelişmemize asla yardım etmeyen Avrupa'nın çirkin geleneklerini beğenen ahmakları gördükçe vicdan sahibi bir üzüntü duymamak mümkün olmuyor!*" demiştir. Sehl El Fazl Paşa, Avrupa'nın daha çok ilim ve fen alanında takip edilmesi gerektiğini onlar gibi şirketler, fabrikalar, kumpanyaların tesis edilmesi için çalışılması gerektiğini ama bunun da ancak birliktelik sağlandığı takdirde gerçekleşeceği hususun akıldan çıkarılmaması gerektiğini belirtmiştir. Sehl El Fazl Paşa, son olarak ulema ve birbirlerini suçlamaktan vazgeçip, birlik olunması gerektiğine de ayrıca vurgu yapmıştır.[1738]

Daha önce de Volkan'a gönderilen asker mektuplarından bahsetmiştik. 1 Nisan 1325'te Birinci Nişancı Taburu'ndan dört çavuşun gönderdiği bir mektup o gün hem Serbestî'de hem de Volkan'da yayımlanmıştır. Çavuşların şikâyeti yedi-sekiz ay önce başlarına atanan Binbaşı'nın eylemlerine ilişkin olmuştur. O süreçte ezan okunurken Binbaşı'nın abdest al borusu çaldıracağı yerde başka bir vazife bulmaya çalıştığı onu da bulamayınca karavana borusu çaldırması taburun tepkisine neden olmuştur. Tabur tarafından bu "*dinsizlik eseri olarak*" değerlendirilmiştir.[1739]

Binbaşı'ya zaten tepkili olan tabur şimdi de, Binbaşı'nın isyan günü mitralyözle tehdidi yüzünden taburun ayaklanan askerlere katılamadığı bu yüzden de taburun "*şeriat istemediği*" şeklinde bir intiba uyandırılması çavuşlarca şikâyet edilmiştir. Netice olarak, Çavuşlar, Binbaşı Hamdi ve Kolağası Mehmet Efendi'nin taburlarından ihracını ve bu durumun diğer birliklere de duyurulmasın istemişlerdir.[1740]

İsyanın dördüncü günü Hareket Ordusu'nun iki taburunun Çatalca'ya vardığı haberi İstanbul'a yayılmıştır. Bu haber birçok kesimi endişlendirdiği gibi şüphesiz Vahdeti'yi de tedirgin etmişti ki, aynı gün yayınlanan Volkan gazetesinde bunu yazma gereksinimi duymuştur. Makalesinde öncelikle, irtica cemiyeti olarak nitelendirilen İMC'nin açılışında toplanan yüzbin kişiden hiçbir ferdin Meşrutiyet aleyhine tepki göstermediğini, bunu da görenlerin şaşkınlığını dile getirmiştir.[1741]

Vahdeti, Şer'î İnkılâp olarak isimlendirdiği 31 Mart İsyanı'nın İMC tarafından meydana getirildiğini idda edenlerin müfsit olduğunu, böyle bir şeyin olmadığını söylemiştir. Rumeli'den taburların geleceği söylentilerini de, "*Memleketimizde ne oldu ki, böyle şeylere mahal olsun?*" diyerek bu söylentilerin yersiz ve doğru olmadığını ifade etmiştir. Vahdeti

[1738] Es- Seyyid Sehl El- Fazl "Sadâ-yı İttihâd", *Volkan*, 3 Nisan 1325 (16 Nisan 1909), Nu.106, 2-3.
[1739] Mehmed, Hüseyin, Habib, Aziz Aydın "Volkan Gazetesi İdarehanesine Birinci Nişancı Taburundan", *Volkan*, 3 Nisan 1325 (16 Nisan 1909), Nu.106, 4.
[1740]Mehmed, Hüseyin, Habib, Aziz Aydın "Volkan Gazetesi İdarehanesine Birinci Nişancı Taburundan", *Volkan*, 3 Nisan 1325 (16 Nisan 1909), Nu.106, 4.
[1741] Derviş Vahdeti, "Türrehât", *Volkan*, 3 Nisan 1325 (16 Nisan 1909), Nu.106, 4.

zaten ne zaman ordular yan yana gelse askerlerin birbirini kucaklayacaklarından şüphe duymadığını, gözle görülmeyen şeylere inanılmaması gerektiğini söylemiştir. Aslında Vahdeti, bu yönde tavsiyelerde bulunarak kamuyonu rahatlatmaya çalışmıştır.[1742]

İMC'nin isyan esnasında hatta isyan sona erdikten sonra bile örgütlenmeye devam ettiğini daha önce söylemiştik. Gazetede 1 Nisan 1325 tarihli bir telgrafta, Geyve Akhisar'da İMC'nin bir şubesinin açıldığı ve otuz bin kişinin cemiyete katıldığı cemiyetin merkezine iletilmiştir.[1743] Yine gazetenin aynı sayısında başka bir telgrafta da, Vahdeti'ye şeriatın icrası için gösterdiği çabaya karşılık yüz bin kişinin telgrafhane önüne ellerinde sancaklarla toplanıp teşekkür ettikleri ayrıca belirtilmiştir.[1744]

İsyanın beşinci günü (17 Nisan 1909), şehirde her şey sakin olmakla birlikte kırk kilometre kadar dışarıda toplanmakta olan Selanik birliklerinin badireye sebep olacağından endişe edilmiştir.[1745] İsyancı askerler artık meydanlardan çekilip kışlalarına dönmüştür. Yeni Harbiye Nazırı Ethem Paşa ve yeni Hassa Ordusu Kumandanı Nazım Paşa, sokaklarda asayiş ve düzeni sağlamak adına var güçleriyle çalışmışlardır.[1746]

Bir yandan da hükümet Hareket Ordusu birliklerinin Çatalca'ya gelmesinden dolayı halkı yatıştırmaya yönelik adımlar atmıştır. Hükümet yayınladığı resmi bir ilanda, hadisenin tam anlamıyla etkisiz kılındığını, isyanın taşraya gericilik hareketi olarak yansımasından dolayı Selanik'ten bir taburun yola çıktığı ifade edilmiştir.[1747] O gün siyasi partiler, Hey'et-i Müttefika-i Osmaniye adı altında birleşip Meşrutiyet ve anayasayı koruyacaklarına dair bir bildiri ilan etmişlerdir.[1748]

Burada dikkat edilmesi gereken bir husus heyete İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti ve Cemiyet-i İlmiye'nin alınmaması olmuştur. Akşin'e göre, isyanın üçüncü günü çıkan Osmanlı gazetesinin ve beşinci gün El İslâm'ın tanık oldukları üzere Ahrar ve ulema arasına soğukluk girmiş, bu iki cemiyetin heyete katılmaması da bunun göstergesi olmuştur. Aslında bu

[1742] Derviş Vahdeti, "Türrehât", *Volkan*, 3 Nisan 1325 (16 Nisan 1909), Nu.106, 4.
[1743] Halil, "Telgrafnâme Dersaadet'te İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti Merkez-i Umûmîsine", *Volkan*, 3 Nisan 1325 (16 Nisan 1909), Nu.106, 4.
[1744] Mehmed Kemal, Bekir Zeki, "Dersaadet'te İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti Merkez-i Vâlâsına ve Mürevvic-i Efkârı Volkan Gazetesi Muharriri Derviş Vahdetî Efendi'ye", 3 Nisan 1325 (16 Nisan 1909), Nu.106, 4.
[1745] Sir G. Lowther to Sir Edward Grey, No.566, Gizli Telgraf, Therapia, 20 Temmuz 1909, F.O.371/773, 360.
[1746] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 181.
[1747] Akşin, *31 Mart*, 170.
[1748] Kutay, *31 Mart'ın,* 228-229; Bu heyetin kurucuları İttihat ve Terakki, Ahrar Fırkası, Taşnaksutyon Cemiyeti, Rum Cemiyet-i Siyasi, Demokrat Fırkası, Arnavut Başkım Merkez Kulübü, Kürt Teavün Kulübü, Çerkez Teavün Kulübü, Bulgar Kulübü, Mülkiye Mezunin Kulübü, Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniya ile hangileri oldukları belli olmayan benzer kulüp ve heyetler ile bilumum ceraid-i Osmaniye olmuştur. Akşin, *31 Mart*, 174-175.

Ahrar'ın faydasına bir durumdu ki zira işlerin kötüye gitmesi durumunda Ahrar'ın suçu İMC'ye ve ulemaya yüklemesinin son derece kolaylaşacağı düşünülmüştür.[1749]

O gün Hurşit Paşa ve maiyeti Türbedere'ye oradan Çatalca ve Hadımköyü'ndeki askerlere nasihatte bulunmuştur. Hurşit Paşa'nın maiyetinde bulunan Ahmet Bey, İstanbul'a döndükten sonra hazırlanan raporu mecliste okumuştur. Raporda Meşrutiyet'in tehlikede olduğu haberi üzerine Selanik'ten bu askerlerin geldiği ve dönmelerinin söz konusu olmadığı ancak bu askerlerin düşmanca bir tavır takınmayacağı bilakis İstanbul askeri tarafından selamlanmaları halinde düşmanlığın ortadan kaldırılıcağı belirtilmiştir. Ayrıca ulema tarafından İstanbul askerlerine, gelen askerlerin silah arkadaşları oldukları hususunda konuşmalar yapılması istenmiştir.[1750]

Yusuf Kemal Bey, Hurşit Paşa'nın teli okunduktan sonra son derece etkili bir konuşma yapmıştır: "*Çatalca'ya gidelim, vatan mahvoluyor, yalvaralım, lazım gelirse te'dip edip gelelim.*" Kardeşkanının dökülmesi, olası tehlikelerin önüne geçmek adına yapılan bu konuşma sonunda otuz kişilik bir heyet oluşturulup Çatalca'ya gönderilmiştir. Ertesi sabah da vükeladan bir heyetin gönderileceğini belirten hükümet aslında meclisten de bir heyetin nasihat için oraya gitmesini istemiştir. Bununla hükümet ileride, "*mucib-i zarar ve elem olacak bir mesuliyete meydan verilmesin.*" demiştir.[1751] Bu arada Çatalca'ya Hurşit Paşa Heyeti dışında meclis içinden seçilen 10 kişilik bir heyet de oluşturularak gönderilmiştir.[1752]

O gün mecliste görüşülen önemli bir mesele Hadımköyü'nden zabitsiz olarak, İstanbul'a gelen topçu askerleri üzerine olmuştur. Geçici başkan Ahmet Mahir Efendi, bu askerlerin Meşrutiyet'in devamı ve bekasından ötürü teşekkür için geldiklerini, önce harbiyeye uğradıkları daha sonra meclisin önüne gelip izhar-ı şâdimanî ettikten sonra dönecekleri bu yüzden de telaşa gerek duyulmadığını belirtmiştir. Rıza Nur, başkanın aksine askerlerin Şeriat-ı Muhammediye'nin uygulanmasından dolayı teşekkür ettiklerini ifade etmiştir.[1753] Akşin, bu askerlerin Padişah'ı da ziyaret edip rütbe, nişan istemeleri, zabitsiz olmaları ve Rıza Nur'un açıklamalarına dayanarak bu askerlerin 31 Martçı olduklarını söylemiştir.[1754]

İsyanın beşinci günü itibariyle, Hareket Ordusunun bazı birliklerinin Çatalca'ya gelmesi ile İstanbul artık isyanın ne kadar ciddi ve tehlikeli boyutlara ulaşabileceği gerçeği ile yüzleşmeye başlamıştır. Bundan basın da nasibini almış, Volkan'da Vahdeti daha ılımlı ve

[1749] Akşin, *31 Mart*, 177-178.
[1750] Türkmen, *Hareket Ordusu*, 39.
[1751] MMZC, Devre: I, İçtima senesi: I, C. 3, 40-41, 4 Nisan 1325 (17 Nisan 1909).
[1752] Bu heyet meclis azasından Hasan Fehmi Efendi, Hoca Fehmi Efendi, İsmail Hakkı Efendi, Esad Paşa, Şerif Efendi, Kozmidi Efendi, Mustafa Arif Bey, Boşo Efendi, Hacı Kasım Efendi ve Yusuf Kemal Bey'den oluşmuştur. Türkmen, *Hareket Ordusu*, 40.
[1753] MMZC, Devre: I, İçtima senesi: I, C. 3, 36-37, 4 Nisan 1325 (17 Nisan 1909)
[1754] Akşin, *31 Mart*, 164.

uzlaşmacı yazılar yazmaya başlamıştır. Volkan'da "*Öte, beri*" başlıklı kaleme alınan makalede, öncelikle hükümetin milletten, milletin de hükümetten çekinip korktuğu bir idare biçimini savunulmuştur. Herkesin vazifesini, hakkını ve haddini bildiği, birbirlerinin kanun dışı hareketlerine müdahale edebileceği şeklinde belirtilen bu yönetim anlayışının, yönetimde olması gereken bu karşılıklı husus ve esasların, askeri sistemde de yürürlüğe girmesi, kumandanlar ve neferlerin birbirinden çekinmesi, asla itaatten ödün verilmemesi gerektiği hususları üzerinde durulmuştur.[1755]

İttihatçıların yaptığı zulümlere ve hatalara da değinen Vahdeti, ikinci bir devr-i sâbık meydana getirdiklerini söylemiştir. Ona öre, İttihatçılar hedeflerine ulaşıp Avrupa'dan döndükten sonra İslam ahlakına aykırı davranmıştırlar.*"İslâm usûl-i idaresini, İslâm ahlakını kökünden sökerek, asla emzice-i millete mülâyim gelmeyecek bir yolda tebdil etmek istediler.*" Daha önceki yazılarından da bildiğimiz üzere, Vahdeti'nin daha çok eleştirdiği İttihatçı kesim Şeref Sokağı'na mensup yirmi beş otuz kişi diye tabir ettiği isimler olmuştur. Bu isimler için az zamanda, "*yirmi beş otuz milyonluk bir kitle-i Osmaniyyeyi, sureta bir padişah bulundurarak sireten bir Cumhuriyet te'sis etmeğe çalıştılar.*"demiştir.[1756]

31 Mart İsyanı'nı, Enverlerin, Niyazilerin, Selahaddinlerin, Sabrilerin, inkılâbı olarak nitelendiren Vahdeti, onlara hitaben yaptığı çağrıda, kendisinin hakiki İTC yolunda olduğunu, istemeleri durumunda İMC'yi başka bir tarza sokabileceğini ama bunu el ele vererek başarabileceklerini, böylece Japonlar gibi kalkınabileceklerini söylemiştir. Bir yandan gerçek İttihatçılarla İnkılab-ı şer'inin etrafında birleşme emelinde olan Vahdeti, diğer taraftan Anâsır-ı Hıristiyaniyye ile kucaklaşmayı tavsiye etmiştir. Yani aslında Vahdeti, daha önce yaptığı gibi İTC'nin bazı isimlerine yakınlaşmaya çaba sarf etmiş, Hristiyan cemaatleri arasındaki çatışmayı engellemeye çalışmıştır. Ancak Vahdeti'yi bu hususlarda yazmaya iten temel etken, Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelişi ve Adana'da Ermenilerle yapılan çatışmaların Vahdeti üzerinde yaptığı kötü etkinin neticesi olmuştur.[1757]

Mektebli zabit ve askerlere de birlik çağrısı yapan Vahdeti, kadınlara da şu şekilde seslenmiştir: "*Ey kadınlarımız! Biliyor musunuz ki, bu memleketi siz berbat etmeğe kâfisiniz.*" Kadınları asabi ve heyecanlı olarak nitelendiren Vahdeti, kadınlara yalan uydurma haberlerle, fitne ve dedikodu ile ortalığı karıştırmamaları, insanları galeyana getirmemeleri hususunda tembihte bulunmuştur. Kadınlara seslenen Vahdeti, şu ifadelere yer vermiştir:[1758]

[1755] Derviş Vahdeti, "Öte, beri", *Volkan*, 4 Nisan 1325 (17 Nisan 1909), Nu.107, 1.
[1756] Derviş Vahdeti, "Öte, beri", *Volkan*, 4 Nisan 1325 (17 Nisan 1909), Nu.107, 1.
[1757] Derviş Vahdeti, "Öte, beri", *Volkan*, 4 Nisan 1325 (17 Nisan 1909), Nu.107, 1-2.

[1758] Derviş Vahdeti, "Öte, beri", *Volkan*, 4 Nisan 1325 (17 Nisan 1909), Nu.107, 1-2.

"*Ey kadınlarımız! Biliyor musununuz ki, bu memleketi siz berbat etmeğe kâfisiniz. Ben kulağımla duydum ki, iki gün evvel Bayezid'de Sultanahmed'de kan gövdeyi götürüyor diyordunuz. Daha evvel: Sancak-ı şerîf çıkarılacak, altına girenler kurtulacak, girmeyenler katl-i âm edilecek diyenler de sizlersiniz. Allah rızası için bu kargaşalık zamanında, olmadık şeyleri uydurup ortalığa yaymayınız. Memlekette büyük bir fitnenin zuhûruna bâis olmayınız! Çünkü bu memlekette bir ihtilâl çıkarsa ölecek olanlar, ya oğullarınız, ya kardeşleriniz ya zevciniz yahut babanızdır.*"

Genelde Vahdeti'nin yayınladığı makalelerde dikkati çeken bir husus da, yaşanan güncel meselelerden yola çıkarak, daha çok ilgili mecralara bir mesaj gönderme amaçlı yazılar kaleme alması olmuştur. Tez canlı bir yapıya sahip Vahdeti, an ve an yaşananlara yönelik duygularını çabucak açığa çıkarma ihtiyacı hissetmiştir. Keza makalede kadınlara seslenişinde, iki gün önce bazı askerlerin Kadınlar Terakkiperver Cemiyeti'ne saldırıp, bütün eşyalara ve dernek binasına zarar vermeleri etken oluşturmuştur.[1759]

Yine aynı gün bu defa isimsiz yayınlanan bir makalede, İT'nin bugüne kadar Meşrutiyet'i kökünden sarsacak çok ciddi hatalar yaptığı ancak Cenâb-ı Hakk'ın milleti birtakım erâzilin pençe-i kahrından kurtardığı belirtilmiştir. İttihatçıların bu hataları, daha çok şeriat aleyhine hareket etmelerinden kaynaklanmıştır. İttihaçılar anâsır arasına fitne sokarak da yabancı müdaheleyi kolaylaştırmışlardır. Mesela Neologos, Proudos, Levant Herald gibi bağımsız basını bir hata üzerine sınırdışı ederek uzaklaştırmak gibi kanuna aykrı hareket etmiş, işi büyütmek hainliğine başvurmuşlardır. İttihatçıların bu baskı politikası içerde Matbuat Nizamnamesi[1760] ile de kendini göstermiş, basın hürriyeti böylelikle yok edilmek istenmiştir.[1761]

Yine Avusturya ile aramızda sorun olan Bosna-Hersek meselesinde, İttihatçıların sergilediği yanlış tutum nedeniyle, oradaki Müslüman ahali korunamamıştır. Bu hususa dair şu sözler sarf edilmiştir: "*Ehl-i İslâmın hukûk-i mukaddeseleri bir suret-i fevkalâde nazar-ı dikkate alınmak lazım gelirken ve meclisin ekalliyetini teşkil eden erbab-ı vicdan ve iffetin arzusu da bu yolda iken bir suret-i tehdidkârânede teşekkül etmiş olan ekseriyet ekalliyetin metalibât-ı meşrûasını ayaklar altına aldılar.*"[1762] İttihatçıların yine Meşrutiyet'i sarsan meselelerden biri de, Hasan Fehmi'nin öldürülmesi ve akabininde meydana gelen gelişmeler olmuştur. İttihatçıların bu hatalı ve yanlış politikaları askeri tahrik etmiş, ulemayı mahv etmek üzere emir alan asker Şeref Sokağı mensuplarını firara mecbur etmiştir.[1763]

[1759] Çayci, *Osmanlı Basınında,*136.
[1760]Volkan'da yazılan makalelerde Matbuat ve Serseri Nizamnamesi ile hürriyetin yok edilmek istenildiği vurgulanmıştır. " İşiniz Hep Oyuncak", *Volkan*, 27 Şubat 1324 (12 Mart 1909), Nu.71, 3.
[1761] *Volkan*, 4 Nisan 1325 (17 Nisan 1909), Nu.107, 3.

[1762] *Volkan*, 4 Nisan 1325 (17 Nisan 1909), Nu.107, 3.
[1763] *Volkan*, 4 Nisan 1325 (17 Nisan 1909), Nu.107, 3-4.

Daha önce Volkan yazarlarından Said Nursî'nin isyan esnasında yatıştırıcı bir rol sergilediğinden bahsetmiştik. Said Nursî, isyanın üçüncü günü Volkan'da yayınladığı küçük bir yazıda, şunları söylemiştir: "*Edibler edebli olmalıdırlar. Hem de edeb-i İslâmiyye ile müteeddib olmalıdırlar. Matbuat nizamnamesini vicdanlarındaki hiss-i diyânet tanzim etsin…*" Said Nursî, 31 Mart'ı inkılâb-ı şer'i olarak ifade etmiş, Derviş Vahdeti ve basının kışkırtıcı ifadelerden kaçınması gerektiğini söylemiştir.[1764]

Said Nursî, bu tutumuna isyanın diğer günlerinde de devam etmiş ve isyanın beşinci gününde Volkan'da yayınlanan makalesinde, askere, şu şekilde seslenmiştir: "*Ey şanlı asâkir-i muvahhidîn! Ve ey bu millet-i mazlûmeyi ve mukaddes İslâmiyyet'i iki defa büyük vartadan tahlîs eden muhteşem kahramanlar!*" Bu sözleri ile askeri öven Said Nursî, yüz senedir otuz üç milyon nüfusun gerçekleştiremediği iki inkılâbın yani 23 Temmuz İnkılâbı ve 31 Mart İsyanı'nın askerin başarısı sonucu meydana geldiğini söylemiştir. Askere, "*Cemal ve kemâliniz intizam ve inzibattır… Hayatınız itaattir.*" diyen Said Nursî, askere en küçük amirine bile itaati tavsiye etmiş, milletin namusunun bu itaate bağlı olduğu hususunda askeri uyarmıştır.[1765]

Said Nursî askerlere ayrıca, *"müşfik pederleriniz olan zâbitlerinizi mes'ul etmemek için işe karıştırmadınız. Şimdi artık Şerîat-ı garra'nın emrettiği üzere… Zabitlerinizin âgûş-i şefkatlerine atılınız… Zâbitler ulü'l-emirdirler ve ulü'l-emre itaat farz-ı ayndır.*" sözleri ile askeri övüp, tavsiyede bulunmuştur.[1766] Sina Akşin, askere bu kadar itaat çağrısı yapan Said Nursî'nin yazıyı yazdığı gün içinde Ali Kabuli'nin askerler tarafından parçalanarak öldürülmesi hususuna dikkat çekmiştir.[1767]

Said Nursî, isyanın son günlerine kadar benzer ifadeler dile getirmeye devam etmiştir. Volkan'ın son sayısında, " *Asâkire hitâb*" başlıklı yazıda, şu ifadelere yer vermiştir: [1768]

"*Ey askerler, Peygamber'in emrini size tabliğ ediyorum! Şeriat dairesinde ulülemre itaat farzdır. Ulülemriniz zâbitlerinizdir. İki müdhiş istibdadı kansız öldürmeniz şeriatın mucizesidir. Neferlerin siyasete karışması çok zararlıdır. Zabitlerin şahsî kusurları, sanatlarındaki mahârete mâni değildir. Harp fenni mühim bir sanattır… Hareketiniz bir ilaç idi, fazlası zehir olur… Himmetinizle bizdeki istibdad mahv oldu, fakat Avrupa'nın istibdad-ı mânevisi altındayız. İhtiyat ve itidal lâzımdır.*"

[1764] Bediüzzaman Saîd-i Kürdî, "Biraderim Derviş Vahdeti'ye", *Volkan*, 2 Nisan 1325 (15 Nisan 1909), Nu.105, 3; Kaan, "II. Meşrutiyet Döneminde", 243.
[1765] Bediüzzaman Saîd-i Kürdî, "Kahraman Askerlerimize", *Volkan*, 4 Nisan 1325 (17 Nisan 1909), Nu.107, 4.
[1766] Bediüzzaman Saîd-i Kürdî, "Kahraman Askerlerimize", *Volkan*, 4 Nisan 1325 (17 Nisan 1909), Nu.107, 4; İbrahim Halil, *II. Meşrutiyet Dönemi İslamcılarına Göre Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi*, Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstiüsü, 2018, 81.
[1767] Bu yazı aynı zamanda aynı gün İkdam, Mizan ve Serbestî'de de çıkmıştır. Akşin, *31 Mart,* 141-142.
[1768] "Asâkire Hitab", *Volkan*, 7 Nisan 1325 (20 Nisan 1909), Nu.110, 3.

İsyanın altıncı günü (18 Nisan 1909), Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girme konusundaki kararlığı artık iyice anlaşılmış ve bu husus meclisde de kabinede de gündem konusu olmuştur.[1769] Çatalca'ya giden Hurşit Paşa'nın heyetinde bulunan Sait Efendi, askerlerin son derece düzen ve asayiş içinde olduklarını ve askerlerin oraya Meşrutiyet'i korumak için geldiklerini söylemiştir. Askerler, "*Eğer meşrutiyet tezelzülde ise meşrutiyeti canımız edeceğiz*" demişlerdir.[1770]

Hareket Ordusu, İstanbul'da Meşrutiyet adına asayiş sağlanmadıkça, mektepli zabitler aleyhinde yapılanlar son bulmadığı takdirde oradan dönmeyeceklerini belirtmiştir. Ancak meclisin bir emri olmadıkça ileriye de gitmeyeceğini söylemiştir. Durum böyle iken Hareket Ordusu İstanbul'da askeri kışlalara gönderilecek nasihat heyetlerine olumlu bakmıştır.[1771]

Hurşit Paşa, ulemanın İstanbul askerlerine Hareket Ordusu lehine olumlu sözler söylediği takdirde, nasihatler yolu ile asayişin sağlanabileceğini düşünmüştür. Ancak kabinenin bu birlikleri hala çok dikkate almadığı, bu birliklere surlardan içeri girmemeleri ve Nazım Paşa kumandanlığını kabul etme karşılığında İstanbul askeri tarafından selamlanacaklarını belirtmelerinden anlaşılmıştır.[1772] Ayrıca o gün Hadımköyü'ne giden Erkân- Harbiye Reisi İzzet Paşa ve Çürüksulu Mahmut Paşa heyeti de daha öncekiler gibi Hareket Ordusu'nun İstanbul'a yürümesine mani olamamıştır.[1773]

İsyanın altıncı günü Volkan'da askerlere yönelik iki yazı çıkmıştır. İlkyazı "*Umum Asker Kardeşlerimize Bir Nasihat*" başlıklı bir asker asker mektubu olmuştur. Mektupta asker, isyanın ilk gününde meclis önünde toplanan askerlerin fikirlerinin herkesçe artık bilindiği bu yüzden artık istediklerine ulaştıklarını, bu olayın, düvel-i ecnebiye dâhil herkesin takdirini kazandığını söylemiştir. Ancak askere göre, kendilerinin mektepli zâbitleri istemediğine dair birtakım yalanlar ortaya çıkmıştır: "*Güya taburlarda mevcud olan mektebli zabitlerimizi haşa istemiyormuşuz!*"[1774]

Bu söylentinin herkeste nefret uyandıracağı ve kazandıkları namı bu sebeple kaybedebileceklerini söyleyen asker, şu sözlerle kendilerini savunmuştur: [1775]

[1769] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 185.
[1770] MMZC, Devre: I, İçtima senesi: I, C. 3, 60, 5 Nisan 1325 (18 Nisan 1909).
[1771] MMZC, Devre: I, İçtima senesi: I, C. 3, 60, 5 Nisan 1325 (18 Nisan 1909).
[1772] Akşin, *31 Mart*, 195-196.
[1773] Türkmen, *Hareket Ordusu*, 41-42.
[1774] Çerkes Ahmed, Çerkes Said Bey, "Umum Asker Kardeşlerimize Bir Nasihat", *Volkan*, 5 Nisan 1325 (18 Nisan 1909), Nu.108, 1.

[1775] Çerkes Ahmed, Çerkes Said Bey, "Umum Asker Kardeşlerimize Bir Nasihat", *Volkan*, 5 Nisan 1325 (18 Nisan 1909), Nu.108, 1.

"*Bizce alaylı-mektepli ayrımı yoktur. Yalnız birkaç ahlaksızın efrada etmiş oldukları hakaretlere mebni bölüklerimizden ihrac edip kendimizce ehliyetleri sabit olup kendileri kadro haricine çıkarılan zabitlerimizi tekrar bölüğe getirmeye mecbur olmuştuk… Sırf bizim maksad-ı âcizânemiz tâlimat ve âdâb ve terbiye-i askeriyemizi ve ahlâk-ı medeniyyemizi te'min etmektir.*"

Asker bu söylediklerinin de ancak itaatle olacağını da ayrıca söylemiştir.[1776] Volkan'ın yine aynı gün yayınlanan sayısında, bu kez içeriği askere nasihat olan "*Asker Kardeşlerimizden Selâmet-i Vatan Nâmına Rica*" başlıklı bir yazı çıkmıştır. Vahdeti bu yazısında, Askerlere bazı nasihatler vermiş ve bugüne kadar Volkan'a inananların bu nasihatlere uymasını istemiştir. Gazetelere yazı yazmayı siyaset yapmakla eşdeğer gören Vahdeti askerlerin artık gazetelere yazı yazmamasını tavsiye etmiştir. Vahdeti, matbuatın, mebusanın ve vükelanın yapacağı işlerin askerinişi olmadığını askerin bunu yapmasının milletin mahvolması anlamına geleceğini söylemiştir. Asker zaten 13 Nisan 1909 gazasıyla dine, millete, vatana, Millet-i Osmaniyyeye büyük hizmetler gerçekleştirmiştir. Başka işlerle uğraşmasına gerek olmamıştır.[1777]

Mesela 4. Avcı Taburu, 6. Alay namına kadınların Beyoğlu gibi münasip olmayan yerlerde dolaşmamasını istemiştir. Oysaki Vahdeti askere hak vermekle birlikte, askerin bu isteğinin hem daha zamanı olduğunu söylemiş hem de bu işin matbuata bırakılması taraftarı olduğunu vurgulamıştır. Vahdeti, askerin itaati elden bırakmaması aksi takdirde yeniçerilerin son dönemlerdeki durumuna düşeceğini, bunun devleti geriye götüreceğini şeklinde bir uyarıda bulunmuştur. Vahdeti'nin askere başka bir tavsiyesi de, başarılarından menfaat beklememeleri bu hususta Manastır kahramanlarını örnek almaları ile alakalı olmuştur. Vahdeti, Manastır kahramanlarının terfi ya da başka bir menfaat peşinde olmadığını söyleyerek onları göstermiştir.[1778]

Vahdeti'nin bu makalede son tavsiyesi alaylı askerlere yönelik olmuştur. Vahdeti, alaylıların zabitlerine sarılıp onlardan af dilemesini istemiştir. Alaylılara kadro dışına çıkarılmalarında mektebli zabitlerin suçunun olmadığını söylemiştir. Eğer ki alaylılar arasında mektepli subayları kötüleyen varsa onların yanlış yaptığını, ihanet etmekte olduklarını belirtmiştir.

[1776] Çerkes Ahmed, Çerkes Said Bey, "Umum Asker Kardeşlerimize Bir Nasihat", *Volkan,* 5 Nisan 1325 (18 Nisan 1909), Nu.108, 1.
[1777] Derviş Vahdeti, "Asker Kardeşlerimizden Selâmet-i Vatan Nâmına Rica", *Volkan,* 5 Nisan 1325 (18 Nisan 1909), Nu.108, 1-2.
[1778] Derviş Vahdeti, "Asker Kardeşlerimizden Selâmet-i Vatan Nâmına Rica", *Volkan,* 5 Nisan 1325 (18 Nisan 1909), Nu.108, 1-2.

Vahdeti, bu hususlar büyük felaketlere sebebiyet vereceği için herkesin bir araya gelip birleşmesi gerektiği yönünde tavsiyede bulunmuştur.[1779]

Askerlerin yarattığı bu kıyamın âlem-i İslâmiyyete, Osmaniyete büyük bir ders ve intibaha yol açtığını söyleyen Vahdeti, yaratılan bu kaos ortamının dış güçlere cesaret verdiğini de ifade etmiştir. Bu hususa dair Vahdeti, şunları söylemiştir: "*İşte Bulgarlar yine ayaklandı. Fırsattan istifade için ordularını toplamağa koyuldu.*" Dış güçler arasında İngilizlere hayranlığı ile ön plana çıkan Vahdeti, "*İşte etrafımız, donanmalar ile baştanbaşa doldu. Fakat bu donanmalar arasında menfaatimizi gözetmek isteyenler olduğunu da bilmez değiliz. Bilir misiniz o donanmalar hangileridir: Büyük İngiltere, onun arkasında da şanslı Fransa'dır.*" diyerek İngilizlere olan yakınlığını her defasında ifade etmiştir.[1780]

Daha önce burnundan kıl aldırmayan bir tavır ile askerlere seslenen Vahdeti, Volkan'da bu tarz yazılan makalelerin aksine isyanın başarılı olamayacağını öngörerek adeta köşeye sıkışmış, çaresiz bir ruh hali içinde askerlere, itidal çağrısı yapmıştır. Bu konuda Vahdeti, şu sözleri sarf etmiştir:[1781]

"*Askerler! Kemâl-i itmi'nan ile söylerim ki, hemen itaat-i askeriyyenizi takındığınızı isbat için zâbitânınızın âgûş-i muhabbetine atılınız! Ve al ağam, beyim! İşte süngüm! İster samimiyetime inan beni affet, ister kendi süngümle beni katlet deyiniz! Ve onlar da siz de sevinç gözyaşları akıtarak, onlar size, geliniz Mehmedler geliniz desinler. Siz de arslanlar gibi başınızı eğerek arkanızı okşatınız. Ve artık hep birden düşmanlar ne istiyorlar diye soralım. İşte benim, sizden, budur, vatan namına bir ricam.*"

Vahdeti'nin birleşme çağrısı, Volkan yazarlarından Es Seyyid Sehl El Fazl El- Alevî tarafından da yapılmıştır. Şeriati terk eden bir milletin kalıcı olamayacağına dikkat çeken yazar, milleti bölen gazeteleri eleştirmiş, bütün Osmanlıların birleşmesini tavsiye etmiştir.[1782]

Volkan'ın o günkü sayısında İMC'nin taşra şubelerinden gelen iki telgraf haberi de yayınlanmıştır. İMC'nin Bursa şubesinden gönderilen telgrafda Bursa halkının Şerîat-i Mutahhara-i Ahmediyye'nin gerekli kıldığı Kânûn-i Esâsî'nin uygulanması hatta bu uğurda can verecekleri belirtilmiştir.[1783] Yine aynı şekilde Gebze halkının da bu uğurda can vereceğini belirttiği bir telgraf haberi de yayınlanmıştır.[1784] Bu telgraflar halen isyandan sonra bile İMC'nin örgütlenmeye devam ettiğini göstermiştir. Ayrıca yurdun dört bir yanından

[1779] Derviş Vahdeti, "Asker Kardeşlerimizden Selâmet-i Vatan Nâmına Rica", *Volkan,* 5 Nisan 1325 (18 Nisan 1909), Nu.108, 1-2.
[1780] Derviş Vahdeti, "Asker Kardeşlerimizden Selâmet-i Vatan Nâmına Rica", *Volkan,* 5 Nisan 1325 (18 Nisan 1909), Nu.108, 2.
[1781] Derviş Vahdeti, "Asker Kardeşlerimizden Selâmet-i Vatan Nâmına Rica", *Volkan,* 5 Nisan 1325 (18 Nisan 1909), Nu.108, 2.
[1782] Es- Seyyid Sehl El- Fazl, "Sadâ-yı İttihâd", *Volkan*, 5 Nisan 1325 (18 Nisan 1909), Nu.108, 3.
[1783] Bursa İlmiye İttihad Cemiyeti, "Telgraf İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti Merkezine Volkan'a", *Volkan*, 5 Nisan 1325 (18 Nisan 1909), Nu.108, 4.
[1784] İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti Gebze Şubesi, "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyet-i Mukaddesesi Merkez-i Umûmîsi Cânib-i Âlîsine", 5 Nisan 1325 (18 Nisan 1909), Nu.108, 4.

gelen telgraflar İMC'ye geldiği için hala İMC'ye olan güven ve bağlılığın devam ettiğine işaret olmuştur.

Vahdeti ayaklanmanın bu son günlerinde artık Hareket Ordusu'nun da gelişiyle bu ayaklanmanın zorla da olsa etkisiz kılınacağını ve kendisinin de muhalefet sınıfında olmasından dolayı ayaklanmaya sebebiyet olanlar arasına gireceğini tahmin edebilmiştir. Bu yüzden daha önce yaptığının aksine Volkan'da daha yumuşak bir dil kullanmaya başlamış, Volkan'ın bu sayısında İttihatçılara yönelik yıkıcı muhalefet yerine daha çok uyarıcı bir muhalefet yaparak olacaklardan kendini kurtarmaya çalışmıştır.[1785]

"*Meclis-i Mebusan'ın İttihad ve Terakki Âzalarına Selâmet-i Vatan Namına Ricamız*" başlıklı yazıda, İTC'nin siyasi bir fırka olarak devam etmesi, cemiyetin hürriyetin ilanından beri milletten aldığı paraların hesabının verilmesi gerektiği belirtilmiştir.[1786]

Ayaklanmanın yedinci günü (19 Nisan 1909), Hareket Ordusu'na kumanda edecek olan Hüseyin Hüsnü Paşa kurmay heyetiyle Çekmece'ye gelmiş, Edirne'den gelen Şevket Turgut Paşa ile burada birleşmiştir.[1787] Böylelikle Ayestefenos (Yeşilköy), tren istasyonu, Selanik'ten gelen bir Jandarma Bölüğü tarafından işgal edilmiştir.[1788] Hareket Ordusu Kumandanlarından Hüsnü Paşa o gün Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine ve İstanbul halkına olmak üzere iki beyanname yollamıştır.[1789] O gün Mebuslar Meclisi'nden oluşturulan on kişilik bir heyet, kışlaları dolaşmışve askerlerin Hareket Ordusu'na karşı koymaması, kardeşkanının dökülmesi şeklinde nasihatler vermiştir.[1790]

O gün meclis yine toplanmış ve meclise Kadıköy'den bazı İslam kadınları tarafından Volkan'da çıkan "*Hâl-i Hâzır Münâsebetiyle Celâdet-i Askeriyye*" başlıklı makale için gönderilen yazı üzerine konuşulmuştur. Yazıda yıllarca vatan ve millet için büyük zorluklar yaşamış olan Ahmet Rıza ve Kızkardeşi Selma Hanım'ın Volkan'da çıkan makalede eleştirildiği, kendileri için "*yine şapka giydirecekler, dinsizmişler.*" gibi iftiralar atıldığı

[1785] Akşin, *31 Mart*, 181-182.
[1786] "Meclis-i Mebusan'ın İttihad ve Terakki Âzalarına Selâmet-i Vatan Namına Ricamız", *Volkan,* 5 Nisan 1325(18 Nisan 1909), Nu.108, 4.
[1787] Kocahanoğlu, *31 Mart,* 210.
[1788] Kutay, *31 Mart'ın,* 229; Ali Cevat Bey, *II. Meşrutiyet'in,* 186; Türkmen, *Hareket Ordusu,* 45.
[1789] Sir G. Lowther to Sir Edward Grey, No.287, Confidentıal, Pera, 20 Nisan 1909, F.O.371/771, 176-177; Erkân-ı Harbiye'ye gönderilen beyannamede, Şeriat isteriz bahanesi ile bin türlü hile ve fesadlık kullanılarak kanlı bir askeri ihtilalin gerçekleştirildiği, bu ihtilalin 600 seneden beri lekesiz, namuslu ve itaatkâr olan Osmanlı Ordusu'nu büyük bir utanca düşürdüğü, bu lekenin yok edilmesi için de II. ve III. Ordudan tertip edilen birliklerin Küçük Çekmece ve Ayastefanos'a geldikleri, bozulan asayiş ve emniyeti tekrardan sağlamak, Osmanlı Ordusu'nun namusunu tekrardan ikmal etmek için Hareket Ordusu'nun İstanbul üzerine yürüyeceği gibi hususlar belirtilmiştir. Bu beyannamede vurgulanan esaslar, halka yönelik kalema alınan 9 maddelik beyannamede de yer edinmiş, Hareket Ordusu'nun Meşrutiyet ve anayasayı tehlikeye sokanları cezalandırmak, asayiş ve sükûneti sağlamak gibi amaçlar nedeniyle İstanbul üzerine yürüdüğü belirtilmiştir. Ali Cevat Bey, *II. Meşrutiyet'in,* 137-141.
[1790] Kutay, *31 Mart'ın,* 229; Ali Cevat Bey, *II. Meşrutiyet'in,* 186.

belirtilmiştir. Volkan'da yayınlanan bu makalenin Rıza Bey ve Selma Hanım için hayati bir tehlike yaratacağını düşünen İslam kadınları, meclis tarafından bu hamiyetperver dindaşlarının bu durumunun meclis tarafından dikkate alınmasını istemişlerdir.[1791]

O gün mecliste genel anlamda karışıklıkların gericiler tarafından düzenlendiği konuşulmuştur. Vahdeti'nin 2. Abdülhamid'e yazdığı mektupta, sarf ettiği bu sözler eleştiri konusu olmuştur: "*Ey padişah, sen, denilirdi ki, millet meşrutiyeti kendi eliyle aldı. Sen vermesen vermeyebilirsin.*" Mebuslardan Ali Osman Efendi, bu gazete hakkında takip kararı olduğu, bu kararın uygulanmış olması gerektiğini söylemiştir. Osman Efendi, bir kere hürriyetin padişah tarafından verilmediği, milletin bunu aldığı ve milletin bunu vermeyeceğini bu yüzden bu izahat üzerine tahkikat ve takibatın yapılması gerektiğini teklif etmiştir. Osman Efendi ayrıca "*Volkan'ın saçtığı ateşi fesattır*." diyerek ihtilalin sorumluluğunu Volkan'a yüklemiştir.[1792] Netice olarak gazete hakkında 6 Nisan 1325 tarihi itibariyle, meclis tarafından "*usûlü vechile hemen ikâme-i da'vâ olunması*" karar verilmiştir.[1793]

Ayaklanmanın yedinci gününde, Volkan'da yayınlanan ilkyazı "*Cemiyet-i İlmiyye-i Muhremeye*" başlıklı yazı olmuştur. Vahdeti'nin 14 Nisan 1909'da "*Halife-i İslam Sultan Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup*" başlıklı yazısında geçen: "*Bugün meşrutiyetimizi ortadan kaldırmak ve Meclis-i Mebusan-ı Osmanîyi kapatmak yed-i kudret-i şâhânenizde*" sözleri ile Vahdeti, birçok kesim tarafından Meşrutiyet aleyhtarlığı yapmakla suçlanmış ve kınanmıştır. Cemiyet-i İlmiye de Vahdeti'ye sert bir karşılıkla cevap vermiş, onu şiddetle kınamıştır.[1794]

Vahdeti işte bu yazısında Cemiyet-i İlmiye'ye cevap olarak, şunları söylemiştir: "*Lakin o mektubu yazarken maatteessüf ne halde bulunduğum düşünülmüyor. Binaenaleyh o halimizi tasvir şimdi zamanı olmadığından beyannâmenize cevap vermeyeceğim.*"[1795] Bir nevi özür mahiyeti taşıyan bu cevap, Vahdeti'nin ruh halini öne sürmesi, aslında yazdıklarının çok da doğru olmadığı, yaşananların şoku ile yazdığını kabul ettiğini göstermiştir.

Volkan'da o gün yayınlanan ikinci yazıdan anlaşıldığı üzere, Vahdeti aldığı eleştirilere karşı gazetesinden cevaplar vererek kendini savunmuştur. Volkan'da daha önce yayınlanan "*Öte, beri*" başlıklı makalede Vahdeti'nin, "*Geliniz isterseniz İMC'yi başka bir şekle sokalım*."

[1791] MMZC, Devre: I, İçtima senesi: I, C. 3, 94, 6 Nisan 1325 (19 Nisan 1909); Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 183; Vahdeti'nin gazetesi Volkan aracılığıyla Ahmet Rıza ve ablası Selma Hanım'a yönelik yaptığı eleştiriler yabancı basında da yer edinmiştir. Vahdeti'nin şeriata karşı yapılan bu suçlara katlanamadığı bu yüzden de askerleri pohpohlayarak, heyecana getirerek şeriatı yeniden tesis etmek için harekete geçirdiği belirtilmiştir. "Notes D'une Voyageuse En Turquıe (Avrıl- Maı 1909)", *Revue des deux mondes: recueil de la politique, de I'administration et des moeurs*, Source gallica. bnf. fr/ Bibliothheque nationale de France, 309-338.

[1792] MMZC, Devre: I, İçtima senesi: I, C. 3, 96, 6 Nisan 1325 (19 Nisan 1909).

[1793] Polatkan, *II. Meşrutiyet,* 169.

[1794] "Cemiyet-i İlmiyye-i Muhteremeye", *Volkan,* 6 Nisan 1325(19 Nisan 1909), Nu.109, 1.

[1795] "Cemiyet-i İlmiyye-i Muhteremeye", *Volkan,* 6 Nisan 1325(19 Nisan 1909), Nu.109, 1.

Sözleri de eleştiri konusu olmuştur. Vahdeti bu davetlerine bin türlü mana verildiğini aslında amacının cemiyetlerin birleşmesi için oluşturulan Heyet-i Müttefika (İttihâd-ı Osmanî) ile birleşip birleşmeme hususuyla ilgili olduğunu belirtmiştir. Vahdeti, manevi anlamda diğer cemiyetlerle İMC arasında farklılıklar olsa da, İMC'nin "*terekkyât-ı medeniye itibariyle hemdest-i vifâk.*" olması nedeniyle bu birleşmeye olumlu baktığını söylemiştir.[1796]

Volkan'ın aynı günkü sayısında "*Beyân-ı Hakikat*" başlıklı yazıda, şeraitin yüceliği, iyi insanları koruduğu, gayri Müslimlerin bu sayede rahat ettiği anlatılmıştır. Yazıda ayrıca istibdatın halkı cahil bıraktığı, artık birleşmek gerektiği, bu yüce maksada hizmet eden İMC'ye taassup gibi yakıştırmalarının yapılmasının cehalet olduğu ifade edilmiştir. Volkan'ın ilk sayılarından bu güne dek yapıldığı gibi bu yazıda da Enverler, Niyaziler övülmüş, onların vasıtasıyla istibdattan kurtulunduğu vurgulanmuştur.[1797]

Daha önce 3 Nisan 1325'te Binbaşı Hamdi Bey'in eylemlerine ilişkin çavuşlar tarafından kaleme alınan bir şikâyet mektubu yer almıştır. Hamdi Bey'in bu mektuba verdiği cevap, 6 Nisan 1325 tarihli Volkan'da yayınlanmıştır. Hamdi Bey belliki hakkında yapılan şikâyetlere çok öfkelenmiştir. Dindar olduğu, ilmihal kitabı yazdığı, askerlere dini kitaplar okuttuğu, hiçbir siyasi partiye taraftar olmadığı, amirlerine son derece itaatkâr davrandığı, taburunun başına geçip meclisin önüne de gittiği, şikâyette olan askerlerin iyi askerler oldukları ancak teşvik ile yazdıkları şeklinde hakkında yapılan ithamlara tek tek cevap vermiş ve istifa edeceğini belirtmiştir.[1798]

Çavuşların bu şikâyetlerini kendi hisleri olarak değerlendiren Vahdeti, Binbaşı'ya, görevinde kalması için çağrıda bulunmuştur: "*Aman Hamdi Bey! Bu bir fırtınadır ki, geçecektir. Benim başımda büyük bir felaket dolaştığını bilseniz belki de ağlarsınız. İstifa etmeyiniz, çünkü vatan sizden daha pek çok hizmet bekler.*" Çavuşların mektubunu yayınlama mecburiyetinde olduğunu ifade eden Vahdeti, gazetecilik ahlakı gereği bunu yaptığını ama çavuşlara da katılmadığı verdiği cevaptan anlaşılmıştır.[1799] Ayrıca Vahdeti'nin kurduğu cümlelerden korktuğu, ilerde başına gelebilecek olası tehlikelerin de farkında olduğu anlaşılmıştır.

Volkan'ın en az Vahdeti kadar sert kalemlerinden olan Lütfi'nin 5 Nisan 1325'te yazdığı makalenin gerisi bir gün sonra ayaklanmanın yedinci gününde yayınlanmıştır. Lütfi'nin görüşleri askerin olduğu kadar Kör Ali Olayı'nda bulunan kesimle özdeş nitelikte olmuştur. Çünkü Lütfi, Ahmet Rıza'nın köprü ortasında silindir bir şapka ile dolaşmayı ve vakt-i saadetten bugüne kadar dinine diyanetine asla leke sürdürmeyen millet-i İslâmiyyeye şapka

[1796] Derviş Vahdeti, "Enzâr-ı Umûmiyyeye", *Volkan,* 6 Nisan 1325(19 Nisan 1909), Nu.109, 1.
[1797] Mehmet Emin Hayreti, "Beyân-ı Hakikat", *Volkan,* 6 Nisan 1325(19 Nisan 1909), Nu.109, 1-3.
[1798] Hamdi, "Aynen", 6 Nisan 1325(19 Nisan 1909), Nu.109, 3-4.
[1799] "Volkan", 6 Nisan 1325(19 Nisan 1909), Nu.109, 4.

giydirmenin en büyük emeli olduğunu söylemiştir. Lütfi, Ahmet Rıza'yı bu düşüncesinden dolayı, Rıza Bey'in kızkardeşi Selma Hanım'ı da: *"Muhadderât-ı İslâmiyye'nin çarşaf giymesinin hâşâ zamanı değildir.*" sözlerinden dolayı eleştirmiştir.[1800]

Bununla da yetinmeyen Lütfi, milletin yedi yüz senelik bir hanedana veremediği istibdatı, Ahmet Rıza, Nazım, Dr. Baha, Rahmi gibilerin zorla ele geçirmek istediklerinden bahsetmiştir. Makalenin diğer kısımlarında yine İttihatçıları sert bir şekilde eleştiren Lütfi'nin bu makalesinin yayınlanması, Vahdeti'nin son zamanlarda sergilediği yumuşak tavrından yine İttihatçılarla çekişmeli bir tavra büründüğüne işaret olmuştur.[1801]

O gün Volkan'da yazıldığı günden tam beş gün sonra yayınlanan bir makale, dikkat çekici nitelikte olmuştur. Selimiye kışlası umum askerler adına topçu binbaşılarından Ferit Nuri ve Kolağası Nâmık Hilmi'nin yeni meşru inkılâp nedeniyle İMC'yi tebrik etmesi, son derece ilginç nitelikte olmuştur. Mektubun kaleme alındığı 1 Nisan 1325'te yayınlanmaması, Vahdeti'nin bazı çıkar hesaplarının olduğunu akla getirmiştir.[1802]

Akşin, ayaklanmanın ikinci günü yazılan bu mektubun daha sonra yayımlandığını söylemiştir. Daha sonra mektubun yayınlanma nedeni ayaklanan askerlerin alaylıların etkisiyle bu harekâta giriştiklerini gizlemek için olmuştur. Ayrıca ayaklananların sadece er ve erbaşlardan oluşmadığı, gerekli durumda onlara önderlik edecek subayların da olduğu mesajını Hareket Ordusu'na vererek onun İstanbul'a girişini engellemek için olmuştur.[1803]

Volkan'ın son sayılarında Vahdeti İttihatçılara karşı daha temkinli daha uzlaşmacı bir politika sürdürmüştür. Şimdi önünde bu politikayı devam ettirmek ya da özünde var olan muhalefeti tekrardan uygulamaya koymak şeklinde iki seçenek bulunmuştur. Ancak Volkan'ın bu sayısında İttihatçıları hedef alan yazılar göstermekteydi ki, Vahdeti istese de İMC buna yanaşmamış, Vahdeti Volkan gibi muhalif olan Mizan ve İkdam gibi İttihatçılara uzlaşmacı bir politika sergileyememiştir.

Vahdeti'nin gerek İMC'nin önderliğini kaybetmeme isteği, gerek hükümetin onu göz hapsine almış olması ve zaten kurtulamayacağı bilincinde olması gibi olası nedenler söz konusu olmuşsa da, Vahdeti'nin muhalif kimliğinde, ayaklanmanın önde gelen ismi olmayı tercih edişi çok büyük bir etken olmuştur.[1804]

[1800] Lütfi, "Hâl-i Hâzır Münâsebetiyle Celâdet-i Askeriyye", *Volkan*, 6 Nisan 1325(19 Nisan 1909), Nu.109, 4.
[1801] Lütfi, "Hâl-i Hâzır Münâsebetiyle Celâdet-i Askeriyye", *Volkan*, 6 Nisan 1325(19 Nisan 1909), Nu.109, 4.
[1802] Ferid Nuri, Namık Hilmi, "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyet-i Mukaddesesine", *Volkan*, 6 Nisan 1325(19 Nisan 1909), Nu.109, 4.
[1803] Akşin, *31 Mart*, 199-200.
[1804] Akşin, *31 Mart*, 201.

Dönemin ünlü gazetelerinden "*Courrierd'orient*" dergisinde, Sultan'ın tertiplediği söylenen 31 Mart İsyanı'na karışmakla itham edilenlerin bir listesi yayınlanmış ve bu liste liberal ve reaksiyoner camiayı afallatmıştır. Bu listede İkdam'ın editörü Ali Kemal, Sultan'ın halen firardaki mabeyn müşiri İsmail Kemal Bey, Volkan'ın editörü Derviş Vahdeti ve çok sayıda daha az tanınır kimselerin adları yer almıştır.[1805]

Ayaklanmanın sekizinci günü (20 Nisan 1909), Bir gün önce Ayastefenos'a gelen milletvekillerine diğer mebuslar da katılınca İstanbul'da kalan mebuslarla çoğunluk sağlanamadığı için mecliste toplantı yapılamamıştır. Öte taraftan o gün Cemiyet-i İlmiye iki bildiri yayınlamıştır. Birincisi "*Asker Evlâtlarımıza Hitabımız*" başlıklı olan bir bildiri iken ikincisi İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti ile ilgili olmuştur. İMC ile ilgili Cemiyet'i İlmiye'nin düşüncesi şu şekilde olmuştur: "*Şeriat-i garayı muhafaza etme… Evvelden Cenab-ı hakka ait olup bu babda hasbel beşeriye hükümetimize terettüp eden vazife ise maddeten kuvvet-i askeriye ve manen kuvve-i ilmiye ile kaim olduğundan bizce ahkâm-ı şeriyeyi muhafaza hususunda ordu ile ulemadan ibaret bulunan iki rükünden başka kuvvet ile medar-ı istinat olmamak lazım geldiği…*"[1806]

Daha önce Vahdeti'yi 2. Abdülhamid'e yazdığı mektuptan dolayı eleştiren Cemiyet-i İlmiye aslında İMC'nin saf ve fesadçı birtakım insanlar tarafından kurulduğunu, şeriatı koruma görevinin bu İMC'ye ait olmadığını net bir şekilde kabul etmiştir. Bu görüşte olan Cemiyet-i İlmiye'nin daha önce bunu açık bir şekilde ifade etmemesi muhtemelen İMC'nin büyük bir taraftar kitlesine sahip olmasından dolayı tepki alabileceğini düşünmüş olmasıydı. Şimdi ise gecikmeli olarak İMC'yi toptan mahkûm edişi, ulemanın uzun süre bu cemiyetin etkisi altında kaldığının açık bir göstergesi olmakla birlikte Hareket Ordusu'nun İstanbul üzerine yürüme kararı etkili olmuştur.[1807]

O gün hükümetin gündem konuları ise daha çok Meclis'in istekleri olmuştur. Meclisin kendisinden mebusların can güvenliğinin teminat altında bulunduğu, evlerine yapılan hücumların yasak olduğu ve halk arasında dolaşan hafiye ve sansürün gerçek dışı olduğuna dair bir beyanname hazırlama isteği oldukça konuşulmuştur. Bu konu üzerine çalışan hükümet bu istekleri kabul etmiş ise de, beyanname yayınlama isteğini, yerine getirmemiştir. Hükümet bu tarz bir beyannamenin halkta kafa karışıklığı yaratabileceği, halkı bir tehlikenin var olduğu düşüncesine götürebileceği için bir beyanname çıkarma hususuna sıcak bakmamıştır.[1808]

[1805] Sir G. Lowther to Sir Edward Grey, No.303, Confıdential, Pera, 28 Nisan 1909, F.O. 371/771, 329.
[1806] Akşin, *31 Mart*, 233.
[1807] Akşin, *31 Mart*, 234.
[1808] Akşin, *31 Mart*, 226-227.

Hükümetin o gün üzerine eğildiği başka bir konu ise, Selanik'ten idare edilen 3. Ordu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa'nın o gün gönderdiği telgraf olmuştur. Harekâtın başına geçme kararı veren Paşa, alınması gereken bazı önlemler hakkında konuşmak için bir heyetin makine başına geçmesini istemiştir.[1809] Şura-yı Devlet Reisi Raif Paşa ve Maarif Nazırı Abdurrahman Şeref Efendi Babıâli telgrafhanesine gelmiş, Mahmut Şevket Paşa da isteklerini onlara iletmiştir.[1810] Bu istekleri kabul eden hükümet ancak işin askeri taraflarının dairesince incelendikten sonra sonucunun bildirileceğini belirtmiştir.[1811]

Selanik kuvvetleri ayrıca hükümete verdikleri listede adı geçen belli kimselerin yurtdışına kaçması veya elçiliklere sığınmalarının önüne geçilmesini talep etmişlerdeir. Sultan'ın maiyetinin birçoğu, başyaveriyle mabeyn müşiri dâhil, bu kategori içinde bulunmuştur. Selanik kuvvetleri ayrıca abluka ordusunun kumandanı tarafından imzalanan, hem garnizon askerleri hem de ahali arasında dağıtılan bir beyannamede amaçlarını ilan etmiş olup askerlerin [isyanın] elebaşlarını ihbar etmeleri ve subaylarına sadakat yemini etmelerini talep etmiştir. Aynı zamanda sivil halka bu beyannameyle bütün sefaretlerle ecnebi vatandaşların rahat bırakılacağı ve bütün tarafsız kimselerin korunacağı teminatı verilmiştir.[1812]

Mahmut Şevket Paşa ayrıca Serez'den hükümete çektiği bir telgrafla da, İstanbul'da bulunan 321-322'li ihtiyat askerlerinin terhis edilmesini hemen sonrasında da Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gireceğini belirtmiştir.[1813] Ancak Mahmut Şevket Paşa'nın, askerin terhis edilmesi yönündeki çabası ve Hassa Ordusu Nazım Paşa ile görüşme isteği, her türlü mukavemet imkân ve ihtimalini ortadan kaldırmıştır.[1814]

Ayaklanmanın dokuzuncu günü (21 Nisan 1909), Mahmut Şevket Paşa, Hareket Ordusu Kumandanlığı'nı almak üzere İstanbul'a hareket etmiştir.[1815] Bu sırada Hüseyin Cahid, Cavid ve Rahmi Beyler gibi İttihatçıların önde gelen isimleri de, Selanik'e varmış böylelikle orada bulunan mebus sayısı artmıştır.[1816] O gün şehrin ablukası devam etmiş, hükümet Selanik birlikleriyle müzakereleri sürdürmeye devam etmiştir. Selanik birliklerinin, elebaşların

[1809] Bu taleplerin hakikatte neyi ihtiva ettiğinin henüz bilinmediği belirtilmiştir. Sir G. Lowther toSir Edward Grey, No.147, Telgraf, İstanbul, 20 Nisan 1909, F.O. 371/771, 28.
[1810] Mahmut Şevket Paşa'nın Babıâli'den istekleri şunlar olmuştur: 1-) İstanbul'daki askerin hepsi isyana katıldığı için bunların İstanbul'da kalması durumunda asayişin bozulacağı bu yüzden de Padişah'ı korumak için bir miktar asker bırakılmasını diğer askerlerin terhis edilmesini, gelen askerin Davutpaşa ve Rami kışlalarında ikametini, İstanbul'da asayişin sağlanması için sadece polis ve jandarmaların istihdam edilmesi. 2-) İstanbul'da sıkıyönetim ilan edilmesi.3-) Meclisin anayasaya uygun toplanıp bir başkan ve kabine seçilmesi. 4-) Meclisin matbuat, dernek, kulüp, miting ve serseri nizamnamelerini gerçekleştirmesi. 5-) Ordunun bu önlemler için kararlı olduğu bu yüzden bu önlemlerin derhal yerine getirilmesi gerektiği. Türkmen, *Hareket Ordusu,* 58; Akşin, *31 Mart,* 228-229; Kocahanoğlu, *31 Mart,* 216.
[1811] Akşin, *31 Mart,* 229; Türkmen, *Hareket Ordusu,* 58.
[1812] Sir G. Lowther to Sir Edward Grey, No.147, Telgraf, İstanbul, 20 Nisan 1909, F.O. 371/771, 28.
[1813] Akşin, *31 Mart,* 242; Türkmen, *Hareket Ordusu,* 59.
[1814] Danişmend, *Sadr-ı-a'zam Tevfik Paşa'nın,* 96-97.
[1815] Sir G. Lowther to Sir Edward Grey, No.303, Confıdential, Pera, 28 Nisan 1909, F.O.371/771, 331.
[1816] Kutay, *31 Mart'ın,* 229; Ali Cevat Bey, *II. Meşrutiyet'in,* 187; Türkmen, *Hareket Ordusu,* 57.

tutuklanması ve kışlalardaki birliklerin subaylarına (isyan sırasında kovulanlar da dâhil) sadakat yemini etmelerine dair talepleri yürürlüğe konulmuştur. Selanik ordusunun birlikleriyle kışladaki askerler arasında bir uzlaşma temin etme planından vazgeçilmiştir zira Selanikten gelen askerlerin hâli hazırda Istanbul ahalisi arasında uyandırılan dini hissiyatların tesiri altında kalıp Selanik birliklerinin istenmeyen sonuçlara yol açmasından endişe edilmiştir. Bu yüzden kışladaki askerlerin çoğunun çabucak terhis edilip bunların Selanik birlikleriyle ikame edilmeleri şeklinde bir karara varılmıştır.[1817]

Bu arada dün gece Sultan III. Ordu Kumandanı'ndan, Kanun-ı Esasî'ye sadakat yeminine sadık kaldığı müddetçe kendisine karışılmayacağını temin eden bir telgraf almıştır. Bununla birlikte Sultan'ın maiyetinden belli kimselerin kaçmalarına engel olunması talebi, komitenin Sultan'ın son harekete dâhil olduğunu ve Kanun-ı Esasî'ye aykırı davrandığını ispatlama arzusu içinde bulunduğu şüphesini uyandırmıştır.[1818]

Ayaklanmanın onuncu günü (22 Nisan 1909), Mebuslar ve Ayan Meclisleri Milli Meclis adıyla Yeşilköy, Yat Kulübde Ayan Reisi Sait Paşa'nın başkanlığında bir toplantıya başlamıştır. Toplantı o kadar gizli bir şekilde yapılmıştır ki, zabıt katibleri bile içeri alınmamıştır.[1819] Ahmet Rıza Bey gelince, Mebusan Başkanı Mustafa Efendi (Halep) istifa etmiş, yerine Ahmet Rıza[1820] seçilmiştir. Sait Paşa'nın teklifi ile Ahmet Rıza ile ortaklaşa başkanlığın gerçekleştirildiği ilk oturum gizli olarak gerçekleştirilmiştir. Verilen bir önerge ile 2. Abdülhamid'in tahtan indirilmesi konusu görüşülmüştür.[1821] Ancak bu konudan haberdar olan Mahmut Şevket Paşa, Ahmet Rıza'yı yanına çağırarak şunları söylemiştir:[1822]

"*…Ben maiyetimdeki askeri, Meşrutiyeti ve padişahı kaldırmak isyenleri te'dip için padişahın ve milletin canı tehlikede diyerek buraya getirdim. Hal'in bizim taraftan vuku bulacağını duyarsa isyan eder, mahvoluruz. Siz Ayân ve Mebusân'a gizlice anlatınız, şimdilik ses çıkarmasınlar, bu işi müzakere etmek zamanı geldiğini ben size haber veririm…*"

[1817] Sir G. Lowther to Sir Edward Grey, No.150, Gizli Telgraf, İstanbul, 21 Nisan 1909, F.O. 371/771, 52.
[1818] Sir G. Lowther to Sir Edward Grey, No.150, Gizli Telgraf, İstanbul, 21 Nisan 1909, F.O. 371/771, 52; Padişah, hükümet ve Selanik kuvvetleri beş maddeyi kapsayan ortak bir mutabakaya varmışlardır. SirG. Lowther to Sir Edward Grey, No.152, Telgraf, İstanbul, 22 Nisan 1909, F.O. 371/771, 55.
[1819] Dav'er, "Hareket Ordusu İstanbul'a Nasıl Girmişti?", *Cumhuriyet Gazetesi*, 1951.
[1820] Ahmet Rıza Ayastefanosta büyük bir çoşkuyla karşılanmıştır. Meclisin 80 kadar üyesi onun başkanlığında toplanmış, kapalı kapılar ardında celse yapmışlardır. İstanbul'daki parlementonun serbest addedilemeyeceği varsayımıyla bütün mebuslar yarın Ayastefenosta toplanmaya davet edilmiştir. Mühim bir gelişmenin olacağı beklentisi son derece açık olup, parlementonun üst kanadını göz ardı ederek bir Milli Meclis toplanması halinde hükümet istifa etme mecburiyeti hisedebilir diye düşünülmüştür. Sir G. Lowther to Sir Edward Grey, No.153,Telgraf, İstanbul, 22 Nisan 1909, F.O. 371/771, 63.
[1821] Akşin, *31 Mart*, 253-254; Türkmen, *Hareket Ordusu*, 66-67.
[1822] Akşin, *31 Mart*, 253-254; Türkmen, *Hareket Ordusu*, 66-67.

Hassas olan bu konunun büyük ihtimalle Padişah'ı endişelendireceğini düşünen Mahmut Şevket Paşa, Padişah'ın Meşrutiyet'e ve anayasaya bağlı olması koşuluyla saltanat haklarının korunacağına dair hükümete bir tegraf çekmiştir.[1823]

Ancak buna rağmen basında bu hususta dedikodular çıkmış, Rumeli'de Padişah'ın tanınmadığına dair telgraflar çekilmiştir.[1824] İkdam'da çıkan bir habere göre Enver Bey de, Padişah'ın tahtta kalmayacağını söylemiştir. Oysaki Mahmut Şevket Paşa, henüz Hareket Ordusu'nun İstanbul'a hâkim olmadan Padişah aleyhinde yaşanan bu gelişmelerin kendi aleyhlerine dönebileceği bilincinde olmuştur.[1825] Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gireceği 23 Nisan 1909 Cuma günü, Padişah'ın da çıktığı son Cuma Selamlığı olmuştur. Ali Cevad Bey'e göre, *...Ümera ve zabitan-ı askeriyeden ancak beş on kişinin bulunduğu...*" bu tören oldukça sönük geçmiştir.[1826]

Katılımın az olduğu, Sefaret mensupları ve halkın gözükmediği bu selamlık, Padişah aleyhine yapılan dedikoduları güçlendirmiş, adeta saltanatının sonuna işaret olarak görülmüştür.[1827] Ancak hal meselesinin zamansız olduğunu düşünen Mahmut Şevket Paşa, bu selamlığın hemen arakasından bizzat Padişah'ın şahsına, aynı gün yayınladığı bir bildiri[1828] ile Meşrutiyet'e bağlılık koşulu olmaksızın çıkan dedikodularını yalanlamak zorunda kalmıştır.[1829] Ali Cevad Bey' göre bu telgraf, "*bittabi tatmin ve tenşitimucib*" olmuştur. Yani aslında verilen bu teminat Padişah tarafından da memnuniyetle karşılanmıştır.[1830]

Daha önce Hareket Ordusu'nun İstanbul'a yürümesini meşru kılacak bir beyanname hazırlanmıştır. İşte Milli Meclis'in diğer bir önemli gündem konusu bu beyanname olmuş, meclis bu beyannameyi onayladığına dair bir bildiri yayınlamıştır. Meclis bu beyannameyi[1831] desteklemiş, halkın isteklerine de uygun bulmuştur. Netice olarak bu beyannameyi red etmek

---

[1823] Akşin, *31 Mart*, 255-256; Güresin, *31 Mart*, 68.
[1824] Türkmen, *Hareket Ordusu*, 67.
[1825] Akşin, *31 Mart*, 257.
[1826] Ali Cevat Bey, *II. Meşrutiyet'in,* 68; İngiliz arşiv belgelerine göre de hareket ordusunun İstanbul'a gireceği bugün olağandışı bir harekete rastlanılmamıştır. Sir G. Lowther to Sir Edward Grey, No.158, Telgraf, İstanbul, 23 Nisan 1909, F.O.371/771, 130.
[1827] Kocahanoğlu, *31 Mart*, 230
[1828] Mahmut Şevket Paşa bu bildiride, ordusunun kesinlikle padişahı tahtan indirme amacıyla gelmediğini ancak harekât esnasında sorun çıkaranların bu işten sorumlu tutulacağını kesin bir dille ifade etmiştir. Bildiride boyun eğenlere af sözü verilirken isyana devam edenlere cezalandırılacakları yönünde tehtitler savrulmuştur. Sir G. Lowther to Sir Edward Grey, No.158, Telgraf, İstanbul, 23 Nisan 1909, F.O.371/771, 130; Mahmut Şevket, bu yönde çıkan dedikoduların daha çok tüccarlar arasından cezalandırılacağından korkan kimseler tarafından çıkarıldığını belirtmiştir. Sir G. Lowther to Sir Edward Grey, No.303, Confidential, Pera, 28 Nisan 1909, F.O.371/771, 331.
[1829] Mahmut Şevket Paşa'nın Sadaret Makamı'na çektiği bu telgrafın sureti için Bkz. Ali Cevat Bey, *II. Meşrutiyet'in,* 69; Akşin, *31 Mart*, 257; Güresin, *31 Mart*, 68.
[1830] Ali Cevat Bey, *II. Meşrutiyet'in,* 70.
[1831] Söz konusu beyanname için Bkz. Ali Cevat Bey, *II. Meşrutiyet'in,* 141.

daha sonra sorumluluk almayı ve cezalandırılmayı göz önünde bulundurmayı gerekli kılmıştır.[1832]

O gün Mahmut Şevket Paşa da, Hareket Ordusu'nun kumandanlığını üstlenmiş, Said Paşa ile de bir görüşme gerçekleştirmiştir.[1833] Bir gün önce Mahmut Şevket Paşa'nın askerlerin terhisi hususundaki telgrafı, hükümetin artık tahammül sınırlarını zorlamıştır. Hükümet bu terhis işini kararlaştırmış olduğunu ve hemen o günden beri yürürlüğe koyduğunu bildirmiştir. Hükümet öncelikle bu terhis işinin bir iki günde gerçekleşecek bir iş olmadığını ayrıca çekilen telgrafların da çok sert olması nedeniyle yazılanlara dikkat edilmesi gerektiği yönünde bir uyarı yapmıştır.

Zira hükümet ağırlığını ortaya koyarak Nazım Paşa'nın "*bilmuhabere tayin olunacak*" bir yerde Mahmut Şevket Paşa ile görüşecek ve ortak alınacak bir karar doğrultusunda hareket edileceği kararını vermiştir. Hükümet aksi takdirde Hareket Ordusu'nun şartları dikte etmesinin söz konusu olmayacağını belirtmiştir. Ancak hükümetin bu tavrı pek caydırıcı olamamış, Mahmut Şevket Paşa kaybedilecek zamanın büyük tehlikelere yol açabileceği bu yüzden tedbirlerin derhal alınması, sadrazamın terhis işini hemen gerçekleştirmesi gerektiği yönünde bir telgraf çekmiştir. Mahmut Paşa ayrıca yarın Nazım Paşa ile görüşmek üzere Ayastefenos'ta olacağını belirtmiştir.[1834]

3.7.1. Hareket Ordusu'nun İsyana Müdahalesi

31 Mart İsyanı'nın duyulması, Selanik'te İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkezi Umumisi'ne Yüzbaşı İsmail Canbulat tarafından "*Meşrutiyet mahvoldu!*" başlığı ile çekilen telgrafla mümkün olmuştur.[1835] Selanik birdenbire karışmıştır. 2. Meşrutiyet inkılâbını yapanlar ve ona muzahir olanlar eserlerinin yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığına kanaat getirmişlerdir. İstanbul'da tam bir irtica havasının estiği ve hükümetin duruma hâkim olamadığı anlaşılmıştır. Bu yüzden İttihatçılar şiddetli tedbirler almaya başlamışlardır.[1836]

Alkan'a göre, İttihat ve Terakki bu ayaklanmaya karşı dört önemli hamlede bulunmuştur. İlk hamle İstanbul'dan haber alınamayınca, Merkez-i Umumi yerine Selanik'te yeni bir Merkez-i Umumi'nin teşkil edilmesi olmuştur. Teşkil edilen Merkez-i Umumi öncelikle "*Rumeli'den*

[1832] Alkan, *Selanik İstanbul'a*, 236; Türkmen, *Hareket Ordusu*, 67; Akşin, *31 Mart*, 257.
[1833] Kutay, *31 Mart'ın,* 229; Ali Cevat Bey, *II. Meşrutiyet'in,* 187.
[1834] Akşin, *31 Mart*, 250-254.
[1835] Danişmend, *Sadr-ı-a'zam Tevfik Paşa'nın,* 34; Tülbentçi, "Hareket Ordusu"; Dav'er, "Hareket Ordusu İstanbul'a Nasıl Girmişti?", *Cumhuriyet Gazetesi*, 1951.
[1836] Tülbentçi, "Hareket Ordusu".

askeri bir kuvvetin" İstanbul üzerine yürümesi için Mahmut Şevket Paşa ile görüşülmesine, karar vermiştir.[1837]

Merkez-i Umumi tarafından ayrıca Berlin'den Enver'in, Viyana'dan Hafız Hakkı'nın Paris'ten Ali Fethi'nin gelmeleri için haber gönderilmiştir. İttihatçıların gerçekleştirdiği ikinci hamle, ayaklanmaya karşı protestolu mitinglerin düzenlenmesi ve sivil halkı ayaklanmaya harekete geçirip İT etrafında birleştirmek olmuştur. Selanikte'de toplanan 20.000-30.000 kişilik bir grup tarafından ayaklanmaya tepki olarak büyük bir miting düzenlenmiştir. Pekçok önemli ismin yaptığı konuşmalar, "*Silah başına, arş İstanbul'a"* diye sonlanmıştır.[1838] Çoğu gönüllülerden oluşan kalabalık bir grup, Meşrutiyet'in iadesi için yemin etmiş, Kosova, Üsküp, Manastır ve çevrelerinden gelenler silahlandırıp ayaklandırmaya karşı yapılacak harekâta hazır hale getirilmişlerdir.[1839]

İttihatçıların gerçekleştirdiği üçüncü hamle ise, Rumeli'den İstanbul'a habire tehtit içeren telgrafların gönderilmesi olmuştur.[1840] Hareket Ordusu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa, Harbiye Nazırlığına çektiği telgraflarda adeta İstanbul üzerine yüreyeceğini bildirmiştir.[1841] Rumeli'den gönderilen telgraflarda daha çok Meşrutiyet'in tehlikede olduğu, meclisin asi askerlerce baskı altına alınmasının sert bir şekilde kınandığı, Meşrutiyet'in ve anayasanın korunması gerektiği aksi takdirde silah kullanılacağı, mevcut hükümetin meşru olmadığı ve tanınmadığı bildirilmiştir.[1842]

Telgrafların bir kısmı doğrudan doğruya Padişah'ın kendisine, bir kısmı Mabeyn Baş Kâtipliği'ne,[1843] bir kısmı da Meclis-i Mebusa'na[1844] çekilmiştir. Padişah daha çok meşruti hükümeti ortadan kaldırmakla suçlanmış, bunun hesabının kendisinden sorulacağı

[1837] Alkan, *Selanik İstanbul'a*, 220.
[1838] Akşin, *31 Mart*, 97.
[1839] Kutay, *31 Mart'ın,* 227; Ali Cevat Bey, *II. Meşrutiyet'in,* 184.
[1840] Kutay, *31 Mart'ın,* 72; İsyanın dördüncü gününde gerçekleştirilen meclis görüşmelerinde meclise gönderilen telgraflar okunmuştur. Askerî kulüpler, halk adına eşraf, müderris, belediye başkanları ve müftilerin gönderdiği tegrafların yanı sıra mahalli İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından gönderilen telgraflar da yer almıştır. Ayrıca Cemiyet-i İlmiye, Ermeni ve Rum dernekleri, İMC adına da telgraflar çekilmiştir. MMZC, Devre: I, İçtima senesi: I, C. 3, 43-48, 4 Nisan 1325 (17 Nisan 1909).
[1841] Akşin, *31 Mart*, 97.
[1842] Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi,* 111-112; Çavdar, *İttihat ve Terakki*, 52; Yanya Valisi Ali Rıza da yeni hükümeti tanımadıklarını, eski kabinenin tekrardan iş başına gelmemesi durumunda şu tehtitte bulunmuştur: "*anâsırı muhtelifei milletle müttehiden İstanbul üzerine yürümeyi tekiden ahdü misak etmişizdir.*" MMZC, Devre: I, İçtima senesi: I, C. 3, 26-27, 3 Nisan 1325 (16 Nisan 1909).
[1843] 14 Nisan 1909'da, Merkez-i Umumi adına "*Serkâtibi Hazret-i Şehriyarî Ali Cevad Bey'e*" başlıklı çok sert bir telgraf gönderilmiştir. İtihatçıların adeta komitacı bir ruhla kaleme aldığı bu telgrafa cevaf gelmeyince bundan sonra doğrudan doğruya Padişah'a telgraflar gönderilmeye başlanmıştır. Kocahanoğlu, *31 Mart*, 205.
[1844] Manastır Heyeti Askeriye'si tarafından 1 Nisan 1325 tarihli çekilen telgraf. I, Devre: I, İçtima senesi: I, C. 3, 41, 4 Nisan 1325 (17 Nisan 1909).

belirtilmiştir. Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumisi tarafından gönderilen bir telgraf Padişah'a yöneltilen suçlamaları açık bir şekilde göstermiştir:[1845]

"*Padişah, iftihâr ediniz! Bu irticâ mel'ânetiyle binây-ı meşrutiyet hedm ve hükûmet-i müstebidde ikaame edildi. Umum bir milletin hukukunu muhâfaza etmek vazifeden iken bu irticâ kemâl-i mehâretle tatbik olundu… Bundan evvel size Hilmi Paşa kabinesinin mevkı'-i iktidara geçirilmesi hakkındaki lüzum ve vücûbu müş'ir çekilen telgrafnâmeye muayyen olan müddet dâhilinde cevap vermediğiniz için işte bütün millet ve ordu İstanbul'a yürüyor. Bakınız, bu kudret-i kahhâra malik olan millet nasıl istihsâl-i matlab edermiş! Milletin kudreti ve ordunun satveti altında tevfikaat-ı Samedâniyyeye bizleri mazhar edip ikaa' eden alçakları derhal dar-ağacına çektirsin! Bundan başka hiçbir türlü icrââtın bizi müsterih edemeyeceğini ve milletin bu suretle intikamının alındığına dâir bugün saaton ikiye kadar cevap gelmediği takdirde başta ordumuz kumandanı olduğu halde bütün ordu ve milletle yarın İstanbul üzerine yürüneceği suret-i kat'iyyede bilinsin.*"

Bizzat Padişah'a çekilen bir telgrafta İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nden bahsedilmiştir. İMC ve Ahrar Fırkası'nın aldatmacalarına kapılarak Meşrutiyet'i kaldırıp yerine istibdatı getirmek gibi haince emellerle kargaşalık çıkaran askerin ve bunlarla önayak olan aşağlık kimselerin alçakçasına düşüncelerini desteklemek konusunda çarçabuk istibdatın ileri gelenlerinden Meşrutiyet'e aykırı irade ile bir kabine oluşturulmuştur.[1846] Yine Padişah'a çekilen bir telgrafta şu ifadeler yer almıştır: [1847]

"*Asakir ve ahaliyi ihtilale tahrik ve teşvik ile vakayı feciayı ika eyleyen İkdam sahibi Ahmet Cevdet, Ali Kemal, Mevlanzade Rıfat, Mizancı Murad, Yeni gazete sahibi Abdullah Ahmet Cevdet, Volkan muharriri Derviş Vahdeti, Hacı Hakkı, Sabık Manastır asakiri alay müftüsü Mustafa Şükrü, Kamil Paşazade Sait Bey nam eşhas-ı melûne ile zat-ı şahanelerince malum olmak lazım gelen avanelerinin İzzet gibi firarilerin firarlarına meydan verilmemesi için bunların muhafazası kefaret-i seniyyelerine tevdi edildiğinden İstanbul'a gelindikte kendilerinin zat-ı şahanelerinden istenecek ve teslim alınacağı*"

Ali Cevad Bey, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik Merkez-i Umumisi'nden Kanun-ı Esasî'nin ve Meşrutiyet'in mahvolduğundan bahisle gayet mübalağalı ve tehtitli telgraflar aldığından bahsetmiştir. Cevad Bey'e göre, bu telgraflar Padişah'ı "*bihakkın fevkalâde dilhun ve son derece meyus"* kılmıştır. Büyük ihtimalle gelen bu telgraflara kızan Padişah, şu sözleri sarf etmiştir: *"Rumeli'den kendilerinin getirmiş oldukları askerler, kendi aleyhlerinde kıyam*

[1845] Danişmend, *Sadr-ı-a'zam Tevfik Paşa'nın,* 37-38; "İrtica Hareketine Karşı Her taraftan Protestolar Yükseliyor", *Akşam Gazetesi,* İstanbul, 23.7.1938, *Türk Tarih Kurumu Arşivi (TTK),* Tevfik Paşa Evrakı *(TP),* Kutu:29, Gömlek No:2. Tefrika No:174.

[1846] İMC ve Ahrar Fırkası etkisi ile oluşan bu kabineye bugün yirmibin kişinin gerçekleştirdiği mitingde güvensizlik dile getirilmiştir. Bu despot kabinenin tanınmayacağına dair ayrıca yemin edilmiş, vatansever kişilerden oluşacak yeni bir kabinenin kurulması istenmiştir. Bu haklı isteğin yerine getirilmemesi durumunda bütün Meşrutiyet severler ve yurtsever halkla birlikte İstanbul'a yürüneceği belirtilmiştir. Danişmend, *Sadr-ı-a'zam Tevfik Paşa'nın,* 40.

[1847] *TTK., TP., 893/421 (2 Nisan 1325);* Danişmend, *Sadr-ı-a'zam Tevfik Paşa'nın,* 42; Polatkan, *II. Meşrutiyet,* 174; Kansu, *İttihadcıların Rejim,* 94 ; "İrtica Hareketine Karşı Her taraftan Protestolar Yükseliyor", *Akşam Gazetesi,* İstanbul, 23.7.1938.

etmişler. Herifleri namazdan, niyazdan mahrum eylediler. Tazyik ettiler, isyan ettirdiler. Bizim ne kabahatimiz var; biz ne yapalım"[1848]

Rumeli'den çok sert bir üslup kullanılarak gelen bu telgrafların aksine Anadolu'dan[1849] gelenler daha mutedil bir lisansla yazılmıştır. Ayaklanmaya karşı Rumeli İttihat ve Terakki Merkezi çok sert bir şekilde harekete geçerken, bundan faydalanarak çıkar elde etme amacında olan Rum, Bulgar azınlıkları da görünüşte İttihatçıların yanında yer alarak onlar da İstanbul Hükümeti'ne sert ve tehdid içerikli telgraflar çekmişlerdir. Bulgar Müttahid Millî Fıkası'nın Merkez-i Umumîsi tarafından Hâkipây-ı Şâhâne'ye bir telgraf gönderilmiştir. Telgrafta Meşrutiyet lehine şu sözler sarf edilmiştir: "*Bu kere Kanûn-ı Esâsimize vuku' bulan taarruz istibdâdın iâde ve idâmesini göstermekle bütün mevcudiyetimizle bunu protesto eyler ve bütün vatandaşlarımızla birlikte olarak ilân olunan hürriyetin istirdâdı uğrunda can ve kanlarımızı fedâ etmeye hazır olduğumuzu kat'î bir surette beyan ederiz.*" [1850]

Hükümet, Rumeli ve taşra illerinden gelen bu yoğun telgraflar karşısında, 16 Nisan 1909 tarihli bir telgrafla, Edirne, Yanya, Selanik, Manastır ve Kosova vilayetlerine bir karşılık vermiştir. Telgrafta, meclisin dağıtıldığı, Meşrutiyet'e darbe indirildiği yönünde çıkan haberler yalanlanmış, Padişah ve hükümetin Meşrutiyet'e bağlı olduğu, anayasanın yürürlükte olduğu, meclisin de bir gün önce beş üye eksik olarak toplandığı belirtilmiştir. Ayrıca eski hükümete mensup yedi azanın yeni hükümette de görevlendirildiği, Tevfik Paşa başkanlığında kurulan yeni hükümetin eski hükümetin siyasetini devam ettireceği için asılsız haberlere itibar edilmemesi gerektiği belirtilmiştir.[1851]

İttihat ve Terakki'nin ayaklanmaya karşı gerçekleştirdiği dördüncü ve son hamle ise, güçlü bir ordu hazırlayıp İstanbul üzerine yürümesi olmuştur. Daha önce de değindiğimiz üzere 31 Mart İsyanı, Selanik'te İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkezi Umumisi'ne Yüzbaşı İsmail Canbulat tarafından "*Meşrutiyet mahvoldu!*" başlığı ile çekilen bir telgraf ile mümkün olmuştur.[1852] Bayar, İsmail Canbulat'ın yanı sıra Rahmi Bey'in Redif Fırkası Komutanı Ferik

---

[1848] Ali Cevat Bey, *II. Meşrutiyet'in,* 62; Kocahanoğlu, *31 Mart,* 206; Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci,* 99.

[1849] İsyanın protesto edildiği, anayasa ve Meşrutiyet'in muhafazası için İstanbul'a yapılacak hareket emirlerini sabırsızlıkla bekledikleri ifade edilmiştir. Anadolu'dan çok sayıda telgraf bu hususta meclise de gönderilmiştir. Erzincan'dan 4'ncü Ordû Osmanî Kumandanı Müşir İbrahim Paşa tarafından gönderilen 3 Nisan 1325 tarihli telgraf, Edirne'den 2'nci Ordu Kumandanı Ferih Saih tarafından gönderilen 2 Nisan 1325 tarihli telgraf, Koçana'dan Koçana Ahalü Umumiyesi tarafından gönderilen 2 Nisan 1325 tarihli telgraf bunlara örnek oluşturmuştur. MMZC, Devre: I, İçtima senesi: I, C. 3, 41-42, 4 Nisan 1325 (17 Nisan 1909).

[1850] Yine Padişah'a Kılkış Bulgar Demokrat Klubü, Kılkış Bulgar Meşrutiyyet Klubü tarafından çekilen telgrafta yeni hükümet gayr-i meşru olarak tabir edilmiş gereği yapılmazsa İstanbul üzerine yürüneceği belirtilmiştir. Aşağı yukarı ortak temanın işlendiği bunun gibi birçok telgraf çekilmiştir. Bkz. Danişmend, *Sadr-ı-a'zam Tevfik Paşa'nın,* 35.

[1851] Akşin, *31 Mart,* 157-158; Türkmen, *Hareket Ordusu,* 19.

[1852] Danişmend, *Sadr-ı-a'zam Tevfik Paşa'nın,* 34; Baydar, *31 Mart,* 31; Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci,* 96; Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya,* C. II, 164.

Hüseyin Hüsnü Paşa'ya gönderdiği manalı telgrafla da Selanik'in bu durumdan haberdar olduğunu söylemiştir.[1853]

14 Nisan sabahı makamına gelen Hüsnü Paşa, kendisine gelen telgrafı Selanik Redif Erkân-ı Harbiye Reisi Mustafa Kemal Bey'e göstermiştir. Telgrafı okur okumaz İstanbul'da önemli bir hadise olduğunu düşünen M. Kemal, "*Derhal İstanbul üzerine kuvvet sevk edilmelidir*." demiştir. Hüsnü Paşa bu fikri Üçüncü Ordu Komutanı Mahmut Şevket Paşa'ya açmış, Şevket Paşa'nın da kabul etmesiyle bu fikir kesinlik kazanmıştır. Alınan son karara göre İstanbul'a gönderilecek askeri birliklerin başına Hüsnü Paşa, Erkân-ı Harbiye Reisliği'ne de Mustafa Kemal'in getirilmesine karar verilmiştir.[1854] M. Kemal, İstanbul üzerine yürüyecek birliklere "*Hareket Ordusu*"[1855] ismini vermiş ve İstanbul halkına yönelik olarak dokuz maddelik bir bildiriyi de hazırlamıştır.[1856]

Ancak Hareket Ordusu İstanbul'a gireceği sıralarda M. Kemal, kurmay başkanlığından alınmış yerine de 31 Mart İsyanı nedeniyle Berlin'den ülkeye çağrılan Enver Paşa atanmıştır.[1857] Haberin Selanik'e gelmesi ile Selanik Merkez Heyeti, tekrardan gücü eline alarak hemen harekete geçmiştir.[1858] Öncelikli olarak seferberlik ilan edilen şehirde, Redif Tümeni'nin tamamı silah altına alınmıştır. Daha sonra Hareket Ordusu'nu teşkil eden Üçüncü Ordu birliklerine gönüllü olarak iştirak etmek isteyen kişiler kayıt altına alınmıştır.[1859]

Böylece Türklerden başka Rum, Bulgar, Yahudi gibi Gayrimüslimler de daha önce 10 Temmuzda olduğu gibi yeniden Meşrutiyet'i korumak için tek çatı altında birleşmişlerdir.[1860] Üçüncü Ordu'ya katılan gönüllü birliklerin yanısıra, Mahmut Şevket Paşa'nın Edirne'deki 2. Ordu Kumandanı Salih Hulusi ile haberleşmesi sonucu Edirne'de bulunan İkinci Ordu'nun da katılmasıyla İstanbul üzerine yürüyecek kuvvetler hazırlanmıştır.[1861]

Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti tarafından Rumeli'ye gönderilen telgraflarda, ayaklanma irtica hareketi olarak nitelendirildiği için Rumeli'de tepki çok sert olmuştur. Daha önce de

---

[1853] Bayar, *Ben de Yazdım*, C. 1, 153; Mehmetefendioğlu, *İkinci Meşrutiyet,* 55.
[1854] Baydar, *31 Mart,* 31; Alkan, *Selanik İstanbul'a*, 224; Tuğlacı, "1881-1918", 10-11.
[1855] Toplanan gönüllülere "*Milli Tabur*" denilmiştir. Halk arasında Rumeli Ordusu, Hürriyet Ordusu gibi isimlerle adlandırılan bu yeni kuvvete Mustafa Kemal'in önerisiyle "*Hareket Ordusu*" ismi verilmiştir. Kocahanoğlu, *31 Mart,* 208; Tülbentçi, "Hareket Ordusu"; Dav'er, "Hareket Ordusu İstanbul'a Nasıl Girmişti?", *Cumhuriyet Gazetesi*, 1951.
[1856] Aydemir, *Tek Adam,* C. 1, 140.
[1857] Alkan, *Selanik İstanbul'a*, 224; Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya,* C. II, 167.
[1858] Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya,* C. II, 164.
[1859] Alkan, *Selanik İstanbul'a*, 225-226.
[1860] Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya,* C. II, 164; Mehmet Selâhattin, *Bildiklerim,* 20-21.
[1861] Kocahanoğlu, *31 Mart,* 207; Hareket Ordusu'nda görev alan subayların birçoğu ilerde Kurtuluş Savaşı'nda ve bağımsız Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşunda öne çıkmış çok önemli isimler olarak tarihe adını yazdıran isimler olmuştur. Bunlar, Mustafa Kemal Bey (Atatürk), Enver Bey (Paşa), Ali Fethi Bey (Okyar), Cemal Bey (Paşa), Hafız İsmail Hakkı Bey (Paşa), Kazım Bey (Karabekir), Kolağası Niyazi Bey, Kolağası Eyüp Sabri Bey, İsmet Bey (İnönü), İsmail Canbolat Bey. Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya,* C. II, 164; Alkan, *Selanik İstanbul'a*, 228.

değindiğimiz üzere ayaklanmaya karşı büyük bir mitingin düzenlenmesi ve İstanbul'da Padişah'a, sadarete ve meclise sert telgrafların gönderilmesi Rumeli'de oluşan tepkinin dışa vurumunu gözler önüne sermiştir.[1862] Sonuç olarak hazırlıklarını tamamlamaya başlayan Hareket Ordusu'nun ilk birlikleri, Binbaşı Muhtar Bey kumandasında, 15 Nisan Perşembe gecesi 1700 askeri hâmil iki trenle Selanik'ten yola çıkmıştır.[1863]

Selanik'ten gelen bu öncü birliklere, 16 Nisan sabahı Edirne'den trenle gelen 12. Alay'ın iki taburu ile Kazım Karabekir de katılmıştır. Çatalca'ya varıldıktan sonra Selanik'ten gelen Erkân-ı Harp Muhtar Bey ile iki ordunun cephesi taksim edilmiştir. İstanbul cephesi 3. Ordu birlikleri ile Muhtar Bey'e, Beyoğlu ve Yıldız cephesi 2.Ordu birliklerinin kontrolüne verilmiştir.[1864] Daha önce ayaklanma çıkınca Enver, Hafız İsmail Hakkı, Fethi Okyar Beylerin Selanik'e geldiğine değinmiştik. Dışarıdan olan bu önemli ittihatçı kadronun dışında, İstanbul'da istifaya mecbur bırakılmış olan isimlerden Ahmet Rıza, Hüseyin Cahid, Cavid, Rahmi ve Nazım Beyler de Selanik'e gelmiş daha sonra bu isimler Çatalca'ya doğru hareket etmiştir.[1865]

Muhtar Paşa mahiyetindeki bu birliklerin Çatalca'ya gelmesi, İstanbul'da telaş uyandırmış, mecliste alınan karar gereği buraya nasihat heyetleri gönderilmesine karar verilmiştir. Ancak Hurşit Paşa Heyeti, meclisten oluşturulan heyet ve Erkân-ı Harbiye Nazırı İzzet Paşa'nın öncülüğünü yaptığı heyet Hareket Ordusu'nun İstanbul üzerine yürümesine engel olamamıştır.[1866] Bu arada Hüseyin Hüsnü Paşa 19 Nisan 1909'da Çekmece'ye gelmiş, Edirne'den gelen Şevket Turgut ile burada birleşerek Ayastefenos'a geçmiştir.[1867]

Aynı gün Hareket Ordusu Yeşilköy'e ulaşmış ve burayı işgal etmiştir. Hüseyin Hüsnü Paşa'nın o gün çektiği beyannamelerin[1868] de etkisiyle Hareket Ordusu'na olan katılımlar artarak büyüme devam etmiştir. 20 Nisan 1909'da İstanbul'dan Yeşilköy'e gelen Harbiye öğrencileri, birliklerine gidemeyen zabitlerin dışında[1869] Ermeni Taşnaksutyun Fırkası da buraya heyet göndermiş, İstanbul Şehremini Hazım Bey, Belediye Meclisi üyeleri, Belediye Daire Başkanları, İstanbul Umumi Meclisi üyeleri Hareket Ordusu'na katılmışlardır.[1870]

Yeşilköy'de hazırlıklar yapılmaya devam ederken, 21 Nisan günü İstanbul'a hareket eden Mahmut Şevket Paşa, 22 Nisan'da Hareket Ordusu'nun komutanlığını üstlenmiş, aynı gün

[1862] Aslan, "31 Mart", 12.
[1863] Türkmen, *Hareket Ordusu,* 32; Kocahanoğlu, *31 Mart,* 209; Ali Cevat Bey, *II. Meşrutiyet'in,* 185; Kutay, *31 Mart'ın,* 228.
[1864] Karabekir, *İttihat,* 269; Türkmen, *Hareket Ordusu,* 32; Kocahanoğlu, *31 Mart,* 209-210.
[1865] Türkmen, *Hareket Ordusu,* 33-34.
[1866] Türkmen, *Hareket Ordusu,* 40-41.
[1867] Kocahanoğlu, *31 Mart,* 210.
[1868] Colonel Surtees to Sir G. Lowther, No.26, Telgraf, İstanbul, 26 Nisan 1909, F.O.371/771, 387-388.
[1869] Kocahanoğlu, *31 Mart,* 210; Türkmen, *Hareket Ordusu,* 45
[1870] Alkan, *Selanik İstanbul'a,* 236

Yat Kulübü'nde toplanan Meclis-i Milli'nin toplantısına katılmıştır. Mahmut Şevket Paşa, iki gün önce Hareket Ordusu'nun maruz kalabileceği tehlikelere karşı hükümetten bazı önlemlerin alınmasını istemiştir. Şimdi bu önlemleri görüşmek üzere, Sadrazam Tevfik Paşa'yı arayan Mahmut Şevket Paşa, Hassa Ordusu Nazım Paşa'nın Yeşilköy'e gelmesini istemiş ve buraya gelen Nazım Paşa'nın harekât sonuna kadar dönmesine izin vermemiştir.[1871]

23-24 Nisan gecesi Mahmut Şevket Paşa başkanlığında, İstanbul'un asiler tarafından nasıl temizleneceği hakkında görüşmek üzere bir toplantı yapılmıştır. Toplantıya, Fethi Bey, Hüseyin Hüsnü ve Hadi Paşalar dışında, saraydan gelen Topçu Feriki Hurşit Paşa ve Ders Nazırı Hoca Halit Efendi katılmış ve kendi görüşlerini belirtmiş, Padişah'ın Meşrutiyet'in devamı ve kan dökülmemesi için gerekli gördüğü önlemleri aldırdığı üzerine de konuşmalar yapmışlardır. Hurşit Paşa, İstanbul'da Hareket Ordusu'na karşı Taşkışla, Taksim, Selimiye'deki askeri birliklerden bir mukavemetin yukarı mercilerden planlanmadığını söylemiştir. Aslında böyle bir mukavemetin olması durumunda bunun daha çok rütbesi en çok alaylı mülazım ve çavuşlardan olabileceği ihtimalini kast etmiştir.[1872]

Hareket Ordusu tarafından İstanbul üzerine gerçekleştirilmesi beklenen işgal hareketi, 23 Nisan Cuma'yı 24 Nisan'a bağlayan gece başlamıştır.[1873] Hareket Ordusu birlikleri, Sirkeci'den, Aksaray'dan, Edirnekapı'dan ve Beyoğlu üzerinden dört kol halinde İstanbul'a girmişlerdir.[1874] Topkapı ve Edirnekapı'dan ilerleyen Hareket Ordusu birlikleri yol üzerindeki askeri karakolları teslim alarak Harbiye Nezareti'ni isyancılardan temizlemişlerdir.[1875] Edirnekapı'dan ilerleyen birlikler Fatih üzerinden Bab-ı Aliye de ulaşmayı başarmıştır. Öğlene doğru bu bölge ve Beyoğlu mıntıkası Hareket Ordusu'nun kontrolü altına girmiştir.

Böylelikle Hareket Ordusu birlikleri sırasıyla Tophane, Beşiktaş, Ortaköy, Orhaniye ve Burhaniye kışlalarını ele geçirip, Yıldız Sarayı'nı muhasara altına almışlardır. Kâğıthane istikametinden gelen birlikler de Mekteb-i Harbiyeye gelerek buradaki kontrolü sağlamayı başarmışlardır.[1876] Padişah kan dökülmemesini emrettiği halde Bab-ı Âlide, Taksim Kışlası'nda, Taşkışla'da, Harbiye'de ve Selimiye'de karşılaşılan direnişler karşısında çatışmalar gerçekleşmiş hatta top bile kullanılmıştır.[1877] Yoğun topçu ateşine direndikten

[1871] Alkan, *Selanik İstanbul'a*, 237; Kocahanoğlu, *31 Mart*, 219.
[1872] Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, Yay. Haz. Cemal Kutay, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1980, 35.
[1873] Güresin, *31 Mart,* 70; Danişmend, *Sadr-ı-a'zam Tevfik Paşa'nın,* 101; İngiliz arşiv belgelerine göre de, Selanik askerleri İstanbul'u gece boyunca işgal etmiş, şafak itibariyle de ağrlıklı olarak kışlalara yönelik ağır silah ve tüfek ateşi devam etmiştir. Sir G. Lowtherto Sir Edward Grey, No.160, Telgraf, Pera, 24 Nisan 1909, F.O.371/771, 135.
[1874] Karal, *Osmanlı Tarihi İkinci,* 102.
[1875] Kutay, *31 Mart'ın,* 229.
[1876] Alkan, *Selanik İstanbul'a*, 239.
[1877] Danişmend, *Sadr-ı-a'zam Tevfik Paşa'nın,* 102.

sonra, pera ve yıldız civarındaki birkaç kışla ve yıldız garnizonu da saat 11'de teslim olmuştur.[1878]

Harekâtın birinci gününün akşamına kadar bütün bu yerler teslim alınmış, Yıldız ve Selimiye'deki ikinci fırkanın da teslim olmasıyla diğer gün bütün İstanbul Hareket Ordusu'nun hâkimiyeti altına alınmıştır.[1879] Nazım'ın dün gece Selanik Ordusu Karargâhı'ndan dönmemesi, Selanik Ordusu'nun bir müzakere gerçekleştirek bir sonuca ulaşmak niyetinde olmadığı yönünde bir şüphe yaratmıştır.[1880]

Hareket Ordusu, 25 Nisan'da yayınladığı bir bildiri ile de İstanbul'da sıkıyönetim ilan edildiğini, bu kararın Milli Meclis'e bildirildiğini ve meclisin de bu kararı onayladığını bildirmiştir. Hareket ordusu İstanbul'a hâkim olduktan sonra, 27 Nisan 1909'da 240 mebus ve 34 Meclis-i Ayan üyesinin katıldığı bir Milli Meclis oturumunda Padişah'ı tahtan indirme kararı almıştır. Neticede çıkarılan fetva[1881] sonucunda 2. Abdülhamid tahtan indirilmiş, yerine 5. Mehmet Reşat Paşa geçirilmiştir.[1882] Milli Meclis tarafından saraya gelen dört kişilik bir heyet tarafından bu karar 2. Abdülhamid'e bildirilmiştir. Bu heyet Arnavut Esad Toptânî, Lâz Arif Hikmet Paşa, Ermeni Aram Efendi ve Yahudi Karasu Efendi'den oluşmuştur.[1883]

Ancak bu noktada şunu da belirtmek gerekir ki, birçok kaynakta da teyit edilebileceği üzere,[1884] 2. Abdülhamid baştan beri Hareket Ordusu'na karşı direnmemiş, hatta bu konuda gelen istekleri net bir şekilde red etmiştir.[1885] Daha isyanın başından itibaren sükûnet yanlısı

[1878] Sir G.Lowther to Sir Edward Grey, No.161, Telgraf, İstanbul, 24 Nisan 1909, F.O.371/771, 140

[1879] Alkan, *Selanik İstanbul'a*, 239; İngiliz kaynaklarında o gün, İstanbul'da çok az çatışmanın olduğu, Ethem Paşa'nın zaten birliklere direnmemeleri hususunda çağrıda bulunduğu belirtilmiştir. Sir G. Lowther, No.160, Decipher, İstanbul, 24 Nisan 1909, F.O.371/771, 141; Ethem Paşa'nın çağrısı nedeniyle çatışmalar az olmuş, kayıplar belirsiz olmakla beraber yaklaşık 1000 kişi ölmüş ve yaralanmıştır. İngiliz belgelerinde o güne kadar devriyelerin gezmesi ve elçiliklerin korunması için yapılan düzenlemelerin mükemmel olduğuda ifade edilmiştir. Sir G. Lowther to Sir Edward Grey, No.160, Confıdentıal, Pera, 25 Nisan 1909, F.O.371/771, 148.

[1880] Sir G. Lowther to Sir Edward Grey, No.162, Telgraf, İstanbul, 25 Nisan 1909, F.O.371/771, 141.

[1881] Şeyhülislam Ziyaeddin Efendi'nin imzaladığı bu fetvayı, genç ve sarıklı memurlardan Elmalılı Hamdi Efendi yazmıştır. Feridun Fazıl Tülbentçi, "Sultan İkinci Abdülhamid'in Hal'i", *Vatan Gazetesi,* İstanbul, 21.11.1954, *Türk Tarih Kurumu Arşivi (TTK),* Tevfik Paşa Evrakı *(TP),* Kutu:29, Gömlek No:2, 287.

[1882] Abdülhamid'in tahtan indirildiği ilan edilmiştir. Sir G. Lowther to Sir Edward Grey, No.303, Confıdential, Pera, 28 Nisan 1909, F.O.371/771, 331; Kutay, *31 Mart'ın,* 230; İngiliz arşiv belgelerine göre, raporların işaret ettiği üzere, Sultan tahtan indirilip Çırağan Sarayı'na hapsedilmiştir. Sir G. Lowther to Sir Edward Grey, No.169, Confıdentıal, Pera, 27 Nisan 1909, F.O.371/771, 233. İngiliz belgesinde sultanın tahtan inişi 1908 olarak yazılmış olsa da muhtemelen bir yazım hatasından ileri gelmiştir. Sir G. Lowther to Sir Edward Grey, No.169, Telgraf, İstanbul, 27 Nisan 1908, F.O.371/771, 232; Sultan iki oğlu ve 11 hanımı ile Selanik'e gönderilmiştir. G.Lowther to Sir Edward Grey, No.173, Telgraf, Constantinople, 28 Nisan 1909, F.O.371/771, 263; Sir G. Lowther, No.173, Decypher, Pera, 28 Nisan 1909, F.O.371/771, 264; Avagyan, " Ermeni Siyasi", 62.

[1883] Osmanoğlu, *Babam,*149.

[1884] Padişah'ın bu tutumu, yıldız civarındaki kışlaların teslim olmasında etkili olmuştur. Sir G. Lowther to Sir Edward Grey, No.160, Confıdentıal, Pera, 25 Nisan 1909, F.O.371/771, 148; Ancak Sultan'ın bu tutumuna rağmen, İngiliz kaynaklarında kuşatıcı birliklerin Sultan'a karşı düşmanca bir tutum içerisine girdiği de idda edilmiştir. Sir G. Lowther to Sir Edward Grey, No.160, Telgraf, İstanbul, 25 Nisan 1909, F.O.371/771, 162.

[1885] Alkan, *Selanik İstanbul'a*, 241; O sırada 2. Abdülhamid'e sadık ve bağlı Paşalar kendisinden silahla mücadele etmesini istemişlerse de, 2. Abdülhamid bu isteğe, şöyle bir karşılık vermiştir:"*Bir kişi için bin kişi yanmaz. İki kardeş birbirini vurmaz. Tüfekçilerin silahları toplansın. Kimse bir silah atmasın. Kimsenin*

olduğunu gösteren bazı adımlar atmıştır. Mesela yeni sadrazam olan Tevfik Paşa'ya anayasanın hiçbir değişikliğe uğramadan aynı kalması yolundaa verdiği emir bunun en bariz işaretlerinden olmuştur.[1886]

Ayrıca İstanbul Hükümeti'nin de zaten Hareket Ordusu'na karşı herhangi bir direniş sergilememesinda, padişahın kan dökülmesini istememesi yönündeki kesin tutumu ve olası karışıklıkların yabancı müdahalesine yol açabileceği hususu etkili olmuştur.[1887] Sonuç olarak şunu söylemek gerekir ki, 31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu'nun isyanı bastırması, 2. Abdülhamid'in ordu etkisi ile tahtan indirilmesi ve akabininde ordunun yönetimdeki etkisinin artması gibi hususlar ordunun yönetime el koyması yani açık bir şekilde askeri bir darbe olarak tarihe geşmiştir.[1888]

3.8. İsyancıların Divan-ı Harb-i Örfi'de Yargılanmaları

3.8.1. Derviş Vahdetinin Kaçışı

Hareket Ordusu'nun isyanın altıncı günü İstanbul'a artık kesin gireceği anlaşılmıştır. Bu kararlılık isyancı grup ve taraftarları yanı sıra hükümet üzerinde de büyük bir tesir yaratmıştır.[1889] Daha önce de değindiğimiz üzere Derviş Vahdeti ve gazetesi Volkan dâhil diğer muhalif gazeteler de, daha yumuşak bir tutum almaya başlamış hatta Hareket Ordusu yanlısı bir politika yürütmeye başlamışlardır. Hükümet zaten daha önce Derviş Vahdeti'nin 14 Nisan 1909 tarihli, "*Halîfe-i İslâm Abdülhamid Han Hazretlerine Açık Mektup*" başlıklı çıkan yazısını Meşrutiyet aleyhine bir hareket olarak nitelendirmiştir. Bu yüzden Volkan aleyhine hemen dava açılmasına, taşrada cemiyetlere üye yazdırılması ve diğer başka zararlı eylemlere meydan verilmemesine yönelik bir karar çıkarmıştır.

Sadaretten, Dâhiliye ve Adliye Nezareti'ne gönderilen 2 Nisan 1325 (15 Nisan 1909) tarihli yazıya göre; Vahdeti ve Volkan gazetesi hakkında, "*usûl-ı meşrûtiyetin ilgâsını teşvik ve ezhân-ı umûmiyeyi teheyyüc*" suretinde makaleler yayınlanmıştır. Hükümet, Volkan gazetesinde, meşruti idarenin kaldırılmasını teşvik eden ve insanları heyecana getiren makaleler kaleme alındığı için bu gazete aleyhinde usulünce hemen bir dava açılması ve bu davanın hiçbir tesire meydan vermeksizin en kısa sürede neticelendirilmesi için ilgililere emrin verilmesini istemiştir. Bunun yanında görevlendirilen ilgililerin kesinlikle kendilerine

---

burnunun kanamasını istemem. Ne yapacaklarsa yapsın." Padişah'ın vermiş olduğu bu açıklamadan kendisinin yatıştırıcı ve sükûneti öngören bir tutumda olduğu anlaşılmıştır. Osmanoğlu, *Babam,*144

[1886] Çoşar, *31 Mart,* 12.

[1887] Danişmend, *Sadr-ı-a'zam Tevfik Paşa'nın,* 98.

[1888] Çeviker, *II. Meşrutiyet,* 41.

[1889] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 185.

verilen emirlerin dışına çıkmaması aksi durumda görevliler hakkında dava açılacağı belirtilmiştir.[1890]

Hükümet bu konuda kararlılığını devam ettirmiş, Derviş Vahdeti 17 Nisan 1909'da iki yerden İstanbul Bidayet Mahkemesi Savcılığı ile Zabtiye Nezareti'nden çıkarılan celpname nedeniyle ifade vermek üzere makama davet edilmiştir.[1891] Bu celpnameler Volkan'ın son sayısında aynen yayınlanmıştır. Savcılıktan Müstantik Memduh imzası ile Vahdeti'ye gelen davet şu şekilde olmuştur:"*Teheyyüc-i ezhân-ı mûcib makale neşrinden dolayı 18 Nisan 1909 Pazar günü bidâyet mahkemesi müstantiklik dairesinde isbât-ı vücud etmeniz lazım gelir."*[1892]

Zabtiye Nezareti'nden Zabtiye Nazırı Ferik imzalı gelen davette ise, "*Ezhân-ı umûmiyyei teşvîş edecek sûrette hilâf-ı hakikat neşr olunan ilâveler*" hakkında görüşülmek üzere Derviş Vahdeti'nin kendisini yarın gelip görmesi rica edilmiştir.[1893] Celpnamelerde, Vahdeti'den aşırı heyecan ve kışkırtmaya neden olan yazıları yayınladığı bu yüzden yayımladığı bildiriler hakkında bilgi istenmiştir.

Ancak celpnamelerin çıkarıldığı gün İstanbul sokakları toplanmamış cesedlerle dolu olup Hareket Ordusu da yola çıkmıştır. Vahdeti bu ortamın kendisi için yaratacağı tehlikenin farkında olmuştur. Bu yüzden Volkan'ın aynı gün ve aynı zamanda son sayısında bu davetlere icab etmeyeceğine dair bir yazı kaleme almıştır.[1894]

Zabtiye Nezareti'ne verdiği cevapta, bugüne kadar sadece bir ilave yayımladıklarını onun da İMC'nin açılışında cemiyet namına "*Cellât*" isimli çıkarılan bir beyannameye karşılık kaleme alındığını söylemiştir. Cemiyeti lekeleyecek bir mahiyette olduğu için İMC buna bir ilave yayınlamak zorunluluğu duymuştur. Vahdeti kendisiyle görüşülmek istenmesinin gerçek sebebi ilaveler ise, kendilerinin ilavecilerden olmadığını yok eğer amaç bu hususstaki düşüncelerini almak ise, kendisinin hukuk müşaviri olmadığını bu yüzden de Zabtiye Nezareti'ne gitmeyeceğini söylemiştir.

Vahdeti kendisine yapılan davetlerin gerçek amacını şu şekilde açıklamıştır: Hayatı her dakika tehlikede olan Derviş Vahdeti'nin başına çorap örmek, yasadışı bir şekilde kendisini tutuklamak ve sonra da tutuk evinde boğdurmak veya başka bir şekilde onu ortadan kaldırmak. Kontrol edildiğinde de "*Derviş Vahdeti tutuklu olduğundan üzüntü duyarak*

[1890] *BOA. BEO. 3535/265105, Lef: 1. (24. Re.1327/ 15 Nisan 1909)*; Sadaretten Dâhiliye ve Adliye Nezareti'ne gönderilen 2 Nisan 1325 tarihli bu yazı, Bâb-ı Âli'nin Meclis-i Mahsus kararıyla, zabta geçirilmiştir. *BOA. BEO.3535/ 265105, Lef: 2(24. Re.1327/ 15 Nisan 1909)*; Ayrıca Meclis-i Vükelâ Müzakeratına mahsus zabıt varakası olarak da tutulmuştur. *BOA. MV. 126 (24. Re.1327/ 15 Nisan 1909).*

[1891] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 185.

[1892] Memduh,"Müddeî-i Umûmilikten", *Volkan,* 7 Nisan 1325 (20 Nisan 1909), Nu. 110, 1.

[1893] Ali, "Zabtiye Nezaretinden", *Volkan,* 7 Nisan 1325 (20 Nisan 1909), Nu. 110, 1.

[1894] Kutay, *31 Mart'ın,* 351.

intihar etmiştir." Diye bunu ilan etmek olmuştur. Vahdeti, böylece öldükten sonra kendisi için ufacık da olsa hareket etmek isteyenler olduğu vakit onlara, "*Ne yapalım ölmüş adamın arkasından bu kadar koşulmaz a!*" şeklinde bir açıklama yapılacağını söylemiştir.[1895]

Vahdeti ayrıca peşinden gelecek ulemaya da, intihar eden bir adamın hayatta iken bazılarının boş inançlarıyla arabozuculuk yaptığı, ölümünden sonra da "*imansız*" gittiği şeklinde duyurularak kendisinin meşru hizmetlerinin mahvolacağından kaygılanmıştır. Vahdeti, hükümetin kendisi hakkında çıkarılan celpname tarihinin de, Harket Ordusu'nun Çatalca'ya geldiği tarihe denk gelmesini, manidar bulmuştur. Hükümetten ve meclisten giden heyetlerin kendisi aleyhinde ordu ile bir anlaşma yaptığını ve böylelikle hakkında celpname çıkarıldığını idda etmiştir.[1896]

Savcılık ve hükümete karşı kendini savunmak adına kaleme aldığı yazıda ise, mahkemenin ve hükümetin emirlerine karşı gelmek gibi alçak bir fikre sahip olmadığını ancak "*Teheyyüc-i ezhân-ı mûcib makalât neşrini*" yani bu suçlamayı bu hürriyet ve Meşrutiyet Dönemi'nde asla kabul etmeyeceğini ifade etmiştir. Yani milleti heyecana getirmek için yazmadığını söylemiştir. Ancak Allah ve Peygamber'i bir dakika bile kalbinden çıkarmadığı için ve din, vatan, millet heyecanı ile yazdıklarını kaleme aldığı için yazılarının büyük bir etki bıraktığını kabul etmiştir. Öyleki, yazılarından dolayı "*millet ateşler içinde yanar, kebap olur.*" demiştir.[1897]

Hükümetten, cemiyetlerden, fırkalardan zerre korkmadığını ancak hayatının gayr-i meşru olarak tehlikede olması nedeniyle davetlere gitmediğini söyleyen Vahdeti'nin hükümetten talebi, tutuklu olarak yargılanmak yerine serbest olarak bu sürecin gerçekleştirilmesi yönünde olmuştur. Bunun için talep edilecek bütün delilleri göstermeye razı olduğunu söylemiştir. Vahdeti, hükümetin kendisini tabiki de tutuklayabileceği ve her türlü muameleyi de yapabileceğini ancak bu "*tarih-i insâniyyet ve medeniyette öyle bir leke bırakır ki…*" bu lekenin hiçbir şekilde silinemeyeceği, başka bir renge sokulamayacağını belirtmiştir. Vahdeti aslında uyarı niteliğinde bu sözleri ile hükümeti yapacağı yanlıştan vazgeçirmek istemiştir.[1898]

Vahdeti, şimdiye kadar yevmî olarak neşr olunan ve günde yirmi binden ziyade okuyucunun nazarına çarpan Volkan'ın "*Mademki Volkan, ilaveler neşrettiği Zabtiye Nezaretince mâlum idi, ne için Nezaret, sahibini daha evvel celp etmek istemedi?*" sorusu ile çağrılış zamanının

---

[1895] "Zabtiye Nezaretine Cevabımız", *Volkan,* 7 Nisan 1325 (20 Nisan 1909), Nu: 110, 1.
[1896] "Zabtiye Nezaretine Cevabımız", *Volkan,* 7 Nisan 1325 (20 Nisan 1909), Nu: 110, 1.
[1897] "Bidâyet Mahkemesi Müddeî-i Umûmîliğinden ve Hükûmetten Ricam", *Volkan,* 7 Nisan 1325 (20 Nisan 1909), Nu: 110, 1-2.
[1898] "Bidâyet Mahkemesi Müddeî-i Umûmîliğinden ve Hükûmetten Ricam", *Volkan,* 7 Nisan 1325 (20 Nisan 1909), Nu: 110, 2.

manidarlığına dikkat çekmiştir. Vahdeti sorduğu bu soruya, Hareket Ordusu'nun Çatalca'ya geldiği gün, giden hey'etle taburlar arasında bir anlaşma yapıldığını bu yüzden kendisi hakkında celb kararının verildiğini ve bu davetlerin yapıldığını söylemiş ayrıca şöyle bir soru sormuştur: "*Şanlı ordumuza, Derviş Vahdeti mahudlar tarafından bakalım nasıl bildirildi?*"[1899]

Vahdeti ayrıca hükümete altan alta gözdağı da vermekte kendisiyle ilgili kanuna aykırı bir işlem yapılması durumunda "*enzâr-ı âlem-i medeniyet*"in bu meseleye yöneleceğini söylemiştir. Hükümetin devr-i sâbıkta, Yıldız'ın emriyle hareket eder bir "*manivela*" olduğu gibi, şimdi de "*gizli bir gücün kahrı altında zebun*" olduğu kanaatine varmıştır.[1900] Vahdeti, hükümetten yine tutuksuz olarak yargılanmak istediğini, bir dakika bile tevkif olunmak istemediğini bir tekrar temennisi olarak Volkan'ın aynı sayısında beyan etmiştir.[1901]

Bu yazıdan sonra Vahdeti tarafından, "*İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti Umum Şubeleriyle Bilcümle Efradına*" başlıklı bir yazı daha kaleme alınmıştır. Vahdeti'nin Volkan'da yayınlanan vasiyetname niteliği taşıyan bu son yazısı, cemiyet üyelerine yönelik hem son bir nasihatı hem de kendisinden sonra yapılması gereken talimatlardan oluşmuştur. Vahdeti öncelikle kendisi hakkında çıkarılan celpnamelere dayanarak, başlarında bir hücum bulutunun dolaştığını, kendilerini cinayetle itham ederek gazetelerini kapatmak ya da kendilerini öldürmek istediklerini söylemiştir.[1902]

Buna istinaden Vahdeti'nin cemiyet üyelerine ve taraftarlarına ilk tavsiyesi, hükümet işlerine müdahale gibi fesat fikirlerde bulunmamalarına yönelik olmuştur. Vahdeti'nin ikinci bir tavsiyesi, kendisine bir hâl olması veya gazetenin kapanması durumunda vakit geçirmeden şubelerin faaliyetlerine devam etmesini, Anadolu'daki şubelerin, Kürdistan ve Arabistan'a doğru, Rumeli'deki şubelerin de Firzovik ve Debre-i Bâlâ'nın yardımlarıyla genişlemesini istemeye yönelik olmuştur.[1903]

Kendisine bir zarar gelmesi durumunda, Dersaadet yani Merkez-i Umumî'nin başka bir yere taşınmasını, bu merkeze karşı gelinmemesini istemiştir. Cemiyet mensuplarına seslenerek de, herkesi cemiyete kaydetmelerini, kendilerine yakında kalem hücumları olacağı için hazırlıklı

[1899] "Bidâyet Mahkemesi Müddeî-i Umûmîliğinden ve Hükûmetten Ricam", *Volkan,* 7 Nisan 1325 (20 Nisan 1909), Nu: 110, 2.
[1900] "Bidâyet Mahkemesi Müddeî-i Umûmîliğinden ve Hükûmetten Ricam", *Volkan,* 7 Nisan 1325 (20 Nisan 1909), Nu: 110, 2.
[1901] Derviş Vahdeti, "Hükûmetten Tekrar Temenni", *Volkan*, 7 Nisan 1325 (20 Nisan 1909), Nu: 110, 3.
[1902] Derviş Vahdeti, "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti Umum Şubeleriyle Bilcümle Efradına", *Volkan*, 7 Nisan 1325 (20 Nisan 1909), Nu: 110, 2.
[1903] Derviş Vahdeti, "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti Umum Şubeleriyle Bilcümle Efradına", *Volkan,* 7 Nisan 1325 (20 Nisan 1909), Nu: 110, 2.

olmalarını, Volkan kapanırsa onlara cevap verilemeyeceği düşüncesine kapılmamalarını söylemiştir. Bu yüzden de Vahdeti, bu nüshanın kendilerine ders olmasını istemiştir.

Vahdeti ayrıca İstanbul'un şimdi Rumeli hükümetinin kahrı altında zebun olduğunu ancak hayatta kalırsa ona hükümetliliğini de bildireceğini söylemiştir. Sözlerinin devamında, Ahmet Rıza ve Doktor Nazım isimlerini zikreden Vahdeti, onların yani İttihatçıların orduyu iğfal ettiklerini ama milletin onları anlayarak sekiz ayda papuçlarını ellerine verdiklerini ayrıca belirtmiştir.[1904]

Vahdeti'nin diğer bir vasiyeti Avrupa donanmaları etrafımızda dolaşıyor diye, milletin bundan korkmaması, bu tarz ayak patırtılarına papuç bırakmamalarına yönelik olmuştur. İran, Fransa gibi ülkeleri örnek veren Vahdeti buralarda kanlar dökülmüş olmasına rağmen kimsenin buralara müdahale edemediğini vurgulayarak halkın bu hususta endişe duymamasını istemiştir. Vahdeti'nin son vasiyeti ise, askerlere itaat yönünde yapılan tavsiye olmuştur. "*Ey askerler, verilen nasihatleri dinleyin, zabitlerinize itaat edin.*"[1905]

Volkan'ın bu son sayısı, Vahdeti'nin çabalarının neticelerini görmüş ve yaşamış olmanın telaş ve kaygılarının örgüsü niteliğinde olmuştur.[1906] Vahdeti'nin bu yazılarında şaşkınlık, umutsuzluk ve panik havasını görmek mümkün olmuştur. Şüphesiz Vahdeti, 31 Mart İsyanı'nın bir hafta devam eden zafer sarhoşluğunu en derinden hissedenlerin başında gelmiş, dönemin hiçbir muhalif ismi onun kadar isyanı benimseyip sahip çıkmamıştır. Hiçbir yazar onun kadar açıktan açığa isyanı kışkırtmamış, kimse onun kadar Şer'i İnkılâbın manevi hissiyatına kapılmamıştır. Bu güçlü duygulara kapılması, psikolojisinin üzerinde derin etkiler yaratmıştır.[1907]

Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelip ayaklanmayı bastırıp duruma hâkim olması üzerine, ayaklanmada etkili olan isimler İstanbul'dan kaçmanın arayışına girmişlerdir. Kaçanların başında Derviş Vahdeti, Kâmil Paşazade Sait Paşa, Abdullah Zühtü, Ali Kemal, Berat Mebusu İsmail Kemal, Serbesti gazetesi başyazarı Rıfat, Ergiri Milletvekili Müfit, Ahrar Fırkası Genel Sekreteri Nurettin Ferruh yer almıştır.[1908]

Divan-ı Harb-i Örfi yetkilileri, darbe yanlısı gazetelerin sahipleri ve başyazarları hakkında önemli bir duyuruda bulunmuştur. Bu duyuruda, Ahmet Cevdet Bey, Ali Kemal, Derviş Vahdeti ve Mevlânzade Rıfat'ın on gün içerisinde Divan-ı Harb-i Örfinin karşısına çıkmaları

[1904] Derviş Vahdeti, "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti Umum Şubeleriyle Bilcümle Efradına", *Volkan,* 7 Nisan 1325 (20 Nisan 1909), Nu: 110, 3.
[1905] Derviş Vahdeti, "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti Umum Şubeleriyle Bilcümle Efradına", *Volkan*, 7 Nisan 1325 (20 Nisan 1909), Nu: 110, 2-3.
[1906] Kutay, *31 Mart'ın,* 351.
[1907] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 186.
[1908] Güresin, *31 Mart,* 76; Bayar, *Ben de Yazdım,* C. 2, 33-34.

aksi durumda kanuna karşı gelmiş olacaklarını ve kendileri hakkında karara varılıp mallarına el konulacağı belirtilmiştir.[1909]

İkdam gazetesinin 22 Nisan 1909 günü çıkan "*Serseri Vahdeti ve Mahiyeti*" yazısından Vahdeti'nin ortadan kaybolduğu, kaçtığı anlaşılmıştır. Bu yüzden bir gün önce gazetesi Volkan da çıkmamıştır. İkdam'a göre ayaklanmanın müsebbibi ve birçok masum subayın kanının dökülmesine sebep olan kişi vahdeti'nin kendisi olmuştur. Vahdeti, hezeyan ile dolu olan "*varakparesini*" ticaret için kurmuş ancak iyi satış yapamayınca, gazetesine İttihâd-ı Muhammedî'nin süsünü vermiştir.[1910]

Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelişi, Vahdeti'ye karşı hükümetin harekete geçmesi Derviş Vahdeti için bir çıkış yolu araması gerektiği hususunda bir uyarı niteliği taşımıştır. Ziya şakir daha önce Kamil Paşa'nın düşmesinden sonra Derviş Vahdeti'nin gazetesi Volkan aracılığıyla cahil halk ve avam tabakası üzerinde olmsuz etkiler yarattığı, onların fikri ve düşünce yapılarına her gün adeta "*zehir*" aşıladığından bahsetmiştir. Keza bugün olduğu üzere o gün de hükümet Vahdeti için harekete geçmiş ve gazetesini tatil etme yoluna gitmiştir. Ancak o zaman Vahdeti eşini cemiyetin Nuruosmaniye Kulübü'ne göndermiş, gazetesini tekrar çıkarma iznini elde etmiştir.[1911]

Ancak bu süreçte Vahdeti, artık kendisi için olayın çok daha ciddi olduğunun şüphesiz farkında olmuştur.[1912] Vahdeti, ayaklanmada verdiği çabanın karşısında büyük beklentilere girmiştir. Ziya Şakir, buna dair şunları söylemiştir: "*idraksız bir zümrenin kalbine kin ve gayz ateşleri yağdırarak bu feci yangının parlamasına sebep olan Volkan gazetesi sahibi Derviş Vahdeti… Bunca emek ve fedakârlıklarına mükâfaten halife tarafından hiç olmazsa şeyhülislamlığa nail olacağını ümit eden"*[1913] Ancak işler yolunda gitmeyince Derviş Vahdeti, isyanın birinci günü ve üçüncü günü, Enderunlu Lütfi'yi kendisinin yaklaşan tehlike karşında nasıl bir yol izlemesi gerektiği hususunda Mizancı Murad Bey'e yollamıştır.[1914]

[1909] Kansu, *İttihadcıların Rejim,* 135.
[1910] Akşin, *31 Mart*, 246.
[1911] Şakir, *İttihat,*147.
[1912] Hareket Ordusu İstanbul'a girdiğinde Vahdeti canını kurtarmak için kaçmak zorunda kalmıştır. Tutuklanmaktan kurtulan Vahdeti ordan kaybolmuştur. Yabancı basına göre Vahdeti'nin tutuklanması için genelgeler yayınlanmış, çok yüklü paralar teklif edilmiş ancak bir ay boyunca Vahdeti'nin nerede olduğunu kimse öğrenememiştir. "Vahdeti's Capture", *The Winnipeg Tribune,* September, 18, 1909, 18
[1913] Şakir, *İttihat,* 233.
[1914] Süleyman Kâni İrtem, " Saray ve Babıâli'nin İç Yüzü", *Akşam Gazetesi*, 28 Haziran 1938, Tefrika No:162, 10.

İsyanın birinci günü, akşama doğru Mizan idaresine giden Lütfi ve Murad Bey arasında şöyle bir konuşma olmuştur:[1915]

"*Lütfi, - Vahdeti Efendi eteklerinizden öpüyor. Ne yapacağımı şaşırdım. Bana lütfen akıl öğretsin. Ne hattıhareket ittihaz etmek lazım geleceğini söylesin diye yalvarıyor.*

Murad Bey- O budala ortalığı altüst ettiği sırada nerede idi? Kimden akıl istiyordu? O vakit tutacağı hattıhareketi kimden sormuş ise şimdi de onlara müracaat etsin. Meşrutiyet, kanunuesasi bu memleketin canıdır. Bugünkü askeri isyan ise o cana saplanmağa müstaid bir hançerdir. Vahdeti de şu iki esası bir lahza hatırından çıkarmayarak idarei lisan etsin. Belki ettiği haltların cüz'i bir kısmını olsun bu sayede affettirebilir. Nasihatini irad eder."

İsyanın üçüncü günü yine Lütfi, Mizan idarehanesine giderek Murad Bey'e, "*Vahdeti Efendi ne yapayım diye size soruyor, akıl öğretmeniz için yalvarıyor.*" demiştir.[1916] Olayın taraftarlarından görüldüğü için kendisi de telaş içinde olan Murad Bey, sinirlenmiş ve Vahdeti için Lütfi'yi azarlamış, yanından kovmuştur. Vahdeti için şu sözleri sarf etmiştir: "*Taşın hangisi sert ve sivri ise Vahdeti Efendi başını ona vursun… Hem de ikide bir niye bana başvuruyor ki.*"[1917]

Murad Bey'den ümidini kesen Vahdeti, yakalandıktan sonra verdiği ifadelerden de teyit edildiği üzere, isyanın altıncı günü yani 18 Nisan 1909 Pazar günü gazetesine konulacak yazıyı hazırlayarak Yerebatan Caddesi'ndeki Saki Bey matbaasına bırakmış ve tekrar evine geri dönmüştür.[1918] Vahdeti Cerrahpaşa'daki evinden çıkıp Haydarpaşa istasyonuna gitmeden önce nasıl bir rota izlemesi gerektiği konusunda iki önemli ziyarette bulunmuştur.[1919]

İlk ziyaretini Cerrahpaşa'daki evinden çıktıktan sonra[1920], Şişli'de bir konakta oturan hemşerisi Sait Paşa'ya uğrayarak gerçekleştirmiştir. 18 Nisan'da evinden çıkan Vahdeti, yürüyerek önce Fatih'e oradan arabayla Cibali'ye, buradan bir kayığa binerek Bahriye Divanhane rıhtımına, oradan da Galata Köprübaşı'na, yine buradan araba ile Sait Paşa'nın konağına varmıştır.[1921] Sait Paşa'ya uğrayan Vahdeti kendisi hakkında çıkarılan celpnameleri gösterip, ne yapması gerektiği hususunda kendisinden akıl ve tavsiye almak istemiştir. Ancak zaten kendisi de perişan olan Sait Paşa, Vahdeti'ye beklediği şekilde bir karşılık verememiş, Vahdeti'ye mahkemeye gitmesi şeklinde bir öneride bulunmuştur.[1922]

[1915] Süleyman Kâni İrtem, " Saray ve Babıâli'nin İç Yüzü", *Akşam Gazetesi*, 28 Haziran 1938, Tefrika No:162, 10.
[1916] Şakir, *İttihat,* 233; Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti*, 187.
[1917] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 187; Süleyman Kâni İrtem, " Saray ve Babıâli'nin İç Yüzü", *Akşam Gazetesi*, 6 Ağustos 1938, Tefrika No:182, 10.
[1918] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 187.
[1919] Akşin, *31 Mart*, 223; Akşin, *100 Soruda Jön,*131; Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 217.
[1920] Bayar, *Ben de Yazdım,* C. 2, 35; Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 207.
[1921] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 188; Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 217.
[1922] Akşin, *31 Mart*, 223; Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 188.

Vahdeti daha sonra Divan-ı Harp'teki yargılanması esnasında verdiği ifadelerde, Sait Paşa'nın celpnameler için, "*Bunların ehemmiyeti yoktur… Bu millet benim ne adam olduğumu sonradan anlayacaktır.*" dediğini ve gülüp çırpındığını söylemiştir. Vahdeti, Sait Paşa'nın bu ifadelerinden yola çıkarak Sait Paşa için, şöyle bir hükümde bulunmuştur: " İşte bu meselede onun dahi eli bulunduğunu ve hâdise-i irticaiyede en birinci vasıta olduğunu anladım."[1923]

Neticede beklediği karşılığı buradan alamayan Vahdeti, mahkemeye de gitmeyi uygun bulmamıştır. Daha sonra mahkemede verdiği ifadede, güya Paşa ile ilişkilerinin güçlü olmadığı kanaatini oluşturmak için Paşa ile sadece altı kez görüştüğünü, bunun son üçünün de zaten para istemek için olduğunu söylemiştir.[1924] Mahkeme aralarında bir münasebetin olduğunu inkâr eden Vahdeti'ye, celbnameyi alır almaz Sait Paşa'ya müracının nedenini sormuş, Vahdeti de bu soruya, şöyle bir yanıt vermiştir: "*Pederinin hemşerimiz olması ve bu işlere onların daha ziyade akılları ermesi muhtemel olması…*"[1925]

Sait Paşa'nın daha önce borç meselesinde sözünde durmaması nedeniyle Paşa'ya kırılan Vahdeti, bu kez de kapısından geri çevrilmiştir. Ancak kendini kurtarmaya çalışan Vahdeti'nin Sait Paşa'ya ilkin sığınmış olması, ilişkilerinin mahkemede belirttiği gibi hiç de küçümsenecek boyutta olmadığını göstermiştir. Keza Vahdeti, ayaklanmanın Kamil Paşa ve Sait Paşa tarafından düzenlendiği tahmininde bulunmuştur.[1926]

Derviş Vahdeti, Sait Paşa'dan umduğunu bulamayınca, ikinci ziyaretini Çengelköy'de bir köşkte oturan Şehzâde Vahdettin Efendi'ye gerçekleştirmiştir.[1927] Vahdeti'nin bu cesareti, Vahdetin'in söylediğine göre, Şehzâde Vahdettin'in bir süre önce ağası Mehmet Efendi'yi Volkan idarehanesine gönderip hem ağasını hem de kendini İMC'ye üye olarak kaydettirmesinden ileri gelmiştir. Şehzade'nin cemiyete bu yakınlığından cesaret alan Vahdeti saklanmak için Şehzade'nin konağına gitmiştir. Vahdettin'in ağası Mehmet Esad Efendi'den kendisini saklamaları ricasında bulunmuş ancak Mehmet Esad Efendi, "*Herkes kendi derdine bakıyor, olamaz.*" cevabını vermiştir.[1928]

Derviş Vahdeti'nin kendini kurtarmak için başvurduğu Sait Efendi ve Şehzade Vahdettin ile münasebetinin içeriği tam olarak bilinemese de, bu iki isme sığınma talebinde bulunması Vahdettin'in İttihatçı karşıtları ve İngiliz taraftarları ile ilişkide bulunduğuna dair önemli bir

[1923] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 188.
[1924] Akşin, *31 Mart*, 223; Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 188.
[1925] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 211.
[1926] Akşin, *31 Mart*, 223-224.
[1927] Kansu, *İttihadcıların Rejim,* 138; Akşin, *31 Mart*, 224; Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 188; Bayar, *Ben de Yazdım,* C. 2, 217.
[1928] Akşin, *31 Mart*, 224; Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 188; Bayar, *Ben de Yazdım,* C. 2, 35; Divan-ı Harpte yargılanırken mahkeme tarafından Vahdeti'ye, "*Şehzade Vahdettin'in cemiyete kayıt ettirildiğinden haberi var mıydı?*" sorusuna Vahdeti, *" Haberi olup olmadığını bilmem. Mehmet Esat Efendi daireye geldiğinde, beni efendi gönderdi*" şeklinde cevap vermiştir. Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 218.

kanıt olmuştur.[1929] Rus Sefareti baş tercümanına göre de, Vahdeti kendini kurtarmak için İngiltere'nin müttefiki olan Rusya'nın İzmir Konsolosluğu'na sığınmıştır.[1930] Şehzade Vahdettinden de umduğunu bulamayan Vahdeti, Beylerbeyi'ne oradan da araba ile Haydarpaşa İstasyonu'na gitmiştir.[1931]

Vahdeti'nin bundan sonraki durağı tren yoluyla Gebze olmuştur.[1932] Vahdeti'nin Gebze'ye geçişi tesadüfü olmamıştır. Gebze'nin, İMC'nin önemli kalelerinden biri olduğu, Gebze'den İMC'ye ve gazetesi Volkan'a gönderilen yazılardan anlaşılmıştır. Yine buradaki halkın cemiyete olan bağlılığı açık bir şekilde görülmüştür. Cemiyet kurulduğu andan itibaren bu kurulaşa olan istekleri ve memnuniyetleri, [1933] cemiyetin emir ve talimatlarını yerine getirmek adına canlarını ortaya koymaya hazır olduklarına dair yeminli ifadeleri Gebze'nin cemiyete yakınlığını göstermiştir.[1934] Hatta ihtilale yakın zamanlarda, İMC'nin buradaki faaliyetleri İttihat Terakki Merkez-i Umumîsi'nin de dikkatini çekmiş olayları incelemek ve önüne geçmek için Cemal Bey buraya gönderilmiştir.[1935]

Daha ayaklanmadan üç gün önce cemiyetin Gebze Şubesi'nden Volkan'a gönderilen bir mektupta, Volkan'ın kendileri üzerinde yarattığı tarif edilmez bir etkiye neden olduğu yazılmıştır. Ayrıca Vahdeti'ye de son derece sahip çıkan Gebze şubesi, Vahdeti'ye gelen zabit tehtidine yönelik olarak, Vahdeti'ye bir zarar gelmesi veyahut öldürülmesi durumunda bütün cihanı kana bulayacaklarını söylemişlerdir.[1936] Bu şubenin daim olsun şerîat-i garrâyı Muhammediyye, yaşasın Cemiyet-i Mukaddese-i Muhammediyye, var olsun mücahidîn-i şerîat, var olsun kahraman, arslan yürekli kardeşlerimiz söylemleri yine bu cemiyetin ne kadar Gebze'de güçlendiğini, sağlam bir taban oluşturduğunu göstermiştir.[1937]

[1929] Burada şunu da belirtmek gerekir ki, bu isimler Vahdeti kadar isyan ile özdeşleşmemiş olsa da, bu isimlerin de kurduğu ilişkiler şüphe uyandırıcı nitelikte olmuştur. Ancak Vahdeti idam edildiği halde Sait Paşa'nın sadece askerlikten çıkarılması, Vahdettin ve Kamil Paşa'ya ise hiçbir şekilde dokunulmaması daha çok Vahdeti'nin hiçbir rütbeye sahip olamamasından kaynaklanmıştır. Akşin, *31 Mart*, 224.

[1930] Avcıoğlu, *31 Mart'ta,* 66.

[1931] Akşin, *31 Mart*, 224; 18 Nisan'da İstanbul'dan ayrılan Vahdeti, Beykoz, Gebze, Hareke ve Sapanca'da gizlenmiştir. Kurşun, Kahraman, "Derviş Vahdetî", 199.

[1932] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 217.

[1933] Mehmed Salâhaddin, Şerif Ali Efendizâde Mehmet, Osman Kâmil, Mehmet Nuri, Mustafa Nuri, Hüseyin Remzi, Mehmet Tevfik, "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyet-i Celilesi Merkez-i Umumîsine", *Volkan*, 6 Mart 1325 (19 Mart 1909), Nu. 78, 4.

[1934] İsmail Hakkı, Hüseyin Sabri, İsmail, Süleyman Sırrı, Hasanzâde Mustafa,"Dersaâdet İttihâd-ı Muhammedî Merkezi Hey'et-i Aliyyesine, *Volkan*, 24 Mart 1325 (6 Nisan 1909), Nu. 96, 2; Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 132.

[1935] Şakir, *İttihat,* 249-250.

[1936] İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti Gebze Şubesi, "Volkan Cerîde-i Muhteremesine", *Volkan*, 28 Mart 1325 (10 Nisan 1909), Nu. 100, 4.

[1937] İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti Gebze Şubesi, "Volkan Cerîde-i Muhteremesine", *Volkan*, 28 Mart 1325 (10 Nisan 1909), Nu. 100, 4.

4; İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti Gebze Şubesi, "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyet-i Mukaddesesi Merkez-i Umûmîsi Cânib-i Âlîsine", *Volkan*, 5 Nisan 1325 (18 Nisan 1909), Nu. 108, 4.

Arşiv belgelerine yansıdığı üzere, Derviş Vahdeti'nin kaçışı[1938] ve hangi yol güzergâhlarına gideceğinden hükümetin haberdardar olduğu anlaşılmıştır. Sözgelimi Dâhiliye Nezâret-i Celilesine, gönderilen bir telgrafta, hükümetin bu konuda izlediği yol şu şekilde anlatılmıştır:[1939]

"*Askeri varakada dahli olmasından dolayı zanlı olup ciddiyetle araştırılmakta olan Kıbrıslı Derviş Vahdeti isimli şahsın bugün Dersaadet limanından hareket eden Rus kumpanyasının Çıkaçof nam vapuruyla firar ettiği haber verilmesiyle adı geçen vapurun birinci iskelesi olan İzmid'e ulaşacak olan Alman vapuruyla bu hususstaki ihzar müzekkresini[1940] hamilen gönderilmiş olan memurlara teslim ve firar edememesi için bunlara da diğer memurlar eşlik ederek nezarete gönderilen şifre telgrafname Aydın vilayeti vekâletinde bildirilmiş olduğundan emirleriniz beklenmektedir.*"

Aynı gün İzmir Vilayeti'ne gönderilen başka bir telgrafta ise şunlar belirtilmiştir:[1941]

"*Askeri vakada dahli olmasından dolayı zanlı olup araştırılmakta olan orta boylu, kara saç ve karakaşlı ve iri kara gözlü, kara bıyıklı ve kara müdevver sakallı esmer benizli kırk yaşlarında Kıbrıslı Derviş Vahdeti nam şahsın bugün Dersaat limanından hareket eden Rus kumpanyasının Çıkaçof nam vapuruyla firar ettiği haber verildi. Mezkûr vapurun birinci iskelesi olan İzmid'e ulaşmasında adı geçenin usta bir şekilde vapura çıkarılarak Rus vapurundan iki saat sonra İzmid'e ulaşacak olan Alman vapuruyla bu hususstaki ihzar müzekkeresini[1942] hamilen gönderilmiş olan memurlara teslim ve firar edememesi için bunlara da diğer memurlar eşlik ederek nezareti aciziye izam buyuulması ehemmiyetle arz olunur.*"

Vahdeti için bu şekilde önlem alınmaya çalışılırken, Haydarpaşa'dan trenle Gebze'ye giden Vahdeti'nin yanında sadece 20 lira para ve bir tabanca bulunmuştur.[1943] Gebze'ye varınca önce bakkal Kâmil'in[1944] yanına uğrayan Vahdeti[1945], Kâmil Efendi'den, "*evimde hastam var, müsait değilim.*" sözü ile geri çevrilmiştir. Ancak Vahdeti'yi yine de ortada bırakmayan Kâmil Efendi, kendisini komşusu Selâhattin Bey'in[1946] evine götürmüştür.

[1938] Vahdeti, Divan- Harbde kaçıp gizlenme nedeni olarak, şu ifadede bulunmuştur: " *Beni öldürürler diye korktum. Onun için gizlendim.*" Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 228

[1939] *BOA. ZB. 332/335 Lef:1. 9 Nisan 1325 (22 Nisan 1909).*

[1940] *Ceza kovuşturması sırasında dinlenilmesinde gereklilik bulunan ve davetiyeyle çağrıldığı halde gelmeyen tanığın ve sanığın polis gücüyle getirilebilmesi için yargı organınca çıkartılan çağrı*

[1941] *BOA. ZB. 628/48 Lef: 1. 9 Nisan 1325 (22 Nisan 1909).*

[1942] Ceza kovuşturması sırasında dinlenilmesinde gereklilik bulunan ve davetiyeyle çağrıldığı halde gelmeyen tanığın ve sanığın polis gücüyle getirilebilmesi için yargı organınca çıkartılan çağrı.

[1943] "Vahdeti's Capture", *The Winnipeg Tribune*, 18, 1909, 18; Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 189; Süleyman Kâni İrtem, " Saray ve Babıâli'nin İç Yüzü", *Akşam Gazetesi*, 15 Eylül 1938, Tefrika No:204, 12.

[1944] Bakkal Kâmil, Divan-ı Harp mahkemesinde verdiği ifadelerde, Vahdeti'yi kendisinin değil Selâhattin Bey'in tanıdığını, ancak Vahdeti'yi gayet iyi bir adam olarak bildiklerini söylemiştir. Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 224.

[1945] Şakir, *İttihat,* 383; Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 189; Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 217.

[1946] Selâhattin Bey, Divan-ı Harp mahkemesinde verdiği ifadelerde, cemiyetin maksadının ne olduğunu bilmediğini cemiyete peygamber adına katıldığını söylemiş, Vahdeti ile yaşadığı bu olayı doğrulamış ayrıca İMC'nin Gebze Şubesi'ne kayıt olduğunu da ifade etmiştir. Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 223; Vahdeti'nin Selahattin Bey'in evinde misafir olarak kaldığına şahit olan Selahattin Bey'in Pederi Ahmet Efendi, Divan-ı Harbde verdiği ifadelerde, Vahdeti'nin 2. Abdülhamid için, şu sözleri sarf ettiğini belirtmiştir: " *Abdülhamid yanlış yaptı. Eğer zırhlıları çıkaraydı, Çatalca topcularına da emir vereydi, bu asker İstanbul'da ayak basamazdı, kâmilen mahvederdi. Fakat bunu düşünmedi*." Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 230.

Selâhattin Bey'in evinde büyük bir memnuniyetle karşılaşan Vahdeti'yi cemiyet mensupları ziyaret etmiş, Ayasofya gazanferinin sohbetini dinlemişlerdir. Burada son derece hürmet gören Vahdeti, üç gün burada saklanmış, daha sonra kıyafetini değiştirip, sarık takmış, cemiyet üyelerinin yardımıyla trene bindirilip İzmit'e gönderilmiştir.[1947]

Vahdeti'nin amacı İzmir'e gidip oradan yabancı bir ülkeye kaçıp sığınmak olmuştur.[1948] Vahdeti, trende iken kendisine, "*Sen Derviş Vahdeti'yi tanır mısın?*" diye soran iki subaydan şüphelenmiştir. Bu yüzden Hereke istasyonunda inmiştir. Subayların, "*Niçin iniyorsun?*" sorusuna da, "*Burada görülecek işim var. Sonra da İstanbul'a döneceğim.*" diyerek onları atlatmaya çalışmıştır.[1949] Hereke'den Cihangazi Köyü'ne geçen Vahdeti, parasını peşin ödeyerek köyden Bıçkıcı Aziz Ağa'nın yanında çalışan Mehmet Efendi ve Zekeriya Çavuşu yanına kılavuz olarak almıştır. Köyün tenha yollarında yürürken elindeki şemsiyeyi ve İMC'nin mührünü çalıların arasına atmıştır.[1950]

Bir yandan böylesine tedbirli davranırken bir yandan da yanındakilerine kesesinden bolca altını bahşiş olarak dağıtarak ihtiyatsız davranmıştır. Şüphesiz fakir kıyafetli Derviş'in altınları bol keseden dağıtması, açıkgözlerin dikkatini çekmiş ve "*Bunda bir iş var.*" diyerek hizmetlerini pahalıya mal etmek istemişlerdir.[1951] Derviş Vahdeti bundan sonra Mehmet Efendi ile Bilecik'e gelmiş, burada Abaza'nın hanesinde bir hafta kaldıktan sonra Bursa'ya geçmişlerdir.[1952]

Bursa'dan Bergama'ya geçen Vahdeti'nin artık parası bitmiştir. Burada kimse ile bir araya gelmeden geceyi handa geçiren Vahdeti, kıyafetini yeniden değiştirmiştir.[1953] Vahdeti'nin burada parası olmadığı için parasını İzmir'de ödemek üzere, dört liraya bir araba kiralamıştır. İzmir'de Hacıhasan hanına ulaştıktan sonra İzmir'de bulunan iki Kıbrıs'lı hemşerisinden para temin etmek için yazdığı pusulayı arabacıya vermiştir. Ancak Vahdeti, gümrük memuru Şevki ve Mehmet Ağa'dan "*para yok*" şeklinde red cevabı almıştır.[1954]

[1947] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 189; Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 217; Divan-ı Harbde verdiği ifadelerde, bu görüşmeye tanık olanlardan Yüzbaşı İslâm Ağa, Vahdeti'nin son derece telaşlı olduğunu, " *Niyazi Bey'e, Enver Bey'le görüşebilsem gelen askerle beraber olacağız*." Sözlerine şahit olduğunu ifade etmiştir. Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 233.

[1948] Güresin, *31 Mart,* 78.

[1949] Bayar, *Ben de Yazdım,* C. 2, 35.

[1950] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 189.

[1951] Bayar, *Ben de Yazdım,* C. 2, Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 35.

[1952] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 189; İrtem, " Saray ve Babıâli'nin İç Yüzü", Tefrika No:204, 12.

[1953] Bayar, *Ben de Yazdım,* C. 2, 35; Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 217;Anadolu'da köy köy dolaştıktan sonra bir araba kiralayan Vahdeti İzmir'e gitmiştir. Ama şehre vardığı zaman arabacıya verecek parasının olmadığını görmüştür. "Vahdeti's Capture", *The Winnipeg Tribune*, September, 18, 1909, 18.

[1954] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 190; Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 218.

Daha sonra Rusumet memurlarından Kıbrıs'lı Şevki Efendi'ye müracaat eden Vahdeti, ondan da yok cevabını alınca[1955] bundan sonra Orman idaresi'nde memur olan Kıbrıslı hemşerisi Abdullah Nadiri Efendi'ye başvurmuştur. Abdullah Nadiri Efendi'ye gönderdiği yazıda, istekleri şu sözlerle dile getirmiştir: "*Bugün son derece heyecan içindeyim. Bergama'dan arabasına bindiğim arabacının kira parasını veremediğim için bana birkaç kuruş lütfediniz. Bu para, bir insanın ölüm halindeyken ağzına akıtılacak zemzem kadar bir kuvveti haizdir.*"[1956]

Vahdeti'nin bu notundan anlamayan Abdullah Nadiri Efendi'ye, Vahdeti gönderdiği ikinci yazıda, "*Sakın itiraz etme, çok ihtiyacım var. Lütfen arabacının istediği parayı veriniz. Ben sizi gelir görürüm.*" demiştir. Abdullah Efendi bu kez notun altına yazılan "*Hemşeriniz Hafız Derviş*" ismini tanımış ancak ona yardım etmenin yanlış olduğunu düşünerek, "*Babam olsa yapamam, haini haber vermeliyim*" diyerek Vahdeti'yi valiliğe ihbar etmiştir.[1957] İhbarı alan vilayet polis memurları bir saat sonra Vahdeti'yi ele geçirip valiliğe teslim etmiştirler. O dönemde Aydın (İzmir) Valisi Müşir Kâzım Paşa'nın özel kâtipliğini yapan Fazıl Ahmet Bey ilk olarak Vahdeti ile konuşmuştur.[1958]

Normalde Vahdeti'ye nefret hisseden Ahmet Bey, Vahdeti ile konuşunca önce ona acımış ama onun heyacanlı ve korkak tavrı karşısında yine ona nefret hissedip Vahdeti'yi sorgu memuru ile odada bırakıp dışarı çıkmıştır. Vahdeti yakalandığı zaman başında fesi ve üzerinde iki yemeni sarılı olarak görülmüştür. Arkasında sarı renkli bir derviş arabası bulunmakta, ayaklarında siyah iskarpin (potur), bacağında siyah elîfî çakşır, belinde şal kuşakla sarılı bir halde görülmüştür.[1959] Fazıl Ahmet Bey, Kırpıntı adlı hatıratında Vahdeti ile ilgili olarak, şahsı hakkında duydukları ile gördüğü çelimsiz, ürkek, şaşkın insanı birbiriyle bağdaştıramadığından söz etmiştir.[1960]

[1955] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 219.

[1956] Bayar, *Ben de Yazdım,* C. 2, 35; Bu haber Tanin gazetesinde şu şekilde yer almıştır."*Bir hastanın halet-i nez'inde ağzına zemzem akıtmak kabilinden ihtiyacât-ı zarûriyesinin tesri'-i tesvîyesi için biraz mangır gönderilmesi, taleb olunur*." Abdullah Efendi, Kıbrıs'lı Hafız Derviş'in şahsına tâ memleketten beri vakıf olmuştur. Kıbrıs'da "*Pabuşcunun oğlu*" denilen bu herifin İstanbul'da "*Vahdeti*" nâm-ı müsteârıyla" *Volkan*" gazetesini çıkarmış olan Derviş Vahdeti olduğuna kanaat hâsıl ederek hükûmete ihbâr-ı keyfiyet edeceği sırada tesri'-i metâlibi için ikinci bir pusula almıştır. Tanin'in haberine göre Abdullah Bey, zaten ilk pusulayı alır almaz Vahdeti'yi ihbar etmeye karar vermiştir. Hüseyin Câhid, "Siyâsiyat (Bir Hisse-i İbret)", *Tanin,* 14 Mayıs 1325, [27 Mayıs 1909], Nu.263, 2.

[1957] Bayar, *Ben de Yazdım,* C. 2, 35-36; Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 190; Abdullah Efendi, ikinci pusulayı aldıktan sonra hemen vâli-i vilâyet Kâzım Paşa nezdine giderek beyân-ı hal edince, polis müdürü çağrılmış ve Vahdeti'nin yakalanma emri verilmiştir. Bunun üzerine zabıta memuru, Vahdeti'nin bulunduğu Hacı Hasan hanına gitmiş, Abdullah Efendi tarafından irâe olunmasıyla hemen Vahdeti yakalanmış, polis müdürü odasına götürülmüştür. Câhid, "Siyâsiyat (Bir Hisse-i İbret)", 2.

[1958] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 190; Câhid, "Siyâsiyat (Bir Hisse-i İbret)", 2.

[1959] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 190; Câhid, "Siyâsiyat (Bir Hisse-i İbret)", 2.

[1960] Kutay, *31 Mart'ın,* 355; Ziya Şakir, Derviş Vahdeti'nin Balıkesir'te yakayı ele verdiğini söylemiştir. Şakir, *İttihat,* 383.

Vahdeti'nin yakalandığı 13 Mayıs 1909 tarihinde, Vâli Kâzım Paşa İzmir rıhtımında Kramer Palas'ta vilayet mebuslarına ziyafet vermiştir. Vahdeti'nin ele geçirildiği haberi kendisine ulaşınca hemen Hükümet konağına giden Kâzım Bey, durumu hiç zaman kaybetmeden şifreli bir telgrafla Dâhiliye Nâzırı Avlonyalı Ferid Paşa'ya iletmiştir. Böylece ayaklanmanın düzenleyecisi olarak Divan-ı Harp mahkemesi tarafından bir aydır aranan Derviş Vahdeti yakalanmıştır.[1961]

İstanbul'dan kaçan Derviş Vahdeti'nin yakalanarak soruşturmasının tamamlandığı, Aydın Vilayeti'nden 26 Mayıs 1909 tarihli şifreli telgrafla, Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmiştir. Aydın Valisi, Vahdeti'nin Osmanlı sancağı taşıyan bir vapurla Cumartesi günü İzmir'den hareket edeceğini ve gözaltında tutulacağını bildirmiştir. İstanbul'dan 14 Mayıs 1325'te gelen şifreli telgrafta ise, Vahdeti'nin gönderileceği vapurun ismi ve hareket vaktinin ayrıca İstanbul'a hangi gün ulaşacağının bildirilmesi istenmiştir. Ayrıca yolculuk esnasında kaçmasını önlemek için gerekli olan önlemlerin alınması istenmiştir.[1962]

Dâhiliye Nezareti, İzmir Valisi'nden Derviş Vahdeti'nin yakalanması ile ilgili olarak aldığı bilgiyi Hareket Ordusu Kumandanlığı'na şu şekilde iletmiştir: [1963]

"Hareket Ordusu Kumandanlığı Cânib-i Vâlâsına Atufetlû efendim Hazretleri, "Tebdili şekl ve kıyafetle Bergama'dan araba ile İzmir'e gelip, İzmir Orman İdaresinde müstahdem Kıbrıslı Abdullah Nâdir Efendi, hemşehrisi olmak hasebiyle arabacı ile batazkere kendisinden para istediği mumaileyh tarafından haber verilen Derviş kıyafetinde bir şahsın ahvalinden iştibah olunmasıyla tedabiri lâzime bilittihaz derdest ve tevkif edimiş ve ledel tahkik merkumun rüesayı irticaiyyundan Derviş Vahdeti olduğu ve tahtı nezaretinde olarak Mirliva Sait Paşa ile Müdde-i Umumî marifetiyle İsticvap ve tahkikatı icra edilmekte olup, hitamında evrakı ile beraber mahfuzen Dersaate'e izam edileceği Aydın vilâyetinden mevrud şifreli telgrafname de izbar olunmuş ve merkumun derdesti Hareket Ordusunca mühim bir muvaffakiyet teşkil etmekte bulunmuş olduğundan, bu bapta vilâyete beyanı takdirat olunma ile beraber merkumun hüsnü muhafazasına itina ve serian ve mahfuzen Dersaadet'e izam olunması telgrafla tebliğ edilmiş olmakla ol babta emrü irade Hazreti menlehülemrindir."

13 Mayıs 1325 Dâhiliye Nazırı"

Bu tezkere, Mahmut Şevket Paşa tarafından şu derkenarla havale olunmuştur; "*Serian İkinci Divan-ı Harbi Örfi Riyaseti Vâlâsına*": 13 Mayıs 1325.

Hareket Ordusu Kumandanı
Mahmut Şevket"

Derviş Vahdeti'nin yakalanması, Dersaadet'de bulunan Tanin gazetesine gönderilen telgraflara, "*Volkan sahibi müfsid Derviş Vahdeti bugün İzmir'de derdest edilmiştir.*", "*Müjde! Derviş Vahdeti tutuldu*."şeklinde yansımıştır. Buna karşılık Tanin, Vahdeti'nin

[1961] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 190-191.
[1962] Seval Yenel, *İttihâd- ı Muhammedî Cemiyeti*, Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, 199.
[1963] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 191

İzmir'de ele geçirildiğini doğrudan doğruya gazeteye yardım edenlere teşekkürlerini sunmuştur.[1964]

Baştan beri Volkancıları eleştiren Tanin şimdi haklı çıkmanın gururu ile eline geçen ilk fırsatta Vahdeti'ye gazetesinde son derece ağır sözler sarf etmiştir. Vahdeti'yi ayaklanmanın meydana gelişinde, "*en ziyâde te'sirat-ı mefsedânesi görünen şu hainin…"* şeklinde niteleyen Tanin Vahdeti'nin yakalanmasını büyük memnuniyetle karşılamış ve en ağır cezayı almasını istemiştir.[1965]

Tanin, ayaklanmada askerin önüne düşerek elinde bayrak, Meşrutiyet aleyhinde ağzına geleni söyleyerek Vahdeti'nin saçmaladığını belirtmiştir. Tanin'de Vahdeti, "*haîn-i irtica'iyyunun en haini ve en ziyade şâyân-ı nefrin olanı"*şeklinde ifade edilmiştir. Durum böyle iken, Derviş Vahdeti'nin İzmir'de yakalandığı ve ilk vasıta ile İstanbul'a gönderileceği Kuvve-i Ta'kibiye Kumandanı Said Paşa tarafından Harbiye Nezareti'ne bir telgrafla bildirilmiştir. Buna karşılık, Said Paşa'nın hizmet ve muvaffakiyeti, Harbiye Nezareti tarafından bir telgrafla takdir edilmiştir.[1966]

Vahdeti, yakalandığı esnada üzerinde kendisinin kim olduğunu tanıttıracak bir vesika olmaması nedeniyle, vuk'u bulan sorulara "*ben sizin aradığınız değilim!*" demiştir.[1967]Ancak eşkiya takibi kumandanı Mirliva Said Paşa'nın polis müdürü odasına girmesiyle Vahdeti artık yakayı ele verdiğini anlamıştır. Vahdeti ayrıca kendisini tanıyan hemşerileri Abdullah Efendi ve Hüseyin Efendi ile de yüz yüze getirilince, bu kişiler onun Vahdeti olduğunu teşhis edip, bunu ifade edince Vahdeti artık kimliğini saklayamamıştır.[1968]

Vahdeti, İzmir Savcısı ve eşkıya takibi ile görevli olan Mirliva Kara Said Paşa tarafından sorguya alınmıştır. Said Paşa ile aralarında şöyle bir konuşma olmuştur:[1969]

"- İzmir'e nereden geldiniz?
- Bergama'dan.
- Bergama'dan nereye gittiniz?
- Soma'dan
- Oraya nereden gittiniz?
- İzmir'den.
- İzmir'e nereden geldiniz?"

Bu sorular karşısında, iyice zorlanan ve köşeye sıkışan Vahdeti, kimliği de açığa çıkınca, "*Beni muhafaza edin. Divan-ı Harbi Örfi'ye gönderin. Orada her şeyi haber vereceğim, işte*

[1964] *Tanin*, 13 Mayıs 1325[26 Mayıs 1909], Nu.262, 1.
[1965] *Tanin,* 13 Mayıs 1325[26 Mayıs 1909], Nu.262, 1.
[1966] *Tanin,* 13 Mayıs 1325[26 Mayıs 1909], Nu.262, 1.
[1967] Câhid, "Siyâsiyat (Bir Hisse-i İbret)", 2.
[1968] Yenel, *İttihâd- ı Muhammedî Cemiyeti*, 199.
[1969] Bayar, *Ben de Yazdım,* C. 2, 36; Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 192.

ben Derviş Vahdeti'yim."[1970] Demiştir. Sait Paşa tarafından kendisine hayatının İstanbul'a gidene kadar korunacağı teminat verilince, kendisinin Derviş Vahdeti olduğunu itiraf etmiştir.

Vahdeti ayrıca, "*Vatana sadakat ve hülûs ile çalıştığını, adalet varsa mahkemede beraat edeceğini*" söylemiştir. Vahdeti, bu sırada hemşerisi Abdullah Nadirî'ye bakarak: "*Size gücenmedim, zaten başka türlü hareket edemezdin.*" demiştir. Buna karşılık Abdullah Bey şöyle bir karşılık vermiştir: "*Doğru, başka türlü yapamazdım. Vahdeti, unutma ki senin yüzünden en çok ıstırap çeken, yüzü kızaran biz Kıbrıslı hemşerilerindir. Vatanımın, vatandaşlarımızın namus ve haysiyetini korudum.*"[1971]

İzmir'de hapishanede yattığı ilk gece şiddetli bir korku hisseden, merak duyan Vahdeti, sabaha kadar uykusuz kalmıştır. Çarşamba sabahı idam edileceği şüphesi bu ruh halini yaşamasında etken oluşturmuştur. Vahdeti'yi korumakla sorumlu memurlar, kendisine bu konudaki şüphelerinin yersiz ve uydurma olduğu, yargılaması yapılmak üzere İstanbul'a gönderileceği konusunda teminat vermelerine rağmen Vahdeti'nin endişeleri devam etmiştir.

Vahdeti, yargılaması yapılmış ve kendisi hakkında idam kararı verildiği için bir daha yargılanmayacağını düşünmüştür. Ancak ertesi gün Said Paşa tarafından kendisine bu teminat verilince neyseki geceyi rahat bir şekilde geçirmiş ve İstanbul'da bulunan eşine bir vasiyet şeklinde bir mektup yazmıştır.[1972]

Hükümet, Vahdeti'nin sağlam bir şekilde İstanbul'a gelmesini istemiştir. Bu yüzden Dâhiliye Nezareti'nden gelen bir telgrafta, Vahdeti'nin güvenli bir şekilde İstanbul'a ulaşması istenmiştir. İzmir'den vapura bindirilen Vahdeti, büyük bir güvenlik önlemleri altında İstanbul'a gönderilmiştir. Vahdeti'nin içinde bulunduğu vapurun uğradığı her limana koşan halk merakla Vahdeti'yi görmek istemiştir. Netice olarak Vahdeti, 17 Mayıs 1325'te, Merkez Kumandanlığı tarafından Eşref Sencer Bey'e (Kuşçubaşı), teslim edilmiştir.[1973]

Divân-ı Harb-i Örfiye teslim edilmek üzere, İzmir'den Cuma günü akşamı saat on biri çeyrek gece, Hacı Davud kumpanyasının "*Aleksandros*" vapuru ile İstanbul'a gönderilmiştir. 17 Mayıs 1325 günü, saat altıya çeyrek kala Sarayburnu'ndan dönerek Sirkeci rıhtımına yanaşan vapurun gelişi esnasında orada bulunan bir muhabir gördüklerini şu şekilde aktarmıştır:[1974]

[1970] Câhid, "Siyâsiyat (Bir Hisse-i İbret)", 2; İrtem, " Saray ve Babıâli'nin İç Yüzü", Tefrika No:204, 12.
[1971] Bayar, *Ben de Yazdım,* C. 2, 36; Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 192.
[1972] "Derviş Vahdeti'nin Vürudu", *Tanin,* 18 Mayıs 1325 [31 Mayıs 1909], Nu.267, 3; Güresin, *31 Mart*, 78-79; Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 192-193.
[1973] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 192.
[1974] Derviş Vahdeti'nin Vürudu", *Tanin***,** 18 Mayıs 1325 [31 Mayıs 1909], Nu.267, 3 Vahdeti'yi getiren "*Aleksandros*" vapuruyla merkumun rüfekâ-yı mel'anetinden olan iki kişi ile İstanbul'dan firar edip de tutuklanan sekiz asker de yer almıştır. Bunlar bir kanun zâbiti ile üç polis komiseri ve muhafazaya me'mûrefrâd refakatiyle getirilmişdir. "Derviş Vahdeti'nin Vürudu", *Tanin***,** 18 Mayıs 1325 [31 Mayıs 1909], Nu.267, 3.

"*Vahdeti'yi hâmil bulunan vapur rıhtıma takarrûb eder etmez dalâlet kudumünden olmalıdır ki hava birden bire karardı. Fırtına bir şiddet peydâ ederek sürekli bir yağmur yağdı. Vahdeti'yi bu vatan hainini görmek üzere kadın, erkek birçok ahali rıhtım üzerinde duruyorlardı. Bir sandala atlayarak vapura çıktım. Doğrudan Vahdeti'nin bulunduğu yeri sorarak oraya gittim. Vaktiyle hiç görmediğim bu adamı tetkik ettim. Ufak iki yataklı kamara içinde oturuyordu. Orta boylu, az şişmanca sakalını bir makine ile kesdirmiş, saçları ale-l-âde, başında püskülsüz eski bir fes, arkasında bir aba, ayaklarında dar ve pek eski bir şalvar, ayakları çorabsız yırtık bir kundura içinde bulunuyor. Yüzünde alâim-i me'yûsiyet görünmüyordu. Yalnız gözlerini bir noktaya dikerek mütemadi düşünüyor gibiydi. Derviş, Aydın Vilayeti'nce tahsis kılınan Kolağası Kerim Efendi ile polis komiseri Safvet, Cemil, Nuri Efendiler ve polis Ali Râmiz Efendi'den mürekkep bir hey'et-i tahaffuziye ile getirilmişdir. Mürtecilerden olup da derdest edilen talebeden Muğla'lı Ahmed Hilmi Efendi'yle Çerkes Salih nâm kimseler dahi beraber bulunuyordu.*"

Orada bulunan yolcularla görüşen muhabir, şunları söylemiştir: "*Vapurun geçtiği iskelelerde Derviş Vahdeti'nin bu vapurda bulunduğunu işiden ahalinin vapura büyük bir tehâlükle koşduklarını ve hatta Vahdeti'nin yüzüne tükürmek için bir lira teklif ettiklerini hikâye ettiler.*"[1975]

Vapur yolculardan tahliye edildikten sonra Merkez Kumandanlığı tarafından ta'yin ve i'zâm olunan kanun zâbitleri ve hey'eti tahkikiye maiyetiyle Vahdeti vapurdan indirilip sandala bindirilmiş ve Sarayburnu'nda bulunan bir arabaya bindirilerek tahte'l-hıfz Topkapı Sarayı medhalinden bilmürür Soğukçeşme ve Divânyolu tarikiyle Harbiye Nezareti'ne götürülmüştür.[1976]

Vapur saat altı buçukta İstanbul rıhtımına ulaşınca, tutuklu sandal ile Yalı Köşkü Sevkiyât-ı Askeriye İdaresi'ne götürülen Vahdeti, sandaldan çıkarken ayağındaki kundurayı atârak yalın ayak yürümüştür. Sevkiyat İdaresi'nden de ta'yin olunan zevât ve asker ile Harbiye Nezâreti'ne sevk edilmiştir. O esnada, "*Ah çocuklarımı bir göreydim, ah bir muhakeme olaydım.*" diye söylenerek gitmiştir. Bundan sonra Vahdeti, Hey'et-i Tahkikiye'ce zabt-ı evvel tanzim edilerek Divân-ı Harbe verilmişdir.[1977]

3.8.2. Derviş Vahdeti'nin Yargılanması ve İdamı

25 Nisan 1909'da**,** Hareket Ordusu İstanbul'a hâkim olduktan sonra, aynı gün Mahmut Şevket Paşa tarafından İstanbul, Çatalca ve İzmit'te sıkıyönetim ilan edilmiş, bu kararı Milli Meclis de onaylamıştır.[1978] Ancak ilan edilen bu Örfi İdare öncekilerden ve sonrakilerden oldukça farklı olmuştur. Normalde anayasaya göre Örfi İdarenin hükümet kararı ve padişahın iradesi

[1975] "Derviş Vahdeti'nin Vürudu", *Tanin***,** 18 Mayıs 1325 [31 Mayıs 1909], Nu.267, 3.
[1976] "Derviş Vahdeti'nin Vürudu", *Tanin***,** 18 Mayıs 1325 [31 Mayıs 1909], Nu.267, 3.
[1977] "Derviş Vahdeti'nin Vürudu", *Tanin,* 18 Mayıs 1325 [31 Mayıs 1909], Nu.267, 3.
[1978] Baydar, *31 Mart,* 34; Kutay, *31 Mart'ın,* 230; Osman Köksal, *Tarihsel Süreci İçinde Bir Özel Yargı Organı Olarak Divan-ı Harb-i Örfiler (1877-1922)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996, 20.

ile ilan edilmesi gerekirken Mahmut Şevket'in bunu ilanı, meclise bildirmesi anayasaya uygun olmamıştır. Mecliste bile şaşkınlıkla karşılanan bu durumu hükümet de fark etmiş, Tevfik Paşa bunu usule uygun hale getirmek adına Örfi İdare beyannamesini kabineye imzalatıp, Padişah'a göndermiştir.[1979]

Bundan sonra yapılacak şey, isyandan sorumlu olanlar, isyana adı karışan kişileri tespit edip[1980] onlarla hesaplaşma yoluna gitmek olmuştur. Bunun için aynı gün Divan-ı Harb-i Örfi kurulmuş, yargılamalar için tam üç tane Divan-ı Harp mahkemesi teşkil edilmiştir. Bu mahkemeler, Birinci Daire Tophane Nazırı Hurşit Paşa, İkinci Daire Topçu Livası Hasan Rıza Paşa ve Üçüncüsü Nazif Paşa başkanlığında kurulmuştur.[1981] Mahkemeler kurulduktan sonra, yargılamaları yapmak üzere tahkik heyetleri ve ayaklanma ile ilişkisi olanlar hakkında bilgi almak için tetkikat komisyonu kurulmuştur. Ancak gelen ihbarlarda daha çok intikam duygusu ile hareket edildiği için hem çok sayıda ihbar alınmış hem de suçluyu suçsuzdan ayırmak oldukça zor olmuştur.[1982]

Adeta yeniçerilerin geçmişte gerçekleştirdikleri bir tarz ve usul ile hareket eden Hareket Ordusu, bu mahkemeler kurulduktan sonra istibdat döneminden gelen pek çok devlet adamları, askerler, mülkî memurlar, saraya bağlı üyeler ve yazarları tutuklamış, onları Harbiye Nezareti'ne bağlı Bekirağa Bölüğü denilen hapishaneye göndermiştir. Mehmet Selahattin Bey'e göre, hapishanede tutulan bu kişilere akla ve hayale gelmeyen türden eziyet ve işkenceler yapılmış, son derece kötü tavır ve davranışlarda bulunulmuştur.[1983]

Divan-ı Harb-i Örfi Mahkemeleri kurulduktan sonra ayaklanma ile ilişkisi olduğu düşünülen muhaliflere yönelik yoğun bir takibat başlatılmıştır. Ancak daha önce de değindiğimiz üzere İttihatçılara muhalif birçok isim İstanbul'u terk etmiştir.[1984] İstanbul'u terk etmeyen Prens Sabahattin, Osmanlı gazetesi sahibi Ahmet Fazlı ve Mizancı Murad Beyler tutuklanıp Harbiye Nezareti'ne götürülmüşlerdir. Prens Sabahattin, Mahmut Şevket Paşa'nın araya girmesiyle serbest bırakılmıştır. Hemen arkasından Ahmet Fazlı Bey de tahliye edilmiş ama Osmanlı gazetesini bir daha çıkaramayacağı belirtilmiştir.[1985]

[1979] Köksal, *Tarihsel Süreci,* 20-21.
[1980] Der Courier d' Orient gazetesinin bildirdiğine göre Sultan bu isyanı çıkaranların bir listesini oluşturmuştur. Bu listede şu isimler yer almıştır: Mareşal Şakir Paşa, Koramiral Sait Paşa(Kamil Paşa'nın oğlu), Nadir Ağa, İlyas Bey, Derviş Vahdeti, Mizancı Murad, Serbesti Gazetesi yazarı Mevlanzade Rıfat, İkdam Gazetesi yazarı Ali Kemal, Sultan'ın doktoru Nurettin, Nazif Sururi, İlyas Bey (saray görevlisi), Emin Bey, Galip Bey, İsmail Kemal. *Neue Presse,* Morgenblatt, 23 Nisan 1909, 5.
[1981] Baydar, *31 Mart,* 34; Alkan, *Selanik İstanbul'a*, 248-249; Kocahanoğlu, *31 Mart,* 271; Şakir, *İttihat,* 387.
[1982] Baydar, *31 Mart,* 34; Kocahanoğlu, *31 Mart,* 272.
[1983] Mehmet Selâhattin, *Bildiklerim,* 22.
[1984] Baydar, *31 Mart,* 34; Kocahanoğlu, *31 Mart,* 271.
[1985] Baydar, *31 Mart,* 34-35; Bayar, *Ben de Yazdım***,** C. 2, 34.

Bu muhalif isimlerin partisi olan Ahrar daha önce basılmış ve ele geçirilen evraklar Divan-ı Harbe verilmiştir. Şimdi bu parti de kapatılmıştır. Bunların haricinde irtica hadisesi üzerine yazdığı "*mefsedetkârane bentlerden*" dolayı baya adından söz ettiren Murad Bey'in yargılaması bir hayli uzun sürmüş neticede Rodos Adası'nda ömür boyu kalebentliğe mahkûm edilmiştir. Bu üç önemli isim dışında, halkı hükümet aleyhine kışkırtan yazılar kaleme aldığı idda edilen Serbesti'nin sahibi Mevlânzade Rıfat, on sene sürgün cezasına çarptırılırken matbaasının da kapatılmasına karar verilmiştir. Sait Paşa, askerlik mesleğinden çıkarılmıştır.[1986]

Reichspost gazetesinin iddasına göre, tutuklamalarda daha çok tehlikeli muhalif olarak görülen hocalardan sayısız isim tutuklanmış, onlara çok daha sert bir tutum sergilenmiştir. İMC'nin üyeleri bu yüzden takibe alınmıştır. Hükümet özellikle bu grubu sindirmek adına, Anadolu'ya kaçan ve ayaklanmada etkili olan binden fazla hocanın yakalnıp yargılanması için vilayetlere emir göndermiş, kırk yaşına kadar hocalara da askerlik hizmeti getirmek adına bazı çalışmalara başlamıştır.[1987]

Halk üzerinde büyük bir etki ve denetime sahip oldukları bilinen ulema takımının halkı kışkırtacaklarından korkulduğu için softa ve hocaların hepsi tutuklanmıştır. Tetkikat komisyonları, birbirine kin duyan ve birbirinden intikam almak isteyenlere uygun bir fırsat ortamı yaratmış, irtica iftirasıyla birçok insan haksız yere tutuklanmıştır. Ancak yapılan gerekli incelemelerden sonra, masumiyetleri anlaşılan pekçok kişi serbest bırakılrken, isyana gerçekten iştirak edip, kışkırtanlar yargılandıktan sonra idam edilmişlerdir.[1988]

İdam cezalarının gerekçesi, "*Tarz-ı hükümeti tağyir ve tebdile teşebbüs*" olmuştur.[1989] Divan-ı Harbin verdiği ilk idam kararı isyanda önemli rol oynayan çavuşlara yönelik olup, 3 Mayıs 1909'da yerine getirilmiş ve 13 kişi idam[1990] edilmiştir. Mebus Aslan Bey ve Nâzım Paşa'yı katlettikleri tespit edilen 5 kişi Ayasofya'da, askeri teşvik eden diğer 5 çavuş ve onbaşı Bayezid'de, Mülazım İlyas Efendi'yi şehid eden 3 asker Galata Köprüsü'nde, isyanın önde gelen isimlerinden Çavuş Hamdi Yaşar ve Çavuş Hazım Ayasofya'da idam edilmişlerdir.

Ali Kabulî Bey'in cinayetine karışan isimlerden 8'i Kasımpaşa'da, 4'ü Beşiktaş'da ve diğer 4'ü de Bayezid'de olmak üzere toplamda 16 kişi 12 Mayıs'ta idam edilmiştir. İsyanda asi

---

[1986] Baydar, *31 Mart*, 34-35; Bayar, *Ben de Yazdım***,** C. 2, 34.
[1987] Alkan, *Selanik İstanbul'a*, 249.
[1988] Alkan, *Selanik İstanbul'a*, 249.
[1989] Birinci, "31 Mart Vak'ası'nın", 356; Polatkan, *II. Meşrutiyet,* 187.
[1990] Yabancı basında, "*İstanbul'da 13 idam*" başlığı altında şu açıklama sarf edilmiştir:"*Bugün saat gece 2'de 13 isyancı asıldı. Bu asılanların kimliklerinden ötürü asıldığı yerin konumu gizli tutuldu. Derviş Vahdeti ve 3 arkadaşı dualar edilerek idam sehpasına çıkarıldı. Abdülhamid'in kötü şöhretiyle ün yapmış yaveri Kabasakal Çerkez Mehmet (yüzlerce insanın canınan kıymış) Şevket Paşa ve Erzurum'daki isyanı başlatan Yusuf Paşa idam edildi.*" *Neue Freie Presse,* Morgenblatt, 20 Temmuz 1909, 4.

askerlerle işbirliği yapan polis ve zabitlerden 5 kişi de 17 Mayıs'ta Ayasofya'da idam edilmiştir. Bunların haricinde ayaklanma ile yakın ilişkide olduğu tespit edilen saray mensuplarının 5'i Galata Köprüsü'nde, 5'i Beşiktaş'da, 5'i de Bayezid'de olmak üzere 15 kişi 27 Mayıs'ta idam edilmiştir. 19 Temmuz'da ise 4'ü Ayasofya'da, 5'i Bayezid'de, 4'ü Fatih'de olmak üzere 13 kişi daha asılmıştır.

19 Temmuz'da idam edilenler arasında Derviş Vahdeti[1991], İttihatçıların gazete matbaalarını yağma edenleri teşvik eden İMC'nin önemli üyelerinden olan Yüzbaşı Behçetzade Hakkı, Romülüs İspariti'yi katleden 4. Avcı Taburu'ndan İzmirli Saim, Abdülhamid'in eski yaverlerinden Kabasakal Çerkez Mehmet Paşa, Erzurum'daki isyanı teşvik eden Yusuf Paşa gibi şahıslar yer almıştır. Bu şekilde Baydar'a göre toplam 62 kişi idam edilmiştir.[1992] Mahkeme meclisin önünde toplanan askerler arasında bulunduğu kanıtlanan Vahdeti ve sayısı 70'i geçen yandaşları hakkında, "*hasis şahsi menfaatleri için vatanı inkıraz girdabına sevk ettikleri ve nice masum vatan evladının ziyan ve hederine sebep oldukları*" gerekçesiyle idamlarına karar vermiştir.[1993]

İngiliz arşiv belgelerinde, dün şafak vakti Divan-ı Harb tarafından ölüm cezasına çarptırılan on üç mahkûmun idam edildiği haberi verilmiştir. Kurbanlar arasında fevkalade şöhret ve alakaya değer kimseler bulunmuştur. Abdülhamid'in mahut yaveri ve geçmiş hükümranlık devrindeki pek çok zulmün faili Çerkes Mehmed Paşa[1994], Volkan editörü Derviş Vahdetî, sabık Erzurum kumandanı Yusuf Paşa ki bu şehirde patlak veren reaksiyoner isyana öncülük etmiştir. Bunların yanısıra çeşitli rütbeli subaylar ki aralarında otuz yıldan fazla zaman önce cereyan eden Mithat Paşa suikastine karışmış olmakla birlikte iki suçlamadan hüküm giyen Nuri Bey bulunmuştur.[1995]

Ayaklanma sona erdikten sonra basında Derviş Vahdeti haberleri geniş ölçüde yer almıştır. Bazı gazeteler henüz yakalanmadığı doğrultusunda haberler verirken, bazı gazeteler de Vahdeti'nin Beyrut'ta ele geçirildiği yönünde yanlış haberler yayımlamıştır. İMC'nin isyana destek veren üyelerinden 1000 kişinin de firar ettiği haberleri de ayrıca basında yer edinmiştir. Bu haberler üzerine harekete geçen Dâhiliye Nezareti, bu firarilerin ele geçirilmesi için birçok

[1991] İsmet Zeki Eyüboğlu, *İrticanın Ayak Sesleri*, İstanbul: Yenigün Haber Ajansı, 1998, 84.
[1992] Baydar, *31 Mart*, 35-36; Alkan, *Selanik İstanbul'a*, 250.
[1993] Turgut Turhan, "Osmanlı'ya İsyan Eden Bir Kıbrıslı (31 Mart Olayı ve Derviş Vahdeti)", *Kıbrıs Gazetesi,* 7 Nisan 2011, 4; Ziya Şakir, idam edilenlerin sayısını 75 olarak vermiştir. Şakir, *İttihat,* 395.
[1994] Çerkes Mehmed Paşa, ölüm cezasını çeşitli vesilelerle hak etmiş olmakla birlikte hiçbir hukuki tahkikat veya yargılamaya tabi tutulmayıp 13 Nisan patlak verdiğinde Bursa'da tecrit altındaydı. Sir G.Lowther to Sir Edward Grey, No.566, Gizli Telgraf, Therapia, 20 Temmuz 1909, F.O. 371/771, 359.
[1995] İdam edilenlerin listesi İngiliz arşiv belgelerinde verilmiştir. Sir G.Lowther to Sir Edward Grey, No.566, Gizli Telgraf, Therapia, 20 Temmuz 1909, F.O. 371/771, 359.

vilayete emirler gönderip bu olayların önüne geçmeye çalışmıştır. Vahdeti de, yapılan bir ihbar neticesinde İzmir'de yakalanmıştır.[1996]

Vahdeti yakalandıktan sonra İstanbul'a getirilip Harbiye Nezareti binasında bulunan Birinci Divan-ı Harp Mahkemesi'ne teslim edilmiştir. O sırada ayaklanmada suçlu bulunan birçok kişinin yargılamaları son bulmuş, çoğu kişi idam bile edilmiştir. Vahdeti'nin yargılaması, Hurşit Paşa'nın başkanlık yaptığı Birinci Divan-ı Harp Mahkemesi'nde gerçekleştirilmiş, hakkında 6 Temmuz 1909'da idam kararı çıkmıştır.[1997] Görünüşte "*Abdülhamid'e Açık Mektup*" makalesinden dolayı hakkında dava açılan Vahdeti[1998], 31 Mart İsyanı'nın sorumlusu olarak görülmüş ve idamına karar verilmiştir.[1999]

Yargılaması yapılan kişilere en fazla sorulan " *31 Mart Salı günü Ayasofya Meydanı'na gittin mi?*" sorusu olmuştur. Bu soruya evet yanıtını verenler kurşunlanmış ya da asılarak idam edilmiştir.[2000] İdam cezası alan Volkan Gazetesi Sâhib-i İmtiyazı Kıbrıslı Derviş Vahdeti bin Mehmet, "*Gazetesiyle vukû bulan neşriyât-ı müfsidkârânesiyle vak'a-i irticâ'iye ve ihtilâl-i askerîyi ihzâr eylediği ve âhiren Volkan nâmı alan 'İttihâd-ı Muhammedî' nâm-ı mukaddesi altında bir cemiyet-i fesâdiye teşkil eylediği.*" gerekçesi ile idam edilmiştir.[2001]

Mahkemede sorguya çekildiği esnada sürekli günahsız olduğunu söyleyen Vahdeti, ayaklanma günü başından geçen bir olayı şöyle anlatmıştır: Gazete idarehanesinde otururken çalışanlarından biri Vahdeti'nin yanına gelerek *"...asker Meclis-i Meb'usânı sardı. Şeriât isteriz diye bağırıyorlar. Muttasıl havaya silâh atıyorlar.*" dediği esnada kendisi, "*Eyvâh millet mahv oldu. Yazık, yazık!*" karşılığını vermiştir. Çalışanının verdiği haber karşısında heyecana giren Vahdeti, hemen olay hakkında bilgi edinmek için birini Ayasofya Meydanı'na göndermiş, adam gelinceye kadar da heyecan, merak ve endişe içinden adeta yerinde duramamıştır.[2002]

Nihayet gönderdiği adam gelip kendisine ayrıntılı bilgi verince, "*çâre-i selâmet*" kalmadığına kanaat getiren Vahdeti, idarehanesini terk edip bir berber dükkânına kaçıp orada kalmaya

---

[1996] Hakan Ayaz, *II. Meşrutiyet Döneminde Hasan Tahsin ve Gazeteciliği*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2014, 35; Akyüz, *İstanbul Basınına,* 99.
[1997] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 193; Ayaz, *II. Meşrutiye,* 62; Vahdeti'nin idamına, rüfekâsının muhtelif cezalara çarptırılmasına karar verilmiştir. *BOA. BEO. 3598/269809 Lef:1 (30 Haziran 1325/ 13 Temmuz 1909).*
[1998] Kurşun, Kahraman, "Derviş Vahdetî", 199.
[1999] Kurşun, Kahraman, "Derviş Vahdetî", 199; Yıldız Yanıkkaya, *II. Meşrutiyet Döneminde Çıkarılan İslam Dünyası Dergisi'nin Dönemin Olaylarına Bakışı*, Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, 17.
[2000] Çoşar, *31 Mart,* 18.
[2001] *Son Vak'anüvis Abdurrahman,* 211; Turhan, "Osmanlı'ya İsyan Eden Bir Kıbrıslı (31 Mart Olayı ve Derviş Vahdeti)", *Kıbrıs Gazetesi,* 7 Nisan 2011, 4; Polatkan, *II. Meşrutiyet,*188; Çoşar, *31 Mart,* 18.
[2002] "Derviş Vahdeti'nin Vürudu (İzmir'de Münteşir İttihal Refikimizden)", *Tanin,* 18 Mayıs 1325 [31 Mayıs 1909], Nu.267, 3.

karar vermiştir. Buna benzer birçok ifadede bulunan Vahdeti günahsız olduğunu idda etmiş, Divan-ı Harp huzurunda yapılacak yargılama sonucunda masumiyetinin kanıtlanarak beraat edeceğini düşünmüştür.[2003]

Oysaki isyan bastırıldıktan sonra, İMC'nin askerleri kandırdığı ve mebusları baskı altına aldığı geniş bir gündem konusu oluşturmuştur. "*İsyancılar ve destekçileri tarafından verilen zararların mutlaka telafi edilmesi, intikamının asla yüreklerden çıkmayacağı*" ifadesi son derece çarpıcı olmuştur. Keza 2. Abdülhamid'in tahtan indirilmesi, İMC'nin kapatılması ve Vahdeti'nin idamı bu intikamın misliyle alındığını göstermiştir.[2004] Bu anlamda Vahdeti'nin kurtarılmasına dair umudunun gerçeklikten uzak olduğu sonucuna ulaşmak mümkün olmuştur.

Derviş Vahdeti'nin yargılamasında mahkeme vereceği karar hususunda daha çok dikkat ve sabır göstermiştir. Vahdeti savunmasını yaptığı esnada lehine dinlenilmesini istediği bütün şahitler mahkemeye çağrılıp hepsi de dinlenilmiştir.[2005] 23 Haziran 1909 tarihli Tanin'in haberine göre, sorguya alınan şahitler eşliğinde Vahdeti yargılanmıştır.[2006] 24 Haziran 1909 tarihli Tanin'in haberine göre, Vahdeti'nin yargılaması daha sonra da devam etmiştir. Vahdeti için İMC'ye mensup Binbaşı Refik Efendi, Gegbuza (Gebze)'lı Selâhattin Efendi, talebeden Anber Efendi ve Avcı Taburu'ndan Saim Efendi sorguya alınıp dinlenilmiştir.[2007]

25 Haziran 1909 tarihli Tanin'in haberine göre, şüphe üzerine tutuklanan bazı isimlerin tahliyesine karar verilirken, Derviş Vahdeti ve Güverte Yüzbaşısı Beşiktaşlı İsmail Hakkı Bey sorguya alınmışlardır.[2008] 28 Haziran 1909 tarihli Tanin'in haberine göre, Vahdeti ve Şehremâneti azasından Hacı Hakkı Bey, Bâyezıd Dersiâmlarından Abdullah Ferid Efendi, Bahriye Yüzbaşısı Beşiktaşlı İsmail Hakkı Efendi sorguya alınmış, ayaklanma esnasında katledilen Süvari Yüzbaşısı Romilos Espatari Efendi'nin katili olmağla sanık durumunda olan Dördüncü Avcı Taburu efrâdından Manisalı Saîm'in mahkûmiyetine karar verilmiştir.[2009]

29 Haziran 1909 tarihli Tanin'in haberine göre, Volkan gazetesine "*muzır varaka*" veren, ayaklanma günü Meclis-i Meb'usan'a girip Talebe Cemiyeti nâmına istekler sunan, isyana iştirak eden Talebe-i Ulûm'dan Mustafa Zeki Efendi yedi sene kürek cezasına çarptırılmıştır.

[2003] "Derviş Vahdeti'nin Vürudu (İzmir'de Münteşir İttihal Refikimizden)", *Tanin,* 18 Mayıs 1325 [31 Mayıs 1909], Nu.267, 3.
[2004] Aksoy, *II. Meşrutiyet,* 68.
[2005] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 193.
[2006] Yenel, *İttihâd- ı Muhammedî Cemiyeti*, 203.
[2007] Bu yargılama esnasında Volkan Cemiyeti azâsından Hoca Osman Bedrettin Efendi, talebeden Nevşehir'li Tevfik Efendi, Ali Fuad Efendi, Binbaşı Refik Efendi'nin damadları İhsan, Hayri Beyler ve mahdumu Şahabeddin Bey'in ve Kıbrıs'lı Sıdkı Efendi'nin beraatlerine ve tahliyelerine karar verilmiştir. " Birinci Divan-ı Harbi-i Örfî" *Tanin*, 11 Haziran 1325[24 Haziran 1909], Nu.267, 3.
[2008] "Birinci Divan-ı Harbi-i Örfî" *Tanin*, 12 Haziran 1325[25 Haziran 1909], Nu.292, 4.
[2009] "Birinci Divan-ı Harbi-i Örfî" *Tanin*, 15 Haziran 1325[28 Haziran 1909], Nu.295, 3.

Yine onunla birlikte bu cemiyette bulunan Mehmed Sadık, Mehmed Şükrü ve Veliyüddin Efendilerin ikişer sene sürgün cezasına çarptırılmalarına karar verilmiştir.[2010] Vahdeti'nin yargılaması bir aydan fazla devam etmiş ve gazete sütunlarına da yansımıştır.[2011]

30 Haziran 1909 tarihli Tanin'in haberine göre, Volkan Cemiyeti'ne mensup olan ve tutuklanan Geybuza'lı (Gebze) 14 kişi, Talebe-i Ulûm Cemiyeti'ne mensup Balıkesirli Ali Efendi, tefevvûhatda bulunan Bahriye Buruzen Mülâzımı Karslı Mehmet Ağa, Bâb-ı Âli Karakolu'na me'mur Mülâzım-ı Sâni Edhem ve Abdülkadir Ağalar Posta Tatarı Mülâzım Mustafa tahliye edilmiştir. Derviş Vahdeti ve birkaç ismin[2012] ise sorgulamasına devam edilmiştir.[2013] 1 Temmuz 1909 tarihli Tanin'in haberine göre, Vahdeti, Ömer Ziyaeddin, Hacı Hakkı, Bahriye Yüzbaşısı İsmail Hakkı, Abdullah Ferid Efendiler, Miralay İsmail Bey'in sorgulamaları devam etmiştir.[2014]

6 Temmuz 1909 tarihli Tanin'in haberine göre Vahdeti'nin sorgulamasına hala devam edilmiştir.[2015] 6 Temmuz 1909'da, Divan-ı Harbi'de yargılaması devam eden Vahdeti için "*Volkan Cemiyeti'nin müessisi Vahdeti'nin harekât-ı mefsedetkar-âne-i ma'lûmesinden dolayı mahkûmiyetine"* karar verilmiştir.[2016] Vahdeti ve dini, askeri bağlantısı olan kesimlerin idam dâhil çeşitli şekillerde cezalandırılmaları, Şeyhülislam Mehmet Sahib Efendi'nin fetvası ile gerçekleştirilmiştir. Söz konusu bu fetvanın özeti şu şekilde olmuştur:[2017]

"İstibdad taraftarlarının başını çekenler, eşkıya nev'inden muhalifler ve 31 Mart'a katılanları ikinci ve üçüncü ordular perişan etmiştir. 'Allah ve Peygamberi ile savaşa tutuşanlar ve yeryüzünde fesat çıkarmakta olanların cezası…' ayetine masadak olan bu kişiler için, öldürülmek, asılmak, el ve ve ayaklarının kesilmesi veya yurtlarından sürülmek gibi cezalar uygulanabilir."

Vahdeti ile ilgili 6 Temmuz 1909'da verilen idam kararının tam metni, şu şekildedir:[2018]

[2010] "Birinci Divan-ı Harbi-i Örfî" *Tanin,* 16 Haziran 1325[29 Haziran 1909], Nu.296, 2; İrtem, " Saray ve Babıâli'nin İç Yüzü", Tefrika No:204, 12.

[2011] Güresin, *31 Mart,* 79.

[2012] Tanin gazetesine yansıyan isimlerden de anlaşıldığı üzere Vahdeti dışında bazı diğer isimlerin de sorgulaması birkaç kere yapılmıştır. Vahdeti ile birlikte Şehremaneti Azâsından Hacı Hakkı Bey, TekfurdağıNaib-i Sâbıkı Ömer Ziyaeddin Efendi, Bayezıd Ders-iâmları'ndan Abdullah Ferid Efendi, Bahriye Yüzbaşı'larından İsmail Hakkı Bey. " Birinci Divan-ı Harbi-i Örfî" *Tanin,* 17 Haziran 1325[30 Haziran 1909], Nu.297, 2.

[2013] Birinci Divan-ı Harbi-i Örfî" *Tanin,* 17 Haziran 1325[30 Haziran 1909], Nu.297, 2.

[2014] Birinci Divan-ı Harbi-i Örfî" *Tanin,* 18 Haziran 1325[1 Temmuz 1909], Nu.298, 2.

[2015] Birinci Divan-ı Harbi-i Örfî" *Tanin,* 23 Haziran 1325[6 Temmuz 1909], Nu.303, 3.

[2016] Aynı gün yapılan yargılamada, Volkan Cemiyeti'nin önemli üyeleri için de bazı kararlar alınmıştır. Hacı Hakkı Bey ve İsmail Hakkı Efendi'nin 7 sene kal'abend edilmelerine, Rıfkı Efendi'nin beş sene nefine, Abdullah Ferid Efendi'nin ise beraatine karar verilmiştir. Birinci Divan-ı Harbi-i Örfî" *Tanin,* 24 Haziran 1325[7 Temmuz 1909], Nu.304, 3.

Vahdeti hakkında verilen idam kararı padişah tarafından onaylanmıştır. Depeches Telegraphıoues, Le Temps, Paris, 15 Juliet.

[2017] Şimşek, *II. Meşrutiyet,*100-101.

[2018] *BOA. İAS.87/35 Lef:1*; Bu karar Hareket Ordusu Kumandanı Birinci Ferik Mahmut Şevket Paşa imzasıyla Babı Ali Dairesi Sadaret Amed-i Divan-ı Hümayun makamına sunulmuştur. *BOA. İAS.87/35 Lef:2*; İdam

"*Volkan gazetesi sahib-i imtiyâzı olup neşriyât-ı mefsedet-kârânesiyle geçen Mart'ın otuz birinci Salı günü vuku'a gelen ihtilâl-i askerî ve irticâ'iyi izhâr edenlerden olduğu ve* İttihâd-ı Muhammedî *Cemiyeti müessislerinden bulunduğu beyânıyla maznûn olan ve ihtilâli müteâkib firâr ederek bil-âhere İzmir'de derdest edilen cerrâhpaşa civârında kürkçübaşı mahallesinde sakin Kıbrıs'lı Derviş Vahdetî bin Mehmed ile mezkûr cemiyet erkânından bulunmalarından istihzarat-ı ânifede zî-med hâl olmalarından dolayı kezâlik maznûn-ı ileyhim olan çemberlitaş civârında Mahmdîye caddesindeki hânesinde sakîn Şehremâti Meclis Azâ-yı sâbıkasından Hacı Hakkı Bey ve Çarşamba caddesinde kovacılar caddesinde mukîm Tekfurdağı Naib-i esbâk ve Dağıstanlı Ömer Ziyâeddin Efendi bin Hacı Abdullah ve Sultanahmed'de Fahisiye mahallesinde yirmi numrolu hanede sa'kin Bahriye Merkez Şu'besi'nde güverte yüzbaşılarından İsmail Hakkı Efendi ibn-i Mustafa Aksaray'da Gureba Hüseyin mahallesinde sâkin Tunca İdaresi Müdür Muavini iken açığa çıkarılan Binbaşı Refik Bey haklarında Birinci Divân-ı Harb-i Örfi'de cereyân eden tahkikât ve muhakemât-ı âmikâ neticesinde hiçbir terbiye-i ilmîye ve ictimâiye görmeyerek şimdiye kadar işret ve hânendelik ile serseriyâne imrâr-ı hayat etmiş olduğu inde-l-îstintak i'tirafatıyla tebeyyün eden Derviş Vahdetî nâm şahs ve Volkan nâmındaki gazeteyi neşre başladıktan sonra firarından dolayı hakkında gıyaben takibât ve muamelât-ı kanunîye ifa kalınmakta olan Emirzâde Ömer Lütfî ile birleşerek ve ahîren Volkan nâmını alan İttihâd-ı Muhammedî nâm- ı mukaddesi altında bir cemiyet teşkilini kararlaşdırarak gazetenin mezkûr cemiyetin mürevvic-i efkârı olduğunu neşr eylediği halde bilâhere cemiyetin riyâseti kendisine i'tâ edilmek istenilmemesşnden nâşî Ömer Lütfî ve hempâlarını terk ile cemiyeti kendisi idâre etmekde olduğunu ve cemiyetin reis-i ma'nevisi ve peygamber-i zişân efendimiz olduğunu i'lân etmesiyle millet-i islâmiyenin meşrûtiyet dairesinde terakki ve teâlisine hizmet edilmekde olduğuna zahib olan İttihâd-ı Muhammedî nâm-ı mübecceli altında mekâsid-i mefsedet-cûyane ta'kib edildiğini teferrüs edemeyen ve has niyetle idarehânesine müracâat ederek dinî makâlât neşr etdirmek isteyen ulemâdan ba'zı zevâtı İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'ne bil-idhâl isimlerini gazetesiyle i'lân etmesi üzere sadedilân ahâliden birçoklarının Volkan idârehânesine bil-mürâcaa isimlerini kayd etdirmiş oldukları misüllü karib ve baid birçok mahallerde dahi İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti te'sis edilerek merkûm Derviş Vahdetî'ye iş'âr-ı keyfiyet edilmiş ve hatta ba'zı taraflardan evkâfa aid muâmelâtın iş bu cemiyet tarafından rû'yet ve tesviye etdirileceği şâyi' olarak müürâcaât bile vaki' olmuş ve mezkûr cemiyetin nâşir-i efkârı ve reisi sıfatını takınmış olan merkûm Derviş Vahdetî din ve şeriât perdesi altında mütemadiyen muharrikâne ve fesâd-kâr-âne neşr etdiği makâlât ile ahâlinin ve asker kışlalarına kesretle idhâl olunan Volkan nüshâlarının bir lisân-ı ver'a takavvi ile vilâyet-kârâne ve mihribâne olan muhtevîyâtı betahsis asâbiyet-ı diniye ile mütehammil efkâr-ı askeriyenin efkârı üzerinde bir te'sir-i mahsûs husûle getirerek halkı ve askeri me'mûrin-i hükümet ile Meclis'i Meb'usân reisi ve azâsından ba'zı zevât aleyhine sevk eylemiş ve nihâyet geçen Mart'ın otuz birinci Salı günü hedef-i maksud olan kaziye-i isyân ve irtica' tamamiyle fiiliye-i mücrimîn ve merkûm Vahdeti'nin inkârına rağmen mezkûr Salı günü Ayasofya'da Meclis-i Meb'usân dairesi önünde mûsellah usât-ı askerîye arasında bulunduğu maa'el-kasem vuk'u bulan şehâdetle tebeyyün etmiş olmağla merkûmun mûrtekib olduğu cürm ve cinayet neşriyyât-ı vak'a ve ifsadât-ı sairesiyle ahâliyi hükûmet aleyhine isyân ve şekl-i idâre-i meşrûtiyet-i hükûmeti tagyir ve tebdile teşebbüs ve kezâlık ahâliyi mukâteleye tahrik fazayihinden ibâret olduğu vâsıl-ı mertebe-i sübût olmuşdur. Diğer maznûn-ı aleyhim Hacı Hakkı Bey ile nüvvab Ömer Ziyâeddin ve Bahriye Yüzbaşısı İsmail Hakkı ve Piyâde Binbaşı Refik Efendilere gelince: Bunlardan Hacı Hakkı Bey ile Ömer Ziyaeddin Efendi hakan-ı mahlû'un sarayına mûdavim hafiyelerden ve yüzbaşı İsmail Hakkı Efendi de meşhûr hafiyelerden Çerkes Mehmed Paşa maiyetinde hafiyelikle müstahdem olanlardan ve binâen-aleyh cümlesi İnkılâb-ı hayr-ı Osmanî vuk'u bulması üzerine işlerinden çıkarılmış ve millet ve memleketin zararına istihsâl edegeldikleri menâfi'den mahrûm kalarak meşrûtiyet-i idâreye düşman-ı mahz kesilmiş evvelâ takımdan olmalarıyla mahsûl-ı irticâ'*

---

kararının kısaltılmış hali için Bkz. Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 194-195; Güresin, *31 Mart*, 80-81; Bayar, *Ben de Yazdım,* C. 2, 241.

emeliyle müesses olub kuvâ-yı müessire ve rüesâ-yı nafize olarak dahil bulundukları İttihâd-ı Muhammedî cemiyetinden daiye-i riyâset ve kendilerine hasr-ı menfaat kasdıyla merkûmun fîrârî-î merkûm Emirî-zâde Ömer Lütfî ile beraber Vahdetî'den ayrılarak yine o nâm-ı mukaddes altında bir cemiyet teşkil ve kendi cemiyetlerine mahsûs olmak üzere İttihâd-ı Muhammedî nâmıyla bir gazete neşr ve te'sisine teşebbüs eylemiş oldukları ve bunlardan Ömer Ziyâeddin Efendi'nin Hareket Ordusu'nun Dersaadet'e dahil olduğu Nisan ve rûminin on birinci Cum'artesi günü Yıldız Sarayı'na giderek hakan-ı mahlûa ma'ruzâtda bulunmak üzere saray erkânından ba'zılarını aramış ve saraydan çıktıktan sonra asker kışlalarına bil âzime irâde-i seniyye ile geldiğinden bahs ederek askere karşı nutk irâd etmek istediği hâlde hal ve falından askeri ifsâda delalet edeceğini teferrüs eden kışla ümerâsı taraflarından men edilmiş olduğu ve merkûmun Binbaşı Refik Bey'in dahi Volkan gazetesini neşr etmek üzere Derviş Vahdetî'ye para verdiği i'tirafı ve ale-d-devâm mezkûr Volkan idârehanesinde bulunarak hey'et-i mezkûre azâsından bulunduğu me'mûriyet-i sâbıkasına dair ba'zı istizâhat için kendisine tebliğ olunan tezkereye yazdığı cevâbnamede: 'Milletce büyücek bir meşgûliyete sokulmuş olduğumuzdan orâyâ gelemiyorum' diye muharrer olan fikre delâletiyle tahakkuk etmiştir. Binâen-alâ-zâlik maznûn-ı ileyhimden Derviş Vahdetî'nin bervech-i bâlâ şerh ve izâh olunub cürm-i mürtekebi Mülkiye Cezâ Kanûnnâmesinin elli beşinci ve elli altıncı ve elli yedinci maddelerinin fıkarat-ı muhtelifesi ve Hacı Hakkı ile Ömer Ziyâeddin Efendi'nin fiilleri de kanûn-ı mezkûrun elli sekizinci maddesinin fıkra-yı sâniyesi ve Binbaşı Refik Efendi'nin hareketi de şübheli görünerek idâre-i Örfîye kararnâmesinin altıncı maddesi ahkâmına muvafık görülerek mevaad ve fıkârât-ı mezkûre mantukunca Derviş Vahdetî'nin i'dâmına ve Hacı Hakkı Bey ile Ömer Ziyaeddin Efendi'nin müebbeden ve Yüzbaşı İsmail Hakkı Efendi'nin yedi sene müddetle kal'abend edilmelerine ve Binbaşı Refik Efendi'nin dahi silk-i askerîden tardı ile üç sene müddetle nefi' edilmesine iş bu bin üç yüz yirmi senesi Haziran-ı rûminin yirmi üçüncü Salı günü vicâhen karar verildi. 19 Cemâliyelâhire 327 ve 25 Haziran 325."

25 Haziran 1325 (8 Temmuz 1909)
Birinci Dîvan-ı Harb-i Örfî Reisi Ferik Hurşit"

Derviş Vahdeti'ye idam kararını veren Hurşit Paşa, Almanya'da iken fabrika sahiplerinin kendisine verdiği yarım milyonluk rüşveti geri çevirmiştir. Bu yüzden de kendisi Osmanlı ordusunda hem başarılı hem de dürüstlüğü ile nam salmıştır. Derviş Vahdeti yargılama esnasında Hurşit Paşa'dan özel bir randevu talebinde bulununca bu isteği kabul edilmiştir. Daha sonra Vahdeti kendisi hakkında idam kararı çıkınca, Mahmut Şevket Paşa'ya bir dilekçe ile başvurmuş, akli dengesinin yerinde olmadığını bunun mahkeme tarafından dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir. Ancak Vahdeti'nin bu mazereti geçerli bir kabul görülmemiş, 6 Temmuz 1909'da verilen idam kararı 19 Temmuz 1909'da infaz edilmiştir.[2019]

Derviş Vahdeti'nin Hareket Ordusu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa'ya, 8 Temmuz 1909'da gönderdiği mektup şu şekildedir:[2020]

[2019] Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 194; Vahdeti'nin idamı yabancı basında, "*Asılan Vahdetiler ve dervişler cahildi. Elbette yanlış yapabilirlerdi ama doğru yaptıklarını düşündüler. İnançları vardı. Ama şuanki yöneticilerimiz, resmi ya da gizli, tam tersine bilerek ve kişisel çıkarları dışında kötülük yapıyorlar*." Şeklinde yorumlanmıştır. "Les Causes de notre discredit en Europe", *Mecheroutiette*: *Constitutionnel Ottoman: Organ edu Parti Radical Ottoman: Journal Mensuel Consacre A La Defense Des,* Source gallica. bnf. fr/ Bibliotheque Nationale De France, 1.7.1911, 36.

[2020] Bayar, *Ben de Yazdım,* C. 2, 211-213; Kocahanoğlu, *Derviş Vahdeti,* 196-198.

"Maruzatımdır, İşlenen cürümlerde aranılan şey, daha önceden düşünülüp karar verilmesidir. Ve bir işten maksat ne ise hüküm de ona göredir. Hakkımda revâ görülen hüküm ki idamdır. Bu ceza kesin olarak hak ve adalete aykırıdır. Benim yaptığım işler ne beni bugünkü günde selâmete çıkarabilir ne de cezalanmamı icap ettirir. İnsanlar mükemmel olarak doğmadığı gibi tam, dürüst bir şekilde de hayatlarını devam ettirmeleri lâzım gelmez. İnsanları daha ziyade intizamlı bir durumda bulunduran dinlerdir. Yaptıkları aşikâr kötülüklerden dolayı aşikâr cezalara çarpılır korkusuyla başkalarının haklarına tecavüz etmeyen kimseler, ahrete ait ceza korkusu olmadığına kani olursa, öyle cinayetler, öyle kötülükler yapar ki, hem melun olduğunu kendisi bilir hem de halkın gözünde en hamiyetli bir adam derecesinde görünebilir. İnsan mademki ahiret korkusuyla gizli gizli başkalarının haklarına tecavüz etmemek gibi beşeri bir haslete maliktir, bunun tetkiki lâzımdır. İnsan olur ki ' Biz babalarımızı bulduk' diyerek ömür geçirir ve bu gibi insanlardan kat'iyen hayır beklenemez. İnsan olur ki doğuştan hür, kendisine has fikirlere malik bulunur. Bu gibi adamlar, her bir muhitte yuvarlana yuvarlana, her iyiliği, her kötülüğü öğrene öğrene ve felekten nice silleler yiye yiye ya câniyane işler gördüğü bir zamanda cezaya çarptırılır yahut yüksek gayeli bir insan olduğu halde cezaya lâyık bir adam zannolunur ki mükâfata lâyık bir adam olarak insanlar arasında hususî bir mevki alabilir. İnsanların doğuştan malik bulunduğu haller nazarı dikkate alınmayarak haklarnda körü körüne verilecek hükümler, gerçi bir zaman haklı görünse bile, zaman gelir ki mücadele içinde geçen hayatın külleri altında saklı kalan hak elbette ve elbette ortaya çıkarak melun mahkûm denilen mazlum büyük bir adam olarak insanların kalbinde harikulâde bir mevki işgal eder. Âdil hâkim zannolunanlar da, yaptıkları hatâlardan dolayı insanî üzüntülerden doğacak kalbî tenkitlere uğramaktan kurtulamazlar. Bu hakikat fertler arasında, cemiyetler içinde hattâ milletler arasında dahi caridir.

Kumandan Hazretleri,

Abdülhamid devri ne idi. O kuvvetin bir anda altüst olabileceğini kim düşünebilirdi. Bir taraftan Osmanlı Devleti'nin hazinesi boş yere saçılıp, heder edilir, bir taraftan millete çeşitli işkenceler tatbik edilip, bütün millet ister istemez o idareden tir tir titrerken sonunda o kuvvet birdenbire mahvolmadı mı? İşte bunun gibi şu herkesin takdir ettiği muzafferiyetini iyi bir sonuca bağlamış olmak için yapılacak şey, adaleti tamamen tatbik etmektir. Geçen gün söylemiş olduğunuz gibi 'haksız iş yapılamaz, meğer yanlışlık ola' fakat cereyan eden muhakememde geçen pazartesi gününe kadar bütün samimiyetimle Divan-ı Harb-i Örfî'nin adaletten ayrılmayacağına eminken birden bire bir değişiklik evet birden bire bir değişiklik beni idama mahkûm etti. Dünyanın İttihâd-ı Muhammedî diye zannettiği bir cemiyet'in reisiyle kötü fikirli üyesi tamamiyle benimle bir sayıldı. Divan-ı Harb tarafından da bu, hakikat kabul edildi. Volkan idaresine mensup olan yirmi beş üyeden yirmi üçü Gebze Bucağı beraet etti. Demek oluyor ki, esas gayenin fesat olmadığı nazarı dikkate alındı. Ve bu suretle ikinci derecede olanlar kurtuldu. Demek ki Volkan Gazetesi'nin başındaki 'İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nin fikirlerini yayma organıdır' cümlesi kaldırılınca Volkan diğer gazetelerin durumunda kalıyor. Eğer heyecan uyandıran makale yayınladım deniliyorsa, öteki gazeteler arasında olan Tanin ile Siper-i Sâika en büyük fesad çıkaracak bir mahiyette değil miydiler? Mademki bu gazeteler memleket için bir fesad kaynağı idi, Hükümet vaktiyle niçin men etmedi? Vaktiyle Mizan'ı kapatan ve sahibini tevkif eden hükümet bizi de men ve tevkif edemez miydi?

Bundan dolayı hakkımda verilen hüküm, efkâr-ı umumiyenin yanlış düşüncesini göz önünde tutarak veriliyorsa, bir gazetecinin suçsuzluğu hakimler tarafından da açıkça bilinirken kurban edilmesine nasıl razı olunur? Yaptığım yayınlar fesad çıkarmayı önceden tasarlamış olduğumdan dolayı ise, bu ne ile isbat edilir? Kimden para almışım, kimin kandırıcı sözlerine kapılmışım? Bunlar bence de bilinseydi, hiç olmazsa boynuma ipi kendi elimle geçirirdim. Yazık ki beraete lâyık bir adam, bugün hususî emellere kurban oluyor. Fakat Ey yüzünden, bir

Napoleon ciddiyeditini haiz olan Şevket Paşa: benim haksız yere öldürülmeme sen de mi razısın? İnan ki ümid etmiyorum.

Kumandan Hazretleri! Meydana getirilen karışıklığın Volkan tarafından olduğuna kim inandırabilir? Evet, Divan-ı Harblerin ilk kuruluşlarında ilk önce yargılanan ben olsaydım, o vakit Divan-ı Âliler hiçbir hakikati bilmediklerinden ihtimal ki bir yanlışa uğrayabilirim. Fakat bu vaka ilgili bulunanların çeşitli Divan-ı Âlilerden geçerek, bunun hangi ellerle meydana getirildiği anlaşılmışken ve yargılanmam esnasında bilerek hiçbir teşebbüsüm olmadığı açıkça görüldüğü gibi, hiçbir işi de kendim icat etmeyip başkalarının iftira ettiği kötü fikirleri doğru yola koymaya çalıştığımın anlaşılması lâzım gelirken böyle bir adamı nasıl idam edeceksiniz?

Kumandan Hazretleri, şu âcizin idamından meydana gelecek faydalardan çok beraat etmesindeki ama hakkıyla beraat etmesindeki faydalar, memleket nazarı dikkate alınmış olsaydı ve Türkiye'nin de bir Dreyfüs'ü olduğu Avrupa nazarında tahakkuk etmiş olsaydı, siyaset bakımından ne gibi faydalar elde edilecekti. Bunu ben bu aczimle takdir ettiğim halde Divan-ı Harblerin de takdir etmesi lâzım gelmez miydi?

Esefle arz etmek isterim ki, Emîrizâde ve Hoca İsmail Hakkı Partisi nasıl olur da Volkan Cemiyeti'nden gösterilir? Cemiyet'in iki olduğu bir hakikat iken ben de onlardan olarak nasıl gösterilebilirim? Günâh değil mi? Aslında kötü niyet olmayan bir şeyin teferruatı olan gazete yazılarının kötü fikirle yazıldığına nasıl hükmedilir? Hangi bakımdan idama mahkûm olduysam sebebinin bildirilmesi sizin askerî namusunuzdan beklenir."

25 Haziran 325 (8 Temmuz 1909)

Volkan yazarı Vahdeti

Not: Doğuştan sinir kriziyle rahatsız bulunduğumdan çoğu zaman yazdığım şeylerin getireceği fayda ve zararı düşünemiyecek bir halde olduğum için bu cihetin Divan-ı Harb-i Örfî tarafından göz önünde tutulması istirham olunmuşsa da bu dileğime kat'iyyen kulak asılmadığını adalet adına söylemek zorundayım. Muhakemem Avrupa'nın bir tarafında yapılmış olsaydı çoktan beraet etmiş olacağıma şüphe yoktu sanırım. Eğer zerre kadar mesuliyete sebep olacak bir halim olduğuna vicdanım kani olsaydı böyle sizi rahatsız etmeye katiyen lüzum görmezdim. Fakat suçsuzum. Suçsuzları siz de aramıyacak olursanız, şu Meşrutiyet Devri'nde kime müracaat edilebilir. Rica ederim. Ya mahkûmiyetimin sebebi bildirilsin yahut bir kere de lûtfen huzurunuza çağırarak bir iki söz söylemekliğime müsaade buyrulsun.

25 Haziran 325 (8 Temmuz 109)

Vahdetî

Hareket Ordusu

Numarası:490

Merkez Alayı (325=1909)

1574

Takdim: 25 Haziran 325 (8 Temmuz 1909)

Cezaevi Memuru Yüzbaşı Macit

Gözden geçirilmek üzere Hareket Ordusu Kumandanlığı Yüksek Katına takdim olunur.

25 Haziran 325 (8 Temmuz 1909)"

Vahdeti savunmasında, Volkan'da kaleme aldığı bazı makalelerde olduğu gibi sakin, felsefi ve açıklayıcı bir üslup kullanmıştır. Her zaman vurguladığı gibi dinin insanların düzen ve

tertibinde vazgeçilmez olduğunu, esas kötülüklerin caydırıcılığında önemli bir etken olduğunu dile getirmiştir. Doğuştan hür, kendine özgü fikirlere sahip olan insanlar çeşitli cezalara çarptırılıp, eleştirilere maruz kalsa da, bu insanların elbet bir gün mazlum bir adam olarak insanların kalbinde mükemmel bir yer tutacağını söylemiştir. Vahdeti, Volkan'dan bildiğimiz üzere yaptığı felsefi açıklamaların ortasına kendini yerleştirmiştir.

Muhtemelen kendisine verilen haksız idam kararının gelecekte pişmanlık yaratacağını düşünmüştür. Vahdeti'nin Volkan'da da daha önce belirttiği üzere, bütün dünyanın tanıdığı, gizli ve fesat amaçlara hizmet eden bir İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti kurulmuştur. Ancak Vahdeti, bu cemiyetle aynı adı taşıyan ve kendi cemiyeti olan İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'ni kurmuştur. Vahdeti kendi kurduğu bu cemiyetin daha önce kurulan cemiyetten çok farklı olduğunu zaten Volkan'da da uzun uzadıya yazmıştır. Savunmasında, bu cemiyetin reisiyle ve kötü fikirli üyeleri ile bir sayılmasına sitem etmiş, bu nedenle Divan-ı Harbin adaletine olan inancının değiştiğini söylemiştir.

Kendisi hakkında verilen idam kararında, hükümetin kendisi, cemiyeti ve gazetesi hakkında yanlış düşüncelerinin etken olması durumunda, kendisinin hususi emellere kurban gideceğini söylemiştir. Volkan'da eleştirdiği üzere, mademki Volkan fesad çıkaran, heyacan uyandıran bir gazete ise hükümet tarafından daha önce kendilerinin neden men edilmediği, tevkif edilmediği sorususunu sormuştur. Vahdeti, kendisi hakkında yapılan iddaların ispatlanmasını istemiştir. Kimden para aldığı, kimlere kanıp kimlere alet olduğu hususunun ispatlanmasını istemiştir.

Vahdeti, içinde bulunulan zamanın Divan-ı Harblerin ilk kurulduğu zamanlar gibi olmadığını, bütün yaşananlar apaçık ortada iken, suçsuzluğu bariz bir şekilde ortada iken kendisi hakkında verilen idam kararının bir yanlış anlaşılmadan ibaret olduğunu söylemiştir. Vahdeti idam kararının kasten alındığını düşünmüştür. Vahdeti savunmasında Dreyfüs'ten bahsedebilecek kadar aslında akli dengesinin yerinde olduğunu düşündürmüştür. Ancak yazdığı notta akli dengesinin bazen yerinde olmadığını belirtmesi, yaptığı açıklamaların mahkeme tarafından dikkate alınmaması durumunda, idam cezasından kurtulmak için bir çıkış bulmaya yönelik ortaya attığı bir fikirden ibaret olmuştur.

Keza Avrupa kanunlarını çok iyi bildiği anlaşılan Vahdeti'nin bu kanunlardan bahsetmesi, akli dengesinin yerinde olduğunu göstermiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki, Volkan'da Mahmut Şevket Paşa'ya son derece sert ifadeler kullanan Vahdeti'nin savunmasında ona karşı nazik bir üslup, adeta yardım dileyen bir tutum sergilemesi, işin ciddiyetini anladığı ve geri adım attığına yönelik bir hamle olarak düşünülmüştür.

Bu arada Vahdeti ile ilişkisi tespit edilen bazı isimler de mahkeme tarafından çeşitli cezalara çarptırılmıştır. Mesela, Tahniye İdaresi müdür muavini iken açığa alınan Refik Efendi'nin de cemiyetin etkili isimlerinden olduğu ve Vahdeti'nin gazete çıkardığı esnada kendisine para yardımı yaptığı, Divan-ı Harb-i Örfi tarafından tespit edilmiştir. Bu bağlamda Divan-ı Harb-i Örfi tarafından İdare-i Örfiyye Kararnamesi'nin altıncı maddesine dayanılarak Refik Efendi ihrac ve üç sene sürgün cezasına çarptırılmıştır.[2021]

Yine Beşir Ağa Medresesi'nde talebe olan Karahisar-ı Şarkîli Mehmet Kemal Efendi bin İbrahim, Bursa köy ve kasabaları ahalisinin şeriat istediklerine dair bir mazbatayı mühürlettirerek Meclis-i Mebusan'a takdim edilmek üzere Derviş Vahdeti'ye gönderdiği, sabit görüldüğünden üç sene sürgün ile cezalandırılmıştır.[2022] Çerkez Yusuf Efendi de, Derviş Vahdeti'nin refiklerinden olduğu gerekçesiyle Erzurum'a sürgün edilmiştir.[2023]

[2021] Polatkan, *II. Meşrutiyet,* 193.
[2022] Polatkan, *II. Meşrutiyet,* 195-196.
[2023] Polatkan, *II. Meşrutiyet,* 298.

SONUÇ

2. Meşrutiyet ortamında, İttihat ve Terakki'ye karşı oluşan muhalefette adından en fazla söz ettiren, aynı zamanda muhalefetin en keskin ve şiddetli grubunun başında bulunan muhalif isim Derviş Vahdeti ve sahibi olduğu Volkan gazetesi olmuştur. Aslında Osmanlı'da muhalefet hareketi çok eski dönemlere dayanmakla birlikte, Batılılaşma ile gelen bir etki ve tepki mekanizmasının sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Birbirinden farklı grupların aynı çatı altında birleşerek siyasal sistem ve yönetici gruplarına karşı başlattıkları muhalefet birçok ayaklanmaya sebebiyet vermiştir.

Lale Devri yeniliklerine karşı bir tepki olarak ortaya çıkan Patrona Halil Ayaklanması, Kabakçı Mustafa İsyanı, Kuleli Vakası ve 31 Mart İsyanı aslında bu mekanizmanın birer sonucu olarak döneme damgasını vuran gelişmeler arasında sayılmıştır. Batılılaşma ile birlikte ortaya çıkan ve siyasal muhalefetin öncü grubunu oluşturan Jön Türkler, Meşrutiyet döneminde etkili ve kararlı bir mücadelenin örneği olmuşlardır. Jön Türklerin siyasal iktidarı ve düzeni değiştirme çabaları bir sonuç vermiş ve 1. Meşrutiyet ilan edilmiştir.

Meşrutiyet'in ilanı ile Türk siyasi hayatının ilk anayasası olan Kanun-ı Esasî, 23 Aralık 1876'da ilan edilmiş, seçimler yapılmış ve Meclis-i Mebusan 19 Mart 1877'de açılmıştır. Ancak demokratik anlamda yaşanan bu gelişmelerden kısa bir süre sonra, 2. Abdülhamid'in bütün gücü ele geçirme isteği, Meclisi kapatıp anayasayı yürürlükten kaldırması, ülkede baskı politikasına dayanan bir istibdat rejimi kurması, Jön Türk hareketini yeniden canlandırmıştır.

Birbirinden çok farklı fikir ve düşünce yapısına sahip olmasına rağmen, Meşrutiyet sürecinde Jön Türkleri birleştiren temel unsur, 2. Abdülhamid'i tahtan indirmek olmuştur. Bu bağlamda 2. Abdülhamid'in baskı politikasına karşı Rumeli'de kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti kısa zamanda örgütlenmeye ve güçlenmeye başlamıştır. Cemiyeti silahlı bir mücadeleye iten olay ise Makedonya toprakları üzerinde yapılacak reformlar konusunda İngiltere ve Rusya'nın Reval'de anlaşmaya varmaları olmuştur. Bu olayın akabinde cemiyete bağlı subaylar askeri birlikleri ile dağa çıkmış, Rumeli'de kararlı bir eylem başlatılmıştır. Netice olarak, cemiyetin kararlı mücadelesi karşısında çıkış yolu bulamayan 2. Abdülhamid yeniden Meşrutiyet'i ilan etmek zorunda kalmıştır.

2. Meşrutiyet'in ilanı başta Rumeli olmak üzere İstanbul ve ülkenin diğer şehirlerinde bir bayram havasında kutlanmaya başlanmıştır. Meşrutiyet ile mahkûmlara af getirilmiş, hafiyelik kaldırılmış, yurtdışındaki sürgünlerin yurtlarına dönmelerine izin verilmiştir. Halk özgür bir basın ortamında, toplantı ve grev hakkına kavuşmuş, sansürün kaldırılmasıyla beraber 25 Temmuz 1908'den itibaren gazeteler sansürsüz çıkmaya başlamıştır.

Ancak Meşrutiyet'in getirdiği bu özgür ortamda, Meşrutiyet'in tam olarak ne anlam ifade ettiğini bilmeyen bir toplum bulunmaktaydı. Toplumun köylüsü, işçisi, memuru, gazetecisi, mebusu, askeri, din adamı, öğrencisi başta olmak üzere neredeyse herkesimi, Meşrutiyet'i yükümlü oldukları sorumluluklardan kurtulma, içinde bulundukları sorunların çözümü için çare olarak görmekteydiler. Bu bağlamda toplumun bu algısı, ülkede başlayacak olan kaos ve çatışmanın temel sebeplerinden biri olacaktır.

Öte taraftan Meşrutiyet'in ilanı sonrasında yapılan seçimlerde büyük bir başarı kazanan İttihat ve Terakki, toplumda hürriyet kahramanları olarak büyük bir saygınlık kazanmış, bundan sonra etkin bir siyasal güce kavuşmuştur. Ancak genç ve siyasal tecrübeden yoksun olan cemiyet, iktidarı üstlenmek yerine iktidarı mevcud hükümete bırakmış, denetleyeci bir güç olarak iktidarı yönetmeye başlamıştır. Bundan sonra denetleyici bir güç olarak İttihat ve Terakki'nin uyguladığı politikalar kısa zamanda cemiyete karşı büyük bir tepkiye neden olmuştur.

Kendini Meşrutiyet'in yegâne sahibi ve korucusu olarak gören İttihat ve Terakki'nin hükümete müdahalesi, tekelci yaklaşımı, tenkisat uygulaması ile boşalan askeri ve sivil kademelere kendi adamlarını yerleştirmesi, Meşrutiyet'e dair sadakat ve bağlılık yemini ettirmesi, kendisine muhalefet eden basına ve basın mensuplarına yönelik sert tavır ve eylemlere başvurması, ordu başta olmak üzere cemiyetin birçok kademede siyasallaşmaya başlaması, toplumda cemiyete karşı muhalefete sebep olmuştur.

Ülke içinde yaşanan sorunlara ilaveten dışarda da toprak kayıpları, dış müdahaleler gibi sorunlarla karşılaşan cemiyet, gücünü ve konumunu korumak adına muhalefete karşı sert yaptırımlara başvurmuştur. Cemiyete karşı bu süreçte başta Ahrar olmak üzere çeşitli siyasal parti mensupları, dini kesimler, gazeteciler ve Padişah muhalefet etmiştir. Padişah ve bu gruplar tarafından özellikle asker ve medrese öğrencileri kullanılmıştır.

Çalışmamıza konu olan Derviş Vahdeti, gazetesi Volkan ve kurduğu İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti vasıtasıyla İttihat ve Terakki'ye karşı oluşan muhalefette son derece etkili bir isim olmuştur. Vahdeti'nin dini siyasal amaçlı olarak kullanmada başarılı bir isim olması, gazeteci kimliğinden dolayı İttihatçılara yönelik yapılan eleştirileri Volkan gazetesinde etkileyici bir üslup kullanarak dile getirmesi, İttihat ve Terakki'ye karşı bir kamuoyunun oluşturulmasında büyük bir etken olmuştur. Vahdeti bu bağlamda İttihatçılara muhalif isimler tarafından kullanılmakla birlikte, kendisi de dini siyasal amaçta kullanarak toplumda özellikle asker, öğrenci ve cahil halk kesimine ulaşarak onları cemiyete karşı kullanmayı amaç edinmiştir.

Derviş Vahdeti Kıbrıs doğumlu olup trajik hayatını "*Halîfe-i İslâm 2.Abdülhamid Han'a*" yazdığı mektubunda anlatmıştır. Kıbrıs'ta yoksul bir çocukluk geçiren Vahdeti, iyi bir eğitim

alamamış, Kıbrıs'ta bulunan Ayasofya'da müezzinlik yapmış, Nakşibendî tarikatına girmiştir. Yaşadığı maddi olanaksızlıklar kendisini İngilizcesini geliştirmeye yöneltmiş, Kıbrıs'taki İngiliz Yüksek Komiserliği'nde memur olarak görev yapmaya başlamıştır.

Vahdeti, Kıbrıs'ta iken Jön Türklere sempati ile bakmış, hatta istibdata karşı mücadele eden aydınlara maddi ve manevi yardımlarda bulunmuştur. Ancak Jön Türk taraftarlığı, samimiyetten uzak görülmüş, bir gençlik rüzgârı olarak da algılanmıştır. Çalışmamızda Volkan gazetesinden verdiğimiz örnekler, Vahdeti'nin Volkan gazetesini çıkarmaya başladıktan sonra Jön Türkler'e değişen tavrını açıkça ortaya koymuştur.

Vahdeti, 1902'de İstanbul'a gidip kısa bir memurluk hayatından sonra jurnal yaptığı gerekçesi ile Diyarbakır'a sürülmüştür. 2. Meşrutiyet ilan edildiği esnada Diyarbakır'da sürgünde bulunan Vahdeti, hürriyet ortamından faydalanarak İstanbul'a geri dönmeyi başarabilmiştir.

İstanbul'da iken yaptığı memurluk başvurusundan olumlu cevap alamayan Vahdeti, uzun bir süre maddi zorluklarla baş etmek zorunda kalmıştır. Bu süreçte İttihat ve Terakki'ye girme girişimi, Fedakaran-ı Millet Cemiyeti'ne yanaşmaya çalışması gibi faaliyetlerde bulunmuştur. Ancak bu faaliyetlerden sonra yönünü basın dünyasına çevirmiş ve 11 Aralık 1908'de Volkan gazetesini çıkarmaya başlamıştır. Çalışmamızda aydınlatmaya çalıştığımız önemli bir husus Derviş Vahdeti'nin bu gazetenin maddi kaynağını kimden sağlamış olabileceğine dair olmuştur.

Vahdeti, hürriyet ortamından faydalanarak insanların temiz ve saf duygularını çıkar ve şöhret temin etmek adına bu gazeteyi çıkarmıştır. İslami bir söylemin kullanıldığı gazetede, İttihat ve Terakki'ye karşı şiddetli bir muhalefet yürütülmüştür. Kısa sürede artan muhalefetle tirajı da artmaya başlayan gazetede özellikle asker ve dini gruplara çağrılar yapılmıştır. Bu çağrılara verilen olumlu karşılıklar kısa sürede gazetenin büyük bir taraftar gücüne sahip olmasına neden olmuştur. İşte bu noktada propaganda gücü fark edilen gazetenin etrafında, İttihat ve Terakki'ye muhalefet eden grupların çoğu yer almaya başlamıştır. Bu muhalefetin 31 Mart sahnesinde meydanda olması, Vahdeti ve kurduğu İMC'nin suçlanmasında çok büyük bir etken oluşturmuştur.

Gazetesinin gücüne kendisi de şahit olan Vahdeti, 31 Mart İsyanı'ndan on gün önce yani 3 Nisan 1909'da İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'ni kurmuştur. O süreçte geri getirilmesi istenen şeriatın ve İslami anlayışın sloganlaşmasında, Vahdeti ve kurduğu bu cemiyet kilit rol görevi üstlenmiştir. Cemiyetin İslami söylemi, başkan olarak Hz. Muhammed'i ilanı, çıkardığı nizamnamesi ve beyannamesinde açık bir şekilde şeriat söylemi kısa sürede büyük bir taraftar kitlesi kazanmasında etkili olmuştur.

Şunu da belirtmek gerekir ki, Volkan gazetesinde İttihatçılara yönelik başta kâfirlik ve dinsizlik olmak üzere birçok konuda yapılan ateşli suçlamalar, İttihatçılara karşı İMC'ye taraftar olan bir kitle yaratmıştır. İMC'nin ve yayın organı Volkan'ın başarılı olmasında özellikle "*Din ve şeriat elden gidiyor*" söylemi etkili olmuştur. Keza 31 Mart İsyanı'nı başlatan isyancı askerlerin ağzında bu sloganın olması, asi askerlerin elinde İMC'nin daha önce kuruluşunu ilan ettiği mevlitte kullandığı bayrakların bulunması, Volkan gazetesi ve İMC'nin başarısını, isyan ile ilişkisini ortaya koymaktadır.

Derviş Vahdeti ve gazetesi Volkan'nın etkisiyle kurulan cemiyet, aslında onların sayesinde var olmuş, birçok yerde şube açmış ve kısa sürede örgütlenmeyi başarabilmiştir. İMC'nin bu kadar örgütlenmesinde hem Meşrutiyet ortamının getirdiği özgürlük ortamı hem de İttihat ve Terakki'nin cemiyete karşı ciddi adımlar atmamış olması etkili olmuştur. Ancak arşiv belgelerinin büyük bir kısmından anlaşıldığı üzere, 31 Mart İsyanı'ndan sonra hükümet işi çok daha sıkıya almıştır. Keza hükümetin çektiği telgraflarda gerekli tahkikatların ve önlemlerin ciddi bir biçimde alınmış olduğu anlaşılmaktadır.

Bu arada Derviş Vahdeti'nin Meclise ve Meşrutiyet'e olan bakışı Volkan'daki yazılardan da anlaşıldığı üzere olumsuz olmamıştır. Anayasanın ise şeriat hükümlerine dayalı olarak oluşturulması, yasaların şeriata göre düzenlenmesi gerektiğini savunmuştur. Bu bakış açısında olan mebuslardan da taraftar kazandığını belirtmek gerekmektedir. Vahdeti'nin, 2. Abdülhamid ile yakın ilişkide bulunduğu hususu oldukça tartışılmış, bu yakın ilişkinin temelinde 2. Abdülhamid'in Volkan gazetesine para yardımı yaptığı iddasında bulunulmuştur. Bu husus çalşmamızda belgelerle aydınlatmaya çalıştığımız önemli bir mevzu olmuştur.

31 Mart İsyanı, birçok çalışmada mahiyeti ve esas sorumluları konusunda, çokça tartışılan birbiriyle çelişen çok farklı iddaların ortaya atıldığı bir mevzu olarak tarihteki yerini almıştır. İsyan hakkında genel kanaat, Vahdeti ve İMC'den dolayı isyanın irticai bir hareket olduğuna yönelik olmuştur. Ancak Vahdeti'nin gazetesinde sürekli Meşrutiyet'e karşı olmadığını ifade etmesi, ayaklananların asker olması isyanın irticacı yönünü zayıflatan etkenler arasında sayılmıştır.

İsyan hakkında öne sürülen diğer bir iddia, 2. Abdülhamid'i tahtan indirip iktidara hâkim olmak amacında olan İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından isyanın gerçekleştirildiği yönünde olmuştur. Bu iddiayı öne sürenler askeri olarak başlayan bu isyanın siyasi bir boyuta ulaştığını savunmaktadırlar. İsyanın askeri olduğuna dair ortaya atılan görüşler ve tartışmalar da çalışmamızda yer edinmiştir.

İsyan hakkında öne sürülen diğer önemli bir iddia ise, isyanın Meşrutiyet ilan edildikten sonra toplumda siyasi, askeri, sosyal problemlerin ortaya çıkması, bu sorunların temel sorumlusu

olarak görülen İttihat ve Terakki'nin eylemlerine yönelik çıktığına dair olmuştur. Bu bağlamda 2. Abdülhamid, Prens Sabahattin, Mizancı Murad, Derviş Vahdeti gibi bazı isimler, yabancı devletler özellikle İngilizler bu isyanda parmağı olduğu düşünülen isimler arasında yer almıştır. Çalışmamızda bu husus belge ve hatıralar ışığında işlenmiştir.

Yapılan araştırmalarda daha çok Derviş Vahdeti ve yakın ilişkide bulunduğu İngilizlerin ismi sıkça geçmektedir. Derviş Vahdeti'nin makalelerinde görülen aşırı İngiliz hayranlığı, İngiliz taraftarı Kamil Paşa'ya duyduğu sempati ve çalışmamızda belirttiğimiz pek çok husus bu yakınlığa işaret olmuştur. Bu bağlamda bakma ihtiyacı hissettiğimiz İngiliz arşiv belgelerinde isyan sürecinde İngiltere ve İstanbul telgraf trafiğinin azalması ilginç bir hususdur.

Keza Adana olaylarında çok sayıda telgrafın çekilmesi, uzun uzadıya olayların an ve an belirtilmiş olması yine dikkatimizi çeken hususlar arasında olmuştur. Ancak İngiliz arşiv belgelerinde, Derviş Vahdeti'ye dair mesafeli ve davranışlarına onay verilmeyen söylemler, Vahdeti'nin duyduğu hayranlığın karşılıklı olmadığı ya da İngilizlerin ilerde isyandan sorumlu tutulmamak adına gütmüş olabildiği politik bir eylem olarak düşünülebilir.

Derviş Vahdeti'nin olayı gerçekleştirdiğine veya İngilizler tarafından kullanıldığına dair net bir kanıt olmasa da, 31 Mart İsyanı'na giden süreçte Vahdeti'nin olayları teşvik ettiği bir gerçektir. Ayrıca Volkan gazetesinde hitap edilen, teşvik edilen askerler ve medrese kökenli gruplar yani ulema kesimi isyanda yer almıştır. İsyancı askerler tarafından başlatılan isyanda, isyancı askerler tarafından çok sayıda İttihatçı öldürülmüştür. Mebuslardan, askerlerden de öldürülenler olmuş, isyancı askerlerin baskısı sonucu hükümet değiştirilmiştir.

Vahdeti, isyan sürecinde isyanın gidişine göre yazılar kaleme almıştır. İsyanı bastırmak için Selanik'te Hareket Ordusu adı verilen bir ordunun hazırlanması, 17 Nisan 1909'da iki yerden İstanbul Bidayet Mahkemesi Savcılığı ile Zabtiye Nezareti'nden çıkarılan celpname nedeniyle kendisinin ifade vermek üzere makama davet edilmesi, Vahdeti'nin İstanbul'dan kaçmaya karar vermesine neden olmuştur. İstanbul'da saklanmak için kapılarını çaldığı Mizancı Murad, Sait Paşa ve veliaht Vahdettin'den yardım alamayacağını düşününce kendisinin güçlü bir taraftar kitlesine sahip olduğu Gebze'ye kaçmaya karar vermiştir. Gebze'de bir süre saklanan Vahdeti daha sonra İzmir'e geçmiştir.

Vahdeti daha sonra İzmir'de yakalanmış ve İstanbul'a getirilip Harbiye Nezareti binasında bulunan Birinci Divan-ı Harp Mahkemesi'ne teslim edilmiş, 6 Temmuz 1909'da da hakkında idam kararı çıkmıştır. Görünüşte "*Abdülhamid'e Açık Mektup*" makalesinden dolayı hakkında dava açılan Vahdeti, 31 Mart İsyanı'nın sorumlusu olarak görülmüş ve idamına karar verilmiştir. Burada ilginç olan hakkında bu şekilde bir dava açılmasına rağmen Vahdeti'nin

Meşrutiyet'e karşı muhalefet sergilediği, Volkan'daki yazılarının insanları isyana teşvik ettiği gibi hususlara istinaden kendisi hakkında idam kararının çıkmış olmasıdır.

Oysaki Vahdeti, gazetesinde Meşrutiyet'e karşı olmadığını hatta bütün İttihatçıları hedef almadığını, her defasında dile getirmiştir. O süreçte Vahdeti gibi muhalefet eden isimlere dokunulmayıp Vahdeti'ye karşı bu kararın çıkması, son derece ilginçtir. Birçok araştırmacı bürokrasi ve askeri kademeden güçlü bir isim olmayan Vahdeti'nin, Padişah dâhil önemli devlet adamlarından, muhalefetin önde gelen isimlerinden ve İngilizler tarafından desteklendiği görüşünde olmuşlardır. Ancak isyandan sonra Vahdeti'nin yaşadığı süreçler ve idamından, bu isimler tarafından Vahdeti'nin olayın baş sorumlusu olarak, tek başına bırakıldığı anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak isyan sürecinde Volkan gazetesinin yayını son bulmuş isyandan sonra Derviş Vahdeti idam edilmiş, cemiyeti İMC kapatılmıştır. İsyana giden süreçte olayları ve isyanın kahramanlarını kışkırtıp teşvik ettiği belgelerle kanıtlanan Vahdeti, 31 Mart İsyanı'nın baş sorumlusu olarak tarihteki yerini almıştır. Vahdeti'nin isyanı bizzat düzenlediği ya da düzenleyenler ile bu isyanı ortaya çıkarmak adına işbirliği kurduğuna dair net bir kanıt ortaya konamamış olsa da isyana giden süreçte isyanı teşvik ettiği bir gerçektir.

Vahdeti'nin, gazetesinde Meşrutiyet, Meclis ve anayasaya dair kullandığı ifadeler, askere itaat çağrısı yaptığı şeklinde söylemler bulunsa da askerleri ve dini grupları isyana teşvik ettiği, onların isyan günü meydanlarda toplanmalarına büyük bir katkı sağladığı belgeler yolu ile ortaya konulmaktadır. Vahdeti ayrıca gazetesinde kullandığı etkili dil sayesinde cemiyete çok sayıda üye kaydederek büyük bir taraftar kitlesi yaratmıştır. Bu bağlamda Vahdeti'nin kendisine dair öne sürülen çelişkili iddialara rağmen belirtilen hususlardan dolayı isyanın ortaya çıkışındaki rolü azımsanmayacak ölçüde bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

Arşivler

Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO).

Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Nefy ve Kısas Defterleri (DVNSNEFYd).

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Tahrirat Kalemi Belgeleri (DH. EUM. THR.).

Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi Belgeleri (DH. MKT).

Dâhiliye Nezâreti Muhaberât-ı Umumiye İdaresi Belgeleri (DH. MUİ).

Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi Belgeleri (DH. ŞFR.).

Foreign Office Papers, United Kingdom, National Archives Collections (F.O.)

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV.)

Teftişat-ı Rumeli Selanik Evrakı (TFR. I.SL)

Türk Tarih Kurumu Arşivi

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Yıldız Esas Evrakı Kamil Paşa Evrakı (Y. EE. KP.).

Zabtiye Nezâreti Belgeleri (ZB.)

Resmi Yayınlar

Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri (MMZC)

Kitap ve Kitap Bölümleri

Adıvar, Halide Edib. *Mor Salkımlı Ev,* İstanbul: Can Yayınları, 2014.

Ahmad, Feroz. *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, Çev. Sedat Cem Karadeli, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.

_____*İttihat ve Terakki (1908-1914),* Çev. Nuran Yavuz, İstanbul: Kaynak Yayınları, 5. Baskı, 1999.

_____*İttihatçılıktan Kemalizme***,** İstanbul: Kaynak Yayınları, 3. Baskı, 1996.

_____*Modern Türkiye'nin Oluşumu*, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1995.

Ahmed Niyazi. *Hatırat- Niyazi Yahud Tarihçe-i İnkılab-ı Kebir-i Osmaniden Bir Sahife,* İstanbul: Sabah Matbaası, 1908.

Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım (İstiklal Harbi'nin Gerçekleri),* C. I, Yay. Haz. Süheyl İzzet Furgaç, Yüksel Kanar, İstanbul: Timaş Yayınları, 2. Baskı, 2017.

Ahmet Rıza, *Anılar***,** İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Yayınları, Bty.

Aksın, Ahmet. "31 Mart Vak'ası Üzerine Yeni Belgeler", *Sultan V.Mehmet Reşat Paşa ve Dönemi***,** C. 2, İstanbul: TBMM Milli Saraylar Yayını, 2018: 488-517.

Akşin, Sina. *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.

_____"1839'da Osmanlı Ülkesinde İdeolojik Ortam ve Osmanlı Devleti'nin Uluslararası Durumu", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu,* Ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2006: 83-90.

_____"Siyasal Tarih", *Türkiye Tarihi,* Ed. Sina Akşin, C. III, Ankara: Cem Yayınevi, 1988: 73-188.

_____*100 Soruda Jön Türkler İttihat ve Terakki*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1980.

_____*31 Mart Olayı***,** İstanbul: Sinan Yayınları, 1972.

_____*Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi,* C. 1,Yeni Gün Haber Ajansı, 1997.

Aktar, Cengiz. *Türkiye'nin Batılılaştırılması*, Çev. Temel Keşoğlu, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1993.

Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi,* Ankara: Millî Eğitim Yayınları, 2000.

Ali Cevat Bey, *II. Meşrutiyet'in ilanı ve 31 Mart Hadisesi; 2. Abdülhamid'in Son Mabeyn Kâtibi Ali Cevat Bey'in Fezleke'si,* Yay. Haz. Faik Reşit Unat, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1985.

Alkan, Necati. "Filistin'de Jön Türkler ve Bahaîler", *Jön Türklerin Filistin'i*, Çev. Erkan Ünal, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2016: 217-268.

Alkan, Necmettin. *Selanik İstanbul'a Karşı (31 Mart Vak'ası ve II. Abdülhamid'in Tahtan İndirilmesi),* İstanbul: Timaş Yayınları, 2. Baskı, 2014.

Alparslan, Teoman. *31 Mart Ayaklanması "Yüz Yılda Ne Değişti?"*, İstanbul: Kum Saati Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2009.

Armaoğlu, Fahir. *19.Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914),* Ankara: TTKY, 1997.

Atay, Falih Rıfkı. *Baş Veren İnkılâpçı (Ali Süavi),* İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Yayınları, 1997.

_____*Batış Yılları***,** İstanbul: Pozitif Yayınları, 2012.

Atılgan, Gökhan, E.Atilla Aytekin, Ebru Deniz Ozan, Cenk Saraçoğlu, Mustafa Şener, Ateş Uslu, Melih Yeşilbağ. *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat,* Yay. Haz. Gökhan Atılgan, Cenk Saraçoğlu, Ateş Uslu, İstanbul, 2015.

Atilhan, Cevat Rifat. *31 Mart Faciası*, İstanbul, 1971.

Avagyan, Arsen. "Ermeni Siyasi Partileri İle Jön Türklerin Meşrutiyet İlan Edildiği Dönemdeki İlişkileri", *Ermeniler İttihat ve Terakki İşbirliğinden Çatışmaya*, Çev. Ludmilla Denisenko, İstanbul: Aras Yayıncılık, 2. Baskı, 2005.

Avcıoğlu, Doğan. *31 Mart'ta Yabancı Parmağı,* İstanbul: Yeni gün Haber Ajansı Yayınları, 1998.

Aydemir, Şevket Süreyya. *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa 1908-1914,* C. II, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1971.

_____*Tek Adam: Mustafa Kemal, 1881-1919,* C. 1, İstanbul: Remzi Kitabevi, 18. Baskı, 1999.

Bayar, Celal. *Ben de Yazdım Millî Mücadeleye Gidiş*, C. 1, İstanbul: Sabah Kitapları, 1997.

_____*Ben de Yazdım Millî Mücadeleye Gidiş*, C. 2, İstanbul: Sabah Kitapları, 1997.

_____*Ben de Yazdım Millî Mücadeleye Gidiş*, C. 3, İstanbul: Sabah Kitapları, 1997.

Baydar, Mustafa. *31 Mart Vakası*, İstanbul: Milli Tesanüt Birliği Yayını, 1955.

Bayur, Yusuf Hikmet. *Türk İnkılâbı Tarihi***,** C. 1, Kısım I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

_____*Türk İnkılâbı Tarihi***,** C. 1, Kısım II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 4. Baskı, 1991.

Bediüzzaman Said Nursî, *Tarihçe-i Hayat***,** İstanbul: Şahdamar Yayınları, 2011.

Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yay. Haz. Ahmet Kuyaş, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2003.

Birinci, Ali. *Tarih Yolunda, Yakın Mazînin Siyasî ve Fikrî Ahvâli,* İstanbul: Dergâh Yayınları**,** 2001.

Bozarslan, Hamit. *Türkiye Tarihi, İmparatorluktan Günümüze*, İstanbul: İletişim Yayınları, Bty.

Bozdağ, İsmet. *Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, İstanbul: Pınar Yayınları, 6. Baskı, 1985.

"The Young Turkish Recolution: Effect of the Young Turkish Revolution on the Great Powers", *British Documents on the Origins of the War (1898-1914), The Near East, The Macedonian and the Annexation of Bosnia (1903-9),* Ed. G.P. Gooch, Harold Temperly, Vol. V, London: New York Johnson Reprint Corporation, 1928.

Çavdar, Tevfik. *İttihat ve Terakki*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.

_____*Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, İmge Kitabevi, 3. Baskı, Bty.

Danişmend, İsmail Hami. *Sadr-ı-a'zam Tevfik Paşa'nın Dosyasındaki Resmî ve Hususî vesikalara Göre 31 Mart Vak'ası*, İstanbul: İstanbul Kitabevi, 1961.

Davison, Roderic. "Tanzimat Döneminde Osmanlı Diplomasisinin Modernleşmesi", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu,* Ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2006: 189-198.

Demiroğlu, Faiz. *Abdülhamide Verilen Jurnaller*, İstanbul: Tarih Kütüphanesi Yayınları, 1955.

Duman, Halûk Harun. "Osmanlı Döneminde Yerel Basın (1828-1922)", *Türkiye'de Yerel Basın,* Ed. Suat Gezgin, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, 2007: 77-88.

Dumont, Paul, François Georgeon, *Bir İmparatorluğun Ölümü (1908-1923),* Çev. Server Tanilli, İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Yayınları, 1997.

Duru, Kazım Nami. *İttihat ve Terakki Hatıralarım,* İstanbul: Sucuoğlu Matbaası, 1957.

Ekinci, Ekrem Buğra. *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, Bty.

Emil, Birol. *Mizancı Murad Bey Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1979.

Ergün, Mustafa. *İkinci Meşrûtiyet Döneminde Eğitim Hareketleri (1908-1914),* Ankara: Ocak Yayınları, 1996.

Eyüboğlu, İsmet Zeki. *İrticanın Ayak Sesleri*, İstanbul: Yenigün Haber Ajansı, 1998.

Fındley, Carter V. "Tanzimat", *Türkiye Tarihi, Modern Dünyada Türkiye (1839-2010)*, Çev. Zuhal Bilgin, Ed. Reşat Kasaba, C. 4, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011: 37-66.

_____*Modern Türkiye Tarihi, İslam, Milliyetçilik ve Modernlik (1789-2007),* Çev. Güneş Ayas, İstanbul: Timaş Yayınları, 2. Baskı, Bty.

Gevgilili, Ali. *Türkiye'de Yenileşme Düşüncesi, Sivil Toplum, Basın ve Atatürk*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2. Baskı, 1990.

Gözler, Kemal. *Türk Anayasa Hukuku,* Bursa: Ekin Yayınları, 2. Baskı, 2018.

Graves, P.Philip. *İngilizler ve Türkler, Osmanlı'dan Günümüze Türk-İngiliz İlişkileri (1789-1939)*, Çev. Yılmaz Tezkan, Ankara: 21.Yüzyıl Yayınları, 1999.

Güresin, Ecvet. *31 Mart İsyanı*, Yenigün Haber Ajansı, 1998.

Hanioğlu, M. Şükrü. *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902),* İletişim Yayınları, Bty.

Hasan Amca, *Doğmayan Hürriyet, Bir Devrin İç Yüzü 1908-1919,* İstanbul: Arba Yayınları, 1958.

Hür, Ayşe. *Öteki Tarih I Abdülmecid'den İttihat Terakki'ye,* İstanbul: Profil Yayıncılık, 8. Baskı, 2013.

İbrahim Temo'nun İttihad ve Terakki Anıları, İstanbul: Arba Yayınları, 2. Baskı, 2000.

İğdemir, Uluğ, *Kuleli Vak'ası Hakkında Bir Araştırma,* Ankara: TTKY, 2. Baskı, 2009.

İnal, İbnülemin Mahmut Kemal. *Son Sadrazamlar,* C. II, İstanbul: Dergâh Yayınları, 3. Baskı, 1067.

İnalcık, Halil. "II. Meşrutiyet: Anayasa Rejimi Geliyor, Cumhuriyet Yolu Açılıyor", *100.Yılında Jön Türk Devrimi,* Ed. Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010: 3-11.

İrtem, Süleyman Kani. *Abdülhamid Devrinde Hafiyelik ve Sansür*, Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul: Temel Yayınları, 1999.

İslamoğlu, Abdullah. *II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal Muhalefet 1908-1913,* İstanbul: Gökkubbe Yayınları, 2. Baskı, 2017.

Kabacalı, Alpay. *Türkiye'de Siyasal Cinayetler,* İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1993.

Kansu, Aykut. *1908 Devrimi,* Çev. Ayda Erbal, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.

_____*İttihadcıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913*, Çev. Selda Somuncuoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.

Kaplan, Mehmet. "Mustafa Reşid Paşa ve Yeni Aydın Tipi", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu,* Ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2006: 317-342.

Karabekir, Kazım. *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, 2011.

Karal, Enver Ziya. "Gülhane Hatt-ı Hümâyunu'nda Batı'nın Etkisi", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu,* Ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2006: 64-82.

_____*Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdad Devirleri (1876-1907),* C. VIII, Ankara: TTKY, Ankara, 6. Baskı, 2007.

_____*Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908- 1918),* C. IX, Ankara: TTKY, 2. Baskı, 1996.

Karpat, Kemal H. *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*, İstanbul: Timaş Yayınları, Bty.

_____H. *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset,* İstanbul: Timaş Yayınları, Bty.

Kars, H. Zafer. *1908 Devrimi'nin Halk Dinamiği*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1997.

Kaynar, Reşat. *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat,* Ankara: TTKY, 4. Baskı, 2010.

Kıpçak, Çağlar. *Meşrutiyet'ten Günümüze Gericilik*, Ankara: İmge Yayınları, 2. Baskı, 1994.

Kısakürek, Necip Fazıl. *Sultan II. Abdülhamid Han 1842-1918*, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 12. Baskı, 2003.

Kocabaş, Süleyman. *Kendi İtiraflarıyla Jön Türkler Nerede Yanıldı?, Hayaller…Komplolar…Kayıplar, 1890-1918,* İstanbul: Vatan Yayınları, Bty.

Kocahanoğlu, Osman Selim. *31 Mart ve Sultan Abdülhamit,* İstanbul: Temel Yayınları, 3. Baskı, 2017.

_____*Derviş Vahdeti ve Çavuşların İsyanı 31 Mart Vak'ası ve İslamcılık*, İstanbul: Temel Yayınları**,** 2001.

Koçak, Cemil. *"*Osmanlı/ Türk Siyasî Geleneğinde Modern Bir Toplum Yaratma Projesi Olarak Anayasanın Keşfi- Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet*"*, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce- Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi,* Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 8. Baskı, 2009.

Kodaman, Bayram. *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi***,** Ankara: TTKY, 2.Baskı, 1991.

Koloğlu, Orhan. *Abdülhamid Gerçeği*, İstanbul: Gür Yayınları, 2. Baskı, 1987.

_____*Osmanlı Dönemi Basınının İçeriği*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, 2010.

_____*İttihatçılar ve Masonlar,* İstanbul: Gür Yayınları, Bty.

Kudret, Cevdet. *Abdülhamit Döneminde Sansür 1*, İstanbul: Cumhuriyet Yayınları, 2007.

Kuran, Ahmet Bedevi. *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler***,** İstanbul: Kaynak Yayınları, 2. Baskı, Bty.

_____*Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele,* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.

Kurşun, Zekeriya. "31 Mart Olayının Arkasındakiler", *Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi,* Ed. Çoşkun Yılmaz, İstanbul: Sultan Beyli Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları, 2012: 49-60.

Kutay, Cemal. *31 Mart'ın 90. Yılında Laik Cumhuriyet Karşısında Derviş Vahdetiler Cephesi*, İstanbul: Aksoy Yayıncılık, 2. Baskı, 1999.

_____*Prens Sabahattin Bey, Sultan II. Abdülhamit, İttihad ve Terakki,* 2000.

Layıktez, Celil. "31 Mart Olayı", Mimar Sinan Yayınları, Bty, 27-42.

Lewıs, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu,* Çev. Metin Kıratlı. Ankara: TTKY, 5. Baskı, 1993.

Mahmud Celâleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakîkat*, Yay. Haz. İsmet Miroğlu, C.I, II, III, İstanbul: Berekât Yayınevi, 1983.

Mardin, Şerif. "Yeni Osmanlı Düşüncesi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce- Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 8. Baskı, 2009: 42-53.

_____*Jön Türklerin Siyasî Fikirleri (1895-1908),* İstanbul: İletişim Yayınları, 15. Baskı, 2008.

_____*Türk Modernleşmesi, Makaleler 4*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.

_____*Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, Der. Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder, İstanbul: İletişim Yayınları, 13. Baskı, 2006.

Mehmet Selâhattin, *Bildiklerim (İttihat ve Terakki Cemiyetinin Maksad-ı Teessüs ve Sureti Teşekkülü ve Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin Sebeb-i Felâket ve İnkısamı),* Yay. Haz. Ali Birinci, Cüneyd Okan, Ankara: Vadi Yayınları, 2006.

Menteşe, Halil. *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları,* Yay. Haz. İsmail Arar, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986.

Mithat, Ali Haydar. *Hâtıralarım (1872-1946),* İstanbul: Güler Basımevi, 1946.

Mufassal Osmanlı Tarihi, C. VI, İstanbul: Güven Yayınevi, 1972.

Müftüoğlu, Mustafa. *31 Mart Vak'ası İrtica mı? İngiliz Oyunu mu?***,** İstanbul: Risale Yayınları, 1995.

_____*Abdülhamid Kızıl Sultan mı?* C. I, Ankara: Seha Yayınları, Bty.

_____*Abdülhamid Kızıl Sultan mı?* C. II, İstanbul: Seha Yayınları, 1989.

Okyar, Fethi. *Üç Devirde Bir Adam*, Yay. Haz. Cemal Kutay, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1980.

Ortaylı, İlber. *Gelenekten Geleceğe*, 2. Baskı, Bty.

Osmanoğlu, Ayşe. *Babam Sultan Abdülhamid (Hatıralarım),* Ankara: Selçuk Yayınları, 1984.

Pamuk, Şevket. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.

Pekmen, Mahir Sait. *31 Mart Hatıraları İsyan Günlerinde Bir Muhalif,* Yay. Haz. Hasan Babacan, Servet Avşar, Ankara: TTKY, 2. Baskı, 2018.

Petrosyan, Yuriy Aşatoviç. *Sovyet Gözüyle Jön Türkler*, Çev. Mazlum Beyhan, Ayşe Hacıhasanoğlu, İstanbul: Bilgi Yayınları, 1974.

Prens Sabahattin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir,* Çev. Muzaffer Sencer, Yay. Haz. Nurettin Şazi Kösemihal, İstanbul: Elif Yayınları, 1965.

Ramsour, Ernest Edmondson. *Genç Türkler ve İttihât Terakki*, Çev. Hacasan Yüncü, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2001.

Rasim, Ahmet. *Osmanlı İmparatorluğunun Reform Çabaları içinde Batış Evreleri***,** Yay. Haz. H.V.Dedeoğlu, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1987.

Davison, Roderic H. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform (1856-1876),* Çev. Osman Akınhay, C. 1, İstanbul: Papirüs Yayınevi, Bty.

Sander, Oral. *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1987.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet V. "Divan-ı Hümayun'dan Meclis-i Meb'usan'a Osmanlı İmparatorluğu'nda Yasama", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2006: 255-265.

Somel, Selçuk Akşin. "Osmanlı Reform Çağında-Osmanlıcılık Düşüncesi (1839-1913)", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce- Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, C. 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 8. Baskı, 2009: 88-97.

*Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi, II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909),*Yay. Haz. Bayram Kodaman, Mehmet Ali Ünal, Ankara: TTKY, 1996.

Şakir, Ziya. *İttihat ve Terakki Nasıl Yaşadı***?** C. II, İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2014.

Tansu, Samih Nafiz. *İttihat ve Terakki İçinde Dönenler*, İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınları, 2003.

_____*Teşkilât-ı Mahsusa (İki Devrin Perde Arkası),* Ed. Ahmet Seyrek, İstanbul: Nokta Kitap, 2012.

Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, Ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2006.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924, Yay. Haz. Mehmet Ö. Alkan, C. 6, Ankara: T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınevi, 2000.

Tevfik, Ebuziyya. *Yeni Osmanlılar Tarihi***,** Çev. Şemsettin Kutlu, İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1973.

Teziç, Erdoğan. *100 Soruda Siyasî Partiler (Partilerin Hukukî Rejimi ve Türkiye'de Partiler),* İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1976.

Tinayre, Marcelle. *Bir Kadın Gezgin Tinayre'nin Günlüğü, Osmanlı İzlenimleri ve 31 Mart Olayı,* Çev. Engin Sunar, İstanbul: Aksoy Yayıncılık, 1998.

Toker, Yalçın. *İttihatçı ve Nazi Çılgınlıkları*, İstanbul: Toker Yayınları, 2008.

Topuz, Hıfzı. *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi,* İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003,

_____*100 Soruda Türk Basın Tarihi,* İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1973.

Tuğlacı, Pars. "1881-1918 Mustafa Kemal'in Doğumundan Mütarekeye Kadar Olan Dönem", *Çağdaş Türkiye Tarihi 1*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1987: 1-43.

Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye'de Siyasal Partiler- İkinci Meşrutiyet Dönemi (1908-1918),* C.1, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 2. Baskı, 1988.

_____*İslamcılık Cerayanı,* C. I, İstanbul: Yenigün Haber Ajansı Yayınları, 1998.

_____*Türkiye'de Siyasal Partiler, İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi,* C. III, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1989.

Tunçay, Mete. "Siyasal Tarih (1908-1923)", *Türkiye Tarihi,* C. IV, İstanbul: Cem Yayınları, C. IV, 1995: 27-81.

Turan, Mustafa. *Elli Beş Yıldır Esrarı Milletten Gizli Kalmış Olan Taş Kışlada 31 Mart,* İstanbul: Aykurt Yayınları, 1964.

Türkgeldi, Ali Fuat. *Görüp İşittiklerim*, Ankara: TTKY, 1949.

Uçarol, Rifat. *Siyasi Tarih (1789-1994),* İstanbul: Filiz Kitabevi, 4. Baskı, 1995.

Unat, Kadri. "Osmanlı Devleti'nde XIX. Yüzyıl Yenileşme Hareketleri", *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ed. Temuçin Faik Ertan, Ankara: Siyasal Kitabevi, 4. Baskı, 2016.

Üçok, Çoşkun. *Siyasal Tarih (1789-1960),* Ankara: Sevinç Matbaası, 1975.

Vatan ve Sıhhat, Tıbbiye'nin Yurtseverliği, Ed. Eren Akçiçek, Fevzi Çakmak, İzmir: Bassaray Matbaası, 2015.

Volkan Gazetesi 1908-1909 (Derviş Vahdetî), Yay. Haz. M.Ertuğrul Düzdağ, İstanbul: İz Yayıncılık,1992.

Yalçın, Hüseyin Cahit. *Siyasal Anılar*, İstanbul: Kültür Yayınları, 2. Baskı, 2000.

Yalman, Ahmet Emin. *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim***,** Yay. Haz. Erol Şadi Erdinç, İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret Yayınları, 2. Baskı, 1997.

Yetkin, Çetin. *İktidara Karşı Türk Direniş ve Devrimleri Başlangıçtan Atatürk'e*, Cilt II, İstanbul: Otopsi Yayınları, Bty.

Yücel, Hasan Ali, *Hürriyet Gene Hürriyet***,** C. 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi,1960**.**

Zürcher, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner Gönen. İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.

Makale, Bildiri ve Ansiklopedi Maddeleri

"İkinci Abdülhamid'in Hatıralarından*", Büyük Doğu Dergisi,* 4/83 (1948): 1-16.

"31 Mart'ı Hazırlayanlar", *Yeniden Milli Mücadele Dergisi,* 62 (1971): 11-13.

"Derviş Vahdeti", *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul: Anadolu Yayıncılık, 1984.

"Notes D'une Voyageuse En Turquıe (Avrıl- Maı 1909)", *Revue des deux mondes: recueil de la politique, de I'administration et des moeurs*, Source gallica. bnf. fr/ Bibliothheque nationale de France, 309-338.

Abdullah, Fevziye "Mizancı Mehmed Murad Bey", *Tarih Dergisi,* 2 /3-4 (1952): 67-88.

Acehan, Abdullah."Osmanlı Devleti'nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1 /5 (2008): 12-29.

Ada, Serhan. "Fotoğraflarla II. Meşrutiyet: Hürriyet Günleri", *Tarih ve Toplum Dergisi*, C. 2, İstanbul: İletişim Yayınları, 2/7(1984): 1-14.

Ahmad, Feroz. " Politics and Islam in Modern Turkey", *Middle Eastern Studies,* (2015): 3-21.

Akşin, Sina."Fedakaran-ı Millet Cemiyeti", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 29/1 (1974): 125-136. :

Akyıldız, Ali. "Mahmud Celâleddin Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 2, Ankara: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Yayınları,* 2019: 175-177

_____"Mahmud Nedim Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi***,** C. 27, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Yayınları, 2003: 374-376

_____"Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* C. 28, Ankara, 2003: 374-376

Alkan, Necati. "Bahailik ve Jön Türk Devrimi", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar***,** 11 (2010): 23-46.

Altun, Armağan. "31 Mart Olayı Sırasındaki Arnavut Aktörler", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22/2 (2020): 741-762.

Ardıç, Nurullah." II. Meşrutiyet Döneminde Hilafet Tartışmaları: Sekülerleşmenin Dini Meşrulaştırımı", *100.Yılında II. Meşrutiyet Gelenek ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslararası Sempozyumu Bildiriler,* Yay. Haz. Zekeriya Kurşun, Cemil Öztürk, Yasemin Tümer Erdem, Arzu M.Nurdoğan, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 2009: 133-147.

Arı, Mehmet Salih, İbrahim Halil Ozan. "Sırât-ı Müsatkîm ve Volkan'a Göre 31 Mart Vakası", "İslam'ı Uyandırmak" Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İslamcı Düşünce ve Dergiler, *İslamcı Dergiler Projesi,* Ed. Lütfi Sunar, 1(2018): 2018, 227-250.

Aslan, Taner. "31 Mart Hadisesi Üzerine Vilayetlerde Çıkan Olaylar Karşısında Alınan Tedbirlere ve Askerî Faaliyetlere Dair Yazışmalar", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi,* 28/28 (2010) : 1-26.

Aslan, Taner. "II. Meşrutiyet Genel Af Uygulamaları", *Gazi Akademik Bakış,* 3/5 (2009): 41-60.

_____"İttihâd-ı Osmanî'den Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne*", Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi***,** 47(2008): 79-120.

_____"Meşrutiyet Aleyhtarlığına Dair Bazı Düşünceler", *Tarih İncelemeleri Dergisi,* XXIV/2 (2009): 1-29.

Aslan, Zehra. "Sened-i İttifak'ın Ortaya Çıkışı ve İnsan Hakları Bakımından Değerlendirilmesi", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(2013): 77-91.

Aslantaş, Selim. "Bir Osmanlı Bürokratı: Mehmet Memduh Paşa", *Kök Araştırmalar*, III/1(2021): 185-188.

Ayazı, Erhan. Muammer Erdem, Yunus Kuloğlu, "II. Meşrutiyet Döneminde Bir Faili Meçhul: Hasan Fehmi Bey", *Elektronik Meslek Yüksekokulları Dergisi*, 5/1 (2015): 107-117.

Aydın, Mehmet Akif. "Kânûn-ı Esâsî", *İSAM***,** 17 (2001) : 328-330.

Aydın, Mithat. "II. Meşrutiyet'in İlanı ve İngiltere", *Belgi Dergisi*, 1/1(2011): 15-49.

Ayhan, Halis. "Cem'iyyet-i İlmiyye-i İslâmiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.7, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Yayınları, 1993: 332-333.

Aykut Sığın, "Laiklik Çerçevesinde Türkiye'de Din ve Toplum: Dünü, Bugünü ve Yarını", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 7/35: 474-485.

Baer, Marc. "The Double Bind of Race and Religion: The Conversion of the Dönme to Turksih Secular Nationalism", *Comparative Studies in Society and History*, 46/4 (2004): 682-708.

Bayram Kodaman, "II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914)", *Türkler Ansiklopedisi*, Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C. 13, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002: 165-192.

Beşcan, Burak. "Ahmet Rıza Bey'in Düşünce Dünyasında Batı Algısı", *Journal Of Polıtıcal Admınıstratıve and Local Studıes*, 2/2 (2019): 109-150.

Beşirli, Mehmet. "Osmanlı'da Modernleşme ve Aydınlar 1789-1908", *Dini Araştırmalar*, 2/5 (1999) : 131-157.

Birecikli, İhsan Burak."Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet'in İlanı Üzerine Bir İnceleme*"*, *Akademik Bakış*, 2/3(2008): 211-226.

Birinci, Ali, "31 Mart Vak'ası'nın Bir Yorumu", *Türkler Ansiklopedisi*, Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C. 13, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002: 335-374.

_____"31 Mart Vak'ası'nın Bir Yorumu", *Türkler Ansiklopedisi*, Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C. 13, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 335-374.

_____"Fanizade Ali İlmî Bey", *İlmî Araştırmalar,* 0/5 (1997): 75-80.

Borak, Sadi. "31 Mart Vakasının Çıkış Nedenleri Üzerine Çeşitli Yorumlar ve Atatürk ve Hareket Ordusu Üzerine Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın Bir Makalesi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* 8/23 (1992): 357-372.

Burak, Durdu Mehmet. "Osmanlı Devleti'nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi,* 14(2003): 291-318.

Çavuş, Remzi. "Firzovik Toplantılarının Meşrutiyetin İlanına Katkısı", *Humanıtas-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,* 3/5(2015): 65-72.

Çelik, Hasan Bozkurt. "Üç Jön Türk: Ahmet Rıza, Mizancı Murat ve Prens Sabahattin", *The Journal of International Scientific Researches,* 3/3 (2018): 214-225.

Çetintaş, Ahmet. "II. Meşrutiyet Devri ve İslamcılık Bağlamında Volkan Gazetesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 11/56(2018): 311-324.

Çiçek, Ömer. "İttihat ve Terakki Partisi: Tarihsel ve Kuramsal Bir Değerlendirme*", Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 5/2 (2019): 107-123.

Çiftçi, Kemal. "Tarih Kimlik ve Türkiye'nin Belleğinin Dış Politikası", *Akademik İncelemeler,* 2/1 (2007): 97-131.

David Farhi, "The Şeriat as a Political Slogan or the İncident of the 31st Mart", *Middle Eastern Studies,* 7/3 (1971): 275-299.

Demir, Kenan Yusuf. "Osmanlı'da Basının Doğuşu ve Gazeteler", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 5(2014): 57-88.

Demir, Şerif. "Damat Mahmut Celalettin Paşa ve Cenazesi*", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*", 47(2012) : 177-187.

Demirtaş, Barış. "Jön Türkler Bağlamında Osmanlı'da Batılılaşma Hareketleri", *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 8/13(2007) : 389-407.

Doğaner, Yasemin. "Hürriyet ve Modernleşme Enstrümanı Olarak Osmanlı'da Basın", *Edebiyat Fakültesi Dergisi,* 29/1 (2012) : 109-121.

Duman, Doğan. "31 Mart Vak'ası'nın İki Öncü Habercisi: Kör Ali ve Beşiktaş Olayları", *The Journal of Academic Social Science Studies,* 42 (2016): 95, 112.

Durmaz, İbrahim. "Mizancı Murad Bey ve Siyasi Fikirleri", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* 74/4 (2008): 1233-1261.

Dursun, Ahmet. "Meşrutiyet Dönemi Gazetelerinde Bediüzzaman Said Nursi ve Nursi'nin Sebilürreşad Mecmuası ile Münasebetleri", "İslam'ı Uyandırmak" Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İslamcı Düşünce ve Dergiler, *İslamcı Dergiler Projesi*, Ed. Lütfi Sunar, 1(2018): 77-99.

Düzdağ, M. Ertuğrul. "Volkan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.43, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Yayınları, 2013: 123-125.

Engin, Vahdettin. " Osmanlı Demokrat Fırkası Kuruluşu ve Faaliyetleri", *100.Yılında II. Meşrutiyet Gelenek ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslararası Sempozyumu Bildiriler,* Yay. Haz. Zekeriya Kurşun, Cemil Öztürk, Yasemin Tümer Erdem, Arzu M.Nurdoğan, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 2009: 209-216.

Eravcı, H. Mustafa, İlker Kiremit. "Lale Dönemi ve Patrona Halil İsyanı Üzerine Değerlendirmeler", *Tarih Okulu,* VIII (2010) : 79-93.

Ergin, Koray. "II. Meşrutiyet Döneminde Ordu-Siyaset İlişkisi", *CEDRUS Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi,* 5(2017): 427-445.

Eroğlu, Nazmi. "31 Mart Vakası'nın Oluşumunda İttihatçıların Etkisi ve Bazı Yanılgılar", *Köprü Dergisi*, 78/(2002): 1-14.

Gazel, Ahmet Ali. "Birinci Meşrutiyet Parlamentosunda Parlamenter Denetim: İstizah (Gensoru), Meclis Araştırması, Meclis Soruşturması, Genel Görüşme", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* 17/17 (2005): 267-294

Gülsoy, Tevfik. "Anayasa Yapımı ve Türkiye'de Anayasa Arayışları", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 16/2 (2005): 1-22.

Güngörmez, Bengül. "Kitle İletişim Araçları, Siyaset ve Propaganda", *U.Ü.Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 3(2002): 1-12.

Güz, Nurettin. "Osmanlı Basını", *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 1/3 (2000): 40-57.

Hanilçe, Murat, İlyas Ak, "İstanbul Gazetelerinin Başyazarlarının Kaleminden 31 Mart Vak'ası Öncesi ve Sonrası", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(2018): 1-32.

Hanioğlu, M Şükrü. "İttihat ve Terakkî Cemiyeti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.23, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Yayınları, 2001: 476-484.

_____"Jön Türkler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C. 23, İstanbul: TDV Yayınları, 2001: 584-587.

_____"Meşrutiyet, Osmanlılar'da Anayasal Saltanat Dönemi (1876-1922)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* C. 29, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Yayınları, 2004: 388-393.

Hasan, Gökmen Gök, "Türk Siyasal Hayatında 31 Mart Olayı ile İttihat ve Terakki'nin Rolü, *Journal Of Awareness,* 5/3 (2020), 361-374, DOİ: https://doi.org/10,26809/joa.5.027.

Hocaoğlu, Mustafa Celalettin. "Gertrude Bell'in Anılarında Sultan Abdülhamit, 31 Mart Olayı ve Anadolu'ya Yansımaları (1909)", *Academıa*: 1-30.

Kaan, Oğuz."Türk Siyasi Tarihi'nde Jön Türk Kongreleri", *Econharran Harran Üniversitesi İİBF Dergisi***,** 3/4(2019): 1-19.

Kaluç, Şenol. "Osmanlı Ahrar Fırkasının Kuruluşu, Faaliyetleri ve Sonu", *Liberal Düşünce Dergisi*, 54/(2009): 191-227.

Karataşer, Büşra. "Sultan II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikası Hakkında Bir Değerlendirme", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 57/15 (2017): 423-434.

Kargın, Baha. "İkinci Meşrutiyet'in İlk Kanun ve Nizamnameleri", *İdare Dergisi*, 244/(1957): 165-174.

Kaya, Mehmet, Sinem Siklon, "Bazı Osmanlı Gazetelerinde Siyasal Reklam ve Propaganda (1908-1918)", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 16 (2012) : 62-73.

Kayıran, Mehmet, Mustafa Yahya Metintaş, "Türkiye'de Anayasal Gelişme (1876-1924)", *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi,* 1/1 (2017): 14-41.

Kerimoğlu, Hasan Taner. "II. Meşrutiyet Döneminde Genel Haklar Savunusu Yapan Bir Gazete: Hukuk-ı Umumiye", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi,* 8/18 (2009): 21-38.

_____"İkinci Meşrutiyetin İlk Yıllarında Sürgün ve Firariler Sorunu ve Fedakaran-ı Millet Cemiyeti", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi,* VII/2(2007): 133-149

Keskin, Y. Mustafa. "Ziya Gökalp'in Din Anlayışı", *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (2003) : 101-118.

Kılıç, Murat. "Türk Siyasal Hayatında Bir Muhalif İsim ve Hareket: Prens Sabahattin ve Meslek-i İçtima", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 12/(2010): 1-14.

Kızıltan, Yılmaz. "I.Meşrutiyet'in İlânı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusanı", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 23/1 (2006): 251-272.

Kodaman, Bayram. "Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış" *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,*16(2007): 1-24.

Köse, Meliha. "Tarih Ders Kitaplarında Kadın Hatıratlarının Kullanılması", *Tarih Okulu*, XXVI (2016): 595-617.

Kurşun, Zekeriya, Kemal Kahraman, "Derviş Vahdeti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C.9, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Yayınları, 1994: 198-200.

Necati Alkan, "Bahailik ve Jön Türk Devrimi", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar***,** 11 (2010): 23-46.

Necdet Aysal, *"*Örgütlenmeden Eyleme Geçiş: 31 Mart Olayı*"*, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 10/37-38 (2006): 15-53.

Odabaşı, Arda."Tanzimatçılığa Karşı Yeni Osmanlılar", *Bilim ve Ütopya Dergisi*, 132 (2005): 16-31.

_____"1909'da Selanik'te Bir Dolandırıcılık Vakası: Abdülaziz'in Düzmece Torunu Sahte Prens Şahabattin", *Toplumsal Tarih* 278 (2017): 50-57.

Okur, Mehmet. "II. Meşrutiyet Dönemi Siyasi Partileri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* 11/(1990): 225-238.

Ortaylı, İlber. "Tanzimat", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi***,** C. 6, İstanbul: İletişim Yayınları: 1545-1547.

Önal, Recep. " Antropo- Teolojik Açıdan 'İrtica' ve ' Mürteci 'Kavramları Üzerine Sosyo-Politik İçerikli Semantik Bir Yaklaşım", *Usul İslam Araştırmaları Dergisi*, 9/19 (2013): 107-138.

Özcan, Azmi. "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 23, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Yayınları, 2001: 475-476

_____"Otuz Bir Mart Vak'ası", C. 34, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.34, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Yayınları, 2007: 9-11.

Özhan, Kenan, Gökhan Gökgöz. "İmparatorluktan Ulus Devlete Geçiş Sürecinde Namık Kemal'in Düşünce Dünyası", *Belgi Dergisi*, 8 (2014): 1083-1107.

Polatkan, Hasan Ali. "II. Meşrutiyet'in İlânı Sonrasında 'Devr-i Sâbık' Memurlarının Durumları", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* 9/17(2019): 15-49.

Safi, İsmail." II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal İktidarın Toplumsal Muhalefete Bakış Açısı: Hasan Fehmi Bey Suikastı ve Muhalefetin Tasfiyesi", *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 3/2 (2018): 268-286.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet. "Osmanlı Ahrar Fırkası: Programı, İçtüzüğü, Beyannameleri", *Liberal Düşünce Dergisi,* 6/(1997): 101-117.

Sezer, Selim. "Volkan Gazetesinde 31 Mart Vakası", *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/2 (2017): 143-159.

Sohrabi, Nader."Historicizing Revolutions: Constitutional Revolutions in the Ottoman Empire, Iran, and Russia, 1905-1908", Associatıon For Jewıs Studıes, 100/6 (1995): 1383-1447.

Somel, Akşin. "Röportaj", Röportajı yapan: Sinan Yıldırmaz, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* 0/38 (2011): 31-42.

Söğütlü, İlyas. "Jön Türkler ve Siyasal Elitizm: Ahmet Rıza Bey Özelinde Bir İnceleme", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi,* 15 /54 (2018): 97-116.

Sönmez, Selim."Bediüzzaman Said Nursi'nin 31 Mart Olayı'ndaki Tavrı", *Köprü Dergisi*, 78 (2002).

Swenson, Victor R. "The Military Rising in İstanbul 1909", *Journal Of Contemporary History*, 5/4 (1970): 171-184.

Şehsuvaroğlu, Bedi N. "İkinci Meşrutiyet ve Atıf Bey", *Belleten***,** XXIII /90 (1959): 307-325.

Tamari, Salim. "A Farcical Moment? Nabulsı Exceptıonalısm and the 1908 Ottoman Revolutıon", *Jerusalem Quarterly, Instıtute of Jerusalem Studıes*, 60 (2014): 92-109.

Tanör, Bülent. "Anayasal Gelişmelere Toplu Bakış", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,* C. 1, İstanbul: İletişim Yayınları: 10-26.

Tansü, Yunus Emre, Cesur Özçörekçi, "Ahrâr Fırkası", *Tarih ve Gelecek Dergisi,* 6/2(2020) : 232-242.

Taşer, Seyit. " Halide Edip Adıvar'ın Öğretmenlikten İstifası", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* 31/31 (2012): 149-159.

Tekeli, İlhan, Selim İlkin. Cumhuriyetin Harcı, Köktenci Modernitenin Doğuşu. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3. Baskı, 2010.

Tezcan, Asuman."Âli Kararname ve Basın", *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 3/4 (2005): 166-172.

Toprak, Zafer. "1909 Cemiyetler Kanunu",*Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul: İletişim Yayınları: 205-209.

Turan, Hilal. "III. Selim'den Tanzimat'a Osmanlı Devleti'nde Yeniden Yapılanma Hareketleri", *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11/2(2019): 37-46.

Turan, İlter. "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Öğrenci Siyasal Faaliyeti", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası,* 29/1-4(1969): 171-191.

Türkmen, Zekeriya. "II. Meşrutiyet Döneminde Ordu- Siyaset İlişkileri", *ERDEM İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi,* 12/35(2000): 567-591.

Uçman, Uçman."Mizancı Murad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* C.30,İstanbul: TDV Yayınları, 2005: 214-216.

Uzun, Hakan. "Türk Demokrasi Tarihinde I.Meşrutiyet Dönemi", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi,* 6/2 (2005): 145-162.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle Îlân Edildiğine Dair Vesikalar", *Belleten,* XX/77(1956): 103-174.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. "V.Murad'ı Tekrar Padişah Yapmak İsteyen K.Skaliyeri-Aziz Bey Komitesi", *Belleten,* Ankara: TTKY, VIII/30 (1944) : 254-328.

Ülker, İbrahim."Hukukun Genel İlkeleri Bağlamında Kanun-i Esasi'deki Yargılamaya İlişkin Hükümlerin Değerlendirilmesi", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi***,** 21/2 (2013) : 101-124.

Ünal Özkorkut, Nevin."Basın Özgürlüğü ve Osmanlı Devleti'ndeki Görünümü", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi***,** 51/3(2002): 65-84.

Yetim, Fahri. "Modern Bir Aydın Hareketi Olarak Yeni Osmanlılar ve İslam Dünyası**",** *SDÜ Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 34 (2015): 1-18.

Yıldız, Sıddık.“ 31 Mart İsyanı’ndan Bir Olay İncelemesi: Asâr-ı Tevfik Zırhlısı Komutanı Ali Kabulî Bey’in Öldürülmesi”, *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1(2017): 71-84.

Yılmazata, Mehmet.“2. Meşrutiyet, Bosna Hersek İlhak Krizi ve Osmanlı Matbuatı”, *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*, 1(2018): 24-41.

Süreli Yayınlar

Gazeteler

Akşam

Anadolu

Bozkurt

Cumhuriyet

İşçi Postası

Kıbrıs gazetesi

Mecheroutiette

Milliyet

Neue Freie Presse

Politika

Serbest Cumhuriyet

Son Posta

Son Telgraf

Sözcü

Tanin

The Winnipeg

Ulus

Vakit

Vatan

Dergiler

Academıa

Akademik Bakış

Akademik İncelemeler Dergisi

Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi

Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi

Ankara Üniversitesi SBF Dergisi

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi

Assocıatıon For Jewıs Studıes

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi

Bakış" *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*

Belgi Dergisi

Belleten

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi

Bilim ve Ütopya Dergisi,

Büyük Doğu Dergisi

CEDRUS Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi

Comparative Studies in Society and History

Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi

Dini Araştırmalar

Econharran Harran Üniversitesi İİBF Dergisi

Edebiyat Fakültesi Dergisi

Elektronik Meslek Yüksekokulları Dergisi

ERDEM İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi

Gazi Akademik Bakış

Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi

Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi

Humanıtas-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi,

Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.

İdare Dergisi

İlahiyat Fakültesi Dergisi

İlmî Araştırmalar

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası

İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi

Jerusalem Quarterly, Instıtute of Jerusalem Studıes

Journal Of Awareness

Journal Of Contemporary History

Journal Of Polıtıcal Admınıstratıve and Local Studıes,

Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi

Kök Araştırmalar

Köprü Dergisi

Liberal Düşünce Dergisi

Middle Eastern Studies

Muhafazakâr Düşünce Dergisi

Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi

Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi

Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Tarih Dergisi

Tarih İncelemeleri Dergisi

Tarih Okulu

Tarih ve Gelecek Dergisi

Tarih ve Toplum Dergisi

Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar

The Journal of Academic Social Science Studies

The Journal of International Scientific Researches

Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Tribune Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi

Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi

Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi

U.Ü.Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi

Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

Usul İslam Araştırmaları Dergisi

Yeniden Milli Mücadele Dergisi

Tezler

Akbaş, Lokman. *II. Meşrutiyet Döneminde İslamcılık ve İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti*, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

Aksoy, Volkan. *II. Meşrutiyet Dönemi'nde Trabzon*, Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Aktaran, Nesrin. *II. Meşrutiyet Dönemi İslamcılık Akımının Medrese Algısı*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.

Akto, Veysel. *Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde İkdam Gazetesi ve İslamcılık*, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

Akyüz, Kâmil. *İstanbul Basınına Göre 31 Mart Vak'ası*, Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

Ataş, Mesut. *II. Meşrutiyet'in Güneydoğu Anadolu'daki Yansımaları (1908-1914)*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Ayaz, Hakan. *II. Meşrutiyet Döneminde Hasan Tahsin ve Gazeteciliği*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2014.

Ayık, Sevim. *İttihad ve Terakki Yönetimine Muhalif Bir Bakış Hikmet Gazetesi (1912)*,Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

Aysal, Necdet. *Türkiye'de İslami Düşüncenin Örgütlenmesi ve Hedefleri (31 Mart Olayı'ndan DP'nin İktidara Gelişine Kadar, 1909-1950)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2004.

Batmaz, Kezban. *II. Meşrutiyet Döneminde İttihat Terakki ve Yahudi İlişkisi (1909-1918)*, Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

Bilgenoğlu, Ali. *II. Meşrutiyet Dönemi Arap Milliyetçi Cemiyetleri ve Faaliyetleri*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

Buçukçu, Öner. *II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Hükümetleri ve Osmanlı Dış Politikası (1908-1913)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012

Çakmakkaya, Beste. *İttihat ve Terakki'nin Temel Hedefleri ve II. Meşrutiyetteki Rolü*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2020.

Çayci, Muhammed Emin. *Osmanlı Basınında 31 Mart Olayı*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2009.

Çeviker, Hazal Ceren. *II. Meşrutiyet ve 27 Mayıs Dönemlerinde Ordu-Siyaset İlişkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022.

Çığman, Muhammed Zahid. *II. Meşrutiyet Türkiyesi'nde Siyaset- Yönetim İlişkisi (1908-1914)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

Çoşar, Şahin. *31 Mart Vakasına Ulemanın Bakışı*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

Demir, Hasan Fehmi. *II. Meşrutiyet Döneminde Serbesti Gazetesi ve Başyazarı Hasan Fehmi'nin Misyonu*, Yüksek Lisans Tezi Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2018.

Deniz, Akif. *Derviş Vahdet-i ve 31 Mart Olayı*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

Duman, Ömer. *II. Meşrutiyet'e Tepkiler,* Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Engin, Müjdat. *1838 Osmanlı- İngiliz Ticaret Anlaşmasının Tanzimat Fermanı'na Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Günel, Necmi. *II. Meşrutiyet Öncesi Fikir Akımları ve Ali Suavi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1993.

Halil, İbrahim. *II. Meşrutiyet Dönemi İslamcılarına Göre Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi*, Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstiüsü, 2018.

Hocaoğlu, Baran. *İkinci Meşrutiyet Dönemi Siyasal Yaşamında İktidar ve Muhalefet İlişkileri (1908-1913)*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Hocaoğlu, Mustafa Celalettin. "*Gertrude Bell'in Ortadoğu Algısı ve Irak'ın Kuruluşundaki Rolü*", Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

İsmail Kara, *İslâmcılara Göre Meşrutiyet İdaresi 1908-1914*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993.

Kaan, Nurten. *II. Meşrutiyet Dönemi: Volkan Gazetesi'nde Meşrutiyet Düşüncesi (1908-1909)*, Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Kaan, Oğuz. *II. Meşrutiyet Döneminde Muhalefet: Ahrar Fırkası*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Kara, İsmail. *İslâmcılara Göre Meşrutiyet İdaresi 1908-1914*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993.

Kaya, Gökhan. *II. Meşrutiyet'in Siyasal Hayatında Osmanlı Demokrat Fırkası (Fırka-i İbâd),* Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

Kılınç, Kadir. *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Şeyhülislâmlık (1908-1918)*, Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.

Köksal, Osman. "*Tarihsel Süreci İçinde Bir Özel Yargı Organı Olarak Divan-ı Harb-i Örfîler (1877-1922)*", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.

Küçük Sevil, Hülya. *İttihat ve Terakki Döneminde İslamcılık Hareketi (1908-1914)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

Mehmetefendioğlu, Ahmet. *İkinci Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Hükümetleri ve İttihat ve Terakki*, Doktora Tezi**,** Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1996.

Murat, Talha. *The Polıtıcal Ideas Of Derviş Vahdeti As Reflected In Volkan Newspaper (1908-1909),*Master Of Arts, Sabancı University, 2020.

Nevzat, Altay. *Nationalism amongst the Turks of Cyprus: The First Wave,* Doctoral Thesis Faculty of Humanities, Depart of History, University of Oulu, Finland, 2005.

Ozan, İbrahim Halil. *II. Meşrutiyet Dönemi İslamcılarına Göre Sultan Abdülhamid ve Dönemi*, Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**,** 2018.

Polatkan, Hasan Ali. *II. Meşrutiyet Döneminde Siyasî Sürgünler (1908-1918),* Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

Şen, İsmail. *Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Kâmil Paşa (1832-1913),* Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.

Şimşek, Gülsüm. *II. Abdülhamid Dönemi Siyasi Sürgünler*, Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

Şimşek, Yusuf Sabri. *II. Meşrutiyet Döneminde Meşrutiyet Karşıtı Toplumsal Hareketler (24 Temmuz 1908-1913)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

Taşlıçay, Serhat. *II. Meşrutiyet Dönemi İstanbul Basınında II. Abdülhamit ve Dönemi Algısı (1908-1910)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2019.

Tursun, Soner. *II. Meşrutiyet'in İlanı ve Otuz Bir Mart Olayı*, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

Türkmen, Zekeriya. *Hareket Ordusu ve Mahmud Şevket Paşa (Hareket Ordusunun Hazırlanması, Sevk ve İdaresi, 31 Mart Olayının Bastırılmasındaki Rolü)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1989.

Varol, Şafak. *II. Meşrutiyet Dönemi Basınında Parlamenter Sistem*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Yanıkkaya, Yıldız. *II. Meşrutiyet Döneminde Çıkarılan İslam Dünyası Dergisi'nin Dönemin Olaylarına Bakışı*, Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Yazıcı, Serkan. *Osmanlı'da Siyasi Muhalefetin Kurumsallaşma Süreci (1902-1909)*, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

Yenel, Seval. *İttihâd- ı Muhammedî Cemiyeti*, Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

Yıldız, Sıddık. *Çıkışından Bastırılmasına Kadar 31 Mart İsyanı*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

Ansiklopedi ve Sözlükler

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

Türkler Ansiklopedisi

Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi

EKLER

EK-1 İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nin Kurucusu ve Volkan gazetesinin Başyazarı Derviş Vahdeti.

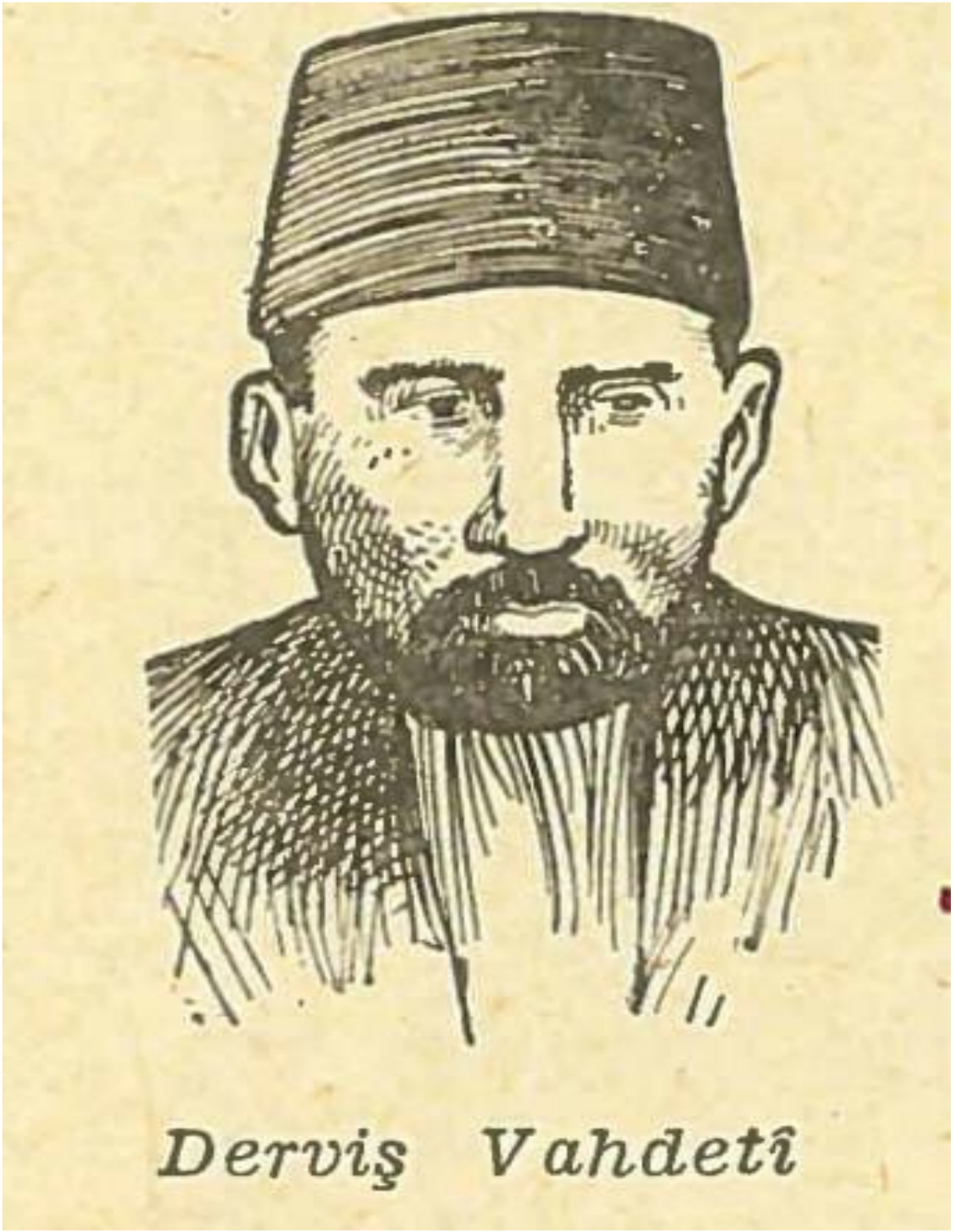

https://www.kibrisgazetesi.com/osmanliya-baskaldiran-bir-kibrisli-31-Mart-vakasi-ve-dervis-vahdeti-makale, 13673.html

EK-2 Derviş Vahdeti'nin Muhacirin Komisyonunun eski memuru olduğuna dair belge.

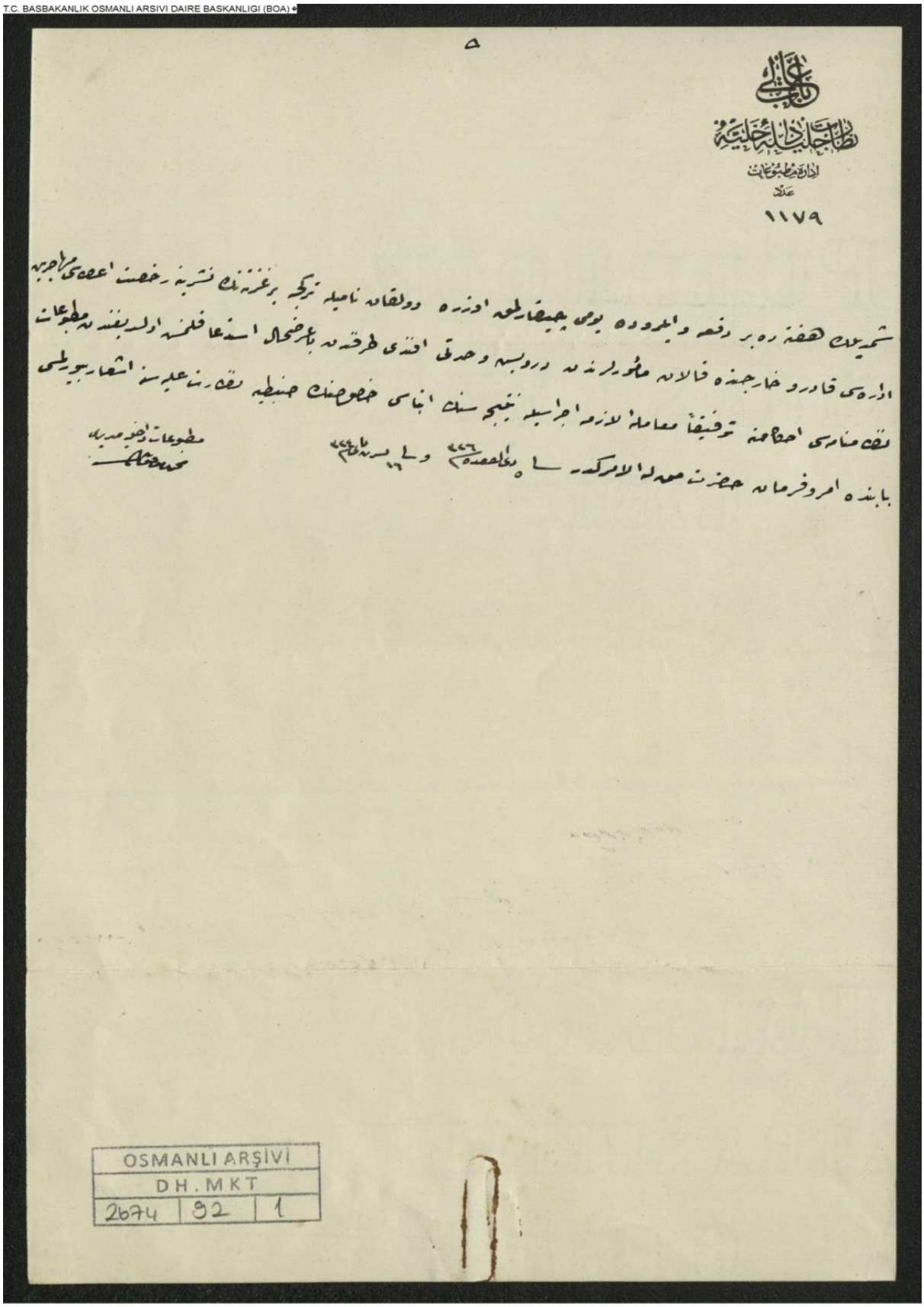
T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA)

OSMANLI ARŞİVİ
DH.MKT
2674 | 92 | 1

DH.MKT.02674.00092.001

*BOA***,** DH. MKT.. 2674./92, lef: 2 (11. Za. 1326/5 Aralık 1908).

EK-3 İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nin kırkbir maddelik nizamnamesi Volkan, "İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti Beyannamesi ve 41 Maddelik Nizamnamesi".

استعمال اولنور . هيچ بر قرار امضاسى تحتنده بولنمامق لازمدر .

ماده ٢٢ — مجلس اداره دعوتى رياست هر دفعه براعضايه محولدر .

ماده ٢٣ — مجلس اداره دن بشقه (٢٥) اعضا نامزدى اولوب مجلسك هر تشكندهكى اداره اعضاسى كى صاحب رأيدرلر .

ماده ٢٤ — هيئت اداره نك تعيين مجلس اداره يه عائد اولديغى كبى تبديلده مجلس مذكوره عائدر .

ماده ٢٥ — هر قرار اكثريت آرا ايله در .

مجلس عمومى مركزى ووظائفى

ماده ٢٦ — مجلس عمومى مركزى سنه ده بر دفعه مجلس اداره نك اعلاى اوزريه هر محلدن انتخاب اولنان بر اعضادن عبارتدر . تيلس كيدون بر آى اول استانبولده اجتماع ايدر . مجلس اداره نك برسنه لك حسابانى تدقيق، مجلس اداره اعضاسنى يكدن انتخاب ويا ابقا ايلر .

مجلس كبير ووظائفى

ماده ٢٧ — مجلس كبير: مجلس اداره نك دعوتى اوزريه سنه ده بر دفعه استانبولده محل اداره نك تخصيص ايدجك يوم مخصوصده اجتماع ايدر .

ماده ٢٨ — مجلس كبير مركز وشعبه مجلس عمومىلردن عبارتدر .

ماده ٢٩ — مجلس كبيرلرك طائفى بروجه آتيدر .

(ا) جمعيتك سنه آتيه ايچون نه كبى فعل وحركت اتخاذ ايتمسى لازمكلديكى تعيين ايتمك .

(ب) جمعيتك تشكيلات ونظامنامه سنك تعديلنه لزوم كورلديكى تقديرده صورتله تشكيل وتعديل ايدله جكى تخصيص ايتمك .

شعبلر وصورت تشكل

ماده ٣٠ — شعبلرك تشكلى يكرمى اعضانك موجوديتله واستعفى ، طشره ده شعبلر كشاد ايدلدكه كيفيتى استانبولده مركز عمومىيه اخبار ومركز عمومى كندولرينه بر مدير له بر وثيقه رسميه ارسال ايلر .

ماده ٣١ — شعبلر ، مركز عمومى نظامنامه نه تابعدر .

ماده ٣٢ — استانبولده مركز عمومىدن ماعدا مركز وياشعبه بولنمز .

ماده ٣٣ — جمعيتك شعبلرى اوچ كشى اولق اوزره برسنه مؤدتله طرفندن تحرير . ايكنجى سنه شعبه مجلس عمومىلرى ماتندن برسنه مدتله انتخاب اولونور .

ماده ٣٤ — شعبلر بولندقلرى محللرده جمعيت مركزيه طرفندن كندىلرينه تودىع اولنان وظائفى ايفا ايدر .

ماده ٣٥ — شعبلر ، جمعيت مركزيه نظامنامه سنه مخالف حركت ايدرسه كائن ايكى حكمندهدر .

ماده ٣٦ — شعبلر ، آيده بر دفعه معاملات حسابيه وجمعيته داخل اولانلره دائر ، مركزه اعطاى معلومات ايدر .

ماده ٣٧ — شعبلر مباشده بش كشيدن عبارت برهيئت اداره تشكيل اولنور . بونلردن برى رئيس ، ايكيسى اعضا ، برى كاتب ، برده صندوقكار اولق اوزره تعيين اولنور .

شعبه مجلس عمومىلرى ووظائفى

ماده ٣٧ — شعبه مجلس عمومىلرى ، سنه ده بر دفعه مجلس اداره نك اعلاى اوزريه هر محلله وياقره دن انتخاب اولنان بر اعضادن عبارت اولوب ولوا مراكزنده كى شعبلرده بالاجتماع مجلس اداره نك برسنه لك حسابانى تدقيق ومجلس اداره اعضاسنى يكدن انتخاب ويا ابقا ايلر .

ماده ٣٨ مجلس عمومىلر علنى ونتيجه مقررات خصوصاتى ، مركز عمومىيه بلديريلير .

جمعيتك وارداتى

ماده ٣٩ جمعيتك وارداتى : اختيارى اولهرقى ويرلان اعانلردن ، هبه لردن ، نشريات دن حاصل اولهجق تبرعات ودرس وخطابات دخوليه دن وبونلرك امثالى وارداتدن عبارتدر .

ماده ٤٠ شعبلر وارداتدن ، مجلس كبير طرفندن تنسيب اولنان مقدار مبالغ جمعيتك مصارفات عموميه سنه مدار اولق ايجون دار الخلافه ده مركز عمومى وطشره ده شعبلر طرفندن رؤيت اولنوب تصديق مجلس عمومى مركزيه ماتدر .

اتحاد محمدى جمعيتى درسعادت مركزى مجلس اداره اعضاسى

١ سعادتلو سيد فاضل پاشا حضرتلرى
٢ شيخ فيض الله افندى زاده رشادتلو محمد صادق افندى حضرتلرى
٣ دارده درسعادتلرنده فضيلتلو محمد لبيب حيرتى افندى
٤ ابن الدايع احمد اسعد افندى
٥ شيخ اخلاع محمد لبيب افندى
٦ قره گرك جامعشريفى ايكنجى امامى اشهرلى حافظ محمد حيرى افندى
٧ باشدوره نالى فضيلتلو شوكت افندى
٨ بديع الزمان سعيد گردى ابن ميرزا
٩ خرقهٔ سعادت حضرت نبوى كتخدالغى مطوفلو حاجى خيرى بك افندى
١٠ اوقاف همايون مبروزه مدارى سعادتلو راشد افندى
١١ دوره بالا رديف قومانداللغدن متقاعد فراق رضا پاشا
١٢ ولقان محررلرندن فاروق عرشوق افندى
١٣ طرابلس مطوفيه دن شيخ سيد سليم زاده افندى دارعدوى
١٤ يكرانى رفيق بك افندى
١٥ قادرى شيخى رشادتلو ولى محمد افندى
١٦ عيز درسعادتلرنده فضيلتلو احمد نظيف افندى
١٧ قره گدكلى متقاعد حاجى عزت پاشا
١٨ سيواس ولايتى نقيب الاشرافلرندن سيد عبدالله الهاشمى الكى افندى حضرتلرى
١٩ مأمورينلرندن احسان بك
٢٠ مأمورينلرندن خيرى بك
٢١ طاغ درسعادتلرنده دوردنجى قاضى زاده فضيلتلو عبدالله عباد الدين افندى
٢٢ شيخ اوس دركاهى پوستنشينى شيخ على افندى
٢٣ گلكنكى جامعشريفى واعظى حاجى كاظم افندى
٢٤ شيخ زاده حاجى محمد افندى
٢٥ مدرسينلرندن توفيق افندى
٢٦ ولقان محررى دوريش وجدى

قبرسلى دوريش وجدى

احمد ساتى بك مطبعه سنده طبع اولنمشدر .

Volkan, 3 Mart 1325, Nu. 75, 2-3.

EK-4 Derviş Vahdeti'nin, 3 Nisan 1909'da, İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti'nin kuruluşunda Ayasofya Camiinde yaptığı konuşma.

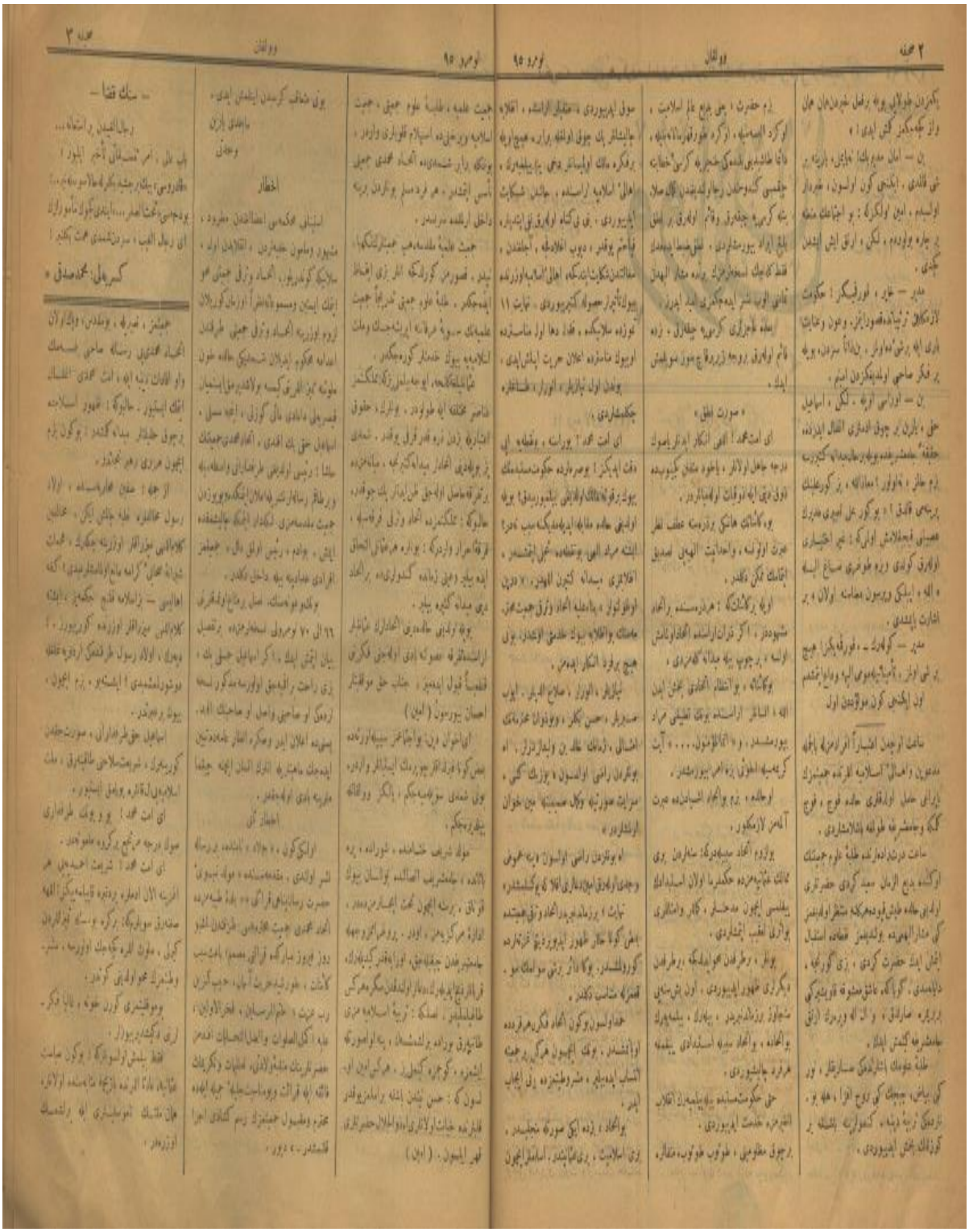

Volkan, "Suret-i Nutuk", 23 Mart 1325, Nu. 95, 2-3

EK-5 Suriye Vilayeti'nden Vali Nazım Bey'in hükümete gönderdiği 18 Mart 1909 tarihli şifre.

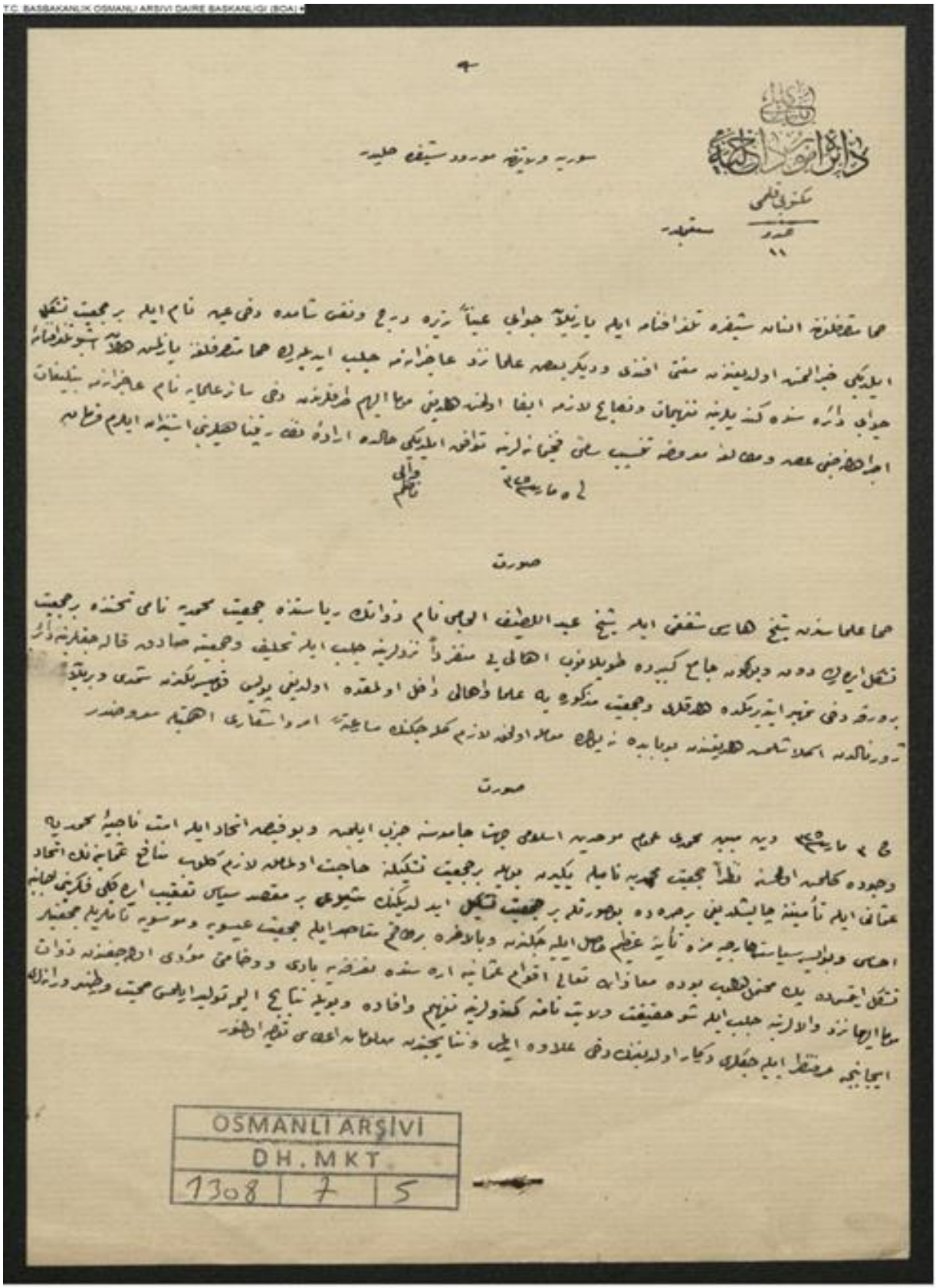
T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

صورت

صورت

OSMANLI ARŞİVİ
DH.MKT
1308 | 7 | 5

BOA. DH. MKT.1308/7 Lef:5-1 (5 Mart 1325/ 18 Mart 1909)

EK-6 19 Mart 1909'da İşkodra Valisi ve Kumandanı Mirliva Bedri Bey tarafından Bâb-ı Âli Daire-i Umûr-ı Dâhiliye Muktubi Kalemine gönderilen telgraf.

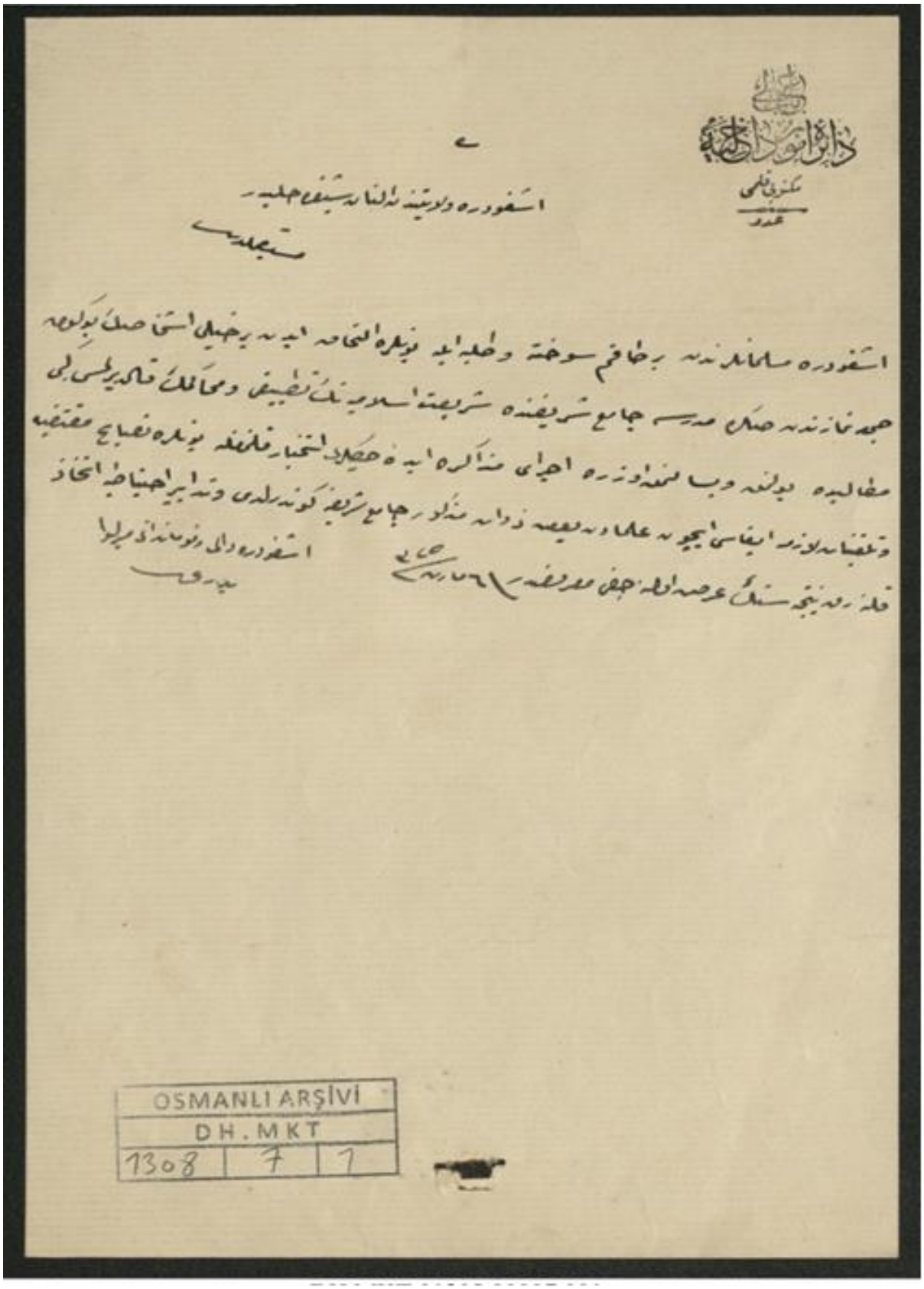

OSMANLI ARŞİVİ
DH.MKT
1308 | 7 | 1

BOA. DH. MKT. 1308/7 Lef: 1. (26.S.1327/19 Mart 1909)

EK-7 Hüdavendigar Vilayeti'nden Bâb-ı Âli'ye gönderilen bir şifre hali.

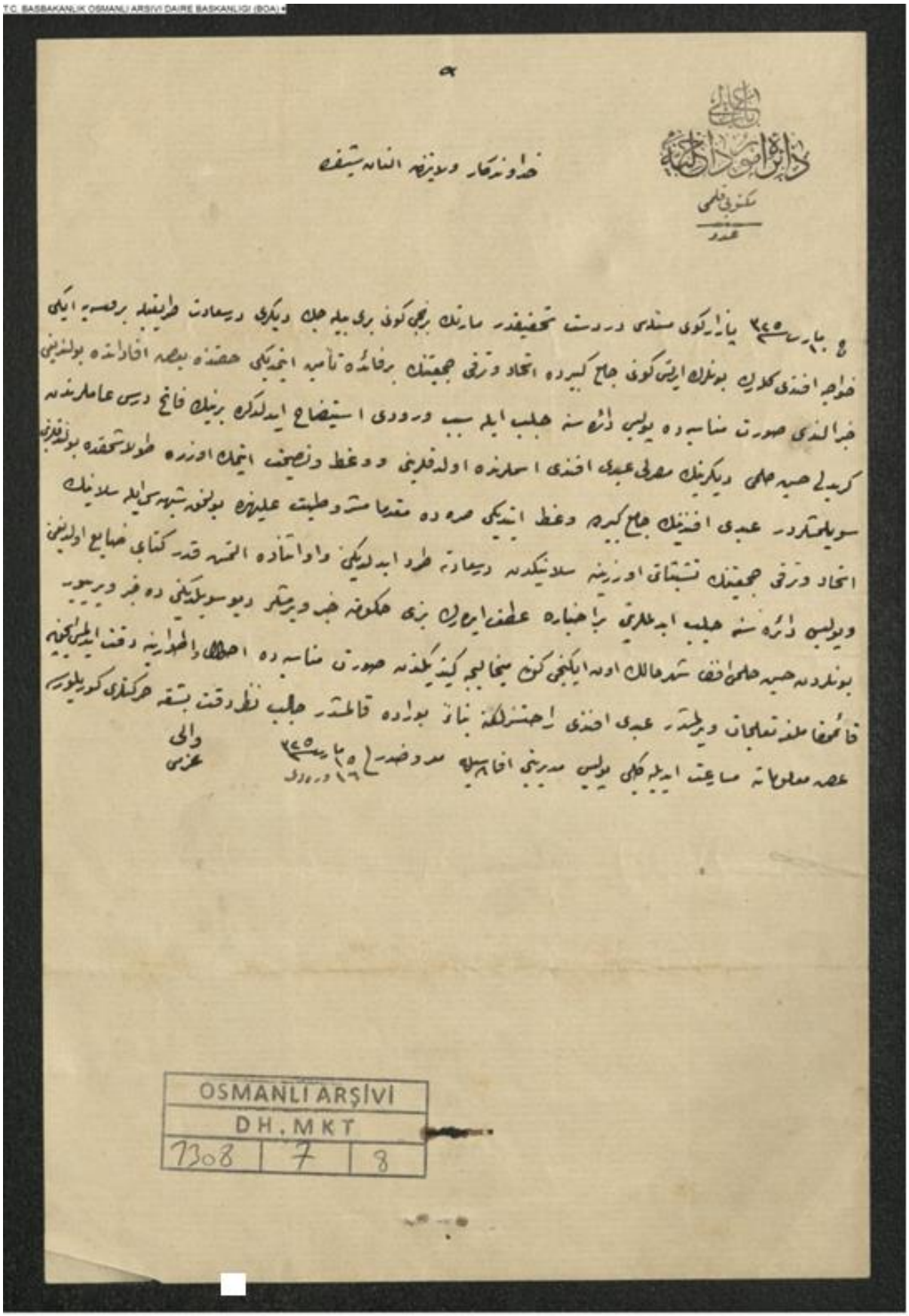

OSMANLI ARŞİVİ
DH.MKT
1308 | 7 | 8

BOA. DH. MKT. 1308/ 7 Lef: 8. (28.S.1327/ 21 Mart 1909)

EK-8 Harbiye Nezareti'nden Dâhiliye'ye 31 Mart'ın sonuçlarına ve birtakım müfsidlerin kötü eylemlerine dair çekilen telgraf.

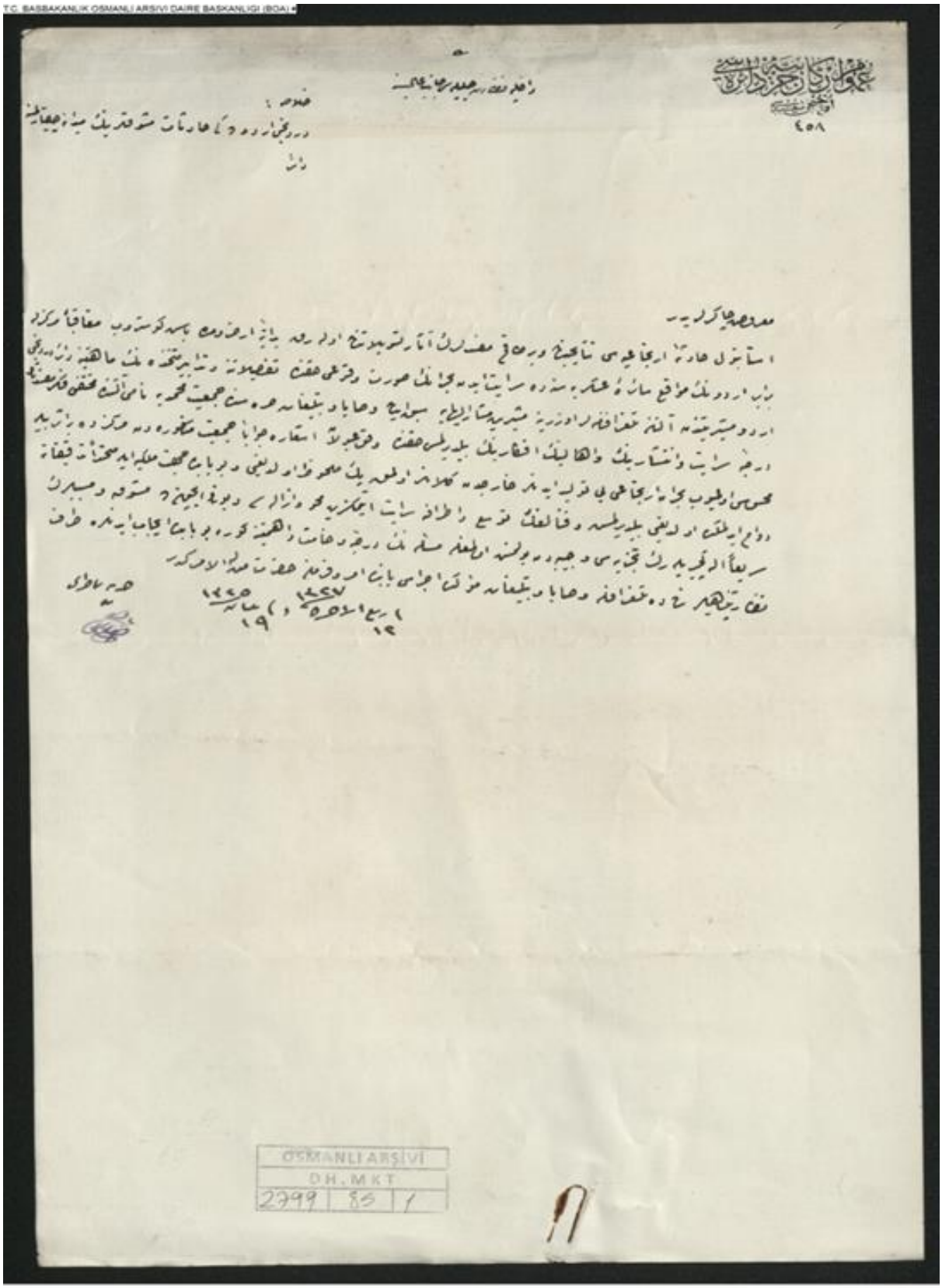

BOA. DH. MKT. 2799/85 Lef: 1 (19 Nisan 1325/ 2 Mayıs 1909)

EK-9 İMC'nin etkin üyelerinden olan Said Nursî'ye karşı Eminönü polis merkezinden İstanbul Polis müdürlüğüne gönderilen telgraf.

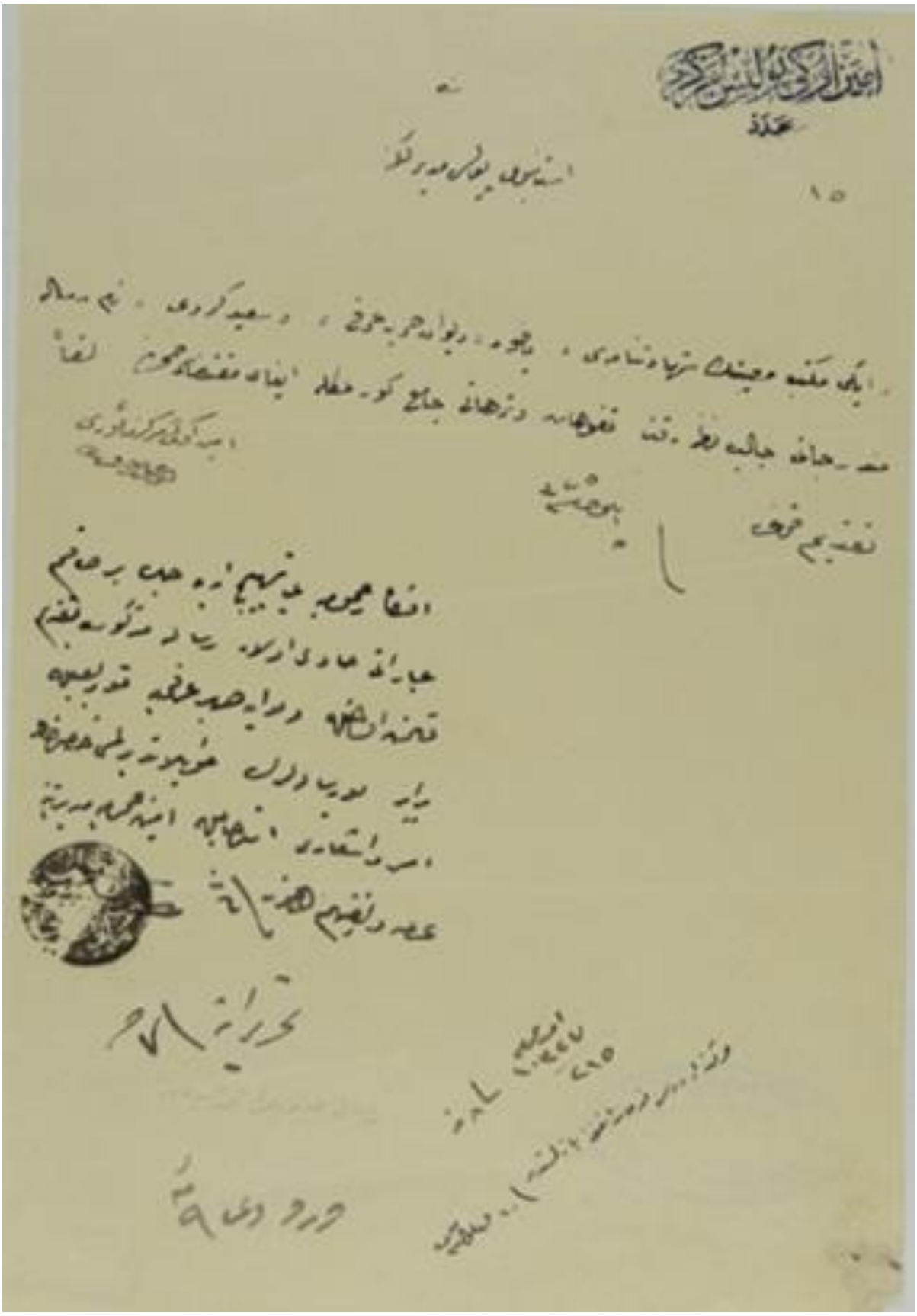

BOA. DH. EUM. THR. 5/7 Lef: 1 (5 Eylül 1325/18 Eylül 1909)

EK-10 Said Nursî tarafından kaleme alınan risalenin toplattırılması acilen satışının yasaklanması hakkında Hareket Ordusu Kumandanlığı Cânib-i Âlisi'ne yazılan bir hulasa.

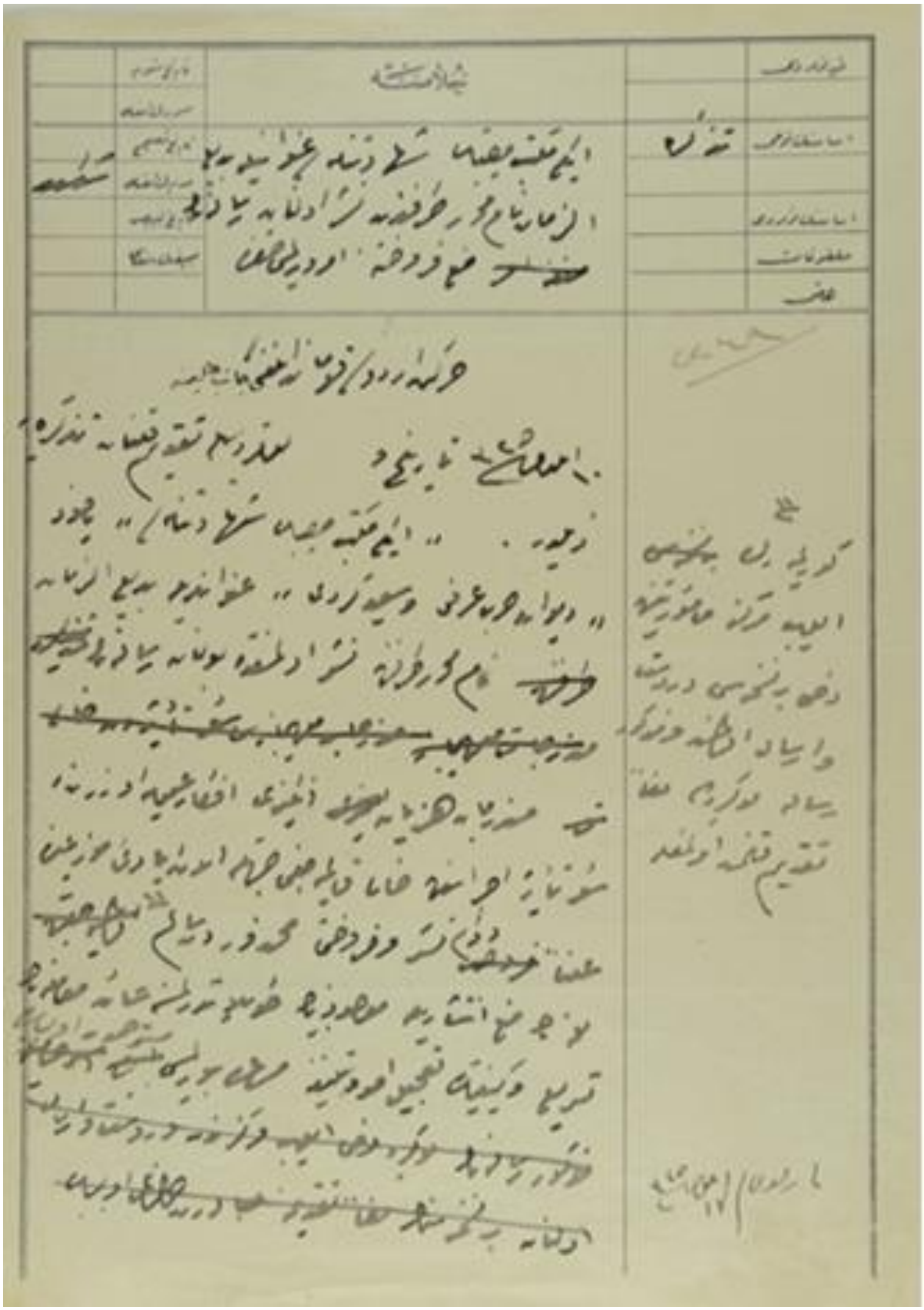

BOA. DH. EUM. THR. 5/7 Lef: 6 (17 Eylül 1325/30 Eylül 1909)

EK -11 İMC'nin Ankara'nın Ayaş ilçesinde örgütlendiğine dair telgraf.

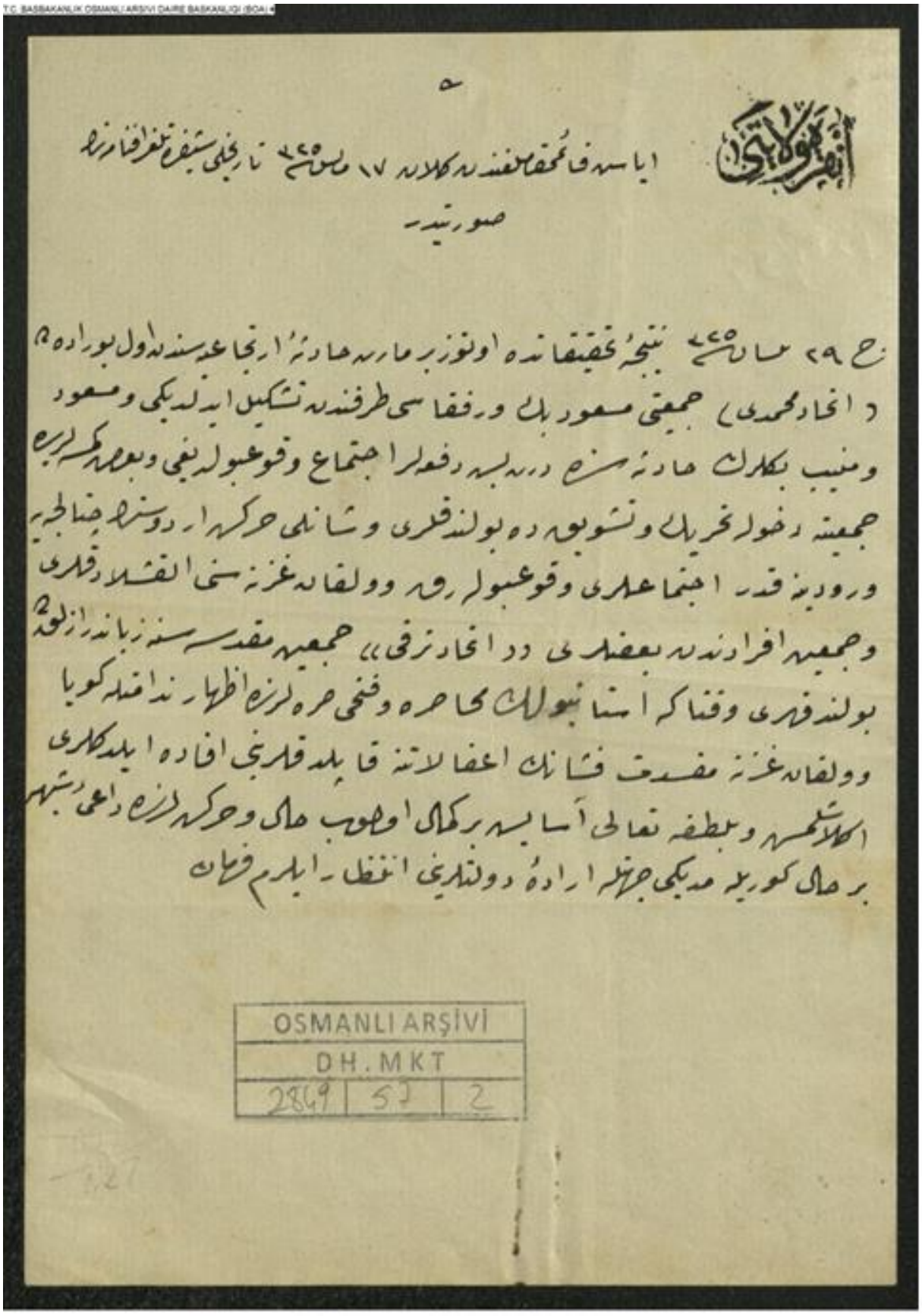

BOA. DH. MKT. 2849/57 Lef: 1 (29 Nisan 1325/ 12 Mayıs 1909)

EK-12 Sivas Vilayeti'nden hükümete Sivasta Rüfai dergahı post nişini olup bir sene önce İstanbul'a giden ve itttihadı Muhammedi cemiyetinin birinci numroda azası olan Arap Şeyhi namıyla tanınan Abdullah'ın kaçışı hakkında çekilen şifreli telgraf.

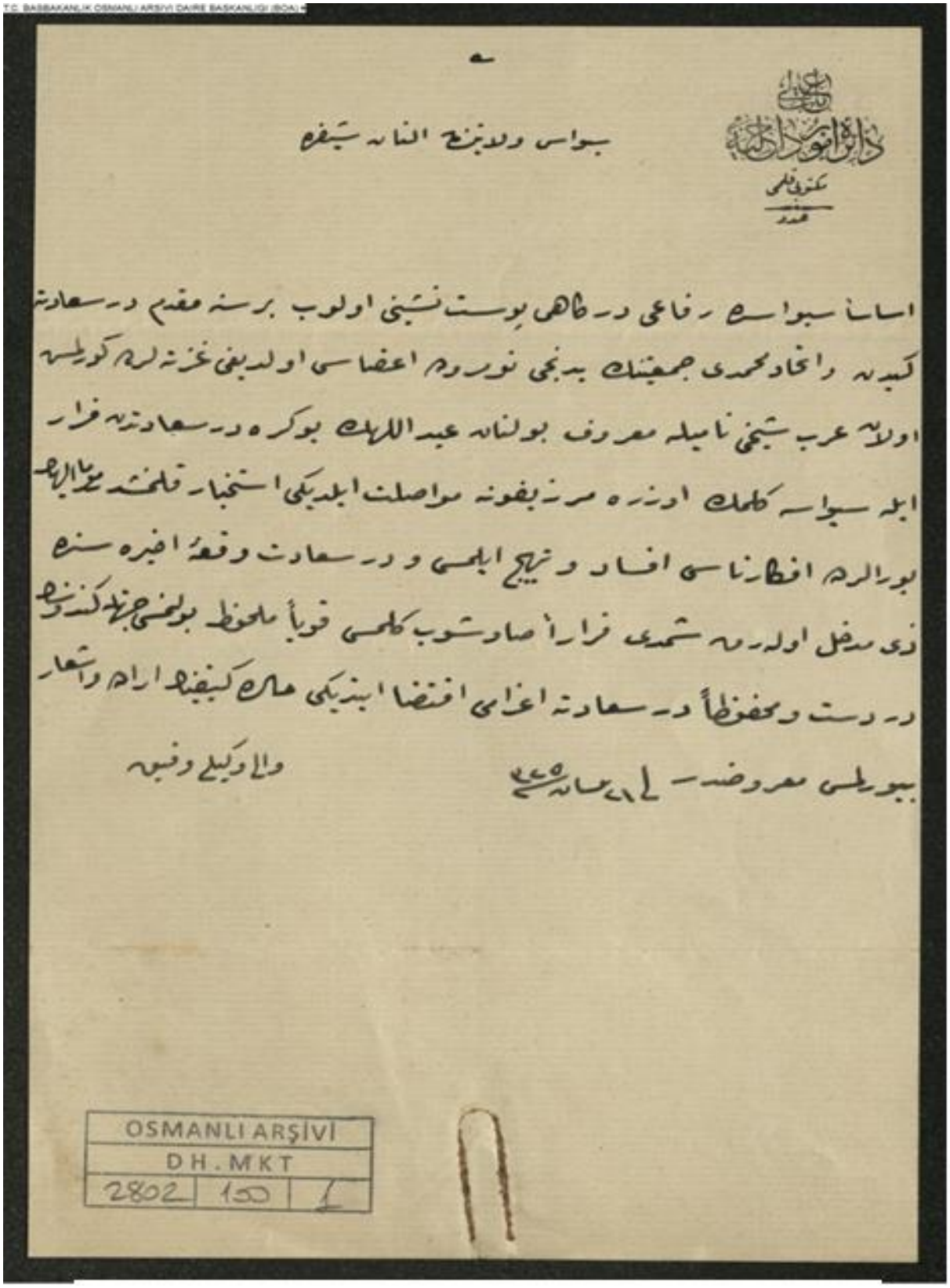

BOA. DH. MKT. 2802/100 Lef: 1 (12 Nisan 1325/ 25 Nisan 1909)

EK-13 Suriye Vilayeti'nden, İMC'nin kurucularından olan ve Şam'da şube oluşturan birkaç isim hakkında yapılan tahkikata dair yayınlanan suret.

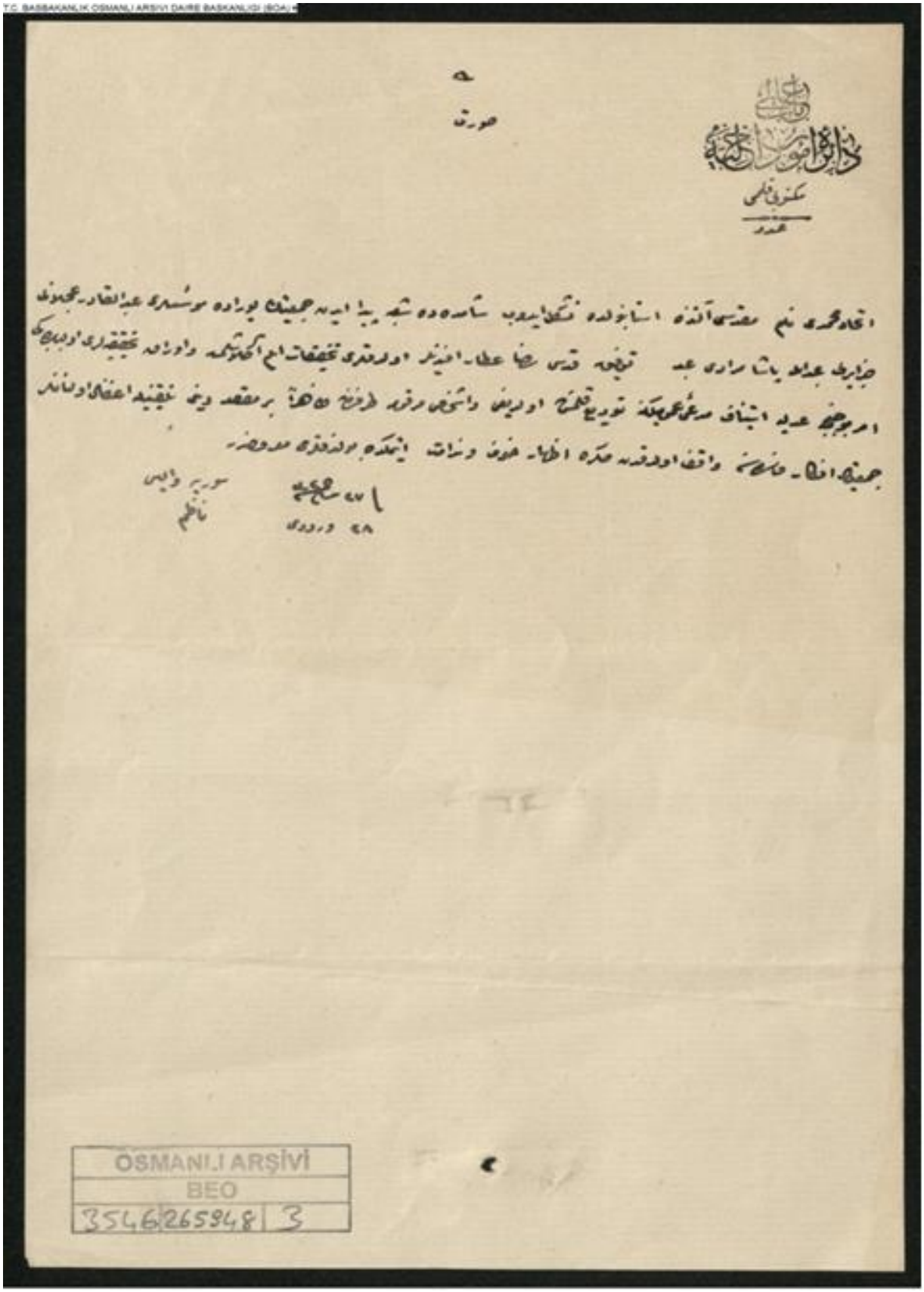

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI [BOA]

صورت

OSMANLI ARŞİVİ
BEO
3546/265948 | 3

BOA. BEO. 3546/265948 Lef: 3 (27 Nisan 1325/ 10 Mayıs 1909)

EK-14 Edirne'den hükümete İttihâd-ı Muhammedî Cemiyeti için iskeçede müderrislerden Hacı Yakup Efendi ve bazı arkadaşları tarafından yapılan faaliyetler hakkında yazılan şifre.

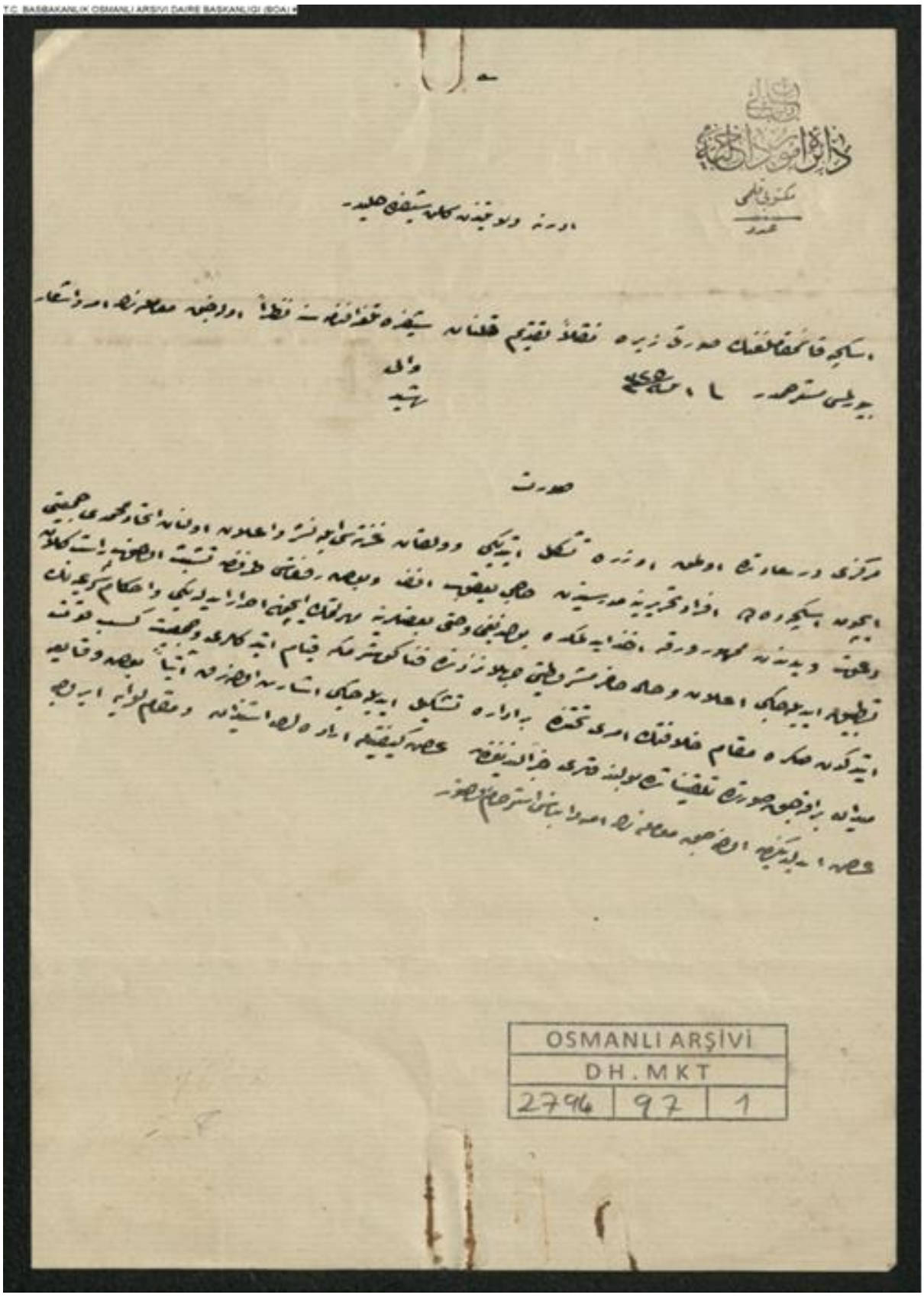
T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

OSMANLI ARŞİVİ
DH.MKT
2796 | 97 | 1

BOA. DH. MKT. 2794/ 97 Lef: 1 (1 Nisan 1325/14 Nisan 1909)

EK-15 İttihat ve Terakki Cemiyet'i tarafından Derviş Vahdeti gibi halkı tahrik ve teşvik eden isimlerin İstanbul'da tutuklanmaları gerektiğine yönelik Padişah'a çekilen telgraf.

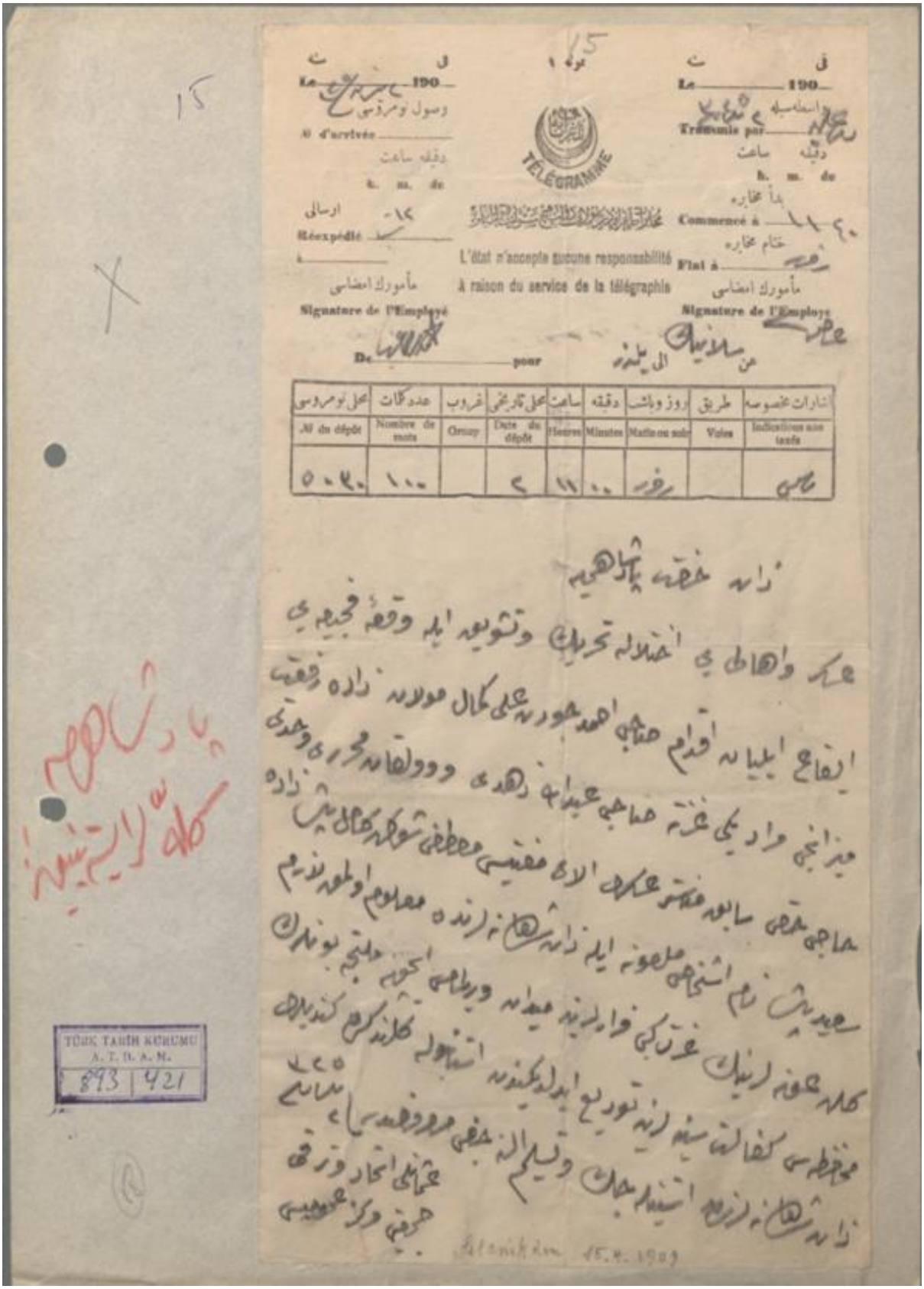

Türk Tarih Kurumu (TTK.), Tevfik Paşa Evrakı (TP.), 893/421 (2 Nisan 1325 tarihli belge)

EK-16 İttihâd-ı Muhammedî Üyeleri Yürüyüşü.

Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki Nasıl Yaşadı?*192

EK-17 Derviş Vahdeti'nin kaçışı ile ilgili İzmir Vilayeti'ne gönderilen yazı

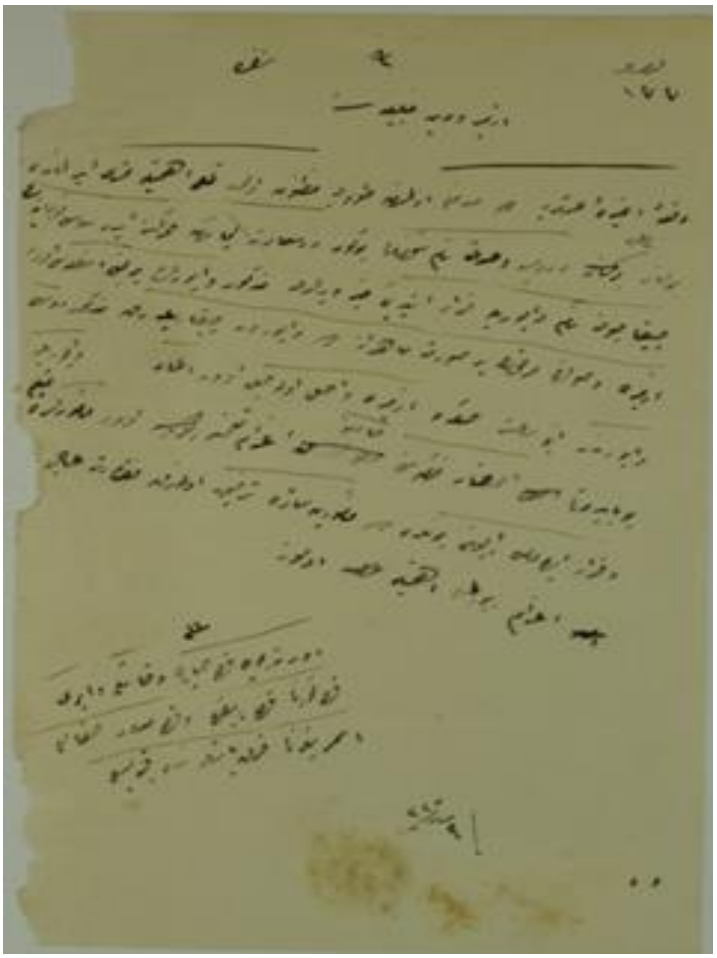

BOA. ZB. 628/48. Lef: 9 Nisan 1325 (22 Nisan 1909)

EK-18 Derviş Vahdeti'nin İdam Kararı

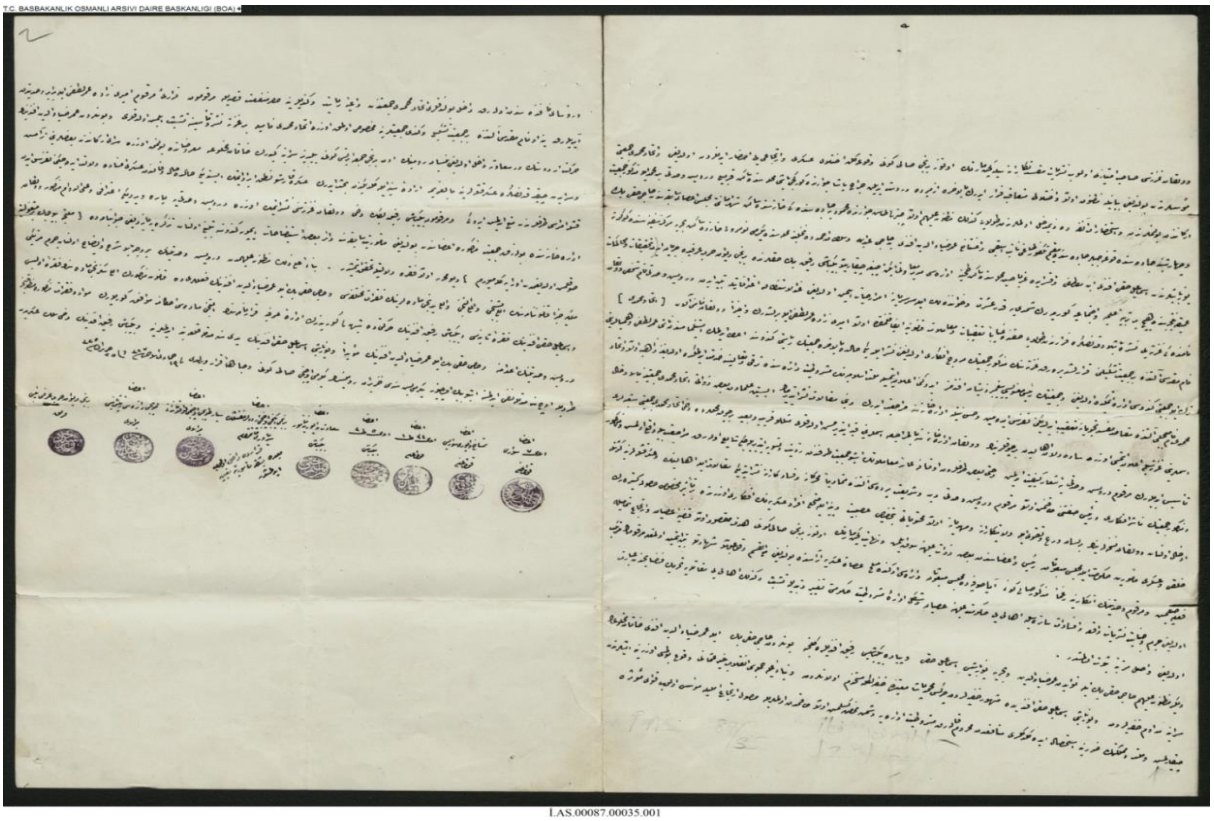

BOA. İAS. 87/35Lef: 1,2 (25.C.1327/14 Temmuz 1909)

EK- 19 31 Mart Hadisesi'nin mesulleri idam sehpalarında.

Türk Tarih Kurumu (TTK.), Tevfik Paşa Evrakı (TP.), Kutu:29, Gömlek No:2, 2773.

ÖZGEÇMİŞ

Diyarbakır İlkokulu, Diyarbakır Ortaokulu, Fatih Lisesi'nde öğrenim gördü. Dicle Üniversitesi'nde Tarih Bölümü'nden mezun olup, 2011'de yakınçağ tarihinde öğrenime başlayıp, 2015'te mezun oldu. Tezli Yüksek Lisans çalışması olarak, "*Çanakkale Cephesi'nde Kâzım İnanç*" adıyla bir tez çalışması hazırladı. 2016'da Ankara Üniversite'si Tite'de Doktora eğitimine başladı. Üniversitede öğrenci iken dersanede çalışmaya başlayıp, halen dersanede Tarih Öğretmeni olarak görev yapmaktadır. İyi bir akademisyen olmak için çıktığı bu yolda, yaptığı bütün çalışmalarında çok mutlu olduğunu, akademide bulunmaktan son derece gurur duyduğunu, yaptığı bütün çalışmalarda bir döneme küçük de olsa bir ışık tutmayı en büyük sorumluluğu olarak görmektedir.

Rüya BAĞIR